

Oslo katedralskoles historie

1153–1800

Einar Aas

Oslo katedralskoles historie 1153–1800

Skolen og tiden

Redaksjon: Anders Langangen, Vibeke Roggen,
Hilde Sejersted, Tore Haakensen og Arild Eilif Aasbo
Oslo 2016

(Skolens våpenskjold i mindre utførelse)

©Stiftelsen Oslo katedralskole, Oslo 2016

Redaksjon: Anders Langangen, Vibeke Roggen,
Hilde Sejersted, Tore Haakensen og Arild Eilif Aasbo

Boken er satt med Palatino Linotype 11 pkt/13 pkt
Grafisk tilrettelegging: Bokproduksjon SA/Ove Olsen

ISBN 978-82-992654-7-8 (e-bok)

Redaksjonens forord

På Oslo katedralskole lå det et 500 sider langt manuskript fra 1930-tallet. Det var et utkast til Oslo katedralskoles historie fra ca. 1150 til omkring 1800, skrevet av Einar Aas (1857–1941). Den som tok initiativet til å gjøre noe med dette var Anders Langangen, pensjonert lektor ved skolen, og gjennom mange år en drivkraft for beskjeftigelse med skolens historie. I 2012 fikk han med seg to tidligere kolleger, Hilde Sejersted og Tore Haakensen, samt Arild Eilif Aasbo, et barnebarn av Aas. Gjennom to år arbeidet denne gruppen med å omforme håndskriftet til en digital versjon, og, ettersom arbeidet skred frem: med å gjennomgå teksten. Det var på dette tidspunktet at Vibeke Roggen ble invitert med i redaksjonen; hun er førsteamanuensis i latin ved Universitetet i Oslo med forskningsarbeider relatert til Oslo katedralskole i eldre tid.

Manuskriptet som redaksjonen har hatt som utgangspunkt for sitt arbeid, bærer preg av å være et utkast. Det er tydelig mindre gjennomarbeidet enn Aas' publiserte skolehistorier: *Stavanger katedralskoles historie 1243–1826* (1925) og *Kristiansands katedralskoles historie 1642–1908* (1932), foruten *Kristiania katedralskoles historie i det nittende århundre* (1935). Redaksjonen har derfor foretatt en gjennomgang av både tekst, sitater og fotnoter.

Aas' tekst omhandler perioder som har vært dramatiske for både landet, byen og skolen, og han gir oss innledninger med store vyer, om reformasjon, opplysningstid, kirkegods og forordninger for kirke og skole. Forfatteren har ønsket å sette Oslo katedralskole inn i en større samfunnsmessig og europeisk sammenheng. Foruten de store historiske og kulturelle linjer i og utenfor Norge gjennom århundrene inneholder manuskriptet en rekke detaljer om skolens indre liv, om skolepersonalet, om undervisningens innhold og form, om elevene og om skolens politiske, kulturelle og sosiale rammevilkår i Norge. Aas har nedlagt et stort arbeid i å finne frem til både trykte og utrykte kilder.

Det ble Einar Høigård, ikke Einar Aas, som utkom med den store *Oslo katedralskoles historie* (1942). Høigård nevner (s. 429) Aas' arbeider, også manuskriptet, og at han selv "har særlig hatt nytte av enkelte lærerbiografier i den trykte bok". Arbeidene til Einar Aas er lagt opp på en annen måte enn hva tilfellet er med Høigårds, og redaksjonen har dessuten etter evne ajourført teksten, med informasjon om nyere forskning. Vi håper og tror at den foreliggende boken vil være et nyttig supplement til Høigårds standardverk om skolen fra 1942.

Vi vil takke følgende institusjoner og enkeltpersoner for hjelp med illustrasjoner og tekster: Nasjonalbiblioteket; Romsdalsmuseet (Mads Langnes); Trondheim katedralskole; Bergen katedralskole; Oslo katedralskole; Oslo domkirke (Arild Yri); Hoff kirke; Melum kirke (Gudmund Kværndalen); Oslo bispedømme; Finnmark fylkeskommune (Sonja Sitala); Vågå kirke (Kari Fossen); Vestfoldmuseene (Lise Emilie Talleraas); Riksarkivet (Tor Weidling, Ellen Elster Martol); Statsarkivet i Oslo (Vigdis Andersen); Statsarkivet i Hamar; Deichmanske bibliotek (Astrid Werner); Roskilde bibliotek (Bente Christiansen); Koldingbibliotekene (Louise Herzog); Det Kongelige Bibliotek, København; Hertfordshire County Council, England; Akershus festning ved kommandanten; Botanisk hage, Universitetet i Oslo; Lars Schmidt, Viborg; Jens-Jørgen Frimand, København; Ernst Bjerke, Oslo; Geir Anders Langangen, Oslo; Liv Ingrid Østbye Roggen, Valencia; Heidi Roggen, Oslo. Takk også til Stiftelsen Oslo katedralskole for en bevilgning som gjorde denne utgivelsen mulig.

Januar 2016

Anders Langangen, Vibeke Roggen, Hilde Sejersted,
Tore Haakensen, Arild Eilif Aasbo

Innhold

Redaksjonens forord	6
Innhold	8
Forord av Einar Aas	10
Om Einar Aas	14
Redegjørelse for utgaven	16
1. Oslo by og skole i middelalderen	20
1.1 Den gamle byen	20
1.2 Kirken	31
1.3 Oslo katedralskole i middelalderen	40
2. Økonomiske og materielle forhold fra reformasjonen til omkring 1800	56
2.1 Jordegods og inntekter av jordegods	56
2.2 Penger, priser og lønninger	60
2.3 "Latinske tiggere"	65
2.4 Støtte til elevene	75
2.5 Degner og klokkere	88
2.6 Aspekter ved livet i byen og på skolen	90
3. Undervisning og lærebøker fra reformasjonen til omkring år 1800	97
3.1 Skoleforordninger og pedagogikk	97
3.2 Undervisning og undervisningsinstitusjoner i Norge	117
3.3 Skoleelevene	124
3.4 Lærebøker	130
3.5 Bokhandel og trykkeri	143
3.6 Skolens bibliotek og samlinger	145
4. Fra reformasjonen til Oslos brann i 1624	150
4.1 Renessanse og humanisme – katolisisme og protestantisme	150
4.2 Folk og by etter reformasjonen	157
4.3 Kirken etter reformasjonen	159
4.4 Skolen og dens lokaler	163
4.5 Skolens lærerpersonale	166
5. Samfunn og skole i Christiania (1624–ca. 1800)	219
5.1 Den nye byen	219
5.2 Christiania gymnasium eller Cathedral-Collegium	225
5.3 Katedralskolen	236
6. Christiania katedralskole i overgangen til 1800-tallet	376
6.1 Skolens reform i 1799	376
6.2 Skolens økonomi etter reformen	387
6.3 Glimt fra skolelivet i Christiania	399
6.4 Et århundres sprang fremover – Katedralskolen flytter til Ullevålsveien	405
Litteratur- og kildeliste	410

Del 1. Kilder til Oslo katedralskoles historie frem til 1933	410
Del 2. Håndskrifter	443
Del 3. Lærebøker	446
Del 4. Nyere arbeider	455
Ord og begreper fra eldre norsk og dansk historie	463
Hovedkilder	463
Alfabetisk liste	463
Liste over illustrasjoner	471
Detaljert innholdsfortegnelse	474

Forord av Einar Aas

Av de fem katedralskoler i vårt land, Trondheims, Bergens, Stavangers, Kristiansands og skolen i Oslo, er det nu kun den siste hvis historie ikke er utgitt. Ved avfattelsen av denne synes det rimelig at den får en noe bredere ramme enn de andre har fått. Hertil er der flere grunner. Visstnok var Trondheim i sin tid kultursentrum i vårt land, men skolen i Oslo må, i sin helhet betraktet, sies å ha hatt et annet og rikere miljø, spesielt etter år 1800. Videre er å merke at Oslo skole har hatt institusjoner som de andre ikke har hatt, f.eks. Gymnasiet – det såkalte Cathedral-Collegium – av 1636. En blott og bar fremstilling av skolens snevrere ramme, dens rektorer og personale forøvrig, ville være utilfredsstillende. Dens nærmere forhold utad vil på sin måte gi selve skolen en større bakgrunn, et tydeligere relieff. Det går således – efter forfatterens mening – ikke an å gå direkte løs på skolen. Den må ha en historisk bakgrunn, om enn kort, så å si et grunnlag hvorfra den er sprunget ut, en angivelse av dens daværende miljø.

I rektor Erichsens utmerkede fremstilling av Trondheims og Bergens katedralskoler er i den sistnevnte ikke medtatt noe videre om denne skoles hørere, heller ikke er studenter som er utgått fra disse skoler tatt med. I en nyere fremstilling må disse ting medtas, selv om de tar adskillig plass. Visst vil en plan som her er nevnt kreve noen sider mere enn om nevnte prinsipp ikke var fulgt, men det må antas at interessen både hos skolens folk og andre, f.eks. hos dem der er gått ut fra denne skole, dermed skulle kunne bli større. Hvis også noen hovedpunkter i den høiere skoles utvikling i sin alminnelighet kan forbindes med skolens historie, vil dette antagelig måtte være en fordel. Med andre ord: både det personalhistoriske stoff og det øvrige må stilles nær op til det pedagogisk-allmenhistoriske, skjønt dette er en vanskelig sak.

Med hensyn til tidligere forsøk på å skrive om dennes skoles utvikling bemerkes at der av noen rektorer, J.P. Hersleb (1717–1781), S.S. Monrad (1728–1788), Jacob Rosted (1750–1833), overlærer Albert Lassen (1789–1857) i enkelte programmer som vil bli nevnt senere, er omtalt forskjellige ting. Disse programmer er i og for seg interessante, betraktet som en skolens historie, men deres ufullstendighet på et lite sidetall gir dog kun små antydninger om et eller annet. Av et annet slag er den avhandling som ble utgitt i 1858, *Efterretninger om Christiania Cathedralsskole under Cancelliraad Jacob Raschs Rektorat (1706–1737)* av daværende stud. philol. Ludvig Daae, den senere professor, hvilken fremstilling viser forfatterens grundighet og

interesse for temaet. I denne sier Daae at han senere vil benytte det Deichmanske Biblioteks rike kilder. Hvis der her siktes til manuskripter i nevnte bibliotek, er å merke at der i så hen-seende ikke er noe som helst av betydning for skolen i disse. Derimot er det andre ting i trykksakene.

Der er heller ikke noen videreført fremstilling om skolen av Daae. Dog er å merke at i hans bok *Det gamle Christiania* (1624–1814) er enkelte ting, likeså enkelte spredte opplysninger i Alf Colletts *Gamle Christiania-Billeder* og i Conradine Dunkers *Fra gamle Dage*. I professor Edv. Bulls fortrinnlige verker om Christiania og Aker er der en rikdom på opplysninger av kul-turell art som av og til kan streife inn på skolen. Ennvidere kan nevnes de mange interessante opplysninger av forskjellig slag som ikke direkte angår skolen, men som dog er av betydning, og som finnes i tidsskriftet *St. Hallvard*. Stoffet til skolens his-torie må for den aller vesentligste del hentes i dansk og norsk litteratur, foruten i ikke trykt materiale i Universitetsbibliote-ket, Statsarkivet, Riksarkivet og i skolens arkiv. I det hele er det både trykt og ikke trykt stoff av et så betydelig omfang fra en å to linjer til det mere utførlige, slik at det gir et voldsomt arbeid for den som skal behandle det. Forfatteren har dessuten i mange år samlet materiale både til denne skoles historie og til de fleste andres i Norge.

Da der nu er gått 150 år siden de ovenfor nevnte program-mer, i hvilke skolens historie var antydnet, er kommet ut, og da som sagt de andre katedralskoler er beskrevet, skulle det synes rimelig at turen nu er kommet til den største og betydeligste. Da denne har eksistert både i den gamle og i den nye by under sterkt vekslende forhold, er det greit at omfanget av en bok om den, må bli noe stort. Stoffet må derfor bli å dele på to bind, antagelig på 300 sider hvert. Det første av disse vil behandle ti-den til 1799 (1805), da skolen ble omordnet, hvilket for dennes vedkommende skjedde noe tidligere enn for de andre.

Med hensyn til avsnittene i første bind så kan disse ikke føl-ge den rikshistoriske inndeling bortsett fra for middelalderens og reformasjonens vedkommende. Eneveldets innførelse i 1660 hadde en avgjørende innflytelse på kirkens organisasjon, men ikke på skolens. Det går derfor ikke alltid an som enkelte har ment, å slå sammen det rikshistoriske og det pedagogiske, det vil si de to tings utvikling under en rubrikk. For de har ofte in-tet med hinannen å gjøre. Således har lovgivningen av 1739 for skolens vedkommende ikke noe særlig med den rikshistoriske utvikling å bestille.¹

1 Red.: Vi har omorganisert stoffet. Se "Redegjørelse for utgaven"

Det er videre en annen ting å bemerke. I den første del kan man ikke vente så mange glimt fra dagliglivet fra skolen som i 2^{den} del, skjønt der både fra Kapitelsbøkene og fra arkiv forresten er fremført flere ting som er utenom det sedvanlige. For tiden etter år 1800 er der selvfølgelig gjort mange opptegnelser, dels trykt, dels ikke trykt, av skolens nærmeste, hvilke kan ha en viss interesse. Og når der på tittelbladet står 1175 er dette ikke noe absolutt, men det er likeså sannsynlig som f. eks. 1150.² For der er ingen som med sikkerhet kan si når Oslo katedralskole er opprettet og trådt i virksomhet.

Ved ordningen av stoffet er fulgt rekkefølgen i skolens historiske utvikling. En unntagelse danner hørerne som er samlet i ett avsnitt, likeså konrektorer med utgangspunkt i hørerinstitutionens og konrektorstillingens opprettelse. Om enkelte rektorer er opplysningene ganske gode, om andre vites mindre og om enkelte meget lite.

I Statsarkivet (Stiftsdireksjonen) er der ingen vitaprotokoll for eller over skolens personale. Ei heller er der sådanne opplysninger i Kapitelsbøkene. Men da de fleste av hørerne, likeså noen konrektorer og enkelte lektorer og rektorer er blitt prester, kan deres virke søkes i kilder om geistligheten. I Statsarkivet er noen protokoller skrevet på latin om en del prester i Akershus. Likeså er der i Riksarkivet tre protokoller av prost Fredrik Schiørn. Men opplysningene om hver enkelt person er der meget kortfattet, kun et par linjer. Derimot er B. Svendsens manuskript i Nasjonalbiblioteket meget fyldigere. Disse ting som der her tenkes på, gjelder især det 16de og det 17de århundre og til dels det 18de. Forøvrig må det her henhørende stoff søkes i litteraturen.

Ingen annen skole i Norge har i denne tid som første bind behandler, hatt noe gymnasium med sine såkalte professorer. Heller ikke har noen av de andre hatt en bespisningsanstalt, Kommunitetet. Det sterke islett av dansker blandt rektorer og lektorer har medført noen undersøkelser i Danmark.

Da en skole ikke blott består av lærere og skolebygninger, men også av elever, har jeg funnet det riktig å ta med de studenter som er utgått fra skolen. Av sådanne er der ca. 1300 fra år 1611 til 1800. Men det er ikke nok med de unge menneskers navn, der må også tas med ganske korte opplysninger om dem. Men det er uråd å skaffe sådanne om dem alle. Det er kun mulig for en del. Fortegnelsen over skolens studenter had-

2 Red.: Aas' tittel var: "Oslo katedralskole gjennom syv hundre og femti år: 1175–1799 (1805)". De 750 årene er å tolke som 1175–ca. 1925. I 1935, altså to år etter at dette forordet ble skrevet, utkom Aas' bok *Oslo katedralskole i det nittende århundre*.

de jeg fra først av tenkt å ta i tre avdelinger i teksten, men det er visstnok heldigere å ta denne fortegnelsen som et tillegg sist i boken.³

Skolens arkiv gir ikke grunnlag for en historie om det tidsrum det her gjelder. For tiden til år 1800 er det mangelfullt, hvilket antageligvis delvis har sin grunn i skolens mange flytninger. Der er således ikke meget å hente der for dette tidsrum. Skolens minnetavler har fortegnelse over dens rektorer fra den eldste tid, men utgangspunktet er ikke absolutt sikkert. Der er heller ikke noen fortegnelse over skolens lektorer, ei heller over gymnasiets professorer. Alle disse ting må søkes på, nær sagt, hundreder av steder.

Endelig bemerkes: Ved beskrivelsen av skolens lokaler efter overflytningen til Christiania, har jeg funnet det mest hensiktsmessig å ta denne i sammenheng helt til nutiden.⁴

Dette er antagelig det vesentlige som er å si i dette forord, foruten følgende. Med hensyn til innledningen om det gamle Oslo har arkitekt Gerhard Fischer gitt meg gode råd. Lektor Amund Sommerfelt har oversatt de vanskeligste latinske tekster, og rektor Axel Sommerfelt har oversatt den største del av konrektor Schiøtz's avskjedstale. Likeså har dr. Asgaut Steinnes ydet meg hjelp med hensyn til "Penger og priser". For disse ting uttaler jeg her min beste takk.

Oslo,
1933 Einar Aas

Dette er antagelig det vesentlige, som er å si i dette forord, foruten følgende. Med hensyn til innledningen om det gamle Oslo har arkitekt Gerhard Fischer gitt meg gode råd. Lektor Amund Sommerfelt har oversatt de vanskeligste latinske tekster, og rektor Axel Sommerfelt har oversatt den største del av konrektor Schiøtz's avskjedstale. Likeså har dr. Asgaut Steinnes ydet meg hjelp med hensyn til "Penger og priser". For disse ting uttaler jeg her min beste takk.

Oslo

Einar Aas

3 Redaksjonen har valgt å utelate elevlistene. Vi har tatt med Aas' omtale av utvalgte alumni fra 1700-tallet; se kap. 5.3.7.

4 Redaksjonen har endret dette. I kap. 5 "Samfunn og skole i Christiania (1624–ca. 1800) omtales lokalene i den perioden kapitlet omhandler. Lokale-
ne etter den tid behandles i kapittel 6 "Christiania katedralskole i overgangen til 1800-tallet.

Om Einar Aas

Einar Aas

Einar Aas var i sin tid en landskjent skolemann. Han ble født i 1857 i Beitstaden i Nord-Trøndelag, var gift med Margrethe Aabel Viker og hadde seks barn. Hans far Anton Christian Aas var også skolebestyrer. Einar Aas' første skolegang foregikk i Levanger. Han dro 16 år gammel til sjøs og seilte i sju innholdsrike år med ulike seilskip til bl.a. Nord-Russland, Baltikum, Middelhavet, Svartehavet, Syd-Amerika og USA, de siste tre år som styrmann etter å ha tatt styrmannseksamen i løpet av denne tiden.

23 år gammel gikk Einar Aas i land, tok videregående og senere høyere utdanning, samtidig som han i lange perioder arbeidet som lærer, bl.a. ved Opland Fylkesskole og Kristiania Borger- og Realskole. Han tok embetseksamen som cand. real i 1890. I 36 år fra 1892 til 1928 var han skolebestyrer i Sandnes for middelskolen, folkeskolen og den tekniske aftenskole. Som lærer foretok han studiereiser til England, Sverige, Danmark og Tyskland.

Som ung mann var Einar Aas opptatt av jakt, hunder og fiske foruten at han var meget aktiv på ski og skøyter. Han var ellers en særdeles habil sanger og medlem av flere kor hvor han også sang solo. Hans hovedinteresse yrkesmessig var psykologi og pedagogikk og alt som angikk skole i Norge og andre land.

I tillegg til de tre skolehistoriene som er nevnt i redaksjonens forord utgav Aas en rekke lærebøker og hefter, bl.a. de følgende:

Sjæleliv og intelligens hos dyr, 1893

Om opdragelse. Hjem og skole, 1899

Menneskelegemets bygning og sundhetslære, 1902 (medforfatter)

Pedagogisk statistisk undersøkelse over 11000 skolebørn i alderen 7–14 år, 1904

Johan Friedrich Herbarts pædagogik, 1911

Arvelighet og opdragelse, 1926 (særtrykk av Norsk skoletidende)

Lærebok i naturkunnskap, kjemi og fysikk for tekniske aftenskoler, 1929

Lesebok for de tekniske aftenskoler, 1930

Differensiering i folkeskolen, 1931

Norsk skoleungdom, en sammenlignende undersøkelse over flid, vekst og intelligens, 1935

Hvorledes er Europas universiteter blitt til?, 1938 (særtrykk av Norsk pedagogisk tidsskrift)

Aas utgav også andre skrifter og skrev en rekke artikler i ulike aviser. I tillegg holdt han foredrag og deltok i diskusjoner i forskjellige fora mange steder i landet. Han fikk ord på seg som en meget arbeidsom, vidsynt og vitebegjærlig person med mange interesser. Einar Aas var en høyt respektert og godt likt lærer blant elever og kolleger. I 1927 ble han tildelt Kongens fortjenstmedalje i gull. Einar Aas døde i 1941.

Redegjørelse for utgaven

Endringer

Aas' språk, som kan virke gammeldags etter åtti år, er i stor grad beholdt, men for å lette lesningen har redaksjonen foretatt en del tillem্পninger i retning av moderat bokmål av i dag. Teksten inneholder mye latin; Hilde Sejersted og Vibeke Roggen har gjennomgått både tekstutdrag og oversettelser, og har satt inn oversettelser der slike manglet, og har også sammen gjennomgått en rekke andre 'nøtter' av filologisk, historisk eller annen art. Annet må stå for Aas' regning. Det gjelder særlig stoffet som angår økonomiske forhold, eldre pengesystem og mål og vekt.

Store deler av teksten er omredigert. Hovedkapitlene 2 og 3 er bygget opp av elementer som fantes spredt i det øvrige materialet, for slik å kunne tre bedre frem som grunnlag for de kronologisk inndelte hovedkapitlene 4, 5 og 6. Her er inndelingen skjedd etter klare hendelser: reformasjonen, Oslos brann i 1624 og stiftelsen av Christiania, og år 1800, som i prinsippet skulle markere avslutningen av denne skolehistorien (men ikke helt gjør det). Vi har tatt ut partier og også nyskrevet partier, for å få en sammenheng og for å lage introduksjon til deler av stoffet. Teksten er omredigert også på mikroplan, ved at kildehenvisninger og ekstra informasjon er plassert i fotnoter mens mer sentral informasjon er flyttet opp til hovedteksten. Redaksjonelle kommentarer og henvisninger til nyere litteratur fremkommer gjennom fotnoter merket "red.". Omredigeringen er gjort av Vibeke Roggen.

Hos Aas betyr anførselstegn noe annet enn det vanligvis gjør i dag; han har bl.a foretatt en språklig modernisering i sitater. Redaksjonen har korrigert til en viss grad – dette gjelder ikke minst avskrift av latinske passasjer.

Det er nå over åtti år siden teksten ble skrevet, og kommentarer om bruken av bygninger, situasjonen når det gjelder arkeologiske utgravninger og kroneverdi "i nutiden" er ofte uaktuelle. Disse har likevel i de fleste tilfeller fått stå. Redaksjonen har ikke oppdatert denne informasjonen. Tidens tann merkes også mange steder på holdninger som kommer til uttrykk. Et eksempel er dette: "Ifølge Kolsrud viser bildet 'en liten, bredbygget mørkhåret mann med et glisent, spisst skjegg. I det fete ansikt med de listige, noget frekke øyne, ligger et visst jesuitisk preg'." På 1930-tallet var jesuitter fremdeles nektet adgang til riket; det varte som kjent helt til 1956 før den paragrafen av grunnloven ble opphevet.

Da Aas arbeidet med skolehistorien, var Francis Bulls *Norges litteratur fra Reformationen til 1814* ganske ny; den utkom i 1928

som bind 2 av Bull og Paasche: *Norsk litteraturhistorie*. Her omtales og vurderes norske nylatinske verker – i mange tilfeller for første gang – og Aas har naturligvis benyttet denne autoritative litteraturhistorien. Først langt senere, fra 1990-tallet av, er disse verkene blitt undersøkt, og Bulls konklusjoner er ikke alltid blitt stående. Dette har redaksjonen gjort oppmerksom på i fotnoter i det enkelte tilfellet og vist til nyere forskningsarbeider. Tilsvarende gjelder også i andre tilfeller.

Redaksjonen har foretatt et annet utvalg av stoff enn det Aas hadde gjort. En lang liste over skolens elever har vi valgt å utelate. Derimot har denne boken noen nye tillegg: Anders Langangen har vært ansvarlig for arbeidet med de mange illustrasjonene med tilhørende tekst. Vi har også utarbeidet en liste der "Ord og begreper fra eldre norsk og dansk historie" er forklart. En kort biografi over Einar Aas er å finne etter hans forord fra 1933. Litteraturlisten er omtalt separat nedenfor.

Litteraturliste

I arbeidet med Aas' kilder og supplement for senere forskning har redaksjonen utarbeidet en litteraturliste. Vi har delt denne listen i fire:

Del 1: Kilder til Oslo katedralskoles historie frem til 1933. Denne er laget på basis av Aas' kildehenvisninger og supplert med verker som redaksjonen har funnet frem til. Også bøker og andre verker som er omtalt i teksten er tatt inn, bl.a. arbeider av skolens lærere. Ved eldre verker er det henvist til nyere utgaver der redaksjonen har hatt kjennskap til slike. Bokgaver til skolen er tatt inn her, unntatt lærebøker; se del 3.

Del 2: Håndskrifter. Aas har brukt en rekke håndskrifter som kilder og henviser til disse. Redaksjonen har undersøkt bare noen få av håndskriftene. Vi har heller ikke i alle tilfeller oppdatert informasjonen om katalogsignaturer etc., men brukt den betegnelsen som Aas oppgir.

Del 3: Lærebøker. Listen omfatter lærebøker som er omtalt i teksten, ut fra redaksjonens beste skjønn og ganske omfattende undersøkelser i kilder om læremidler fra 1600-tallet og tidligere. Informasjonen om lærebøker anser vi for å være et særlig verdifullt bidrag i boken.

Del 4: Nyere arbeider, bøker etc. som er utkommet i tiden etter at Einar Aas avsluttet sitt arbeid med manuskriptet. Listen omfatter arbeider som gjelder Oslo katedralskole og skolens ansatte – primært for perioden som boken dekker. Litteratur som gjelder elever er ikke tatt med.

Vi viser videre til bibliografiene hos Høigård 1942, Kraggerud 1991, Jensen 1992 og Bjerke 2002.

Forkortelser

Chra.: Christiania. Navn på Oslo i perioden 1624–1877.
Forkortelsen brukes om trykkested.

DBL 1: Dansk biografisk Lexikon. Bricka (utg.): *Dansk biografisk Lexikon*, 19 bind, 1887–1905

DBL 3: Dansk biografisk leksikon. *DBL 3*, 16 bind, 1979–1984

DN: Diplomatarium Norvegicum. Transkripsjon av omtrent 20 000 diplomer relatert til Norge fra perioden 1050–1590

Kbh.: København, Kjøbenhavn. Forkortelsen brukes om trykkested.

Kra.: Kristiania. Navn på Oslo i perioden 1877–1924.
Forkortelsen brukes om trykkested.

NBL 1: Norsk biografisk leksikon, utgitt 1921–1983. Artiklene er tilgjengelige på bokhylla.no

NBL 2: Norsk biografisk leksikon, utgitt 1999–2005. Artiklene er tilgjengelige under Store norske leksikon: <https://meta.snl.no/Om_Norsk_biografisk_leksikon>

NRR: Norske Rigs-Registranter. Kildeutgave av åpne brev fra kongen for perioden 1523–1660

Norsk Tidsskrift for Genealogi: Norsk Tidsskrift for Genealogi, Personalhistorie, Biografi og Literærhistorie (= *Norsk Personalhistorisk Tidsskrift*). Tidsskriftet utkom med tre numre: 1910, 1920 og 1926. Fra 1927 utkommer isteden *Norsk slektshistorisk tidsskrift*.

R.: rekke (Række). På 1800-tallet og litt inn i det 20. århundre var det vanlig å organisere utgivelsen av tidsskrifter i "rekker" på et visst antall bind, istedenfor å bruke en fortløpende nummerering av bindene.

s.a.: *sine anno*. Latin: 'uten årstall', brukes ved henvisning til publikasjon som mangler årstall

Utsnitt av maleriet *Skolen under Eikaberg grunnlegges*. Maleriet viser Oslo by med Hallvardskirken og fjorden, kardinal Breakspear, kong Inge Krokrygg (1136–1161) – så kommer en tidløs gutt med skolens banner. Maleriet av Else Christie Kielland var en gave til skolen ved 800-årsjubileet i 1953.

1. Oslo by og skole i middelalderen

1.1 Den gamle byen

1.1.1 Historiske forhold – kongenes politikk overfor Oslo
Navnet Oslo eller Åslo – i gamle dokumenter skrevet Aslo – er svært gammelt. Hvor gammelt vet man ikke. Kanskje har det vært navnet på en gård, en markeds plass eller et annet større område. Sikkert er at navnet er eldre enn den gamle byen, som antas å stamme fra tiden henimot år 1100. Ifølge Snorres beretning skulle Oslo være grunnlagt av Harald Hardråde ved midten av det 11. århundre, men om dette er meningene delte.⁵

Opprettelsen av et fast bispesete har utvilsomt bidratt til byens oppkomst. I Olav Kyrres tid (1066–1093) ble Norge delt i tre bispedømmer: Nidaros, Bjørgvin (opprinnelig Selje) og Oslo. En annen ting som har vært av betydning for byen er anlegget av en kongsgård ved utløpet av Alnaelven. Kongsgården er fra tiden omkring 1150, men nevnes ikke før i 1196. De to faktorene – kirke og kongemakt – har her som ellers vært vesentlige.

Det religiøse midtpunkt for denne delen av landet ble Oslo domkirke, eller Hallvardskirken, som den også ble kalt. Skrinet eller kisten til St. Hallvard, som ble drept i 1045, var blitt nedsatt i denne kirken, som antagelig stammer fra tiden omkring år 1100.⁶

Et stykke ned i middelalderen har det altså vært – så å si – to sentre i byen: et verdslig, representert av kongemakt, og et geistlig, representert av biskopen med domkirken eller katedralkirken, som den også ble kalt. I likhet med de andre katedralkirker var den visstnok innviet til Trefoldigheten.

5 Således mente Edv. Bull at den neppe er anlagt av denne konge; *Akers historie*, s. 30–33 og *Edda* 1927. Derimot antok Alexander Bugge at så var det sannsynligste; *St. Hallvard* 1915, s. 9. Red.: Bull i *Akers historie* tillegger Snorre historisk innsikt, men anser at han ikke hadde kilder til å hevde at byen var anlagt av Harald Hardråde. Bulls konklusjon er at vi i virkeligheten ikke vet noe om anleggelsen av Oslo.

6 Red.: Dateringen av domkirken var på Aas' tid basert på den antagelsen av Sigurd Jorsalfare var begravet i denne kirken, og at den var reist mellom 1111 (da Sigurd kom hjem fra sin berømte ferd) og hans dødsår 1130. A.W. Brøgger mente å ha dokumentert at hodeskallen som i sin tid ble funnet i kirkeruinen virkelig er Sigurd Jorsalfares; *St. Hallvard*, 1915 s. 24–49. I 2014 har Per Holck vist ved en C-14-datering at hodeskallen ikke tilhører Sigurd Jorsalfare.

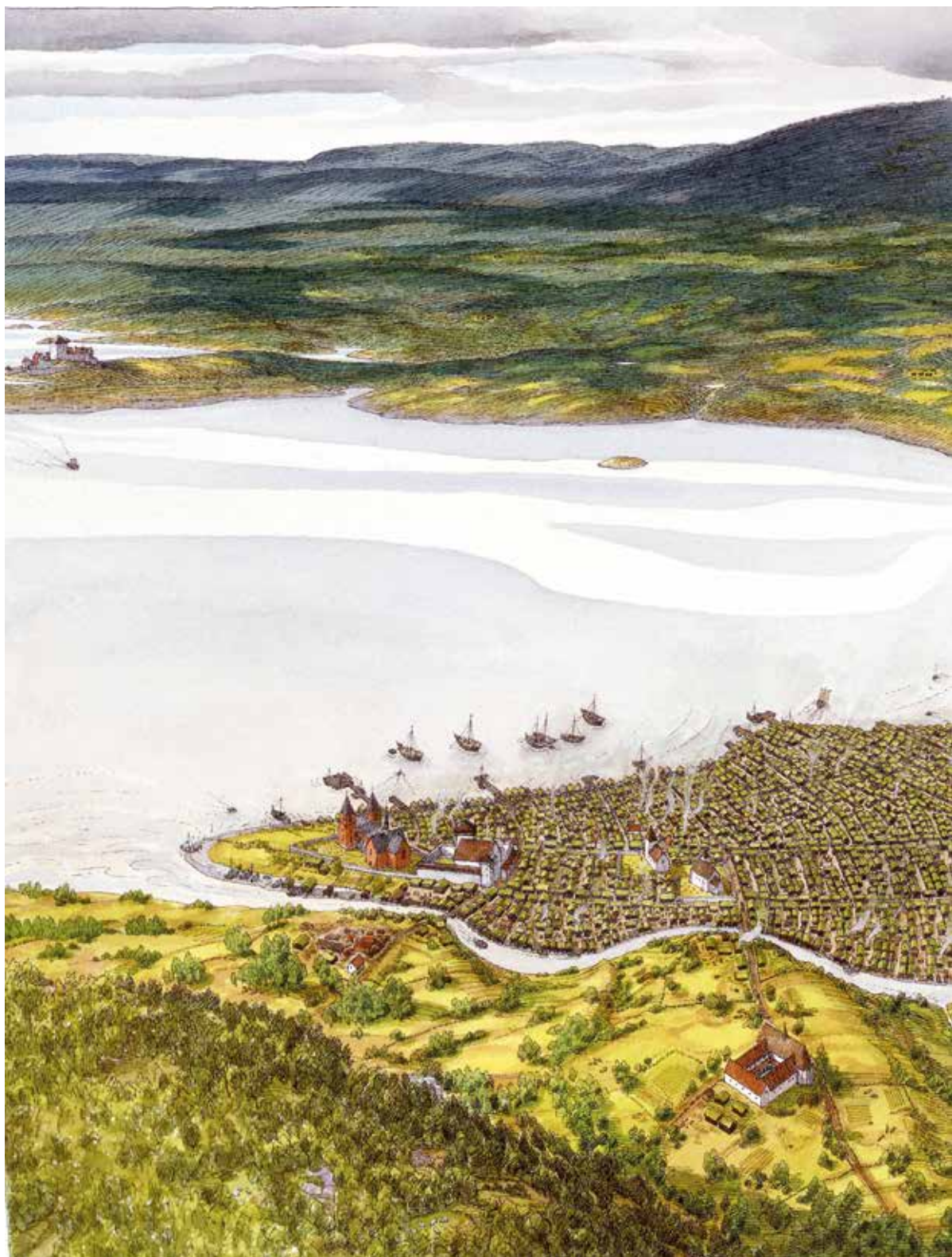
Til høyre: Treskulptur av St. Hallvard i Oslo katedralskoles festsal, skåret i tre av Oddvin Parr. St. Hallvardslegenden forteller at Hallvard Vebjørnsson fra Lier ville beskytte en gravid kvinne mot overfall. Men Hallvard ble drept med et pileskudd da han tok henne med i båt over Drammensfjorden. Liket ble kastet i sjøen med en møllestein rundt halsen, men fløt snart opp igjen. Dette ble sett på som et under, og senere ble Hallvard kanonisert. St. Hallvard er Oslo bys skytshelgen, og bildet av ham med møllestein og piler er i Oslos byvåpen. Skulpturen er skåret i tre av Oddvin Parr, kopiert etter en skulptur fra middelalderen i Botne kirke.

Den første biskop som er kommet, har da valgt en tomt straks vest for katedralkirken og har sikret seg strekningen derfra og ned til sjøen. Oslos grunnplan er hermed gitt, idet det ble en vei eller gate som forbandt de to sentre, nemlig Vestre Strede eller Langstrede. Bebyggelsen har i den første tid foregått vesentlig sør for domkirken og bispegården, men i annen halvdel av det 13. århundre er det begynt å bli oppført hus også nordover. Hele den bymessige bebyggelsen antas å ha hatt en utstrekning av ca. 200 mål jord, og på dette begrensede området har det vært seks kirker, hver med sin kirkegård: Mariakirken, Nikolaikirken, Clemenskirken, Hallvardskirken, Korskirken og Akers kirke. Til byen hørte også en bymark på ca. 800 mål, som strakte seg sydover mot Ekeberg og rett i vest mot sjøen.

I den første tiden av Norges samling er Trondheim, med Olav den helliges grav, kultursentrum. Her bor Norges erkebiskop gjennom hele middelalderen. Så flyttes tyngdepunktet for landets fremgang vest- og sydover til Bergen og når sitt høydepunkt, representert av kongemakten, da Håkon Håkonsøn blir kronet av kardinal Vilhelm av Sabina i Kristkirken i Bergen på Olavsdagen i år 1247.

Men norske konger hadde tidligere ofte bodd i Oslo. Her døde Sigurd Jorsalfare i år 1130, bare 40 år gammel. Og under striden mellom Birkebeiner og Bagler gjorde Philip Baglerkonge i forening med biskop Nikolas Arneson Oslo til hovedstad i Viken, som for en kort tid, ca. 12 år, var et rike for seg. Men ved Baglerkongens død sank byen igjen tilbake til å være en provinsby. Den ble dog igjen hovedstad under Håkon Magnussons hertugdømme; han var 1284–1299 hertug over Oslo,

Oslo omkring år 1300. Til venstre ligger Mariakirken og Kongsgården. Øverst til venstre Akershus festning. I forgrunnen sees Franciskanerklosteret. Til høyre, omgitt av småhus, ligger Hallvardskirken med Bispegården til venstre og Olavsklosteret til høyre. De to elvene er Alnelven nærmest og Akerselven lenger borte. Illustrasjon av Karl-Fredrik Keller, utført med tusj og akvarell på papir.

Opplandene, Ryfylke, Færøyene og Hjalmland med uinnskrenket myndighet. Senere ble han konge under navn av Håkon V (1299–1319).

I 1287 brant Oslo, men hertug Håkon satte etter hvert i gang store byggearbeider, deriblant festningen på Akershusneset.⁷ Blant hans mange tiltak i Oslo var å gi tomt til et franciskanerkloster. Mariakirken utvidet og utstyrte han på mange måter. Han skjenket den store gaver, og i denne kirken ble han begravet. Også senere konger skjenket gaver, så denne kirken ble en av de rikeste geistlige institusjoner i landet, og også Håkon VI ble begravet her.⁸

Ved kong Håkon Vs død i 1319 var det slutt med Harald Hårfagres ætt i mannslinjen. På denne tiden hadde det gamle Oslo nådd sitt høydepunkt i folketall og bebyggelse. Det antas at byen i det 14. århundre har hatt en folkemengde på henimot 3000, og av disse har antagelig ca. 400 personer tilhørt geistligheten i kirker, klostre o.s.v. Men på 1500-tallet og særlig etter reformasjonen, da alt klostervesen opphørte, har det neppe vært mer enn omtrent 1500 innbyggere i Oslo.

Den nedgangstid som rammer Norge fra slutten av middelalderen viser seg også her. Den sorte død, Hansaveldet, kongehusets utdøende, mangel på en sterk adel som kunne verge landet i krig, den korte forening med Sverige, deretter en med Sverige og Danmark og endelig den faste tilknytningen til Danmark alene fra 1449 – alt er preget av landets avmakt og tilbakegang, som kulminerer i reformasjonstiden.

1.1.2 De viktigste byggverkene

Det verdslige sentrum

Vi har sett at det var to sentre i middelalderbyen Oslo: Kongsgården og Mariakirken i den søndre delen, bispegården og domkirken lenger nord. Kongsgården, som ikke lå langt fra Alnaelven, var et sluttet firkantet anlegg med en stor ringmur som i senere tid har blitt forblendet med teglsten. Den hadde en portbygning ut mot Vestre Strede, en vei eller gate på nordøstre side, og på den kanten sees i nutiden rester av brolegning.

Mariakirken var opprinnelig en romansk langkirke, bygget av kalksten med halvrund koravslutning. Den lå straks vest for kongsgården. Ved den utvidelsen som kong Håkon V foretok fikk den to vesttårn istedenfor tidligere ett; dessuten fikk

7 Også Båhus festning ble anlagt i hans tid.

8 Om de kongelige begravelser i Mariakirken har professor Gustav Storm skrevet en artikkel i *Historisk Tidsskrift* 3. R, bind II (1892), s. 416–424.

Bygninger i gamle Oslo. Fra venstre Mariakirken, Kongsgården, Nikolaikirken, Clemenskirken og Hallvardskirken. Ellers vanlige bolighus. Illustrasjon av Karl-Fredrik Keller, utført med tusj og akvarell på papir.

den tverrskip og et nytt kor i gotisk stil. Blant andre utvidelser var en tilbygning på nordsiden og en utvidelse mot øst som ble bygget av teglsten fra kongens eget teglhus.⁹

I 1299 ble Mariakirken ordnet som kollegiatkirke, det vil si en kirke som var tilknyttet et kollegium av geistlige som skulle være et sidestykke til katedralkirkenes domkapitel. Av slike kirker har det vært 14 i Norge, deriblant én i Bergen, to i Tønsberg og én på Avaldsnes, og altså Mariakirken i Oslo. Det var de såkalte kongelige kapeller som var opprettet eller grunnlagt av en konge. Det var kong Håkon Vs plan at geistligheten ved disse kirkene skulle danne en selvstendig stand til forskjell fra den øvrige geistlighet. Idet kongen hadde patronatsretten over dem, kunne han, så var tanken, styrke sin politiske stilling og utdanne menn for sitt embedsverk. Og ved kirken i Bergen, de

⁹ Det er især antikvar N. Nicolaysen som har skrevet om denne kirken i *Aarsberetning fra Foreningen til norske fortidsminners bevarelse*, 1869.

to i Tønsberg og ved Mariakirken kom det i gang egne skoler for vordende prester og embedsmenn som fra ungdommen av skulle føle seg avsondret fra den øvrige pretestand. Håkon V fikk av pave Clemens V (1305–1314) innrømmet en ordning med kapellgeistlighet her i Norge. Ja, den øverste prest ved kirken i Bergen, Apostelkirken fra Magnus Lagabøters tid, fikk endog tittel *magister capellarum regis* [kongens kapellmester] og dessuten tillatelse til å fungere som biskop under visse betingelser. En slik ordning ble det ikke tale om ved Mariakirken. Heller ikke fikk nevnte ordning noen politisk betydning.

Den øverste presten ved Mariakirken hadde tittel av prost. Han var kongens kansler eller riksarkivar, og i 1314 bestemte kongen at han for all fremtid skulle ha denne stillingen,¹⁰ og oppbevaringsstedet for arkivsakene ble Akershus.¹¹ Etter at kong Håkon V var død i 1319, flyttet sannsynligvis Mariakirkens prost inn i den forlatte kongsgården. Eksempelvis kan nevnes at Ivar Vikingssøn, som først var kannik ved Mariakirken og hadde studert i Rostock, ble prost og rikets kansler fra 1453 til omkring 1480.¹²

Etter reformasjonen, i Anders Madsens tid som biskop (1545–1548), foregikk en sammensmelting av Mariakirkens og Oslo domkapitels jordegods: Domkapitlet fikk det hele og ble derved svært rikt. Selve Mariakirken var da for lengst forfallen.

Det geistlige sentrum

Et viktig byggverk i det geistlige sentrum var bispegården, som antagelig fra først av har vært en ikke befestet tregård. Den nevnes første gang i 1197 ved kong Sverres kamp med Nikolas Arneson, som igangsatte byggingen. Senere ble den befestet og kalles da bispeborgen. Enda senere kalles den biskopens kastell. I dette byggverket, som siden var skueplass for så mange kamper og som var Christian IIs siste tilflukt i Norge i 1531, residerte den mektige biskopen.

Bispeborgen brant ned i 1567 under syvårskrigen, og i slutten av det 16. århundre lot borgemester Christen Mule oppføre en ny bygning her. Den nye ladegården var fra omkring 1650 bortforpaktet til forskjellige; senere ble den kjøpt av Karen Toller, som omkring 1720 fikk den ombygget til sin nuværende

10 DN I, brev 143, s. 126f.

11 Koht: *Det gamle norske riksarkivet etc*, Oslo 1927, s. 7. Kollegiatkirker o.s.v. er behandlet bl.a. i A.C. Bang: *Den norske kirkes historie under Katolicismen*, Kra. 1887, s. 140. *Akershusregistret av 1622* ved G. Tank er en fortegnelse over brev som befant seg på Akershus festning.

12 Om Ivar Vikingssøn har professor Taranger skrevet noe nærmere i *Norges historie*, bind III, 1917, s. 152.

skikkelse.¹³ I lange tider har bispeborgen vært dekket av nyere anlegg, men den finnes delvis igjen som kjellerrom i den midtre delen av nuværende Oslo ladegård på hjørnet av Oslo gate og Bispegaten, rett overfor Hallvardskirkens kor.

Domkirken, også kalt Hallvardskirken, nevnes første gang ved Sigurd Jorsalfares død i 1130. Dens beliggenhet sees nu tydelig i Minneparken. Dette var en normannisk treskipet basilika med midttårn, kanskje med to vesttårn, tverrskip og halvrund koravslutning. Koret ble senere betydelig utvidet, men når dette skjedde vet vi ikke. Den brant i 1137, likeså i 1567 og i 1624. Kirken ble satt i stand og var i bruk i 1654, men forfalt etter den tiden mer og mer.¹⁴

Katedralskolens eller domskolens beliggenhet er ikke kjent, men vi må anta at den har ligget tett ved domkirken, slik det har vært i andre byer i Norge.

Oslo ladegård, oppført på bispeborgens gamle kjellerhvelv. Ladegården ble oppført omkring 1725 av skipsreder og godseier Karen Toller. Den var symmetrisk med fem vinduer på hver fløy. Deler av den rekonstruerte barokkhagen ses i forgrunnen.

13 Om Ladegårdens akre og enger, dens overgang til forskjellige eiere o.s.v., se A. Collett: *Gamle Christiania-Billeder*, 1909, s. 131–135. Chr. Sommerfelt har skrevet om Oslo Ladegård i *St. Halvard* 1917. Likeså Gerhard Fischer om "Middelalderens bispeborg i Oslo". Om Karen Toller, se kap. 2.6.1 "Befolkning – innvandring".

14 I kap. 1.2.3 "Oslo domkapitel" omtales kirkens størrelse, altere o.s.v.

Østfløyen av Olavsklosteret (Dominikanerklosteret) var lokale for Katedralskolen fra reformasjonen til etter bybrannen i 1624. Den er i dag bevart som kjelleretasjen i Oslo bispegård.

Korsbrødregården eller kannikegården hvor domkirkens prester eller kanniker hadde sitt felles bordhold, *mensa communis*, har ligget nordøst for domkirken. Korsbrødregården forfalt forholdsvis tidlig, og kannikene bygget seg etter hvert residenser ute i byen.

Dominikanerklosteret, *Clastrum Sancti Olavi*, har ligget straks nord for domkirken. En del av dette klosteret ser vi fremdeles som kjellerrom i den nuværende bispegården. De står over jorden og gjorde det mulig å bestemme klosterets beliggenhet. Mellom Olavsklosteret og Korsbrødregården var det fra først av en sterk skigard, som nevnes i kampen mellom hertug Skule og kongen. Eldre enn dette klosteret var den såkalte Olavskirken, som dominikanerne hadde fått. Olavsklosteret har ervervet seg en del jordegods, men det ser ut som dets økonomi har vært mindre god. Klosteret er forholdsvis tidlig blitt øde. I 1261 kjøpte biskop Håkon (1248–1267) gården Hægheim i Røyken av predikebrødrene [dominikanermunkene] og forærte den til kannikene i domkapitlet. I et diplom fra 1373 forteller prioren Holmstein at man ikke eide penger til å sette i stand den firefløyede klosterbygningen, som da holdt på å falle

ned.¹⁵ Etter at alt klostervesen var blitt opphevet ved reformasjonen, ble det i 1540 bestemt at det tidligere Olavsklosterets gods skulle legges til en *lector theologiæ* ved Oslo katedralskole.¹⁶

Dominikanerne er kommet til vårt land i biskop Orms tid (1226–1244), antagelig i 1230, men de nevnes ikke før i 1240, da kampen mellom kong Håkon Håkonsson og hertug Skule pågikk, og kongen gikk fra Korsbrødregården og inn i Predikebrødrenes gård og lot rive ned den ovenfor omtalte skigarden. Ved denne anledning ble klosteret besatt av kongen, og hertug Skule flyktet nordover til Nidaros. Klosterets beliggenhet i nærheten av domkirken og kannikegården tyder på at dets eksistens kanskje, eller for en del, skyldtes Oslos biskop og kapitel.

I denne tiden – ja, også før og siden – var det mye strid som angikk kirkens ytre former, ikke selve kristendommens lære. Den vedkom dels forholdet mellom biskopen og deres nærmeste underordnede, dels geistligheten og munkeordenene. Disse var ikke velsett av biskopene, fordi de sto direkte under paven, ikke under noen biskop. Og de var ikke yndet av pretestanden, fordi de hadde rett til å preke og derved hadde de innflytelse på sognefolket. Stridigheter mellom disse parter var det alle steder i Norge hvor det var klostre.¹⁷ Som nevnt hadde hertug Håkon gitt tomt til et Franciskanerkloster i Oslo, men da "brødrene" omkring 1290 begynte å bygge på denne grunnen, forbød kapitlets erkeprest dem dette etter bemyndigelse av biskop Eivind. Franciskanerne påberopte seg sine privilegier og at de bare sto under paven, noe erkepresten, Simon, besvarte med å lyse bann over munkenes arbeidsfolk. Ja, det gikk så vidt at erkepresten lot en skare bevæpnede folk rive ned et *oratorium* [bedehus] som munkene hadde latt oppføre, *per Heryulfum scolasticum ipsius ecclesie Asloensis* [ved Herjulf, selve Oslo kirkes skolemester], og han var ledsaget av en del klerker. Etter flere gjensidige sjikanerier anket franciskanerne saken inn for pave Nicolas IV, som selv tilhørte samme orden.¹⁸ Og ved skriv av 11. november 1291 ble biskop Eivind eller fullmektig, erkepresten og skolemesteren personlig innstevnet til å møte for paven innen fire måneder fra stev-

15 DN II, brev 431, s. 332–334.

16 Se kap. 4.4 "Skolen og dens lokaler".

17 Den ovenfor nevnte skigard tyder ikke på noe vennskap. Og i Langes klosterhistorie, s. 440, sies at prioren Holmstein lå i strid med Oslo domkapitel om et hus og en tomt.

18 Red.: Denne henvendelsen er referert i *Regesta Norvegica*, bind II (1978), s. 239, brev 649, før november 1291.

Hallvardskirkens ruiner i Minneparken i Gamle Oslo.

ningsdagen *facturi et recepturi super hoc quod dictaverit ordo iuris* [for å gjøre og motta angående dette hva rettens orden tilsa].¹⁹ De nærmere omstendigheter ved denne rettergangen kjennes ikke, men i 1290 er franciskanerkonventet i full stand.

I århundrer har restene av byggverk, gater og veier i det middelalderlige Oslo vært dekket av nyere anlegg av alle slag. Men fra 1865 til i dag er det foretatt utgravninger av en hel del gamle tomter, foruten at nyere jernbanearbeider har foranlediget funn av forskjellige slag. Fra 1917 er det arkeologiske forskningsarbeidet her forestått av arkitekt Gerhard Fischer og har brakt betydelige resultater, noe enhver kan se i den Minnepark som ble åpnet 28. mai 1932. Her får man en oversikt over en del av det geistlige sentrum; videre ser man grunnplanene av domkirken og en del av Olavsklosteret.²⁰ Murene omkring denne parken er i det vesentlige bygget på restene av domkirkens seneste kirkegårdsмур; terrenget lå i middelalderen lave enn de nuværende gater. I sydveggen av midtre hellegang er det en gravsten som ligger over et gravkammer, og som er markert i gresset. Den er fra 1583 og har bilde av Jens Nilssøn

19 DN III, brev 31, s. 31–33. Denne strid er også omtalt i P.A. Munch: *Det norske Folks Sprog og Historie*, bind IV, s. 313.

20 De mange andre kirker, kloster og bygninger i den gamle byen omtales ikke her, da de ikke har noen forbindelse med Katedralskolen.

som var rektor ved Oslo katedralskole 1563–1571 og biskop fra 1580–1600. Likeså er det bilde av hans første hustru, Magdalena, som døde i 1583. Lenger mot øst er også funnet biskopens kålhave, hans fiskedam o.s.v.

1.2 Kirken

1.2.1 Jordegods

Når man tenker på de mengder av jordegods, gårder og samlinger av gårder som de kirkelige institusjoner var kommet i besittelse av i middelalderen, især i 11. til 13. århundre, må man forbauses over den magnetiske kraft som har ligget i dette tidsrommets kirkelige forhold. A. Chr. Bang hevdet, med en spissformulering, at den katolske kirkes historie i Norge for en stor del er historien om den norske kirkes jordegods.²¹ Enkelte klostre var svært rike. Hovedøens kloster eide således en periode mer enn 500 gårder, Munkeliv i Bergen mer enn 400, o.s.v. Foruten jordegods fikk Hovedøens kloster både kongelige og pavelige privilegier, og det eide i mer enn hundre år hele Bygdøy.

I Oslo var domkapitlet den rikeste og mest ansette institusjonen, og fremdeles etter midten av det 13. århundre var det i vekst. Men også andre, f.eks. kjøpmenn, søkte å erverve jordegods. For dem betydde det pengeanbringelse, samtidig som de kunne få innflytelse over enkelte produksjonsforhold, da leilendingene betalte sin landskyld mest i smør, kveg, huder, trevirke og til dels fisk. Lektor Fougli har anført kirkegodsets størrelse for en del av de nevnte institusjonene i år 1396 slik:²²

Bispestolen, 382 gårder, hvorav de fleste lå i Borgesyssel, Viken og Vestfold. Men det var også en del i Valdres og Hedmark.

Korsbrødrekommunen, 166 gårder, hvorav flest i Aker og Borgesyssel.

Hallvardskirken, 731 gårder, hvorav 235 på Romerike.

Mariakirken i år 1542, 401 gårder, hvorav de fleste på Romerike og i Follo.

I alt blir dette 1680 gårder. Regnes småkirkenes gods med blir tallet enda høyere, opp mot 2000. Men i middelalderens siste 150 år er det liten vekst i kirkegodset.

21 A. Chr. Bang i *Theologisk Tidsskrift*, 3. R, bind I (1887), s. 16.

22 Fougli: "Jordegodseiere i Oslo i middelalderen", *St. Hallvard* bind 2.

Hvordan var kirken kommet i besittelse av disse eiendommene? Det var tidligere en alminnelig antagelse at kirkegodset vesentlig var ervervet ved gaver, for gravsted i kirken og for årtidehold.²³ Ebbe Hertzberg skriver i sin rettshistoriske betenkning fra 1898 følgende:

Det må ikke glemmes, at jordegodset for den allerførste del under hele den katolske periode var gaver på dødssengen eller ved tidligere opsatt testament, og at de bestemtes under fortrinlig hensyn til giverens eller hans nærmeste salighetssag.²⁴

Også lektor Fougli sier at mye av dette jordegodset var innkommet som "sjelegaver".²⁵ Men senere har både O.A. Johnsen og A. Taranger vist at kjøp, pant og provent har spilt en større rolle.²⁶ Videre har både Edv. Bull og Johnsen påvist at årsakene til kjøp, pant o.s.v. var det økende behovet for penger, både hos de høyere stender og hos den jevne mann, på grunn av den avtagende naturalhusholdning og den tiltagende pengehusholdning.²⁷ Det er altså ikke enighet om dette spørsmålet. Da kirkegods står i nær forbindelse med skolen helt til omkring år 1800, har dette interesse, for av domkapitlets gods, i dette tilfelle Hallvardskirkens, ble Katedralskolen opprettet holdt.

Til belysning av pengeverdien i middelalderen anføres at myntenheten var 1 mark sølv, i nutids vekt 215,8 gram rent sølv. En mark sølv hadde 240 penninger. Denne pengevurderingen ble brukt på Østlandet og nordpå. Men her ble det også anvendt engelsk mynt. Den landskyld som leilendingene betalte, hadde flere verdiangivelser. Den ble betalt i kyrlag (se nedenfor), og en gårds størrelse ble ofte angitt i kuleier. En kuleie jord var en gård som svarte verdien av en ku i årlig landskyld. På Romerike var omkring år 1300 en hæfsæld²⁸ likt med verdien av en ku, som igjen hadde en verdi av omtrent

23 Årtidehold: At kirken påtok seg å avholde sjelemesser på en persons dødsdag, som gjenytelse for testamentariske gaver.

24 Hertzberg: *Om Eiendomsretten til det norske Kirkegods*, Kra. 1898, s. 64.

25 Fougli: "Jordegodseiere i Oslo i middelalderen", *St. Hallvard* bind 2, s. 170.

26 Johnsen: *Norges Bønder*, s. 262–272; Taranger: *Norges Historie* bind III, del I, 1917, s. 37–42. Provent vil si at personer som hadde eiendom, men ikke lenger kunne arbeide, kjøpte seg inn for livstid i en geistlig stiftelse.

27 Edv. Bull har skrevet om jordegods i *Akers historie*.

28 Red.: Slik forklarer Edv. Bull begrepet i *Akers historie*, s. 61f.: "Hæfsælde, egentlig et halvt såld, er oprindeligt et maal for korn (= 1/4 skippund), men brukes ogsaa for vaate varer og ved angivelse av landskyld for smør."

St. Hallvardskatedralen slik den vises på skilt ved kirkeruinene i Minneparken i Oslo. Kirken ble brukt i over 500 år fra begynnelsen av 1100-tallet. Den var en romansk basilika og lignet den mindre Gamle Aker kirke som fortsatt er i bruk.

160 merker smør. Så hadde man noe som het markebol; på Østlandet gjaldt det for omtrent 36 kyrslag. Markebolets verdi kunne svinge mellom 4 og $13 \frac{1}{3}$ mark rent sølv. Videre hadde man øresbol, som svarte til $4 \frac{1}{2}$ kyrslag. Ett øresbol ble i årene 1308 til 1319 solgt for $11 \frac{1}{5}$ mark rent sølv eller for $10 \frac{4}{5}$ laup smør, eller i vår vekt 194,25 kilogram. Bispestolen i Oslo, domkirken, småkirkene og Nonneseter Kloster eide henved 300 markebol. I Asker og Bærum var det mer enn 140 gårder som betalte landskyld til institusjoner og personer i Oslo. Antallet av gårdsnumre i disse kommunene nu for tiden er litt over 200.

Etter svartedøden sank jordpriser og landskyld til halvparten eller enda lavere, og de ble stående slik på grunn av stagnasjon i landets jordbruk ved at folketallet ble værende lavt. Dette endret seg først ved slutten av middelalderen. Man har beregnet at en fjerdepart av vårt lands dyrkede jord i middelalderen har tilhørt kirken og at to femtedeler har tilhørt bøndene. Atskillig mer enn halvparten av gårdbrukerne har riktignok vært leilendinger.

Domkapitlets gods var tilknyttet bl.a. altere i domkirken, slik at den kannik som var prest ved dette alteret hadde inntekten av det aktuelle godset. Kannikene hadde dessuten en eller flere prebender.²⁹ Prebenden kunne ha navn etter en

²⁹ Ordet prebende (præbende) kommer av det latinske verbet *præbere* – å yde eller skaffe tilveie.

helgen eller etter den største gården i området. Til sine tider kunne den være oppkalt etter den plassen i domkirken hvor innehaveren satt. Inntekten av en del gods ble anvendt til felles bordhold. Hvis det ved årets slutt var noe til overs, ble resten delt mellom kannikene. Antallet av altere i Oslo domkirke var opprinnelig 12, men ble etter hvert økt til 20, og prebendene var i sin tid 21.

1.2.2 Biskoper i Oslo før reformasjonen

Oslo og Hamar bispedømmer var i middelalderen to særskilte bispedømmer. Hamar bispedømme ble opprettet i 1152 under kardinal Breakspears besøk i Norge; Oslo bispedømme er eldre. Om de første biskoper i Oslo vet man lite eller intet. Enkelte nevnes i islandske kilder, men sparsomt. I alt nevnes 32 biskoper for Oslo bispedømme i løpet av ca. 400 år.³⁰ De første var Aasgaut, Torolv, Aslak, Geisard, Kol Torkelsen, Peter og Viljelm. Det antas at domkapitlet ble opprettet i Viljelms tid; han døde i 1157. Neste biskop var Torstein; han ble i 1170 etterfulgt av Helge I, som var biskop til 1190. Den neste er mannen som er så godt kjent fra kampen mellom kongemakten på den ene siden, geistligheten og lendmennene på den annen: Nikolas Arneson, også kalt Baglerbispen (ca. 1150–1225).³¹ Biskop i Oslo ble han i 1190, etter at han sommeren 1189 var valgt, men ikke innviet, til biskop i Stavanger. Han var en halvbror av Inge Krokrygg og Orm kongsbror, og hans mor var Harald Gilles enke dronning Ingerid. På morssiden tilhørte han kongsslekter i Danmark og Sverige; faren var en stormann fra Stovreim i Nordfjord. I 1180 var Nikolas med i slaget på Ilevollene, der han kjempet på Magnus Erlingssøns side. Deretter hører vi ikke mer om ham før han ti år senere opptrer ved bispevalget i Oslo i 1190; sannsynligvis hadde han studert utenlands. Fem år etter at han var blitt biskop reiste han opprørsflokken Baglerne. Han er utvilsomt den betydeligste og merkeligste mann som har innehatt Oslo bispestol.

Biskop Nikolas Arnesons etterfølgere:

Orm, tidligere abbed i Tønsberg (1226–1244)

Torkell (1247–1248)

30 Biskoprekken i middelalderen er oppstilt av Oluf Kolsrud med 32, i tilleggshefte til DN XVII.

31 Den fremstilling om biskop Nikolas Arneson som finnes i Sverres Saga skal ifølge A. Chr. Bang i *Historiske Skrifter tilegnede Ludvig Daae*, s. 105, være ganske feilaktig. Se også Kolsrud i tilleggshefte til DN XVII, s. 232.

Håkon (1248–1267), tidligere skolemester ved domskolen i Oslo og kannik. Siden ble han erkebiskop i Nidaros – den tredje kannik i Oslo som ble valgt til denne stillingen.

Andres (1267–1287)

Eivind (1288–1303)

Helge II (1304–1322)

Salomon (1322–1351)

Gyrd (1351–1353)

Sigfrid (1353–1358)

Hallvard (1359–1370)

Jon (1373–1385)

Eystein (1386–1407)

Aslak Bolt (1407–1408)

Jacob (1408–1420)

Jon (1420–1452)³²

Gunnar Holck (1453–1483)

Nils Kalib (1483–1488)

Herlog Korning (1489–1505)

Torkill Jenssønn (1505–1506)

Anders Mus (1506–1521 og 1524), som var høvedsmann på kongsgården i Bergen. Domkapitlet valgte Torkill Jenssønn til biskop etter Herlog, men kong Hans støttet Anders Mus.³³ Han fordrev sin forgjenger fra bispestolen i 1506, men kaller seg *electus* [valgt, dvs. at han ventet på å få tiltre] til 1508. Senere ble han selv fordrevet.

De to siste er:

Hans Mule (1521–1524), som druknet ved Vestervig kloster på Skagen

Hans Ræv (1525–1537) hadde studert i Paris, og kom etter reformasjonen tilbake som protestantisk biskop.

Biskopene hører til middelalderens mest fremtredende menn i kraft av sin kirkelige stilling og sin lærdom. De var selvskrev-

32 Red.: I 1422 var Severin vikar for ham. DN VIII, brev 268, s. 299. Han nevnes også som biskop i *Den røde Bog*, se "Statutter for Oslo domkapitel og for skoleelevene" i kap. 1.3.4.

33 Red.: Supphellen: "Anders Mus", NBL 2, bind 1, 1999.

ne medlemmer av rikets råd. I rang stod de over den høyeste adelen, og når det var ledighet på kongetronen var erkebiskopen den mektigste i riket. Biskopenes inntekter var meget betydelige, og da disse for det aller meste bestod av naturalia, måtte de drive en utstrakt handel. Det er visstnok ikke foretatt noen beregning over deres inntekt, men en viss innsikt kan vi få når vi hører at biskop Anders Mus hadde inntekten av prostiene Tønsberg og Skien og av prestegjeldene Eiker, Lier, Sande, Nes og Tanum samt gården Moland. Under visitasreiser hadde biskopen fritt opphold for seg og sitt følge.

Flere av dem spilte en politisk rolle, f.eks. biskop Nikolas. Andre var fremtredende på annet vis. Håkon var en slik mann; han gav store gaver både til kirker og personer. Andre hadde etter datidens forhold reist mye. Biskop Andres deltok i kirkemøtet i Lyon i 1274, og i anledning av en strid mellom erkebiskop Jon Raude i Nidaros og kong Erik Magnussøns formyndere oppholdt han seg flere år i Italia. Hallvard ble innviet til biskop i Avignon, og Eystein Aslakson utstedte personlig i Genova obligation for sin utnevnelse.

Eystein Aslakson var ikke bare en lærd mann, men også en dyktig administrator, noe som bl.a. viste seg ved hans samling av kirkens og bispestolens spredte eiendommer til større sammenhengende gods. For Akers vedkommende gjaldt dette størstedelen av det nuværende Østre Aker. Det er også Eystein som har skrevet *Den Røde Bog*, som inneholder en fortegnelse over det geistlige gods i Oslo bispedømme omkring år 1400 og er en viktig kilde til Oslo stifts geistlige historie.³⁴

De tre siste biskoper i den katolske tiden var danske: Anders Mus, tidligere prost i Viborg, Hans Mule og Hans Ræv. Tidligere hadde de fleste hatt bakgrunn som korsbrødre i Oslo.

1.2.3 Oslo domkapitel

I slutten av det 13. århundre var domkapitlet en rik og mektig institusjon. Som eksempel på kapitlets anseelse kan nevnes at dets sigill ble en del av Christiania bys våpen, der man ser den hellige Halvard sittende på to løver.³⁵ Hvor mektig denne institusjonen var, ser vi av at Oslo domkapitel i en periode gjorde krav på å være med å bestemme bispevalget også i Hamar. Da kanniken der, Theodorus eller Tord, var på tale som biskop i

34 *Den røde bog* ble utgitt i årene 1873–1879 ved H. J. Huitfeldt-Kaas. Og i 1929 utkom *Oslo og Hamar bispedømmes Jordebok 1574–1577*, under navnet *Norske kyrkjelege jordebøker efter Reformasjonen*, 1. del, ved Sigurd Kolsrud. Her er i innledningen gjort rede for registreringsarbeidet.

35 Huitfeldt-Kaas: "Christiania Bys Vaaben", *Historisk Tidsskrift* 3. R, bind II (1892), s. 409–415.

1251, ble han ikke valgt, ettersom pave Innocens IV gav Oslokannikene rett til å være med å bestemme valget. Denne retten beholdt riktignok ikke domkapitlet i Oslo lenge, for den ble underkjent i 1278.

Domkapitlets prester skulle utføre de daglige gudstjenester, drive skolen, ansette skolemesteren, dømme i ekteskapsaker og (frem til 1300-tallet) velge biskop i stiftet. Om dette heter det i statuttene:

Når saker angående ekteskapelige forhold skal avgjøres, og når der skal rådslås om visse saker angående kapitlet eller kapitlets medlemmer, så skal alle *canonici* sammenkalles av *decanus* til kapitelshuset, som der og ikke noe annet sted skal fremlegge sakene og innhente deres mening om disse ting.

I kapitelbøkene er det tallrike eksempler på behandling av ekteskapsaker, ja så mange enkelte år at det synes å ha opptatt mesteparten av tiden under forhandlingene.

Med hensyn til bispevalg var Salomon (1322–1351) den siste som ble valgt på regulær måte. Fra denne tiden og helt til 1524 var det paven som rådde for utnevnelsen. Dette begynte med Clemens VI, som døde i 1352, og det var pavene i Avignon som tok seg denne retten. Også før dette måtte domkapitlet betale en viss sum penger for pavelig sanksjon. Dette forholdet hadde utviklet seg av den omstendighet at det allerede i den kirkelige oldtid hadde vært skikk at geistlige ved forskjellige anledninger bar frem en gave til den pavelige stol. Senere kom avlatshandel i den katolske tiden. Ved ombygningen av Oslo domkirke i årene 1265–1268 bad domkapitlet paven om å gi avlat til de personer som gav bidrag til ombygningen. Og ved enhver bispeutnevnelse måtte det altså betales. Taksten for en slik for Oslos vedkommende var 500 gylden.³⁶ Og enhver biskop var siden forpliktet til hvert tredje år å besøke Roma og der berike pavestolen.

I hele perioden fra domkapitlets opprettelse i 1153 til reformasjonen er domkapitlet det geistlige sentrum i stiftet. Etter hvert var det blitt en rik institusjon med biskopen som midtpunkt og paven som overhode. I biskop Eysteins jordebok er nedskrevet statutter for dette domkapitel av biskop Jakob i året 1410, Severin i 1422, Johannes i 1382 og Herlog i 1501, noe

36 Se G. Storm i Universitetets Festskrift til Kong Oscar II: "Avgifter fra den norske Kirkeprovins til det apostoliske Kammer o.s.v. 1311–1523", bind II, 1897, s. 46–49. 1 gylden, det vil si én gullgylden, kan i det 11. og 12. årh. settes til en verdi av ni kroner. Senere, omkring år 1600, da det ble tilsmeltet sølv og kobber, var antagelig verdien av en gylden omkring seks kroner. Red.: Dette ifølge Aas; det gjelder altså kroneverdien i 1933.

Eystein sammen med sine *antecessores* [forgjengere] innrømmer og bekrefter.³⁷ Blant disse bestemmelsene er følgende:

Når de fraværende *canonici* innehar sine sogne [dvs. prestestillinger], skal de tilholdes [pålegges] å yte bidrag til vår skole av inntektene for hvert år, de nemlig som er innrømmet dem av Gud og øvrigheten. Dette skal gjøres, om de ikke selv er tilstede og kan fremlegge dem.

Det ser ut til at alle kanniker i den katolske tiden har lagt penger sammen til underhold av skolen og lønn til skolemesteren.

I *Diplomatarium Norvegicum* er medlemmene av kapitlet dels kalt kanniker eller korsbrødre, men flere av dem var samtidig prester, i landskall eller i stiftets byer. For eksempel var Ulv Asleivson i 1394 både kannik (korsbroder) i Oslo og prest i Eidsvoll.³⁸ Håkon Guttormson var ved år 1411 kannik og prest i Sande.³⁹ Særlig etter år 1450 er det mange slike eksempler. Men ifølge bestemmelsene skal "enhver *canonicus* tilholdes [pålegges] å ha en fullmektig som bor i kapitlet, og som kan svare og gjøre rede for ham". Dette er den såkalte *vicarius*. I noe eldre tid var det omvendte tilfelle, at en kannik var residerende ved domkirken og holdt vikar i sitt sognekall. De før nevnte korvikarer, Choraler, var elever ved domskolen. Statuttene sier videre:

De felles eiendele er bestemt kun til underhold for de residerende og til å bestride utgiftene ved offentlige saker, som påtas og fremmes i det hele kapitlet, ikke til annen bruk.

Katedralkirken – domkirken eller Hallvardskirken som den også ble kalt – var bygget ved år 1100 og var forholdsvis stor: 82 alen lang og 29 alen bred. Senere fikk den tilbygg, det siste antagelig i begynnelsen av det 13. århundre. Ved slutten av det 14. århundre var det ifølge ovenfor nevnte jordebok 15 altere: Helligåndsalteret, Krossalteret, Mariaalteret (det indre), Mariaalteret ute på gulvet, Mikaelsalteret, Petersalteret, også kalt Jonaalteret, Andreasalteret, Sebastiansalteret, Edmundsalteret, Hallvardsalteret, kanskje kirkens høyalter, Antoniusalteret, Nikolausalteret, Margaretaalteret, Hellig-Legemsalteret og Sjelealteret. Senere (etter at *Den røde bog* var avsluttet) vokste altrenes antall til 20. Det siste av disse, *Trinitatis* [treenig-

37 Red.: Årsaken til selvmotsigelsen er forklart av Aas med at teksten er en blanding av gammelt og nytt. Se "Statutter for Oslo domkapitel og for skole-elevne" i kap. 1.3.4.

38 DN I, brev 544, s. 395.

39 DN I, brev 628, s. 455.

hetens], var stiftet i 1498.⁴⁰ Disse altrene var anlagt eller stiftet til forskjellige tider av biskoper og stormenn og skulle ha hver sin prest.

Kirkens betjening har økt sterkest i første halvdel av det 14. århundre. I den katolske tiden skulle det i alminnelighet være 12 kanniker som skulle residere ved domkirken, men dette antallet er etter hvert gått tilbake. Her sier statuttene: "Hvis et kanonikat, præbende eller vikariat blir ledig, skal ingen være med i noen handling eller plan som går ut på å ta det vekk, uten at kapitulærene er spurt."

Om biskopens arbeidsoppgaver og status har statuttene følgende bestemmelser:

Biskopen bør ikke bebyrdes med kapitlets private saker, men med almindelige, som angår religionen, til hvis avgjørelse han skal kalle kapitlet sammen til råd. Men hvis han merker at kapitlet lider noen skade på saker eller ære, skal han sammen med sine kolleger forsøke å slå ned dette onde på den måte, som han kan med sin autoritet, for at ikke det ærverdige kapitel skal tåle noensomhelst forakt og

Hallvardskirken sett mot koret i øst. Kirken ble bygd tidlig på 1100-tallet som en langskipet basilika; interiøret kan ha lignet på Stavanger domkirke og Gamle Aker kirke. Illustrasjon av Karl-Fredrik Keller, utført med tusj og akvarell på papir.

40 DN V, brev 980, s. 704.

ikke underlegges verdslige, men derimot æres av alle, som rett er.

Erkepresten er ikke nevnt i statuttene, men så vidt vi vet var han formann i kapitlet. Selve betegnelsen tyder hen på patronatsretten for domkirken – det vil si, hvis det har ligget noe sogn til domkirken, noe som ikke er usannsynlig. Men verken i Sverige eller Danmark har det i kapitlene vært noen erkeprest. Kantoren er ofte kalt kalt kapitlets *decanus*, noe som skulle tyde på en formanns stilling. Statuttene sier:

Cantoren skal ordne med sanger efter den skikk, som der er ved fester og ferier. Han skal påse, at kanniker, vikarer og alle medvirkende gjør sin plikt til de sedvanlige tider og timer, likeså at de sammen er til stede ved de fromme bønner, at de ber for folket og hver dag gir Gud, hvad ham tilkommer.

Det ser ut som kantoren, foruten å ordne med sangen, har fungert som en slags inspektør ved kapitlet. Og selv om han var et viktig medlem av kapitlet, kan han ikke hatt en like fremtredende stilling som erkepresten. Biskopen, erkepresten og prosten i Mariakirken var de fornemste geistlige i Oslo. En erkeprest som nevnes i 1497, Magnus Lauritsøn, ble siden biskop i Hamar.

1.3 Oslo katedralskole i middelalderen

1.3.1 Den første tiden

Når vi skal nærme oss det vanskelige tema Oslo katedralskole i middelalderen, er det å merke at det er flere kongelige skriv om den etter reformasjonen, ingen i middelalderen.

Det vi for det første vet, er dette: Da de kirkelige forhold i vårt land var ordnet ved pave Eugenius den tredjes utsending, Nicolas Breakspear i år 1152, kom domkapitler i stand i hvert av de fem bispedømmer; Trondheim, Hamar, Oslo, Bergen og Stavanger. Domkapitlene hadde på hvert sted et visst antall prester knyttet til tjenesten ved domkirkens mange altene. Sammen med biskopen hadde kapitlet tilsyn med katedralskolen i stiftet, og skolens formål var å utdanne prester for å dekke stiftets behov.

Skolen i Trondheim nevnes første gang i 1217, den i Hamar i 1175, Bergens i 1320, da den første rektor nevnes, Stavangers i 1243, og i Oslo nevnes første rektor eller skolemester i 1224. På grunn av de mangelfulle kilder nevnes skolemestere og skoler til forskjellig tid, men samtlige skoler er sannsynligvis grunnlagt mellom årene 1152 og 1200. I Oslo var det geistlige

Maleri av pave Hadrian IV (1154-1159). I Norge er han best kjent fra sin tid som kardinal, da han var pavens utsending til Skandinavia i 1152/53 og bar navnet Nicholas Breakspear. Det var da Norge ble egen kirkeprovinns, løsrevet fra Lund. Nidaros ble erkebispesete for Norge og øyene i vest. Hamar bispedømme ble nå opprettet; Oslo bispedømme var opprettet tidligere. Breakspear er den eneste engelskmann som har vært pave.

sentrum med biskop og domkapitel i full orden i 1157 og vi må anta at skolen også her er blitt stiftet i denne perioden.⁴¹ Og når vi husker at Oslo katedralskole ble flyttet over til Christiania i 1634, har denne skolen vært i virksomhet i den gamle byen i over halvparten av den tiden den har eksistert.

Hvor skolen opprinnelig har hatt sitt hus, vet vi som nevnt ennå ikke ganske nøyaktig.⁴² I det gamle Oslo var det også en annen skole, nemlig den ved Mariakirken som nevnes i 1369.⁴³ Men denne er opprettet på et mye senere tidspunkt enn Kate-

41 Red.: Skolens offisielle stiftelsesår er 1153.

42 Se "Det geistlige sentrum" i kap. 1.1.2.

43 DN IV, brev 489, s. 371. En skolemester i Tønsberg nevnes i DN XI, brev 93, s. 83.

dralskolen, neppe før Håkon V ble konge, da Mariakirken ble ordnet som kollegiatkirke.⁴⁴ Edvard Bull sier at Mariaskolen "konkurrerte med domkapitlets skole, katedralskolen, akkurat som skolerne ved Apostelkirken og ved katedralskolen i Bergen konkurrerte med hverandre".⁴⁵ Men denne konkurransen kan i så fall ikke ha vart lenge, for Mariakirkens skole var anlagt ca. 150 år etter Katedralskolen, og denne kirken forfalt lenge før reformasjonen. I Bergen kunne skolepilter i domkirkens og Apostelkirkens skoler gå over fra den ene til den annen når de hadde sine frenders samtykke;⁴⁶ det var med andre ord et slags vennskapelig samkvem mellom dem. Om en mulig skole ved Olavsklosteret eller Dominikanerklosteret bemerkes at det ikke er påvist at det har vært holdt skole ved noe kloster i Norge. Men – som Lange sier i sin klosterhistorie – det har vært en lektor ved enkelte klostre, f.eks. i Nidaros, som har undervist munkene i teologi.⁴⁷ Om det har vært en slik i Oslo vet vi ikke. Dominikanerne hadde ikke sitt hus ferdig før omkring år 1240, og deres økonomiske forhold var ikke gode; det er derfor ikke sannsynlig at det har vært noen skole der. Den 30. mars 1427 kunngjør Jon og Gunnar Holtessønner at mens de gikk i skole i Oslo, var de i kost hos Aase Jansdatter i Karnen. Det er ingen grunn til å anta annet enn at dette har vært Katedralskolen. Den gang eide Jon Ketilssøns foreldre hele nordre Kisen i Oslo.⁴⁸

Vi tør derfor si at Katedralskolen er den stabile undervisningsanstalt fra omkring midten av det 12. århundre til reformasjonstiden og videre, selv om dens hus flere ganger kan være ødelagt i de mange branner som rammet det gamle Oslo.

1.3.2 Skolemestere

I middelalderen er skolemesteren enelærer, idet hørerne først kommer med reformasjonen. Den latinske tittelen *rector* er kanskje tillagt skolemesteren i slutten av middelalderen. Den første skolemester vi kjenner navnet på, er en Jon som nevnes i et brev eller en erklæring fra biskop Nikolas Arneson av 12. mars 1225. Her anføres skolemesteren som vidne.⁴⁹ Det har

44 Se "Det verdslige sentrum" i kap. 1.1.2.

45 *Akers historie*, s. 81.

46 Brev fra biskop Benedikt av 1371, DN I, brev 410, s. 313.

47 *Langes Klosterhistorie*, s. 143–145. Dette er også omtalt i DN IX, brev 5, s. 7.

48 DN IV, brev 830, s. 605. Kisen og Karnen var navn på to gårder i byen. Den ene av brødrene, Gunnar Holtessøn, ble sysselmann i søndre Hedmark, noe som kunne tyde på at katedralskolen også har tatt seg av den verdslige utdanning.

49 DN I, brev 7, s. 6.

Katedralskolens segl på et dokument fra 1474. I midten riset og ferlen. Teksten mellom ringene er *Scole Asloensis*.

visstnok vært flere før ham, men vi kjenner dem ikke. Håkon, som ble biskop i 1248, var tidligere skolemester. I 1265 ble han valgt til erkebiskop. I nevnte stilling har han så vidt man vet utstedt bare ett brev, der han skjenker St. Andreæ kirke på Haug til kannikernes felles bordhold i Nidaros på "grunn av deres præbenders ringhet".⁵⁰

Vi må gå helt til 1291 før vi igjen finner navn på en skolemester, nemlig Herjulf. Han er blitt kjent på grunn av en stridighet med franciskanerne.⁵¹ I 1297 nevnes en annen skolemester, magister Thoror,⁵² og 16. mai 1383 Skjeldulf Helgason.⁵³ To år etter opprettet korsbroren Hallbjørn Bjørnson et testamente, der han skjenker skolemesteren en brun kjortel og en kappe, men skolemesterens navn er ikke nevnt. En skolemester omtales 9. juni 1401, nemlig Lafrans Torgilssøn.⁵⁴ Fra 1474 kjenner vi navnet på en skolemester: Narve Toresson, som samme år bruker skolens segl.

Vi kjenner altså ikke navn på mer enn syv skolemestere ved Oslo domskole i middelalderen. Men vi vet at skolemesteren har inntatt en forholdsvis høy stilling i kapitlet, idet han visstnok har vært arkivar eller en slags bibliotekar. Han har antage-

50 DN I, brev 61, s. 50. I P.A. Munch *Det norske folks historie* sies i bind IV, I, s. 135 at "han skjenket korsbrødrene i Oslo en del jordegods for gammelt kameratskaps skyld".

51 Se "Det geistlige sentrum" i kap. 1.1.2.

52 Red.: Vi har ikke kunnet finne kilden til denne opplysningen. Også stavemåten hos Aas er vi i tvil om.

53 "Skeldulfwer Hælgason skolamæstaræ ... j Oslo". DN VI, nr. 314, s. 357f.

54 DN IV, brev 718, s. 527.

lig også tildels vært kansler i vedkommende stift, det vil si en slags sekretær for biskopen.

1.3.3 Undervisning og lærebøker

Om undervisningen i våre domskoler – og i dette tilfelle Oslo skole – vet vi nærmest intet, men vi kan få en viss formodning ved en analogislutning.

Generelt er middelalderens domskoler videreutviklet fra episkopalskoler som fantes ved enkelte bispeseter. Episkopalskolene fikk økt utbredelse etter at biskop Chrodegang av Metz ved år 760 hadde fått i stand den såkalte kannikeinstitusjonen: Det skulle gjelde en bestemt kirkelig lov, *Regula canonicorum*, for prestene som hørte til en bestemt kirke. Etter kirkemøtet i Achen i 817 fikk alle domkirker sitt kapitel, og etter hvert ble domskoler opprettet ved disse. Elevene kaltes *scholares canonici*, kanniken som ledet skolen kaltes *magister scholarum*, senere i tiden *scholasticus*, hos oss "skolemeistari". Undervisningen i disse skoler var temmelig ensartet i alle fag; disse var lesning, skrivning, sang og lett regning. Ved lesningen brukte man Davids salmer på latin; ved begynnerundervisningen hadde man tavler av tre eller voks, og av dem var det tre slag. Den første var et *Abcdarium* med bokstavene og en del sammensetninger av vokaler. Den andre hadde *Pater noster* og *Credo* [Fader vår og trosbekjennelsen], og den tredje hadde *Benedicte* og *Gratias* [Bønn før maten: Velsignede ..., og etter maten: *Gratias tibi agimus ... vi takker deg*], som var bordbønner. Dessuten hadde man *Confiteor* [jeg bekjenner], der syndene ble bekjent for erkepresten.

Etter at boktrykking var kommet i gang ble innholdet av disse tavlene satt sammen til en liten bok som fikk navnet *tabella elementaria*. I det 15. århundre fikk den navn av ABC. Ved bokstavering, lesning og hukommelsesarbeid gikk man over til neste trinn, som besto i innøvelse av ord fra dagliglivet, og deretter søkte man å lære elevene å lese og skrive latin. Under dette arbeidet måtte man selvfølgelig ta morsmålet til hjelp. Ved den videre undervisning var det især Cato og Donat som ble brukt – den siste især for eldre elever.⁵⁵

I den senere middelalder rangerte elevene i *Tabulistæ* som leste *Tabula* og Cato og *Donatistæ*, de som arbeidet med Donat. Dessuten var det *Alexandristæ* som leste i Alexanders *doctrinale*

55 Hovedkildene til middelalderens pedagogikk som her er brukt er G. Kaufmann: "Retorenschulen und Klosterschulen" (i Raumers *Historisches Taschenbuch*) og Léon Maître: *Les écoles épiscopales et Monastiques*, Paris 1866.

– en grammatikk på vers, skrevet av Alexander fra Villedieu i Normandi (f. omkr. 1170).⁵⁶

Catonis Disticha og *Catonis Monosticha* [Catos tolinjers, Catos énljers] inneholder en samling moralske levereregler fra det 4. århundre, ialt 150 sentenser i fire bøker, med senere tilrettinger. Den ble under navnet Cato brukt som skolebok og var oversatt til de fleste sprog.⁵⁷ Av Donats grammatikk var det to utgaver: *ars minor* [Den lille læreboken] med de åtte ordklassene og *ars major* [Den store læreboken] i tre bøker. *Ars minor* var middelalderens mest brukte bok, og Donat var lærebok helt inn i det 18. århundre.

I antikkens Roma brukte man i skriveundervisningen vokstavler og *stilus* (dvs. en griffel til å risse inn tegn). I 8. og 9. århundre laget man pinner av siv og skrev med blekk, i det 10. århundre kom gåsepenne i bruk, og papir begynte man med i det 11. århundre.

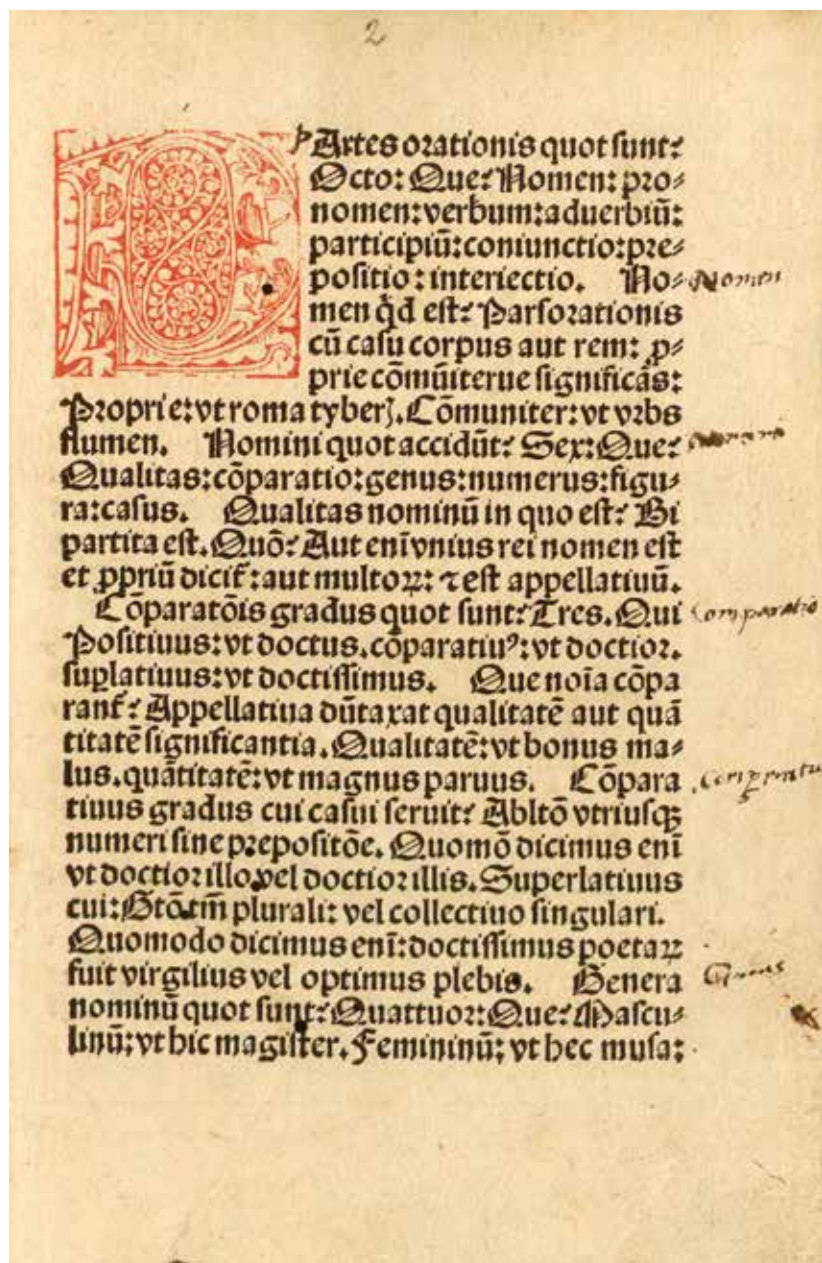
Sang ble stadig øvet. I Bergen vet vi at biskop Geble Pederssøn, tidligere rektor ved katedralskolen der, underviste i musikk. Han hadde studert matematikk og musikk i Leuven og hadde vært rektor til 1518. Med hensyn til regning var dens vesentligste anvendelse beregning av påsken. Dette var en undervisningsgren som opprinnelig ble kalt *computus*. I en periode kom Geble Pederssøn på skolen hver dag tidlig om morgenen og gjennomgikk Johannes Spangenberg's nylig utkomne *Computus Ecclesiasticus* [Kirkelig tidsregning]. Dette må ha vært mens Geble var superintendent, for boken utkom i 1539 – lenge etter at han hadde sluttet som rektor. Vi har ikke noe direkte eksempel på at denne boken er brukt i skolen i Oslo, men det må ha vært behov for *computus* i utdannelsen, og den livlige forbindelsen som var mellom domkapitlet og universitetet i Rostock tyder på at man også i Oslo har vært holdt oppdatert.⁵⁸

56 Red.: Rietz skriver at *Doctrinale* er mørk, innviklet og særdeles vanskelig å forstå, særlig er det tilfellet med syntaksen, som er blitt kalt "en riktig pinobänk för själen". *Skånska skolväsendets historie*, s. 24. – Forståelsen av grammatikk i sin alminnelighet og latinsk grammatikk i særdeleshet var lite utviklet i middelalderen, men fikk en god vekst i humanistperioden.

57 Red.: Boken går under Catos navn fordi man lenge var overbevist om at Cato den eldre (234–149 f. Kr.) var forfatteren. Eksempler på levereregler: Hold din ed!; Overbevis dine foreldre med tålmodighet!; Unngå prostituerte!; Kjemp for fedrelandet!; Sett aldri din lit til en annens død!

58 Red.: Aas viser til A.E. Erichsen, som sier i *Bergens kathedralskoles historie*, 1906, s. 8, at Spangenberg's *Computus* er en slags musikalsk håndbok med salmer på latin og tysk og med noter og musikalsk apparat, men dette er galt. Det stemmer heller ikke at Geble har undervist etter Spangenberg's bok mens han ennå var rektor (til 1518), for *Computus ecclesiasticus* utkom først i 1539. Red. har omskrevet og nyskrevet hele avsnittet.

Side i Donats latinske grammatikk *Ars minor* i en utgave fra 1496. Boken kom i to versjoner: for nybegynnere og for viderekomne, og var skrevet i 4. årh. e.Kr. Teksten på denne siden begynner slik: «Hvor mange deler har talen? Åtte. De er: nomen, pronomen, verb, adverb, partisipp, konjunksjon, preposisjon, interjeksjon.»

Domskolens fagkrets i Norden er en blanding av middelalderens *artes liberales*, de syv frie kunster: *trivium* [de tre veier (til veltalenhet)], grammatikk, logikk og retorikk, og *quadrivium* [de fire veier (til visdom)], geometri, aritmetikk, astronomi og musikk.⁵⁹ Grammatikk og logikk fikk man ved undervisningen i latin, musikk både i skolen og kirken ved stadig

⁵⁹ Egentlig var det ni fag, idet det åttende og niende var medisin og arkitektur, men disse ble visstnok overalt sløyfet som fag i skolen. Red.: Det er

øvelse i sang, og aritmetikk ved undervisningen i *computus* og i det hele tatt ved studiet av kirkeårets innretning. Latin var hovedfag og ble behandlet omtrent som et levende sprog, og dermed fjernet språket seg mer og mer fra klassisk latin, især da skolefolk og grammatikere også fant opp nye ord og tekniske uttrykk.

I *Norske Stiftelser* sies, under overskriften "Den lærde Skole":

Denne Læreanstalt er en Fortsættelse af den Trivialskele, som nevnes i Oslo saavidt vides for første Gang i 1291, men uden tvivl var stiftet samtidig med eller kort efter Domkapitlets Oprettelse ved Midten af det 12te Aarhundrede.⁶⁰

Interiør fra skole på 1500-tallet. Illustrasjon i *Historia de gentibus septentrionalibus* [historien om de nordiske folkene], et patriotisk verk skrevet av den svenske biskopen Olaus Magnus som utkom i 1555.

Ja, det er intet brudd mellom disse skolene; det har vært en stadig utvikling og fortsettelse. Noen egentlig trivialskele var det dog ikke fra først av. Domskele eller katedralskele er et riktigere navn, for så vidt som fagene, de få som var, er tatt både fra det man i middelalderen kalte *trivium* og fra *quadrivium*.

Skal vi nu efter det som her er sagt gjøre oss en forestilling om undervisningen, blir denne følgende, når vi også sammen-

alminnelig å regne med syv *artes liberales*, men et tappt verk av Ciceros samtidige Varro har tittelen *Disciplinarum libri IX* [Ni bøker om fagene],

60 Nicolaysen i *Norske Stiftelser*, bind III, s. 138. Red.: Nicolaysen viser til omtalen av en Herjulf skolemester i 1291, DN III, no. 31. Han omtales nærmere under "Det geistlige sentrum" i kap. 1.1.2.

ligner med danske og svenske skoler.⁶¹ I våre dager kan vi ikke tenke oss skole uten i forbindelse med bøker trykt i store opplag. Dengang var det ikke slik. Den første presse i Frankrike ble satt opp i nærheten av Sorbonne i 1470; i Italia fantes ingen før i 1464, da man begynte med boktrykk i Subiaco i Sabinerbergene; Tyskland hadde begynt i 1450. I Danmark ble den første boken trykt i 1482, tyv år senere utkom en Donat i Albert Pedersens trykkeri, og i 1769 var det 12 trykkerier i København. I vårt land begynte trykking av bøker først i 1643 ved en dansk boktrykker i Christiania, Tyge Nielsen.⁶² Vi tør derfor si at bøker på den tid Oslo katedralskole begynte ikke var å få, og langt fremk i tiden sjeldne og kostbare, om det enn senere var biskoper og enkelte andre geistlige som hadde noen. Biskop Botolf av Stavanger gav 9. februar 1370 de bøker han eide – før han ble biskop – til biskopgården, for at Gudrun Hallsteinsdatter skulle bli opptatt som proventkvinne.⁶³ Og biskop Nikolas hadde bøker før han ble biskop. Seilfartøyet som han brukte på sine reiser kalte han *Bokskreppen*.

En bok som ble brukt i danske skoler, Peder Laales ordsprog eller *Parabolæ* fra omkring år 1400, ble trykt første gang i København 1506. Dette var en samling av ca. 1200 versifiserte latinske sentenser med tilsvarende danske tekster. Bokens latin er karakterisert som barbarisk, men likevel ble den brukt som lesebok for begynnere.

Vi forstår at i den første tiden etter at domskolen er begynt, er undervisningen i det vesentlige muntlig uten lærebok. Det er ingen ordnet aldersgrense for elevene. Skoletiden har vært – med avbrytelser av sang i kirken – fra tidlig morgen til om aftenen. Det er ingen klassedeling eller deling i lektier. Skolemesteren er enelærer. Elevtallet er lavt; så sent som i 1542, den 24. mars, sies i en brevveksling mellom befalingsmannen på Akershus og regjeringen at det "er omtrent 16 skolepilter, som lære deres Donat og annet".⁶⁴ De eldste elevene ble kalt skolarer, senere degner.

Etter den store pesten var det stor mangel på prester. Derfor gav 2. januar 1360 pave Innocens (den gang i Avignon) biskop Hallvard i Oslo tillatelse til å utnevne ti skolarer til prester,

61 J. E. Rietz: *Skånska skoleväsendets historia*, Lund 1848; E.G. Tauber: *Historia Cathedralis Aarhusiensis*, 1817. Red.: I perioden som her omtales var Skåne en del av Danmark, slik at begge de nevnte kilder omtaler situasjonen i dansk skole.

62 Se bl. a. Amundsen: *De første boktrykkere i Norge*, s. 3–5. Se også kap. 3.5.2 "Boktrykkere i Christiania".

63 DN IV, brev 494, s. 374.

64 Red. finner ikke denne brevvekslingen.

men de måtte ikke være under 20 år.⁶⁵ Av dette ser vi skolens hovedformål: å utdanne prester, og vi ser at guttene kom sent i skole. Og det var for Akershus eller Oslo stift prestene skulle utdannes, – et spesielt formål som holdt seg i århundrer.

Fra hvilke klasser i folket kom så skolens elever? Antagelig mest fra bønder, men senere ikke få fra pretestanden. For da sølibat for geistligheten ikke gjaldt med noen strenghet, var det også sønner fra denne standen. I det 14. århundre skal av 80 prester født utenfor ekteskap i Bergens og Hamar stifter hele 40 ha vært prestesønner.⁶⁶

1.3.4 Bestemmelser for skolen

Christian IIs reformforsøk

Et forsøk på å reformere skolene i Danmark, og dermed også i Norge, ble gjort av Christian II, som selv hadde fått en borgerlig oppdragelse og selv hadde vært med i domskolens sangkor. Han var fra ungdommen av påvirket i humanistisk retning og var en venn av kunstnere og videnskapsmenn. Siden ble han om ikke den betydeligste, så dog den merkeligste av de oldenburgske konger. Etter hans plan skulle prester og degne på landet besørge den første undervisning. Intet barn skulle få komme i noen skole i byene hvis det ikke selv, det vil si foreldrene, kunne betale kosten – for at landet ikke skulle oppfylles med "latinske tiggere". Skolemesteren skulle lære elevene grammatikk, og de skulle lese Terents, Vergil, noe av Cicero og en god dialektikk.⁶⁷ Det skulle være halvårslige prøver, og så kunne oppflytning skje. Adgang til universitetet forutsatte dyktighet i dialektikk, retorikk og poesi. Alle gamle hittil brukte bøker av Peder Laale, *Facetus*, *Æquivocationes Matthæi* o.s.v. skulle brennes.⁶⁸ Ingen skulle bli skolemester uten å

65 *Regesta Norvegica*, bind VI (1993), s. 220, brev av 2. jan. 1360.

66 DN VI, brev 77, s. 73. Også omtalt av A. Chr. Bang i *Den norske Kirkes historie under Katholicismen*, s. 188–189.

67 Christian IIs Landlov, kap. 125, "Om Børn som gaa til Skole".

68 Red.: Det dreier seg om lærebøker fra middelalderen. *Facetus* var et anonymt dikt som omhandlet, "ehuru högst uselt, menniskans pligter mot Gud och nästan". Rietz, i *Skånska Skolväsendets Historia*, 1848, s. 29f. Tittelen kan bety 'smakfull, elegant, morsom' e.l. Om *Æquivocationes Matthæi* [Matthæus' tvetydigheter (homonymer)] skriver Rietz at boken var skrevet av Mattheus Vindocinensis [fra Vendôme] på 1100-tallet, men at den ikke er å finne i Skåne eller Danmark (1848), selv om den hadde vært en vanlig skolebok i sin tid. Mattheus Vindocinensis skrev en rekke latinske verker; hans latinske språk er blitt kritisert. Også Nyerup mener forfatteren er Mattheus Vindocinensis, og han antar videre at verket aldri har vært trykt; *Udsigt over vort Fædrenelands Litteratur i Middelalderen*, 1804, s. 357f. Om Laale, se kap. 1.3.3 "Undervisning og lærebøker".

være prøvd ved universitetet eller av skolemesteren ved domskolen. Det skulle sørges for hans og hørernes lønn.⁶⁹

Dette er altså det første forsøk i Danmark og Norge på å omdanne middelalderens skole.⁷⁰ Men på grunn av de mange urolighetene og krigene ble denne kongens gode plan ikke til virkelighet.

Statutter for Oslo domkapitel og for skoleelevene

I biskop Eysteins jordebok, *Den Røde Bog*, er det et avsnitt *Juramentum Capituli Asloensis* [Oslo-kapitelets ed], og etter edsformularen står følgende:

Statuta capitulo Asloensi ab episcopis nimirum Jacobo anno 1410 Seuerino anno 1422⁷¹ Johanne anno 1382, et Herlao anno 1501 conscripta quæ ego Øistanus una cum meis antecessoribus,⁷² omnia pro ut sequuntur etiam concedo, et confirmo.⁷³

[Statutter for Oslo kapitel skrevet av biskopene Jakob i 1410, Severin i 1422, Johannes i 1382 og Herlog i 1501, som jeg, Øystein, sammen med mine forgjengere, godtar og bekrefter at de alle skal følges.]

Disse statuttene har 17 punkter og har denne tilføyelsen: *Datis Asloia xviij kalendas septembris pontificatus domini Innocentij anno V.* [Gitt i Oslo 17. dag før 1. september i det femte år av pave Innocens' pavedømme.] Ved siden av står "16de august 1247".⁷⁴ Men det hele er innskrevet i jordeboken lenge etter den tid, noe som fremgår av følgende avsnitt:

69 Planen er trykt i Langebeks *Danske Magazin* etter et håndskrift i det danske Kansellis arkiv: "Udkastning til tvende K. Christian den Andens Anordninger om Kirke- og Skole-Sager", *Danske Magazin*, bind VI (1752), s. 359–367.

70 J.E. Boesen: "Strømninger i det danske Skolevæsen paa Reformationstiden", *Vor Ungdom* 1881.

71 Red.: Severin nevnes ikke blant Oslos biskoper, men var vikar for biskop Jon i det minste i 1422. *DN VIII*, brev 268, s. 299–300.

72 Red.: *Antecessor* betyr forgjenger. Men Eystein Aslaksson døde i 1407 og det var isteden *han* som var forgjenger til de fleste av de andre her nevnte. Aas forklarer dette nedenfor ved at statuttene må være en blanding av gammelt og nytt.

73 *Den Røde Bog*, utg. av Huitfeldt<Kaas> 1880, s. 588.

74 Utgiveren, H. J. Huitfeldt<Kaas> foreslår at *septembris* er skrivefeil for *octobris*, og i så fall blir datoen 15. september, da kardinal Wilhelm av Sabina var i Oslo. 16. august var han iallfall i Bergen. Red.: Innocens IV var pave 1243–1254. Datobetegnelsen følger antikkens romere, ved å regne antall dager frem til den nærmeste av månedens tre merkedager, i dette tilfellet den 1. i påfølgende måned, som ble kalt *Kalendae*. Både første og siste dag ble regnet med.

*Privilegia et Statuta, canonicis ex legibus*⁷⁵ *Daniæ a tempore episcoporum clementer concessa et confirmata, atque ex fundatione universitatis Hafniensis conscripta a Claudio Bergio capitulj Asloënsis cantore et decano anno 1598.*⁷⁶

[Privilegier og statutter av Danmarks kanoniske lover, nådig innrømmet og bekreftet fra biskopenes tid, og av Københavns Universitets fundats, sammenskrevet av Claus Berg, kantor og dekan i Oslo domkapitel år 1598.]

Statuttene som det her er tale om har seks punkter og er innført i jordeboken på et ledig blad. Etter sin ordlyd må de være en blanding av gammelt og nytt som altså er sammenstilt av nedskriveren. De første fem punktene dreier seg om kanniker, prester, lektorer og studier; siste punkt handler om skolens elever. Her sies:

Scholastici justum honorem habebunt omnibus, qui præstant dignitate, aut doctrina, maxime verbi dei ministris, hoc enim virtuti debetur, verecundiam præstabunt, et modestiam, cum in aliis, tum etiam in vestitu et incessu, in quibus rebus affectatio novitatis signum est animi levitatis, et pænam meretur, quia hæc levia vitia, ut videantur, gradus fiunt tamen ad deteriora. Nec concedimus latrociniis aliisque flagitiis, locum in scholis, quæ debent esse officinæ omnium virtutum atque honestorum officiorum. Hæc et alia flagitia punientur.

[Elevene i domskolen skal vise skyldig ære overfor alle som står over dem i verdighet eller lærdom, især Guds ords tjenere, for dette skylder man dyden. De skal vise sømmelighet og beskjedenhet såvel i andre ting som i klesdrakt og opptreden; streben etter noe nytt i slike ting er tegn på lettsindighet og fortjener straff, fordi disse små syndene lett blir skritt mot det som er verre, ser det ut til. Vi gir ingen plass for slagsmål eller andre udyder i skolen, som bør være verksteder for alle gode egenskaper og all hederlig pliktoppfyllelse. De nevnte og andre udyder vil bli straffet.]

75 Roggen: Aas har fulgt Huitfeldt<-Kaas>' utgave og skrevet *regibus*, som det er vanskelig å få til å stemme rent språklig. Ordene "*canonicis ex ..egibus*" hører sammen og betyr (utdrag) av, og om tanken var å uttrykke at noe var blitt gjort av kongene, ville den vanlige preposisjonen være *a* og ikke *ex*. Jeg foreslår derfor å endre til *legibus*, slik at meningen blir "av de kanoniske lover".

76 *Den Røde Bog*, utg. av Huitfeldt<-Kaas> 1880, s. 593.

Hvor mye av dette som stammer fra middelalderen og hvor mye fra en senere tid kan vi ikke vite, men det ser ut til at disse bestemmelsene for domskolens elever er de eldste som kjennes fra noen slik skole i hele landet. Selv om vi ikke har direkte kjennskap til undervisningen i Oslo katedralskole i dens middelalderlige skikkelse i tiden frem til omkring 1540, må vi anta at den (som også andre middelalderlige institusjoner) har gitt sine elever et visst grunnlag for å bli del av den tids presteskap. Og utdannelsen fra skolen er senere styrket og utvidet – iallfall for manges vedkommende – ved studier i høyere lærdomssentre i andre land.

Det gamle Oslo i middelalderen er en norsk by, og vi må anta at skolemesterne (rektorene) har vært nordmenn. Skolemesteren har da som sin medhjelper hatt en kantor som også har vært norsk. Fra reformasjonen og helt til 1706 er de fleste rektorer ved skolen danske, likeså lektorene.

1.3.5 Presters utdanning i denne tiden

Domskolene eller katedralskolene er opprettet i middelalderen, og da ble også de første universitetene stiftet. Det eldste er Universitetet i Bologna fra 1088; det i Paris stammer fra 1160. Senere fulgte Prag i 1348, Heidelberg i 1386, Köln i 1388, Erfurt i 1392 osv., og i det 15. århundre kom mange til, f.eks. Uppsala i 1477 og København i 1479. De fleste ble opprettet ved pavelig sanksjon.⁷⁷

Spranget mellom skole og universitet var dengang ikke så stort; det var grunnen til at så mange geistlige i denne tiden kunne studere ved universitetene, til tross for en tarvelig utdanning i skolen. Så tidlig som i 1078 hadde pave Gregor den 7. i skriv til den norske konge Olav Kyrre oppfordret det norske presteskap til å besøke Roma,⁷⁸ og allerede før 1200 begynte norske klerikere å reise til utlandet for studier – til Italia og Frankrike, hvor universitetet i Paris var ansett som teologisk lærdomsete. I det 14. århundre var det én og annen student fra Norge ved universitetet i Prag, likeså i Erfurt i det 15., og i Rostock var antallet norske studenter i det 15. og 16. århundre henimot et par hundre. Dessuten finner vi nordiske studenter i stadig stigende antall i Wittenberg, Leipzig, Köln, Løwen, Basel og Montpellier.⁷⁹ Det har med andre ord i denne tiden vært en meget livlig forbindelse mellom Norden og mellom-

⁷⁷ Om universitetenes opprettelse er det beste verk antagelig Hastings Rashdall: *Universities of Europe in the Middle Ages*.

⁷⁸ DN VI, brev 1, s. 1–3.

⁷⁹ *Matrikler over nordiske Studerende ved fremmede Universiteter*, utg. Ludvig Daae, Kra. 1885.

europæiske universiteter. Universitetet i Rostock, stiftet i 1419 som det første i Nordtyskland, ble mye besøkt av studenter fra Oslo og omliggende distrikter.⁸⁰ Ved dets første immatrikulering finner vi den senere kannik i Oslo Jon Halvardsson, i 1437 Gunnar Holk⁸¹ og i årene 1434–1525 over 30 fra Oslo stift. Blant de mer kjente var Herman Trulsson, som var biskop i Hamar fra 1488 til 1503, og Magnus Lauritsson som var erkeprest i Oslo i 1510 og senere biskop i Hamar fra 1513 til 1537.

I Rostock var det et pedagogium, et mellomstadium mellom skole og universitet, men som var en del av dette. Her kunne de yngre blant studentene få en forberedende utdannelse før de begynte på sine egentlige studier. Kanskje har dette pedagogium vært en tiltrekning for mange som søkte dit. I denne byen hadde nordmennene sitt eget hus, *Collegium Norwegianorum* eller *Bursa St. Olavi* [nordmennenes fellesskap eller St. Olavs pengepung/stipend], hvor Olav Engelbrektsson, den senere erkebiskop i Trondheim, var forstander 1503–1507. I 1515 var han klerk i Oslo stift, og det er grunn til å anta at Oslo domkapitel og katedralskole har eid og bestyrt dette.⁸² Dette huset var i 1529 kommet i en dårlig forfatning,⁸³ men noen reparasjon ble det ikke dengang, like lite som av den regens [studentbolig] som ble kalt Halvmånen, som skulle være bolig for både danske, norske og svenske studenter. I 1584 ble dog denne bygningen oppført fra nytt av.

Universitetet i Rostock var nest etter eller ved siden av København det nærmeste for norske studenter å søke til. Dette skyldtes for det første forholdsvis lett adkomst sjøveien, for det andre at de norske, som andre skandinaver, hadde en venn og beskytter i professor David Chytræus, som i nesten femti år virket her. Andre betydelige professorer her var Johannes Caselius og Johannes Poselius; sistnevnte har fått den ros at han særlig arbeidet for å fremme studiet av gresk.

Med hensyn til omkostningene ved studieopphold i Tyskland eller lengre borte, og i København, kunne en student

80 I professor Daaes avhandling er det en kort beskrivelse over opprettelsen av universitetet i Rostock og beretninger over universitetene i Prag og Erfurt. Likeså er det en fortegnelse over nordiske studenter i Prag fra 1372 til og med 1412 og en over studenter i Erfurt fra 1395 til og med 1508 og i Rostock fra 1419 til og med 1758. En matrikel over norske studenter i Rostock fra 1419–1690 er utgitt av Chr. Lange i *Norske Samlinger* I, s. 72–94. Her er nevnt flere kanniker fra Oslo.

81 Gunnar Holk, biskop i Oslo fra 1453–1483, ble kannik i 1439. Han ble i 1441 overflyttet til Mariakirken, hvor han ble prost. Samtidig ble han Norges rikes kansler og fikk plass i riksrådet.

82 DN XVII, brev 817, s. 725; Edv. Bull: *Kristianias Historie*, bind I, s. 326.

83 DN XI, brev 518, s. 527.

oppholde seg i ved et universitet i ett års tid for ca. 30 rdl. Og Holger Fr. Rørdam sier at Københavns Universitet gav studenter reisestipendier på 20–30 rdl. pr. år, idet man mente at vedkommende ved forsiktighet kunne klare seg med et slikt beløp.⁸⁴ Men Bugenhagen sier, også ifølge Rørdam, at en student i Wittenberg vanskelig kunne leve der under 32 rdl. Dette var i 1542. I Rostock og i Jena skulle leveomkostningene være noenlunde de samme. Et mer direkte eksempel er nevnt i *Stavanger katedralskoles historie*. Her nevnes som underhold for en student fra Rogaland til ett års opphold i København 21 rdl. i penger og 1 fat med laks, flesk, kjøtt og ost etc.⁸⁵

Sammenligner vi det norske presteskapets utdannelse i middelalderen og senere i det 16. århundre, så er det i middelalderen visstnok en betydelig forskjell på den høyere og den lavere geistlighet. Hos biskoper og kanniker finner vi en videnskape- lig sans og trang som er forbausende på et så tidlig tidspunkt. Om dette vidner f.eks. verket *Stjorn* fra begynnelsen av det 14. århundre. I middelalderen er det i alminnelighet bare kanni- ker og biskoper som har grader fra et eller annet universitet; prester hadde ikke mer utdannelse enn den de muligens had- de fått i skolen, eller – og det var de fleste – som lærling hos en eller annen prest. Hvor nødvendig en bedre utdannelse måtte være for det norske presteskapet i overgangstiden etter re- formasjonen, ser vi av en henvendelse som biskop Hans Ræv gjorde til kongen i 1542 angående utdannelse av prester:

Hertil har der været 4 kordegne og 4 korprester i Oslo domkirke og 4 i Mariakirken, desligeste [likeså] 6 eller 8 i Hamar kirke, som oplæres i sang og lesning, og de blive prester og forsendtes ut på landet til sogneprester, hvor be- hov gjordes. Thi er det fornødent, at nu i like måte ophol- des 12 eller 16 personer ved kirken med sang og lesning, hvilke og skulle gå i skole og høre leksjoner under kirkens lesemester og i fremtiden brukes til sogneprester, og disse samme personer burde også have deres underholdning av kirken, og var det godt, om deres rente kunde være så stor, at de og i like måte derav kunde holdes utenlands eller i København.⁸⁶

84 Rørdam: *Kjøbenhavns Universitets Historie*, bind I, 1868, s. 341.

85 Aas: *Stavanger katedralskoles historie*, s. 65.

86 Utdrag av biskop Hans Rævs "Ærende" av 12. mars 1542 i Langebeks "Diplomatarium". Red. Hans Ræv (Reff) var den siste biskop i Oslo før reformasjonen og den første etter reformasjonen. Vi kan ikke sikkert tyde tittelen på hans tekst i Aas' manuskript, og har heller ikke kunnet undersøke nærmere i Langebeks "Diplomatarium", som så vidt vi vet ikke er trykt.

Biskopens henvendelse til kongen hadde, så vidt vi vet, ingen følge. Vi må riktignok huske at i den kirkelige oppløsningsprosessen som fant sted, måtte det bli en slags nødstilstand.

Selv om teologiske studier var kommet i forfall, finner vi en tid etter reformasjonen, utover i det 16. århundre, at flere prester i byer og større landskall da har akademiske grader. Også de fleste av skolens rektorer har nå slike grader, fra Rostock, København eller andre universiteter.

Magistre fra Københavns Universitet med tilknytning til Oslo og Christiania

1. Jens Nilssøn	mag. 1571	biskop	døde i 1600
2. Anders Bentsen Dal	mag. 1591	biskop	døde i 1607
3. Jacob Jacobsen Wolf	mag. 1594	rektor	døde i 1635
4. Niels Clausen Senning	mag. 1602	biskop	døde i 1617
5. Herman Nielsen	mag. 1607	rektor	døde i 1629
6. Abraham de Cardes	mag. 1607	lektor	døde senest 1617
7. Niels Simonsen Glostrup	mag. 1612	biskop	døde i 1639
8. Oluf Boesen	mag. 1615	rektor, lektor, professor, biskop	døde i 1649
9. Trugels Nilssøn	mag. 1621	rektor, prest	døde i 1669
10. Sevald Thomassøn	mag. 1623	konrektor, prest	døde i 1650
11. Lambert Balkenborg	mag. 1633	rektor, prest	døde i 1650
12. Nils Thomassøn	mag. 1633	rektor, prest	døde i 1662
13. Kjeld Stub	mag. 1635	sogneprest	døde i 1663
14. Anders Thomassøn	mag. 1635	konrektor, prest	døde i 1657
15. Henning Stockfleth	mag. 1637	rektor, biskop	døde i 1664
16. Niels Svendsen Chronich	mag. 1637	lektor	døde i 1658
17. Christen Nielsen (Bundz)	mag. 1641	lektor	døde i 1679
18. Nils Trugelssøn	mag. 1645	konrektor	døde i 1664
19. Thomas Trugelssøn	mag. 1649	sogneprest	døde i 1671
20. Caspar Weiser	mag. 1653	lektor	døde i 1686
21. Søren Udby	mag. 1651	rektor	døde i 1670?

Alle disse har vært knyttet til byens katedralskole, så nær som nr. 2, 4, 7 og 13, og så mange som 13 av disse 21 var dansker. Men langt flere enn de her nevnte har hatt med skolen å gjøre.

2. Økonomiske og materielle forhold fra reformasjonen til omkring 1800

2.1 Jordegods og inntekter av jordegods

Da det kort etter reformasjonen foregikk en sammensmeltning av domkirkens og Mariakirkens gods,⁸⁷ hadde Mariakirken åtte altere og ni prebender. Også det gods som hadde tilhørt Korskirken og Klemenskirken – henholdsvis 25 og 29 gårder – ble lagt til domkirken; disse kirkene var nå nedlagt. Omtrent på samme tid ble det til hvert kanonikat lagt en del gårder, der rentene tilfalt de degner eller eldste skoleelever som på vegne av vedkommende korsbror utførte den daglige sangtjenesten i domkirken. Denne renten er blitt kalt *portio choralium*. Om denne saken er det skriv etter reformasjonen, f.eks. i 1572:

Hver som med noget Kannikedømme eller Præbende udi for^{ne} Oslo Domkirke er forlenet skal herefter holde en Choral, som skal gange udi Skoolen og i Lærdommen sig forfremme og at være tilstede uddi Kirken at sjunge [...] og samme Choral forsørge med nødtørftige Underholdning til Mad og Drikke.⁸⁸

Og Yngvar Nielsen sier i Jens Nilssøns *Visitatsbøger* at "*portio choralium* anvendtes til å holde en disippel i latinskolen, den såkalte choral".⁸⁹

Av kirkegodset skulle kirkens menn – deriblant skolens menn – få sin avlønning. I jordeboken av 1595 har Hallvard Gunnarssøn skrevet opp avgiftene [avkastningen, utbyttet] av de prebendene han hadde. De var:

Kommune-Parten som var avgift av 33 gårder i stiftet og av 4 tomter i Oslo

Sikkelands prebende av domkirkens gods, nemlig avgift av 23 gårder og et engstykke i Aker som han selv brukte. (Hovedgården Sikkeland lå i Varteig.)

Altare Andreæ [Andreasalteret] av domkirkens gods, 15 gårder, deriblant Hovvin i Aker (se nedenfor).

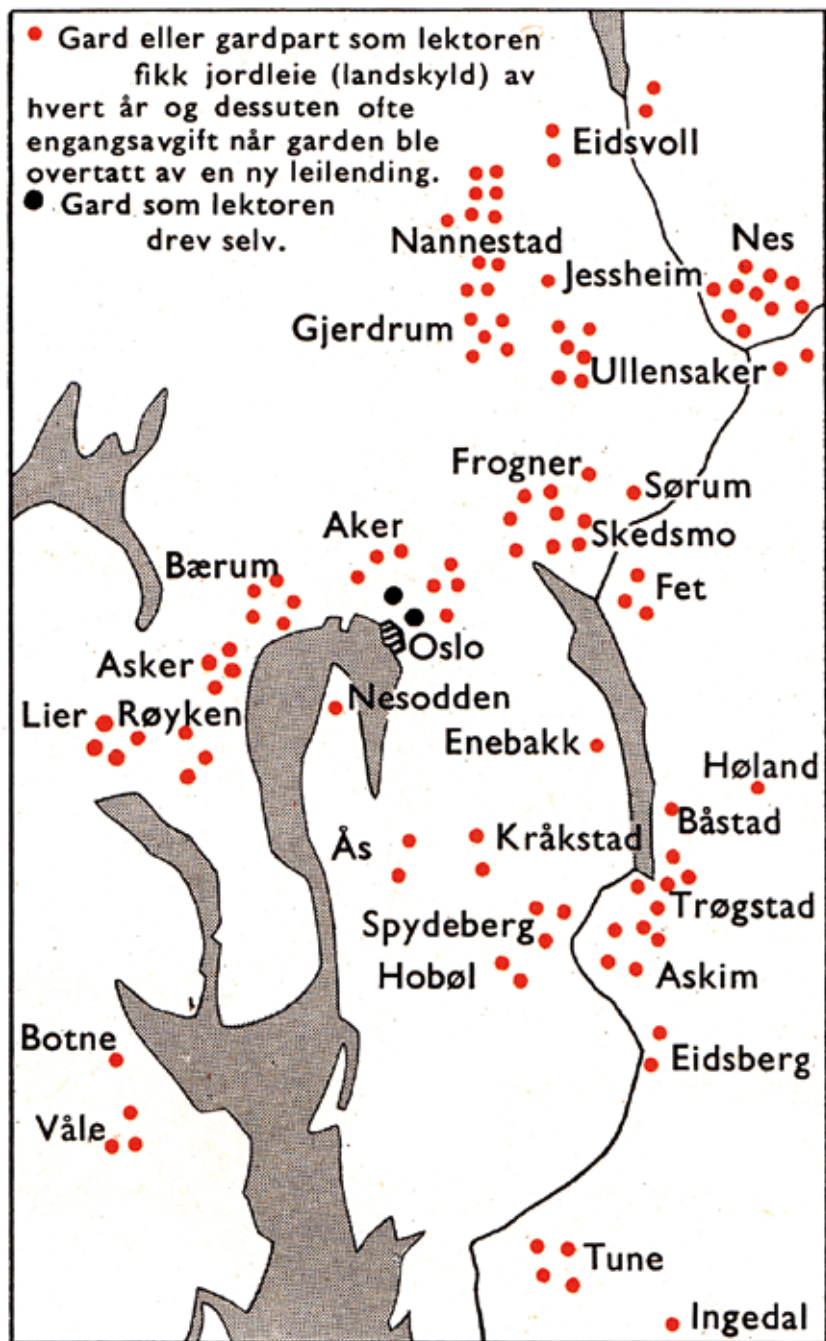
Portio Choralium, 11 gårder.

Altare Edmundi av domkirkens gods.

⁸⁷ Se "Det verdslige sentrum" i kap. 1.1.2.

⁸⁸ Brev av 20. april 1572, *NRR* II, s. 22f.

⁸⁹ Y. Nielsen i *Visitatsbøger*, s. CLXII.

Kartet viser de gårdene som en lektor ved Christiana katedralskole hadde inntekt av i 1595, etter Hallvard Gunnarssøns opplysninger i jordeboken. Skolen hadde på den tiden vanligvis fire lærere: rektor, lektor og to hørere. Mesteparten av inntekten kom fra prebender av leilendingsgårder som kirken hadde hatt siden middelalderen, eller av klostergods som den hadde overtatt etter reformasjonen. Rektor hadde inntekt av 77 gårder, lektor (et høyere embete) 125 og hørerne til sammen 48. Lektoren hadde dessuten inntekt av gårder utenfor Oslo-området: ti i Hedmark, tre på Hadeland, én i Odalen, Sigdal og Valdres. Inntekten kom i form av jordbruksprodukter som korn, smør o.a.

Altare Martini, som han hadde fått i 1578, av domkirkens gods, 21 gårder.

Inntektene av dette gods var følgende:

Pendinge	6 ½ ort 6 shilling enkel
Roug mell	3 ½ pund ½ fjerding

Thør Roug	1 pund
Miell	29 pund 1 fjerding
Malt	52 pund 9 lispund 3 qvintin
Korn	1 pund
Smør	29 pund ringer 6 fjerding
Salt	12 ½ pund 9 lispund
Hud	8

Om Hovvin gård og om Paulsgaard, en tomt og eiendom i Oslo, førte mag. Hallvard en prosess, idet han var innstevnet på herredagen 29. august 1599 av Jørgen Skrøder og hospitalforstander Nils Christensen. På grunn av den dokumentasjon som Hallvard fremførte i retten ble han frifunnet for citantens [saksøkerens] klage.⁹⁰

Kalffskind	19
Bord	1 thylft
Neffuer [never]	1 pund

Ifølge Arent Berntsens *Danmarckis oc Norgis fructbar Herlighed*, København 1656, skulle forholdet være slik:

Kornvarer	1 pund	= 1 skippund	= 2 tønner
	1 skippund	= 720 mark	= 20 lispund
Smør	1 pund	= 1 bismerpund	= 24 mark
Salt	1 skippund	= 20 lispund	= 720 mark
1 hud	ble regnet som	= 12 kalveskinn	

Forresten var mål og vekt her i vårt land noe forskjellig i de enkelte len.

Omkring år 1600 er vi inne i en forfallsperiode for domkapitlet, ved at kongemakten utdelte prebender av domkirkens gods til folk som ikke hadde noe med geistligheten å gjøre. Selv om domkirkens gods i 1547 ble betydelig økt da Maria-kirkens gods ble lagt til, ble domkapitlets eksistens direkte motarbeidet ved en stadig overdragelse av prebender til embetsmenn både i Danmark og Norge. Således hadde renteskriver Mickel V. Kemnitz 16. desember 1570 fått et kannikedom, mot at han skulle residere ved domkirken når han ikke var i kongens tjeneste på "renteriet". Da *Erasmus Lætus* [Rasmus

⁹⁰ Lange og Nicolaysen i *Norske Samlinger* II, s. 314f. Prosessen er også omtalt i Edv. Bull: *Akers historie*, s. 126f. Her sies at det er sannsynlig at mag. Hallvard hadde rett i sin fremstilling.

Glad] var blitt avskjediget som professor ved Københavns Universitet fikk han 18. januar 1574 et kannikedom i Oslo, så han kunne leve "standsmessig og sorgfritt".⁹¹ Til mange slags formål ble det forlangt penger. 15. mars 1558 kom pålegg om å underholde to studenter i København, likeså pålegg om å yte bidrag til den såkalte studiegård i København. Men ved en slik utdeling av prebender utenom geistlighet og kirke måtte jordegodsets avkastning bli for lite, da det skulle fordeles på så mange, foruten at skolens lektor, rektor, konrektor og de to øverste hørerne skulle leve av det. Det hadde da også den følge at kannikenes antall avtok. I 1580 var det bare seks, og etter år 1600 er det i alminnelighet bare fire som kaller seg residerende kanniker. På denne tiden kommer det et kongelig skriv som sier:

Eftersom oss elskelige og hederlige kapitel udi Oslo og residerende kanniker sammesteds har givet oss tilkjende, hvorledes deres kapitel dagligen avtager og formindskes, at der neppeligen er så mange kanniker hos domkirken bosittendes, som kunde opholde tjenesten og sette kapitel, når behov gjøres, av den årsak, at mange både her og neder udi Danmark, og andrestedets skulde være forlent med kannikedømmene og ikke residere, hvorover også residensene forfaller. Synderligen gjøres for nødent, at der skal bo 12 kanniker hos domkirken, da efterdi der ingen høi skole eller universitet er, og for religionens skyld, for geistlige saker og for ekteskapssaker, som skulde ordnes, – så pålydes, at der ved Oslo domkapitel fremdeles skal residere 12 kanniker, som kunde sitte kapitel, fullgjøre daglig tjeneste udi kirken o.s.v.⁹²

Men til tross for dette og lignende skriv ble domkapitlets stilling undergravet ved de stadige kravene til dets ressurser. Av andre eksempler på de ytelser domkapitlet måtte ut med, kan nevnes: 4. februar 1654 kom det åpent brev til alle domkapitler om å erlegge skatt til avbetaling av rikets gjeld. Oslo domkapitel skulle betale 350 rdl. Og 22. april 1655 fikk myntskriver Peder Jessen brev på Ottestad prebende.⁹³ Igjen var det skriv om dette 20. desember 1655 og 27. november 1656.⁹⁴

91 NRR II, s. 81.

92 NRR II, s. 387, 13. juni 1580.

93 NRR XI, s. 310.

94 NRR XI, s. 156.

2.2 Penger, priser og lønninger

2.2.1 Myntsystem og pengenes verdi

I det danske myntsystemet var 1 riksdaler på 2 lodd sølv en nokså fast enhet i første halvdel av 1500-tallet. Og før Den nordiske syvårskrigen (1563–1570) var 1 daler = 3 mark 48 skilling. Men etter krigen sank verdien av alle skatter og avgifter, så at det kan regnes 4 mark på en daler istedenfor 3. Det kom en bestemmelse 16. juni 1572 om at småpenger fra 1 mark og nedover skulle regnes for halvparten av pålydende; hensikten med denne bestemmelsen var å få skattene opp. Men dette medførte tallrike klager, så det kom en ny forordning av 6. juni 1586 som sa at der det hadde vært tre mark i skatter og avgifter, skulle disse heretter gjelde for fire mark. Ved dette skulle skattene føres tilbake til det de hadde vært før krigen.⁹⁵ Helt til 1602 ble det nu regnet fire mark på en daler = 64 skilling, eller en mark = 16 skilling. Fra 1630 var en daler seks mark à 16 skilling. Men ved reskript av 23. januar 1665 ble det mer ensartet i beregningen, og en daler ble fire mark à 24 skilling.

I 1720 kunne man kjøpe en sau for tre mark, og for 1 rdl kunne man lønne en hushjelp i tre måneder. Ett hundre år tidligere kunne man få en hushjelp i ett år for én riksdaler, sannsynligvis med et sett tøy i tillegg.

2.2.2 Priser og lønninger

3. oktober 1685 kom en forordning om landskyldstaksten både sønnenfjells og nordenfjells, som avløste en tidligere av 5. februar 1665. Generelt har vareprisene fra omkring 1520 til omkring 1660 gått opp til det tredobbelte, og prisstigningen har rammet dem som ble lønnet i penger (f.eks. leilendinger) i høyere grad enn dem som var lønnet ved naturalytelser. I den siste gruppen var visstnok Katedralskolens lærere blant de dårligst lønnede. I annen halvdel av 17. århundre – da de fleste byers folketall øker til mer enn det dobbelte – og inn i det 18. stanset prisstigningen, men fra omkring 1750 til omkring år 1800 er det igjen stigning.

Om lærernes lønninger er det flere kongelige skriv, anført i *Rigsregistrarer*. 10. juni 1557 sies:

Til Superintendenten i Oslo. Han har blandt andre Ærin-
der givet tilkjende, at Skolemesteren i Oslo er ringe for-
sørget med tilbørlig Underholdning, og derfor begjæret, at
Kongen til hans Ophold vil lægge et Kannikedom, som for
nogen tid siden er blevet ledigt ved Domkirken; dette har

95 Asgaut Steinnes, *Gamle Skatteskipnad i Noreg*, bind I, s. 16.

Kongen gjort, før han modtog hans skriv,⁹⁶ og skal Kannikedommet altid blive hos den Person, som er Skolemester i Oslo. Brevet herpaa sendes nu og skal lægges i Forvaring, saa det ikke forkommer.⁹⁷

Det var skolemester Rasmus Hjort som 5. mars samme år hadde fått et kannikedom etter Erik Skraap; ordningen ble etter dette kongebrevet permanent. Den 8. september 1569 søkte Jens Nilsson om et ledig kannikedom, og 27. oktober samme år fikk han som rektor et som var ledig etter hr. Hans Olsen, prost i Mariakirken.

6. desember 1630 er det et skriv som sier at "hørerne er så dårlig betalt, at ikke noen skikkelig person dermed til klæde og føde ennog til måtelighet kan underholdes. Herpå skal det rådes bot på en eller annen måte". Kort tid etter – 10. april 1631 – er det brev om at skolemesterne må komme opp i en lønn av 100 daler. Likeså må hørerne komme opp i en lønn av 70, 80 eller 90 daler, "eftersom lektierne er".

Til sammenligning: En tysk prest, Joachim Lokes, som var ansatt for å betjene de tyske arbeiderne som var ansatt ved mynten på Akershus i årene 1646–1672, hadde en lønn av 400 rdl. av kongens kasse, foruten offer og accidenser [biinntekter]. Enda mer fordelaktig var stillingen for adelsmenn og ofiserer. I 1660 fikk Eustachius von Peuchler og admiral Michel de Reuter en pensjon hver på 800 rdl. "at utbetale av Bergens tollkammer".⁹⁸ Likeså fikk Henrik von der Wisch en pensjon på 1000 rdl., som skulle utbetales av Trondheims tollkammer.

Av katedralskolens lærere var *lector theologiæ* den best lønne- de, fordi undervisningen i teologi ble ansett som det viktigste. Tidligere er nevnt det jordegodset som lektor Hallvard Gunnarsson hadde sin inntekt av, nemlig i alt seks prebender med 127 gårder i Akershus len. En beregning av naturalytelsene av disse i årene 1577–1606 etter datidens varepriser har ført til det resultat at hans inntekt i penger var 312 rdl. Det er nok slik at lektor Hallvard har vært begunstiget, for det har vært andre lektorer som ikke har hatt så mye som han.⁹⁹

Rektor, konrektor og fjerde og femte lekties hører har hatt sin vesentligste inntekt av jordegods. Dette fremkommer ikke i noe skoleregnskap, verken i Statsarkivet eller i skolens arkiv.

96 Nemlig 5. mars samme år. Se "Rasmus Hjort" i kap. 4.5.2.

97 NRR I, s. 225f.

98 Dette ifølge NRR XII, s. 398.

99 Selv om biskop Hans Rosing i sin innberetning til kanselliet av 9. april 1692 sier at lektorene siden reformasjonen har hatt det samme kapitelgods som før, har det neppe vært tilfelle at alle har hatt den samme inntekt. Verken Abraham de Cardes eller Caspar Weiser hatt så mye som Hallvard.

Det er vanskelig å angi med noen grad av nøyaktighet hvor mye rektor, konrektor og de to hørerne har hatt i samlet inntekt, da de utdelte prebender har vekslet selv med den enkelte stillingen, og da de forskjellige prebender har gitt forskjellig avkastning. I tillegg har både rektor, konrektor og hørere hatt en del inntekter av kirkelige forretninger ved skolens sangkor, av Mortensaftenspenger, og for skolens regnskap. Disse inntektene har i årenes løp vekslet nokså mye. En del av rektorene har hatt bruken av jord i nærheten av byen. Videre har rektor og de andre her nevnte hatt bolig av kirkekassen, men i perioder har de måttet leie hus selv på grunn av skolens flytting og har derfor hatt husleiegodtgjørelse. Det er altså mange omstendigheter som bidrar til at det er vanskelig å fastslå de nevnte lærernes lønn. Rektor har visstnok i slutten av det 16. århundre hatt en inntekt av ca. 100 rdl. og konrektor ca. 50–60 rdl. Boesen (rektor 1611–1618) har visstnok hatt en lønn av "144 rdl. og noen jordvei i nærheten av byen".

Etter at Glostrup hadde fått i stand den nye konrektorstillingen i 1621, foreslo kapitlet at *Altare Trinitatis* [Treenighetens alter] prebende skulle legges til denne stillingen. Men dette kunne ikke skje "før den nuværende innehaver, mag. *Jacobus* avgår". Jacob Wolf var som nevnt rektor 1584–1594, da han ble lektor i Odense. Som rektor hadde han hatt nevnte prebende foruten Hofs prebende og Thingvolds, og han levde helt til 1635. Det er stadig eksempler på ventetid for dem som var lovet prebender, men de ventende må rimeligvis ha fått annen støtte.

I slutten av det 17. århundre hadde konrektor 120 rdl. og kostpenger 1 rdl. pr. uke. Men begges lønn er steget mest fra 1723, da lektors inntekt ble delt mellom rektor og konrektor, idet lektoratet ble opphevet i nevnte år. Femte lekties hører har visstnok fra først av hatt en inntekt på ca. 40 rdl., og fjerde lekties 30 rdl. Ved år 1800 var disse lønningene kommet opp i henholdsvis 283 og 100 rdl. På samme tid hadde rektor 1381 rdl., og konrektor 622 rdl.¹⁰⁰ Andre og tredje lekties hører, og likeså første lekties, den korte tiden det var en slik, har hatt lønn i kontanter fra skolen. Men i 16. århundre og begynnelsen av det 17., da det bare var to hørere, øverste og nederste, hadde disse inntekt av litt jordegods. Men denne inntekten har neppe vært så mye som 20 rdl. I det 17. århundre, da kommunitetet var kommet i gang, var lønnen for 2. og 3. lekties hører 20 rdl., samt kost. Rektor Peder Jacobsen Holm anfører i skolens regnskap for 1670 følgende:

¹⁰⁰ Se tabell over disse inntektene i kap. 6.2.2 "Skolens gods dengang". I tillegg til beløpene kom accidenser [biinntekter].

Ifølge Bevis nr. 24 den 2. Maj fick Niels Jørgensen, hører i tredie Lektzie, sin Lønn for forgangne Aars tjeneste i Skolen, nemlig penge 20 Rdl. Likeså: Efter Bevis nr. 24 den 11te Maj fick Niels Lauridsøn, Hører i anden Lectzie, sin Løn for forgangne Aars tjeneste i Skolen nemlig Penge 20 Rdl.¹⁰¹

Disse hørerne har altså ikke bare hatt lav lønn, men de har også fått den på etterskudd. Lønningen for disse to hørerne har holdt seg temmelig nær dette også i det 18. århundre. Men etter at kommunitetet var opphørt som bespisningsanstalt og hørerne dermed ikke fikk kost, fikk de kostgodtgjørelse av kommunitetets kapitalrente; 50 rdl. i 1741. Samtidig ble den kontante lønn for 3. lekties hører forhøyet til 30 rdl.; 2. lekties hører fikk 25 rdl. Skolens kantor hadde på denne tiden 39 rdl. i lønn. I 1764 ble disse hørernes kostpenger forhøyet til 80 rdl.¹⁰² Dette var disse lærernes lønn også i slutten av 18. århundre. De har måttet vente lenge på den lønnsforbedringen det var tale om i skriv av 10. april 1631, se ovenfor.

En sammenligning kan her være på sin plass. Ved år 1600 hadde en kapellan på landsbygden 10 rdl. i lønn og kost. I Tønsberg hadde i 1580 kapellannen en lønn av 16 rdl. foruten 30 rdl. til kosthold. Skolemesteren i samme by hadde også denne lønn. Omtrent hundre år senere, i 1683, hadde sognepresten i Skien en lønn av 107 rdl., skolemesteren 42 rdl. og organisten 52 rdl. Et bismerpund smør kostet i 1670 1 rdl. (Et gammelt bismerpund var fem kilogram.) Denne pris er oppført i rektor Holms beregning av landskyld til skolen. En ku kostet på denne tiden tre rdl. Stiftsprost Otto Holmboe forteller i sin dagbok at man i 1760 på Christiania marked kunne kjøpe smør for 1 rdl. og 12 skilling, men at det i 1771 ble betalt 2–3 rdl. pr. pund.¹⁰³ Christianias bys skoleholder (for allmueskolen) hadde ifølge *Budstikken* i 1777 en lønn av 40 rdl.¹⁰⁴ 20 mai 1785 ble Adolph Carl Bentzon ansatt som landfysikus i Hedmark med en lønn av 272 rdl.

Sogneprester på landsbygden kunne sitte i gode kall. F.eks. hadde sognepresten i Hurum ved år 1700 en inntekt av 333 rdl., og Jacob Nicolai Wilse forteller i 1796 i sin beskrivelse over Eidsbergs prestegjeld at hans inntekt som prest var 760 rdl.¹⁰⁵ Men av dette beløpet måtte han betale 120 rdl. til den

101 Statsarkivet i Oslo. Oslo stiftsdireksjon A-11085, serie Iea Skolevesen - pakkesaker I: Byene. Katedralskolen, eske 1 (1631–1733), fol. 155 a.

102 Christiania katedralskole. Communitetets regnskabsbog 1736–1772.

103 Holmboe, utg. av Daae 1880, s. 134, 154.

104 Berg i *Budstikken* 2. R bind V (1824), sp. 161.

105 *Topographisk Journal*, hefte 17, 1796, s. 36.

residerende kapellan og til sin forgjengers enke 40 rdl. som pensjon, foruten en hel del andre utredslar angående prestegården. Presten i Oslo (Gamlebyen) hadde dog i 1737 kun 200 rdl. i lønn, i tillegg til 10 rdl. for å preke i Vår Frelsers kirke hver lørdags ettermiddag, og dessuten en prebende som innbrakte 40 rdl. Læreren på Grønland (i Aker) hadde i 1742 50 rdl. i lønn, og ca. 26 rdl. i uvisse inntekter. Men han skulle ikke bare holde seg med kost og losji, han skulle også holde skolestue. Likevel hadde en prest langt høyere inntekt enn en hører. Det var derfor ikke å undres over at skolens hørere snarest mulig søkte seg over i pretekall, noe også rektor og konrektor gjorde. En hørers økonomiske stilling var ikke bedre enn en huslærers. Christian Kølle, som etter hvert opprettet en skole på Snarøen, forteller at han i 1756 ble huslærer i Krogstad prestegård for en lønn av 30 rdl. årlig, og kost. Da han siden kom til Dønnesmoen til sogneprest Juell, fikk han der 40 rdl. Siden, i 1760, reiste han til København for å ta teologisk eksamen, og bare reisen dit kostet 6 rdl. 2 ort og 16 skilling.¹⁰⁶

2.2.3 Økonomiske forhold som angår skolen

I Trugels Nilssøns tid ser det ut til at biskop Nils Glostrup og likeså domkapitlet har interessert seg for skolens økonomi og praktiske forhold. For eksempel foreslo biskopen at skolemesterne (som ikke hadde residens), skulle få den embetsbolig som hørte til Deltvigs prebende som da var henlagt til superintendenten (altså biskopen – det vil si Glostrup selv). I den anledning skriver han til det danske kanselli:

Efterdi Deltvigs præbende er nådigst lagt til superintendentenes underholdning udi Oslo, til hvilken er en residens, som superintendentene ikke behøver, og skolemesterne her i Oslo skole ingen residens haver, ber jeg på det underdanigste, at den til skolemesternes residens måtte perpetueres.¹⁰⁷

Skolens rektor skulle nu få en offentlig bopel, noe han tidligere ikke kan ha hatt.

Den gang skolen hadde lokale ved den gamle Trefoldighetskirken (som lå ved Christiania torv og brant i 1686), kan man se følgende blant driftsutgiftene per år:

- Til lys "i alle lectzier" 8 Rdl.

¹⁰⁶ I et av de siste avsnittene i Kølles selvbiografi (Litteraturlisten, del 2) er anført lønninger for rektor og konrektor omkring år 1800.

¹⁰⁷ Gjengitt etter *Glostrups Visitasbok*, s. 122. Den gamle Deltvigs prebende hadde tilhørt Mariakirken og var med alt annet gods fra denne i 1547 gått over til domkapitlet.

- "Veed at brænde i Kakelovnerne og at lade det hugge" 8 Rdl.
- "Papier adskillige Tider" 1 Rdl. 2 Ort
- Til rektor "for Umag og Besværing" saa oc for "Skriveløn Bleck og Papier" 15 Rdl.

Den siste posten hadde vært nokså konstant.

2.3 "Latinske tiggere"

2.3.1 Sognegang og tiltak mot dette

Ifølge domkapitlets jordebok av 1549 var det allerede i biskop Hans Rævs tid utlagt noen gårder av domkapitlets gods til underhold for fattige skolegutter eller skoledegner. Og i 1557 bestemmer et kongebrev følgende:

Da de Degne, som besøge Oslo Skole, have en ringe Underholdning [lite å leve av], har Kongen befalet Christiern Munk med superintendenten at handle [samarbeide, forhandle] med Kapitlet i Oslo, at de hjelpe fattige Degne og Peblinge med Almissee hver efter sin formue; Kongen haaber, at Superintendenten ogsaa selv giver godt Exempel med at hjelpe dem; Christiern Munk har faaet Befaling til paa Slottet at lade forskaffe 10 eller 12 Degne Underholdning, saa Kongen ikke heller vil være dermed forskaanet, men vil hjelpe de Fattige til Underholdning som tilbørligt er.¹⁰⁸

Kanskje var denne bestemmelsen foranlediget ved tiltak av superintendent Frants Berg. Senere ble den forandret slik at Akershus festning skulle levere smør, mel, fløte, fisk og andre varer *in natura*, så mye at det var tilstrekkelig til underhold for så mange elever som nevnt. Vi vet ikke hvor lenge denne leveransen har vart og hvordan den er praktisert. Videre skjenket tidligere stattholder Ludvig Munk 400 daler ved gavebrev av 29. september 1594. Av dette skulle halve renten – 10 daler – hver Mikkelsdag utdeles til "nødtørftige, hjelpeløse peblinger i Oslo skole" – slike som forhåpentlig i fremtiden kunne bli "bequemme til å brukes til det hellige predikeembede", og som ikke hadde noen annen hjelp eller råd, enn "hvad godtfolk vilde gi dem i Guds navn". Men så skulle også de ti degner som hver fikk en daler, begi seg til domkirken den dagen de mottok pengene, og i følge med ti hjelpeløse fattige. Etter at de der hadde sunget de tre salmer for gaven (det var nevnt i

¹⁰⁸ Kongebrev av 10. juni 1557, NRR I, s. 225. Christiern Munk til Toverud gård var befalingsmann på Akershus.

Frants Berg, superintendent i Oslo 1548–1580, var opprinnelig fra Odense, men ble en sentral person i Oslo-humanistenes krets. Hans gudmor var Danmarks dronning, og han beholdt støtten fra kongehuset, noe som hadde betydning når det gjaldt stillinger og inntekter. Maleri i Oslo domkirke.

fundatsen), skulle de falle på kne, mens en skoledegn med høy røst skulle lese de tre bønnene som presten hver bededag leste for alteret, etter at litaniet var sunget. Denne fundats gir oss et bilde av det sosiale miljøet skolens elever kom fra og den avstand det må ha vært mellom befolkningens forskjellige lag. Det ble så å si forlangt takknemlighetsbevis for de gaver som ble gitt.

Ifølge domkapitlets jordebok av 1595 ble også domkapitlets medlemmer påbudt å gi almisse, hver etter sin formue. Og av alle kanonikater ble det utvalgt noen gårder der renten skulle tilfalle enkelte degner for deres deltagelse i den daglige korsangen i domkirken. Det var disse skoledegnene som ble kalt koraler, og som tidligere nevnt kaltes det gods eller de gårder som var utlagt for dette formål *portio choralium*.¹⁰⁹

Foruten de her nevnte foranstaltninger for å hjelpe fattige skoleelever var det blitt en fast skikk at de eldre elevene tre

¹⁰⁹ Se kap. 2.1 "Jordegods og inntekter av jordegods".

måneder om året strøk omkring på landsbygden for å tigge penger eller mat til sitt opphold ved skolen. Det er dette – altså at skoleelevene streifet omkring på landsbygden for å tigge – som kalles sognegang. Det er alminnelig erkjent at sognegangen gav anledning til mange uheldige forhold blant vordende prester; om deres drikkfeldighet og dårlige atferd er det skrevet mye. Sognegangen var uheldig også fra en annen synsvinkel, nemlig den pedagogiske, ved at tiggingen tok mye tid fra skoleåret. Dette uheldige forhold pekte rektor Wolf på i innledningen til sine skoledramaer fra 1591.¹¹⁰

His rationibus motus versus ex Æneide selectos in Epitomen & compendium redegi, quo aliquem fructum ex illa mei discipuli percipere & auferre possent, cum prolixior sit, quam ut paucorum annorum spacio absoluatur, præsertim ex huius scholæ conditione, vbi tota fere schola per anni quadrantem quotannis dimittitur, dum scholares tenuioris conditionis pro more qui iam dudum in hoc Noruegiæ regno inoleuit, Eleemosynas in literarum subsidium ruri parochiatim solícite quærunt & colligunt.

[Av disse årsaker har jeg redigert utvalgte vers av Aeneiden til et utdrag og kompendium, for at mine elever skulle kunne høste og få med seg noen nytte fra det, siden den er mer omfattende enn at den kan gjennomgås på noen få års tid, særlig ut fra denne skolens vilkår, der omtrent hele skolen sendes ut tre måneder i året, da elever fra enklere kår, etter en skikk som alt lenge har grodd fast i dette Norges rike, ber om og samler inn almisser på landet, sogn for sogn, til støtte for studiene.]¹¹¹

Her er altså en autentisk uttalelse fra en rektor om skoletiggingen. Men det fremstilles som om dette bare fant sted i Norge og ikke i Danmark. Se derfor hva som er sagt om latinske tiggere i Christian IIs Landlov fra 1522:

Bönder, som ville hafue theris Börn til Skole, sende thennom udt til Kiöbstederne och lade thennom ther fra en Döör och til en anden [och] bede Almusse for Gudtz Skyldt, huilchet hereffter ey mere saa schee schall.”¹¹²

110 Se omtalen av dramaet: "Jacob Wolf: skoletragedier, 1591" i kap. 3.4.1.

111 Jacob Wolf: "*Illustrissimo principi ... Christiano IIII*", innledning til *Tragoediae duæ*, 1591, fol. iii recto.

112 Christian II's Landlov, 125de capitel. "Om Börn som gaa tiil Skole."

Det var mye verre i Danmark, hvor det var mange flere skoler enn i Norge.¹¹³

Biskop Jens Nilssøn forteller at han sommeren 1595 traff en slik vandrende skoledegn i Heiderdals prestegård.¹¹⁴ Ti år tidligere, på herredagen i Oslo i 1585, hadde han henledet regjeringens oppmerksomhet på denne saken ved følgende skriv:

For det første beretter, at de fattige skolebørn udi Opslo meget forsømmes på deres lærdom, udi det at de nødes og forårsages til to gange om året at gå ut på sognene efter almisse, hvilket er dem meget til skade på deres lærdoms forfremmelse, så og gir megen årsak til drikk og annen uskikkeligheit. Og på det at de kunde blive hjemme ved skolen og dess bedre ta vare på deres lærdom og opdrages til gudsfrykt, boklige kunster, tukt og gode seder, Gud til ære og religionen til bestyrkelse, begieres, at Kgl. maj. nådigst ville komme samme skole til hjelp med noget til underhold, enten med Kronens part av tienden av nogle sogner, så og bondeluten av samme tiender, som er av Aker, Ringerike, Hadeland og Toten, eller også Nonneklosters gods i Oslo, hvilket ligger meget beleilig for skolen; og dersom skolen får tiendene, at bønderne da måtte føre dem tilsammen på ett sted i udi hvert prestegjeld, enten i prestegården eller annetsteds, at det siden kunne komme til skolen.¹¹⁵

Vi ser at biskopen har mange forslag for å avhjelpe skolelevenes fattigdom. Men hans henvendelse til regjeringen ble ikke tatt til følge før to år etter hans død i 1600, og da ikke i form av de forslagene han hadde kommet med. 29. november 1602 sies det i et kongelig skriv følgende:

Da man har erfaret at det har været brukelig, at fattige skolebarn i Oslo og Hamar har løpet omkring hos bønderne for å tigge, så skal bønderne spørres, om de av hver "heel gård" vil gi to skilling danske og av hver "halv gård" 1 skilling og så være fri tiggeriet.

113 Red.: Det er vanskelig å forstå denne påstanden. I Danmark var det også større rikdom og større befolkning enn i Norge. Og i det minste i Norge fikk man ikke bukt med skoletiggingen, i og med at Wolf klager over dette i et skrift som utkom nesten 70 år etter denne loven.

114 Jens Nilssøn: *Visitatsbøger*, s. 400. Degnen het Engel Lauritzen. Se også Yngvar Nielsens innledning s. CXC. Red.: Heiderdal og Hiterdal er eldre navn på Heddal i Telemark.

115 Red.: Gjengitt (i modernisert språk) etter Yngvar Nielsens innledning i Jens Nilssøn: *Visitatsbøger*, s. CLXXX. Se også s. CXC.

Dette spørsmål tok selvfølgelig lang tid å få besvart, og det ble også mottatt med uvilje. Det trakk i det hele tatt ut å få saken ordnet. I Christian IVs såkalte skolereformats av 22. oktober 1604 vil kongen aldeles ha avskaffet den skikk at skoledegner drog ut på landsbygden for å tigge, "da studiene forsømmes og undersåttene besværes". Isteden skulle nu sogneprestene rundt om på landet formane menigheten til frivillig å yte noe til skolen, motta gavene og innsende dem til skolen innen Michaeli (29. september). Og det tilføyes "at man skal være opmerksom på posepilter, som gir seg ut for skolebarn, men som ikke er det".¹¹⁶ Og i den norske kirkeordinans av 1607 ble sognegang helt forbudt. I et skriv av 26. januar 1616 får vi vite at "bønderne i Baahus og Viken årlig har gitt en *summa* penge – hver av dem nogle skillinger – til skolen udi vår kjøbstad", Oslo. Men disse pengene skulle nu etter ansøknings gå til skolene i Oddevald (Uddevalle) og Kongelf, noe som vil si at skolene der har hatt behov for dem. Det er slike ytelser som er blitt kalt degnepenger, i likhet med de pengene som bøndene i Oslo og Hamar stifter motvillig og motstrebende skulle ut med.

Det gikk nu ca. tyve år fra det første kongelige skrivet om degnepengene var kommet og til det neste, som var adskillig strengere enn det forrige. Den var av 27. juli 1621, og to år etter kom det enda ett, nemlig 4. september 1623.¹¹⁷ Også i Stavanger stift var det vanskelig å inndrive bidragene til skolen; det fremgår av brev av 19. januar 1639, stilet til stiftets lensherre Henrik Thott og bispen:¹¹⁸

Eftersom os underdanigst andrages, Bønderne der udi Stiftet fast uvillige at være de Fire- og To-Skillinger Skolepenge at udgive, ... da bede vi eder og naadigst ville, at I presterne befaler, at de flittig samme Skolepenge indkræver, og saafremt nogle af Bønderne findes modvillige dennem at udgive, da skal de levere Lensmandens Foged Fortegnelse derpaa, som dennem skal være forpligt at indkræve.

Det gikk så vanskelig og trått at det var lensmenn som på tingdager måtte true bøndene med straff, hvis de ikke betalte. Etter hvert ser det likevel ut til at det er blitt en slags orden med innbetalingen til fogdene, men dermed var pengene ikke alltid innbetalt til skolen, ettersom regnskapet kom i fullstendig uorden. Og i 1683, den 22. desember, hadde provincialprokurør,

116 Red.: Posepilt: gutt som går omkring med en tiggerpose.

117 NRR V, s. 157 og s. 326.

118 NRR VII, s. 481.

assessor Soelgaard, fått befaling til å innfordre degnepenger for 24 år hos de fogdene som fremdeles levde og i boene etter de avdøde. Men resultatet var ikke tilfredsstillende, for ifølge skriv fra rektor Hirnklov til kanselliet av 30. oktober 1705 var disse sakene fremdeles ikke ordnet. Året etter, 15. april 1706, døde Hirnklov. Bare to dager senere skrev biskop Munch kanselliet; da hadde Christiania skole ikke fått ordentlig regnskap i de siste førti år. Biskopen foreslo at rådmann Niels Jakobsen Roll og sorenskriver i Aker, Hans Lauridsen, skulle ta seg av dette regnskapet. Men det ble heller ikke mulig for dem å finne rede på det. Noen orden i disse tingene ble det ikke før Hirnklovs etterfølger Jacob Rasch hadde vært rektor i noen år.

Vi kan altså si at det 16. århundres skoletigging hadde avfødt en ekstraskatt på bøndene, som hadde mottatt den med stor uvilje. For Christiania skoles vedkommende utgjorde den i år 1800 375 rdl. 75 skilling, som ble oppkrevet i Akershus stifts fogderier, i Bamble fogderi og i Jarlsberg grevskap. Denne skatten ble først opphevet ved lov av 23. april 1839.¹¹⁹ Man må si det er merkelig at denne tvungne ytelse har kunnet bestå langt inn i det 19. århundre. Men det er visstnok tanken på skolen som en presteskole som har hengt igjen.

2.3.2 Biinntekter for skolens lærere og elever

”Sangoppvartningen”

Skikken at skolens elever under ledelse av kantor eller en hører skulle møte ved begravelser for å utføre sangen – sangoppvartningen – går iallfall tilbake til reformasjonen. I den førnevnte danske kirkeordinans er det et kapittel som handler om ”hvorledes man skal jorde lik”, og her bestemmes følgende:

Så snart klokkene begynner å ringe klokken ett, efter middag, da går skolebarnene smukt skikkeligen av skolen og hen for døren, hvor liket er inne. Der begynner skolen at sjunge ”O Herre Gud benåde mig”, eller en annen salme. Men hvis den avdøde var en lærd mann, da kan der og synges latinske salmer som *Media vita in morte sumus* [midt i livet er vi i døden], eller *Jam moesta quiesce querela* [stilne nå, sorgfulle klage!].¹²⁰

119 De fleste skriv som angår denne saken er anført i NRR på de nevnte datoer. Dessuten er det skriv i bispearkivet og litt i en skoleprotokoll. Likeså Rørdam i *Kirkehistoriske Samlinger* 3. R, bind II (1877–1880), s. 118. ”Lov om Ophævelse av de saakaldte Degnepenge”, 23. april 1839, i *Almindelig norsk Lovsamling*, 1872, s. 422.

120 Red.: Den førstnevnte salmen er av ukjent opphav, skrevet i middelalderen eller tidligere. Den andre ble skrevet av Prudentius på 400-tallet. Begge

For denne sangoppvartning måtte man betale, men takstene var forskjellige, da man kunne bestille enten hel skole, halv skole eller kun en hørerlektie. Taksten var i tidens løp blitt forhøyet, og betalingen ble fordelt mellom skolens rektor, lærerne og elevene. I 1719, 25. september, ble fastsatt en ny takst, det vil si hvor mye skolen skulle ha for brudevielser, barnedåp og begravelser.¹²¹ Den var slik:

1. Av brudfolk:

Rangspersoner	6 rdl.
Av andre bestillingsmenn ¹²²	4 rdl.
Håndverksfolk og desligeste	3 rdl.
Gemene folk, som uten kgl. bevilling vies i kirken	1 rdl.
De i slettere stand	2 ort.

2. Ved barnedåp, hvis skolens tjeneste begjeres

For koralmusikk	1 rdl.
For figuralmusikk	3 rdl.
Orgelet må ikke brukes uten rektors samtykke.	

3. Ved begravelser

1ste klasse (af folk)

For rangspersoner, hva enten klokkene begjeres eller ei	10 rdl.
For små barn	6 rdl.
For bestillingsmenn o.s.v.	6 rdl.
Små barn	4 rdl.

2^{den} klasse, Håndverksfolk

Når alle klokker begjeres	4 rdl.
Små barn	3 rdl.
Med halve klokker	3 rdl.
Små barn	2 rdl.
Storklokken alene	2 rdl.
Små barn	1 rdl.
Med de to små klokker	1 1/2 rdl.
Små barn	3 ort
Med tolvklokken	2 ort
For små barn	1 ort
Fattige som nyter fri jord skal intet betale.	

er blitt oversatt til en rekke språk og er blitt mye brukt som begravelsessalmer gjennom århundrene.

121 "Kongeligt Reskript om Accidenter for Christiania Latinskole ved Brudevielser, Børnedøb og Begravelser", 25. September 1719, *Norske Stiftelser*, bind 3, s. 207–209.

122 Red.: Eldre betegnelse på offentlig tjenestemann som ikke var embedsmann. Bestillingsmannens stilling kalles bestilling.

Slik skulle det betales, enten man ville ha skolens tjeneste eller ikke, og enten seremonien foregikk i byens kirke, i slottskirken, Akers kirke, Hospitalskirken eller på deres kirkegårder. Dog skulle det betales en tredjedel mer i Aker på grunn av veilengdene for disiplene og skolebetjentene.

Da det mellom de betalende og skolen ofte var uenighet om disse prisene, ble det fastsatt en viss moderasjon for hver tjeneste. Fordelingen av pengene mellom elevene og skolens lærerpersonale skulle være slik: Rektor skulle ha halvparten, konrektor en åttendedel, hørerne til sammen to åttendedeler og skoleguttene en åttendedel. Disse bestemmelsene var inngått mellom vedkommende øvrighet og skolen og undertegnet av stiftsbefalingsmannen, Vilhelm de Tonsberg og biskop Glostrup på den ene side, skolens personale på den annen, slik:

Jacob Rasch <i>rector</i>	Johan Schrøder	D. Poscolan <i>colleg<a> 5. class<is></i> [hører i 5. klasse]
Søren Essen- drop <i>colleg<a> 4.</i> <i>class<is></i>	Iver Brinch <i>colleg<a> 3.</i> <i>class<is></i>	Laurits Pramm <i>colleca et cantor</i> [hører og kantor]

Denne formen for sangoppvarthning bestod hele århundret ut; den ble avskaffet for Katedralskolens vedkommende ved reskript av 14. mars 1800. Heretter skulle den besørges av Waisenhusets eller oppfostringshusets største gutter, idet 12 av disse skulle læres opp til dette. For overtagelsen av dette arbeidet ville Waisenhuset ha de pengene som sangoppvarthningen hittil hadde innbrakt, noe over 100 rdl., men oppnådde ikke det. De skulle få 68 rdl., og denne bestemmelsen skulle stå ved makt i tre år.¹²³ Ved de andre katedralskolene gikk sangoppvarthningen over til fattigskolene.

Mortensaftenspenger

Der var i alminnelighet sang i kirken hver tirsdag, torsdag og lørdag ettermiddag, og hver onsdag og fredag formiddag, foruten ved andre gudstjenester. Ved en forordning av Frederik II var det i 1588 gjort til et privilegium for latinskolens gutter å gå omkring i byen og synges på høytidsaftener: julaften,

¹²³ Første reskript om disse ting er av 14. mars 1800. Det annet er av 27. januar 1804. Et tredje er av 27. desember 1805. Da ble all likbæring av skoleelever forbudt. Et fjerde, endelig, er av 30. desember 1808.

nyttårsaften, helligtrekongersaften¹²⁴ og Mortensaften.¹²⁵ Disse dagene gikk sangkoret omkring i gatene og sang – dels på latin, dels på morsmål, eller i en blanding av begge deler – for å tjene penger som velvillige mennesker måtte gi dem. Disse pengene – såkalte Mortensaftenspenger – ble levert til rektor for å fordeles mellom skoleguttene og lærerne.

Foruten salmer og sanger ble det også sunget viser, for eksempel i 1716, da guttene sang om Karl den tolvte og beleiringen av Akershus. Men ifølge en bestemmelse i 1729 skulle skikken med sang på de nevnte dagene opphøre, og byen skulle betale Mortensaftenspengene til skolen. 18. juli 1729 ble det gitt

kgl. konfirmation på den av rektor Jacob Rasch projekte-
de Fundats på 120 rdl., som udi vor Kjøbstad Christiania
i stedet for Skolens Omgang sammesteds med Musiquen
Mortensaften er repareret [fordelt] paa Byen og dens Dis-
trict aarlig til Skolen at skal gives.¹²⁶

Av dette skulle rektor ha 40 rdl., konrektor 20 rdl., skolens kolleger [hørere] til sammen 40 rdl., guttene 20 rdl. Dette ble siden kalt degnepenger. I likhet med den tidligere sognegan-
gen skapte denne "omgang med musiquen" vanskeligheter for skolen. Ja, det heter:

Disiplene må 4–6 uker forsømme mest alle studeringer og alene tage vare på musiquen til denne aftens omgang, så at de derover forfaller til mange calamiteter [ulykker, elendighet], og at somme ved denne anledning ganske have forløpet [forlatt, risikert] skolen, og at ofte på gaten ved denne omgang skjer insolense [uforskammethet], idet at omløpende løst folk overfaller disiplene.

Det var ikke å undres over at det hele ble forbudt. Det er den samme klage over skolen nu som i biskop Jens Nilssøns tid, da den så å si legaliserte skoletigging florerte.

Som eksempler på skolens sangoppvarthning anføres følgen-
de fra dens regnskap for år 1671.¹²⁷

124 Annen søndag etter nyttår.

125 11. november. Oppkalt etter biskop Martin av Tours.

126 Bispearkivet, Statsarkivet R pakke nr. 39.

127 "Indtegt Scholens Anpart som er oppebaaren for Brylluper, Lig oc S. Mortens Aften Anno 1671."

	Januar	rdl.	mark	skilling
d. 1	Hos Jørgen Pedersøn Bryllup danske Psalme udi Høymesse penge	0	2	0
d. 6	Een halv Skole her til Kirken	0	1	0
d. 8	Een psalme i fru Prædiken. <i>Summa lateris</i> penge	0	3	6
d. 13	Een heel Skole her til Kirken	0	2	
d. 15	Een lectzie til Christi kirkegaard	0	0	15
d. 17	Een lectzie her til Kirken	0	0	12
d. 19	Een lectzie til	0	0	15
d. 20	Een heel Skole for S. Wittikund Huuses Quinde. Børnene fich Penge uden døren			
d. 29	Een half Skole til Christi Kirkegaard	0	1	6
	Februar			
d. 2	Een heel Skole her til Kirken	0	2	0
d. 5	Een lectzie til Vaterland Noch een half Skole her til Kirken	0	0	15
d. 12	Een heel Skole her til Kirken	0	2	0
	Noch een half Skole her til Kirken	0	3	0
d. 15	Een heel Skole i gammelbye	0	1	12
	<i>Summa lateris</i> [summen av (bok) siden] penge	3	18	8

Ethvert regnskap ble regnet fra den ene *Philippi Jacobi* dag til den annen og er gjort opp slik 30. april for ett år:

Summa Summarum paa Scholens Indtægt af Brylluper, Liig og S. Mortens Aften, beløber sig Penge 44 rdl. 3 m. 15 sk.

Utdeling av skoleelevenes andel i Mortensaftenspenget og avhenting av legatpenger foregikk hvert år den 24. desember.

Som eksempler på inntekter av sangoppvarthningen fra en senere tid viser skolens accidenstoprotokoll følgende:¹²⁸

Ved etatsråd Isaac Andreas Colds begravelse ved Akers kirke, 18 ^{de} april 1761	10 rdl.
Ved generalmajor Johan Fridrik von Restorphs begravelse 6 ^{te} juli 1761	10 rdl.
Ved artillerimajor Polycarpus Chrysostomus von Beuvius og frøken D.D. von Bjørnsees kopulasjon 2 ^{nen} september 1775	6 rdl.
Ved justitiarius Jonas Ramus begravelse 2 ^{nen} september 1765	13 rdl. 1 m. 8 skill.
Ved major Peter Deichmans begravelse 17 ^{de} oktober 1766	10 rdl.
Ved frøken Margareta Deichmans begravelse 26 ^{de} juli 1769	8 rdl.
o.s.v.	

Alle disse personene "stod i rangen". De avdøde ble begravet ved Akers kirke og nedsatt i likkjellerne.

Skolen hadde dengang neppe mer enn 150 skoledager om året, selv om det ble holdt skole nesten hele dagen og det ikke var noen ferier. Til sammenligning var det omkring år 1900 både i folkeskolen og i den høyere skole 240 skoledager, selv med lange ferier. Når man legger til at lærene på 1700-tallet ikke hadde noen spesifikk lærerutdannelse og at fagkretsen var ganske ensidig, er det greit at en forandring til det bedre måtte komme.

2.4 Støtte til elevene

2.4.1 Støtte til klær

Christiania skole, i større grad enn noen av de andre katedralskoler i vårt land, ytte sine elever hjelp. Den var den eneste som hadde en bespisningsanstalt, Kommunitetet. Bespisningen, som begynte i begynnelsen av det 17. århundre vedvarte, om enn med noen avbrytelser, helt til 1756. Utdeling av klær og sko til skoleelever har visstnok vedvart ved Christiania skole gjennom hele det 17. århundre, men er opphørt i det 18., noe som synes å fremgå av skolens regnskaper. Det er også å merke at skolen hjalp sine elever med penger eller stipendier, og det i betydelig grad, etter at Kommunitetet var

128 Statsarkivet i Oslo. Oslo stiftsdireksjon A-11085, serie Iea Skolevesen - pakkesaker I: Byene. Katedralskolen, eske 1 (1631–1733).

opphørt som bespisningsanstalt; videre at hvert enkelt stipendium var større da enn i slutten av det 17. århundre, da skolen ikke hadde så stor renteavkastning som den fikk senere.

Med hensyn til utdeling av klær og sko anføres her skolens regnskap for Philippi Jacobidag 1656 til samme dag 1657¹²⁹

Til Scholebörnenis Klæder och Skoe, Kiøbt af Hermann Wiggers efter hans Reigenschabs Udvisning – sort fin Klæde 31 ½ Allen, huer Allen for 2 Daler 2 Ort 12 shilling.	Er Penge 82 Daler 2 Ort 18 Shilling
Heraff ladet forarbeide til Disciplerne, udi min och 5 Lechtier, Heele Kledninger 5, Buxer 3 par, Kappe 1 och til en fattig Student efftter Bispens Schriftlig Befaling Kappe 1. Giffuet til Arbeidsløn Bødtker Sckredder for huer Kledning och Kappe efter Beuis 1 Rdr., for huer par Buxer 1 ort.	Er Penge 8 Daler 12 Shilling
Noch kiøbt hos Hermand Wiggers 17 allen fin graat og Muschus Klæde huer Allen for 2 Dr. 2 Ort,	Er Penge 42 Daler 2 Ort
Heraf ladet gjør til Disciplerne udi Min Lechtie Kapper 3 och En Kledning, Giffuet Bødtker Schredder for huer Kappe 1 Rdr. och for en Kledning 1 Rdr.	Er Penge 4 Daler
Noch kiøbt hos Hermand Wiggers Effter Offuergifuen Reigenschab? Klæde 20 Allen, huer allen for 6 Ort	Er Penge 30 Daler
Deraff Ladt gjøre til Børnene udi 4 och 3 ^{die} Lexien heele Kledninger 7, Giffued til Arbeidsløn Thomes Schredder for Huer Kledning.	Er Penge 5 Daler 1 Ort
Noch Kiøbt Hos Hermand Wiggertz Indsprengt Klæde 23 Allen 3 qtr. huer al. for 5 Ort	Er Penge 29 Daler 2 Ort 18 shilling
Ladt deraff forferdige til Børnene udi 2 och 1 Lech. til Hele Kledninger 7, En par Buxer och En par Strømper, Giffuet til Arbeidsløn Cort Schredder for huer Kledning 1 Ort, for 1 par Buxer 1 ort, for en par Strømper 12 shilling	Er Penge 5 Daler 1 Ort

¹²⁹ Statsarkivet i Oslo. Oslo stiftsdireksjon A-11085, serie Iea Skolevesen - pakkesaker I: Byene. Katedralskolen, eske 1 (1631–1733).

Noch Kiøpt 7 Allen Kierpei ¹³⁰ hos Herman Wiggertz, huer Allen 2 ½ Ort	Er Penge 4 Daler 1 Ort 12 shilling
Heraff Ladet for arbeide 4 par Strømper til Børnene, Giffued til Arbeidsløn Cort Schredder for huer par 12 shilling	Er Penge 2 Ort
Noch Kiøbt aff Herman Wiggerz til Kledernis forfining Canifas, ¹³¹ 3 allen for huer a 1 Ort,	Er Penge 3 Ort
Suart Silche 6 Lod, for huert 1 Ort,	Er Penge 1 Daler 2 Ort
Ublægit Lerrid 4 Allen a: 20 shilling	Er Penge 3 Ort 8 Shilling
Til Hegter oc Traad udgiffued	3 Ort
Lærit til en Skiorte 5 allen for huer a<llen> 16 shilling	Er Penge 3 Ort 8 Shilling
Noch for 3 par Schoe	Er Penge 2 Daler 2 Ort
Summa Paa Forsch. Klæders Bekaastning,	Er Penge 219 Daler 2 Ort 4 shilling
	Forleden aar 370 Daler 3 ort 19 shilling.

Av dette sees at en del gutter fikk noe av klær hvert år. I året 1656–1657 ble det altså gitt 20 fullstendige klesdrakter foruten noen bukser, kapper, strømper og tre par sko.

Hvor tok man penger fra til disse tingene? Av degnpengene, som er omtalt i forrige avsnitt. Utdelingen av klær fant sted julaften hvert år. Og det sies da i almindelighet: *Præsentib<us> Conrectore et Collegis* [Med konrektor og hørerne til stede].

Ca. 15–20 år senere synes det som utdeling av klær på langt nær er så almindelig.

130 Red. vet ikke hvilket stoff dette er, og er heller ikke sikker på tydingen av Aas' håndskrift.

131 Red. antar at det dreier seg om lerret, eng. canvas.

I løpet av et helt år er det bare gitt følgende:

Til en elev i femte lektie: "en lang sort Klæde Kiortel", Penge	3 Rdl. 2 Ort
Noch een par buxer af det samme Klæde	1 Rdl.
Noch silke til Klæderne at sye	0 Rdl. 2 Ort
Noch Skrædderløn	1 Rdl
<i>Summa Lateris</i> [summen på denne siden (i regnskapsprotokollen)], Penge	6 Rdl.

Men er utdeling av klær minket, så har skolen støttet på andre måter. Et år sies følgende:

Fick Anders Pedersøn i anden lectzie udi sin siugdom at holde sig med Penge	0 – 2 – 16 shilling
Fick store Laurids i første Lectzie i hans Svaghed, Penge	0 – 1 – 4 shilling
Blef udlagt til Anders Pedersøns begrafuelse som druknede ved Gammelbye til Kisten, Penge	2 Dlr – 2 Ort– 0
Til Grafsten at lade koste, Penge	0 – 2 – 0
Til Præsten som prædikede, Penge	1 –

På den måten har skolen hjulpet sine elever nær sagt i alle situasjoner, noe som var nødvendig fordi det i 16. og 17. århundre var mange fattige skoleelever. Det er ikke tvil om at stillingen i så måte er bedre i det neste århundre. Om forholdene på 1770-tallet forteller generalmajor F.W.S. Stabel i sin selvbiografi.¹³² Da han kom til Christiania for sin utdannelses skyld i 1777, fikk han hos en borger i byen middags- og aftensmat for fem mark måneden. General Stabel forteller videre at han kunne fått losji og "alt i huset" hos en snekker Hansen for fem rdl. i måneden, men at han måtte renonsere på dette tilbudet, da han ikke rådde over mer enn 3–4 rdl. pr. måned.

De fleste elever på denne tiden fikk kostpenger, en støtte som kunne være fra 4 rdl. pr. år opp til 25 rdl.

2.4.2 Kommunitetet – bespisningsanstalten

Allerede tidlig hadde man i København sørget for å hjelpe studentene, idet det i 1569 ble opprettet en bespisningsanstalt, Kommunitetet, grunnlagt av Frederik II, hvor 100 studenter daglig skulle få full kost. Regensen kom i stand i 1623; den var bolig for trengende studenter. Kommunitetet og Regensen var

¹³² Lassen i *Norsk Tidsskrift for Genalogi etc.* bind I, s. 122.

Til venstre: Med skolens gamle segl som modell ble det til Oslo katedralskoles 800-årsjubileum i 1953 laget et våpenskjold for skolen. Det står over hovedinngangen til skolebygningen. Til høyre: Våpenskjoldet i en mer moderne, stilisert utgave er i bruk på skolens trykksaker i dag.

avdelinger av samme stiftelse. Prosten hadde overoppsynet, og hans medhjelpere, de såkalte *decani* eller degner, hadde oppgaven å holde disiplin og orden i stiftelsen.

Kommunitetet ved Christiania katedralskole var en bespisningsanstalt for elever og delvis også for lærerne, og den er antagelig oppkalt etter bespisningsanstalten i København. Dets historie begynner med overføringen av den såkalte Hamar kommunerente til Oslo domkapitel. Dette skjedde etter at Hamar by, domkirken og skolen var blitt brent og ødelagt under Den nordiske syvårskrigen. Overføringen førte til klager, og resultatet ble at det ble opprettet en skole i Vang.¹³³ Men det ble klaget over denne skolen – med rette eller urette; kanskje har det også vært intriger med i spillet. Sikkert er at 29. november 1602 fremkommer et "Kongeligt Gavebrev til ti Disciple i Oslo Skole".¹³⁴ I brevet befaler Christian IV at den skole som hittil hadde vært i Vang skulle flyttes derfra og til Oslo, videre at Hammers [Hamars] kommunerente skulle overføres fra skolen i Vang til skolen i Oslo, og at denne skulle benyttes til å underholde ti fattige skolebarn, "så at de med tiden udi kirken og skole-tjeneste kunde blive skikkelige og bekvemme".¹³⁵ Dette er begynnelsen til stiftelsen Kommunitetet, som også ble tillagt forpaktningsavgiften av Vangs, Ringsakers og Biri kongetiender. Videre skulle noen kirker i Akershus levere slakteveg, som omregnet i penger skulle utgjøre 60 rdl. 48 skilling.

Nærmere bestemmelser eller fundats for stiftelsen ble oppstilt av stattholderen og superintendenten over Oslo og Hamar stifter ved åpent brev av 18. mars 1603. Ifølge denne skulle

¹³³ Saken om overføringen av Hamar kommunerente omtales også i kap. 4.4 "Skolen og dens lokaler".

¹³⁴ Se kap. 2.4.3 "Legater" under årene 1602 og 1702.

¹³⁵ NRR III, s. 701–702; Nicolaysen (utg.): *Norske Stiftelser* bind I, s. 18–22.

utgiftene ved bespisning av de ti skoleelevene være 250 rdl. årlig, og i tillegg kom lønn til forstanderen, som kunne være en kannik og som skulle ansettes av stattholderen og superintendenten. Forstanderen eller spisemesteren, som han senere kalles, kunne få overta bespisningen hvis de mente han var skikket til det. Fra først av var det kun tale om middagsmat for de ti disiplene, ikke frokost eller aftensmat. Senere spiste også konrektor og hørerne der, for de skulle etter tur øve elevene i å disputere ved bordet. Spisemesterne ble antatt på visse terminer, og ble endog betrodd å bestyre anstaltens pengevesen.¹³⁶ Således fikk spisemesteren ved kongebrev av 26. februar 1669 tillatelse til å heve ca. 200 rdl. som kommissariatet på Akershus årlig utbetalte til skolebarns underhold.¹³⁷

Hvor tidlig det er ansatt spisemester er vanskelig å påvise, men 26. juni 1659 ble Christen Nielsen Juel ansatt og fikk kongelig konfirmasjon på dette 26. mai 1660. Denne Christen Juel døde i 1676. 17. april i 1659 var han blitt gift med Anne Helledatter Hagedorn, som var datter av trelasthandler og rådmann i Christiania Helle Berthelsen og Anna Paulsdatter Thrane. Hun fortsatte som økonom ved kommunitetet sammen med sin andre mann Niels Jakobssøn, som antagelig døde i 1684. 3. oktober 1685 fikk hun, sammen med sin sønn av første ekteskap, Helle Juel, kongelig bevilling på "å vedbli ved den til skolens betjenter og disiple anordnede spising", videre at sønnen etter hennes død skulle få bevillingen, noe han fikk kongelig stadfestelse på 23. januar 1700. Stillingen som økonom ved kommunitetet var knyttet til familien Juel i mange år. Spisemester Helle Juel døde i mars 1716. Hans enke, Gjertrud Hansdatter Kamp, som var blitt gift med Juel i 1701, hadde visstnok med kommunitetets regnskap å gjøre lenge etter mannens død, idet hun hadde penger til gode.

Da Kommunitetet ble opprettet i 1602, skulle elevene under og etter spisningen øves i å disputere. Dette henger sammen med den disputerkunst som ble øvd ved universitetene, som igjen var sprunget ut fra middelalderens skolastikk: en blanding av aristotelisk filosofi og kirkelige doktriner. En karikatur av dette finner vi i Holbergs komedier.

Allerede i 1629, altså kort tid etter stiftelsens opprettelse, var dens fundats kommet vekk. Den var ikke til å finne. Endelig, 7. september 1708 ble det befalt at en ny fundats skulle skrives, men dette påbud ble ikke etterkommet. Det samme gjentok seg 19. mars 1714. Noen ny fundats ble det dog ikke. Ikke lenge etter 1714 opphørte endog bespisningen, idet skolens lektor,

¹³⁶ Thomle i *Norsk tidsskrift for Genealogi*, bind II (1920), s. 14.

¹³⁷ *Norske Kongebrev* I, s. 303, brev av 26. februar 1669.

rektor, prestene og andre hadde en elev i kost mot en betaling av en "slet daler" om uken. (En slet daler var 64 skilling. En riksdaler hadde 4 ort = 96 skilling.) Det synes å fremgå av regnskapene at spisemester Helle Juel har hatt den samlede inntekt av jordegods og tiender som hørte til Kommunitetet, og at han var blitt en holden mann, mens Kommunitetet var kommet i betydelig gjeld. 24. september 1718 er det nemlig et brev fra stiftsbefalingsmann Vilhelm de Tonsberg og biskop Deichmann, der det sies at utgiftene ved Kommunitetet hadde oversteget inntektene med 1023 rdl. og 9 skilling fra 1686 til år 1700.¹³⁸ Denne omstendigheten skulle vesentlig skyldes tilbakegang i inntekter, da det som tidligere hadde innbragt 569 rdl. av forpaktningsavgift var forminsket med 372 rdl. som var lagt til Kongsvingers og Elverums festninger. Differensen, 197 rdl., skulle dog imidlertid utbetales hvert år av kongens kasserer i Christiania. Imidlertid steg gjelden og var i 1718 økt til 1722 rdl. og 23 ½ skilling. Spisemester Juel var som nevnt død i 1716, og kreditor for denne gjelden var hans enke. For at han skulle få sitt tilgodehavende påtok, som det sies, kongen seg å stå i forskudd, foruten at det ble tatt bestemmelse om at stiftets kirker skulle yte en samlet sum av 105 rdl. årlig. Dette ble bestemt ved reskript av 25. september 1719.

Da staten eller kongen, Fredrik IV, i 1725 solgte alle kirker i landet til høystbydende, forsvant denne inntektskilden og det ble igjen noe underbalanse i regnskapet. Da denne var betalt i 1722, fortsatte bespisingen som tidligere, inntil biskop Hersleb forsøkte å få i stand en annen ordning. Han foreslo at det skulle gjøres særskilt regnskap for Kommunitetets jordegods, og dets inntekter skulle anvendes til kostpenger for 15 elever foruten konrektor og hørere. Biskopen fremla også utkast til en ny fundats, som sammen med nevnte ordning ble anbefalt av stattholderen grev Christian Rantzau. Imidlertid ble forslaget ikke bifalt. Da kong Christian VI i 1733 oppholdt seg i Christiania, foreslo biskopen endog at man skulle oppheve Kommunitetet. Men kongen, som jo var en religiøs mann og svært interessert i skolen, ville ikke høre på dette. Han lot derimot biskopen og daværende stiftsamtmann L. van Reichwein bortlisitere bespisingen [sette den ut på anbud] og komme med forslag til Kommunitetets gjenopplivning og fremtidige drift. Som resultat ble bespisingen overlatt til en borger i byen, Gert Reiner. Han skulle være forstander og innkreve all landskyld og alle rettigheter. Nu skulle femten skoleelever bespises der istedenfor bare ti. Men den akkorderte betalingen var så lav at forstanderen i lengden neppe kunne stå seg på den.

138 Norske innlegg, Riksarkivet.

Etter mange deliberasjoner og forhandlinger foreslo Hersleb og Reichwein at dets jordegods skulle selges ved offentlig auksjon. Man hadde nemlig den tro at salg ville bli svært fordelaktig. Der var dog betenkeligheter ved dette; det kunne jo være at godset var overdratt til skolen på den betingelse at det ikke skulle selges. Kongen henvendte seg til stattholderen, Rantzau, som avgav en innstilling om dette 9. januar 1734. Han sluttet seg til Hersleb og Reichweins forslag om salg ved auksjon, slik at halve kjøpesummen skulle bli stående mot første prioritet. Rantzau antok at det ikke kunne være noe hinder for salg, da man ikke kunne vente "ved nøie efterforskning i arkivet" å finne noen etterretning om at det var henlagt til skolen ved "noen partikulier donation" eller at det var beheftet "med noen slags prækription eller forbandelse mot dets bortforhandling". Salg av jordegodset ble deretter bifalt ved kongelig resolusjon av 12. februar 1734. Og i august samme år ble auksjonen fremmet på de forskjellige steder hvor gårdene var. Biskop Hersleb var til stede for å ivareta Kommunitetets tarv, og, som det sies, også oppsitternes. Auksjonene innbrakte ialt 30.470 rdl.¹³⁹ Ifølge kanselliinnlegg for samme år foreslo biskopen at 470 rdl. av salgssummen skulle utredes som honorarer til forskjellige som hadde medvirket ved auksjonen, deriblant 200 rdl. til ham selv.¹⁴⁰ Tilbake ble altså 30.000 rdl.¹⁴¹

En ny fundats for kommunitetet ble utstedt 2. september 1735. Både stiftsbefalingsmannen, biskop, lektor og rektor, foruten stiftsprosten skulle nu være ansvarlig for regnskapet. Ifølge denne fundats skulle kapital og inntekt

fremdeles være og blive uryggelig perpetuerede til [urokkelig henlagt til varig bruk for] Christiania skoles kommunitet, slik at derav til annet bruk eller til andre skolens

139 Det ble solgt gods i Hedmark for 10.265 rdl., i Gudbrandsdalen 9.472 rdl., i Østerdalen 8.164 rdl., i Hadeland og Toten 1.727 rdl., i Sørumsdal 842 rdl.

140 Norske innlegg, Riksarkivet.

141 G. Amnéus: *Kort historisk fremstilling af Kristiania By's handel*, Kra. 1900, s. 17, har beregnet at 1 rigsdaler før 1680 kan settes til en metallverdi av henimot fire kroner i datidens verdi. Fra 1680–1705 til 3,50–3,75 og senere til til kr. 3–kr. 3,25 og mindre. En riksdalers "kjøpekraft" i det 17. og 18. årh. kan settes til 10 kroner. Ovennevnte salg skulle altså i våre penger, med rund sum, settes til 120 000 kroner, noe som gjennomsnittlig skulle gi 1500 kr. pr. eiendom. Av nyere innlegg om penger og priser kan merkes Asgaut Steinnes: *Gamal Skatteskipnad i Noreg* og Halvdan Koht: "Prisar og Politikk" i *Samtiden* 1913. Red.: Vi har ikke gjort noe forsøk på å beregne hva disse kroneangivelsene ville tilsvare et århundre senere, men det er klart at kroneverdien har sunket umåtelig siden Aas' tid.

utgifter aldrig noen tid, under hvad prætext [påskudd] det være kan, det allerringeste må anvendes".¹⁴²

For disse "inntømster skulde gjøres aparte [separat] regnskap, som ikke måtte blandes med de øvrige skolens regnskap og stipender".

Av de årlige inntektene skulle det utredes kost for inntil 30 disipler og dels kost, dels lønnsforbedring for rektor, konrektor og flere av hørerne. Det overskytende skulle danne et stipendium under navn av *Christiani Sexti Stipendium* [Christian VI's stipendium]. Av dette skulle 30 disipler hver nyte 20 rdl. årlig "til klær, bøker, losji og andre nødvendigheter". En elev som fikk ett av disse stipender kaltes *alumnus regius* [kongelig elev]. Antall elever som skulle bespises ved Kommunitetet med to måltider hver dag året gjennom, skulle altså være 30. "Da *docentes* i skolen har været så makelig anlagt, og da det var nødvendig å få delige *informatores*", og da konrektor hittil hadde hatt en årslønn på bare 120 rdl. og kostpenger 52 rdl., skulle han nu få 300 rdl. til sammen i kost og lønn. De tre hørerne hadde av kommunitetet hatt en "sleddaler" ukentlig i kostpenger; nu skulle hver av dem få 50 rdl. i kostpenger. Men selv om nederste hører, "som nu informerer både i 1ste og 2^{nen} og 3^{die} klasse, fortsetter hermed, skal han ikke ha kostpenger for mere enn en person". Skulle flere hørere bli nødvendig, slik som tidligere, da skulle også de ha nevnte kostpenger hver for seg.

Der var også gitt straffebestemmelser med hensyn til kosten, og for det tilfelle at konrektor og hørere forsømte sine plikter som tilsynshavende. Elevene i mesterlektien skulle etter tur føre bok over fremmøtet, og biskop og rektor skulle inspisere til uvisse tider. Bispisningen skulle nu settes bort ved auksjon hvert sjette år til den borger som ville overta den for billigste pris. Den skulle foregå i en stue ut til gaten. Dekketøyet skulle være rent, i det minste én gang i uken. Og det skulle være tillatt for alle skikkelige folk å gå inn og se på, likeså å høre på *exercitia*. For disse øvelsene skulle biskop og rektor forfatte en tabell, og den skulle slås opp på veggen. Det skulle leses og synges når man gikk til og fra bordet. En mesterlektianer skulle lese på latin, men det skulle synges salmer på dansk. Blant *exercitia* var at søndagsevangelium og epistel skulle oppleses på gresk; deretter skulle tekstene analyseres. Ingen skoleelev kunne få kost på kommunitetet i mer enn fire år, unntagel-

142 Denne nye fundas finnes i original i Riksarkivet "under Vor Kgl. Haand og Signet" (J.L. Holstein), og gjengitt av Nicolaysen i *Norske Stiftelser* I, s. 271–283. I samme bind, s. 283f., har Nicolaysen gjengitt reglementet for kostholdet. Det er dessuten skrevet av i en protokoll i skolens arkiv.

sesvis fem. Og de som ikke nøt godt av noe legat, skulle ikke få mer enn høyst 20 riksdaler av andre varierende inntekter – degnepenger, accidenser, betjening ved kirker o.s.v.

Spisereglementet

Søndag. Middag: "Groffenbrad" [oksestek]. Aften: Boghvedgrøt av melk, klippfisk m. smør til.

Mandag. Middag: Søt velling, en rett kjøtt m. sennep. Aften: Vanngrøt av byggryn, flyndre, sild eller torsk.

Tirsdag. Middag: Kål og flesk, kjøtt med sennep eller gulerøtter. Aften: grøt i melk, kokte svisker med brød under.

Onsdag. Middag: Melk med brød i, en rett kjøtt. Aften: Søt melk med brød i.

Torsdag. Middag: "Groffenbrad" [oksestek]. Aften: byggrynsvanngrøt, en rett kokte svisker m. brød under.

Fredag. Middag: Søt velling, en rett kjøtt. Aften: grøt, en rett fisk.

Lørdag. Middag: reven øllebrød m. sirup i, sild, smør og brød. Aften: søt melk med brød i, en rett kjøtt.

Til grøten så meget drikke, godt øl, som behøves å slå på grøten. Der skal gives så meget mat at de spisende personer vel kan mettes. Forresten en halv pott bordøl til hver person til måltidet. Om sommeren skal der ikke være meget salt og gammel mat.

Allerede tyve år etter utstedelsen av den nye fundatsen opphørte denne bespisningen, altså i 1766, antagelig på grunn av klager over maten, og at spisereglementet ikke ble fulgt. Istedenfor bespisning fikk derfor hver elev nu tre rigsort ukentlig. Og da det ved århundreskiftet skulle foretas en betydelig forandring med skolebygningen, bl.a. innretning av det store auditoriet, ble det tatt 10.000 rdl. av Kommunitetets formue til dette. Dermed opphørte denne gamle institusjonen.

I skolens arkiver er det protokoller som viser regnskapene for Kommunitetets fond helt til 1799–1800. Etter at de 10.000 riksdaler var tatt til ombygning, var beholdningen 59.781 rdl. 37 skilling, hvorav da utestod mot rentebærende obligasjoner i jordegods 38.306 rdl. 5 skilling, 8000 rdl. i Hassel jernverk, 5200 rdl. i kongetiende og videre i pantobligasjoner, 7070 rdl. Inntektene har i årenes løp svingt noe, idet de f.eks. i 1743 var 2960 rdl. 12 skill., i 1752: 1762 rdl. 58 skill. og i 1758: 2329 rdl. 77 skill.

For å føre regnskapet hadde rektor 50 rdl. i lønn. Til skoleelever ble det utdelt opp til 24 porsjoner à 20 rdl. som stipendier eller kostgodtgjørelse. Og av konrektors samlede lønn fra år 1735, 300 rdl., skulle kommunitetskassen til sammen i lønn og kostpenger utrede 200 rdl. En rektorenke skulle ha 60 rdl. og skolens kantor 39 rdl. som kostpenger. Likeså skulle *custos* [vakten] ha som lønn 12 rdl.

Omkring 1800 ble Kommunitetets eiendom slått sammen med skolens øvrige formue.¹⁴³ På samme måte som man i 17. århundre kunne gi klær, sko og mat til elevene av de såkalte degnepengene kunne man nu til slutten av det 18. gi stipendier av rentene av Kommunitetets kapital.

143 Kommunitetets fullstendige regnskap o.s.v. finnes i skolens arkiv. Dets historie er nevnt med noen ord i Herslebs program av 1769, likeså i Rosteds program av 1800. Videre er det nevnt i 1870 i anledning av opprettelse av en høyere skole på Hamar. Red.: Angående 1870 sikter Aas antagelig til Yngvar Nielsen, som skriver at hvis Oslo katedralskole i fremtiden skulle få et økonomisk overskudd, og Stortinget skulle bestemme at dette skulle brukes til støtte for andre skoler, måtte en "opprettendes" skole på Hamar fortrinnsvis komme i betraktning. Gjengitt etter Bergh: *Trondheim katedralskols historie*, s. 49f. Bergh omtaler sammenslåingen med Oslo katedralskole og Hamars kommunegods på s. 45–50.

2.4.3 Legater

Dato for utstedelsen	Legatets verdi	Givere
1594, 29. september	400 rdl., som ved rentene økte til 780 rdl.	Ludvig Munk, tidligere befalingsmann over Akershus len, og hustru fru Ellen Marsvin. ¹⁴⁴
1602, 29. november	Hamars kommunerente	Kongeligt Gavebrev til ti Disciple i Oslo Skole ¹⁴⁵
1685, 1. juni	3000 rdl.	Lagmann Jørgen Philipsen og hustru Anna Bentsdatter ¹⁴⁶
1698, 21. oktober	300 rdl., senere høynet til 600 rdl.	Borger i Christiania Laurits Christensen og hustru Sidsel Oldsdatter. Den gjennlevende hustru økte senere legatet med 300 rdl. ¹⁴⁷
1702, 2. september	30 000 rdl.	<i>Christiani Sexti stipendium</i> ved gavebrev ¹⁴⁸

144 "Kongelig Fundats for Ludvik Munks Legat til Christiania Latinskole og Byens gamle Fattighus", 22. desember 1730, *Norske stiftelser* bind I, s. 241–243. Det er en liste over legater hos Nicolaysen: "Den lærde Skole", *Norske Stiftelser*, bind III, s. 143f.

145 Gavebrevet er gjengitt i *Norske stiftelser*, bind I, s. 18–20. Det påfølgende dokumentet er en "Forordning af Statholderen og Superintendenten om den nærmere Anvendelse af ovennævnte Gave", datert 13. mars 1603, s. 20–22. Legatet er også omtalt under kommunitetet, se kap. 2.4.2 "Kommunitetet – bespisningsanstalten".

146 "Fundats for Jørgen Phillipsens og Hustrues Legat til Christiania Latinskole og Oslo Hospital", 9. Januar 1705, *Norske stiftelser* bind I, s. 171–175. "Kongelig Fundats for Jørgen Phillipsens og Hustrues Legat til sex Disciple i Christiania Latinskole", 19. November 1728, *Norske stiftelser* bind I, s. 230–232. Jørgen Philipsens legat omtales også i Engelstoft: *Universitets- og Skole-Annaler* 1809, s. 71.

147 "Laurits Christensens Enke, Sidsel Olufsdatters Fundats for hendes og hans Legat til Christiania Kathedralskole", 29. August 1705, *Norske stiftelser* bind I, s. 175–177.

1723, 16. juli	800 rdl.	Frederik IVs legat ved reskript på beløp som ble til overs av den gaven kongen hadde gitt til ny skolebygning i 1718. ¹⁴⁹
før 1730	100 rdl.	Morten Jansen ¹⁵⁰
1730, 1. august	100 rdl.	Prost Johan Koren og hustru Drude Marie Smed ¹⁵¹
1774, 14. juli	100 rdl.	Christen Jensen Flyes legat ¹⁵²
1793, 1. februar	1000 rdl.	Lagmann Hermann Colbjørnsens legat ¹⁵³
1802, 26. juli	1000 rdl. og 4500 rdl.	Skipsfører Christen Bindrups legat ¹⁵⁴

De fleste av legatenes renter skulle utdeles til trengende og verdige disipler, men rentene av lagmann Hermann Colbjørnsens legat skulle anvendes til lønnsforbedring for lærerne i naturhistorie.

Da et par av legatene var gitt i jordegods og dette ble solgt, og da legatenes kapital siden den tiden er omskrevet til annen mynt, er det skjedd forandringer med legatenes pålydende verdi.

148 "Kongelig Fundats for Christiania Skoles Kommunitet eller det saakaldte *Christiani 6te stipendium*, med tilhørende Spisereglement", 2. september 1735, *Norske Stiftelser*, bind I, s. 271–284. Red.: *Christiani Sexti stipendium* på 30 000 rdl. ble skaffet til veie ved salg av Hamar stifts gods. Dette er altså samme legat som det som er omtalt under året 1602 ovenfor. Nicolaysen: "Den lærde Skole", s. 146.

149 "Fundats for *Frederici quarti legatum*, tilhørende Christiania Latinskole", 31 Januar 1727, *Norske stiftelser* bind I, s. 224f.

150 Ifølge Nicolaysen er skolens regnskaper den eneste kilden til dette legatet. Etter 1730 pleide hvert år én elev å få utbetalt fem rdl. av dette legatet. "Den lærde Skole", s. 145f.

151 "Johan Korens Gavebrev til en fattig Discipel i Christiania Latinskole", 1. August 1730, *Norske stiftelser* bind I, s. 240f.

152 "Christen Flye's Gavebrev til en fattig Discipel i en af de nederste Klasser i Christiania Latinskole", 14. Juli 1774, *Norske Stiftelser*, bind I, s. 629.

153 "H. Colbjørnsens Testament til Krigsskolen, Latinskolen og Fattigkassen i Christiania ...", *Norske Stiftelser*, bind II, s. 122, punkt 3 og 4.

154 "Skipper Chr. Bindrups Testament til Latinskolen, ...", *Norske Stiftelser*, bind II, s. 261, §§ 15 og 17; se også s. 262, nest nederste avsnitt.

2.5 Degner og klokkere

I Jens Nilssøns visitasbøker fortelles at ved en begravelse i Gjerpen kirke etter prost Hørby i februar 1596, gikk prestene og alt kleresiet nest etter 12 degner som bar lysene.¹⁵⁵ Degnene har antagelig vært skolegutter fra Skien.

Ordet degn kommer fra det greske diakonos, latin *diaconus*, som betyr tjener eller en som gjør tjeneste: diakon. På gammelnorsk heter det djakn eller djakni. Etter middelalderen er betegnelsen degn kommet hit fra Danmark. Ordet er da blitt brukt om de eldste guttene i latinskolen: skoledegner. Senere brukes ordet degn som betegnelse for en lærer på landet. Biskop Glostrup sier at da han holdt visitas i Gran på Hadeland 2. februar 1623, påla han presten *privatim*, "at hans *Diaconus* skulde *per vices* udi Fierdingerne en gang om hver uge convocere børnene og dennem *in explicatione catechetica* informere" [at hans degn skulle kalle barna sammen i sognets områder etter tur og undervise dem i katekismeforklaringen].¹⁵⁶ Videre sier han i en annen forbindelse at "degneis willkaar og leylighed her wdi stifterne" er svært dårlige, og at det derfor er mangel på degner. Og de som er ansatt, er "bønder, skreddere, skomagere och andre saadanne wderde [ulærde] folck",

thi degnene her udi stifterne haffver hverken residentz eller degne bolig, som dennem burde effter ordinantzen, icke heller naagen besollding [lønn], di dennem till liifs opholld kunde med behiellpe, hvorudoffver [hvorfor (og derfor)] børne lerdommen icke saa flitteligen kand befordris [fremmes], som ded sig burde.¹⁵⁷

Ifølge den danske ordinans skulle degnene lede sangen i kirken, og etter prestens anvisning arbeide som en slags omgangslærere og undervise ungdommen i Luthers katekismus. Degnene er altså forløpere for omgangsskolelærerne på landet. Men ved år 1600 hører vi også om klokkere på landsbygden; de nevnes både i Jens Nilssøns og Niels Glostrups visitasbøker, og hos Glostrup er uttrykkene degn og klokke brukt om en og samme person.

I byene var det i alminnelighet både degn og klokker. Degnen forestod sangen i kirken; klokkerne hadde ikke noe med den å gjøre. Enkelte steder var degnen hører ved latinskolen. Stiftsprost Flottmann forteller at hans far, tredje lektiehører ved Bergens katedralskole, var kordegn ved Nykirken, og at han hadde sin viktigste inntekt fra dette. Det var nemlig slik

¹⁵⁵ Jens Nilssøns *Visitatsbøger*, s. 426f.

¹⁵⁶ Glostrup: *Visitatser i Oslo og Hamar stifter*, s. 59f.

¹⁵⁷ Glostrup: "Brev til det danske Kancelli 13. april 1620," i *Visitatser*, s. 119.

at degnen i byene var en studert mann, og det var som oftest en høyere stilling å være degn enn å være klokker. Den siste hadde ikke noen undervisningsplikt. Han hadde det mer utvendige arbeid i kirken, ringning med kirkens klokker, åpning og lukning av kirkedøren, og i det hele tatt å være prestens nærmeste tjener.

Det forekommer også, især ved de mindre latinskoler, at hørere søker seg over til et eller annet klokkeri i de større byene. Til denne stilling hører i så tilfelle bolig eller husleiegodtgjørelse foruten inntekter av kirkelige forretninger og til dels landskyld. I Christiania hadde klokkerne i det 17. århundre bl.a. den bestilling å stevne dem som skulle innkalles for kaptelsretten, og møte for de fraværende.

Opprinnelig har det vært hensikten å få *studiosi* [studenter] som av en eller annen grunn ikke maktet å ta teologisk eksamen, både til degn i byene og til klokker på landet. Ja, endog til degn på landet, iallfall omkring år 1700. Biskop Kærup i Christiansand (1733–1751) sier i 1736,

at da en fattig og bekvem *studiosus* [student] ei på degnembedets inntømster kan subsistere [overleve], har mine salige formenn [forgjengere] og jeg været nødt til på prosters og presters forslag å kalle de beste og bekvemmeligste bønder, bondesønner og bondekarler samt ledige personer, som tillige kunde skrive og regne noget, til degner, hos hvilke jeg fandt på mange steder i stiftet ved min visitas: god sang, lesning, flid og skikkelighet ved undervisning og forhold.

At klokkeriene har vært mye bedre avlønnet enn degnembedene sees av følgende. I forordningen av 1739, § 3, sies:

Om nogen skikkelig student i 3 år vel har forrettet skoleholderembedet, så han derfor kan fremvise gode skudsmål, så skal han fremfor alle andre til klokkerkall befordres [utnevnes], om han det forlanger.

Her er tydelig skjelnet mellom skoleholder¹⁵⁸ og klokker. Etter hvert smeltet degnestilling og klokkerstilling sammen, skjønt det av og til tales om degnen og "en som tendte lysene på alteret", altså en klokkers arbeid. Men ennå brukes i offisielle dokumenter betegnelsen degn.

Ved år 1880 skjer en forandring. Samtlige biskoper i Norge hadde nemlig foreslått for det danske kanselli at klokker- eller degneembedene, etter hvert som de ble ledige, skulle forenes med skoleholderembedene. Dette var skjedd med tanke på

158 Red.: Skoleholder kan bety skolelærer eller skolebestyrer.

at det kunne bli bedre lønnsforhold for en del skoleholdere hvis de samtidig var klokkere. Biskopenes forslag ble da også bifalt. Og med dette forsvinner betegnelsen degn her i landet, unntagen i enkelte sørlandsbyer, f.eks. i Arendal, hvor det like til 1894 var en "chordegn" som var en slags klokker i kirken, foruten at han var lærer.

2.6 Aspekter ved livet i byen og på skolen

2.6.1 Befolkning – innvandring

De aller fleste av Katedralskolens rektorer og lektorer og av professorene ved gymnasiet har vært danske eller kommet enda lenger sørfra. Mange av dem har vært med og satt sitt preg på åndslivet i den nye byen. På handelens og økonomiens område er noe lignende tilfellet. Her er også en hel del innvandrere, især fra Sønderjylland – enkeltvis eller hele familier, for eksempel slekten Stockfleth. Eggert Stockfleth innvandret fra Haderslev; begge sønnene gjorde karriere i Christiania: Hans var borgermester 1643–1664 og ble en formuende sagbrukseier – trelasthandelen var byens viktigste næringsvei i det 17. århundre. Henning ble etter hvert rektor, lektor, professor ved gymnasiet og biskop, i løpet av årene 1646–1664. En annen av disse innvandrerne, Jørgen Philipsen, som i sin tid var Christianias rikeste mann, gav i 1685 et legat på 3000 rdl. til skolen og Oslo hospital.¹⁵⁹

Familieene Toller, Treschow, Hausmann og Pløen var alle innvandret. Niels Toller innvandret til Oslo fra Sønderjylland i 1620. Først ble han slottsskriver på Akershus, men siden ble han en blant de mange storkjøpmenn og skipsredere som dukket opp i denne tiden. Toller ble svært formuende, likeså senere hans slekt. Hans sønn, Niels Toller den yngre, ble assessor i overhoffretten, og hans datter, Karen Toller, ble gift med en innvandret mann, generalløytnant Caspar Herman von Hausmann, som også ble skipsreder.¹⁶⁰

Disse innvandrerne har i det 17. århundre for en vesentlig del dannet byens handelspatrisiat. Mange av dem tjente store

¹⁵⁹ Dette er omtalt i kap. 2.4.3 "Legater".

¹⁶⁰ Red.: Knut Sprauten skriver om Karen Toller i *NBL* 2: "Karen ble enke 1718, 56 år gammel, og kom deretter til å drive mange av de virksomhetene som tidligere hadde foregått i hennes manns navn. Noen få uker etter hans død solgte hun et av de eldste husene i Christiania til skolebygning til Christiania katedralskole for 4000 riksdaler. Denne bygningen, som lå i Dronningens gate 15, hadde gått i arv til henne fra hennes far. Her hadde katedralskolen tilhold frem til 1823, da bygningen ble avstått til Stortinget."

penger, som dels ble brukt til nye spekulasjoner, dels til å bygge flottere hus enn det norske borgere hadde vært vant med.

2.6.2 Pest

I denne skolehistorien hører vi stadig om pest, en farsott som flere ganger hjemsøkte byer og land i Europa. Vi hører om skoler som må stenge på grunn av pest og om mange døde. I kapitlet om den merkelige legen og professoren Ambrosius Rhodius kan vi lese at han så pestepidemier i samband med stjernenes posisjon, men han fikk også, på sine eldre dager, gjennomført drenering av et våtmarksområde ved hjembyen for å forebygge pest. I det følgende beskrives to pestepidemier i Christiania, nemlig i 1630 og 1654.

Pesten i Christiania 1630

I 1630, året før Nils Thomassøn ble rektor, brøt det ut pest i Christiania, der hans far, sogneprest Thomas Laugessøn, var én av de mange døde. Man stod dengang ganske maktesløs like overfor en slik ulykke. Det var bare én lege som praktiserte i byen; heller ikke var det noe sunnhets- eller renovasjonsvesen eller lignende. Utvilsomt har pesten gjort en voldsom forstyrrelse også i skolens arbeid. Ved begravelser kunne skolens elever bestilles mot betaling, enten hele skolen eller "halv skole" eller bare en lektie, avhengig av om den avdøde stod i "rangen" eller ei. Ledsaget av en hører skulle elevene besørge sangen eller endog være likbærere. Ved finere begravelser gikk gutter og holdt i snippene av det fløyelsklede som dekket kisten.

Om denne pesten er det en del opplysninger i Christiania kapitelsbok for 1630, deriblant forordninger om hvordan man skulle forholde seg ved begravelser under pesten, forfattet av biskop Glostrup sammen med borgermesterne:¹⁶¹

Mester Niels Simensøn Gloustrup, Superintendent over Opslo og Hammer Stifter og Didrich Sandersen og Lauridtz Ruus Borgermestre udi Christiania udi Pesten, som grasserede *ibid* [samme sted] 1630.

Eftersom stor Uordenhed udi denne farlige tid med Ligs Begravelser mod Hans Maj. sidste naadigste Forordning begiver, da have vi været forarsaget udi efterfølgende Maader derom at anordne, hvorefter Alle og Enhver kan vide sig at rette:

161 Statsarkivet i Oslo. Den geistlige jurisdiksjon A-11097, serie Hb Oslo domkapitels domsprotokoller. Domsprotokoll nr. 2 (15.11.1626-06.08.1639), fol. 142 b, fol. 143.

1. Skal al Skolen udi hvilke af de største Gader de fleste Lig ere, sig til det yderste Lig i samme Gade være kan, forføie, og naar de med det Lig op ad Gaden sig begiver, skulde alle de andre Lig paa Rad være følgagtige, saa hvert Lig dog av sine gode Venner særdeles, udi samme Rad ledsages, dog saa at Ærbarhed og Skikkelighed, ligesom Enhver hans Stand er, udi Agt tages.
2. Alle de andre Lig, som kunde være udi Tvergaderne skulde ogsaa, saa snart Klokkerne ringer udi den samme store Gade, hvor hen sig Skolen fremstiller, frembæres, at de med de Andre paa een Tid paa Rad kunne til Kirkegaarden ledsages.
3. Skulle alle Lig være færdige, naar Klokkerne ringes og Ligene udi de store Gader til deres Leyersted henbæres, saafremt de ikke med Skamm, efter de andre er begravne, uden videre Proces ville nedersættes.
4. Og endelig alle Ligene skulde henbæres under eet Ringende, saa skulde dog de Afdødes Venner Klokkerne betale, eftersom de alle eller nogle af Klokkerne er begjærendes.
5. Det samme skal ogsaa være forstaaet om Skolen, at ligesom enhver begjærer enten heel, halv Skole eller en Lextie, saa skulde de ogsaa Skolen betale.
6. Kirkeværgerne maa ingen forunde Jorden udi Byen med mindre de ogsaa enten een eller flere af Klokkerne ere begjærendes: at Kirkens Rettighed ikke skal fravendes.
7. Ingen maa understaae sig [prøve på, driste seg til] at lade grave enten udi Christiania eller Opslo, med mindre de Kirkeværgerne de derfor contenteret have [har betalt]; ikke heller skal Nogen deres Afdøde til Jorden bestædige [plassere], førend de den Dannemand Sognepresten om Tjeneste over dennem besagt haver.
8. Ville vi have Alle formanede, at de udi denne sørgelige Tid for Alting er flittige til at søge Kirken baade om Bededagene og andre Dage, naar gudstjeneste forrettes, saa og Morgen og Aften med andægtige Bønner anholde hos Gud almægtigste om denne gruelige Pestilensis Forhindring, heller naadigste Afvendelse, samt leve

ædruelig og gudelig som rette Guds Børn vel sømmer,
Gud til Ære, dennem selv er til timelig og evig Velfærd
og Salighed.

Datum Christianiæ [gitt i Christiania] 24 Juli Anni 1630.

Niels Simenssen Gloustrup sup<erin>t<enden>t m<anu>
p<ropria> [biskop N.S.G. med egen hånd]

Her ser vi at det ikke var tale om noen som helst sanitære
forholdsregler. Det var samlede begravelser av dem som var
døde av pesten, med store likfølger og skolebarn som skulle
synge. Ja, man begravde endog de døde i kirken og formanet
folk til flittig å komme dit. Det fantes likevel en slags sunn-
hetsforskrifter som foreskrev følgende: "Desligeste ville vi, at
Borgerskapet skal have og holde deres Sviin udi Vatterlandet
og uten [dvs. utenfor] Festningen."¹⁶²

Som "pestprest" i denne tiden fungerte Even Olsen, stu-
dent i 1624 fra skolen i København. 21 juli 1630 var han blitt
ordinert til kapellan hos sognepresten i Christiania, Thomas
Laugesen. 19. april 1635 ble han ordinert til sogneprest til Biri,
hvor han døde i 1643.

Hvor mange mennesker som døde i denne pesten vet vi ikke
med sikkerhet. Ett tall er oppført av J. Chr. Berg i *Budstikken*
III (1821–1822), sp. 449f., nemlig ca. 1300 døde. Dette stammer
fra den inskripsjon som rektor Nils Thomassøn har oppteget,
eller skal ha latt opptege i Hoff kirke på Toten over sin far.
Alf Collett har i sin bok *Gamle Christiania-Billeder* skrevet at det
i månedene september og oktober i 1630 var bokført 527 be-
gravelser, og "at der skulde være mange dødsfall blandt skole-
gutter og skolespersoner". Det siste tallet synes ikke urimelig,
mens det første neppe kan være riktig!¹⁶³

Pesten i Christiania 1654

I 1654 ble byen rammet av en ny pestepidemi. I perioden au-
gust til november 1654 ble det begravet 628 mennesker i Chris-
tiania, og i tillegg kom en del i Oslo og slottsmenigheten. Men
for hele året ble det i Hellig Trefoldighets kirkegård, i kirken
og i Vaterlands kirkegård begravet over 1500 – omtrent 40% av
Christianias folkemengde.

Det offentlige helsevesenet var fremdeles av den mest pri-
mitive art, og den nye stadsfysikus Rhodius var ganske mak-

¹⁶² NRR VII, s. 411f.; Kongebrev av 12. juli 1638.

¹⁶³ Red.: Vi antar Aas har ment at tallet 1300 er for høyt. Gervin skriver om
denne pestepidemien: "Kanskje døde 1300 mennesker, og det tilsvarte isåfall
en dødelighet på 40–50 prosent", *Oslo domkirke* 1997, s. 83.

tesløs. I et forslag fra borgermester, råd og borgerskap av 12. mars 1653 sies det at byen mangler likplasser og kirkegård, ettersom leiestedene [gravplassene] i byens kirke nesten overalt er opptatt, at det neppe finnes plass om noen etter stands "gebør" [byrd] burde nedsettes i kirken, med mindre den høye øvrighet tillater "at de før begravne *corpora* [lik] forflyttes inn under stolene". Henstillingen slutter med følgende ord: "Hvis Gud hjemsøker byen med dødelighet, vet vi ikke, hvor de døde skal begraves."

Det ble da anlagt en ny kirkegård på Hammersborg, den såkalte Kristkirkegården, "forordnet efter bispens M<agister> Henning Stockfleths befaling". Fremdeles står peststøtten der til minne om den sørgelige begivenheten.

2.6.3 Krig og uro

Det var i tiden etter reformasjonen stridigheter i Norden med stadige kriger. Den nordiske syvårskrigen (1563–1570) gikk hardt ut over Norge. Akershus festning ble beleiret, og byen ble avbrent som forsvar. Også Hamar by ble brent, og både domkirken og skolen ble ødelagt. Christian IV førte i sin lange regjeringstid (1588–1648) mange kriger, og med stigende uheldig utfall – både Norge og Danmark mistet store landområder. Ved freden i Brömsebro 1645 måtte Norge avgi Herjedalen og Jemtland til Sverige, og ved freden i Roskilde 1658 også Båhuslen. Samtidig avgav Danmark alt land øst for Øresund. Like etter var krigen i gang igjen; København ble beleiret, og Norge ble delt i to ved at Trondheim og et parti av Trøndelag ble tatt av svenske tropper. Dette området ble vunnet tilbake, og det ble holdt seiersgudstjeneste i Nidarosdomen.

Da det i 1657 var frykt for fiendtlig innfall fra svensk side, påla stattholder Niels Trolle domkapitlets medlemmer som ekstraordinær ytelse å avstå halvdelen av sine inntekter, og kort tid etter også å underholde et kompani soldater. Domkapitlet henviste til sine privilegier, som fritok det for innkvartering, men lovet å sørge for tre soldaters underhold hver. Men stattholderen tok ikke hensyn til det; han sendte til innkvartering det dobbelte av hva kapitlet hadde lovet. Dette tok geistligheten meget ille opp, og de la skylden på byens borgermestere som hadde vært medlemmer av en innkvarteringskommisjon. Det var dermed spente forhold i byen, som dengang ikke hadde mer enn 4000 innbyggere.

2.6.4 Fornøyelser

I denne skolehistorien har ikke fornøyelser og underholdning noen stor plass. Fra 1600-tallet hører vi om selskaper som

fører til problemer og strid, som en gang på 1630-tallet da borgermesteren ble fornærmet over at presten, Kjeld Stub, var fordanser i en dans, og der begge var blitt "alvorlig beskjenket".¹⁶⁴ For å unngå lignende hendelser fikk geistligheten i 1638 alvorlig tilhold om å avholde seg "fra at drikke Skaaler, staaende paa Knæerne, at danse med et Glas i Haanden og lignende verdslige Usømmeligheder".¹⁶⁵ En ganske annen form for underholdning står Nils Thomassøn for ved sin latinske rebusbok *Cestus sapphicus*. I sitt forord skriver Toten-presten, tidligere rektor ved Katedralskolen, at boken er ment som underholdning for lærde, og at han pleier å vise rebusene til gjester og la dem prøve sin kløkt.

Blant de fornøyelser som Christianias 8–9000 mennesker hadde omkring år 1800, da det ikke var dampskipsfart, ingen jernbaner, dårlig kommunikasjon og slette landeveier, var markeder og skuespill. I det dramatisk-musikalske selskap i Grænsenhaven, hvor det i 1770 var innrettet et lite teater, senere ombygget i 1801–1802, deltok "alle embedsmenn, officerer, handelspatriciatet, studenter o.s.v.": De som ikke spilte komedie eller var aktive, gikk for å se på. Blant de opptredende var Niels Treschow og Herman Amberg – henholdsvis Katedralskolens rektor og femte lekties hører omkring 1800. Treschow sier i sin selvbiografi: "Jeg unddrog mig hverken i Christiania eller tilforn i Trondhjem og Helsingør fra det dannede Samfunds Fornøielser."¹⁶⁶ Og fru Dunker forteller at han spilte Leopold i stykket *Die Tochter der Natur*, til stor forargelse for stiftprost Lumholtz, som uttalte i sakens anledning: "Vi have kun en eneste *Doctor Theologiæ* i Landet, og han spiller Comedie".

Om Christiania i markedsuken har amtmann G.P. Blom gitt en livlig skildring.¹⁶⁷

2.6.5 Fra dagliglivet på skolen

Karakterer

Karakterbetegnelser på 1700-tallet er disse: Godt Haab, Temmelig godt Haab, Maadelig Haab. I protokollen står: "(N.N.) admoneret [formanet] for forsømmelighet". De flittigste fikk en *præmium diligentiae* [premie for flid] som visstnok i alminnelighet besto i en bok.

¹⁶⁴ Se nærmere omtale av dette selskapet under "Trugels Nilssøn" i kap. 4.5.2.

¹⁶⁵ Red.: Sitert etter Coucheron: "Et bidrag til Mag. Kjeld Stubs Historie", s. 464.

¹⁶⁶ Treschow: *Om Gud, Idee- og Sandseverdenen*, "Fortale", s. XXIX.

¹⁶⁷ Blom: *Fordum og nu: 1801–1838*, Chra. 1849, s. 209–211.

Rengjøring

I anledning de tre markedsdagene i februar sies det i en skoleprotokoll under 10. januar 1800:¹⁶⁸ "Man besluttete at indstille Læsningen i Markedsdagene, da disse maa anvendes til at gjøre Værelserne reene, hvortil før Læsningens Begyndelse ikke var funden Leilighed." Etter jul begynte man 4. januar. Av dette forstår vi at det må ha vært tarvelig med renholdet. Riktignok var det fremdeles på denne tiden undervisning fra 9–12 og fra 2–5 eller 3–6, men det måtte vel ha vært anledning til vask av et ikke større lokale enn man den gang hadde.

¹⁶⁸ Skolerådets protokoll 1799–1809.

3. Undervisning og lærebøker fra reformasjonen til omkring år 1800

3.1 Skoleforordninger og pedagogikk

Etter reformasjonen måtte skolen forandres hvis man skulle få prester som var utdannet i den nye retningen. Det blir nu klas-sedeling, flere lærere, de såkalte hørere (*collegæ*) og prestevikar-er (*locati*) og en *lector theologiæ* som spesielt skulle undervise i teologi. Kort sagt, en ny tid begynner også for skolen. Dette forberedes ved den såkalte kirkeordinans; skolen er jo en del av kirken.

3.1.1 Kirkeordinansen av 6. januar 1537

Kirkeordinansen ble vedtatt på en herredag i Odense og ble i 1539 "påbudt til efterlevelse".¹⁶⁹ Tredje kapitel om barneskoler er den første skoleforordning som er utkommet i Danmark og Norge. Her sies: "I en hver by skal være en latinskole, men blot én, med minst 2 eller 3 dueilige lærere". Alle "pugeskoler" bør opphøre.¹⁷⁰ Skolen skal deles i lektier eller klasser. Intet annet enn latin bør læres,

fordi latinskoler forderves gjerne av de danske og tyske skoler. Også søker de mere sin egen fordel og forbedring, de som leser gresk og hebraisk, som det vel kjenner sig selv.

Der hvor skolen har tre lærere bør det være fire klasser, men der det bare er to lærere, skal det være tre klasser. Den første klasse er for dem som lærer ABC og som staver. Alle barn skal lære å lese av de bøker som inneholder *Pater noster*, *Credo*, de ti bud o.s.v. Disse barn skal om aftenen få to gloser å lære til neste dag, samt skriveøvelser. De som har lært ABC-boken skal lese Donat og Cato.¹⁷¹

Andre klasse skal være for dem som kan lese rent og som kan lære grammatikkens regler. Her skal leses Æsop og læres

169 Dens historie er skrevet av C.T. Engelstoft i *Kirkehistoriske Samlinger* bind IV (1860–1862), s. 53. Red.: Denne kirkeordinansen utkom i to versjoner: på latin i 1537, på dansk i 1539.

170 Red.: 'Puge' i denne forbindelsen har ingenting å gjøre med verbet 'pugge', men kommer sannsynligvis av et ord for smågutt, beslektet med svensk 'pågå'. Det dreide seg om en type skole for de minst guttene, ofte av dårlig kvalitet.

171 Red.: Om Donat og Cato, se kap. 1.3.3 "Undervisning og lærebøker".

Philipp Melanchthon (1497–1560), tysk humanist, teolog, kirke- og utdannelsesreformator, nær medarbeider av Martin Luther. Familienavnet hans var Schwarzerd [svart jord] som han oversatte til gresk. Han skrev tallrike verker, bl.a. *Loci Communes* [Allmenne topoi] om de kristne hovedbegreper (1521) og *Confessio Augustana* [Den augsburgske trosbekjennelse] (1530). Under reformasjonen systematiserte og forsvarte Melanchthon Luthers ideer. Melanchthon var også kjent som *Praeceptor Germaniae* [Tysklands lærer].

I tillegg til teologiske skrifter skrev han også lærebøker. Både han selv og hans latinske grammatikk var så godt kjent at den gikk under navnet *Grammatica Philippi* [Philipps grammatikk]. Her vises tittelsiden til en utgave fra Wittenberg 1579, *pars prima* [første del]. Tittelbladet prydes av Melanchthons portrett.

å konjugere og deklinere.¹⁷² Om ettermiddagen skal de lese Mosellanus¹⁷³ og de skjønneste *Colloquia* Erasmi.¹⁷⁴ Om aften skal de ha et latinsk ordsprog til hjemmelekse.

Tredje klasse skal om morgenen lese *Grammatica Philippi*¹⁷⁵ og tolke Terents. Om ettermiddagen leses Terents utenad, om aftenen

172 Red.: Begge verbene kommer av latinske verb som betyr å bøye, men konjugere brukes om å bøye verb, deklinere om å bøye substantiv og adjektiv.

173 Red.: Petrus Mosellanus (Peter Schade, 1493–1524) var en tysk humanist. Hans *Paedologia* inneholder enkle dialoger om alminnelige situasjoner, f.eks. julefeiring.

174 Intet arbeid har spilt så stor rolle i datidens skoleverden som denne boken av Erasmus. Annet opplag i 1522. Når det står "de skjønneste steder" hentyder dette til at boken inneholder mange tvetydigheter og mindre pene ting.

175 *Grammatica Philippi* er Philipp Melanchthons latinske grammatikk som utkom første gang i 1525.

Til venstre: Forsiden av Kirkeordinansen fra 1537 på latin. Her gis regler for driften av kirke og skole etter reformasjonen.

Til høyre: Forsiden av Kirkeordinansen fra 1537 i dansk oversettelse fra 1539. Teksten på den danske utgaven er: "Den rette Ordinants som paa Herre dagen i Ottense bleff offuerseet oc beseglet, Huorledis Kircketienisten skal holdis vdi Danmarckis oc Norgis Riger, oc de Hertugdomme Slesuig-Holsten".

leses noen av de korteste av Ciceros epistler. I denne klassen skal barna snakke latin og en dag i uken skrive latinske epistler. Hjemmelekse: To vers, som "har en skjønn forstand om gode seder".

Fjerde klasse er for de skoler hvor skolemesteren selv er den tredje lærer og for de barn som både kan tale og skrive latin. Her skal leses i *Grammatica Philippi*, Vergil, *Metamorphoses Ovidii*. Om aftenen *Officia Ciceronis* eller hans *Familiares*.¹⁷⁶ Stilen skal flittig øves og det skal gjøres epistler og vers.

Femte klasse er for dem som er drevet i latin og har "opøvede fattegaver", så at de nu kan tale og skrive riktig og god latin. For dem kan skolemesteren forelese "noe fundament i

176 Red.: Pensum som beskrives er Terents' komedier, som var egnet til å øve opp muntlig språkbeherskelse, Philipp (Melanchthon)s latinske grammatikk, Vergil (av ham sannsynligvis romernes nasjonalepos *Aeneiden*), Ovids *Metamorfoser* (et mytologisk diktverk), Ciceros filosofiske verk *Om pliktene* og hans brev til venner.

gresk", dog uten at latinen forsømmes. For deres mening er ulidelig som vil at hørerne skal "lære [dvs. undervise i] gresk og hebraisk". Videre sies: "Vi vil at de som skal forestå ungdommen, skal være hederlig forsørget, og hvor noget fattes, vil vi legge til av vort eget."

Deretter følger en slags timetabell: Om morgenen fra klokken seks til åtte skal grammatikk øves over hele skolen. Det er viktig å ta hensyn til avledning, betydning og betoning. Når klokken slår åtte skal elevene i de øverste lektier søke koret. Undertiden skal de nederste høres. Etter kirkebesøk leses katekismen, deretter får barna gå hjem. Fra klokken tolv til ett er det sang. Klokken ett til to skal de tre lektier ha øvelse hver for seg. Klokken to skal de øverste lektier igjen søke koret. Klokken tre til fire skal lektiene ha øvelse hver for seg. Denne ordning skal holdes de fem første dager i uken. Fra St. Simon og Judas dag og til kyndelsmesse (dvs. fra sist i oktober til først i februar) skal barna komme på skolen klokken syv og gå hjem kl. fire,¹⁷⁷ og søke koret når klokken slår ni "etter skolemesterens bestemmelse". Onsdag morgen skal alle lekser høres. Lørdag skal det arbeides med det som hører med til det hellige. De som har "god fatteevne" skal holdes i skolen til det sekstende år. Ellers bare til det tolvte.

Superintendenten skal ha tilsyn med skolen og innsette skolemester. Skolemesteren skal selv anta hørere som skal tjene under ham og ta dem som sognepresten kjenner og finner duelig. Kirkevergene skal være forpliktet til å holde skolen og lærernes bolig "ved makt".

Ordinansen av 6. januar 1537 er helt bygget på Luthers og Melanchthons sachsiske skoleordning av 1525 og 1528. Man ser at hovedfag er grammatikk, katekismus og sang, alt basert på latin. Den stod ved makt i temmelig nær 70 år, til vårt land fikk en særegen ordinans i 1607. Men skolens utvikling eller pedagogiske fremskritt, hvor sent det enn gikk i denne tiden, har visstnok gått hurtigere enn utgivelsene av forordninger om skolen, og man har sannsynligvis gjort avvikelser fra skoleplanen.

En særegen bestemmelse for Norge er den om ansettelse av lesemester. Dette skjer i en henvendelse til kanniken, der et heter:

Vi vil også byde at de skal holde en lærd mann udi den hellige skrift, som på latin kan overbevist lese den hellige

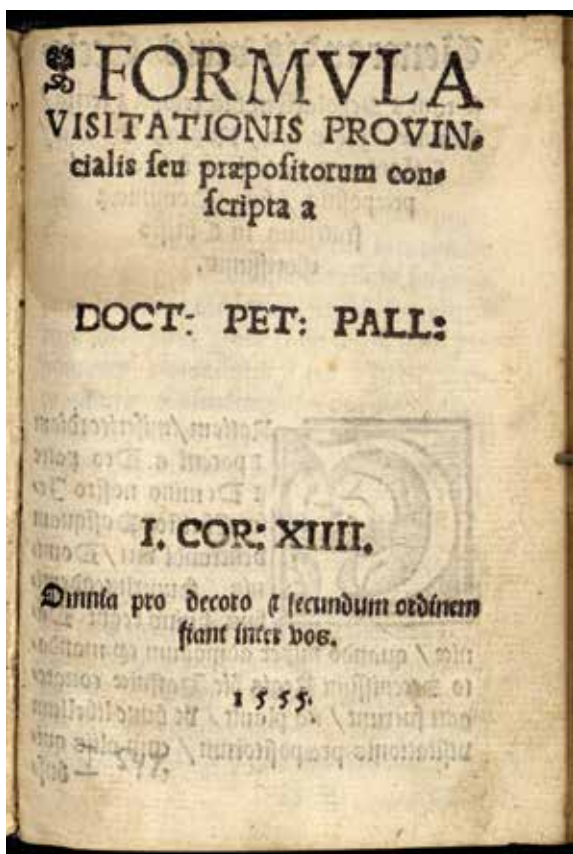
¹⁷⁷ Hvordan man i hin tid har kunnet greie seg med belysning i de mørke årstider er ikke lett å forstå. Men belysningen i våre skoler var jo slett helt til midten av det 19. århundre.

skrift både for kanniker, degne og forstandige borgere og andre, som dit ville søke.

Denne bestemmelsen er muligvis kommet i stand for å hjelpe på de omstendigheter at vi ikke hadde noe universitet, for det annet på skolens ensidige undervisning i latin som det første og det siste fag, og endelig for å gi lærlingene en viss undervisning i teologi, da skolen var til for å utdanne prester.

For å lette overgangen fra de små latinskoler til katedralskoler, ble det på en synode i Antvorskov¹⁷⁸ i 1546 vedtatt en enhetstabell, slik at planen for latinskolenes to klasser stemte bedre med katedralskolens to laveste klasser. Denne beslutningen om en slik uniformitetstabell ble siden trykt i 1555 i *Formula visitationis Provincialis seu Præpositorum* [Bestemmelser for provins- eller prosters visitas], utgitt av biskop Palladius. Samtidig ble det bestemt at skolemesteren ved en katedral-skole skal være *magister artium*, og at det skal være fire promovere *baccalaurei* ved en slik skole.¹⁷⁹ Ved en mindre skole skal det være én promoverer *baccalaureus* og én eller to hørere (*collaboratores*). Men denne bestemmelsen har man visstnok avveket ganske betydelig fra. Ved ordinansen av 1604, eller riktignak bestemmelser om skolene, ble det igjen innskjerpet at hørerne ved de større skolene skulle være *baccalaurei*.

Kirkeordinansen bestemte også at enhver geistlig mann skulle være forpliktet til å skaffe seg syv bøker: Bibelen, Luthers postille, Melanchthons apologi og hans *Loci*,¹⁸⁰ de sachsiske

Tittelsiden til biskop Peder Palladius' *Formula visitationis provincialis seu præpositorum conscripta* [Sognevisitasbok for proster], 1555. Boken gir retningslinjer for visitas, og har også kapitler om undervisning.

178 Antvorskov kloster, stiftet av Valdemar I, lå nærheten av Slagelse på Sjælland. Etter reformasjonen ble klosteret til et slott for Frederik II.

179 Tidligere trodde man at ordet *baccalaureus* kom av *Baccalauri*, men senere forstod man at ordet var en latinisering av det franske bachelier, baschevalier, en ung adelig krigsmann.

180 Red.: Philipp Melanchthons *Loci communes rerum theologicarum seu hypotyposes theologice* [Allmenne topoi i teologi eller grunnleggende teologiske doktriner], Wittenberg 1521, er den første systematiske forklaringen av protestantisk teologi. Boken ble sterkt anbefalt av Martin Luther, som uttalte at utenom

visitasjonsartikler, et eksemplar av kirkeordinansen og en katekismeforklaring – f.eks. Palladius' *Brevis Expositio Catechismi* [kort fremstilling av katekismen], som især var beregnet på norske skoler (1542). Denne katekismen har visstnok vært brukt av prester, men ser ikke ut til å ha vært brukt ved Oslo katedralskole.

Baccalaureatet og magistergraden kunne tas ved de fleste universiteter. I Københavns Universitets fundats av 1536 sies følgende: "De filosofiske professorer skal sørge for at der i deres fakultet hyppig kan kreeres baccalaurer og det i rikelig antall."¹⁸¹

Prøvene ble foretatt med noen dagers mellomrom og var i alt fire, nemlig:

1. *Examen privatum*, som ble holdt av professorer i filosofi
2. *Examen publicum* som ble holdt av *doctores* i de høyere fakulteter
3. *Disputatio privata*
4. *Disputatio publica*

[privat eksamen, offentlig eksamen, privat disputas, offentlig disputas]

Da det til sine tider var opp til 50 kandidater som ville promoveres og disputasen skulle være ferdig på én dag for alle, kunne det ikke bli mange spørsmål på hver.

Til magistergraden var kravene større enn til baccalaureatet. Fra 1542 til 1667 var det 1307 personer som tok baccalaureatet i filosofi ved Københavns Universitet, og fra 1544 til 1667 var det kreert 617 magistre.¹⁸² Av dem var det relativt få nordmenn. Man kunne ikke bli professor eller rektor ved en skole uten å ha habilitert seg i så måte. Men iallfall i Oslo ble bestemmelsen i enkelte tilfeller tilsidesatt.

Om undervisningen har A.Chr. Bang sluttet seg til følgende, ut fra den litteratur som ble utgitt av lektor Hallvard Gunnarsøn og biskop Jens Nilssøn:

at der ialfald i denne Anstalt [dvs. Oslo skole] blev foredraget Begyndelsesgrundene af den lutherske Dogmatik,

Den hellige skrift finnes det ingen bedre bok. *Loci communes* er et uttrykk fra retorikken og betegner noe taleren går ut fra at alle tilhørere er enige om.

181 Red.: Fundatsen behandles av Holger Fr. Rørdam i *Københavns Universitets Historie* I, s. 75–115; pålegget om å dele ut baccalaureatet til et større antall studenter omtales på s. 101.

182 Holger Fr. Rørdam: *Københavns Universitets Historie* III, s. 409. Ervervelse av magistergraden var ledsaget av mange seremonier.

at Eleverne bleve indført i den Augsburgske Confession, at første Kapitel af Genesis blev gennemgaaet, og at der her-til blev knyttet naturhistoriske, astronomiske og astrologiske Bemærkninger. Latinskolerne i de øvrige Stifter synes gennemgaaende at have staaet noget under den i Oslo.¹⁸³

Bang viser spesielt til Hallvard Gunnarssøns bok *Capita doctrinae* [(Den kristelige) lærens hovedpunkter], Rostock 1599 og Jens Nilssøns *Epideigma seu Specimen Commentationis meditationisqve* ['Epideigma' eller eksempel på en kommentar og refleksjon], Rostock 1583. Og han mente at det for øvrig er vanskelig å ha noen bestemt mening om omfanget av de teologiske disipliner i de norske latinskoler.

3.1.2 Kirkeordinans for Norge 1607

Da den tidligere nevnte danske kirkeordinans hadde stått ved makt for vårt lands vedkommende i henved 70 år, fikk vi en ny ordinans av 1607 (uten dato). Denne var fremkommet etter at de norske biskopene hadde klaget over at den tidligere ikke passet for norske forhold. I brev av 2. januar 1604 erkjennes berettigelsen av disse klagen, og det gis befaling til biskopene Grønbech i Trondheim, Erikssøn i Stavanger, Foss i Bergen og Bentssøn Dal i Oslo til å komme med forslag til en ordinans som "etter innbyggernes leilighet og formue, det mest muliggjør, kan være lempet og gjort, dog å bli hos den danske ordinans i de punkter det bekvemmelig kan skje".¹⁸⁴ Biskopene skulle samles i Bergen 22. april 1604, og når det hele var gjort til ett *opus*, skulle det gjennomsees av professorer ved universitetet. Det ble også pålagt professorene å utarbeide bedre lærebøker, bl.a. skoleutgaver av klassikerne. Ordinansens tittel er: *En Kircke-Ordinantz, Huorefter alle Baade Geistlige og Verdslige udi Norgis Rige skulle sig rette og forholde*. Den minste del av ordinansen, som handler om skolen, er skrevet på latin. Det som angår kirkelige forhold er på dansk.¹⁸⁵

Sammenligner vi den tidligere ordinans av 1539 med denne, så foreskriver den første fem klasser i skolen, den siste seks. I denne er også pensum utvidet for hver klasse.¹⁸⁶

183 Bang: *Udsigt over Den norske Kirkes Historie efter Reformationen*, Kra. 1883, s. 30f.

184 NRR IV, s. 40. Original i Riksarkivet, Danske Kanselli, Norske tegnelser, 2. januar 1604.

185 Det er verd å merke seg at selv om denne ordinansen i hovedsak er en gjentakelse av den forrige, som overalt taler om dansk, anvendes her overalt ordet norsk.

186 Pensum og lærebøker etter denne ordinansen omtales i kap. 3.4.2 "Lærebøker brukt i Norge på 1500-tallet".

Johann Amos Comenius (1592–1670), tsjekkisk pedagog, grunnlegger av moderne pedagogikk. Comenius studerte og arbeidet i flere europeiske land, bl.a. med reorganisering av skolevesenet i Sverige for dronning Christina. Mest kjent er han nok for sin bok *Orbis sensualium pictus* [Den sansbare verden i bilder], 1659. Boken har scener fra f.eks. landbruk og skole, med mange gjenstander som forklares på både latin og morsmål. *Orbis pictus* kom i mange utgaver på forskjellige språk. Flere studiesteder i verden bærer i dag navnet Comenius. Bildet viser et frimerke utgitt i 1970 i daværende Tsjekkoslovakia til 300-årsjubileet for Comenius' fødsel.

3.1.3 Trekk av det 17. århundres pedagogikk

Den forening av humanisme og reformasjon som fremkalte en viss læreform i de lærde skoler omkring år 1550, holdt seg i sine grunntrekk i ca. 250 år til slutten av det 18. århundre. Men en gradvis omdannelse begynner tidligere. Det er kampen mot latinens overherredømme, altså de krav som har sin rot i den nasjonale tanke, i motsetning til det humanistisk universelle: fordringene til morsmålets rett. I tillegg kommer de matematisk-naturvidenskapelige fags fremmarsj.

Det åndelige midtpunkt i Europa flyttes nu fra Italia til nordligere land, og de pedagogiske tanker utgår mest fra Frankrike, England og Holland, foruten at Tyskland i denne perioden har så fremtredende pedagoger som Comenius og Ratich. De nordiske land er ligger etter, men etter hvert kommer nye pedagogiske ideer også hit. Vi har sett at det ble opprettet gymnasier i Ribe, Aarhus, Odense og i Christiania, likeså

i Sverige i Vesterås, Strängnäs og i Lund, som riktignok den gang stod under Danmark. Men disse skolene – som var en etterligning av Tysklands fyrsteskolers – svarte ikke til forventningene, og derfor var deres levetid kort.¹⁸⁷

Kampen om morsmålet begynner i Danmark først når det blir snakk om å innføre det i skolene, omkring år 1620. Den betydeligste årsak til striden er at de lærde anså bruk av morsmålet som en omstendighet som kunne oppheve forskjellen mellom dem og "de ulærde". Denne striden varer til inn i det 18. århundre, for først ved skoleordningen av 1739 kom morsmålet – eller rettere: dansk – inn i skolen.

Kampen dreide seg til å begynne med om latinsk grammatikk. Niels Krag, som døde i 1602 som forstander for Sorø skole, hadde som rektor i København skrevet en grammatikk der han – etter forbilde fra Tyskland – hadde flettet inn forklaringer på morsmålet. Noe lignende gjorde Resen, (professor i København, senere biskop i Sjælland) i en forbedret utgave av Melanchthons grammatikk, som utkom i 1604. Men noen egentlig kraft i denne propagandaen for morsmålet ble det ikke før man var blitt bedre kjent med reformforsøkene i Tyskland, særlig med *Grammatica Geszensium*, som var utgitt av professorene Fincke og Helvicus i Giessen.

Det ble da av særlig betydning at Jens Dinesen Jersin (1588–1634) – i sin tid professor, senere prest og biskop – og Knud Richardsen, rektor i Odense, som begge hadde studert i Giessen, etter sin hjemkomst i 1617 tok til å utarbeide en grammatikk etter den nye metoden. At disse menn – iallfall indirekte – har vært påvirket av den tyske pedagog Ratich (1571–1635) eller av Ratichiansk pedagogikk, kan det neppe være tvil om, når man også husker at det var i 1612 at Ratich på riksdagen i Frankfurt am Main fremla sitt kjente memorial.¹⁸⁸

Richardsen, som døde i ganske ung alder, hadde gjort forarbeidene til en grammatikk, som ble fullført av Jersin.¹⁸⁹ Og i 1622 fikk denne privilegium på i 10 år å trykke og utgi en

187 Se kap. 5.2.1 "Bakgrunn for opprettelsen".

188 Red.: Wolfgang Ratke (Ratichius) la frem sitt memorial i anledning keisersvalget. Der krevde han reform av religion, undervisning og politikk i det tysk-romerske riket. Uwe Kordes: "Ratke", *Neue Deutsche Biographie*, bind 21, 2003, s. 182f.

189 Red.: *Epitome grammaticæ Latinæ* utkom i 1623 og året etter kom *Grammatica Latina*. Om Richardsen skriver Gjellerup i sin bok *Biskop Jens Dinesen Jersin*: "M<agister> Knud Rikardsen, der var af en bekjendt odensisk Slægt Seblad, blev født 1595 i Odense, hvorfra han kom til Universitetet 1611. Han døde faa Aar efter at han var bleven Rektor (1621), og de store Forhaabninger, der knyttede sig til hans fremragende Begavelse, bleve saaledes tidlig tilintetgjorte.", s. 64, fotnote.

Grammaticam majorem og en *minorem*.¹⁹⁰ På denne tiden fikk biskoper og rektorer pålegg om å se til at Jersins grammatikk ble brukt i alle skoler i Danmark og Norge. Nu forsvinner Melanchthons grammatikk;¹⁹¹ morsmålet blir tatt i bruk som hjelpemiddel ved undervisningen. Også i Norge fikk rektorer og konrektorer befaling om å innfinne seg i København for å sette seg inn i den nye metode. Reisen skulle bekostes av kirken. Hvilken rektor eller konrektor ved Oslo skole som er reist i den anledning er neppe dokumentert.

På denne tiden var det en mann som ville ha grammatikken helt på dansk, nemlig Hans Mikkelsen Ravn, som døde i 1663 som rektor i Slagelse. Han fremsetter klage over at i Bangs utgave av Jersins grammatikk var det danske språk i den omtrent tatt vekk. Men grammatikken ble, tross kritikken, brukt helt inn i det 18. århundre.

Likevel var det skutt en bresje i latinens overherredømme: Morsmålet begynner å trenge inn i skolen. I så måte danner 1600-tallet en epoke i katedralskolens historie. Et metodisk poeng har sammenheng med dette. Omkring år 1600 hører vi av den ovenfor nevnte Jens Dinesen Jersin at han selv som elev ikke hadde fått noen som helst forklaring på de grammatiske regler som ble pugget (en omstendighet som kan forfølges inn i det 19. århundre): "Grammatikken var stum. Læreren forklarte intet, og ferlen kunde ikke hjelpe ham til å forstå at to substantiver forbindes med hverandre i genitiv."¹⁹² Det er ingen grunn til å tro at forholdene i så måte var bedre i Norge.

Det var Ratich i Tyskland som hadde understreket morsmålets betydning, at alt i undervisningen skulle gjøres på en naturlig måte og at man skulle bevege seg i undervisningen fra det enkle til det sammensatte, fra det lettere til det vanskelige. Kun én ting av gangen skal behandles, og man skal ikke forlate det man holder på med før det virkelig er lært. Her er det mange åndsstrømninger som møtes: naturrettsens filosofi, den naturlige religion, Galileis og Francis Bacons tenkning, ramismen og Comenius' og Ratichs pedagogikk. I dem alle er det ett felles grunntrekk: det naturmessige. Og i dette ligger tanken om at man i skolen skal bruke det som er naturlig for lærlingen: hans morsmål. Realismens kamp i den humanistiske skole er nu begynt.

190 Denne grammatikken i to utgaver ble senere revidert og utgitt av Thomas Bang. Se kap. 3.4.2 "Lærebøker brukt i Norge på 1500-tallet".

191 Melanchthons grammatikk er *Grammatica Philippi*. Se kap. 3.4.2 "Lærebøker brukt i Norge på 1500-tallet".

192 Gjellerup: *Biskop J.D. Jersin*, Kbh. 1868, s. 14–17 og flere steder. Red.: Ferle (av lat. *ferula*) var et pryleredskap.

Men vi kan ikke kritisere datidens skole ut fra nutidens standpunkt. Den var ikke nådd lenger frem. Der var ingen utdannet lærerstand. Skolen stod med andre ord på høyde med det daværende åndelige miljø. Den var en frukt av datidens tenkning, av datidens videnskap, men manglet renessansens frigjørende livssyn, en fremsynt pedagogikk og psykologisk forståelse.

Det 16. og 17. århundre kan på grunn av de mange lysende navn i denne tiden, Bruno, Galilei, Kepler og andre kalles matematikkens og naturvidenskapens.¹⁹³ En annen sak var disse fagenes plass i undervisningen. Hva matematikk og naturkunnskap angår, er det ikke tale om å innføre disse fagene i danske og norske skoler generelt; likevel skal det før år 1600 ha vært undervisning i matematikk ved skolene i Roskilde og i København. Ved Christiania skole ble det undervist i geometri etter år 1700, i rektor Raschs tid. Men ved universitetet i København var det omkring år 1700 dårlig bevendt med matematikken, og i fysikk nøyde man seg med det som de gamle *autores* Aristoteles og Plinius hadde skrevet. "Man tygget drøv på det gamle, man hadde ikke øie for det nye, som lå like for hånden."¹⁹⁴

3.1.4 Ed for pedagoger i Oslo og Hamar stift

I *Geistlig edsprotokoll for Oslo og Hamar stifter 1601–1730* er edsformular for sogneprester (*ministri*), for kapellaner (*comministri*) og for lærere (*pædagog*) sitert.¹⁹⁵ Der er ikke skjelnnet mellom rektorer, konrektorer og hørere, så det må antas at den samme ed har vært gjeldende for innehavere av samtlige tre stillinger. Edsformularen lyder slik:

Jeg N.N., som er kalt og sendt av superintendenten til å undervise ungdommen i byen N., lover av mitt innerste hjerte under påkallelse av det ukrenkelige Guds navn, at jeg vil leve hederlig og fromt. Og at jeg uten noen likegyldighet eller noen usann unnskyldning vil passe alle dager og timer, som er bestemt til undervisning av elevene, og at jeg vil oppdra dem i katekisme og musikk, ettersom de litt efter litt kan oppfatte det. Jeg vil være til stede der ekstra dager og timer, når det gjelder øvelser og fritiden for guttene, og jeg vil særlig gjøre mig umake for at de skal oppføre

193 Pahl: *Geschichte des naturwissenschaftlichen und mathematischen Unterrichts*, Leipzig 1913.

194 Rørdam: *Kjøbenhavns Universitets Historie*, bind II, s. 318–321.

195 *Geistlig edsprotokoll for Oslo og Hamar stifter 1601–1730* ble utgitt i 1918 ved S.H. Finne-Grønn.

seg sømmelig, vennlig og dannet overalt. Når det gjelder refselsler vil jeg holde måte, forsåvidt som jeg kan få dem til å gjøre det de skal med vennlighet og ord. Jeg vil straffe dem behersket uten grusomhet og vrede, slik at de barna som er meg betrodd skjønner at jeg mot min vilje og ugjerne har tatt hendene til hjelp. Og til slutt vil jeg sette mig det mål for øie at jeg skal undervise ungdommen til gagn og nytte for kirken og den kristne stat [det kristne samfunn].

Hvis jeg forgår mig mot denne ed, og jeg ikke forbedrer mig, om jeg er påminnet, vil jeg tro, at jeg har sviktet det vervet som er meg betrodd ved egen skyld og brøde og ikke ved noen strenghet fra mine overordnede. Så sant Gud hjelpe mig ved sitt hellige evangelium.

Vi ser at katekisme og musikk nevnes spesielt – det er i denne tiden hovedfag ved siden av latin.

3.1.5 Undervisningsplan og lærerinstrukser vedtatt i Christiania 1643

Undervisningsplan

I møte i domkapitlet 5. august 1643 ble innholdet i undervisningen behandlet. Følgende herrer var til stede: biskop Oluf Boesen, sogneprest Trugels Nilsson, Boesens etterfølger som professor og lektor i teologi, Niels Svendsen Chronich, professor i logikk og metafysikk Henning Stockfleth og skolens rektor, Jesse Madsen.¹⁹⁶ Biskopen var en erfaren skolemann, som mangeårig rektor og lektor ved byens skole og professor ved gymnasiet i dets første par år. Nå foreslo han for *lectori theologiae*,¹⁹⁷ mag. Niels Suendzøn, at han skulle

extrahere ... Brochmanni definitionis, divisionis et præcepta theologiae maxime necessaria,¹⁹⁸ og disciplene dem meddele hjemme at utskrive. Og siden *publice* samme ekstrakt med denne at *percurrere docendo et disputando*, hvilket og for^{ne} *lector* belovede, *deo juvante fideliter* at ville etterkomme *hora diei octava*.

196 Statsarkivet i Oslo. Den geistlige jurisdiksjon A-11097, serie Ha Oslo domkapitels møtebøker, Forhandlingsprotokoll nr. 3 (25.01.1629-01.05.1651), fol. 137 ½.

197 Red.: I sitater fra perioden er latinske ord ofte bøyd i forskjellige grammatiske former. *Lectori* er i dativ, den kasusen som brukes for å markere det som gjøres for noen eller gis til noen.

198 Red.: Ut fra beskrivelsen er verket av Jesper Brochmand sannsynligvis dette: *Systema universae theologiae didacticae, polemicae, moralis* [Hele teologiens didaktiske, polemiske og moralske system], 1633.

[trekke ut av de mest nødvendige reglene av Brochmands definisjon og inndeling av teologien, og gi elevene beskjed om å skrive dem av hjemme. Og siden offentlig gå raskt igjennom samme utdrag med dem ved å dosere og disputere, noe før nevnte lektor lovet trofast å etterkomme, ved Guds hjelp, i dagens åttende time.]

I like måte forordnet at *physices et ethices professor* skulde in *gymnasio* lese *Præcepta Bartholini hora prima*,¹⁹⁹ og i like måte undertiden efter fundatsen *proponere principia mathematica*. Belangende *logicæ et methaphyscæ professorem*, da belovede han samme tid, hver mandag og tirsdag at *pergere in præceptis metaphysicis*, og de andre tider at eksersere disciplene *disputationibus logicis*, og det *hora secunda*.

[Videre forordnet biskopen at professoren i fysikk og etikk (Rhodius) skulle lese Bartholins "Regler" i første time, og på samme måte legge frem de matematiske grunnsetningene. Når det gjaldt professoren i logikk og metafysikk (Stockfleth), lovet han samtidig å fortsette med metafysikkens lære hver mandag og tirsdag, og til andre tider å trene elevene i logiske disputaser, og det i annen time.]

Det ser ut som elevene skulle prestere noe skriftlig hjemmearbeid i de teologiske fag og dessuten foredra dette på skolen. Disse punktene ble vedtatt, og er, foruten det som er nevnt i gymnasiets fundats, det nærmeste vi kommer en leseplan.

Instruks for skolens lærere

Også mens han var biskop har Boesen vært aktivt opptatt av skole og undervisning. I hans tid ble det vedtatt en rekke bestemmelser for undervisningen i gymnasiet; de er tatt inn i kapitelprotokollen for 5. august 1643. Skolens rektor Jesse Madsen ble anbefalt at han nu straks skulle begynne å forberede den offentlige eksamen i samarbeid med sine *collegis* [hørere], ved at det ble øvet på de *autores* [(klassiske latinske) forfattere] som ble lest i hver klasse. Det ser videre ut til at når biskopen leilighetsvis kom i skolen skulle lærerne foreta en eksaminasjon.

I samme møte ble det vedtatt en instruks for skolens lærere. Denne instruksen i 19 punkter er skrevet på latin, men bringes her i oversettelse.

199 Red.: Caspar Bartholin utgav minst tre bøker med *præcepta* i tittelen, nemlig *Præcepta logica*, *Præcepta rhetorica et oratoria* og *Physicæ generalis præcepta*, og ut fra tittelen antar vi at det er den siste av disse professoren i fysikk og etikk har forelest over. Shackelford definerer fysikk i denne sammenhengen som naturfilosofi. "To be or not to be a Paracelsian", s. 50.

De Hypodidasculis [Om underlærerne]

1. Undervisningens første og viktigste tanke skal være at underlærerne forbinder hederlige seder og rent liv med sann fromhet, og at de foregår sine elever i fromhet og alle slags dyder, og at de ikke vekker anstøt ved noen overdådighet i liv eller klær.
2. De skal vise skolens rektor den skyldige lydighet på ærbødig vis og utføre sitt arbeide i overensstemmelse med hans råd og påmindelse uten noen vegring.
3. De skal på det nøyaktigste passe de foresatte timer og skal heller være på skolen *før* timen begynner enn etter.
4. De har stadig å være tilstede ved morgenandaktene, og de skal ikke gå bort før aftenandakten er avsluttet og ikke før rektor eller konrektor er gått.
5. Når det skal være musikk (sang) i kirken, skal underlærerne, særlig hvis de er sammen med elevene, bestige orgelet, og når handlingen er forbi skal de uten nølen vende tilbake til koret med dem, under stadig påpasselighet overfor elevene som deltar i gudstjenesten.
6. Når hele skolens flokk besøker kirken, skal alle underlærere være til stede, og de skal føre flokken til kirken på en sømmelig måte. Når bare halve skolen er i kirken, skal to og to av gangen i det minste, og etter tur, være til stede i kirken.
7. På slaget 12 hver dag i uken skal de ukehavende av underlærerne møte opp for å oppøve skoleungdommen ordentlig i musikk.
8. Sitt undervisningsarbeid skal de besørge med slik flid at de til enhver tid er rede til å fremstille sine elever til eksaminasjon av rektor etter hans ønske.
9. De enkelte undervisningstimer skal de dele på den måten at den ene halvparten av timen brukes til utlegning av tekst, den andre til gjennomgåelse av den samme teksten i forbindelse med analyse.²⁰⁰
10. Etter prekenen skal han straks etter gudstjenestens slutt også prøve med hvilken interesse og oppmerksomhet elevene har hørt etter.

200 Red. har ikke sett den latinske teksten, men antar det dreier seg om oversettelse først og deretter fortolkning.

11. Hvis noen av dem har en berettiget grunn til fravær, skal han melde det til rektor før timene, og tidsnok til at en annen midlertidig kan settes til hans arbeid.

12. De skal omhyggelig utføre sin plikt på skolen, i kirken og ved det kongelige bord (*mensam regiam*)²⁰¹ ved å lede musikken og de øvrige øvelser som elevene har. Omsorgen for den ting og det større tilsyn hviler, i overensstemmelse med nylig forhøyelse av lønnen, på de to øverste underlærere.

13. Når de spiser skal de ikke nøle lenger enn nødvendig.

14. De skal med all energi arbeide slik at skolens disiplin blir ukrenket.

15. Når timene er forbi og elevene går ut av skolen, skal den som blir tilbake i sin klasse på sømmelig måte holde styr på elevene, i stillhet og på rett vis, og han skal omhyggelig passe på at ikke alle sammen, bråkende og på én gang, stormer ut av dørene, men klassevis, i orden to og to, reiser seg og uten støy og skrik går ut og går like hjem.

16. Når de går inn i kirken eller deltar i en likferd skal alle underlærere, og især de ukehavende, nøye passe på elevene på begge sider, at de går pent to og to og ikke utviser noen frekkhet under marsjen, så ordenen brytes. Og for at ikke noe skal være ugjort, skal det ansettes hørere i hver klasse, som ivrig skal irettesette og følge opp dårlig oppførsel hos elevene.

17. De skal, når det gjelder enhver del av sitt embede – undervisning, retting, oppmuntring, formaning og refselse – anstrenge seg kraftig for å gjøre sin plikt etter beste evne; men gutter som har fortjent straff for sin slapphet og frekkhet skal de verken behandle bittert eller grusomt, men uten slette følelser straffe dem ettersom forbrytelsen tilsier.

18. De skal være sammen med lærde, fromme og gode menn, og de skal unngå enhver fortrolig omgang med elevene. De skal ikke drikke med dem, ikke spille med dem og ikke delta i flottere selskap med dem, både for at de ikke selv skal høste skam, og, idet de krenker skolens tukt, selv viser at de ufortjent er forfremmet til dette embede.

201 Nemlig bespisningen i Kommunitetet. Se kap. 2.4.2 "Kommunitetet – bespisningsanstalten".

19. Hvis noen av dem hengir seg til drikk eller andre laster, og han ikke forbedrer sitt liv etter at han er blitt påminnet eller blir overbevist om hor eller skjørlevnet [usedelig liv], skal han utelukkes fra skolen, og en annen settes i hans sted.

Jeg, *Trugillus Nicolai* [Trugels Nilssøn], *pastor* på stedet, skrev dette på oppdrag fra den meget ærverdige hr. biskop.²⁰²

Denne instruksjonen fra 1643 er knapp i sin form, instruktiv og det meste av den – om den enn er streng – kunne godt ha vært skrevet et par hundre år senere. Hvis den har vært anvendt i Christiania skole fra midten av det 17. århundre, må det ha vært orden og disiplin der.

3.1.6 Rektor Raschs *Metæ scholasticæ*, 1720

Jacob Rasch, Katedralskolens rektor 1707–1737, var aktiv på mange plan til fordel for skolen. I 1720 utgav han et skrift med en slags læreplan.²⁰³

Metæ scholasticæ [Milepæler for skolen]

I. Lectors 3 Dage om Ugen, nemlig 1 Time om Formiddagen, opvarter *Rector*, som nu er konstitueret *Lector Theologiae*.²⁰⁴

Første Time doceres *Theologia exegetica* eller Bibelen forklares, og til Slutning *Theologia homiletica, seu Methodus concionandi* [prekenteologi eller metode for å holde tale i en forsamling].

Anden Time *Theologia moralis* [moralteologi], og til slutning *casus conscientiae* [samvittighetsspørsmål].

Tredie time *Historia ecclesiastica* [kirkehistorie], og til slutning cathecheseres.

II. *Rector* og *Conrector* docere, én om Formiddag og én om Eftermiddag.

1. *Philologica*, som a) *Ebræa*, b) *Græca*, c) *Latina*, saa at i alle disse 3 Sprog ogsaa gjøres Vers.

202 Statsarkivet i Oslo. Den geistlige jurisdiksjon A-11097, serie Ha Oslo domkapitels møtebøker. Forhandlingsprotokoll nr. 3 (25.01.1629-01.05.1651).

203 Red.: Nyerup finner dette både spesielt og interessant, og siterer disse *Metæ* i *Udkast til en Historie om de latinske Skoler i Danmark og Norge*, s. 162–166. Teksten er her sitert etter Nyerup.

204 Red.: Jacob Rasch innehadde selv begge stillinger, som rektor og lektor, fra 1717 til sin død i 1737.

2. *Philosophica*, som *Rhetorica*, *Logica*, *Physica*, *Methaphysica*, *Ethica*.
3. *Theologica*, som *Catheches<eres>* med *dictis Ebræis et Græcis*, item *Definitiones articulorum fidei* [med hebraiske og greske sitater, likeledes definisjoner av trosartiklene] ogsaa med nogle *dictis Ebræis et Græcis et Qvæstion<ibus>*, *quæ quatuor causarum genera* [og spørsmål om hvilke de fire slags årsaker er] *etc.*²⁰⁵
4. *Historica*, som *Historia Universalis* epitomeret [forkortet universalhistorie].
5. *Mathematica*, som *Principia Geometrica*, *Geodætica*, *Chronologica*, *Sphærica cum problematibus* [Prinsippene, grunnlaget for geometri, geodetikk (måling av jordkloeden), kronologi, himmellegemene, med problemer].
6. *Geographica*.
7. *Antiquitates, ad modum Hildebrandi* [Fortidens begivenheter på Hildebrands måte].²⁰⁶
8. *Mythologica, ad modum Schævii*.²⁰⁷
9. *Excerpta af Authoribus Latinis* [utdrag av latinske forfattere], samt *Observationer i Theologia, Philosophia*, og *Philologia*, nemlig *Ebr<aica>*, *Græc<a>*, *Lat<ina>* og *Danic<a>* [hebraisk, gresk, latinsk og dansk filologi], føres til Bogs og maanedlig fremvises.
10. *Arithmetica*, og *Skrivekunsten*, samt *Musiken*, øves og af dertil ordnede Personer.

III. *Rector* holder hver Onsdag en Time om Formiddag saadanne *Exercitier* alternerende:

Een onsdag disputeres under ham visse Materier, og er da 1 Discipel *Respondens* og 3 *Opponentes*. En anden Onsdag holder en Discipel en ganske kort Oration paa latin, og en anden ligesaa en paa dansk, da strax observeres, hvad som hører til en Oration, og en Prædiken, enten ret at gjøre eller at udsige.

IV. Udi *Communitet* hver middag disputeres *Theses*; og pleier *Rector* Mandag, *Conrector* Tirsdag, og de fire Hørere de andre fire Dage præsidere, efter den Maade nu er indført.

205 Red.: Det dreier seg om de fire årsaker definert av Aristoteles og de fire primære kvalitetene: to aktive (varmt og vått) og to passive (kaldt og tørt). Se f.eks. Shackelford: "To be or not to be Paracelsian", s. 50.

206 Red.: Joachimus Hildebrand er forfatter av boken *Antiquitates ex universa Scriptura Sacra selectæ* [Fortidens begivenheter, utvalgt fra Den hellige skrift], Helmstadt 1700

207 Red.: Schævius' *Mythologia deorum et heroum*, Stargard 1660; se von Bülow: "Schævius, Heinrich", s. 648f.

V. Udi det af *Rector* Rasch til *Christianiæ* Skole givne Bibliothek, skal, saasnart *Catologus* kan blive forfærdiget, og alt sat paa rigtig Fod, blive Frihed for Disciplerne hver Onsdags og Løverdags Eftermiddag at studere, og betjene sig baade af Bøgerne og Manuscripterne. Og er man allerede forvisset om flere Gaver til Bibliotheket.

Resten av *Metæ* inneholder forskrifter for dem som skulle dimitteres til universitetet.

Fagkretsen i disse *Metæ* dreier seg dog mest om latin, gresk og hebraisk, med noen brokker av historie og geografi. Fordelen ved dem er at det angis en slags metode for undervisningen.

3.1.7 Forordning om de lærde skolars forbedring av 17. april 1739

I de 16 år Christian VI var konge (1730–1746) var han ivrig etter å få utført forbedringer på undervisningens område; det var behov for å endre de akademiske forholdene som hadde bestått siden Christian IIIs regjeringstid (1536–1559). Først fikk han i stand en ny fundats for Københavns Universitet, som ble satt i kraft 31. mars 1732, og samme år begynte forberedelsene til å få i stand en ordning for de lærde skoler. Da biskopene hadde fått rektorenes erklæringer, ble det 13. mars 1733 oppnevnt en stor kommisjon. Veiledende i høy grad for denne var en betenkning fra Jacob Steensen, lektor i Bergen.

Med hensyn til utsiktene til forbedring av lærernes lønn i de større skolene var kommisjonen oppmerksom på at inntektene av jordegods hadde sunket. Man kunne helst ikke regne med skolepenger, da de fleste skolesøkende barn var fattige. Og endelig kunne man ikke vente at kongen, hvor mye han enn interesserte seg for denne saken, ville bevilge tilskudd av statens midler. Derfor grep man til nedleggelse av de mindre skolene, noe som når det gjaldt økonomien nærmest må betegnes som en fiksjon.

Lektoratet ved Christiania skole opphørte ved rektor Raschs død i 1737. Ved reskript av 3. oktober 1738 ble det bestemt at lektoratets inntekter skulle legges til rektor og konrektor, noe som naturligvis innebar en betydelig forbedring i deres lønn.

Av bestemmelser i denne forordningen er det selvfølgelig en hel del om lærerne. Både rektor og konrektor må være magistre; eller, hvis de ansettes og ikke har denne graden, skal de være forpliktet til å ta den så snart som mulig. Dette påbudet var også gitt i den danske kirkeordinansen, men ble ofte oversett. Rektor og konrektor skal nu få kongelig utnevneelse; hørerne skal fremdeles ansettes av rektor. Ved privat dimisjon av elever til universitetet skulle det betales 10 rdl. til skolens

Forordning,

Angaaende

Hvor mange Latinske Skoler
i Danmark og Norge skal vedblive,
samt hvorledes med Ungdommens Informati-
on, Ingeniorum Prøve, den aarlige Examen
og Stipendiærs Distribution, med vil-
dere efterdags skal forholde.

Friderichsberg den 17 Aprilis Anno 1739.

— — — — —
KJØBENHAVN,
Trykt ved Hans Kongel. Majestæts og Universitets Bogtrykkerie
af Johan Lorenz Høpfner.

Tittelsiden på *Forordning Angaaende Hvor mange Latinske Skoler i Danmark og Norge skal vedblive*, 17. april 1739. Her ble det gitt nye regler for latinskolene og bestemt at det bare skulle være slike skoler i Oslo, Kristiansand, Bergen og Trondheim. Rektor og konrektor skulle nå utnevnes av kongen, på basis av uttalelser fra universitetet og biskopen om deres "Lærdom og Duelighed, samt Exemplariske Levnet", og de skulle avlegge troskapsed. Andre lærere i skolen skulle ansettes av biskopen etter forslag av rektor.

kasse, men ved bestemmelse av 21. mai 1742 ble dette forandret slik at beløpet skulle deles mellom skolens lærere. For å oppmuntre lærerne og derved befordre [bidra til] skolens fremgang, skulle de alle stilles i utsikt å få et prestekall, "når de troligen [trofast] har tjent i 5 à 6 år". Hørerne måtte [fikk] ikke gifte seg, så lenge de var i tjeneste.

Et viktig punkt var følgende: Ingen må opptas som elev i skolen før han har lært sin *Danske Catechismus* og har ferdighet i å lese dansk, "både prent og skrift" og kan skrive nogenlunde. Her er man altså gått et skritt videre enn i ordinansen av 1607. Oppflytning fra én klasse til en høyere blir strengere enn før; skolestraffene skal modereres.

Visse "mellemtimer" skal anvendes til undervisning i historie og geografi, også i de nederste lektier. Men latin er hovedfaget gjennom hele skolen, og i de øverste klasser skal det også leses gresk.

Ingen skoledisippel må heretter få preke i kirken. Om søndagene, helligdagene og hver fredag skal lærerne følge med

sine elever i kirken. Hvis elevene bespises – slik som i Christiania – skal det i den øverste lektie holdes *exercitia disputatoria* [disputasjonsøvelser]. Ferier skal det være en uke i julen til dagen etter *Festum Epiphaniæ* [de hellige tre kongers fest],²⁰⁸ fastelavns mandag og tirsdag, dimmeluken²⁰⁹ til dagen etter påske, tre dager i pinsen og 14 dager i august.

3.1.8 Den guldbergske skoleforordning 1775

I skoleforordningen av 11. mai 1775 – også kalt den guldbergske²¹⁰ – kommer en del tilføyelser til den gamle forordning av 1739, men ånden er den samme i begge. Det overveiende skolearbeid er lagt på de gamle *autores* i latin og gresk, foruten noen kapitler av Genesis på hebraisk. I latin er foruten Anchersens grammatikk oppregnet ti forfattere som helt eller delvis skal leses. I gresk er det foruten *Golii grammatikk* fire store pensa. Den som leser et ekstra pensum i latin kan fritas for hebraisk. Men den som vil bli teolog kan ikke fritas. Videre skal det leses et kompendium over geografi, ett over alminnelig historie og ett over dansk historie. For å styrke morsmålet skal elevene lese Guldbergs verdenshistorie og Gellerts oversatte fabler og brev. Skoletiden skal være fire timer om formiddagen, tre timer om ettermiddagen. Om vinteren skal det dog kun leses tre timer hver formiddag. Katekisme og teologi skal leses hver dag, og kantoren skal flittig undervise de nye i vokalmusikk [sang]. Avgjørende ved *examen artium* er den latinske stil. Hvis en dimittend ikke består denne eksamen, skal rektor bøte til skolens boksamling 20 rdl. Fra tiden omkring 1770 ser vi derfor i Katedralskolens artiumslister at det for en eller flere kandidater står at de er dimittert privat *e schola Christianiensi* [fra Christiania skole].

Samtidig med skoleforordningen ble *examen philologicum* opprettet. Den ble ikke betraktet som en lærereksamen, men som en forberedelseseksamen, en slags anneneksamen istedenfor det gamle baccalaureat i filosofi. Den som heretter ville bli rektor eller konrektor, måtte ta magistergraden eller lisensiatgrad i filologi, der det bl.a. skulle utarbeides en fri latinsk

208 Red.: 6. januar. Lat. *epiphania* av gr. 'epifaneia' [fremvisning, åpenbarelse], da Jesusbarnet ble vist til kongene.

209 I den stille uke (påskeuken), da man brukte trekolover (norrønt: dymbill) i kirkeklokkene for å dempe lyden.

210 Red.: Statsmannen Ove Høegh-Guldberg (født Guldberg) var blant mye annet medlem av kommisjonen for omorganisering av skolevesenet. Resultatet ble en skoleordning som fikk navn etter ham, der en hjertesak var styrking av morsmålet. Han er også medutgiver av "Guldbergs Psalme-Bog" og forfatter av en verdenshistorie som nevnes nedenfor. Se Litteraturlisten del 1 under Harboe og del 3.

avhandling. Det som krevdes var "udmerket ferdighet i de klassiske sprog".

7. mai 1788 forordnes den senere såkalte "store *philologicum*"; den inneholdt – foruten det å fortolke klassikerne med innsikt, smak og kritikk – en prøve i filosofi, matematikk, historie, geografi og naturlig og åpenbaret teologi.²¹¹ Den første i vårt land som tok denne eksamen, var dikteren Jonas Rein (1760–1821), som fra 1800 var sogneprest til Eidanger, fra 1808 ved Nykirken i Bergen.

3.2 Undervisning og undervisningsinstitusjoner i Norge

3.2.1 Latinskolen

Katedralskoler (domskoler)

Navnet katedralskole innebærer at skolen er tilknyttet et stift, et bispesete, en domkirke. Opprinnelig har det vært fem katedralskoler, nemlig i Oslo fra 1153, Hamar fra samme tid, Trondheim fra 1217, Bergen fra 2. halvdel av det 12. århundre og Stavanger fra 1243 (eller tidligere).²¹² Dog kan ingen si med absolutt sikkerhet når den enkelte av disse skolene er opprettet. Katedralskolen i Stavanger ble nedlagt ved reskript av 6. mai 1682, da den ble "mindre latinskole".²¹³ Latinskolen i Christiansand ble grunnlagt 1642 og ble katedralskole i 1682.

Katedralskolene var kirkelige institusjoner og ble derfor visitert av biskopen. En slik visitas fant sted 8. og 9. mai 1628; det fremgår av kapitlets protokoll. Residerende kanniker var på den tiden dr. Peder Alfsson, hr. Thomas Laugesen og mag. Oluf Boesen. Christianias biskop, Nils Glostrup,

lot flittelig eksaminere disciplene udi alle lectzier, og de som da eraktedes [ble vurdert som] dyktige og flittige blev og samme tid promoverede til *mensam regiam* og *beneficium chori* [forfremmet til bespisning i kommunitetet og privi-

211 Red.: Naturlig teologi er filosofiske refleksjoner over Guds eksistens, uten basis i åpenbaringer, i motsetning til åpenbaret teologi.

212 Trondheims og Bergens katedralskolars historier er skrevet av rektor Erichsen, Stavangers og Kristiansands av skolestyrer Einar Aas. Red.: *Oslo katedralskoles historie* av Einar Høigård utkom 1942. I 1952 kom en ny *Trondheim katedralskoles historie* av Øverås m.fl., og Bergh utgav *Hamar katedralskoles historie* i 1953.

213 Red.: Dette skjedde da kongen befalte at Stavanger stift heretter skulle kalles Christiansand stift og at biskop og stiftamtmann skulle flytte til Christiansand; det samme skulle domkapitlet, den geistlige jurisdiksjon og katedralskolen. Christiansand hadde fra før en "mindre skole", som nå byttet posisjon med skolen i Stavanger. Aas: *Stavanger katedralskoles historie*, s. 112.

legium for sangkorets medlemmer]²¹⁴ med alvorlig *admonitiam* [formaning] til alle, både skolens hørere og disciple å tage flittig vare på sin bestilling anseendes Guds ære og den kristne kirkes forfremmelse.

Hamar katedralskole

Hamar katedralskole omtales her spesielt, da den har tilknytning til Christiania katedralskole. Hamar by og domkirke ble brent og ødelagt i 1567, under (den nordiske) Syvårskrigen, og det skjedde store ødeleggelser også i Oslo.

Ved kongebrev av 15. juni 1568 ble inntektene av Hamar domkirkes jordegods, den såkalte Hamars kommunerente, overført til gjenoppbygning av Oslo domkirke og skole.²¹⁵ Hamar domkapitels jordegods omfattet ifølge jordeboken av 1596 følgende eiendommer:

Beliggenhet	Gårder og gårdparter
i Vangs hovedsogn	14
i Furnes anneks	7
i Løten	4
i Romedal	5
i Stange	9
i Nes	6
på Toten	4
på Hadeland	2
i Land	1
i Vardal	2
i Snertingdalen	1
på Ringsaker	10
i Gudbrandsdalen	10
i Aamot i Østerdalen	5
I alt	80 gårder

214 Red.: Med "privilegium for sangkorets medlemmer" menes sannsynligvis *portio choralium*. Se kap. 2.1 "Jordegods og inntekter av jordegods" og kap. 2.3.1 "Sognegang og tiltak mot dette".

215 NRR I, s. 592. Den vilkårlige overføringen av Hamar domkapitels inntekter til Oslo har en parallell i den høyere skoles historie i Norge ved overføringen av inntekten av Stavanger skoles jordegods i 1682 til Christiansands skole.

I tillegg kom landskyld av en del gårder i forskjellige sogn, i alt ti, og en del av bispetienden i Biri. I denne sammenheng bemerkes at i 1649 foretok stattholder Hannibal Sehested egenmektig et makeskifte av noen gårder. Men hvis vi regner med de gårdene det skulle betales landskyld av, blir det til sammen 90 gårder.

Naturalavgiften av dette godset skulle i følge den samme jordeboken utgjøre 40 tønner korn, 1 sold rug, 8 bismerpund, 1 fjerding tunge (tungt korn), 93 huder, 12 hudelag, 1 kalveskinn, 1 tønne 1 fjerding salt, 2 bismerpund 7 mark fisk, 2 gråskinn, 26 bismerpund smør, 12 kyr og 33 får. (Gråskinn er ekornskinn og hadde samme verdi som 1 kalveskinn. 12 gråskinn hadde samme verdi som 12 kalveskinn og som 1 hud.) Verdiene av disse naturalytelsene kan etter daværende pengeverdi settes til 234 rdl.

Den vilkårlige overflytningen av jordegodsrenten førte til klagemål. Dette førte til at lensherren på Akershus, Christiern Munk, og superintendenten i Oslo, Frants Berg, ble bedt om følgende i kongebrev av 1. desember 1569:

... at I strax tage 4 eller 6 av de agtigste, forstandigste og gudfrygtigste Mænd udi Oslo og Hamer Kapitel, og med dem overveier, betænker og endelig beslutter, om det kan ske Gud mer til Ære og Religionen til Forfremmelse, at for^{ne} Rente [kommunerenten, som var kommunitetets inntekt av fast eiendom] bliver hos Oslo Domkirke og Kapitel, eller om det er nyttigere, at den igjen lægges til Hamer domkirke, og Kapitlet der sammesteds igjen kommer udi sin Skik og Ordning, som før har været.²¹⁶

Resultatet av denne overveielser ble at kommunerenten igjen ble flyttet tilbake til Hamar domkirke, "så der kunde oprettes en skole der på stedet". (Skolen var jo ødelagt.) 19. april 1572 ble det bestemt at kommunerenten i tre år skulle anvendes til å istandsette domkirken, skolehuset, prestens og skolemesterens boliger. Deretter skulle kapitlet velge en mann som kunne være dugelig til skolemester, og som kunne forrette tjenester i domkirken ved siden av. Denne mannen skulle ha hele kommunerenten mot å holde ti fattige barn i skolen og dessuten holde dem med klær og mat og undervise dem.

Men denne beslutningen ble aldri til virkelighet. Det ble derimot åpnet en skole i Vang, som følge av et kongebrev av 7. juli 1584, der det heter "at skolen som til des haver været udi Hammer, skal flyttes derfra til for^{ne} Vang og herefter altid

216 NRR I, s. 639f.

der sammesteds blive".²¹⁷ Dette må ha blitt iverksatt ganske snart, for allerede 30. mai 1585 ble skolen visitert av biskop Jens Nilssøn.²¹⁸ I biskopens opptegnelser for 1594 sies at skolen ble holdt i en bygning som lå litt øst for Vangs kirke, og at det var 11 disipler som ble underholdt for kommunerenten og 15 andre. De 11 var sønner av prester, bønder, husmenn og gårdskarere. Og biskopen satte selv sin sønn Evert inn i skolen der og lot ham være der i tre år.²¹⁹

Omkring 1586 var *Jacobus Olaus* Hviid skolemester ved skolen i Vang. Han skrev et latinsk hyldningsdikt til biskop Jens Nilssøn i anledning av Jens' giftermål med Anna Glad. Diktet er tatt inn i Jens Nilssøns bok *Idyllion de Cordis*.

Men etter hvert kom det klager over skolen i Vang, og den bestod ikke lenge: I 1602 ble den "slått sammen med" skolen i Oslo, det vil si den ble nedlagt, og kommunerenten ble igjen overført.

De mindre eller små latinskoler

Av mindre latinskoler har det vært seks: Tønsberg skole, opprettet i 1396?, Fredrikstads i 1567? (1582), Skiens omkring 1580, Haldens i 1665, Strømsøs i 1669, Kongsbergs i 1719.²²⁰ Dessuten har katedralskolene i Hamar, Christiansand og Stavanger

217 NRR II, s. 559.

218 I *Jens Nilssøns Visitatsbøger* etc. står det på s. 47: "Anno 1585, 30te mai, Pintze dag *visita* [visitas, besøk]: *ecclesiam et scholam in Vang* [(biskopen besøkte) kirken og skolen i Vang]."

219 Se kap. 3.3.2 "Skoleelevenes klesdrakt" og kap. 3.4.2 "Lærebøker brukt i Norge på 1500-tallet". Evert Jenssøn og broren Christopher er også omtalt på slutten av kapitlet "Jens Nilssøn" under 4.5.2.

220 "Tønsberg latinske Skole" av Emil Olsen er trykt i *Vestfoldminne*; skolen omtales også i Jens Müllers beskrivelse over Tønsberg og i Oscar Alb. Johnsen *Tønsbergs historie*. Fredrikstad skoles historie er skrevet av rektor Aug. Western. Skien skoles historie er behandlet i I.F. Schneiders *Det gamle Skien*, bind I, delvis i J.L. Quislings forskjellige bøker, og fra den senere tid har bl.a. Albert Moe skrevet om Skiens Latinske skole i et *Minneskrift* til Hundreårsfesten 1924. Haldens er delvis behandlet i skoleinspektør Forstrøm i boken *Fredrikshald i 250 aar*, likeså er det noe i Munthes *Fredrikshalds historie inntil 1720*. Strømsø og Bragernes skoler er delvis fremstillet i Peder Nyborg Hesselberg *Efterretninger fra Strømsø by* (1780) og i Tord Pedersens verk *Drammen*. Kongsberg skoles historie er skrevet – om enn ikke fullstendig – i arkivar Bergwitz' bok *Kongsbergs historie* I og II. Fra skolens senere tid er det en del i N.G. Bergs bok *Kongsberg*, 1914. Hamars skole er bruddstykkevis nevnt forskjellige steder, f.eks. av J. Chr. Berg i *Thaarup Magazin*, bind II. Dessuten forekommer en hel del bemerkninger om de mindre skolene i den historiske og den personalhistoriske litteraturen. Om skolene i Båhuslen står det noe i *Biskop Nils Glostrup's Visitatser i Oslo og Hamar stift, 1617–1637*, utg. Daae og Huitfeldt-Kaas, Kra. 1895.

i perioder vært mindre latinskoler.²²¹ I tillegg kommer skolene i Kongelf (Kunghelle), Oddevall (Uddevalla) og Marstrand, mens Båhuslen lå under Norge.²²² I 1739 ble de små latinskolenes i riket forandret til "danske kristendomsskoler".

Allerede under Christian V hadde det vært tale om å nedlegge de mindre skolene, men det var blitt med tanken. Nu skulle dette gjøres, idet man trodde at en nedleggelse av disse skulle forbedre de større skolenes økonomi, en antagelse som for Norges vedkommende neppe kunne holde stikk.²²³ Det kunne være annerledes i Danmark, hvor det på denne tiden var 60 store og små latinskoler; i Norge var det bare 12. Med hensyn til fordelene ved nedleggelsen av de mindre skoler til fordel for de større (som det bare ble fire igjen av), kan vi ta Tønsberg skole som eksempel. Den kgl. forordning om nedleggelse av denne er datert 28. juni 1740 og lyder slik:

Da denne skole i lang tid tilforn fast ikke har været annet enn en danske skole, da skal den herefter heller ikke være annet enn til blott undervisning i dansk og kristendom samt i regnen og skriven, hvorfor den nuværende rektor skal være skoleholder og kordegn og både han og disiplene beholde alt, hvad dem tilforn har været tillagt, både degnekallet med sine accidenser av begge kirkesogn, lønn av grevskapet, som og ved grevskapets erektion er bleven fastsatt, så og av legatis, som alle er vinculerede [bundet] til stedet og må nytes av lærerne og disiplene som forhen; så at det eneste som fra denne skole blir å henlegge andetsteds, er grevskapets degnepenge, som skal være noget over 30 rdl. som herefter skal betales til Christianias latinskole og der til disiplene utdeles. Dog skal de disiple, som er fra Tønsberg eller Jarlsberg grevskap, når de går i Christiania skole, være nærmest til å nyte disse penger, da rektor i Tønsberg istedenfor den andel, som han før har hatt av bemeldte degnepenger, skal nu være fri for alle

221 Skolen i Stavanger (Kongsgaard) ble igjen faktisk en katedralskole da Stavanger bispedømme ble gjenopprettet, men fikk ikke tilbake navnet "Stavanger katedralskole".

222 Red.: Båhuslen (Bohuslän) ble avstått til Sverige ved freden i Roskilde 1658, etter dansk-norsk krigsnederlag. Samtidig mistet Danmark alt land øst for Øresund.

223 Red.: Det Aas her omtaler som nedleggelse av de mindre latinskolenes, gjelder nedleggelse av dem som latinskoler. Skolene skulle, som det heter i sitatet nedenfor om Tønsberg skole, "skal ... herefter heller ikke være annet enn til blott undervisning i dansk og kristendom samt i regnen og skriven". Det er altså tale om en omlegging av disse skolene, ikke en nedleggelse, og det er også derfor resultatet ikke blir noen særlig besparelse.

fro-predikener, som han forhen *pro officio* har været pålagt å utrette.

Som man ser ble det ikke mye å hente for skolen i Christiania, om Tønsberg skole ble nedlagt. Og de andre små skolene hadde ikke mer å ofre enn denne, heller mindre.

3.2.2 Dannelsesreiser og huslærere

Etter reformasjonen var det sjelden at sønner av adelsmenn gikk i Oslo skole. Når den unge mannen kunne lese, skrive og regne litt, skulle sproglig og annen kunnskap erverves ved reiser i utlandet. Et eksempel er Peder Iverssønn Jernskjæg, sønn av kongelig befalingsmann over Bratsbergs len og Gimle kloster. Peder ble undervist hjemme til han var syv år, gikk deretter i Oslo skole i tre år, og så ble han sendt til Rostock og andre tyske byer for å øve seg i "adskillige ridderlige gjerninger". Siden var han befalingsmann over Brunla len fra 1586 til han døde i 1616, 66 år gammel. Dette er et nokså typisk eksempel på en dansk eller norsk adelsmanns utdanning omkring år 1600. Ved universitetet i Orleans studerte en hel del danske adelsmenn helt til 1650 og beskjeftiget seg med litt lesning foruten med ridderlige øvelser og fornøyelser.²²⁴

Det ser ut til at det i lang tid har vært like vanlig å bruke privatlærere som å la guttene gå på skole. Rundt omkring på landsbygden var det hos de såkalte kondisjonerte familier huslærere som leste de lavere lektiers pensum med sine elever.²²⁵ Når disse guttene da kom inn i skolen, hadde de tilegnet seg så mye at de ikke behøvde å gå mer enn 2–3 år på skolen. Når man leser Bastian Svendsens manuskript og andre, omtales forbausende mange senere prester som er dimittert privat. Et eksempel på en prest som drev det stort som huslærer er trønderen Augustinus Schielderup i Lardal i Jarlsberg prosti. Han dimitterte 58 til universitetet i årene 1703–1743, og han hadde undervist omtrent like mange som enten kom i Christiania katedralskole eller som ikke oppnådde å bli studenter. Fra en noe senere periode forteller Jakob Aall i sine *Erindringer* at det i hans hjem var tre huslærere etter hverandre; de var anbefalt

224 E. Wrangel i *Personalhistorisk Tidsskrift*, 4. R, bind 1, s. 124–150; Gjellerup: "Nogle Bemærkninger om Samfundsforholdene".

225 I Riksarkivet er det en protokoll som inneholder fortecor gnelse over 128 *studiosi*, som kondisjonerte hadde ansatt som huslærere i Nedre Borgeysells prosti i tiden 1716–1745 og videre til 1757, likeså fra 1782–1792, altså i alt 51 år. Kun fire av disse var studenter fra Christiania skole, 124 fra andre, for den vesentligste del danske skoler. Fortegnelsen er innberetning til forskjellige biskoper. Rørdam i *Personalhistorisk Tidsskrift*, bind IV (1883) s. 241.

av professorer i København, men alle tre var like udugelige.²²⁶ Derfor ble Aall som femtenåring sendt til Nyborg skole på Fyen, hvor han kom i huset hos rektor, magister Tornøe.²²⁷ Dette var i 1789, altså tiden omkring rektorskiftet fra Monrad til Treschow.

Man kan spørre, hvorfor ble ikke den unge Aall sendt til Christiania? Ja, det er ikke godt å peke på de medvirkende årsaker til dette. Fru Conradine Dunker forteller at "Søren Monrad skal have været en meget lærd Mand, men ikke desmindre var Skolen ved Treschows Ankomst i den største Uorden", men det kommer an på om man kan legge noen vekt på dette.²²⁸ Et annet trekk har Aall meddelt fra studietiden i København:

Forfatteren ... erindrer ikke at have fundet blandt sine theologiske Medstuderende meer end een Kjøbmandssøn fra Norge, og, saa vidt han ved, saaes norske Kjøbmandssønner ligesaa sjeldent i andre Docenters Høresale. Hvor langt anderledes havde det sig siden ved Norges universitet, hvis Bænke ofte fyldes af Norges formuende Borgersønner".²²⁹

Det å gå i latinskolen var fremdeles etter den alminnelige oppfatning det samme som at gutten skulle bli prest. Og da det ellers ikke var andre skoler i Christiania enn den matematiske (den senere krigsskolen), sendte formuende forretningsfolk – handelspatriciatet – sine sønner til utlandet for at de der kunne lære sprog og få en viss merkantil utdannelse. En slik reise kunne for enkelte være nokså langvarig. Således ble kjøpmann James Colletts to sønner Peter og Johan (John), 16 og 15 år gamle i 1773, sendt ut under ledelse av sin huslærer, den danske studenten Frants Dræby, på en utenlandsreise som omfattet de fleste europeiske land. Også kjøpmann Collett hadde hatt huslærer: I 1742 anmodet rådstueskriver i Christiania, Jacob Leuch, professor Hans Gram i København om å skaffe en huslærer til madame Colletts tre sønner med følgende ord:

En fornem Kiøbmands Enke her af byen, Madame Collett, har tre Sønner, til hvem hun ønsker en Informator, at de med Tiden kunde bli bekvemme til at gaa til Akademiet, endskiønt hendes dessein [hensikt] ikke er at employere

226 J.C. Aall: "Jacob Aalls Biographi", s. 1.

227 J.C. Aall: "Jacob Aalls Biographi", s. 2.

228 Conradine Dunker: *Gamle Dage*, s. 69. Red.: Man får anta at kilden til dette var Treschow selv, hennes mors fetter.

229 Jacob Aall: *Erindringer som Bidrag til Norges Historie*, utg. Lange, 2. utg., Chra. 1859, s. 66.

nogen af dem til den geistlige Stand. Hun vil med Fornøielse give saadan en Karl aarligen 100 Rdl. og til Nyaar 10 Rdl., foruden at han har et godt Huus, hvor han nyder fri Alting, undtagen Tvæt, baade til Nødvendighed og til sømmelig fornøielse. Skulde der findes nogen dansk eller tydsk student, som vilde o.s.v.²³⁰

3.3 Skoleelevene

3.3.1 Bakgrunn og elevtall

Sosial bakgrunn

Fra først av har mange elever vært bondegutter og sønner av prester. Senere er det sønner av borgerne i byene og prestesønner, men det er også sønner av håndverkere. Johan Storm, sønn av en smed i Aker, ble innsatt i Christiania katedralskole i 1726, 14 år gammel. Han ble dimittert til universitetet da han var 21 år og har gått i alle klasser. Etter fem års forløp fikk han teologisk eksamen og ble prest i Vågå i Gudbrandsdalen. Erik Nicolay Arbien (den senere rektor), også elev i Raschs tid, var sønn av en kjøpmann som var innvandret fra Sverige.

Elevtall

Skolens elevtall har aldri vært høyt, i middelalderen antagelig ca. 15, for senere etter reformasjonen å ha vokst til ca. 50 i 16. og 17. århundre. I begynnelsen av 18. århundre har det vært flere elever, men så har elevtallet sunket igjen. Av artiumslistene ser man at antallet dimittender aldri har vært stort, fra 2–3 og opp til 10–12 per år.

De færreste blant elevene har gjennomgått hele skolen, da mange ble tatt inn i en av de høyere lektier etter først å ha fått privatundervisning hos en huslærer. Skolens øverste lektier var derfor best besatt; i de tre nederste lektier var det så få elever at ofte kunne én hører ha to lektier, og somme tider alle tre.

Et eiendommelig trekk fra skolelivet den gang, både i det 16., 17. og 18. århundre, er at elever ofte skifter skole – ja, ikke bare det, men at det ble skiftet til et annet land, selvfølgelig især Danmark. Rektor Baden i Helsingør opplyser at han hadde dimittert over 20 norske fra sin skole.²³¹ Men det er også ek-

230 Collett: *Familien Collett og Christianialiv i gamle dage*, 1915, s. 58. Red.: Madame Collett var da enke; guttenes far, Peter Collett, døde i 1740. James Collett d.y. (1728–1790) arvet en stor formue og var selv forretningsmann i Christiania. Se Rians biografi i *NBL* 2.

231 Dette har han gjort i løpet av kun 14 år. Baden ble konrektor og rektor *designatus* 1766 og satt i stillingen til 1780, da han ble professor i København.

sempler på flytting den motsatte veien: Peder Frantssøn, født i Aarhus (eller kanskje et sted i Skåne), gikk først i Helsingør skole, deretter i Oslo, der han ble student i 1570. Ni år etter ble han kapellan ved Akershus slottskirke, og tre år etter kapellan i Land og sogneprest der i 1702.

Elevoversikter fra 1700-tallet

1730-tallet

Lektie	1737	1739
6 ^{te} (mesterlektien)	27	18
5 ^{te}	11	17
4 ^{de}	15	13
3 ^{die}	10	11
2 ^{nen}	10	16
1 ^{ste}	5	
Til sammen	78 elever	75 elever

1780-tallet

Lektie	1785	1786	1789
6 ^{te} (mesterlektien)	19	15	15
5 ^{te}	10	9	14
4 ^{de}	2	4	4
3 ^{de}	3	4	3
2 ^{nen}	6	5	5
Til sammen	40	35	41

1790-tallet

Lektie	1795	1799
6 ^{te} (mesterlektien)	29	22
5 ^{te}	12	15
4 ^{de}	9	2
3 ^{de}	4	1
2 ^{nen}	6	5
Til sammen	60	45

Elevtallet økte i rektor Raschs tid (1707–1737) og kom opp i 78, et usedvanlig høyt tall. Det holdt seg høyt i noen år etter rektor

Skolen hadde under ham stor anseelse. Baden: *Professor Jacob Badens Levnet*, 1800.

Raschs død, men så sank det igjen til omkring 50. Elevtallet holdt seg lavt i rektor Monrads tid (1782–1788), omtrent som det hadde vært under rektor Hersleb, og det ble heller ikke særlig høyere mens Treschow var rektor (1789–1803). I de fem oversiktene fra 1780- og 90-tallet er det ingen første lektie. Da rektor og konrektor underviste øverste klasse, ble det tre høre-re på de fire klassene, så to klasser ble slått sammen.

Skolens elevtall hadde siden Raschs tid vært synkende. Omkring midten av århundret, for eksempel i 1758, var det ikke mer enn 43, derav fjorten i mesterlektien, tolv i femte lektie, ni i fjerde, to i tredje og seks i annen og første til sammen.

Årsakene til misforholdet mellom byens folketall, ca 7500, og skolens elevtall var mange.²³² Selv om ikke alle elever ble prester, var latinskolen først og fremst sett som en forberedelse til en slik stilling, og ikke alle ønsket det for sine sønner. Videre var det mange norske gutter som gikk i danske skoler. Mange familier brukte også huslærere.

3.3.2 Skoleelevenes klesdrakt

Den danske kirkeordinans bestemte at elevene ikke skulle gå med hatt eller avstikkende klær, heller ikke med dolk eller daggert.

I forbindelse med at biskop Jens Nilssøn i 1594 overlater sin 13-årige sønn Evert til presten og kapellanen i Vang for at han skal gå på skolen der, får vi høre om det utstyr av klær han hadde med seg. Det var:

En ny kappe, *item* [likeså] en ny kledesvampe [vams, en lang trøye] underforet med otther [oterskind] oc en gammel klædes vampe, uforet, en ny leertrøye [lærtrøye] med nye sardugs [blanding av lin og ull] ærmer, oc en gammel leertrøye med sardugs ærmer. *Item* 2 par buxer, it nyt och it noget slett, som hand haffde paa. *Item* et par nye leerhoser, et par bundingshoser sorte og it gammelt oc et par klædes strømper. *Item* 4 skjorter baade gamle och nye. *Item* 3 Kraffuer och en ny hat. Disse vaare Euertis [Everts] klæder baade som han haffde paa, og icke haffde paa.²³³

Til å være sønn av en biskop synes fire par strømper og fire skjorter å ha vært en svært enkel garderobe.

232 Red.: Det ser ut til å være et lavt elevtall på Katedralskolen, ikke bare i forhold til befolkningstall, men i forhold til antallet gutter fra stiftet som fikk utdanning.

233 Jens Nilssøn: *Visitatsbøger*, s. 309f. Evert ble siden prest i Høland og er omtalt av G. Faye: *Hølands Menigheds og Præsters Historie*, s. 27–30. Se også "Hamar katedralskole" i kap. 3.2.1.

3.3.3 Ugagn, disiplin og straff

En gang i år 1622, i Trugels Nilssøns tid som rektor, sees glassmester Osmund Riekkertson å ha kvittert for 4½ rigsort for nye vindusruter og nytt bly i skolen. Kanskje har skolegutter vært på ferde og gjort ugagn. Den danske kirkeordinans bestemte at hvis disiplene ikke oppførte seg sømmelig, skulle de jages fra byen. For øvrig skulle guttene vekkes kl. 5 om morgenen og være på skolen klokken 5.30, om vinteren klokken 6.

Lærerne skulle straffe på rett måte.²³⁴ De skulle bruke ris, men hvis en *ribaldus* [slyngel] satte seg opp mot dem, kunne de bruke ferlen, og slå innvendig i den flate hånd eller på ryggen, dog ikke mer enn fire slag.²³⁵ Det er så vidt vi vet ikke noe belegg for å si at ferlen har vært alminnelig brukt i norske skoler.

En søndag i mai 1637, mens Stockfleth var rektor, hadde en del skoledegner reist ut til "den øde Klosterruin" på Hovedøen hvor de hadde det lystig med drikk og sang. Her kom de i klammeri med en skredder som siden klaget til rektor. Hovedmannen for klammeriet tilstod og unnskyldte seg med drukenskap. Han måtte også stå skolerett, hvorefter ti skolepersoner "gav ham hver 2–3 slag av 3 ris".

Men i 1633, i Nils Thomassøns tid som rektor, hendte noe spesielt: En elev forsøkte to ganger etter hverandre å sette fyr på skolehuset.²³⁶ Denne gutten, Sven Povelsen, hadde siste gang listet seg inn i skolen og lagt fyr under nederste hørers stol. Varmen hadde han tullet inn i noen kluter og lagt "feuerstikker ovenpå", så da Hans Kleinsmed kom for å slå lås for skoledøren lå det og ulmet. Nu ble synderen "anfrittet [utspurt] av *domino conrectore Johanne Paulino* [herr konrektor]²³⁷ og flittigen eksaminert". Han tilsto straks etter i nærvær av borgermesteren Lars Ruus at han hadde gjort dette for å kunne komme hjem til sine foreldre og bli kvitt skolegang når skolen var brent. Da hans vert, Thomas Villumsen, ikke ville innestå for at det ikke kunne hende igjen, ble gutten etter biskopens ordre overlevert til slottstjeneren Christen Andersen som skulle ta vare på ham. Som straff måtte gutten "stå skolerett" etter

234 Red.: Se formuleringene i geistliges ed, i kap. 3.1.4 "Ed for pedagoger i Oslo og Hamar stift".

235 Ferle (av lat. *ferula*: ris) Et strafferedskap utformet som et treskaft med en rund skive som det kunne være pigger på.

236 Christiania Bispearkiv Kapittelprotokoll for 1633; Daae: *Det gamle Christiania* s. 157.

237 Red.: Johannes på latin tilsvarende bl.a. Jens, Hans eller Jon på norsk – ikke Jacob. Men i neste fotnote og også ellers i teksten omtales denne konrektor som Jacob.

Motivet på dette bildet fra ca. 1450 er undervisning. Tre peblinger, lett kjennelige på sin spisse lue, er i gang med lesningen, mens læreren står klar med ferlen i høyre hånd og riset i venstre (kf. Oslo katedralskoles emblem). Til venstre kommer den unge Jesus, også med sin bok, på vei til undervisning i templet. Utsnitt av kalkmaleri i Tuse kirke ved Holbæk.

stattholders og biskops befaling i lektorens og prestens nærvær, hvorefter hver skoleperson fra den øverste til den nederste, store og små, hver gav ham tre slag av to ris. Til slutt skulle også konrektor og de to hørerne straffe ham.²³⁸ Straks etter ble han forvist fra byen, slik at han ikke kunne komme tilbake uten øvrighetens tillatelse.

Gateslagsmål

I 1744 inntraff en begivenhet som angikk skolen og som vakte mye røre i byen. Nærmere underretning om denne får vi i et skriv fra stiftsamtmann Frederik Otto von Rappe til oversekretær m.m. v. Holstein. Brevet er datert 26. desember 1744 og lyder slik:

²³⁸ Lektor var dengang Oluf Boesen, presten var mag. Kjeld Stub. Konrektor var Jacob Paulsen.

Eders Excellence, maa jeg nødvendig indberette, hvorledes paa Gaderne her i Byen, trende Aftener efter hinanden, udi næstleden [siste] Uge har været Een særdeles stor Alarm imellem den Latinske Skoles Disciple paa den Eene, og Eendel under Officerer, Laqveier og Kudsker paa den anden Side, hvilcket har reist sig deraf, at Een Officers Laqvei først skal have slaget Beenene under Een Discipel, saa Hand falt paa Gaden, hvorover Een anden Discipel i overværelse av 3de Hands Camerater kort efter og samme Aften, har givet Laqveien et Øre Figen, mens derpaa har ingen af partene klaget, som dog burde skeed, i stæden for at de selve, saaledes har taget sig til rette, at Disciplene den Eene næstfølgende Aften efter beretning har samlet og sammenrotted sig paa Gaden, og den anden Aften, derimod det andet Partie, hver med Stocke og Prygle, hvilcket har gjort et saa stort et oprør og opløb i Byen, at paa visse Stæder i Gaderne er bleven samlet 7–800 mennisker, ja til Tuusinde af alle Slags Folck, dog uden Gevær, saa meget mig er vidende, undtagen Vagten, saa at Eendeel uskyldige og Fornemme Borger Folck, som intet med Affæren havde at bestille, men ickun av deres Huuse var udgaaen paa Gaden dels for at see, og dels for at styre til rætte, er meget ilde bleven slaget og beskadiget, hvoriblandt Een Borger Mand saaledes er medhandlet, at der tvivles om hands Liv, og i hvor vel mand saa vel fra den Geistlige og Civile som paa den Militære Side, har gjort sig all optænkelig umage for at examinere Tildrageligheden, og erholde den rette Sammenhæng udspurt og oplyst, saa vil det dog være uendelig og fast umuelig, uden ved Een ordentlig Combineret Ræt, af alle 3de Stænder efterdi det synes at det Eene Partie er Piqueret [fornærmet, egget] imod det andet, og Eenhver agter at Protegere [beskytte] sine underhavende, hvoraf mand i fremtiden kand befrøgte farlige Svitter af opprør, Mord og deslige, saa fremt dette uden Vedbørlig Straf for de Skyldige saaledes skulde passere, i hvor vel Sagens oprindelse, ickun var Børne og Drænge Værck, som strax i Begyndelsen kunde væren forekommet, naar een hver uden at anrette nogen Alarm eller at tage sig selv til rette, strax havde klaget for sin Competente øvrighed, hvilcket nu icke paa bedre maade kand undersøges og paakiendes til de Skyldige Personers velfortiente undgiældelse end ved en samlet Ræt, der kunde betienes af mig som Stiftsbefalingsmand, Biskopen Niels Dorph, Commendanten Oberst Bjørnsen, Præsidenten Justitz Raad Kofoed, Politimæster Mathias Stub og Een af Byens 12 Mænd Peder Leuch, da

Eenhver af de paagiældende og andre vedkommende maatte være pligtige sine exceptione for i efter Tilsigelse ved Aftens Varsel, Personlig at møde hvilcken min uforgribelige Meening, jeg Eders Excellence til allerunderdanigste Forestilling for Hands Kongel. Maj. Soumitterer.

I forbindelse med dette anmoder von Rappe om at det nu må bli opprettet en politistyrke som kan holde orden i byen. En slik var særlig nødvendig, mente han, i julen og i kommende marked, 5. februar, "da adskillige Fremmede og Liderlige Mennisker sig pleier indfinde".²³⁹

Selv om dette hendte ett år før Arbien døde, fant ikke affæren sin avslutning i hans tid, så noe av det første Hersleb fikk å gjøre var å ordne opp i saken.²⁴⁰ Hvordan den endte, vet vi ikke, men i G.L. Badens bok *Bidrag til Jacob Badens Levnet* er det noen linjer om denne saken.²⁴¹ Der sies det at "rektor Hersleb hadde fått utvirket en kgl. kommisjon til å pådømme denne", og at rektor ifølge visestattholder Benzons mening kunne ha foretatt avstraffelse av elevene uten noen kommisjon.²⁴² Likeledes skulle Benzon ha sagt følgende: "Det er en skam, hr. rektor, at slige poge [gutter] skulle gjøre så meget uleilighet", hvorefter Hersleb skal ha svart, idet han la sin hånd på visestattholderens ordensbånd: "Ja, Deres Excellence, det er av sådanne poge, vi kan gjøre sådanne menn."

3.4 Lærebøker

3.4.1 Tidlige lærebøker skrevet i Norge

Jens Nilsson: Epideigma 1583

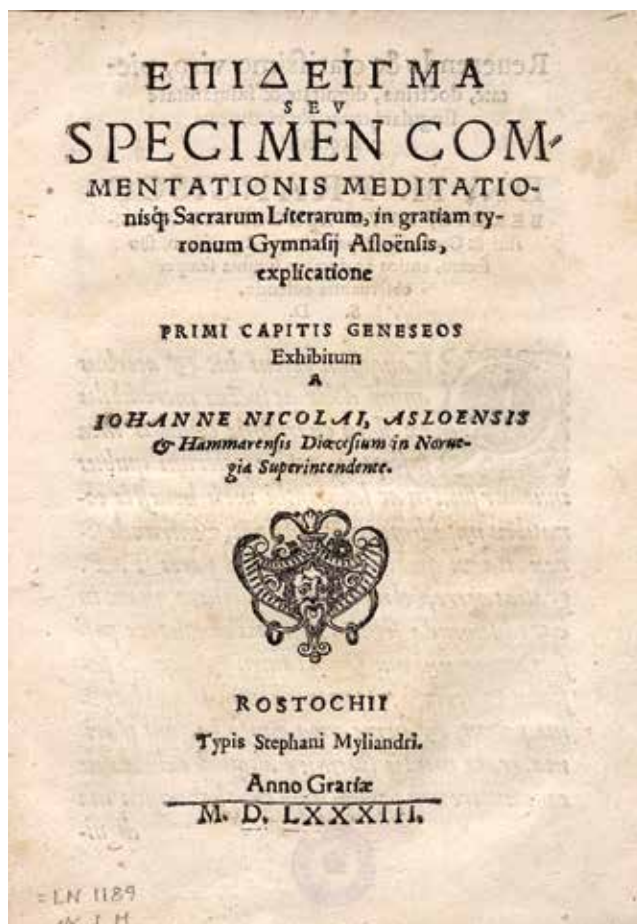
Den første norske skoleboken er skrevet av biskop Jens Nilsson og selvfølgelig på latin. Den er trykt i Rostock i 1583 og altså utgitt tolv år etter at Nilsson var fratrådt som rektor. Den er på 52 sider i kvart, og dens tittel er følgende:

239 Statsarkivet i Oslo. Kristiania stiftamt A-10386, serie Ab Erklæringsprotokoller, protokoll nr. 4 (14.05.1740 - 26.12.1744), fol. 371b, fol. 371 b. Red.: Christiania bys første politimester var nettopp utnevnt i september 1744, på anbefaling av nettopp von Rappe. Sprauten: "Stub, Mathias Hansen", *NBL* 2, bind 8, 2004.

240 Red.: Resultatet kjennes ikke, skjønt Aas har foretatt flere undersøkelser så vel i Statsarkivet som i Riksarkivet for å finne sakens avslutning.

241 På s. 59. Boken er trykt i København i 1800.

242 Når det sies at rektor Hersleb fikk kommisjonen i stand, kan dette synes tvilsomt ifølge det siterte brevet fra stiftamtmann von Rappe. Hvordan det enn forholder seg, synes oppgjøret å ha falt ut til alminnelig tilfredshet.

Epideigma seu specimen commentationis meditationisque sacrarum literarum, in gratiam tyronum gymnasii Asloënsis, explicatione primi capitis Geneseos Exhibitum a Johanne Nicolai, Asloensis et Hammarensis Diæcesium in Norvegia superintendente. Rostockij. Typis Stephani Myliandri, Anno Gratæ MD-LXXXIII.

[Avlagt prøve eller bevis på fortolkning og betraktning av den hellige skrift til bruk for elevene ved Oslo gymnasium med forklaring av 1. kapitel i 1. Mosebok. Utgitt av Jens Nilssøn, superintendent i Oslo og Hamar stift i Norge. Rostock, Stephan Mylianders boktrykkeri i det nådens år 1583.]

Boken er dedisert til hans svigerfar, biskop Frants Berg,

Reuerendo & clarissimo viro, pietate, doctrina, dignitate & humanitate singulari, cæteris virtutibus præcellenti, D<omino> M<agistro> Francisco Bergio, apud Asloenses antistiti & canoni-

co Ripensi longe dignissimo, suo socero, amico ac domino summa semper observantia colendo, s<alutem> d<icit>.

[<Forfatteren> hilser den verdige og strålende mann, enestående ved sin fromhet, lærdom, verdighet og dannelse, fremragende også i andre dyder, herr magister Frantz Berg, biskop hos Oslobeboerne og i lang tid svært verdig kannik i Ribe – sin svigerfar, venn og herre, som alltid bør hedres med respekt.]²⁴³

Etter forordet følger en disposisjon over innholdet som behandler skapelsen etter første Moseboks første kapitel. Det var da meningen at den lærer som benyttet boken i skolen skulle gi en oversikt over forskjellige disipliner som astronomi, geografi, zoologi og botanikk. Forfatteren omtaler en del land og byer, himmellegemene, derunder stjernebilder, og regner opp navn på trær og planter, pattedyr, fugler, krypdyr, fisker og metaller, alt etter datidens ufullkomne viten om disse ting. Han nevner endog "*Mosa Belgicæ & Mosa fluvijs Norvegiæ in provincia Hedemarchiana, Rhodanus, Visurgis et alii*".²⁴⁴ Disse navnene skal vel bety elvene Meuse i Belgien, Rhone og Weser m.fl., samt innsjøen Mjøsa. Boken er tenkt som lærebok i de øverste lektier, og som en veiledning for *lector theologiæ* ved undervisning i både religion og naturvidenskap.

Hallvard Gunnarssøn: historie, teologi og gåtebøker 1596–1606

En annen lærebokforfatter i denne tiden er Hallvard Gunnarssøn. Hans bøker er trykt noe senere enn Jens Nilssøns *Epideigma*, nemlig mellom årene 1596–1606. Etter tysk humanistisk forbilde har han i stor utstrekning benyttet seg av verseformen, en pedagogisk metode, kan man kalle den, som holdt seg ved undervisning i latin, i allfall delvis til langt inn i det 19. århundre. En av hans lærere i Rostock, professor Johannes Posselius, hadde omsatt kirkeårets tekster til greske vers. Ved å lære disse utenat skulle de unge mennesker få både sproglig og religiøs kunnskap samtidig. Denne metoden opptar Hallvard, og han anvender den i en rekke av sine bøker, som er tenkt "til ungdommens øvelse og undervisning". Han benytter verseformen i fem av dem og især den latinske, men boken inneholder også greske, hebraiske og danske vers. Både den

243 Red.: Når Jens Nilssøn omtaler svigerfaren som "sin herre" viser nok det til at Frantz Berg er hans overordnede i kirken.

244 Red.: Jens Nilssøn: *Epideigma* fol. D4v. Ordet *Belgicæ* ser ut som et adjektiv, men er brukt om landet Belgia. I Kraggeruds utgave fra 2004, s. 184, kommenteres språklige problemer i passasjen: *fluvijs* er galt stavet, uten *v*, og ordet betyr dessuten elv, noe som ikke stemmer med Mjøsa.

augsburgske trosbekjennelse og den offisielle kirkebønn har han omsatt på vers, men kirkeårets søndagstekster på gresk. Det tyngre dogmatiske stoff skulle herved læres lettere.

”Den Christelige Lærdoms besynderligste Hoffuit Article” har Hallvard behandlet i et prosaskrift med tekst på dansk, latin, gresk og hebraisk. Til skolebruk skrev han *Isagoge* [Innføring] som gjengir innholdet av det gamle og det nye testamente i latinske hexametre på den måten at én linje skal svare til ett kapitel i Bibelen. Denne boken er tilegnet hans gudsson Ivar Pedersen, som da i 1598 var fem år gammel. For å gi skoleungdommen en oversikt over sin tids naturvidenskapelige oppfatning skrev han en liten *Physica*, der innhold er fremstilt i form av en tabell. Videre skrev han til ungdommens nytte og fornøyelse en samling gåter i latinske vers.²⁴⁵ Man kan derfor si at mag. Hallvard på skolebøkernes område er sin tids mest fremtredende i vårt land.²⁴⁶

Jacob Wolf: skoletragedier, 1591

En annen form for skolebok har Jacob Wolf skrevet, nemlig i form av to tragedier, *Dido* og *Turnus*, som er en kompilering og omdannelse av henholdsvis første og annen halvdel av Vergils *Aeneide*. Ved å lese den eller lære den utenat skulle skoleguttene både få øvelse i latin og en oversikt over handlingen i Aeneiden.²⁴⁷ Da det i andre skoler – i Bergen og antagelig også i Stavanger – er oppført skoledramaer på denne tiden, er det nærliggende å tenke at det også har vært tilfelle i Oslo. Wolf har stilt tragediene sammen fra de steder hvor personene opptrer talende, og vi må derfor anta at det er tenkt på oppførelse på en scene. I et slags forord til skuespillene sier han at han muligvis vil bli rammet av kritikk fordi han fremfører Vergil, Seneca og Terents på scenen og dermed har blandet tragisk, komisk og episk diktning.

De nevnte tragediene er redigert i fem akter av noe forskjellig lengde og uten andre inngrep fra Wolfs side enn en innholdsangivelse og en kort oversikt foran hver scene. De er trykt i København i 1591 under følgende tittel: *Tragoediæ duæ, quarum prima Didonis, altera Turni, ex Virgilii Æneide transcriptæ*.

245 Red.: Nyere forskning har vist at Hallvard har samlet gåter fra andre forfattere og utgitt dem, noe han også tilkjennegir i forordet. Se Roggen: ”Hallvard Gunnarssøn”, *NBL* 2, bind 3, 2001, s. 497f.

246 Red.: Hallvard Gunnarssøns posisjon er svekket ved nyere forskning. Se ”Hallvard Gunnarssøn” i kap. 4.5.1, med redaksjonelle fotnoter.

247 Francis Bull: *Norsk litteraturhistorie* bind 2, s. 68. Red.: Det er imidlertid ikke korrekt at begge dramaene gjengir første del av Aeneiden, slik Bull skriver, og som Aas hadde gjengitt etter ham. Vi har derfor korrigert dette i teksten. Se også teksten fra tittelbladet, gjengitt nedenfor.

Juan Luis Vives (1492–1540), spansk lærd humanist, filosof og utdannelsesreformatør. Han var av jødisk familie, men konverterte til kristendommen og flyktet 17 år gammel fra inkvisisjonen. Vives ble professor ved universitetet i Leuven, hvor han samarbeidet med Erasmus av Rotterdam. Bronseskulptur av José Aixá Iñigo fra 1880. Statuen er plassert i den indre patio til det gamle Universitetet i Valencia, grunnlagt i 1499, der Vives var en meget ung student. I bakgrunnen en detalj av bygningen, som ble innkjøpt av dronning Isabel 'den katolske' i 1493 som bygning for det planlagte universitetet.

[To tragedier, av hvilke den første er om Dido og den andre om Turnus, skrevet av fra Vergils *Aeneide*] I 1595 ble det visstnok trykt en utgave av disse skoletragediene i Frankfurt am Main, så de har antagelig i pedagogers øyne hatt en viss verdi både som skuespill og som skolebøker. Wolf selv begrunner denne bearbeidelsen med ønsket om å la skoleelevene få bli kjent med Vergils *Aeneide* – noe det ikke er tid til, dersom episet skal gjennomgå i sin helhet.²⁴⁸

3.4.2 Lærebøker brukt i Norge på 1500-tallet

I forbindelse med at biskop Jens Nilssøn i 1594 overlater sin 13-årige sønn Evert til presten og kapellanen i Vang for at han skal gå på skolen der, får vi vite hvilke bøker han hadde med

²⁴⁸ Wolfs skuespill er omtalt i H.J. Huitfeldt-Kaas' *Christiania Theaterhistorie*, s. 45–49.

Teksten på sokkelen til Vives' statue lyder: *Clarissimo scholari suo et praestantissimo philosopho Ioanni Ludovico Vives Universitas Valentina anno MDCCCLXXX dicavit.* [Universitetet i Valencia innviet (denne statuen) til sin svært berømte lærde og svært fremstående filosof, Juan Luis Vives, i året 1880.]

seg: *Colloquia Vivis*, *Colloquia Maturini Corderi*, *Grammatica Sorensis*, *Grammatica Torrentini*, [Vives' kollokvier, Cordiers kollokvier, Sorø-grammatikken, Torrentinus' grammatikk].²⁴⁹ Disse bøkene må guttene antagelig ha brukt i Oslo katedral-skole. Dessuten "nogle andre scolebøger i tvende baand sønderrefuen och ilde medfaren. *Psalterium Davidis*, *Catechesis Vitebergensis* [Davids salmer og Wittenbergkatekismen]." Disse sistnevnte bøkene var altså i dårlig stand. Hva angår kollokvierne kan det nevnes at samtaleformen var mye brukt av humanister, og var jo ofte anvendt også i antikkens greske og romerske litteratur.

Forfatteren av *Colloquia Vivis* var Juan Luis de Vives (1492–1540), en spanjol av høy byrd. Opprinnelig støttet han skolasitikken, men han gikk over til humanismen. Vives er denne retningens betydeligste tenker, mens Luther, Melanchthon og Erasmus har hatt størst innflytelse. Vives er den første humanist som underkaster den aristoteliske psykologi en undersøkelse for å anvende den pedagogisk. Hans kollokvier ble mye

²⁴⁹ Jens Nilsson: *Visitatsbøger*, s. 310 med fotnote om lærebøker.

brukt i alle lands skoler. Den opprinnelige tittel var *Linguae Latinae Exercitatio* [Øvelse i det latinske språk], og disse øvelsene var basert på hans egen undervisningserfaring. Boken var bestemt for begynnere i latin. Hovedverket til Vives, *De Tradendis Disciplinis* [Om å føre fagene videre, dvs. om utdanning] (1531), var renessansens mest systematiske og ble ansett som autoritativt i mer enn hundre år.

For ytterligere å vise at Oslo katedralskole så absolutt har fulgt med i sin tids pedagogikk, må en bok skrevet av Maturin Cordier (1479–1564) omtales noe nærmere. I 1534 ble bestyreren av *College de Sainte-Barbe* i Paris, André de Gouveia, anmodet om å komme til Bordeaux for å reorganisere skolen der, *Collège de Guienne*, i humanistisk ånd. Da Gouveia reiste dit hadde han med seg flere lærere, deriblant Cordier, som da var lærer i *College de la Marche*, hvor han hadde hatt Calvin som elev. Etter noen års opphold ved skolen i Bordeaux, som gjaldt for en av Europas beste på denne tiden, reiste Cordier, som var født i Normandie i 1479, til Genf for å arbeide ved den skole som da var anlagt av Calvin. Siden grunnla han en egen skole, og oppholdt seg det meste av sin levetid i Sveits, hvor han virket som en reformator på skolens område. Hans berømte skolebok, *Colloquiorum scholasticorum libri IV ad pueros in sermone Latino paulatim exercendos recogniti* [Lærde samtaler i fire bøker, gjengitt for gutter som skal øves gradvis opp i latinsk tale],²⁵⁰ ble en av tidens mest brukte, ja, mer brukt enn noen annen i de siste årtier av det 16. århundre og videre i det 17. Da den var i fire deler, skulle denne boken anvendes oppover klassene, i motsetning til Vives, som bare var for begynnere. I konservative engelske skoler ble den brukt like inn i det 19. århundre.

Både Cordiers og Vives' her nevnte bøker har en pedagogiskhistorisk verdi, da de gir oss direkte innblikk i datidens metode i skolen. Skjønt Cordier var kalvinist, er hans bok fri for all sekterisk bitterhet, og den var da også benyttet i de katolske skoler i mer enn to hundre år. Hans kollokvier var ikke bestemt til å læres utenat, men til å leses flere ganger "som en behagelig øvelse". Denne boken var tenkt til å brukes av gutter i alderen 11–12 år til 14–15, og da som materiale for en systematisk konversasjon i latin.²⁵¹ Innholdet angår guttenes daglige liv, hjemme, på skolen og i kirken. Det kristelige syn på plikt og autoritet, både menneskelig og guddommelig, farver det

250 Red.: *Colloquiorum* er genitiv, "fire bøker med lærde samtaler". Som forkortet tittel brukes nominativ flertall: *colloquia*.

251 Foster Watson: *The English Grammar Schools to 1660*, Cambridge 1908; Sandys: *A History of Classical Scholarship*, bind II, Cambridge 1967, s. 173. Red.: Aas brukte en tidligere utgave av Sandys.

hele. Økonomiske og sosiale forhold som f. eks. håndverk og handel blir også behandlet. Boken ble første gang trykt i 1564.

Av de to grammatikkene var den ene en forbedret utgave av Alexanders *Doctrinale*,²⁵² ved en hollandsk lærer fra Zwolle, Herman Torrentius, og det var hans utgave som var blitt bearbeidet for danske og norske skoler. Den andre grammatikken var skrevet av lærere ved skolen i Sorø. *Catechesis Wittenbergensis* [Wittenberg-katekismen], trykt i København i 1618, var nærmest en lærebok i teologi. Disse lærebøkene må antagelig ha blitt brukt i de øverste lektier.

I kirkeordinansen av 1607, som jo gjelder Norge, nevnes ikke "dansk" annet enn i tittelen på en ordbok: *Epitome brevis Nomenclatoris Latine et Danice* [Utdrag av kort 'nomenclator' på latin og dansk].²⁵³ Av lærebøker nevnes Cordiers Kollokvier, som er omtalt ovenfor, *Catechesis Wittenbergensis* [Wittenberg-katekismen] foruten Luthers katekisme, Vives' Kollokvier, Erasmus' Kollokvier foruten de alminnelige latinske forfattere, *Grammatica Philippi*²⁵⁴ og *Clenardus' greske grammatikk*²⁵⁵ og *det greske testamente*. I fjerde klasse skulle man begynne med gresk, og for sjette klasses vedkommende er nevnt undervisning i geometri, men dette har neppe skjedd før etter år 1700. Historie eller geografi er ikke nevnt; det hele er preget av klassisk filologi. Allikevel er 1600-tallet i så henseende et vendepunkt.²⁵⁶

Etter leseplanen følger *Admonitiones necessariae ad pietatem & profectum juventutis scholasticæ* [Nødvendige råd til skoleungdommens fromhet og fremgang], og deretter en slags instruks for skolemester og hørere.

Flere av bøkene som ordinansen her nevner, for eksempel kollokvierne, ble brukt i skolens øverste klasser lenge før år 1600.²⁵⁷ Lærebøkene som er brukt i de lavere klassene, 1–3, finner vi av skolens regnskaper, og det viser seg at de er brukt gjennom hele det 17. århundre. Bøkenes pris er også anført i regnskapene, da de ble utdelt gratis.²⁵⁸ De var følgende:

252 Se kap. 1.3.3 "Undervisning og lærebøker".

253 *Nomenclator* betyr egentlig en som regner opp navn. Her betyr det et lekikon. Red.: Det dreier seg om en forkortet og fordansket utgave av Hadrianus Junius' *Epitome*, se Litteraturlisten del 3 under Resen (1624).

254 *Grammatica Philippi* er Philipp Melanchthons latinske grammatikk som utkom første gang i 1525.

255 *Nicolaus Clenardus* (1495–1542), født i Brabant, underviste i latin i byene Braga (i Portugal) og Granada og skrev en fortrinlig gresk grammatikk som ble meget brukt og mange ganger opptrykt.

256 Se kap. 3.1.3 "Trek av det 17. århundres pedagogikk".

257 Bøkene omtales i begynnelsen av dette kapitlet.

258 Regnskapene er i Statsarkivet.

1. Donat	Latinsk grammatikk av Donatus	8 Skilling
2. <i>Aurora</i>	[“Morgenrøden”]	8 Skilling
3. <i>Catonis Disticha</i>	[Catos tolinjers vers]	10 Skilling
4. <i>Grammatica Præcepta minora</i>	[Liten grammatisk lære]	16 Skilling
5. <i>Epistolæ Ciceronis</i>	[Ciceros brev]	12 Skilling
6. <i>Grammatica min<or> Bangii</i> (innbundet)	[Bangs lille grammatikk]	1 mark
7. <i>Grammaticæ Epit<ome></i>	[Utdrag av grammatikken]	10 Skilling
8. <i>Vocabula min<ora> Stephanii</i>	[Stephanius’ lille ordliste]	12 Skilling
9. <i>Nomenclat<or> grammatic<icæ></i>	[Ordliste, grammatisk]	16 Skilling
10. <i>Catechesis min<or></i>	[Liten katekisme]	12 Skilling
11. <i>Catechesis integ<ra></i>	[Hele katekismen]	16 Skilling

Disse bøkene, og sannsynligvis også de øvrige, ble altså utdelt gratis til elevene. Prisen er for uinnbundne bøker, men de ble ofte innbundet for skolens regning. Innbinding kostet fra 15–20 skilling pr bind.

Nr. 1 og 3 av bøkene på listen var brukt allerede i middelalderen.²⁵⁹

Nr. 2, *Aurora Latinitatis* [Latinens morgenrøde] kom ut i 1638. Det var en begynnerbok i latin, skrevet av Thomas Bang (1600–1661), som ble professor i teologi ved universitetet i København. Han skal ha vært svært dyktig i hebraisk, men mindre fremragende i latin.²⁶⁰ Etter kongelig befaling reviderte han den latinske grammatikken som var utgitt av rektor i Sorø, Jens Dinesen Jersin, i 1623. Den nye utgaven ble delt i to, *Grammatica præcepta minora* og *Grammatica præcepta majora* [henholdsvis Liten og Stor grammatisk lære] som utkom i 1636 og 1640. Den førstnevnte er den samme som her er oppført under nr. 4 og 6.

Nr. 5, *Epistolæ Ciceronis* [Ciceros brev] var utgitt av den kjente rektor i Strassburg, Johannes Sturm (1507–1589), og dens

259 De er derfor omtalt tidligere; se kap. 1.3.3 “Undervisning og lærebøker”.

260 Red.: Dette setter hans lærebok i et underlig lys og er ikke et enerådende syn. “Medens Thom. Bangs egentlige Universitetsfag vare de orientalske Sprog, behandlede han dog ogsaa *det latinske Sprog* med virtuositet.” Martin Cl. Gertz: tillegg til Rørdams artikkel “Bang, Thomas”, *DBL 1*, bind I, s. 502.

formål var å gi skoleguttene et slags grunnlag for å uttrykke seg på latin. I Kommunitetet skulle de under og etter måltider øve seg i å disputere på dette sprog.

Nr. 7, *Grammaticæ Epit.*, er den nevnte Jersins *Epitome grammaticæ latinæ*.

Nr. 8, *Vocabularii minoris Stephanii libri IV* [Fire bøker av Stephanus' lille ordbok]²⁶¹

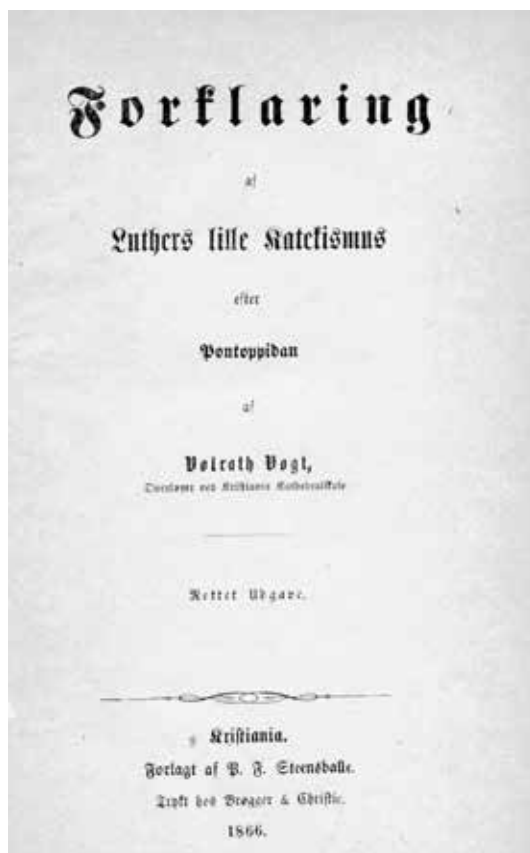
Nr. 9, *Nomenclator grammaticæ*, det må antagelig ha vært en ordfortegnelse.

Nr. 10 og 11: Av Luthers katekisme var det i Tyskland og Danmark utkommet mellom 30 og 40 utgaver, deriblant de ovenfor nevnte: *Cathechismus minor Mart. Lutheri pro pueris* [Martin Luthers lille katekisme for barn] og *Cathechismus integer; simul, ex minore*

261 Red.: Her kan det være noen tvil om hvilken "Stephani" som er den riktige. Robert Stephanus fra den kjente ordboks- og boktrykkerfamilien Stephanus eller på fransk Étienne grunnla *Thesaurus Linguae Latinae* [Det latinske språkets skattkammer], men også dansken Stephan Hansen Stephanus utgav ordbøker, og disse var ment til bruk i danske og norske skoler. Vi antar derfor det var sistnevnte som var i bruk i Oslo og har tatt dem inn i Litteraturlisten del 3. Aas tenker annerledes: Til slutten av det 18. århundre, nærmere bestemt i 1771, da italieneren Forcellinis store latinske leksikon ble utgitt, var alle leksika i Italia og andre steder grunnlagt i større eller mindre grad på Calepinus. Denne mann, Ambrogio da Calepio eller *Ambrosius Calepinus*, tilhørte Augustinerordenen i Bergamo. Han utgav sitt berømte leksikon i Reggio i 1502 og måtte snart forberede en ny utgave i 1509, men da han døde i 1511 kom den nye utgave ikke ut før i 1521. Den ble da utgitt i mange land og med mange tilføyelser, noe som fikk den kjente danske filologen Ole Borch (1636–1690) til å si i en *Dissertatio de Lexicis Latinis* [Avhandling om latinske leksikon]: *Bonus ille Calepinus toties coctus et recoctus pessime sapit*. [Den gode Calepinus, som er kokt og kokt opp igjen så mange ganger, smaker svært dårlig.] Calepinus' leksikon ble i 1532 utgitt av franskmannen Robert Etienne, kallet *Stephanus*, (1503–1559) under titelen *Thesaurus Linguae Latinae* [Det latinske språkets skattkammer], og de senere bearbeidelser av dette i en større og en mindre utgave, f.eks. ovenfor nevnte *Vocabularium min. Stephani*, fikk betegnelse eller navn etter Robert Stephanus.

Aurora Latinitatis [Latinkunnskapsens morgenrøde], begynnerbok i latin skrevet av Thomas Bang (1600–1661). På tittelsiden her står det "En ny og forbedret utgave til offentlig bruk for norske og danske elever". Boken ble brukt ved Christiania katedralskole.

Til venstre: Forklaring av Luthers lille katekismus, en utgave fra Christiansand 1817:

"Sandhed til Gudsfrygtighed, udi en eenfoldig og efter Muelighed kort dog tilstrækkelig Forklaring, over Sal. Dr. Mart. Luthers Liden Catechismo, Indeholdende alt det, som den, der vil blive Salig, har behov at vide og gjøre".

Til høyre: Forklaring av Luthers lille katekismus, en utgave fra Christiania 1866: *Forklaring af Luthers lille Katekismus efter Pontoppidan* av Volrath Vogt. Vogt var overlærer ved Christiania katedralskole 1839–1889, Pontoppidan en kjent dansk teolog.

Lutheri, & epitome [Hele katekismen, og samtidig et utdrag av Luthers lille (katekisme)].

I fjerde lektie begynte man med gresk, og grammatikken man brukte var skrevet av Theophilus Golius (1528–1600), professor i etikk i Strassburg. Denne "*Golii greske grammatikk*" er nevnt blant lærebøker her ved skolen også i begynnelsen av det 19. århundre og er antagelig anvendt helt til Curtius' grammatikk ble overført til norsk ved Valentin Voss.²⁶² Curtius var professor i Leipzig. Som ovenfor nevnt brukte man, eller skulle man ifølge ordinansen av 1607, bruke Clenardus' greske

262 Red.: Denne grammatikken utkom første gang i 1859.

grammatikk (se ovenfor), men denne kan ikke ha holdt seg lenge, men er fortrent av Golius.

3.4.3 Lærebøker etter 1775

Den Guldbergske skolekommisjon av 1775 hadde gjort forestilling om at "der måtte gjøres nye oplag" av de "befalede *autores*", og at disse måtte trykkes under "bekvemme personers opsikt". Dette ble da også gjort for klassikernes vedkommende. Enkelte av disse var ikke ganske billige, således kostet Justinus, som kom ut i et uhandterlig kvartformat i 1776, 9 mark, og Terents, i to tykke oktavbind, 10 mark. Disse var trykt i Tyskland.²⁶³

19. mai 1789 gikk det ut en forordning til biskopene i Danmark og Norge om at professor Jacob Badens latinske leksikon skulle innføres til offentlig bruk. Fattige elever skulle få boken på skolens bekostning. Den var funnet fullkommen verdig til å fortrenge den hittil brukte *Nucleus* og *Verba Stephanii*.²⁶⁴

I gresk brukte man et gresk-latinsk leksikon, nemlig: Hedericus' *Novum Lexicon Manuale Graeco-Latinum*, dessuten Golius' greske og latinske grammatikk. Senere brukte man Langius' grammatikk og Blochs lesebok. Først i 1830 kom Paul Arnesens *Græsk-Dansk Ordbog til Brug for den studerende Ungdom, med kongelig allernaadigst Understøttelse* udgiven.

Jacob Badens tysk-dansk og dansk-tysk ordbok, som Amberg hadde vært medarbeider i, kom ut i København mellom årene 1797 og 1810. I religion brukte man Campes "Ledetraad" og Scherers bibelhistorie, men disse ble etter hvert fortrent av S.B. Herslebs bibelhistorie. Av denne var det to utgaver, en mindre for de lavere klasser, som første gang kom ut i 1812, 7. opplag i 1863, og den store utgaven som første gang kom i 1813, 7. opplag i 1868.

I 1777 utkom Ove Mallings bok *Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere*, særlig skikket som "dansk lesebok". Og i 1799–1804 utarbeidet K.L. Rahbek sin *Dansk Læsbog og Exempelsamling* I og II. Denne ble innført ved de norske latinskoler, etter at man tidligere hadde brukt Malling. Ikke før

263 Red.: For informasjon om de enkelte lærebøkene, se Litteraturlisten, del 3.

264 Red.: "Verba Stephanii" er Stephanius' *Nomenclatoris Latino-Danici minoris libri IV in usum scholarum Daniæ & Norvegiæ* [Liten latin-dansk substantivordbok i fire bind til bruk i Danmarks og Norges skoler], Kbh. s.a. Det var gått ut en kongelig reskript til Danmarks og Norges biskoper allerede 22. januar 1762, der det heter at "Liber Cellarii Memorialis efterhaanden, og saasnart gjørligt, skal, i Stedet for Stephanii Nomenclator, udi de latinske Skoler indføres og i Brug bringes." *Kongelige Rescripter*, del 5, bind II, s. 450. Se Litteraturlisten del 3, Cellarius.

Forsiden til *Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere*, skrevet av den danske historikeren og embedsmannen Ove Malling 1777. I forordningen om de latinske skoler av 1775 ble morsmålet og historie styrket, og det var på oppdrag at Malling (1748–1829) skrev denne boken. Også planen for boken var fastlagt utenfra: Omtalen av historiske personer skulle organiseres etter deres karakter og deres dyder. Malling illustrerte de gode egenskapene ved fortellinger, og skriver selv i fortalen at han har "søgt at fremsætte enhver især saaledes, som jeg omtrent mundtlig vilde have fortalt dem for Folk af forskjellig Alder, naar jeg ønskede, at den unge skulde fatte, hvad jeg vilde sige, og den gamle ikke blive kjed af at høre til [høre på]."

i 1808 kom Sagens *Dansk Læse- og Declamations-Øvelsesbog for Ungdommer*.

I norsk hadde man Gellerts veiledning i brevskrivning og Rahbeks veiledning i dansk stil. Men etter hvert tok man i bruk Platous *Chrestomathie*²⁶⁵ og Sagens lesebok. Mauritz Hansens *grammatikk* og hans *Praktiske Veiledning i Modersmaalet* kom ikke ut før i 1822. Mallings *Store og gode Handlinger* var fremdeles til dels i bruk ved århundreskiftet.

I hebraisk var det følgende lærebøker: Gesenius' lesebok og Lindbergs grammatikk. I historie hadde man Suhms *Udtog af Historie* (1776), dessuten Sommerfelts lærebøker i norsk og Kofods i engelsk.

265 Red.: *Chrestomathie* (av gr. 'khrestomátheia': nyttig for læring) er en betegnelse på en type lærebøker som inneholder teksteksempler, ordnet i pedagogisk rekkefølge.

Ved Christiania katedralskole brukte man i lengre tid ikke lærebok i historie i de øverste klasser. Lærerne dikterte, noe som selvfølgelig var det samme som å kaste bort en masse tid. Heller ikke brukte man noen lærebok i matematikk, ialfall ikke i geometri, før Holmboes kom ut. Om geometrien sies: "Den skal leses med euklidisk strenghet, og den leilighed der gives til praktisk at foredrage logiken, skal benyttes".

I tysk og fransk hadde man Hallagers tyske lesebok og *A.B.C. instructif*.²⁶⁶ Dessuten Hjorts grammatikk²⁶⁷ foruten Hansons *Thuiskon eller Tydsk Læsebog med Ordbog* og samme forfatters *Engelsk Læsebog*.²⁶⁸ Gedikes *Læsebog i Fransk* og hans *Chrestomatie* var brukt, likeså Hagerups grammatikk.²⁶⁹ Helt til omkring 1820 brukte man som nevnt ikke lærebøker i matematikk: det ble diktert. Men da Holmboes kom ut, holdt de seg til omkring 1880. Endelig bemerkes at helt til århundrets slutning var de utgaver av klassikerne som benyttedes i samtlige høyere skoler i vårt land, trykt i Leipzig.

3.5 Bokhandel og trykkeri

3.5.1 Bokhandel i Oslo

I et kongebrev av 22. januar 1575 ser vi et initiativ til en bokhandel i Oslo. I brevet, som er adressert til superintendent Frants Berg, sies det at superintendenten og kapitlet skal forhandle med en person som skal bo i Oslo og holde alle slags nyttige bøker som prester, skolepersoner og andre har "for nøden". Han skal være fri for skatt, toll og vakt eller annen borgerlig besværing. Han skal bare fremby nyttige bøker *in*

266 Denne Hallager het Laurents og var student fra Bergens skole. Han studerte medisin, tok doktorgraden og ble stadsfysikus i sin fødeby. Da han oppholdt seg i København, gav han timer i fransk for å leve. Thorsen i *DBL* 1, bind VI, 1892, s. 511.

267 Red.: Peter Hjort (1793–1871) var som ung student en av lederne for avskjedsfesten for professorene Niels Treschow og Georg Sverdrup, da de i 1811 forlot Københavns Universitet for å bli professorer ved det nye universitetet i Christiania. Som lektor i Sorø beskjeftiget Hjort seg med språkvitenskap og utgav arbeider om tysk og latin. Hans danske lesebok for barn kom i mange opplag, også etter hans død. *Den tydske Grammatik for Dansktalende* utkom første gang i 1824.

268 Red.: Peter Treschow Hanson (1783–1843) fra Larvik fikk sin skolegang i Tyskland. Tilbake i Norge hadde han en ganske omfattende litterær produksjon.

269 Matthias Hagerup fra Bjørnør var student fra Throndheims skole fra 1785 og juridisk kandidat fra 1799. Han var meget dyktig i fransk og utgav bl.a. *Kortfattet Fransk Sproglære*, Kbh. 1808 og *Raisonnement theoretisk-praktisk Sproglære over det franske Sprog*, Kbh. 1806.

theologia og *in philosophia*, ingen sekteriske eller kjetterske bøker som strider mot den ortodokse lære.²⁷⁰ Da det heller ikke var noen boktrykker i byen, må en bokhandel der man kunne få fremmed litteratur ha vært av stor betydning.

Det er tidligere nevnt at bokhandelen antagelig kom i gang etter tiltak av Jens Nilssøn. Og ifølge et kongebrev av 1575 ble en Steffen bokbinder antatt som bokfører [bokhandler] av Oslo domkapitel. Senere – i 1632 – tillot kapitlet at bokbinder Anders Pedersen fremfor noen annen skulle få holde [ha til salgs] danske bøker for den gemene mann, dog slik at han på "eget eventyr" skulle holde de for "vår trivialscole" fornødne bøker "for et billig værde", og dessuten at han villig skulle la seg bruke til å innbinde bøker for skolen for "en mulig penge". Alt dette skulle han ha tillatelse til, skjønt han "ikke har formue, noe bibliotek eller boklade".²⁷¹

En senere bokbinder og bokhandler, Hans Hoff, fikk i mars 1654 av domkapitlet rett til å handle med kirkelige bøker, skolebøker og andre tjenlige bøker. Da han klaget over at kremmere og fremmede bokførere som ikke hadde lært bokhandlarkunsten gikk ham i næringen, fikk han ved kongebrev av 28. januar 1661 enerett til bokhandel i Christiania by og stift, dog med den innskrenkning at den danske bokhandler Christian Cassube i København, som tidligere hadde drevet forretninger på Norge, og som omkring 1650 hadde en boklade [bokhandel, butikk] i Bergen, beholdt sine rettigheter. Da Hoff stadig klaget over at andre uberettigede krenket ham i hans privilegium, fikk han ved kongebrev av 18. november 1669 endog rett til boghandel overalt i Norge, forsåvidt som det ikke gikk andres privilegier for nær. Hoff ble også forlegger, idet han utgav flere religiøse bøker, især salmebøker, Anders Søfrensens Vedels visebok og en almanakk for 1678.

Da det stadig ble klaget over konflikter og misbruk bokhandlerne imellom, ble alle monopoler på bokhandel i Norge opphevet ved reskript av 30. januar 1686. Til tross for dette gav regjeringen fremdeles privilegier på bokhandel og bokbindere, noe som førte til nye kjeglerier innenfor disse yrkesgruppene.

3.5.2 Boktrykkere i Christiania

Den første boktrykker i Christiania var Tyge Nielsen. Hvorvidt domkapitlet har hatt noen andel i hans innkallelse vet vi ikke, men han søkte i 1643 om tillatelse til å trykke også skolebøker, idet han anfører at "gemene bøker", som i København kostet 1

²⁷⁰ NRR II, s. 145f.

²⁷¹ J.C. Tellefsen: "Bibliografiske Samlinger", Manus nr. 147 8° i Nasjonalbiblioteket.

mark, her i Christiania kostet 2 mark, så fattige skolebarn ikke kunne kjøpe dem.²⁷² Stattholderen svarte at man i så henseende skulle følge Kgl. Maj.s missile.

Neste boktrykker var Melchior Martzan. Han var universitetsboktrykker og sendte et trykkeri til Christiania med to svenner til å drive det. Tross løfte av domkapitlet om en årlig støtte på 100 rdl. måtte han nøye seg med 30, da stiftets geistlige forøvrig skulle betale de 70 rdl. I 1650 solgte Martzan trykkeriet til Valentin Kühn, som fikk løfte av kapitlet om samme støtte. Samtidig fikk han pålegg om ikke å trykke noe uten biskopens, i dette tilfelle Stockfleths, samtykke.

Da Kühn døde av pest i september 1654 og trykkeren Martzan i København var død en måneds tid i forveien, gikk det et par år før en ny kom til byen. Det skjedde da Stockfleth fikk Michel Thomesen til å komme, også han fra København; han fikk sine privilegier 26. juli 1656. Thomesen trykket ferdig Christen Stephensen Bangs verk *Postilla catechetica*, som var på 9000 kvartsider, og som var påbegynt av Martzan og Kühn. Da bokhandler Hoff også hadde begynt med trykkeri, og to boktrykkere den gang ikke kunne leve av sitt arbeide i Christiania, kom det klagemål fra Thomesens side. Uenigheten endte med at Hoff måtte slutte. Men da Hoff's etterfølger Wilhelm Weidemann fortsatte, kom det igjen klager, noe som førte til at han flyttet til Fredrikshald. Da det imidlertid gikk tilbake med Thomesen på grunn av hans fremskredne alder, kom Weidemann tilbake. Hans trykkeri bestod helt til 1745, da det etter Weidemanns død i 1718 ble drevet av hans enke. I dette trykkeriet ble en del av Jonas Ramus' verker fullført, men det meste av trykksakene var kongelige forordninger, bryllups-sanger, likvers og mindre leilighetsskrifter. Det meste av større trykksaker gikk fremdeles, og ennå i lang tid, til København.²⁷³

3.6 Skolens bibliotek og samlinger

3.6.1 Tre bøker i jernlenker

Hvorvidt skolen har hatt noe bibliotek før 1624, da den gamle byen brant, er temmelig tvilsomt og usikkert. Sannsynligvis må den ha hatt noen bøker, men hvor mange, eller hva slags, vet vi ikke. Boksamlingen av i dag begynner med tre oppslags-

²⁷² Stattholderskapets Extraktprotokol I, s. 50.

²⁷³ Amundsen: De første boktrykkere i Norge; *Trondhjemske Samlinger* bind I, hefte II, s. 165, ved Kristian Koren; J.C. Tellefsens bibliografiske samlinger, Nasjonalbiblioteket, manuskript nr. 147.

verker i klassiske språk, bestemt til bruk for elevene.²⁷⁴ Ved testamente av 1. januar 1649 hadde presten Christen Stephensen Bang²⁷⁵ og hans hustru Helene Hansdatter bestemt at følgende tre bøker skulle kjøpes inn til skolen av deres etterlatte midler:

1. *Calepini dictionarium undecim linguarum cum onomastica* [Calepinus' ordbok over elleve språk med navneliste]
2. *Scapulæ lexicon Graeco-Latinum* [Scapulas gresk-latinske ordbok]
3. *Coldingii etymologicum Latinum* [Coldings latinske etymologi], "hvilke trende Bøger skulde vere foræhret til *Christianiæ* Skolis Inventarium och befestes med smaae Jernelenker der sammesteds, Scholæ Børn til Forfremmelse."²⁷⁶

Om disse bøkene sier konrektor Søren S. Monrad følgende i sitt latinske skoleprogram fra 1777 *De bibliothecis Norvegiae in genere & Scholæ Christianiensis in specie Programma* [Program om biblioteker i Norge generelt og Christiania skoles bibliotek spesielt]:

Hvorvidt disse høyst fortjente menn Calepinus, Scapula og Coldingius noensinne hos oss har båret disse lenker, eller om de har brutt dem, og hvor de i så tilfelle er rømt hen – om dette har jeg ennu ikke kunnet komme til noen kunnskap. Kun så meget vet jeg, at hverken av dem eller av de jernlenker salig Bang bandt dem med finnes spor tilbake hos oss. Såvidt jeg kan formode, har netopp disse lenker som bandt dem til skolens vegger medført bøkernes undergang, den gang nemlig, da den ulykkelige ildebrand i året 1686, som kjent, sammen med kirken og den beste del av byen, fortærede vort skolehus, som på den tid lå i den del av byen, hvor nu den gamle kirkegård ligger, ikke langt fra kirken.²⁷⁷

274 I den katalog over katedralskolens bibliotek som rektor Carl Müller forfattet og utgav i 1883, har han gitt en oversikt over boksamlingens begynnelse og dens vekst. Red.: Se også arbeider av Bjerke 2002, 2005, 2015.

275 Bang er særlig kjent for sin veldige *Postilla Catechetica* i åtte svære bind på nærmere 9000 sider, det betydeligste verk i den teologiske litteratur i Norge i det 17. århundre. Det kan ha vært for å få dette verket trykt at Bang hentet den første trykkeren til Christiania, noe som skjedde i 1643. Norge var det siste land i Europa som fikk trykkeri, og det var vanskelig for trykkeren å finne nok arbeid til å livnære seg. Se Rasmussen: "Bang", *NBL* 2, 1999 og Roggen: *Intellectual Play*, 2002, s. 15 og 23f.

276 Red.: Bang og hustrus testamente gjengis i *Norske Stiftelser*, bind I, s. 92–94. Bokgaven til skolen omtales på s. 93.

277 Monrad: *De bibliothecis Norvegiae*, 1777.

3.6.2 Bokgaver på 1700-tallet

I anledning skolens flytting til nye lokaler i 1719 hadde skolens rektor, kanselliråd Jacob Rasch, skjenket omtrent 200 bind av sin private boksamling til skolen. Senere kom det også en gave fra visestattholder Christian, greve av Rantzau,²⁷⁸ og boksamlingen kom opp i 328 bind. I år 1775 skjenket enkedronning Juliane Marie tre verker: Schlegel: *Geschichte der Könige v. Dänemarck*, Langebek: *Scriptores rerum Danicarum* [Forfattere (som skriver om) danske bedrifter] I, II og III²⁷⁹ samt *Vergilii Opera recensuit Pancratius Masvicius* [Vergils verker, utgitt av P. Maaswyck], men det sistnevnte verket må senere ha kommet bort.

I det nevnte skoleprogrammet fra 1777 omtalte Monrad disse gavene på en svært anerkjennende måte og oppfordret publikum til å betenke skolens boksamling. Dette ser ut til å ha båret frukter, for i sitt neste program av 1778 kan han allerede takke for flere innkomne gaver. Således hadde kongen, dronningen og arveprinsen sendt fem verdifulle verk: *D'Anvilles atlas* (nu utslitt og utgått av samlingen); bind IV av ovennevnte *Scriptores rerum Danicarum*; *Homeri quæ extant cum commentariis Spondani* [Homer, det som er bevart, med Spondanus' kommentarer]; Horats *ex recensione Bentleyi* [Horats utgitt av Bentley] (1711), nu ikke for hånden, samt "Kong Christian IIIs historie" ved Krag og Stephanius (1776). Programmet av 1778 omhandler dette: *De incrementis bibliothecæ scholasticæ Christianiensis* [Om utvidelser i Christiania skoles boksamling].²⁸⁰

"Vi måtte være av stokk og sten", skriver Monrad, om vi ikke – ved så rike gaver og så store eksempler på gavmildhet som det kongelige hus herved har gitt de mer velstående borgere – følte oss oppfordret til hver etter evne å etterligne denne liberalitet i å bevare og forøke en innretning hos oss, som vil gavne ikke blott vår skole, men alle dem som ønsker å lese og utvide sin kunnskap. Men at man etter evne vil gjøre dette, om ei ved store, så ialfall ved små gaver, understøtte denne viktige innretning i vår midte, det er mitt håp og min bønn fornemmelig [særlig] til dem som selv engang har gjennomgått denne skole og som føler og bekjenner at den heldige fremgang som de senere i livet

278 Red.: Christian Rantzau var visestattholder i Norge 1731–1739.

279 Red.: Dette er de tre første bindene av Langebeks samling av kilder til Danmarks historie i middelalderen.

280 Programmene fra 1777 og 1778 er behandlet av rektor Carl Müller i forordet til hans katalog fra 1883 over skolens bibliotek.

må ha gjort, den skylder de, nest etter Gud, den dannelses og lærdommens første grunnvoll som de har lagt i denne skole.

Monrad omtaler i programmet gaver som er kommet biblioteket til gode siden han utsendte sin anmodning. Som givere nevner han J.M. Wilse, prest i Spydeberg med tre verker i seks bind. Dessuten sin egen sønn, student Peter J. Monrad, som har gitt ti verker i 20 bind av bøker han har kjøpt for sine sparepenger.

Endelig har Monrad den glede å fortelle at en av rømlingene som var omtalt i hans forrige program,²⁸¹ nemlig *Scapulae Lex<i-con> Graeco-Latinum*, er vendt tilbake. En elev i skolens øverste klasse, Nicolai Hassing, som ved programmet var blitt oppmerksom på saken, hadde nemlig ved en auksjon truffet på dette leksikon, kjøpt det og forært det til skolen. At det var det samme som skolen engang hadde eid og som rimeligvis var blitt frastjålet den, ble bevist ved at man under permen fant en skrivelse om oversendelse av de tre bindene som var Bang og hustrus testamentariske gave. *Scapula* er nu i biblioteket og vitner om sine fataliteter ved en jernhempe festet i permen. Også *Coldingii Etymologicum* has, men det er ingen grunn til å tro at dette er eksemplaret fra Bangs gave i 1649. Men *Calepini lexicon* has ikke. Det er vel for sent nu å spørre om noen har truffet de to sistnevnte. De vil i så tilfelle kjennes på jernhempene.

I 1782 overtok Monrad som rektor ansvaret for biblioteket etter sin forgjenger, rektor Hersleb. I en fortegnelse over bibliotekets bøker fra året etter oppføres først de kongelige gavene som er nevnt i programmene fra 1777 og 1778 og noen andre bøker som er mottatt fra kongehuset senere, til sammen 22 bind, og en del av de musikalier [notehefter] som fremdeles er for hånden – også disse var gaver fra kongen. Deretter følger "Fortegnelse over Christiania Latinskoles gamle bibliotek".²⁸² I denne fortegnelsen er oppført de bindene som i program fra 1778 oppføres som gaver fra pastor Wilse, men merkelig nok ikke et eneste av dem som han samme sted sier at hans sønn har forært til biblioteket – de er kanskje aldri blitt avlevert.

Ifølge fortegnelsen var det 349 bind i biblioteket i 1783. Da det var 328 bind i 1734, har samlingen just ikke vært i stor vekst. Sannsynligvis har det lenge ikke vært noen inntekt som man kunne kjøpe for. Men ved et kanselliskriv av 23. mai 1778 tillegges [tildeles] biblioteket "Penge for privat Dimissjon",

²⁸¹ Se kap. 3.6.1 "Tre bøker i jernlenker".

²⁸² Hva som menes med dette "gamle" er ikke lett å si, iallfall er det ikke noen antydning til at det fantes en nyere samling.

som tidligere ble fordelt mellom skolens lærere, og som – noe regnskapet viser – bare er kommet meget sparsomt inn. I 1783–1784 er brukt 49 rdl. 72 skill., året etter 14 rdl. 58 skill. og i de nærmeste årene 4–6 rdl. årlig.

1. februar 1793 testamenterte konferensråd og lagmann Herman Colbjørnsen sitt bibliotek til deling mellom Katedral-skolen og den matematiske skole (senere krigsskolen), dog slik at hvis det før hans død var opprettet et universitet eller annet høyere videnskapelig institutt i Norge, skulle biblioteket tilfalle dette. Denne samlingen var ved hans død i 1802 på 1732 bind. Ved delingsforretning som ble foretatt av Det norske militære institutts sjef, D. Hegermann og rektor Rosted og som er datert 1. august 1803, fikk skolen 943 bind, derav 43 bind gresk og romersk filologi og 277 bind historie og geografi. I 1799 gav Kammerherre Bernt Anker sin avdøde bror Jess Ankers boksamling til skolen, i alt 1144 bind. Det finnes så vidt vi vet ingen fortegnelse over dem.²⁸³ Dette var altså bibliotekets tilstand til 1803.

Et eksempel på *bruk* av boksamlingen i undervisningen har vi i skolens deliberasjonsprotokoll fra årene omkring 1800, da en hører, Døderlein d.e., klager over at han ikke har forskrifter til skrivningen, ei heller for tegninger. Skolerådet beslutter å la ham få låne av skolens bibliotek *Reitzlers Kobbere*.²⁸⁴

3.6.3 Samlinger og utstyr

Av samlinger hadde skolen "et mathematisk og fysisk Apparat, et par globus og en samling bestående av 84 veggkart, et stort engelsk sjøkart og en "klatremaskin". Dessuten en naturaliesamling av mineraler, planter og insekter som var felles med den "Deichmanske samling".²⁸⁵

Blant saker som er behandlet av skolerådet omkring år 1800 er følgende: Pedellen ansøker om å få en "Brændesav". Dette blir avslått med den begrunnelse at dette blir "Brændesaverens Sag, eller den, som paatog sig at besørge Brænden indkjøpt".

283 Red.: En liste over bokgaver finnes i Nicolaysen: "Den lærde Skole", *Norske Stiftelser*, bind III, s. 142.

284 Red. kjenner ikke dette verket og er også usikre på om vi har tydet Aas' håndskrift riktig.

285 Red.: Det ser ut til at denne korte omtalen beskriver samlingene omkring år 1800. Se også "Timefordeling" i kap. 6.1.2.

4. Fra reformasjonen til Oslos brann i 1624

4.1 Renessanse og humanisme – katolisisme og protestantisme

Der er ingen som nøyaktig kan peke på når middelalderen slutter og når renessansen begynner. Enkelte har satt tidspunktet til Dantes død 1321, andre til Petrarcas fødsel i 1304, atter andre til tyrkernes erobring av Konstantinopel i 1453. Hovedretningene i de nye tankene er blitt kalt renessanse, humanisme, reformasjon, der humanisme er en delbevegelse av den mer omfattende renessanse eller gjenfødelse av menneskelig tenkning som også strekker seg ut til alle områder av kunst, teknikk, arkitektur, skipsbygning og andre mer praktiske felter.

4.1.1 Humanisme

Ordet humanisme er dannet av *humanitas* og betegner forskjellige åndsretninger av intellektuell, estetisk og naturalistisk art, foruten at det er uttrykk for en gjenopplivelse av de klassiske studier. Det vil sannsynligvis alltid bestå et avhengighetsforhold mellom åndelige og materielle fremskritt, og det er ikke uten grunn at de første byskoler i Mellom-Europa, utenom domskoler og klosterskoler, blir grunnlagt i det tidlig blomstrende Flandern og Brabant. Og den humanistiske betydning på pedagogikkens område i Italia (f. eks. Vittorino da Feltre og Guarino da Verona), henger i høy grad sammen med økonomiske forhold. Det er også bemerkelsesverdig at reformasjonen begynner i Sachsen, som på den tiden hadde det høyest utviklede jordbruket og var mest uavhengig av de tyske staterne.

Autoritetsdyrkelsen, som var så grunnfestet i middelalderen, rokkes i Europa ved en økende utilfredshet med kirkelige og sosiale forhold: De enkelte staters regjeringer vil gjøre seg uavhengige av paven, de mindre fyrstene i Tyskland vil være uavhengige av keiseren, det er strid mellom riddere og fyrster, mellom bønder og øvrighet, mellom geistlighet og pavestat. I tillegg kommer oppfinnelsen av boktrykk og av krutt; synskretsen utvides ved oppdagelsesreiser og ved det kopernikanske verdenssystem. Man vender seg bort fra klosterlivet, fra dialektikkens og skolastikkens ofte spissfindige ordstrid, i det hele tatt til friere former for tanke og videnskap enn middelalderen hadde kunnet by på.

Når det gjelder den spesifikke skolehumanisme, vet vi at middelalderens skole vesentlig hadde beskjeftiget seg med grammatikk. Unntak var enkelte skoler i Frankrike, f.eks. domskolen i Chartres, hvor Livius og Ovid ikke bare ble lest som en samling grammatiske eksempler, men som historie og litteratur. Nu forsvinner det gamle *trivium* og *quadrivium*,²⁸⁶ vel ikke fordi det oppdages noe spesielt nytt, men fordi den pedagogiske horisonten er blitt større på grunn av den enkeltes større individualitetstrang og endrede naturoppfatning. Videre er å merke at gresk var et ukjent sprog i Italia og nordenfor Alpene frem til 1396, da Manuel Chrysoloras, lærer ved høyskolen i Konstantinopel, ble kalt til Florens [Firenze] som professor. Etter reformasjonen kommer gresk også inn i den norske skole.

I det 15. århundre er det selvsagt intet tegn til humanisme verken i Danmark eller Norge – heller ikke ved Københavns Universitet, som ble stiftet i 1497. Humanismens første spirer pleies i Danmark av Christiern Pedersen, som er blitt kalt den nasjonale litteraturens grunnlegger,²⁸⁷ men den betydeligste var Jens Anderssen Sinding som hadde studert i Wittenberg, og som i 1545 ble rektor ved universitetet. Hans ideal var *liberalis eruditio cum pietate conjuncta* [”liberal” lærdom forbundet med fromhet].²⁸⁸

I 1520 hadde humanismen i Danmark sin første blomstring. Den neste er omkring 1570, da skolene forbedres og nye stiftes: Herlufsholm i 1566, Sorø i 1586. Det er i samme periode den humanistiske åndsretningen kommer til Norge, hvor den først i Bergen skaper en fornyelse av den historiske litteraturen ved f.eks. Absalon Pederssøns skrift *Om Norges rike* fra 1567, der landets historie og topografiske beskrivelse gis en samlet fremstilling.²⁸⁹ Denne lektor ved Bergens skole har også utgitt en dagbok, uriktig kalt *Bergens kapitelsbok*, som forfatteren skrev på i tyve år fra 1552–1572, og der det gis god beskjed om Bergen i den tiden.²⁹⁰ Andre i Bergen som må kalles renessan-

286 Se kap. 1.3.3 ”Undervisning og lærebøker”.

287 Christiern Pedersen var visstnok kannik i Lund. I 1510 var han i Paris, og gjennom de skrifter han her lot trykke, kan man se hvordan humanismen begynner å trenge inn i litteraturen. I 1515 utgav han *Peder Laales* ordsprog, en skolebok fra middelalderen. Rørdam i *DBL 1*, bind XII, 1898, s. 612–618.

288 Red.: *Liberalis* i denne sammenheng viser til ”de frie kunster”, *artes liberales*, som utgjorde basis for en intellektuell utdannelse fra antikken og gjennom middelalderen: grammatikk, retorikk, dialektikk, musikk, aritmetikk, geometri, astronomi. ”Frie” fordi det sømmet seg for frie menn å studere slikt som ikke var nødvendig for livets opphold.

289 Absalon Pederssøn i *Norske Magasin* 1 (1858), s. 65–150.

290 Den er utgitt av N. Nicolaysen i *Norske Magasin* bind I, 1858, s. 65–150.

semennesker er lensherren Erik Rosenkrantz, den første lutherske rektor Erik Loss og biskop Gjeble Pedersen. Herr Gjeble gikk over til protestantismen i 1537 og tok seg også mye av skolene.

De såkalte Oslo-humanistene, som gjorde seg kjent i slutten av det 16. århundre og begynnelsen av det følgende, viser både ved sine forfatterskap og ved de lærebøkene som blir brukt i skolen at de har meget godt kjennskap til humanistisk litteratur og til skoleforhold i andre land.²⁹¹ Humanismens tilbøyelighet til å levendegjøre den klassiske litteraturens skikkelser for ungdommen kommer til uttrykk gjennom skolek dramaer, dels på latin, dels på morsmålet. Og liksom humanistisk tenkesett i Norge først viser seg i Bergen, er også denne byen det første sted hvor skoledramaer er oppført, så vidt vi vet.²⁹²

Den litterære humanisme som beskjeftiget seg med språk, historie og nye lærebøker får sin supplerings i en naturalismens humanisme som kommer til syne i Francis Bacons *Novum Organum* (1620). Der pekes det på i forordet at videnskapens blomstring ikke har tiltatt med den litterære humanismen, og derfor må det brytes nye veier og skaffes andre hjelpemidler for at tankene kan gjøre bruk av sin rett til naturen. I Norge ser vi at biskop Jens Nilssøn i sine skrifter forsøker seg i begge disse formene for humanisme; videre at han står i brevveksling med Tycho Brahe, hvis observatorium Uraniborg ikke er et latinsk akademi, men den første skole i Norden for iakttagelse av naturen. "I ham", sier Vilh. Andersen, "blir renessansens verdensånd sig bevisst, i motsetning til den litterære humanisme." Den baner vei for et nytt studium av klassikerne, på samme måte som studiet av naturen – om enn etter lang tids forløp – baner vei for av det vi nu kaller realfag.

4.1.2 Reformasjon

Reformasjonen står i nøye forbindelse med den litterære humanismens første blomstring i Danmark i 1520, for den er et produkt av renessanse og humanisme, germansk ånd og tenkning i gjensidig forening. Den religiøse prosessen som reformasjonen fortsetter, blir i høy grad støttet av den åndelige selvstendigheten som erverves gjennom studier av oldtidens språk og filosofi. Den nye retningen stiller på den måten sine tilhengere overfor både det nye og det gamle testamente, i

291 Red.: Eksempler på deres forfatterskap finnes i kap. 3.4.1 "Tidlige lærebøker skrevet i Norge".

292 Om skoledramaer skrevet i Oslo, se "Jacob Wolf: skoletragedier, 1591" i kap. 3.4.1. To skoledramaer, *Absalon* og *Vincula Petri* [Peters lenker], er trykt i Aas: *Stavanger katedralskoles historie*, s. 159–174.

motsetning til tidligere overfor den katolske lavreligion og det hierarkiske system. Derfor blir den nye lære både en tenknings og følelsens religion i høyere grad enn den middelalderlige. Og man kan si at uten den filologiske – altså også litterære – humanisme er den protestantiske reformasjon en umulighet, ennå på dette tidspunktet.

Humanismens første mann som organisator, Melanchthon (1497–1560), tror fullt på litteraturstudier som en hevestang for fremskritt i sin alminnelighet. Antikkens lærdom er for ham en kilde til visdom, både den verdslige og den religiøse. Å tilpasse den for de unge og derigjennom gi den kristne tro en nasjonal karakter er hans livs mål. Derfor skilles også Erasmus av Rotterdam (1466–1536) og Melanchthon som humanister, når den sistnevnte går til en spesifikk religionsform som er forskjellig fra katolisismen. Men samtidig splittes også humanistene, idet de fleste heller til Erasmus' side da han opptrer mot Luther ved skriftet *De libero arbitrio* [Om den frie vilje]. I dette og i Luthers motskrift "Om den trellbundne vilje" viser motsetningene seg mellom det særlig humanistiske tenkesett og det særlig religiøse.

Det var 31. oktober 1517 Luther kom med sitt angrep på avlatshandelen; 10. desember kastet han den pavelige bannbulle på bålet utenfor Wittenberg. Ryktet om disse tingene og om Luthers skrifter kom snart til Danmark, hvor Christian II – som var en av sin tids mest opplyste fyrster – så med velvilje på den nye bevegelsen. Samtidig var han mester for det stockholmske blodbad, for han var en personlighet sammensatt av styrke og svakhet, og måtte bøte for sine feiltagelser med 27 års landflyktighet og fengsel. Hans skolelov av 1519, det første uttrykk for en humanistisk ånd i skolen, ble satt ut av kraft ved hans fall.

Likesom ingen kan peke på renessansens absolutte begynnelse, så kan heller ingen vise oss katolisismens definitive slutt i Norden og protestantismens begynnelse. Vi kan nok vise frem årstallet 1536 – for vårt lands vedkommende 1537, men undersøker vi tilstanden i vårt land seksti år etter reformasjonens offisielle innføring, f.eks. da Jens Nilssøn var biskop (1580–1600), finner vi at katolisismen ennå ikke er borte, og at den lutherske lære mangler mye på å være kjent overalt.²⁹³ Men vi kan heller ikke vente at en ny fremtredende åndsretning kan avløse en tidligere og tilbakeskuende, spesielt i den

293 I P. Coucheron's avhandling i "Det Kgl. norske Videnskabers Selskabs Skrifter", 1859, s. 200 er nevnt en mengde eksempler på tilstanden i Norge på denne tiden m.h.t. forbrytelser, drukkenskap og usedelighet blant befolkningen, belyst ved en sammenlignende statistikk.

tid det her er tale om, på så konservative områder som kirke og skole uten gjennom en årrekke.

Humanismen som livsanskuelse ble en forholdsvis kort illuminasjon, mens det bål som Luther tente i Wittenberg ble en lysende fakkell på fremskrittets vei. Humanismen ble så å si oppslukt av reformasjonen, men da hadde den også utført sin kulturhistoriske oppgave.²⁹⁴ Ved skolen i Oslo var blant lektorene Hallvard Gunnarssøn den eneste som kan sies å være påvirket av humanismen, mens mange av rektorene, Jacob Wolf, Nils Thomassøn, Herman Nielsen og Trugels Nilssøn i sitt forfatterskap er påvirket av en humanistisk pedagogikk.²⁹⁵

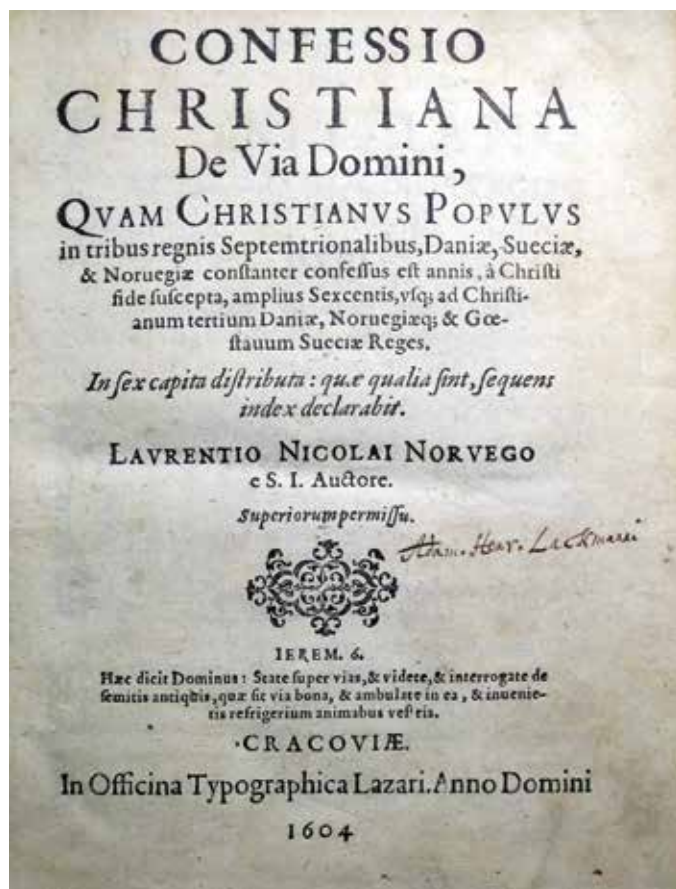
4.1.3 Motreformasjonen

Etter protestantismens revolusjon overfor katolisismen er det fra katolsk side en motreformasjon som går ut på å erobre katolisismens tapte land tilbake, og dette gjelder altså hele Norden. Først og farligst opptrer motreformasjonen i Sverige under Johan III og Sigismund, for deretter å bli slått tilbake, men også i Danmark og Norge forsøker den seg. Her møter den dog den kraftigste motstand, da både kongen og universitetet så vel som den største del av geistligheten og den sivile øvrighet var imot. Det var jesuittene som var de ivrigste for å gjenvinne Romerkirkens makt, og de hadde især sin oppmerksomhet henvendt på skolevesenet. Størst betydning som lærdomssete i Norden hadde på denne tiden byen Braunsberg i Østpreussen;²⁹⁶ det var i sin tid en hel del svensker som stu-

294 W.H. Woodward: *Studies in Education during the Renaissance (1400–1600)*. Cambridge 1906; Den samme: *Vittorino da Feltre and other Humanist Educators*, Cambridge 1912; John Edwin Sandys: *A History of Classical Scholarship*, bind II, *From the Revival of Learning to the End of the Eighteenth Century*, Cambridge 1908; Vilh. Andersen: *Tider og Typer*, 1. R: *Humanisme*, 1907.

295 Red.: Påstanden om at Nils Thomassøn, og nærmere bestemt hans *Cestus sapphicus*, var påvirket av humanistisk pedagogikk er først fremsatt av Francis Bull, se redaksjonelle noter til "Nils Thomassøn" i kap. 5.3.3. Foruten rebusboken er kun en filosofisk dissertas fra studietiden bevart, men Toten-presten har i *Cestus sapphicus* et etterord der han regner opp sine verker, "for å unngå at andre skal ta æren for dem etter hans død". Her er det ingen pedagogiske verker, men et arbeid med tittelen *Judex corruptus* [Den korrumperte dommer], et annet utlegger hva en kristen er, nemlig fattige, melankolske personer, de som er hardt prøvet og de som har mektige fiender, og et tredje har tittelen *Gemebunda Norvegiæ Columba* [Norges sukkende due] (i diktform). Det siste ser ut til å ha vært et skrift av nasjonal karakter. Roggen: *Intellectual play*, bind 1, 2002, diskuterer de tidligere verkene på s. 28–31 og gjengir etterordet med engelsk oversettelse på s. 496–499. Oppsummeringsvis kan det sies at Nils Thomassøn fremviser et originalt og samfunnskritisk forfatterskap, men at det ikke er pedagogisk i sin karakter.

296 Red.: Det må menes størst betydning blant katolske lærdomsseter.

Confessio Christiana [kristelig bekjennelse] av Laurits Nils-
søn, også kalt Klosterlasse, er et
forsvarsskrift for katolisismen.
I 1606 overrakte han denne bo-
ken til kong Christian IV. Den
kom i utgaver både på latin
(1604) og dansk (1605). Boken
omhandler "En kristen bekjen-
nelse om Herrens vei, som kris-
tenfolket i tre nordlige riker:
Danmark, Sverige og Norge,
har bekjent seg til de fra de ble
kristne for mer enn 600 år siden
til kong Kristian 4 av Danmark
og Norge og Sveriges Gustav".

derte ved presteseminaret der. Av norske studenter kjenner
vi i tiden etter år 1600 bare én, nemlig Hermann Hansen, som
ved den nedenfor nevnte prosess i 1613 ble dømt fra sitt kall
Nes på Hedemark.

I 1601 omtales Christopher Hjort i jesuittenes *Annua literæ*
[årlige skriv] som en nordmann påvirket av dem, en som holdt
skole i sitt fedreland ganske på jesuittisk vis;²⁹⁷ videre står det
at han hadde omvendt flere av sine kjente, deriblant sin egen
bror som var prest.²⁹⁸ Det er verd å merke seg at en søstersønn
av biskop Jens Nilssøn, den kjente magister Finn (Vincentius)
i år 1600 reiste til jesuittene i Bøhmen; der håpet han å få støtte
gjennom en annen onkel, Lauritz Nilssøn, kalt Kloster-Lasse.²⁹⁹

297 Red.: Skolen som nevnes er Oslo katedralskole, der Christopher Hjort
var rektor på denne tiden. Se "Christopher Hjort" i kap. 4.5.2.

298 Münter: *Den danske Refomationshistorie*, bind II, s. 639.

299 A.E. Erichsen (Eriksen) argumenterer for at Lauritz Nilssøn er bror til
Jens Nilssøn. *Historisk Tidsskrift*, 2. R, bind VI (1888).

Denne Finn ble etter en tid rektor ved Herlufsholms skole og siden prost i Tønsberg.³⁰⁰

På forskjellige måter og veier synes nu mistanken om jesuittisk propaganda å ha bredt seg i det sydlige Norge. På herredagen i Bergen i 1604 fremkom ytringer om papistiske prester både fra biskoper og andre; det ble bl.a. sagt at "enfoldige borgere i kjøpstedene sendte sine sønner til utlandet for å opplæres av Jesuitene", og at "deres utsendinger kom til landet forkledd som kjøpmenn og skibsfolk". 6. oktober samme år sier et kongebrev at "personer som hos Jesuitene er opdraget, ikke må befordres [utnevnes, ansettes] til kirke- og skoletjeneste".³⁰¹ Og i 1606 ble Kloster-Lasse utvist fra Danmark, idet det den gang hadde vært hans hensikt å besøke Norge. Få år senere, 28. november 1612, underretter kongen stattholderen Enevold Kruse (1608–1618) og biskop Senning om at en av stiftets prester, Jakob Hjort, prost i Onsø og bror av Christopher Hjort, samt andre prester der i stiftet er mistenkte, og at det skal anstilles inngående undersøkelser om dem.³⁰² Etter at dette var gjort med hensyn til Christopher Hjort, Evert Hjort, sogneprest i Stange, Jakob Hjort og den ovenfor nevnte Hermann Hansen, ble disse prestene innstevnet til å møte ved en herredag i Skien 2. august 1613. Når aksjonen mot de katolske tendenser hos enkelte prester var kommet i gang så sent, skyldes dette visstnok at den tidligere biskop, Anders Bentsen Dal, som døde i 1607, var en lite handlekraftig mann, i motsetning til Nils Claussen Senning.

Christopher Hjort, som i 1610 var blitt slottsprest på Akershus og sogneprest i Aker (som var forenet med slottskallet), ble i mai 1613 forbudt å betre prekestolen. Saken kom opp på herredagen i Skien samme år, hvor forhandlingene ble påhørt av kongen, og fortsatte på Gjerpen prestegård 18. august.

Alle de nevnte prestene ble fradømt sine embeder og dømt til å forlate landet. Christopher Hjort forlot dog ikke Oslo straks, idet han lot innstevne kapellanen i byen, Peder Olsen, som hadde vidnet mot ham, at mens han ennå var i embedet, hadde han nektet å komme til en syk og sengeliggende mann, Syver Aamodt i Sørkedalen og gi ham alterets sakramente før han døde 17. november 1613. Kapellanen, hr. Peder, som hadde bestyrt kallet under Hjorts suspensjon, ble dømt til å svare mag. Hjort kost og tæring [forpleining] ifølge konsistoriets dom. I det forsvar som Hjort lot frembringe i kapitlet 10. janu-

300 Hans fulle navn var Finn Sigurdsson (*Vincentius Sigurdinus*), prestesønn fra Trøgstad.

301 NRR IV, s. 80f.

302 NRR IV, s. 478f.

ar 1614, og som er datert 12. desember året før, sier han at han har lidd en større refselse enn lemlestelse, ved å bli skilt fra sitt kall, føde og underholdning, en sak som også rører hans gode navn, ære, lempe og velferd. Videre sier han:

Men fordi jeg haver havt gemenskap med *Pontificiis* [forbindelse med papistene], at jeg derfor efter Kgl. Maj.'s udgangne prentet Patenter [kunngjøringer] skal være af mit Kald og Landet forvist, er aldeles ikke saa, thi saa staar der i Kgl. Maj.'s brev, at hvo lovligen kan overbevises, at han er av den papistiske eller romerske Tro og Religion, den skal landet forvises, hvilket mig ikke endnu i nogen Maade er overbevist, thi saaledes argumenteres ikke vel; hvo som haver havt sin Omgjengelse og Gemenskap med *Pontificiis*, han er en *Pontificius*. Nu haver jeg haft min omgjengelse og Gemenskap med *Pontificiis*, *ergo major est falsa de omne* [dvs. oversetningen i slutningen er gal angående det hele], thi vel er det mulig, at en Part, som omgaaes med Papisterne, forandre deres Tro og blive Papister, tvertimod igjen er der og mange Mennesker, som omgaas med dem dagligen blive dog de samme, de ere, og deres tro ikke forandre [de forandrer ikke sin tro].

Videre søker han å bevise sin uskyld og mener at dommen vil bli forandret når det blir åpenbart for kongen og dommerne at han ikke er noen *Pontificius*. Hjort var imidlertid dømt til landsforvisning.

4.2 Folk og by etter reformasjonen

Politisk sett er tiden før og under reformasjonen sørgelig for Norge. "Nivelleret og høvdingeløst gikk Norge ind i 'nyere tid'." ³⁰³ Den gamle adel var for det meste utdødd, og den indre enhet som tidligere hadde bestått ved konge og hird, støttet av det geistlige og det verdslige aristokrati, faller nu sammen. Samtidig med borgerkrigen i Danmark (1534–1536) som er en kamp mellom den lutherske lære og katolisismen, mellom adelsmenn på den ene side, borgere og bønder på den anden, føres også krig i vårt land mellom lutheraneren Vincent Lunge og den siste katolske erkebiskop Olav Engelbrektssøn, som ender med at den første blir drept, og den andre flykter fra landet i år 1537. Asgaut Steinnes bemerker: "Klårare enn fyrr gjeng det upp for oss, at hovudgrunnen til all nedgang og vanmakt for Norges rike i dei siste hundrad åri av millomalderen

303 Red.: Slik innleder Oscar Albert Johnsen sin monografi *Hannibal Sehesteds statholderskab 1642–1651: Et tidsskifte i Norges historie*.

Minnetavle over kong Håkon V og hans dronning Eufemia. Håkon V startet byggingen av Akershus festning i 1299. Tavle i den kongelige krypt i Akershus slott.

er å finne i landet og folket sjølv.”³⁰⁴ Den maktløshet som gir seg til kjenne i det norske folk i reformasjonsårhundret, svinger dog om, både materielt og åndelig, i det neste.

For Oslo by er tiårene før (den nordiske) Syvårskrigen (1563–1570) betydningsfulle: Da legges et grunnlag for den senere utvikling og dermed også for det nye Christiania. Borgerne begynner etter hvert å erverve seg gårder og jordegods, skjønt det i bygdene vesentlig var krongods, og dét var ikke å få kjøpt. Men forleneringer på livstid mot en årlig avgift begynte å bli ganske vanlig, og da det ved flere av dem var skog og sagbruk, kunne slike herligheter bli grunnlag for dannelsen av kapital. Under syvårskrigen var Norge den mest lidende part. Svenske tropper kringsatte Akershus festning. Lensherren, Christiern Munk, lot Oslo by brenne og fikk dermed slutt på beleiringen, men den siste rest av fordums glans, bispeborgen, ble forandret til ruiner. Planer om å flytte byen kom da opp, men ble ikke realisert i denne omgang.

I slutten av det 16. århundre begynner igjen en oppgangstid, særlig etter at Christian IV var blitt konge i 1588. Han er jo den av Oldenborgerne man har grunn til å minnes som grunnlegger av den nye byen, og han har for lengst fått sitt minnesmerke. Derimot har Håkon V ikke har fått noe; ikke en

304 Steinnes: *Gamal skatteskipnad i Noreg*, bind I, s. 170.

gate eller vei er oppkalt etter ham,³⁰⁵ enda så mye den gamle byen hadde å takke ham for.³⁰⁶ Det er en skjebnens ironi at den festningen han anla på Akersneset ble sentrum i det nye byanlegget som gjorde det gamle Oslo overflødig. Men byens navn er kommet igjen.

Blant Håkons tiltak hadde vært å gi tomt til et franciskanerkloster, omtrent der hvor den nuværende Gamlebyen kirke er. Dette klosteret, som siden ble kalt Gråbrødre klosteret, ble bygget under motstand fra domkapitlets side.³⁰⁷ Etter reformasjonen overlot i 1538 kong Christian II klosteret til byens borgermester og råd for at det skulle innrettes et hospital der. Til dette hospital ble lagt den rente eller avgift som tilhørte en av småkirkene i byen, St. Laurentiuskirken, da dens hospital forlengst var sløyfet. Det nuværende Oslo hospital (med adresse Ekebergveien 1) kan sies å være en videreføring av det gamle hospitalet.

I 1572 ble lensmannen på Akershus stattholder for Norge som representant for kongen. Herredager ble en fast institusjon, og til disse kom både almue og adel fra hele Østlandet til Oslo, noe som brakte liv og omsetning. Samtidig er den glans byen hadde som bispeby nu forsvunnet. Omkring 1590 fikk borgerne i Oslo utvirket et kongebud som sa at markedet i Hamar isteden skulle holdes i deres by.³⁰⁸ Dermed blir Oslo en handelsby i stadig fremgang. Den får mange anløp av utenlandske skip, i 1604–1605 av ikke mindre enn 77, og i tillegg anløp av norske og danske fartøyer. Også tyske skip begynner etter hvert å komme til Oslo. Skipsfarten skapte behov for bygging av nye skip, noe som igjen begynte å bli en næringsvei, etter at skipsbyggingen hadde ligget nede siden det 14. århundre. Men så inntraff den store brannen, 17. august 1624. Dette var den syvende eller åttende i rekken av branner, og den førte til slutten for det gamle Oslo.

4.3 Kirken etter reformasjonen

Den tyskfødte Christian III, som arvet tronen i 1536, var grepet av den nye lære og søkte å gjennomføre den med stor kraft. Inntektene av alt bispegods og alt klostergoods ble lagt under kronen. Domkapitlene ble stående og deres eiendom heller

305 Red.: I forbindelse med utbyggingen i Bjørvika fikk Oslo Kong Håkon Vs gate i 2014.

306 Red.: Se 1.1.1 "Historiske forhold – kongenes politikk overfor Oslo".

307 Se "Det geistlige sentrum" i kap. 1.1.2.

308 Markedet i Hamar, som var begynt i tidlig middelalder, hadde forfalt i 16. århundre, men var blitt gjenopprettet i 1579.

ikke direkte tatt, men en hel del av inntekten ble etter hvert brukt til å lønne kongelige embetsmenn utenfor geistligheten.

4.3.1 Superintendenter (biskoper) i Oslo etter reformasjonen

Ved den katolske geistlighets fall fra sin tidligere mektige stilling blir pretestanden "en magtløs, forvildet flok".³⁰⁹ Biskopene ble avsatt på riksdagen i København 1536 ved recess [forordning, lov] "om episkopatets bestandige avskaffelse", men det gikk ni år før det var ansatt superintendenter i alle stifter. De aller fleste katolske prester ble sittende i sine kall, da man ikke hadde andre å sette i deres sted.

Der er to katolske biskoper som går over til protestantismen i denne perioden: Geble Pedersen i Bergen og Hans Ræv i Oslo. Sistnevnte hadde 1. november 1537 nedlagt sin verdighet "i kongens hender" og samtykket i episkopatets avskaffelse. Men allerede i 1538 finner vi ham som en slags bestyrer av Oslo og Hamar bispedømme, og i 1541 ble han utnevnt til superintendent, noe som bekreftes ved et brev av 24. mai 1542.³¹⁰ I brev av 5. april 1538 tales det om Hans Rævs foranstaltninger med hensyn til skolen. Dette er stilet til befalingsmannen på Akershus, Peder Hansen, og det tales om at det har vært maktpåliggende å få skolen oppbygget, og også om underhold til skolemesteren, og i så henseende pekes det på "vikarier og andre geistlige len" eller domkapitlets prebender. I det hele tatt ser det ut til at Hans Ræv har vært en meget aktiv mann på mange områder, og det er ikke usannsynlig at Katedralskolen i Oslo er kommet i gang i 1541, eller iallfall 1542.

Trondheim fikk sin første biskop etter reformasjonen i de første dagene av 1546, men han døde på en reise to år etter, og det ble da ikke gjort noe før under den neste biskop Hans Gaas, som ble utnevnt i 1549. Skolen i Trondheim fikk sin første lektor i 1552. Det ser ut til at etter reformasjonen er skolen i Bergen kommet i gang først, dernest Oslo skole og en tid etter skolen i Trondheim.

Oslo og Hamar stifter hadde bestått hver for seg fra 1152 til reformasjonen; i 1541 ble de samlet til ett stift, med bispesete i Oslo, noe som innebar en innsparing. Ved dette mistet latin-skolen i Hamar sin status som katedralskole, ettersom katedralskolene var tilknyttet bispesetene. Det forente stiftet ble i

309 O.A. Johnsen: *Hannibal Sehesteds statholderskab*, s. 1.

310 NRR I, s. 63–64; "Beretning om vor Frue Kirke i Opslo" i *Danske Magazin* bind I (1745), s. 341f.; A. Chr. Bang i *Theologisk Tidsskrift*, 3. R, bind I, s. 332; L. Daae: *Geistliges kaldelse i den norske kirke efter Reformasjonen*, s. 6 og 7.

Biskop Hans Reff (Ræv) (1489–1545). Han var først katolsk biskop i Oslo fra 1525, men konverterte etter reformasjonen og ble superintendent i 1541. Maleri i Oslo domkirke.

den første tiden omtalt som Oslo og Hamar stifter, senere dels som Akershus stift, dels som Oslo.

Biskopenes stilling etter reformasjonen var en annen enn deres posisjon i middelalderen. De skulle nu være kirkelige tilsynsmenn uten noen myndighet utover det som angikk kirken. Etter reformasjonen er det kongen som utnevner biskoper, utdeler prebender o.s.v. Hans gradvise overtagelse av utnevnelser i geistligheten er skildret av L.L. Daae.³¹¹

På det økonomiske og det hele verdslige område kunne biskopene ikke foreta seg noe uten i samarbeid med lensherren. I forening med ham skulle de søke alle sognekirker og få i stand et fullstendig register over "alt dertil hørende gods". De skulle også sørge for at så vel prestene som degnene hadde tilstrekkelig til sitt underhold. I byene skulle de ha oppsyn med

311 Daae i *Geistliges Kaldelse i den norske Kirke efter Reformasjonen*, Kra. 1879.

skolen, og det tilkom dem å ansette skolemestere etter å ha undersøkt deres kunnskaper i samarbeid med vedkommende sogneprest. Deres lønn ble nu forholdsvis beskjeden sammenlignet med forholdene i den katolske tiden. De kunne ikke lenge opptre som kirkefyrster; kirkeordinansen bestemte endog hvor mange tjenere og piker de hadde lov til å holde. Blant disse var en "dreng" som stadig skulle være hos biskopen, og han skulle "holdes til boken", for at han senere kunne bli prest eller skolemester. Endelig skulle de nu ha tittelen superintendent, ikke biskop. Den nye betegnelsen holdt seg lenge i lovsprog og kansellistil, men i dagligtalen og siden også offisielt gikk man over til den gamle betegnelsen.

Biskopene fra reformasjonen til ca. 1800

1. Hans Ræv (1544–1545)
2. Anders Madssøn (1545–1548)
3. Frants Berg (1548–1580)
4. Jens Nilssøn (1580–1600)
5. Anders Bentssøn Dal (1601–1607)
6. Nils Claussøn Senning (1608–1617)
7. Nils Simonssøn Glostrup (1617–1639)
8. Ole Boesen (1639–1646)
9. Henning Eggertssøn Stockfleth (1646–1664)
10. Hans Rosing (1664–1699)
11. Hans Munch (1699–1712)
12. Bartholomeus Deichmann (1712–1730)
13. Peder Hersleb (1730–1737)
14. Nils Dorph (1738–1758)
15. Frederik Nannestad (1758–1773)
16. Christen Schmidt (1773–1804)

I alt er dette 16 biskoper på 260 år; flertallet var danske. Man kan neppe si annet enn at de alle har interessert seg for skolen, om enn i større eller mindre grad. Boesen og Glostrup innehadde rektorstillingen før de ble biskoper. Likeså var Jens Nilssøn rektor. I Frants Bergs tid begynte bokhandelen i Norge. Nils Senning var en kraftig motstander av jesuittene. Hersleb fikk innført konfirmasjonen i stiftet et par år før den ble innført ved lov. Dorph var strengt ortodoks, ivret mot hernhuter og haugianere.

I Vår Frelses kirke er det en sammenhengende rekke av portretter av Oslos biskoper fra reformasjonen og til nutiden og som skal være enestående i vårt land. Om denne biskops-

rekke er det skrevet mye, da enkelte av bildene ikke forestiller de personer de er gitt ut for.³¹²

4.3.2 Oslo domkapitel

Domkapitlet fortsatte etter reformasjonen som dømmende myndighet i ekteskapssaker, til behandling av embetsforseelser av geistlige saker, og av skolesaker. Residerende kanniker er nå følgende personer: Biskopen, skolens rektor, dens lektor, én som tituleres som *decanus* og dessuten kantor, hvis det er noen, i alminnelighet bare fire personer. Men ved midten av det 17. århundre er det møter hvor bare sognepresten, skolens rektor, dens lektor og en som var ansatt ved gymnasiet har vært tilstede, altså ikke biskopen, men fremdeles altså fire personer. Etter gymnasiets nedleggelse i 1662 er det selvfølgelig ingen representant for dette. I begynnelsen av det 18. århundre var det tale om opprettelse av et kirkelig konsistorium med rett til å besette de kirkelige embeder, men dette ble det ikke noe av.

Både i slutten av det 17. århundre og i det 18. hadde skolens rektorer tittel av *Assessor Consistorii*, ja, Rosted hadde også denne tittel som konrektor. Men dette var kun en tittel: Noe konsistorium har ikke eksistert.

Domkapitlet har eksistert hele tiden og består den dag i dag. I Vår Frelses kirke er det en protokoll påbegynt i 1792 og ført ajour til nutiden. Her er regnskap over den landskyld som ennå tilligger domkapitlet, etter at skolegodset var fraskilt og solgt. Av dette regnskapet fremgår at rektor og konrektor til omkring år 1800 har hatt en inntekt av nevnte landskyld, men at denne inntekt da er gått over til Katedralskolen. Det er tale om fire "kapitulærer", som deler inntektene, nemlig domprosten, biskopen, Katedralskolen og den residerende kapellan.³¹³

4.4 Skolen og dens lokaler

Som kirkelig institusjon hadde Katedralskolen sitt lokale tett ved domkirken. Gang på gang rammes Oslo av brann, og skolen er intet unntak. En av de senere branner vi hører om i den gamle byen er den i 1523, som skyldtes et svensk innfall i Norge mens Gustav Vasa var konge. Bispegården ble ikke

312 Om dette har C.W. Schnitler skrevet en sakkyndig artikkel i *St. Hallvard* 1917, s. 90–109.

313 Om Oslo domkapitel er tidligere skrevet av A. Chr. Bang: *Oslo Domkapitels Altre og Præbender efter Reformationen*, 1893; Edv. Bull: *Folk og kirke i middelalderen*, 1912; Oluf Kolsrud, "Kirke og Folk i Middelalderen" i *Norsk theologisk Tidsskrift* 1913; Margit Hübert: *Nogen undersøkelser om de norske domkapitler væsentlig indtil 1450, 1922*.

Oslo katedral-
skoles (antatte)
undervisnings-
lokaler fra re-
formasjonen til
omkring 1624.
Kjellerrom i
Olavsklosteret.

bare brent, men også plyndret; Mariakirken ble ødelagt. Vi må anta at også skolen er strøket med, for i en beretning fra denne tiden sies at Katedralskolen og Korsbrødregården lå "straks nære for domkirken". Men så hører vi ikke noe før i 1538, da Christian III pålegger lensherren og biskopen å få skolen oppbygget ved Sortebrødreklosteret, som da var forfalt og øde.³¹⁴ Og i 1542 skriver lensherren Peder Hansen til kongen at borgerne i Oslo må få ordre om å rydde plassen foran Sortebrødreklosteret hvor kongen vil ha den nye skolebygningen anlagt, og at den skal bygges av tre. Denne bygningen ble siden innredet i fløyen på nordsiden av den firkantede indre klostergård, så denne kom til å bli gårds plass. De kjellere det nedenfor er tale om, var rester av klosterfløyen mot vest. Sydfløyen antas å være forsvunnet før.

314 Langes *Klosterhistorie*, s. 441f. I eldre tid ble dominikanerne her i Norge kalt predikere, først senere, i 1397, forekommer benevnelsen sortebrødre.

Få år senere omtales skolelokaler igjen, denne gangen i forbindelse med opprettelsen av en ny stilling ved Katedral-skolen, nemlig lektoratet. I brev av 13. august 1546 heter det: "Kongen har undt Brødreklosteret i Oslo med kirkegård og haverum til et *lectorium* [forelesningsrom], en skole og lesemesters bolig til evig tid."³¹⁵ Og allerede i 1540 var det bestemt at det tidligere klosterets gods utlagt til underhold for lektoren.³¹⁶ Hvor i bygningen lektoren skulle dosere sies ikke, men han skulle ha et rom for seg. Da skolen flyttet til Christiania fikk han også et eget rom i skolehuset.

5. januar 1550 vil kongen at Brødreklostret, som da er svært forfallent, skal bli til en skole. For å skaffe penger skal det selges et par kjellere i klosteret.³¹⁷ Nu var det gått 27 år siden brannen i 1523, så det må antagelig være gjort noe i mellomtiden. Og i 1552 fantes det et "lesehus" og en "lesestue", for 4. juli dette året fikk superintendent Frants Berg seg overdratt et gammelt stenhus,

stående sønden op til lesehuset og østen ut mot kirkegården, i lengde vel 40 alen sønderut fra lesestuen mot domkirken og i bredde 40 alen med sin plass, som ligger østerut til konventstuen.³¹⁸

Stenhuset som biskopen fikk var klosterets østlige fløy. Av den er helt til vår tid bevart de tre rom som nu er kjellerrom (men over jorden) i den nuværende bispegårdens syd-vest fløy. Den gamle bispegården var da så forfallen at det var uråd å bo i den.

I 1622 ble den "nye" bisperesidensen, klosterets østfløy, igjen ombygget og utvidet ved biskop Glostrup (1617–1639).³¹⁹ Den 27. juli 1556 søkte biskopen om å få en havetomt i klosteret tillagt sin nye residens, men dette ville kapitlet på skolens vegne gjøre ham stridig.³²⁰ Grunnen til dette er ikke opplyst.³²¹

Ved brannen i 1567 under (den nordiske) Syvårskrigen ble domkirken, kannikegården, skolen og det ombygde klosteret helt eller delvis ødelagt, for 6. august 1568 er det et skriv om at skolen må bli oppbygget.³²² Med unntak av klosteret ble disse

³¹⁵ NRR I, s. 87.

³¹⁶ Red.: Vi finner ikke Aas' kilde til dette.

³¹⁷ NRR I, s. 119.

³¹⁸ NRR I, s. 149 og Langes klosterhistorie s. 442.

³¹⁹ Siden stod den i alt vesentlig uforandret til omkring 1860, da den nuværende bispebolig ble bygget.

³²⁰ DN I, s. 818f., brev 1117.

³²¹ Sannsynligvis er det denne haven som i år (1933) er funnet.

³²² NRR I, s. 600.

bygningene oppført igjen eller ombygget, og omkostningene for dette ble utredet ved at Hamar kommunerente (renten av det jordegodset som hørte til Hamar domkirke) ved skriv av 15. juni 1568 ble henlagt til Oslo.³²³ Hamar domskole ble etter hvert flyttet til Vang, men ved et kongelig skriv av 29. november 1602 ble det bestemt at skolen i Vang skulle overføres eller forenes med Oslo skole. Den nevnte rente skulle igjen og for bestandig legges til Oslo skole.³²⁴ Dette vil si: pengene ble overflyttet, skolen ble nedlagt i 1602.

I 1611 var det igjen en stor brann i Oslo. Men verre var den som utbrøt natten til 17. august 1624. Den brannen gjorde slutt på det gamle Oslo og skapte muligheter for en ny by: Christiania, og medførte endringer også for skolen.

4.5 Skolens lærerpersonale

4.5.1 Lektorer

Ifølge den danske kirkeordinans av 1537/1539 skulle det ved enhver skole, det vil si domskole, ansettes en lesemester eller *lector theologiae*. Hans arbeid skulle først og fremst være å undervise de vordende prester i teologi, mens skolemesteren eller rektor underviste i sproglige fag i mesterlektien. Lektor hadde rang og sete foran rektor, og han hadde høyere lønn. En gang imellom skulle han preke i kirken.

Ved Katedralskolen har lektoratet bestått i bortimot 200 år fra 1546, eller kanskje tidligere, til 1737, da Jacob Rasch var lektor, rektor og konrektor i én person i noen år. I 1636 eller 1637 kom den forandring at fra den tid gymnasiet ble opprettet skulle lektoratets innehaver også være professor i teologi der, men denne ordningen bestod ikke lenger enn i 25 år.

Mester Jørgen

Mester Jørgen var sannsynligvis den første lektor i Oslo. Han ble ansatt i 1546 og har neppe innehatt stillingen mer enn i 3–4 år. Thura nevner Jon Andersen som den første, men det er han ikke. Likeså at Andersen er ansatt i 1546, noe som er mer sannsynlig, og at mester Jørgen er ansatt før. Om sistnevnte vet vi ikke annet enn at han nevnes i et skriv til domkapitlet av 20. august 1550, der det sies at Frantz Berg, superintendent

323 NRR I, s. 592. Hamar stift var etter reformasjonen blitt forenet med Oslo eller Akershus og ble først skilt fra dette i 1863. Red.: Hamar var blitt ødelagt under Syvårskrigen, enda mer enn Oslo. Blant annet var domkirken nedbrent.

324 Se nærmere om dette i kap. 2.4.2 "Kommunitetet – bespisningsanstalten". J. Chr. Berg har skrevet om dette i Thaarups Magazin, bind II (1802), s. 226.

i Oslo, skal ha tre fjerdedeler av den rente som er forordnet til lesemesterens underhold i Oslo, ”og er oppebaaret, siden Læsemesteren Mr. Jørgen døde; den sidste Fjerdepart skulle de selv beholde.”³²⁵ Ved et kongebrev av 1540 var det blitt fastsatt at dominikanerklosterets gods skulle legges til lesemesterens underhold,³²⁶ men dette blir nu forandret.

Jon Anderssen

Jon Anderssen har vært lektor ved Oslo skole i omtrent 28 år. Før han kom til Oslo var han rektor ved Vor Frue skole, som senere fikk navnet Metropolitanskolen; ifølge F.E. Hundrup var mag. Anderssen blitt ansatt i 1544.³²⁷ Året etter ble han *lector musices* [lektor i musikk] ved universitetet, et embede hans forgjenger som rektor ikke hadde hatt, da universitetet i den matematiske professor Mads Hack hadde hatt en utmerket musikk lærer.³²⁸

Jon Anderssen forlot Metropolitanskolen i 1549, da han var blitt lektor i Oslo. Han var gift med Cecilie, en datter av biskop Frants Berg. Deres sønn, Frants Jansen, ble student i 1578, tok magistergraden, ble rektor i Slagelse i 1584, deretter i København i 1594 og fra 1606 til sin død sogneprest til Store Hedinge i Sjællands stift.

I Oslo vakte Jon tidlig stor forargelse ved sin livsførsel. Resultatet ble et skarpt advarende brev fra biskop Palladius 20. januar 1551:³²⁹

*Tenor literarum D.D<omini> Petri Palladij ad M<agistrum>
Jonam Andreæ.*

Dei gratiam et pacem [per] Christum. Magister Jona, rogatus sum a nostris fratribus in Ecclesijs et universitate ut per literas te admonerem de tua fama, quæ hic spargitur de te, quod non solum antiquum obtines in potationibus et vicijs alijs, quæ solent ebrietatis vicio adhærere, sed etiam facessas tuo Superintendentj negocium, ut magis eligat suam stationem deserere quam diutius tuas mores ferre. Si sic se res habet, non dubito, quin pessime

325 NRR I, s. 123f.

326 Se kap. 4.4 ”Skolen og dens lokaler”.

327 Hundrup: *Lærerstanden ved Metropolitanskolen* I, s. 8f. Jon Anderssen er omtalt i Rørdom: *Kjøbenhavns Universitets Historie*, bind I, 1868, s. 175, 322 og 325, men kun med få ord. Den nuværende (1933) rektor ved Metropolitanskolen i København hvor Anderssen i sin tid var rektor, har ikke kunnet gi ytterligere opplysninger om ham, hans utdannelse og tidligere liv.

328 Red.: *Musicés* (med trykk på siste stavelse) er en gresk genitiv.

329 Peder Palladius (1503–1560), en av de betydeligste geistlige som Danmark har hatt, professor i teologi og siden biskop over Sjælland, var den som ordnet de kirkelige forhold i Danmark etter reformasjonen.

stabis, ubi redierit Pater Patriæ nostræ domum. Coquitur per te hic domi offa, quam coctam vel crudam pro male cocta domum rediturus velis nolis exedere debes, ut tua non aliorum culpa, quod tute intruisti, tibi exedendum sit, si porrexeris contra Superintendentem tuum, quemadmodum de te fertur. Et nisi literis ipsius fueris inprimis nobis commendatus, facillime nos impetrabimus a Regia Maiestate literas, quibus domum revocaberis, utinam non cum summa regiæ Maiestatis indignatione. Præstat enim te nunquam venisse in Norvegium, quam ut præter meritum te rebellem tuo Superiori velis exhibere. Sic igitur admonitus [es] ut frater a fratre, ne quid aliquando tibi deterius accidat. Finis ebrietatis et inobedientiæ est reservari iudicio Dej, si manus magistratus evaserit ebriosus. Forte suspicaberis aliquid mali de hoc domino Joanne Petri, quasi te deferret ad nos; sed per Deum sanctum iuro, ipsum hoc nomine innocentem esse, imo eum tibi commendatum habeo ut fratrem christianum.

– *Tu in Christo Jhesu feliciter vale. Haffniæ 20 Januarii 1551.*

*Petrus Palladius.*³³⁰

[Innhold av brev fra Herr Peder Palladius til Magister Jan Anderssen.

Guds nåde og fred i Kristus.

Jeg er av våre brødre i kirken og ved universitetet bedt om skriftlig å advare deg om det rykte som nu spres om deg, nemlig at du ikke bare som før vedblir i drikkelag og andre udyder, men at du også gjør din superintendent så mye bryderi at han heller vil oppgi sitt embede enn lenger finne seg i ditt forargelige levnet.³³¹ Hvis det forholder seg slik, tviler jeg ikke på at det vil gå deg ille når kongen kommer hjem. Her tilberedes det ved deg en matrett som du, enten den er kokt eller rå, må spise opp enten du vil eller ikke når du kommer hjem, som noe som er dårlig kokt, at det er din skyld og ingen andres, noe som du selv har smuldret opp og som du må spise opp, hvis du gjør anslag mot din superintendent, slik det fortelles om deg. Hvis superintendenten derfor ikke med det første kan gi deg et godt vidnesbyrd, skal vi ganske lett oppnå av kongen at han utsteder et brev ved hvilket du skal bli kalt tilbake, – bare

330 Rørdam i *Ny Kirkehistoriske samlinger*, bind 3 (1864–1866), s. 626f., etter en samtidig afskrift i Det kgl. bibliotek i København.

331 Red.: Superintendent i Oslo var Frants Berg. Ifølge Aas var han Jon Anderssens svigerfar. Det er uklart hvor Aas har dette fra, men det gir mening ved at det kan forklare hvorfor selveste Sjælland-bispen skriver et slikt formaningsbrev og ikke Oslo-bispen selv.

det ikke må skje med Hans Majestets største fortørnelse. For det hadde vært bedre at du aldri var kommet til Norge, enn at du mot all rimelighet skulle sette deg opp mot dine foresatte. Nå advarer jeg deg som en bror blant brødre for at det ikke skal hende deg noe verre. Drukkenskapens og ulydighetens frukt er å stilles for Guds domstol, hvis drukkenbolten unngår øvrighetens hender. Muligens vil du nære noen onde tanker om denne herr Jon Pederssøn som om han meldte deg til oss, men ved den hellige Gud sverger jeg deg at han selv er uskyldig på dette punkt; jeg har anbefalt ham til deg som en kristen broder.

Lev vel i Jesus Kristus. København, 20. januar 1551.]

Etter denne reprimanden skal Anderssen ha forbedret seg. Men hvor lenge har han så vært lektor? Vi hører om ham 4. januar 1555, og 4. juni 1565 er han fortsatt lesemester:

... mester Jon, som i lang tid har tjent religionen både her i riket [dvs. i Danmark] og nu på 16de år har været lesemester udi Oslo og der av hans ytterste formue lest og lært, hvilken bestilling han nu på grunn av hans alderdom og hans øines skrøpeligheit ikke kan forestå, skal få brev på første kannikdom som vakerer [dvs. blir ledig] udi Oslo domkirke.³³²

Ut fra dette skulle man tro at han gikk av i 1565, men det er ikke tilfellet; han er merkelig nok blitt stående helt til 1577 til tross for det som sies om "hans alderdom og hans øines skrøpeligheit". Men det har skjedd en gradvis overgang til neste lektor: nordmannen Hallvard Gunnarssøn.

Hallvard Gunnarssøn (1577–1608)

Hallvard Gunnarssøns foreldre og fødselsår kjennes ikke, men han betegner seg selv som nordmann, og det antas at han var fra Østfold. I hans skrift *Chronicon Regum Norvegiæ* [Norges kongekrone] finnes i enkelte eksemplarer skrevet følgende:³³³

*Condidit hic etiam Sarpsburgi mænia firma,
In quo grammaticæ prima elementa bibi.*

[Han (dvs. Olav den Hellige) grunnla også Sarpsborgs faste murer,
hvor jeg lærte de første elementer av grammatikken.]

332 NRR I, s. 459; Pontoppidan: *Origines Hafnienses* [Københavns opprinnelse] s. 167 og 298; Rørdam i *Danske Magazin*, 3. R, bind VI (1860), 23 flg.

333 Red.: Liste over disse eksemplarene fins i Ekrem (utg.): *Hallvard Gunnarssøn: Norges kongekrone*, Oslo 1992, s. 23.

Hallvard Gunnarssøn kan ha hatt huslærer i Sarpsborg, og han forteller at han i de nærmeste årene etter 1560 gikk i Oslo skole. Deretter var han en kort tid i København; så reiste han til Rostock, dit han ankom i desember 1566. Her fikk han anledning til å høre professor David Chytræus og humanisten Caselius – velkjente i hele Norden. Men især kom han til å være professor Johannes Posselius hengiven og takknemlig og tok ham som eksempel i flere av sine senere skrifter. Posselius, som var en elev av Melanchthon, tok seg især av de yngre studentene og innprentet teologene betydningen av gresk språk og litteratur. Ennu på sine eldre dager var Gunnarssøn en beundrer av Posselius' skrifter.

Noe tidligere enn Hallvard var hans venn og skolekamerat Peder Vemundsen kommet til Rostock, likeså Claus Berg som ble kantor i Oslo. Oppholdet ble også behagelig ved samvær med andre studenter som han knyttet vennsksforbindelser med, den danskfødte senere kannik i Hamar Morten Knutsen og noen tyske studenter. 27. mars 1572 ble han sammen med seks andre kreert til magister av professor Posselius, og deretter reiste han og Peder Vemundsen til Wittenberg. Mens oppholdet i Rostock hadde vart i seks år, var de bare ett år i Wittenberg.

Hallvard Gunnarssøn reiste tilbake til Oslo og må ha blitt tilknyttet skolen i løpet av kort tid – ikke bare var han tidligere elev; han kom også hjem med en magistergrad. Allerede 10. august 1573 fikk han kongebrev på *St. Martini Altaris* prebende, "som han nu selv udi verge haver".³³⁴ Han var ennu ikke utnevnt til en fast stilling ved skolen, men snaut to år etter, 28. juni 1575, fikk han et ekspektansebrev:

Efterdi denne brevviser [brevmottager], oss hederlig og elskelig mann, Hallvard Gunnarssøn, underdanigst beretter, at oss elskelige og hederlige kapitel udi Oslo domkirke har samtykket ham å være lesemester sammesteds efter mester Jons død, da have vi av vor synderlige gunst og nåde mot og tillatt at når for^{ne} mester Hallvard Gunnarssøn kommer til lesemesteriet igjen, må og skal han dertil bekomme det kannikedomme, som for^{ne} mester Jon nu med forlenet er o.s.v. o.s.v.³³⁵

Uttrykket "når han kommer til lesemesteriet igjen" tyder på at Hallvard har vært tilknyttet Jon Anderssen som medhjelper mens Jon har vært syk. Jon Anderssen nevnes siste gang i

334 NRR II, s. 67. Se videre om Hallvard Gunnarssøns prebender i kap. 2.1 "Jordegods og inntekter av jordegods".

335 NRR II, s. 159f.

1577. Rimeligvis er Gunnarssøn tiltrådt som fast lektor da eller omkring den tiden, selv om han ikke nevnes som medlem av domkapitlet før i 1580, da han bekrefter riktigheten av en avskrift av et kongebrev.

Et interessant kulturbilde fra denne tiden er følgende: I Hallvard Gunnarssøns første år som lesemester gikk en adelsmanns sønn, Peder Iverssøn Jernskjegg til Fritzø, i Oslo skole. Han ble siden gift med en dansk adelsdame Margrete Breide. Da deres førstefødte og eneste barn skulle døpes i 1593 var det stor stas på Fritzøhus, og mange fra Oslo og Tønsberg var innbudt, både adelsmenn med fruer og geistlige, deriblant biskop Jens Nilssøn, Hallvard Gunnarssøn, prost Rasmus Hjort (som forresten ikke kom, da han var syk), borgermestere, rådmenn, borgerfolk og mange flere. Biskopen og mag. Hallvard var faddere. Ved bordet hadde adelsstanden den fornemste plass. Av de geistlige satt biskopen øverst, dernest mag. Hallvard, deretter prosten Peder Vemundssøn.³³⁶ "Udi borgerstuene var de gemene, og de var alle lystige og glade". For å forhøye gleden holdt verten den neste dag bryllup for tre par av sine tjenere. "De to fikk piker, den tredje fikk en kvinne." Biskop Jens og mag. Hallvard hadde kammer sammen, og om aftenen "satt biskopen, mag. Hallvard, Gidse, herr Rasmus Hjorts, og Anna, mag. Hallvards hustru, og snakket med hverandre langt ut på aftenen". Tidlig neste morgen begav biskopen seg på hjemveien til fots, fulgt av mag. Hallvard, til hans *famulus* [tjener] møtte dem med ridehester. Deretter gikk mag. Hallvard tilbake til Fritzø. Også mag. Hallvards gudsønn Ivar ble elev ved skolen i Oslo. Tre av magisterens skrifter er dedisert til denne unge mannen, som døde i en alder av bare 22 år.

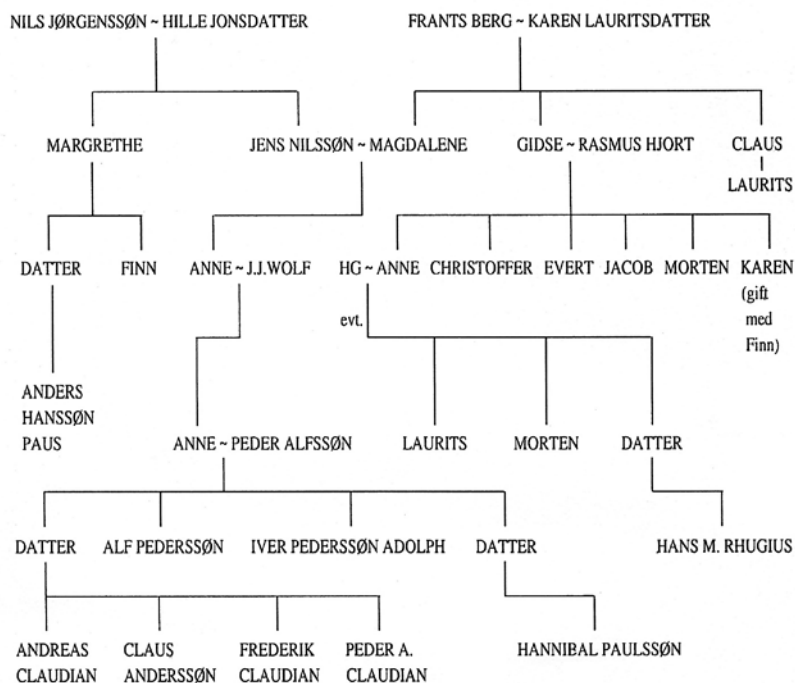
Hallvard Gunnarssøn er sin tids mest produktive forfatter i Norge og den som i lærdom stod fremfor noen annen. Hans dag har vært opptatt av det arbeid som fulgte med det å være lesemester, av arbeidet i domkapitlet og av forfatterskap. Om det første vet vi ikke noe bestemt, om det annet sier han selv at han hadde mye å gjøre også i kapitlet, for eksempel å være med å på ta avskrifter av *Den røde bog* og sende avskrift til de forskjellige prestegjelds sogneprester o.s.v. Flere av hans skrifter har et pedagogisk formål, foruten det å være belærende i sin alminnelighet.³³⁷ I den krets av humanistisk interesserte og dannede menn som levde i Oslo i annen halvdel av det 16. århundre, som patriarken Frants Berg, biskop Jens Nilssøn,

336 Om Peder Vemundssøn, sogneprest i Sandeherred (nu Sandar), prost i Brunlanes, er det skrevet utførlig i *Giessings Jubel-Lærere* III, del I, s. 99–104. Likeså i Lorens Berg: *Sandeherred*, s. 125f.

337 Se "Hallvard Gunnarssøn" i kap. 3.4.1.

Stamtavle for Oslo-humanistene. Som vi ser var både Rasmus Hjort og Jens Nils-
søn svigersønner av Frants Berg, Jacob Wolf var gift med en datterdatter, og deres datter igjen var gift med Peder Alfsson. Hallvard Gunnarsson (HG i plan-
sjen) var gift med Rasmus Hjorts datter Anne. Jon Anderssen, som var lektor ved Katedralskolen i hele 28 år (1549–1577), er ikke kommet med, men også han var visstnok gift med en datter av den gamle Oslo-bispen, Cecilie.

OSLOHUMANISTENE OG NOEN AV DERES ETTERKOMMERE

rektorene Rasmus Hjort og Jacob Wolf, den senere prest Peder Vemundsen, Paul Helgesen, som ble lagmann i Bergen, og kantor Claus Berg, en sønn av den tidligere biskop, er Hallvard den lærdeste og betydeligste skribenten.³³⁸

Hans første arbeid var antagelig en omforming til latinske vers av Carions verdenshistorie eller krønike.³³⁹ Denne var utgitt av en professor i Frankfurt an der Oder og oversatt til mange sprog, således til dansk av presten Kristen Linved i Vik i Sogn, som hadde fått den ut året før magister Hallvard utgav sin metriske bearbeidelse, nemlig i 1596. Versene er beregnet på å læres utenat, hvorfor fremstillingen i alminnelighet er kort og fyndig med unntagelse av enkelte steder, for eksem-

338 Red.: En slik påstand står svakere etter Inger Ekrems forskningsarbeider, særlig doktoravhandlingen om historieskrivning og -undervisning i Oslo omkring år 1600 (1998). Se redaksjonelle fotnoter i dette kapitlet.

339 Red.: Inger Ekrem viste i sin doktoravhandling (1998) at Hallwards bok ikke er en bearbeidelse av Carions krønike – slik man måtte tro ut fra tittelen – men en forkortet avskrift av et historieverk av tyskeren Sebastian Pichselius. Inntil da var både verket og han selv ukjent; Ekrem skrev selv artikkelen "Pichsel, Sebastian", i *Neue Deutsche Biographie*, bind 20, 2001. Se redaksjonelle fotnoter i dette kapitlet og Roggen: "The art of composing a title page", 2008.

pel ved skildringen av den trojanske krig og kampen mellom Cæsar og Pompeius, da den er noe utførligere. Flere år etter utgav Hallvard en fortsettelse om det romerske keiserdømmes historie.³⁴⁰ Denne boken dediserte han til kong Jacob VI av Skotland, som i 1603 også var blitt Englands konge, og som han hadde gjort bekjentskap med under fyrstebryllupet i Oslo i 1589.

Hans betydeligste historiske arbeid er det ovenfor nevnte:

*Chronicon Regum Norvegiæ, olim idiomate Norvegico conscriptum: Nunc auctem primo Elegiacis versibus latine expositum a M<agistro> Hallvardo Gunnario in Collegio Aslojensi S.S. Theol<ogiæ> Lectore ac Archipresbytero. Rostock MDCVI.*³⁴¹

[Norges kongekrønike, før skrevet på norsk, men nå for første gang på latin i elegiske vers, av magister Halvard Gunnarssøn, lektor i teologi og erkeprest³⁴² i Oslokollegiet. Rostock 1606.]

Dette er den tidligste trykte Norgeshistorie; ved at den er skrevet på latin kunne den gi lærde menn ute i Europa noe kunnskap om vårt land. Den er formet på vers og tilegnet den kjente Arild Huitfeldt.³⁴³ Tidens forestilling om samene har Gunnarssøn gitt uttrykk for; de første linjene om dem gjengis her:

*Hic demiraris Finnos, non corpore magnos,
Magnas arte sua posse domare feras.
Nam venatores venatricesque peritæ,
Emissis jaculis obvia quæque necant,
Et celeri cursu fugientia cuncta sequuntur
Non secus ac nervo missa sagitta volat.
Hæc vaga gens inter montes et saxa perrerans
Secum resque suas et sua tecta trahit.*

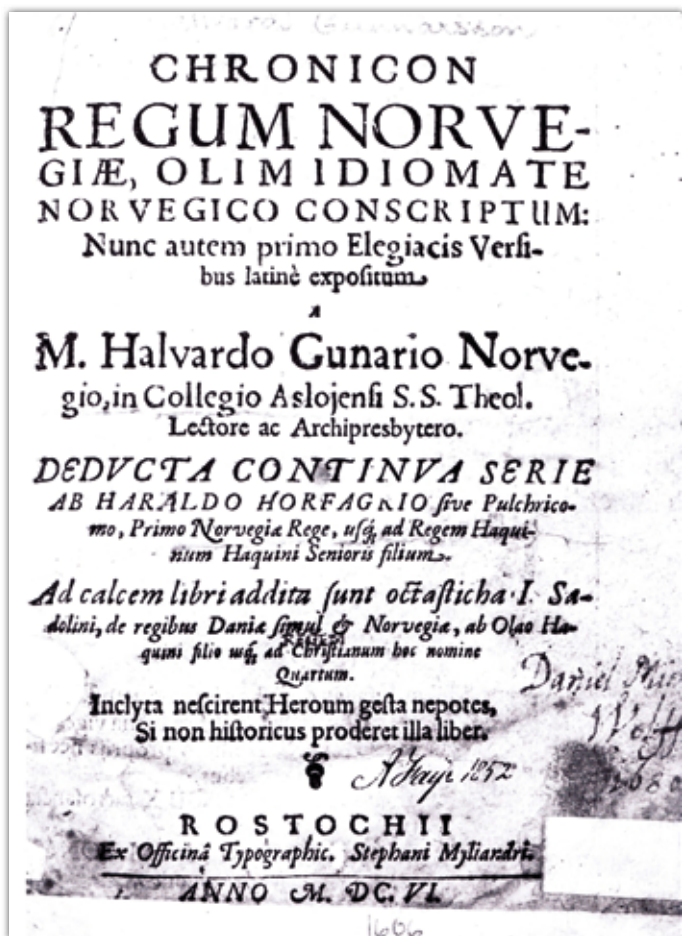
340 Hallvard Gunnarssøn: *Chronicon Carionis*, del 2, Rostock 1601.

341 Red.: Dette verket har Inger Ekrem utgitt på ny, med innledning og oversettelse til norsk: *Norges Kongekrønike*, 1992.

342 En prebende som sognepresten eller erkepresten i St. Hallvardskirken hadde hatt, var blitt lagt til lesemesteren, som av den grunn kunne bruke titelen erkeprest uten å ha noen kirkelig forpliktelse i så måte, altså en nokså eiendommelig form for tittel.

343 Han var født på Bergenhus i 1546, men kom til Danmark og ble så å si dansk i sin tenkning. Sitt vesentlige kjennskap til Norge hadde han fra Mads Størssøn som var lagmann på Agdesiden, senere i Bergen, og som er forfatter av *Den norske Krønike*, den første trykte Norgeshistorie, utgitt i 1594 ved en dansk prest, Jens Mortensen. Denne boken har vært et forbilde både for Absalon Pederssøn og for Hallvard Gunnarssøn, vel også for Peder Claus-søn.

Lektor Hallvard Gunnarssøn (1550–1608): Tittelbladet på *Chronicon Regum Norvegiæ, olim idiomate Norvegico conscriptum: Nunc autem primo Elegiacis Versibus latine expositum a M. Halvardo Gunario Norvegio, in Collegio Aslojensi S.S. Theol. Lectore ac Archipresbytero* [Norges kongekrone, for lenge siden skrevet på norsk, men nå for første gang presentert på latin i elegiske vers, av magister Hallvard Gunnarssøn, lektor i den hellige teologi ved Oslo-kollegiet og erkeprest], Rostock 1606.

[Her undres du storligen over at finnene,³⁴⁴ som ikke er store av vekst, kan nedkjempe store villdyr ved sin ferdighet. For som kyndige jegere, både menn og kvinner, dreper de det som kommer på deres vei, idet de sender ut sine kastevåpen. De forfølger alt flyktende ved hurtig løp, ganske som en pil som flyr ut fra bustringen. Dette folk uten faste bopeler streifer om mellom fjell og berg og trekker med seg sine eiendeler og sine hus.]

Blant Hallvards teologiske skrifter er å merke hans *Flores sapientiae divinae* [Blomster av guddommelig visdom], en bok på nesten 11 ark, trykt i 1596. Her kaller han sitt morsmål norsk, (men i titelen *Danice*):

Norvegus sanctæ respondet sermo loquelæ Ausonioque juncta est Graia Camoena stylo.

344 Til slutten av det 19. århundre ble samene i Norge kalt finner.

[Norsk tale svarer den hellige tale, og den greske muse er kombinert med ausonisk (dvs. romersk) stil.]

På hver side i boken er det først et latinsk, så et gresk distichon,³⁴⁵ så to linjer hebraisk og sist et firelinjet dansk eller norsk vers. Her er ett av de norske:

In die Paschæ [på påskedagen] (1. Cor. 5):
Christus hand er det Paaske Lam,
Som Verdens Synder paa sig nam [dvs. tok].
Derfor bør oss Paaske holde,
I Kyskhed og Sandhed bolde.

Mest kjent av mag. Hallvards bøker er den såkalte "Prestepine" som ikke er noe originalt arbeid, men en oversettelse av "Aandelige (eller Gudelige) Spørmaalsbok" av den tyske prest Michael Saxe. Første utgave av oversettelsen utkom i 1602, den siste i 1870. I alt er det kommet ut 14 utgaver, hvorav iallfall åtte på dansk. I 1863 kom den ut i Christiania på N.W. Damms forlag. Bokens fullstendige tittel er:

En Liden Aandelig Spørgsmaals Bog sammendragen aff den H<ellige> Scrifft, udi huilcken ere forfattede de allerlysteligste Spørgsmaal med deris der til beskickedede [bestemte] Giensvar, om Gud, Om Verdens Skabelse, om Englene, om Diefflene, Menniskene, oc om alle andre Creatur oc Jordens Vext. Eenfoldige Folck oc Ungdommen er ganske fornødne, nyttig oc lystig at læse.

Ved Michalem Saxen, Kgl. Hoffprædicant til Thonna oc Ohlsdruff.

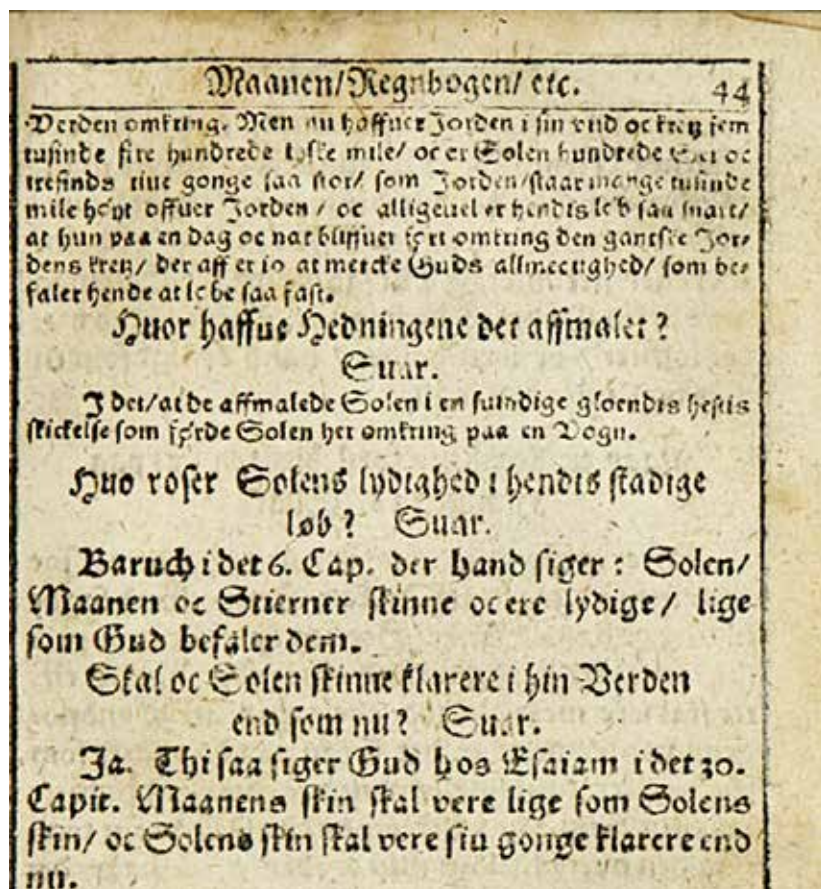
Oc nu nyligen fordansket af Halfuard Gunnerson Læsemester udi Oslo. Prentet i Rostock hos Stephan Mølmænd, Anno 1602.

Boken er tilegnet Hallvards velynder Peder Ivarssøn til Fritzø. Dedikasjonen er skrevet 29. oktober 1601. Hensikten med den er å forene spøk og alvor gjennom spørsmål og svar, og at den skulle brukes i selskapelige sammenkomster. Et eksempel:

Hva er en So lig? Svar: En deylig Quinde foruden Tuct; thi saa siger Salomon i Ordsprocks bogs II cap.: En deylig Quinde foruden Tuct, er lige som en So med it Flettebaand aff Guld.

345 Red.: Et distikhon (dobbelvers) er et heksameter fulgt av et pentameter. Verse målene har fått navn etter de greske tallordene 'hex' og 'pente', fordi de har henholdsvis seks og fem versføtter. Hver versfot består vanligvis av en daktylos (en lang stavelse fulgt av to korte) eller en spondé (to lange stavelser).

Fra Hallvard
Gunnarssøns
*En liden aandelig
Spørsmåals Bog*
fra 1602. Boken
er en oversettelse
av Michael Saxes
tyske gåtebok fra
1593. På side 44
omhandles "Maa-
nen/ Regnbogen/
etc." og nederst
på denne siden er
spørsmålet: "Skal
oc Solen skinne
klarere i hin Ver-
den end som nu?
Svar: Ja. Thi saa
siger Gud hos
Esaïam i det 30.
Capit. Maanens
skin skal vere lige
som Solens skin/
oc Solens skin skal
vere siu gonge kla-
rere end nu".

Gunnarssøns betydeligste og mest originale verk er hans *Akrostichis de Inauguratione Christiani Quarti* [Akrostisk dikt ved hyllingen av Christian IV], et hyldningsdikt, som utkom i 1606, altså 15 år etter Christian den fjerdes hylling på Hovedtangen ved Akershus 8. juni 1591. Det er festlighetene ved hyllingen som beskrives. Forsamlingen bestod av adelsmenn, lagmenn, biskoper, andre geistlige, borgere og bønder, omtrent 700 mennesker, og dette gav anledning til store festligheter. Kongens følge bodde dels på Akershus slott, dels ombord i den dansk-norske flåte, og deltagerne forøvrig har rimeligvis bodd ute i byen eller dens nærmeste omegn. Diktet har sannsynligvis vært opplest ved hyllingen.

Akrostichis, som selvfølgelig er skrevet på latin, består av fire forskjellige dikt. Det greske ordet akrostikhon betyr et dikt der versenes begynnelsesbokstaver danner et ord eller en mening. Det ene diktet er laget slik at de nevnte bokstaver til sammen danner en lovprisning av kongen, nemlig (på latin): "Christian IV, Konge over Danmark, Norge og Nordens fjerneste folk, er i sannhet både den frommeste og den mektigste monark." Det

er også andre kunstferdigheter i versene, men formen er vakker og beskrivelsene av det hele er anskuelige.³⁴⁶

Det er også andre skrifter av Gunnarssøn, men det er overflødig å nevne dem her.³⁴⁷ Om mag. Hallvard Gunnarssøns forfatterskap vet vi altså mye, om hans liv forøvrig lite.³⁴⁸ Som tidligere nevnt vet vi ikke når og hvor han er født, heller ikke med sikkerhet når han er død, men etter alle verker å dømme er dette i 1608, og han har da vært en mann på mellom 50 og 60 år. Utenom det at han var gift med Anna Hjort vet vi ikke noe om hans familieforhold. Men som skribent må han ha vært en av de mest kjente menn i Norge på den tid.

Hva angår hans undervisning, sier han selv at han "interpretrede" professor Posselius' greske metriske omskrivning av evangeliene, noe som tyder på at han i skolen – vel foruten teologi – også har befattet seg med filologiske spørsmål.

Abraham de Cardes (1608–1617)

Abraham Jacobssøn de Cardes var fra København, studerte bl.a. i Wittenberg og tok magistergraden i 1607.³⁴⁹ I 1603 var det tale om å ansette ny professor i pedagogikk ved universitetet i København etter mag. Johannes Stephanius, og de Cardes var av flere foreslått som hans etterfølger. Om hans kvalifikasjoner i så måte heter det i *Acta Consistorii* [konsistoriets akter (ved Københavns universitet)]:

Efter foregående to eksamener er Abraham de Cardes godtatt som kandidat i filosofi og han vil ved første gunstige anledning bli forfremmet til magister i dette akademi. Derfor er han nå blitt innrømmet et kongelig stipendium på 100 daler, så at han kan leve ved fremmede akademier

346 I *St. Hallvard* (1915), s. 94–96, har Francis Bull på en smakfull måte gjengitt samtalen mellom Corydon og Thyrsis, de to hyrder som sitter og stirrer ned mot Oslo, en situasjon hvor dikteren har tatt sitt forbilde i Platons skildring i *Phaidros*. Red.: *Akrostikhis*, der dette diktet inngår, er nyutgitt med innledning, oversettelse og kommentarer i Kraggerud (red.): *Kongehyllest*, 1991, s. 115–215. Kraggerud reiser på s. 123 problemstillingen "Theokrit eller Vergil?" (som forbilde) og svarer Vergil.

347 Red.: En god oversikt finnes i Ekrems "Innledning" til Hallvard Gunnarssøn: *Norges kongekrone*, 1992, s. 41–65.

348 I rektor Erichsens avhandling om Hallvard Gunnarssøn i *Indbydelsesskrift til den off. Examen ved Aars og Voss skole*, 1870, er det oppført en del kilder til Gunnarssøns liv og virke. I tillegg kommer Thormodsæter i *Viden-skapsselskapets Forhandlinger* 1917 nr. 1, s. 10f.; Bing i *Dansk Tidsskrift* 1900, s. 760–768; A.C. Bang: *Den norske Kirkes historie i Reformations-Aarhundredet*, 1895, s. 126–131.

349 Rørdam: "De Danskes Studeringer i Vittenberg i Reformationstiden", 1857–1858. Abraham de Cardes omtales også under "Herman Nilssen" i kap. 4.5.2.

til et forbilde for andre, hvem dette stipendium kan bli innrømmet senere, før de er blitt forfremmet til magistre, ifølge vilje og beslutning av *magnificus*, hr. kansler Christiaan Friis.³⁵⁰

Men ved besettelsen av nevnte professorat nådde de Cardes ikke frem, idet stemmene ved det endelige valg samlet seg om rektor i Odense Knud Bjelke. For å gi de Cardes en erstatning for det skuffede håp, tildelte man ham – etter at han hadde vært utenlands i flere år – reisestipendium for enda et år.³⁵¹ Derfor trakk det ut med hans tiltredelse av lektoratet; han skulle ha vært i Oslo ved midten av år 1608, men kom ikke før 9. april 1609. Ikke så lenge etter, 2. januar 1611, fikk han i kapitlets møte en irettesettelse av biskop Nils Claussøn Senning, som påminnet ham om å lese flittigere enn hittil, om "å studere til sine lectzier" og repetere med elevene så de kunne ha gagn av lesningen og lyst til å høre på ham. *Item* at han skulle bruke "teologiske klær" når han preket, slik som hans forgjenger hadde gjort. Lektor de Cardes unnskyldte seg med disiplenes forsømmelse og sa bl. a. "at de ikke vilde høre på ham".³⁵² Ut fra dette synes det som han neppe har vært noen dyktig lærer.

Han var i en periode kapitlets *notarius*, men det sa han opp 24. april 1612, i nærvær av stattholder "oc canceller", "hvorefter scholemester Oluff Boesen aff menige capitul bleff tilsagt det at annamme".

22. februar 1617 sies i et skriv til Oslo domkapitel:

Vit at vi nådigst have bevilget denne brevviserske [mottager], Kristine Clausdatter, avgangne Mag. Abraham de Cardes, forðum lesemester der udi vår kjøbsted Oslo, hans efterleverske, at må nyde og beholde halvparten av et års rente og innkomst, som kan falle av det kannikedom, som lå til for^{ne} hennes avgangne husbondes bestilling, foruten hvis hende med rette og efter kapitlets statuter tilkommer.³⁵³

De Cardes må altså være død iallfall i begynnelsen av år 1617, kanskje før, og det er sannsynlig at lektoratet har stått ledig til en gang i 1618.

de Cardes' inntekter som lektor har rimeligvis vært de samme som hans forgjengers, for ved kongebrev av 7. juli 1584 var

350 *Acta Consistorii* for 15. oktober 1603. Rørdam: *Kjøbenhavns Universitets Historie*, bind III, s. 405.

351 Rørdam: *Kjøbenhavns Universitets Historie*, bind III, s. 211–215.

352 *Oslo Kapitels forhandlinger 1609–1616*, s. 49.

353 *NRR IV*, s. 615f.

det bestemt at det gods som var lagt til mag. Hallvard, bestandig skulle tilhøre hans etterfølgere i embedet. Men det kan ha blitt en forandring, for ifølge fogderegnskapene for 1611 har de Cardes hatt bruken av gården Sinsen i Østre Aker, rimeligvis fra den tid han kom, og i tillegg til det kannikedom han hadde fått tildelt.³⁵⁴ I fortegnelsen over det jordegods som var tillagt mag. Hallvard står nevnt gården Hovin, men ikke Sinsen. Og i det siterte skrivet om de Cardes' enke står det "det kannikedom", men Hallvard Gunnarssøn hadde som lektor hatt mer enn ett.

De Cardes hadde en sønn, Jacob de Cardes som i 1646 var kaptein, i 1659 major og i 1677 oberstløytnant, bosatt på Fredrikshald. Jacob de Cardes døde i 1686.³⁵⁵

Oluf Boesen (1618–1639)

Oluf Boesen var fra Sjælland og var født i 1583, men vi vet ikke noe om hans slekt. I 1611 ble han kapellan hos sogneprest Christopher Jenssøn på Toten, en sønn av biskop Jens Nilssøn. Samme år ble han, etter initiativ av biskop Niels Claussen Senning og på anbefaling av Sjællands biskop, Peder Vinstrup, ansatt som rektor i Oslo. Det ser ut til at denne ansettelsen har skjedd på en uregelmessig måte, for den bevirket en uenighet mellom biskopen og stattholderen. Saken ble behandlet i kapitlets møter 6. og 19. mars 1611, men ble så bilagt. 11. mai 1615 tok Boesen magistergraden, og etter at han hadde vært rektor i syv år ble han skolens lektor etter Abraham de Cardes.³⁵⁶

Mens han var i denne stillingen ble han og magister Selvald Thomassøn, skolens konrektor, i et kapitelsmøte valgt til "scholarcher", som "vis og vanlig er udi andre kapitelsskoler, med hvilke rektor og konrektor have sig å rådføres, når fornødent er, at biskopen ikke dermed besværes skal uten synderlig *casus* nedfaller." Scholarcher er ikke før omtalt som rådgivende i skoleanliggender, og vi hører heller ikke senere noe om dem. Det var lektor Boesen som i 1637, sammen med biskop Glostrup, sto for kjøpet av nye lokaler for skolen i Christia-³⁵⁷nia. I denne tiden var Boesen *notarius*; han undertegner i 1637 kapitelprotokollen slik: "Oluff Boesen Eigen Handt, *Juratus Capituli Notarius*" [kapitlets edsvorne skriver].

354 Riksarkivet. Rentekammeret inntil 1814, Reviderte regnskaper, Lensregnskaper, EA-5023, serie Rba 26 Akershus len, 1610–1612.

355 Sønnen er nevnt med noen ord i C.O. Munthes bok *Fredrikshalds Historie til 1720*, se registeret på s. 784. Finne-Grønn i *Norsk Tidsskrift for Genealogi*, bind I (1910), s. 229.

356 Red.: Stillingen som lektor innebar undervisning i teologi og var en høyere stilling enn rektor.

357 Se kap. 5.3.1 "Lokaler, økonomi og drift".

Boesen var gift to ganger, første gang med stiftsprost Thomas Laugessøns datter Magdalena; med henne skal han ha hatt 12 barn.³⁵⁸ Hans andre hustru var Bodil Andersdatter, søster av Anna Andersdatter, som var gift med Glostrup, og kantor Hans Anderssen (Wincke). I 1636 hadde Oluf Boesen en sak for kapitlet med sin svoger, rektor Nils Thomassøn, som hadde oppført seg nokså respektløst mot ham og hans hustru.³⁵⁹ Denne i og for seg mindre viktige affæren ble bilagt i møtet.

I 1638 ble biskop Glostrup alvorlig syk. Da ble det bestemt ved kongebrev av 12. juli at "en af Provstene skulde paatage sig at ordinere nye Prester", ³⁶⁰ og likeså at lektor Oluf Boesen skulle fungere på biskopens vegne i kapitlet ved pådømmelse av ekteskappssaker. Og da Glostrup døde 6. januar 1639, ble Boesen valgt til biskop, et valg som ble bifalt av kongen ved skriv av 24. mai samme år.³⁶¹

Det virker som Boesen har vært en vel studert mann og en dyktig administrator. Som biskop kom også han opp i den strid om teologiske spørsmål som pågikk i Christiania da Chronich var professor i gymnasiet, men har inntatt en moderat holdning. Videre var han representant på stendermøtet som ble holdt i oktober 1645 under Sehesteds presidium, der hovedforhandlingen angikk en økning av kongens inntekt i Norge. Men selv etter påtrykk fra stattholderen lot han seg ikke bevege til å love noen bestemt sum, verken til det nevnte formål eller til landets forsvar. Han erklærte bare at geistligheten i hans stift var villig til å påta seg de ytelser som bispene etter felles rådslagning ble enige om.³⁶²

Boesens bilde henger i Vår Frelses kirke³⁶³ med påskrift på rammen om at det forestiller Jens Nilssøn, men rammene har vært forbyttet ved en restaurasjon i 1805, og de påmalte årstall på selve maleriet viser at bildet forestiller biskop Boesen. Det står: *Ætatis suæ 59, Anno 1642* [i sin alders 59. år, i år 1642]. Bo-

358 Red.: Thomas Laugessøn hadde dessuten tre sønner som alle hadde betydning for Oslo katedralskole og er omtalt i denne boken: Sevald, konrektor 1625–1630, Nils, rektor 1631–1636, og Anders Thomassøn, konrektor 1639–1646 eller 1647.

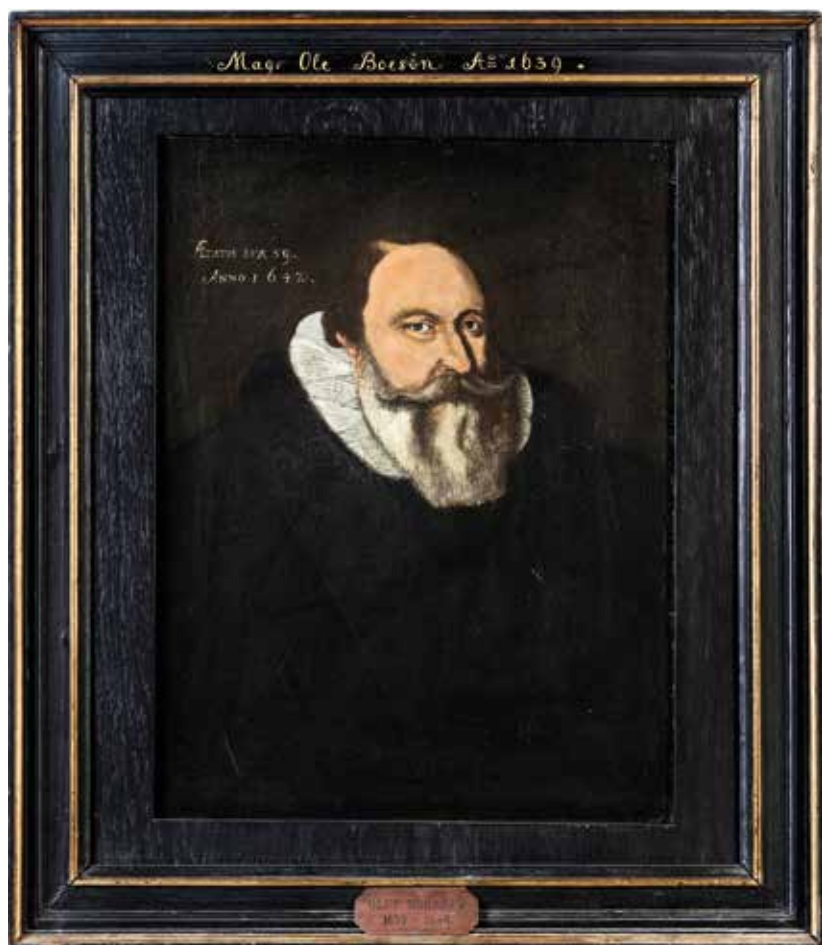
359 Red.: Boesen var på det tidspunkt gift for andre gang. Hans første hustru var Nils Thomassøns søster Magdalena.

360 NRR VII s. 414. Sakene om skolen er nevnt i "Christiania Bispearkiv Kapitelprotokoll" og i *Glostrups visitatsbok* s. XIVf.

361 NRR VII, s. 548.

362 Johnsen: *Hannibal Sehesteds statholderskap 1642–1651*, 1909, s. 96f.

363 Red.: Ved Oslo bys 900-årsjubileum i 1950 ble navnet endret til Oslo Domkirke.

Oluf Boesen var fra Sjælland, men tilbragte sitt yrkesliv i Oslo og Christiania, som rektor ved Katedralskolen 1611–1618, lektor 1618–1639 og biskop 1639–1646. Boesen viste interesse for undervisningsmetoder og læreplaner. Maleri i Oslo domkirke.

esen var født i 1583, så det stemmer at han var omkring 59 år gammel da han ble portrettert.³⁶⁴

Oluf Boesen hadde i mange år vært *lector theologiæ* da gymnasiet åpnet og han også ble ansatt som professor. Han stod ikke lenge i begge stillinger, idet han to år etter gymnasiets åpning ble biskop etter Glostrup.

4.5.2 Rektorer

Det er neppe mulig med sikkerhet å si når skolen er kommet i gang etter reformasjonen. Alberti Thura, som pleier å være ganske pålitelig, oppgir 1546, og som første rektor: *Iohannes Chilianus*, eller på dansk Hans Kjelsen.³⁶⁵ På skolens marmortavle er Jacob Henriksen oppført som første rektor ved skolen, men han er ikke nevnt av Thura. Det er mulig at skolen har kommet i gang noen år tidligere – kanskje omkring 1541; vi vet

³⁶⁴ Schnitler: "Bispegalleriet i Vor Frelzers kirke", s. 100.

³⁶⁵ Thura: *Idea Historiæ Litterariæ* 1723, s. 87.

Oslo katedralskoles rektorer i perioden ca. 1545–1636. Marmortavle på skolen.

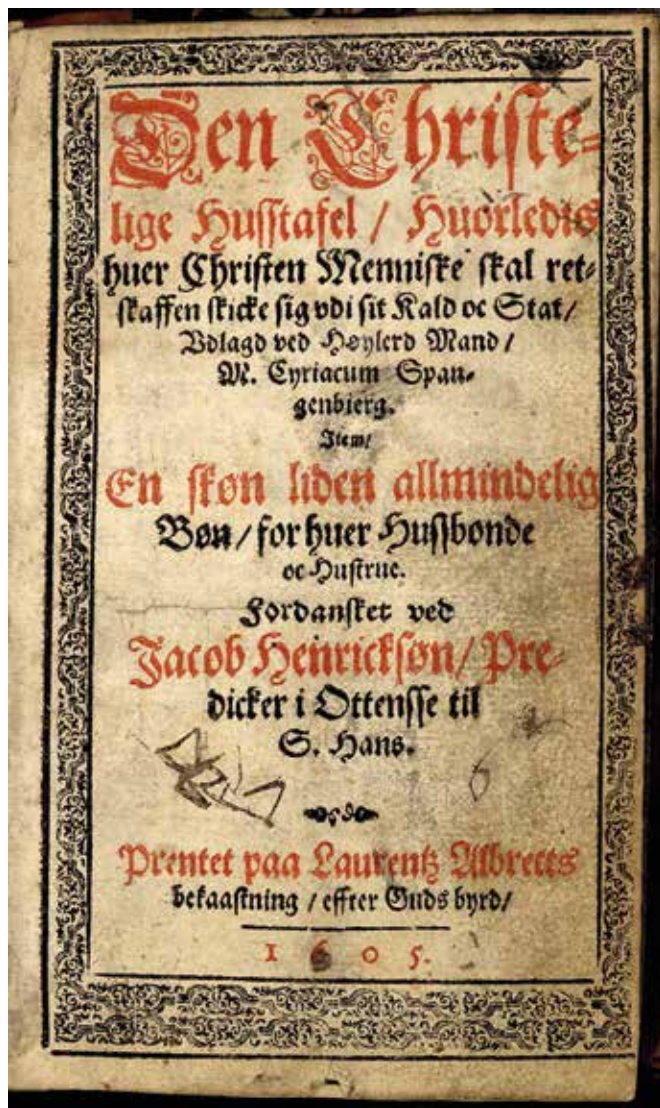

at biskop Hans Ræv var svært interessert i dette på grunn av mangelen på prester.

Jacob Henriksen

Henriksen er nevnt med noen linjer flere steder, men opplysningene om ham er sparsomme.³⁶⁶ Han var født i Odense i 1522. Etter å ha deponert reiste han utenlands og ble i 1544 innskrevet ved universitetet i Wittenberg under navnet *Jacobus Strangius Otthoniensis*. Året etter ble han av biskop Bugenhagen anbefalt til støtte av Christian III. Etter hjemkomsten ble

366 J.C. Bloch: *Den Fyenske Geistlighed* I, s. 817–819; Holger Rørdam: *Lyskander*, 1868, s. 244; Rørdam i *Ny kirkehistoriske Samlinger*, bind I (1857–1858), s. 468. Red.: Henriksen er omtalt av Tunold i *Fund og Forskning* 1964.

Rektor Jacob Henriksen (1522–1577) oversatte Cyriacus Spangenberg's *Den Christelige Husstafel* : Huorledis huer Christen Menniske skal rettskaffen skicke sig udi sit Kald oc Stat / Belagd ved Høylerd Mand Syriacum Spangenberg. Item, En skøn liden allmindelig Bøn for huer Hussbonde oc Hustrue fra 1605.

han rektor og kannik i Oslo. I 1545 giftet han seg med Karen Lauridsdatter Bogense (død 1573). Etter å ha vært rektor ble han *lector theologiæ* ved latinskolen i Odense, og fra 1553 (ifølge Bloch) sogneprest i St. Hans kirke. I 1568 ble han prost i Odense herred, og denne stillingen hadde han til han døde 7. november 1577. Henriksen har utgitt en oversettelse av C. Spangenberg's *Den Christelige Hustafel*, Lübeck 1561, som utkom i 2. opplag i København 1605. Dessuten utgav han i 1560 et skrift om Fadervår.³⁶⁷

367 Gjellerup: "Henriksen, Jacob", *DBL*, bind VII, 1893.

Laurits Haraldssøn

Laurits Haraldssøn var en av de første rektorer etter reformatjonen.³⁶⁸ Om ham får vi høre i et kongebrev datert Kolding, 11. mars 1554.

Laurits Haraldsen har hatt for Kongen Oslo kapitels og kannikers åpne brev om at de for hans umak, som han nu en tid lang har hatt der i skolen, har utvalgt ham til å være kannik med dem og tilsagt ham en præbende der i domkapitlet, som kalles Hofs præbende.³⁶⁹ Kongen tillater ham derfor å nyte samme for livstid, dog residere hos Oslo domkirke, være ordinansen undergiven og late sig bruke der i skolen for en skolemester eller lesemester eller og i annen måte, som superintendenten tilsier ham på Kongens vegne, den stund han formår for alderdom og skrøpelighet. Han skal legge den residens han får, til præbenden. Forbud mot undertrykkelse og utfestning og skoghugst til uplikt.

Holder han ikke disse artikler, har han forbrutt dette brev.³⁷⁰

Som vi ser har Laurits Haraldssøn vært skolemester i lang tid før han fikk Hofs prebende. Den ser ut til å være gitt ham som en belønning for lang og tro tjeneste. Og han har beholdt denne prebenden til sin død i 1565, for 18. juli 1565 sies at Laurits Hummer har fått brev på det kannikedom som "vacerer" etter Laurits Haraldssøn.³⁷¹

Rasmus Hjort (1557/1558–1563)

Neste rektor er Rasmus Hjort. Han tiltrådte 1557 eller 1558 og fikk da en prebende, for 5. mars 1557 sies at det kannikedom som er ledig etter Erik Skraap, skal legges til den som er skolemester i Oslo.³⁷² Her er ikke nevnt noe navn, men det kan ikke

368 Han er av A.C. Bang nevnt som den første rektor, av Thura som den andre.

369 Dette tilhørte Mariakirkens gods.

370 *NRR I*, s. 173.

371 *NRR I*, s. 462. Laurits Hummer tilhørte en adelig norsk slekt som har vært fremtredende i og ved Hamar. Da han 17. mai 1565 fikk tilsagn om det første kannikedom som ble ledig i Norge (*NRR I*, s. 454), kalles han "vor mann og tro tjener", noe som hentyder til hans adelige byrd. Han hadde i noen tid tjent Frederik II, men nu var han visstnok ikke i kongens tjeneste. Han ble "kannik ved Oslo domkirke", men omtales allerede 7. mai 1567 som død. *NRR I*, s. 553.

372 *NRR I*, s. 218. Erik Skop (Skraap?) hadde også vært kannik ved domkirken. Hans gård eller hus skulle nu være bolig for sognepresten i Oslo. Skriv av 9. juni 1557, *NRR I*, s. 223.

være noen annen enn Rasmus Hjort som har fått dette da han ble rektor.

Selv om Rasmus Hjort i sin tid var en kjent og vel ansett mann, vet vi ikke om han var dansk eller norsk, heller ikke kjenner vi hans fødselsår. Det antas at han i sin ungdom har gjort grundige humanistiske studier ved tyske universiteter, og han nevnes som en venn av Sjællands biskop dr. Paul Madсен. Etter tidens skikk hadde Hjort latinisert sitt navn og kalte seg *Erasmus Cervinus*.³⁷³

Omkring 1551 ble Rasmus Hjort ansatt som hører ved Christiania katedralskole, en stilling han sannsynligvis har hatt til han omkring 1557 ble rektor. Som lærer skal han ha vist stor dyktighet og påvirket sine elever på en heldig måte.

Hjort giftet seg i 1555 med biskop Frants Bergs datter Gidse, og de fikk "mange sønner og døtre". Ved dette giftermålet kom han inn i en formuende slekt og inn i datidens ledende krets av lærde skribenter i Oslo. Hjort opptrer ikke selv som forfatter i videre utstrekning; bevart er bare et latinsk trøstebrev til Jens Nilssøn i anledning av hans førstes hustrus død, 12. februar 1583.³⁷⁴

Da Hjort hadde vært rektor i fem år, ble han ved kongebrev av 24. februar 1562 utnevnt til prost i Tønsberg, en stilling hans svigerfar hadde hatt i årene 1555–1562 som lønnstillegg til sitt embede som superintendent i Oslo og Hamar stifter. Prosten i Tønsberg var sogneprest ved Laurentiuskirken, som var en sognekirke med egen menighet. Innehaveren av denne stillingen holdt tre hjelpeprester, hvorav en var skolemester. Han var også forpliktet til "å opholde skolen og de fattige i hospitalet". Frivillig bespiste han alle fattige skolebarn hver søndag og gav to fattige skolebarn årlig underhold. Hele insti-

373 Av litteratur om Hjort er der kun kortfattede bemerkninger: NRR I, s. 331 og s. 190; Friis i *Historisk Tidsskrift* 3. R bind II, s. 146; G. Storm i *Personalhistorisk Tidsskrift* bind I (1880), s. 152; O.A. Johnsen: *Tønsbergs historie* s. 142f. Red.: Se også Finne-Grønn i *Norsk Slektshistorisk Tidsskrift* bind IV (1934), s. 17 og Roggen: "Hjort, Rasmus", *NBL* 2 bind 4, 2001.

374 Skriftet er datert 17. mars 1583 i Tønsberg og trykt samme år i Stephan Mylianders trykkeri i Rostock. Det er på ca. 30 sider i liten kvart og inneholder først "trøstebrevet", deretter noen små kapitler med en felles overskrift: Argumenter som er hentet vesentlig fra Bibelens skapelseshistorie. Merkelig nok er det hele dedisert til biskop Frants Berg. Det må betegnes som et meget sjeldent verk. I *Bibliotheca Danica*, *Bibliotheca Norvegica* og Ehrencron-Müllers udmerkede verk er dette skrift oppført som skrevet av Jens Nielsen [Nilssøn], men det er altså feilaktig. Red.: Rasmus Hjorts trøsteskrift ble trykt i Jens Nilssøn: *Epideigma*; det er vel derfor Jens Nilssøn ble antatt å være forfatteren. En ny utgave med innledning og oversettelse til norsk ved Anne Katrine Frihagen og Bjørg Tosterud er å finne i Kraggerud (utg.): *Johannes Nicolai*, 2004, s. 133–232.

Rasmus Hjort, skolens rektor 1557-1563 var en av Oslo-humanistene. Her er han i sitt studerkammer, med fjærpenn og blekkhus på bordet, og bøker og globus i bakgrunnen. Teksten over tegningen er: "Viva imago reverendi et clarissimi viri, Domini Erasmi Cervini, Præpositi Tunsbergensis dignissimi &c. [Et bilde av den ærverdige og berømte herr Rasmus Hjort, Tønsbergs ærverdige prost, tegnet mens han var i live]".

tusjonen med kirke, prestegård, skole og hospital og alt dertil hørende gods, som var ganske betydelig og i 1580 beregnet til å innbringe ca. 375 bismerpund smør og 600 rdl. i penger, foruten inntekter av enger og ødegårder som lå direkte til presteresidensen, var å betrakte som en forlening og ble kalt Tønsberg prosti. På den tid var det ennu kirkegods, men i 1624 ble det sekularisert, det vil si at det ble krongods.³⁷⁵ 1532–1555 var innehaveren av prostiet Lauritz Madsen, og etter ham biskop Frants Berg som var født i Odense omkring 1504 som sønn av en billedskjærer Claus Berg og hustru Margrethe Evertsdat-ter fra Rendsborg. Han hadde sannsynligvis vært lektor i sin fødeby og kom til Oslo som biskop i 1548, og der døde han 2. november 1591.

Prost Rasmus Hjort var i sin stilling en dyktig administrator. Det hadde hendt oftere at de tidligere proster hadde vært eien-

³⁷⁵ I nevnte år gikk det over til kgl. sekretær Stig Pors.

domsspekulanter, således som Lauritz Matsen, men dette sluttet da Hjort kom dit. Derimot holdt han god rede på embedets eiendommer og inntekter og tok seg av kirkebygningene i sitt distrikt. Han var medlem (eller utenbys kannik) i Oslo domkapitel og var representant for dette ved kongehyllingen i 1591.

Det er et bilde av Rasmus Hjort i Paul Thranes stambok.³⁷⁶ Det er tegnet av sønnen Christopher.³⁷⁷

I *Nils Stubs Optegnelsesbøger fra Oslo Lagthing 1572–1580* er det på side 50 nevnt en Rasmus Hjort i en affære hvor det er tale om et sagbruk, og på side 4 er det tale om en "Rasmus Skolemester" som var anklaget for en Gulbrand Persens død. Men han ble frikjent, "da Persens død var mere skjebne og Guds gjerning og ikke Rasmus'." Det første tilfellet må angå prost Hjort, det annet er tvilsomt. Begge sakene må ha hendt etter at han kom til Tønsberg. Hjort døde 16. april 1604.

Jens Nilssøn (1563–1571)

Jens Nilssøn var først hører ved Oslo skole, deretter rektor og til slutt biskop i de to stifter.³⁷⁸ Han hører til de mest bemerkelsesverdige blant geistligheten i vårt land og er et verdig sidestykke til de to vestlandske biskoper Geble Pederssøn og Jørgen Erikssøn, men står over disse ved sitt interessante og mangesidige forfatterskap. Nilssøn sto riktignok ikke lenge i skolens tjeneste, men denne omstendighet oppveies for en del ved hans interesse for den etter at han var blitt biskop. Han er en av de forholdsvis få nordmenn som i denne tiden oppnådde å bli superintendent, en stilling som han fylte på en måte som tjente ham til heder. Den kunne heller ikke bli noen sinekyrstilling når hans distrikt strakte seg fra Tynset til Båhuslen og mot vest til Vinje i Telemarken.

Jens Nilssøn kan sies å ha vært en kjenner av fedrelandets historie, sprog og litteratur, og kan forsåvidt stilles sammen med Absalon Pederssøn og Peder Claussøn Friis. Hans stilling til disse ting er likevel noe annerledes enn hva de nevnte to angår, da hans tenkning i forhold til norsk historie og språk er mer farvet i dansk retning. Dette kan forklares ved at Danmark var hans fars hjemland, mens de to nevnte bodde på Vestlandet, som den gang var mer avsondret enn Viken.

Selv om Jens Nilssøn ikke hadde studert utenlands og altså ikke der personlig var kommet i berøring med representanter

376 Stamboken er i den Thottske Samling, Det kgl. bibliotek i København, s. 288. Red.: Om denne stamboken, se også "Paul Thrane" i kap. 4.5.2.

377 Red.: Christopher Hjort var blant prestene som ble landsforvist som katolikker i 1613. Se kap. 4.1.3 "Motreformasjonen".

378 Oslo og Hamar stifter hadde bestått hver for seg fra 1152 til reformasjonen i 1537.

for humanistisk tenkesett, gjorde hans allsidige interesse, hans forbindelser gjennom brevskrivning og i det hele en viss grad av kosmopolitisk dannelse – han var bl.a. svært interessert i astronomi og stod i brevveksling med Tyge Brahe – at han også fant tilfredsstillelse i humanistiske studier. Videre var han en venn av naturen. Han er antagelig en av de første som i dikt og prosa har gitt skildringer av norsk natur og av folket, som han lærte grundig å kjenne på sine mange reiser. Han levde i en overtroens tid og har selv kanskje ikke kunnet frigjøre seg fra denne, men han hadde reformatorenes sterke tro og arbeidet overalt hvor han kom for å grunnfeste denne nye lære, gjennomføre kirkelig orden i sine stifter, oppmuntre sine kallsfeller prestene og preke for folket når det var anledning til det.

Om Jens Nilssøns familieforhold, hans liv og hans slekt er det skrevet ganske mye.³⁷⁹ I Oslo levde en dansk skipper og styrmann ved navn Nils³⁸⁰ Jørgensen *Frendesonius*, som døde 28. februar 1549. Han var gift med Hilleborg Johnsdatter fra gården Moen i Eidsberg; hun levde 29 år etter sin mann, da hun døde 28. mars 1578. De hadde fire sønner og to døtre: Christopher, som ble sogneprest i Sande i Jarlsberg, Jens, som vi er interessert i her, Lauritz (født ca. 1540, død 5. mai 1622), også kalt Klosterlasse eller "Lauritz Nilssøn av Norge", som etter et lengre studieopphold utenlands ville forsøke å vinne hele Norden for sin katolisisme, Margrete som ble gift med en sogneprest i Trøgstad, Ingeborg, gift med en prest i Odalen, og Anders, rådmann og borgermester i Oslo. Med hensyn til det nære slektskapet med disse søsknene nevnes ikke noe direkte i *Visitatsbøgerne*, heller ikke står det mye i hans latinske levnetsbeskrivelse,³⁸¹ men det antas nu for tiden at det ovenfor nevnte forholder seg slik.

379 Først har P. Coucheron skrevet en avhandling i Det norske videnskaps-selskaps skrifter i Trondheim, bind IV. Dernest har Yngvar Nilsen utgitt det store opus *Jens Nilssøns Visitatsbøger og Reiseoptegnelser* med innledning og oversikt over Nilssøns forfatterskap, Kra. 1885. En rekke andre menn, deriblant rektor A.E. Erichsen, har skrevet om ham, særlig om hans mulige brorskap til "Kloster-Lasse"; Erichsen (Eriksen) i *Historisk tidsskrift* 2. R, bind VI (1888), s. 308–314. Så er det en avhandling om hans slekt i *Norsk Tidsskrift for Genealogi*, bind I (1910), s. 33–45 av S.H. Finne-Grønn, og i Francis Bull: *Norges litteratur efter reformasjonen til 1814*, hvor altså en del av Jens Nilssøns forfatterskap er behandlet. Red.: Se også nyere studier, nærmere oppført i Litteraturlisten del 4: Ekrem: "Jens Nielssøn" 1995, Kraggerud: "Were There Humanists in Norway?" 2000, Kyrkjebø: *Heimskringla I etter Jøfraskinna* 2001, Roggen: "Jens Nilssøn" 2002, Kraggerud (red.): *Johannes Nicolai* 2004.

380 Red.: Han kalles på latin *Nicolaus*, i "Biskop Jens Nilssøns beretning om sit levnetsløb og sin slægt", s. 565.

381 Utgitt av Y. Nielsen i Jens Nilssøn: *Visitatsbøger*, s. 565–569.

Jens Nilssøn (1538–1600) var en stor kulturpersonlighet med et betydelig forfatter-skap. Han var rektor ved Katedralskolen 1563-1571 og senere biskop. Maleri i Oslo domkirke.

Jens, som var født i 1538 og ble 62 år gammel, var bare elleve år da faren døde. Etter et års forløp reiste enken til København med gutten. Her hadde hennes mann rimeligvis slektninger som kunne hjelpe henne, og her satte hun ham inn i skole. Men da denne hadde liten anseelse, tok hun ham ut og reiste til Roskilde. Men oppholdet her ble også kort; allerede i 1551 reiste hun tilbake til Oslo. Dengang var Laurits Haraldssøn rektor og Rasmus Hjort hører, og her satte enken sin sønn Jens i skole. Hjort har visstnok tatt seg mye av ham, og da begge ble svigersønner av biskop Frants Berg fikk de nær kontakt og ble venner for livet.

Da Jens Nilssøn i sin tid mistet en datter, Catharina, tre og et halvt år gammel, skrev han et sørgedikt, *Elegidion*, trykt i 1581, som kanskje er det beste og vakreste han har skrevet. Dette

diktet har han dedisert til sin venn Hjort, da han var sikker på å finne sympati hos denne vennen.

D<omi>n<o> Erasmo Cervino ... suo præceptori, amico ac affini, summa semper observantia colendo

[(J.N.) ... til Herr Rasmus Hjort, sin lærer, venn og svoger, som alltid bør æres med den største oppmerksomhet]

Et lite utdrag fra Jens Nilssøns *ELEGIDION in obitum filiolæ svæ Catharinæ* [Et lite elegisk dikt i anledning av hans lille datter Katrines død], hun som fullendte sitt jordiske liv idet hun flyttet til de himmelske vesener den 4. august, i det Kristi Frelzers år 1581:

Ligger du slik, Catharina, din fars og din mors store glede, ligger du slik, revet bort av den grusomme død?

Tier du da? Beveges du ei av vår sorg?

Yndige datter, vår skatt, tier du da?

Hvor gode var ikke de kyss din mor og din far gav dine rosenrøde lepper, å, søte datter!

Nå kan ikke din mor legge bort sin sorg ifra sinnet, ei heller hun kan holde tårene tunge tilbake.

Din far kan ei drive bort de triste tanker fra sinnet; ute av stand til å arbeide tynges han stadig av sorg.³⁸²

Etter at Jens hadde gått i Oslo skole i tre år, ble han igjen sendt til København i 1554. Der ble han satt inn i *Vor Frue skole*, som i et års tid hadde vært lukket på grunn av pesten som raste i byen. To år senere ble han student, 18 år gammel, og deretter oppholdt han seg ved universitetet. I 1558 kom han tilbake til Oslo, hvor han ble hører; dette var mens Hjort var rektor. Hans stilling som hører ble dog ikke langvarig, for etter ett års forløp reiste han igjen til København for å fortsette sine studier. Han gjorde i denne tiden bekjentskap med flere fremstående menn, som Tyge Brahe, og noen av universitetets professorer som Povel Madsen, Rasmus Glad og Peder Vinstrup. I april 1561 fikk han til sitt underhold et vikariat [inntekt] av Mariakirkens gods i Oslo, på den betingelse at når han ikke oppholdt seg i København for sine studiers skyld, skulle han være forpliktet til å bo ved domkirken i Oslo med samme forpliktelser som andre vikarier.³⁸³ Året etter tok han baccalaurgraden og ble promovert den 26. februar 1562.

382 Red.: Dette lille utdraget fra Jens Nilssøns dikt er tatt inn av redaksjonen og oversatt av Vibeke Roggen. *Elegidion* som helhet er utgitt på ny med oversettelse av Egil Kraggerud i Kraggerud (red.): *Johannes Nicolai*, 2004, s. 39–112.

383 NRR II, s. 312.

Da Rasmus Hjort ble prost i Tønsberg, ble rektoratet ledig, og Jens Nilssøn vendte tilbake til sin "fedrene by", som han kaller Oslo. 23. april 1563, bare 25 år gammel, ble han Hjorts etterfølger, enda han ikke hadde magistergraden, slik Kirkeordinansen krevde at rektorer skulle ha. Et halvt års tid senere, 10. oktober, ble han forlovet med biskop Frants Bergs syttenårige datter Magdalena, og bryllup ble holdt i januar året etter.

Når påbudet om at en rektor skulle ha tatt magistergraden ofte tilsidesettes i denne tiden, har årsaken rimeligvis vært den at det var mangel på folk med denne kvalifikasjonen, men også personlige hensyn kan ha gjort seg gjeldende. Imidlertid ser det ut til at skolen med Jens Nilssøn som styrer har vært i gode hender. Som Hjort synes han å ha tatt seg av sine elever, og siden, da han ble biskop, var han på sine reiser ofte ledsaget av unge menn som ennå gikk i skolen eller nylig var blitt ferdig. Blant dem var det noen som under reisen kunne få ansettelser som kapellaner i større prestekall. Han taler også i diktet *Elegedion* om de *alumni ac pueri* [elever og gutter] som ledsager ham på reisen i Telemark i 1581. De kunne jo lære adskillig på en slik reise. Flere av hans elever ble også kjente menn, som Hallvard Gunnarssøn og Peder Vemundssøn.³⁸⁴

Jens Nilssøn ble ikke stående som rektor mer enn i omtrent syv år, til høsten 1571. Som hans etterfølger i hørerstillingen var ansatt hans svoger, Sigurd Pederssøn, som siden ble sogneprest i Trøgstad, og som var gift med hans søster Margrete. Hans medarbeider i skolen, lesemester Jan Anderssøn, som visstnok var nokså drikkfeldig, har han neppe hatt noen glede av. Forresten var det en vanskelig tid da han ledet skolen. I det år han ble rektor brøt Syvårskrigen ut, og da svenskene i februar 1567 rykket mot Oslo satte borgerne ild på sin by for ikke å gi fienden tilhold der. Omtrent hele byen brant opp, og de mer velstilte flyktet vestover, blant dem rektor Jens Nilssøn. Skolen kom i oppløsningstilstand, og vi vet ikke om den kom i gang igjen i hans rektortid. Så sent som i 1579 fantes det ingen bispegård.³⁸⁵ Skolebygningen hadde vært der i nærheten, men man kan ha hjulpet seg med et midlertidig lokale. Nilssøn oppgav iallfall ennå ikke rektoratet, skjønt han visstnok hadde tenkt på dette for muligens å komme over i en annen stilling.

384 Vemundssøn var fra Bergensområdet og ble siden i Sandeherred (1567–1620). Han ble kjent som en av sin tids mest velstuderte prester.

385 Om det sted hvor bispen i Oslo skal bo, sies i *NRR* II, s. 365, datert 9. des. 1579 at superintendenten skal bekomme det sted av jordsmonn og eiendom, "som kommunet tilforn haver standen". Dette lå like i øst for Olavsklosteret.

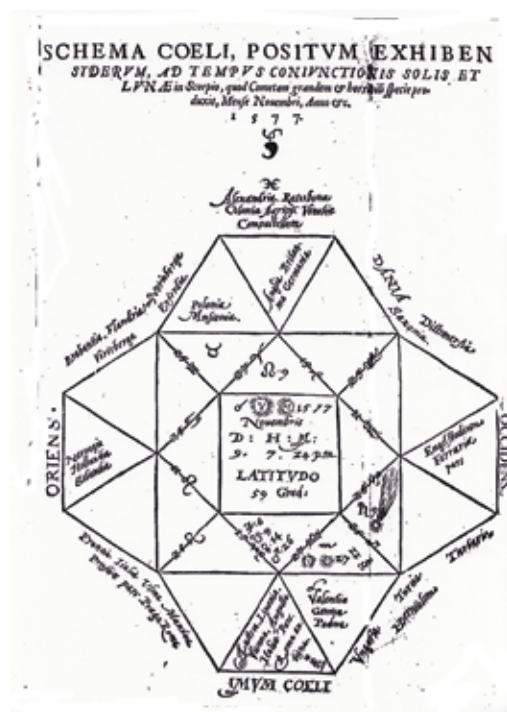
I begynnelsen av juli måned 1579 reiste Jens Nilssøn til København for å ta magistegraden, som han oppnådde 18. september. Da han kom tilbake til Oslo fratrådte han som rektor 19. oktober samme år. Det er påfallende at han på dette tidspunkt oppgir sin stilling, men dette har han sikkert ikke gjort uten å ha hatt noe annet og bedre i sikte. Hans svigerfar, biskop Frants Berg, var på denne tiden omtrent 70 år gammel, og det kunne falle ham temmelig besværlig å visitere de to stift. Da Nilssøn nu i hele to år ikke hadde noen offentlig stilling, er det sannsynlig at det har vært en privat overenskomst mellom de to om at den yngre skulle hjelpe den eldre. Dette kan også ha vært på tale under Jens' opphold i København, og med den utdanning han hadde skulle en stilling som biskopens medhjelper i høy grad være rimelig. Her er da også å merke at han i 1571 hadde latt seg prestevie, og at han deretter jevnlig hadde holdt prekener, noe som bekreftes i hans egne opptegetninger. Antagelig ved årsskiftet 1571/72 sendte biskop Frants Berg en ansøknings til kongen om samtykke til å få anta en medhjelper, "en god, forstandig, lærd mann", som kunne hjelpe ham med visitasene og det som ellers hørte til hans embede. I kongebrev av 29. april 1572, datert Fredriksborg, får da kapitlene ved Oslo og Hamar domkirker pålegg om "å utvelge og tilnevne en gudfryktig ung lærd mann, som duelig og bekvem er å hjelpe Frants Berg i hans befalinger" o.s.v.³⁸⁶ Merkelig nok fant dette valget ikke sted før 27. oktober 1573 i Oslo kapitelshus, hvor begge kapitlers medlemmer var til stede foruten stattholderen Povel Huitfeldt. Jens Nilssøn fikk alle stemmene. Valget ble på kongens vegne bifaldt av Huitfeldt, og ved brev av 14. februar 1574 også bifalt av kongen. Samtidig fikk magister Jens tilsagn om å bli Frants Bergs etterfølger.³⁸⁷

De neste seks årene utfoldet Jens Nilssøn en veldig energi ved sine mange og ganske vidløftige reiser i de to stift som deres kirkelige visitator. Hans reiser forgikk til alle årstider, og da fremkomstmidlene den gang var tarvelige både til lands og vanns, er det heller ikke å vente annet enn at visitasene tidligere hadde vært forsømt. Da Jens Nilssøn kom til Tynset i 1580, hadde det ikke vært noen biskop der på 100 år.

I 1580 frasa Frants Berg seg sin stilling, og i juni måned samme år ble mag. Jens viet til biskop over Oslo og Hamar stifter i Vår Frue kirke i København av Sjællands biskop Povel Madsen. Deretter reiste han gjennom Sjælland og Fyn over til Jylland og var i Kolding fra 11. til 17., hvor kongen oppholdt seg, preket i Ribe kirke den 20. samme måned, og vendte over

386 NRR II, s. 30f.

387 NRR II, s. 87f.

Til venstre: Titelsiden i biskop Jens Nilssøn: *De Portentoso Cometa* (1577). "Om den illevars-lende kometen som viste seg i fjor, et himmellegeme som i høy grad er fryktinngydende og ikke lett kan formildes, som Plinius sier".

Til høyre: En side i Jens Nilssøn: *De Portentoso Cometa* (1577). "Skjema over himmelen som viser stjernenes stilling ved tidspunktet for månens konjunksjon med solen i Skorpionen, det som frembragte den store og fryktelig utseende Kometen i november måned i året 1577".

København tilbake til Norge. Her ble han innsatt av svigerfa-ren som hans etterfølger i Oslo domkapitels hus 29. juli 1580, og etter dette var han de to stifters geistlige overhode. I 20 år virker han, høyaktet av den tallrike krets som hadde lært ham å kjenne, avholdt og elsket av slekt og venner.

Jens Nilssøns forfatterskap er ganske betydelig. Som et barn av sin tid skrev han helst på latin;³⁸⁸ morsmål benyttet han skriftlig bare i prekener og bønner. Som interessert i naturvi-tenskap, især astronomi, skrev han i 1577 et latinsk dikt om en komet som den gang hadde vist seg i *De portentoso Cometa, qui Anno MDLXXVII apparuit etc.* [Om den merkverdige kometen som viste seg i år 1577]. Det er en sammenstilling av astro-

388 Red.: De viktigste delene av hans latinske forfatterskap er nytgitt med oversettelser og kommentarer i Kraggerud (red.): *Johannes Nicolai: Biskop Jens Nilssøns latinske skrifter*, 2004.

nomisk belæring og moralsk-kristelige formaninger, som ble trykt i Rostock nevnte år.

Sørgediktet *Elegidion* og skoleboken *Epideigma* omtales andre steder.³⁸⁹ Et dikt er tilegnet hans svoger rektor Wolf: *Idyllion de cordis humani pressura et anxietate* [Idyll om menneskehjertets byrde og engstelse]. Biskopen hadde en tid vært enkemann, og *Idyllion* er skrevet i anledning hans forlovelse med Anna Glad. På morsmål er skrevet *En Bøn dagligen at bede*, som er på fire blad, og en *Bededagsbøn* av samme omfang. Videre er det en *Ligpredieken* på ikke mindre enn 124 sider over den danske adelsmann Henrick Brockenhus, og *En Kaart Udleggelse oc Enfoldig forklaring paa den anden oc Fyrretiende Davidis Psalme*. Nils-søn har etterlatt seg tallrike manuskripter som behandler de forskjellige ting, f.eks.: Register over alle sogn, hovedkirker og annekser i de to stifter, biskopsrekker, ikke bare for Norge, men også for Orkenøene, Færøene o.s.v., avskrift av det gamle sagaverk *Jøfraskinna*,³⁹⁰ o.s.v. Det er ingen av refomasjonsårhundrets norske biskoper som kan oppvise noe lignende. Et eget avsnitt i hans forfatterskap danner hans *Visitatsbøger og Reiseoptegnelser*, som alene er et stort opus, interessant ved de mange iakttagelser over natur, folkeliv og personer som her er gjort. Disse visitatsbøker er for en vesentlig del ikke nedskrevet av ham; de er "ført i pennen av biskopens dreng" Oluf Børgesen.³⁹¹ Men det er Nilssøns personlighet som liksom taler ut av dem. Denne "drenge" ble prest i Oslo og senere i Aurskog, hvor han døde i 1643. Noen syndelig litterær verdi har visitatsbøkene ikke, men de har en betydelig verdi som skildringer av kulturforhold på landsbygden i de to stifter. Dels også blant prester. Likeså har de interesse med hensyn til veier og reiseruter i denne tiden.

Etter tidens forhold skal biskop Jens Nilssøn ha hatt en ikke ubetydelig boksamling, og det var antagelig etter tiltak fra ham at den første bokhandel kom i stand i Christiania.

I sitt ekteskap med Frants Bergs datter Magdalena hadde Jens Nilssøn ni barn. Av dem var det flere som bare levde noen få måneder, noe som var ganske alminnelig i denne tiden. Magdalena døde i 1583. Biskopen var enkemann i tre år og ble

389 Se "Jens Nilssøn" under henholdsvis kap. 4.5.2 og kap. 3.4.1.

390 Red.: Det var historieskriveren Tormod Torfæus (1636–1719) som gav sagahåndskriftet dette navnet, som betyr Kongeskinnet. Jens Nilssøns avskrift er behandlet i Kyrkjebøs doktoravhandling fra 2001.

391 En annen biskopsdrenge ledsaget ham på reise i Båhuslen i 1594: Bernt Jacobsen, sønn av en kjøpmann i Oslo, Jacob V. Münster. Bernt betegnes i samme år også som skoledegn. Han ble i 1603 sogneprest i Aas. Men før den tid var han kapellan i Eidskog for en lønn av 10 rdl. Senere var han i Askim. Se N.A. Dahl: *Aas Herred*, s. 207–209.

"En Bøn dagligen at bede, imod Synden oc Guds Vredis Straff, oc i allehonde Nød oc Fare", Kiøbenhaffn 1588. Forfatterens navn representeres ved initialene I.N.A., dvs. *Iohannes Nicolai Asloensis*. Hans norske navn er Jens Nilssøn, Katedralskolens rektor 1563–1571, senere biskop i Oslo og Hamar.

deretter gift med en datter av borgermester Oluf Glad i januar 1586. I dette ekteskapet var det fem barn. Jens Nilssøn døde i 1600, ca. 62 år gammel.

To sønner av Jens Nilssøns første ekteskap, Christopher og Evert, ble begge prester. Da biskop Jens Nilssøn 16. september 1594 var på visitas i Vang, overleverte han sin da 13 år gamle sønn Evert til prosten hr. Haagen og kapellan og skolemester Christopher Nielssøn. Biskopen bad dem om å "ta flittig vare på sønnen" og "lade ham alltid være hos dem og lære og undervise ham". Dette lovet de å gjøre, "hvorpå de rakte biskopen hånden". Det er påfallende at biskopen satte sin sønn inn i skolen i Vang. Gutten ble der i tre år. Han må vel først ha gått på skolen i Oslo, men han kan jo ha vært doven eller vidløftig av seg.³⁹² Evert var født i 1581. Hvorvidt han har hatt noen

³⁹² Red.: Bergh i *Hamar katedralskoles historie* tolker dette annerledes: "Dette tyder på at biskopen hadde fattet forkjærlighet for denne skolen, at skole-

annen utdannelse enn sin skolegang, vet vi ikke. Han ble sogneprest i Høland 29. januar 1605, altså 24 år gammel, og i dette kallet var han fremdeles i 1632.

En eldre sønn Christopher, som var født i 1572, ble tolv år gammel sendt til København, hvor han ble satt i huset hos dr. Anders Lauritssøn og deretter innskrevet ved universitetet. Siden var han 1588–1589 i Rostock, deretter ett år i Skottland og 1593–1594 hos Tyge Brahe på Uranienborg.³⁹³ 11. august 1587 hadde han for sine studiers skyld fått kongebrev på å overta etter sin far et kannikedom i Oslo.³⁹⁴ I 1595 ble han sogneprest i Stange og 15 år senere sogneprest på Toten, hvor han døde bare 39 år gammel. I Hoff kirke henger hans bilde med følgende inskripsjon:³⁹⁵

Media vita in morte sumus. [Midt i livet er vi i døden.]

Anno 1611 fløtte jeg Hr. Christopher Jensøn, en Biscop Søn af Opslo oc Canich i Hammer, fra Stange kald blef Sognepræst paa Toten, Døde dog samme Aar. Kom i mit 48de Aar³⁹⁶ oc her i Kiercken begrafuen.

Mads Gram (1571–1579)

Mads Nielsen Gram var antagelig av dansk slekt. Hans hustru het Birgitte. Så vidt vi vet hadde Gram to sønner, Peder og Lars. Peder Madsen Gram ble sogneprest i Øyer.³⁹⁷ Lars Gram, kjent som en av lederne fra Skottetoget 1612, ble fogd.³⁹⁸

Om rekkefølgen av rektorer etter Jens Nilssøn er det forskjellige meninger. A. Bang sier at Jens Nilssøns etterfølger var

mesteren må ha vært en dyktig rektor.”, s. 37. Bergh antar videre at sognegangen kan ha vært mindre omfattende på Vang enn i Oslo.

393 Yngvar Nielsen i Jens Nilssøn: *Visitatsbøger*, s. LVII.

394 NRR V, s. 718f.

395 Teksten er gjengitt etter Oluf Kolsrud: ”Prestebillederne i Hovs kirke på Toten og i Vangs kirke paa Hedemarken”, *Norsk tidsskrift for Genealogi*, bind II (1920), s. 42.

396 På bildet står ”i mit 48^e Aar”, men det stemmer ikke, for han ble kun 39 år gammel (1572–1611).

397 Bastian Svendsen sier at Peder Madsen tidligere hadde vært sogneprest i Fron. ”Christiania Stifts Præstehistorie”, manuskript i Nasjonalbiblioteket, Fron Sognekalder.

398 Lars hadde tre sønner: Nils Gram, som 15. januar 1635 ble sogneprest til Land, Mads Gram, sogneprest til Eidsvoll, 16. juli 1639, og den tredje som ble prest i Vardal. To av disse sønnene var antagelig studenter fra Herlufsholm skole. Thomle skriver at Lars (Lauritz) Gram kanskje var sønn av Mads Pederssen til Fron og sønnesønn av Mads' forgjenger Peder Madsen. *Personalhistorisk Tidsskrift* bind III (1882), s. 143.

Gravsten i Minneparken (fra Hallvardskirken): "Anno 1583 den tolvte februar døde ærlig og gudfryktig kvinne Magdalena Fransdatter, mester Jens Nilssøn superintendentens hustru, med sitt foster og ligger her begravd i et salig håp om en gledelig oppstandelse på den ytterste dommedag". Jens Nilssøn (1538–1600) er også avbildet på gravstenen, men er sannsynligvis ikke gravlagt her.

Peder Madsen Morsing,³⁹⁹ og altså ikke Mads Gram. Yngvar Nielsen sier at det kanskje ikke har vært noen rektor mellom Jens Nilssøn og Jacob Wolf;⁴⁰⁰ det vil si at han verken regner med Gram eller Morsing. En samtidig kilde kan oppklare saken, hva Gram angår. Det gjelder en dom avsagt på rådstuen i Oslo 27. juli 1580, der Mads Gram fikk seg tilkjent Kongens og Kronens anpart av tienden for Fron sogn med følgende begrunnelse:

Da den hederlig mann, Mads Gram, sogneprest i Fron, nu har bevist for oss å ha gjort store omkostninger ved sine studier, både innen- og utenlands, og da han var skolemester her i byen, var kommet tilagters, og han nu bor på en alfar vei og har meget gjesteri av Kgl. maj.s befalingsmenn, og han nu er kommet i stor borg og gjeld, så han ikke kommer sig igjen, hvis han ikke får hjelp ... o.s.v.⁴⁰¹

Kongelig bekreftelse på den nevnte dommen kom ikke før 2. november 1587.⁴⁰²

399 A. Chr. Bang: *Den norske Kirkes Historie i Reformations-Aarhundredet*, 1895, s. 124.

400 Y. Nielsen i Jens Nilssøn: *Visitatsbøker og Reiseoptegnelser*, s. LII.

401 *Norske Herredags-Domsbøger*, bind II for 1580, s. 21–22. Dette skjedde etter at Gram hadde sluttet som rektor og hadde vært i Fron ett års tid.

402 NRR II, s. 727.

Mads Gram var *canonicus* [kannik] til Stor Hammer, prost over Gudbrandsdalen og sogneprest til Fron.⁴⁰³ Som kannik i Hamar domkirke den 22. mai 1592 fikk han en prebende, nemlig det "som ligger til de Fem Vunders alter" [en vunde: et sår].⁴⁰⁴ I 1598 har Gram finansiert en ny kalk i hovedkirken, det ser vi av innskriften. Han døde i 1601.⁴⁰⁵

Peder Madsen Morsing (1579–1584 og 1594–1597)

Denne rektors fødselsår og familieforhold kjennes ikke, men han var sannsynligvis fra Mors i Limfjorden. Da han hadde vært rektor i fem år sies det om ham at "han resignerede [trakk seg tilbake] 29. februar 1584 til fordel for Jacob Jacobsen Wolf"⁴⁰⁶ og ble slottsprest på Akershus. Året etter ble han også sogneprest i Aker, et embede som på denne tiden var forenet med slottskallet.⁴⁰⁷ De to stillingene var kanskje årsaken til at han hadde fått og fikk seg tillagt inntekten av så mye gods, nemlig i 1585 og 1593 prebender i Hamar domkapitel, Visør prebende i Gudbrandsdalen, og til dette hørte den avgiften som ble kalt Visøre.⁴⁰⁸ Dessuten hadde han som sin "perpetuerede rente" kommuneparten og *portio scholæ* foruten Hjelmun-gen prebende og *Altare militum* [soldatenes alter].⁴⁰⁹ Det sies om Morsing at han bodde i sin embetsgård som lå ved gaten og "hospitalengen" som gjennomstrømmes av Loelven.

Da hans etterfølger i rektoratet, mag. Jacob Wolf, reiste til Danmark, overtok Peder Madsen igjen skolen fra 21. juni 1594; han fungerte som rektor til Christopher Hjort tiltrådte i 1597.⁴¹⁰ Samtidig var han slottsprest til 1609.

6. mai dette året ble han i domkapitlets møte spurt av biskop Senning om "han hadde avspurt eller rådført sig med Gud, om han ville være av med slottskallet, før han sa sig av med det". Deretter sies i kapitelsboken: "Ikke bekræftede han og ble derpå entlediget" [avskjediget].⁴¹¹ Og i 1610, da han ble stevnet for

403 Hiorthøy: *Beskrivelse over Gudbrandsdalens Provsti*, bind II, s. 105. I anledning av denne saken er også kallsboken for Fron prestegjeld undersøkt.

404 NRR III, s. 248f.

405 Red.: Bratberg i artikkelen "Gram".

406 NRR II, s. 551f.

407 Forbindelsen mellom Akers prestegjeld og slottspredikantembedet varte til 1823, da Aker ble eget prestegjeld med Oslo (Gamlebyen) som residerende kapellani.

408 Om "Vissøyre" har Asgaut Steinnes skrevet i *Gamal Skatteskipnad* bind I, s. 102. Denne skatten ble betalt med kalveskinn og var særegen for nordre Gudbrandsdalen.

409 Y. Nielsen: "Biskop Jens Nilssøn", 1885, s. CLXI.

410 M.M. Rasch i *Norske samlinger* II, s. 494, 506.

411 *Oslo kapitels forhandlinger*, s. 37–39.

Oslo lagting for bartskjærgjeld til Arnt Bartskjær,⁴¹² kalles han "fordums slotsprest".

Sine siste år tilbrakte Peder Madsen hos sin sønn Mads Pedersen på Toten, og døde der i 1618 eller kanskje litt senere.⁴¹³

Jacob Jacobsen Wolf (1584–1594)

Jacob Jacobsen Wolf var rektor fra 1584–1594. Han var født i Odense i 1554 som sønn av kobbersmeden Jacob Wolf. Først ble han satt i sin fødebys skole, men 18 år gammel ble han sendt til Ribe "for der å gjøre videre fremgang i sine studier". Her kom han i huset hos dr. Poul V. Eitzen og var der til han ble student i 1577; der ble han "håndskriver".⁴¹⁴ Deretter tilbrakte han halvannet år i huset til universitetetskansler Niels Kaas, som i 1583 anbefalte ham til rektoratet ved Ringsted skole, og han fikk det også. Da dette rektoratet var slett avlønnet, søkte han og fikk – også denne gang ved nevnte kanslers innflytelse – rektoratet i Oslo i en alder av 30 år og uten noen akademisk grad.⁴¹⁵ Samme dag som han overtok rektoratet, 24. august 1584, ble han forlovet med biskop Jens Nilssøns datter Anna (født 1566), og 4. oktober ble han presteviet. Bryllupet ble holdt 3. januar 1585.⁴¹⁶ Anna døde i år 1600; siden var Wolf gift to ganger.⁴¹⁷

Ved kongebrev av 29. februar 1584 fikk Jacob Wolf tilsagn om

at når han noen tid sig udi forne tjeneste og skolemesters bestilling flitteligen haver ladet bruge, skal han bekomme, det første ledigtblivende Kannikedømme udi Oslo domkirke på betingelse av superintendents vidnesbyrd.⁴¹⁸

Ennu i 1595 hadde han et slikt kannikedømme, foruten kommuneparten bestående av Hofs prebende av Mariakirkens gods og Tingvolds prebende av domkirkens.

412 Bartskjærereren var datidens kirurger, de kunne være uten utdanning, men var ikke alltid uduelige.

413 *Oslo lagtingsprotokoll* 1610, s. 162–165; dessuten *NRR*. I en artikkel av Finne-Grønn i *Norsk Tidsskrift for Genealogi*, bind II (1920), s. 266f., er Morsings to sønner omtalt. Se også "Mads Pedersen" i kap. 4.5.3.

414 Red.: Håndskriver: En fagutdannet som bistår en annen med skriftlige arbeider; sekretær, amanuensis.

415 J.C. Bloch: *Den fyenske Geistligheds Historie*, II, s. 286f.

416 Yngvar Nielsen i *Jens Nielssøns Visitatsbøger*, s. LII.

417 J.C. Bloch: *Den Fyenske Geistligheds Historie* II, s. 280–287; *Jens Nilssøns Visitatsbøger etc.* ved Yngvar Nielsen; J. Chr. Berg i *Budstikken* III; Worms *Lexicon over lærde Mænd* II, s. 617f.

418 *NRR* II, s. 551f. Likeså II, s. 706.

Ved sitt giftemål med biskop Jens Nilssøns datter kom Wolf med i den humanistisk-litterære krets i Oslo der biskopen var midtpunkt, og Wolf viser seg da som forfatter i denne retningen. Da kong Fredrik II døde på Andvorskov 10. april 1588, kom Wolf på den tanke at han ville gi sine elever i skolen en fremstilling av denne kongens liv *pro exercitationis styli argumento* [som en stiløvelse]. Dette fikk biskopen høre om, og han oppmuntret Wolf til å gi denne fremstilling en festlig form, så den kunne foredras ikke bare for elevene i skolen, men også for en større krets. Så ble også gjort, og en høytidelighet ble holdt på skolen på kongens begravelsesdag da hans lik ble ført til Roskilde domkirke. Hovedinnholdet i skriftet er en fremstilling av Frederik IIs liv, om hans norske hyldning og om Norges lykkelige stilling under denne konges regjeringstid. Videre at Norge siden det ble et "arveligt tillegg" til Danmark – *Norvegia Daniæ quasi hereditate adjecta* [Norge, lagt til Danmark lik som ved arv] – har blomstret som aldri før, og at det ikke har vært plaget av indre uroligheter og ikke har sett noen fiende innenfor sine grenser, unntatt nu i den siste feide, nemlig (den nordiske) syvårskrigen 1563–70, da Konghelle, Sarpsborg og Hamar med domkirken ble brent og Akershus beleiret), o.s.v. – Man må jo ta i betraktning at det er en dansk mann som fremstiller den seneste historien på denne måten.

Talen ble samme år trykt i Rostock under følgende tittel:

Cenotaphium Illustrissimo Principi ac Domino, Domino Friderico II., Danorum et Norvegianorum Regi & c. scriptum die 5 Junii, Anno 88, quo tempore ejus funere Roschildiæ iusta fiebant in Gymnasio Asloensi recitatum a Jacobo Jacobæo Volfio.

[Gravdikt for den svært strålende fyrste og herre, herr Frederik II, danskenes og nordmennenes konge, etc., skrevet 5. juni i året 1588 og lest opp i gymnasiet i Oslo på samme tid som man viste ham den tilbørlige ære ved begravelsen i Roskilde.]

I anledning av festlighetene i Oslo i 1589, da Christian IV's søster Anna ble gift med den skotske konge Jacob IV, skrev Wolf også et hyldningsdikt til det fyrstelige par. Dette ble trykt i København i 1590 under følgende tittel:

Carmen in nuptias illustrissimi et potentissimi Principis et Domini, Domini Jacobi VI, Regis Scotiæ & c. et serenissimæ heroinæ Annæ, laudatissimæ memoriæ Friderici II., Daniæ et Norvegiæ etc. Regis filiæ, scriptum a Jacobo Jacobæo, ludimod<eratore> Asloënsi. Hafniæ, impressit Laurentius Benedictus.

Gravsten for Jacob Wolf, satt opp i St. Knuds kirke i Odense i 1635. Selve stenen er forsvunnet, men den er gjengitt på et kobberstikk. Det var Jacob Bircherod som hadde tegnet av stenen og laget kobberstikket. Sammen med sin eldre bror, Aalborg-bispen Jens Bircherod (1658–1708), foretok han undersøkelser av epitafier i Odense. De fikk ikke trykt verket om gravminner og historiske minnesmerker i Odense, men enkeltkobbere ble trykt. Til høyre på gravmonumentet sees to av Wolfs tre hustruer som hadde dødd fra ham. Den ene er Anna, datter av biskop Jens Nilssøn og hustru Magdalena, som døde i 1600. Den andre er Marina Iversdatter.

[Dikt ved bryllupet til den svært strålende fyrste og herre, herr Jakob VI, konge av Skottland etc., og den svært strålende heltinne Anna, datter av Frederik II, konge av Danmark og Norge etc., av høyst rosverdig minne, skrevet av Jakob Jakobssøn, rektor ved skolen i Oslo. København, trykt hos Lars Benedikt.]⁴¹⁹

Skriftet er på fem blader i kvart.

Rektor Wolf har også forsøkt seg som forfatter i det danske sprog ved en *Jødekrønike* som utkom i to opplag, i 1603 og i 1634. En stor del av denne boken er skrevet på vers.

Etter ti års opphold i Oslo ble Wolf *lector theologiae* ved skolen i Odense. Før han overtok denne stilling reiste han til København, hvor han fikk magistergraden. Deretter ble han inn-

419 Red.: Diktet er utgitt med innledning, oversettelse og noter i Kraggerud (red.) *Kongehyllest* 1991.

satt i lektoratet 20. mai 1594. Da et gymnasium ble opprettet der ble han *professor theologiae* (15. januar 1623), og ved gymnasiets innvielse heter det at han "for en anseelig forsamling forklaret kongens valgsprog: *Regna firmat pietas* [Fromhet styrker rikene]". Wolf døde den 31. mai 1635, 81 år gammel.

Når Wolf kunne bli professor ved nevnte gymnasium, må han antagelig ha hatt anseelse som en vel studert mann. Men det må ha vært noe visst særpreget i hans karakter, for han førte ikke mindre enn åtte prosesser og tretter med forskjellige personer i Odense, ja endog med en av sine sønner.

Christopher Hjort (1597–1602/1603)

Hjort ble rektor i 1597 og fortsatte til han ble sogneprest til Toten i 1602; han avla ed som sogneprest 8. juni 1603. Han var sønn av prosten i Tønsberg, den før nevnte Rasmus Hjort, og antagelig født i 1561. Han har kanskje gått på skole i Danmark, men fikk støtte av Oslo domkapitel til studier utenlands. Vi finner ham ved universitetene i København og Rostock, og i Wittenberg ble han immatrikulert 3. november 1592. Her tok han magistergraden, og i 1596 besøkte han Tyge Brahe på Hveen.⁴²⁰ I 1597 kom han til Oslo, hvor han ble godt mottatt av biskop Jens Nilssøn, som hadde vært gift (i første ekteskap) med en søster av hans mor – de var døtre av Frants Berg. Biskopen kaller mag. Christopher "sin særdeles gode venn", og betegner ham som *vir egregia eruditione et virtute clarus* [en mann utmerket ved uvanlig lærdom og dyd].⁴²¹

I årene 1592–1596 har Hjort antagelig vært i Bøhmen og Mähren. Der har han kommet i kontakt med jesuitter og har gjort seg fortrolig med katolisismen. Han var en av prestene som ble landsforvist på herredagen i Skien 1613.⁴²² Sommeren 1614 forlot han Norge og reiste til Danzig, hvor han antagelig hadde venner.⁴²³ Men før han reiste besøkte han i april sin gode venn Paul Thrane som da var prest i Nes på Romerike. Til avskjed skrev han en hilsen i hans stambok, idet han kaller Thrane *amicus et frater in Christo carissimus* [kjæreste venn og

420 Y. Nielsen: "Biskop Jens Nilssøn", 1895, s. LVII.

421 Red. har korrigeret latinen, men vet ikke hvor sitatet er hentet fra.

422 Daae i *Historisk tidsskrift* 3. R, bind III (1895), s. 315f; *Kaldsboken* s. 12; *Konsistoriets protokol* fol. 86–93; Rørdam: *Kjøbenhavns Universitets Historie*, bind III, s. 153–178 og IV, s. 560–565; *NRR* IV, s. 493f. Prosessen mot disse jesuittiske prestene er også behandlet av A.V. Heffermehl i hans bok *Geistlige møter i Norge*, s. 41; Edv. Bull: *Akers historie*, 1918, s. 131, fotnote 1. Om papisten Hermann Hansen har også A.E. Erichsen skrevet i *Historisk Tidsskrift* 3. R, bind III (1895), s. 429–431. Se også kap. 4.1.3 "Motreformasjonen".

423 F.eks. den norsk-katolske prest Erland.

"Anno 1602, blef Jeg Mag: Christopher Hiort Sogne præst paa Tolen, waar her 8 Aar, blef saa Slotz præst paa Aggershuus, Siden fordreffuen oc Døde til Dantzic i 1616, der Jeg var 55 Aar gammel." Maleri i Hoff kirke, Tolen. Hjort var rektor ved skolen 1597–1602/1603 før han ble sogneprest til Tolen. Han var blant de geistlige som ble landsforvist for katolske sympatier.

bror i Kristus]. I Totens kirke henger hans bilde med inskripsjon:

Non tentatus qualia scit [Den som ikke er prøvet, hva vet vel han?]

Anno 1602, blef Jeg Mag. Christopher Hiort Sogne præst paa Tolen, waar her 8 Aar, blef saa Slotz præst paa Aggershuus, Siden fordreffuen oc Døde til Dantzic i 1616, der Jeg var 55 Aar gammel.⁴²⁴

Ifølge Kolsrud viser bildet "en liten, bredbygget mørkhåret mann med et glisent, spisst skjegg. I det fete ansikt med de list-

⁴²⁴ Oluf Kolsrud: "Pretebillederne i Hovs kirke på Totn og i Vangs kirke paa Hedemarken", *Norsk tidsskrift for genealogi*, bind II (1920), s. 42. Red.: I tillegg til en kort biografi på morsmålet er hvert pretebilde forsynt med et latinsk motto. Dette mottoet er hentet fra et apokrypt bibelskrift, "Jesu Siraks sønns visdom", kap. 34, vers 11: *Qui non tentatus est, qualia scit?* Det ser ut til at disse mottoene kommenterer viktige hendelser i den angjeldende prestens liv.

ige, noget frække øyne, ligger et visst jesuitisk preg".⁴²⁵ Hvem Christopher Hjort var gift med vet vi ikke, men etter hans død i 1616 vendte en sønn tilbake til Norge. Om ham sies det i Oslo kapitelsbok for 1620:

Blev innkallet og forestillet Rasmus Hjort, ang<jeldende> mag. Christophers Sønn, som blev dømt av landet for den jesuitiske religion i Skien herredag 1613. Han beklager sig, at han udi hans umyndige år er blitt innsatt i Brunskov, var derfra før lovet, begjerer å måtte reciperes [mottas] i Oslo Skole. Det blev ham tilladt med vilkår, at han sig skikkelig skulde forholde og for forargelse tage vare.

Biskopen befalte så hr. Trugels skolemester, "at han skulde hannem flittelig i hans *Cathecticis* undervise". Denne Rasmus ble student allerede to år etter og siden sogneprest til Nes på Hedmark, fra 1634 til sin død 31. desember 1642. Kanskje var den *Paulus Cervinus* [Povl Hjort] som levde i Danzig ennå i 1646 også en sønn av Christopher Hjort.

Herman Nilssen (1604–1607)

Hermann Nilssen var født i april 1570 i Tørslev i Ringsted sogn, hvor hans far Nils Hermansen var prest. Etter seks års skolegang i Herlufsholms skole gikk han over til Roskilde. Etter å ha blitt student 19 år gammel, oppholdt han seg ved universitetet i seks år og ble så hører i Sorø. Da han var ansett som en meget dyktig og pålitelig ung mann, ble han antatt av riksråd Jørgen Friis til Kastrup som hovmester for hans sønner, deriblant den senere kjente kansler Christian Friis til Kragerup. Disse guttene ledsaget han på to langvarige utenlandsreiser, bl.a. til Tyskland og Frankrike. Reisene kom til å vare i seks år, og to av de fire guttene døde underveis.⁴²⁶

Det var etter denne reisen Nilssen ble rektor i Oslo i en alder av 34 år. Det heter om ham at han "forestod skolen med berømmelse". Etter tre år forlot han skolen og tok magistergraden i København, sammen med bl.a. den senere lektor Abraham de Cardes. Etter tidens skikk var det professoren som utgav disputasskriftet,⁴²⁷ i dette tilfellet *professor pædagogicus* Christen Hansen, den senere biskop i Aalborg:

Theses philosophicæ, ad quas pro supremo in Philosophia gradu & titulo Magisterii respondebunt die 9. Maji honesti ac eruditi viri Hermannus Nicolai F<ilius>, Abrahamus de Cardes Hafniensis, Canutus Bieschius Kertemundamus, Absolon Olai Træ-

⁴²⁵ Kolsrud i *Norsk Tidsskrift for Genealogi*, bind II (1920), s. 58.

⁴²⁶ Rørdam: "Friis, Christian", *DBL* 1, s. 408.

⁴²⁷ Se f.eks. Lindberg: "Den akademiske avhandlingen", 2004.

*nensis, Boëtius Laurentii F<ilius> Malmogius, Henricus Michaëlius Hatherslebiensis, Præsides Christiano Johannis Ripensi Decano. Hafn<iæ> 1607.*⁴²⁸

[Filosofiske teser som de ærlige og lærde menn Herman Nilssen, Abraham de Cardes fra København, Knut Bieschius fra Kerteminde, Absalon Olavsson fra T., Boe Larsen fra Malmø, Henrik Mikkelsen fra Haderslev vil respondere på 9. mai for den høyeste grad i filosofi og tittelen magister, med dekan Christian Hansen fra Ribe som preses. København 1607.]

Kort etter ble Herman Nilssen professor i pedagogikk. Man må ikke tenke at en slik stilling ved universitetet i København hadde noen forbindelse med det man kaller pedagogikk i nutiden. Selv etter reformasjonen var ikke dette universitetet ferdig rekonstruert,⁴²⁹ og de forskjellige videnskaper var fremdeles lite differensiert. I 1537 var det slik at den grammatiske lesemester "som forestod pædagogium", i to timer daglig skulle holde forelesninger over Philip Lithocomus' grammatikk og Laurentius Vallæ *Elegantia*, gjennomgå dikterne Vergil, Terents, Horats og Ovid og latinsk brevskrivning etc. Vedkommende var med andre ord professor i tidens viktigste disiplin latin, som alle måtte øves og ekserseres i. Det var denne professor som skulle legge grunnvollen for den akademiske dannelsen hos de unge studentene, derfor skulle han især øve studentene i å snakke og skrive latin, såvel i bunden som ubunden stil.

Som eksempel på hvordan studerte folk i København heller brukte latin enn dansk, forteller Holger Rørdam følgende:⁴³⁰ En student hadde i 1602 skrevet til en venn på dansk. Han fikk imidlertid et latinsk svar. Så skrev han et nytt brev med unnskyldninger for det forrige: *incultæ et incauditæ atque etiam Danicæ scriptæ erant* [det var ukultivert og uforsiktig skrevet, og også på dansk], men han hadde ikke turt skrive latin for ikke å synes stolt. Men da nu vennen hadde "brutt isen", var det ham en fornøyelse å fortsette brevvekslingen: *audacter ad te scribo* [jeg skriver modig til deg], altså på latin.

428 Red.: Vi har ikke hatt tilgang til originalen, men har korrigert latinen etter evne. Knut Bieschius omtales av Vinding i *Regia Academia Hauniensis*, s. 229–232.

429 Red.: Ved reformasjonen fikk Københavns Universitet større inntekter og mange flere faste stillinger, og det fikk i oppgave å være det ideologiske kraftsenteret i Danmark-Norge og utdannelseinstitusjonen der prester primært ble utdannet. Omdannelsesprosessen tok naturlig nok tid.

430 Rørdam: *Københavns Universitets Historie*, bind III, s. 379–381.

Herman Nilssen ble i 1610 professor i hebraisk og stod i denne stillingen resten av livet. Han utgav en rekke disputaser over det hebraiske og det arameiske sprog og holdt stadig forelesninger så vel over grammatikk som over det gamle testamente, så det må antas at hans virksomhet ikke har vært forgjeves, sier Rørdam.⁴³¹ I perioden 1611–1616 utgav han 11 avhandlinger.

Da biskop Claus Senning døde 4. januar 1617, hadde domkapitlet i Oslo i overensstemmelse med den rett som tilkom kannikene, foreslått Herman Nilssen – som altså nu var professor i København – som Sennings etterfølger. Men kongen tok ikke hensyn til dette forslaget, til tross for at Nilssen hadde så mye å påberope seg, men utnevnte Niels Glostrup. Dette var en særegen gunstbevisning mot Glostrup, som hadde vært forlovet med Karen Andersdatter (Wincke), som kom til å innta et intimt forhold til Christian IV.

Herman Nilssen giftet seg i 1609 med Marine, en datter av den kongelige herold Peder Frandsen og søster til professor Claus Plum. Han døde i den pestlignende sykdom som herjet København i 1629.⁴³²

Paul Thrane (1607–1611)

Paul Thrane, som var rektor i fire år, var fra Stavanger og sønn av fogd over Ryfylke og Jæren, Christen Christensen Thrane (1533–1600) og Magdalena Nilsdatter. Han gikk på skole i Stavanger, antagelig mens Kristen Dagfinssøn var rektor, men han er ikke innført som student i matrikkelen, da første bind går fra 1611.

En ganske betydelig arv etter foreldrene gjorde at han kunne foreta en lengre utenlandsreise; den varte i syv år, og han besøkte mange byer og universiteter. Thrane begynte da å føre en Stambok, *Philotheca* [”venneetui”, vennesamling].⁴³³ Der har mange skrevet sine navn og mottoer, deriblant den foran nevnte Christopher Hjort og dr. med. og juris Peder

431 H.F. Rørdam har skrevet mye om Herman Nielsen: *DBL 1*, bind XII, 1898, s. 235; *Ny Kirkehistoriske Samlinger* bind IV (1867–1868), s. 761f., bind VI (1872–1873), s. 93 og 5. R bind I (1901–1903), s. 283. I *Kjøbenhavns Universitets Historie* har han nevnt Nielsen flere steder, men bare med et par ord. Se også Wrangel i *Personallhistorisk Tidsskrift* 4. R, bind I, s. 132.

432 Red.: Det må vel ha vært den samme pesten som herjet Christiania i 1630.

433 Det kongelige bibliotek i København, Thott nr. 1848, 4.

Alfssøn.⁴³⁴ I denne stamboken finnes også et portrett av Rasmus Hjort.⁴³⁵

I 1602 og 1603 var Thrane i Wittenberg, deretter også i København. Kort etter var han i Rostock og i Leipzig, hvor han var et års tid, i 1605 i Jena og igjen i Wittenberg, deretter i Strassburg, i 1607 i Geneve, for endelig å slutte med et lengre opphold i Paris. I Geneve utgav han en avhandling eller disputas *De dignitate et præstantia studii juris prudentiæ* [Om jusstudiets verdighet og fortrinn, evt. om det verdige og fremstående jusstudium]. Hans navn står visstnok også på en disputas forfattet i Jena.

I 1607 kom Thrane tilbake til Norge og ble rektor ved Oslo skole uten at han hadde tatt magistergraden, men han hadde jo studert mye utenlands. I kapitelsboken for 1609 er det noen bemerkninger om ham:

Den 27de april. *Paulus* Trane ble spurt av biskopen (dvs. Nils Claussønn Senning), om han hadde forvist Mads hører (fra) skolen.⁴³⁶ Sagde han nei. Videre om han ikke hadde med sangen å gjøre? Mente han, at han ikke visste, hvorledes han skulde holde sig efter sangen. Hvorover hr. Peder (Madsen) blev spurt, hvorledes han holdt det i sin tid. Svarede han, at han forskaffet det hos hørerne, at de forordnet sangen.

Den 6te mai. Paul Trane begjeret i dag av kapitlet at vite, hvem der skulde have børnene nu til kommende år, til *Filippi Jacobi* dag [1. mai] og sagde sig op med dem, når dag og år var ute.

Sameledes opsa han skolen [sa opp stillingen], og forespurte, om der ei klaget noen på hans embede, og offereret [tilbød] sig på ny, nu kapitlet var behagelig.

434 Red.: Christopher Hjort har skrevet sin hilsen i Nes 1614, på s. 288, under portrettet til Rasmus Hjort. *Petrus Adolphus* har har skrevet flere hilsener, i Oslo i 1610 og i Bergen i 1616, begge på s. 275. Han undertegner seg *Eiusdem alumnus patriæ* [barn av det samme fedreland].

435 Se under "Rasmus Hjort" i kap. 4.5.2.

436 Denne Mads hører er Mads Pedersen, sønn av tidligere rektor Peder Madsen Morsing. Ham hadde det vært noe ugreie med. Red.: I samme møte i kapitlet heter det: "Bispen ville at herr Peders sønn schulle lovlig avsagt seg ved scholen. Svarede herr Peder at han ikke kunne holde [underholde, forsørge] seg med det som han hadde." Etter flere forhandlinger med kapitlet begjærte Mads sin avskjed i 1609. I 1611 ble han sogneprest på Toten, som nevnt under avsnittet "Hørere". Se "Mads Pedersen" i kap. 4.5.3.

Da svarte biskopen at der er ingen, der klager på ham i så måte, men at (han) skal tage vare, som han her til dags har gjort, så haver vi hannem intet at beskylde.⁴³⁷

Det ser etter dette ut som der har vært en viss uoverensstemmelse mellom rektor og kapitlet, og at rektor har tenkt å oppgi skolearbeidet i 1610, men han har altså fortsatt til året etter, da han fikk Nes sognekall på Romerike, hvor han kort etter ble prost. I 1611 ble han gift med Ellen Svendsdatter.

25. august 1617 møtte biskop Glostrup for første gang i kapitlet; en uke etter var han på visitas i Nes på Romerike.⁴³⁸ Denne visitasen ble kombinert med et vennebesøk hos Thrane, noe vi kan se av Glostrups hilsen i Thranes stambok:

Reverendo, et doctissimo viro, D<omi>no Paulo Tranio, Pastori et Præposito in Diocesi Asloensi, amico suo Veteri, in gratam sui memoriam, lubens 28 Augusti 1617 Nessæ hæc adscripsit Nicolaus Simonis Glostrupius, Aslo<ensis> et Hamariensis superintendens.

[Nils Simonssøn Glostrup, superintendent i Oslo og Hammar, skrev dette med glede til sin gamle venn, den ærverdige og høylærde mann Herr Paul Thrane. Nes, 28. august 1617.]⁴³⁹

Thrane var sogneprest i Nes i nesten førti år, idet han døde i 1650, ca. 70 år gammel.⁴⁴⁰ Hans sønn, Samuel, ble hans etterfølger i embedet og døde der i 1677.⁴⁴¹

Oluf Boesen (1611–1618)

Boesen var rektor i syv år, men deretter lektor i 21 år, så han omtales blant skolens lektorer.

Lambert Balkenborg (1618–1619)

Balkenborg var født i Aalborg omkring 1585 som sønn av kjøpmann Tønnes Balkenborg og Anna, datter av byens borgermester, Hans Lambertsen. Han ble student fra Aalborg skole, og ifølge universitetsmatrikkelen er han blitt *baccalaureus* 28. mai 1633.

⁴³⁷ Oslo kapitels forhandlinger 1609–1616, utg. Kolsrud, s. 3f. og s. 11.

⁴³⁸ Glostrups Visitatser ved Daae og Huitfeldt-Kaas, s. 48, med kommentar s. 138f.

⁴³⁹ Sitert etter Glostrups Visitatser ved Daae og Huitfeldt-Kaas, s. 139.

⁴⁴⁰ Daae i Kirkehistoriske Samlinger 4. R, bind VI (1899–1901), s. 501; Rørdam i 5. R, bind I (1901–1903), s. 759; J. Chr. Berg i Budstikken bind III (1821–1822), sp. 308.

⁴⁴¹ Om den slekten Trane (Thrane) som nedstammer fra hr. Samuel, se Finne-Grønn i Norsk Tidsskrift for Genealogi, bind II (1920), s. 298 og A. Kielland: Familien Kielland, s. 252.

Balkenborg var rektor ved skolen bare et års tid. I *Sundalens og Øksendalens Beskrivelse* forteller sogneprest Glyckstad at Balkenborg i 1608 satt arrestert i 14 dager i København på foranledning av universitetets myndigheter, fordi han hadde hatt en historie med en kvinne som han måtte love å holde seg fra. Likeså at han på grunn av "leiermål" ble fjernet fra rektoratet i Oslo.

Fra rektorstillingen ble Balkenborg befordret [ansatt, forfremmet, forflyttet] til Sundalen som sogneprest. Han skal i sin tid ha søkt lektoratet ved skolen i Trondheim uten å nå frem.⁴⁴² Det sies også at han skal være tilbudt bispestolen i Trondheim da Schjelderup gikk av i 1643, men at han da unnslo seg på grunn av sin alder.⁴⁴³ Han døde i Sundal i 1650, 65 år gammel.

Balkenborg var gift med Anna Christensdatter Lund, som ennå levde i 1664. De hadde flere barn, deriblant en sønn Thage som ble rådmann i Bergen, og en datter som ble gift med salmedikteren Kingo. Hun hadde vært gift en gang før, med sogneprest til Helsingø i Danmark, Peder Jakobsen Worm.

Trugels Nilssøn (1619–1630)

Trugels Nilssøn var født 1594 i Oslo, hvor hans far var kjøpmann. I 1612, mens Christopher Hjort var rektor, ble han satt inn i skolen. Da han ble dimittert av Oluf Boesen allerede i 1613, altså etter bare ett års skolegang, må han rimeligvis tidligere ha hatt noen undervisning, særlig da han i dette år også var syk av pest. Et par år etter ble han slottsprest på Elfsborg, men da dette i 1619 ble gitt tilbake til svenskene, ble han rektor i Oslo, en stilling han hadde i 11 år. I 1621 tok han magistergraden i København.

Mag. Trugels var bare 23 år da han ble rektor, og 34 år gammel ble han prest i Ullensaker, nemlig i 1630. I 1641 ble han sogneprest i Christiania. Han byttet nemlig stilling med mag. Kjeld Stub⁴⁴⁴ som da var prest her, men som var blitt uvenner

442 Ved Peder Iversen Borchs død 3. april 1627.

443 Erlandsen: *Den nordenfjeldske Geistlighed*, bind III, s. 428f.

444 Stub var født i Halland i Sverige i 1607 og gikk i Slagelse skole, hvorfra han ble dimittert i 1626. To år etter ble han baccalaureus, tok krigstjeneste i Brabant og ble ingeniørkaptein, vendte hjem i 1631 og ble øverste hører ved nevnte skole. Deretter var han på en lengre reise til Holland og Frankrike med lensherre Gunder Langes tre sønner fra Tønsberg. Han kom hjem i 1633 og ble huslærer hos statholder Christopher Urne, reiste igjen utenlands og kom hjem i 1635, tok så magistergraden og ble sogneprest i Christiania, deretter i 1641 i Ullensaker. Under krigen med Sverige ble han i 1644 av Hannibal Sehested utnevnt til landoberst og øverste ingeniørøffiser i Norge. Etter freden vendte han tilbake til sitt sognekall, ble i 1647 prost i øvre Romerike. Her døde han i 1663. Han var gift tre ganger, første gang med en datter av biskop Glostrup. Se Rothe (1753) og Malling (1777), likeså Coucheron i *Theo-*

med borgermesteren Lars eller Laurits Ruus som var byfogd i 1626 og 1628, senere borgermester. I et selskap hos lagmann Nils Hansen (1631–1655) var presten (Stub) og borgermesteren blitt alvorlig beskjenket, og sistnevnte ble fornærmet over at presten var fordanser i en dans. Han gjorde krav på høyere rang enn presten og sprang inn blant de dansende for å forstyrre det hele. Siden den tid var de to uvenner. Presten nektet borgermesteren alterens sakramente og truet ham med kirkens bann o.s.v. Til sist måtte mag. Kjeld oppgi sitt embede og i 1641 bytte med Trugels Nilssøn som på den måte kom til Christiania. Denne konflikten ble vel kjent og kom endog til riksrådet og kongen.

Allerede det året Trugels Nilssøn kom til byen eller kort etter begynte den voldsomme striden med magister Niels Svendsen Chronich, som var kallet til professor ved det nye gymnasium.⁴⁴⁵ Utvilsomt har mag. Trugels vært en stridbar herre; det er flere ganger nevnt at han var i prosess med forskjellige personer.⁴⁴⁶ Men borgermester og råd gav ham et vidnesbyrd der de gav ham den største anerkjennelse og berømmelse for hans embedsferd, både i de årene han hadde forestått skolen og i de år han var sogneprest. Det samme gjorde tolv borgere av byen flere år etter, i 1659. Om dette til en viss grad henger sammen med det standpunkt han inntok i striden med Chronich, er ikke godt å si.

27. august 1648 søkte mag. Trugels om lønnsforbedring for sin sønn Nils, som da var blitt konrektor ved skolen. I tilfelle han fikk dette, ville han påta seg ikke bare å være konrektor, men også *professor eloquentiæ* [i veltalenhet] ved gymnasiet. Denne ansøking kan ikke sees å være innvilget, for Nils Trugelsen ble kort etter sogneprest til Frederikstad og ordinert 24. oktober 1648, bare 28 år gammel.⁴⁴⁷

Magister Trugels må ha vært en vel studert mann. For eksempel har han skrevet en gresk prosodi, *Prosodia Graeca*. Boken er en aksentlære eller nærmest en grammatikk. Den utkom i 1625 og har antagelig vært brukt som skolebok. Videre har han skrevet flere avhandlinger:

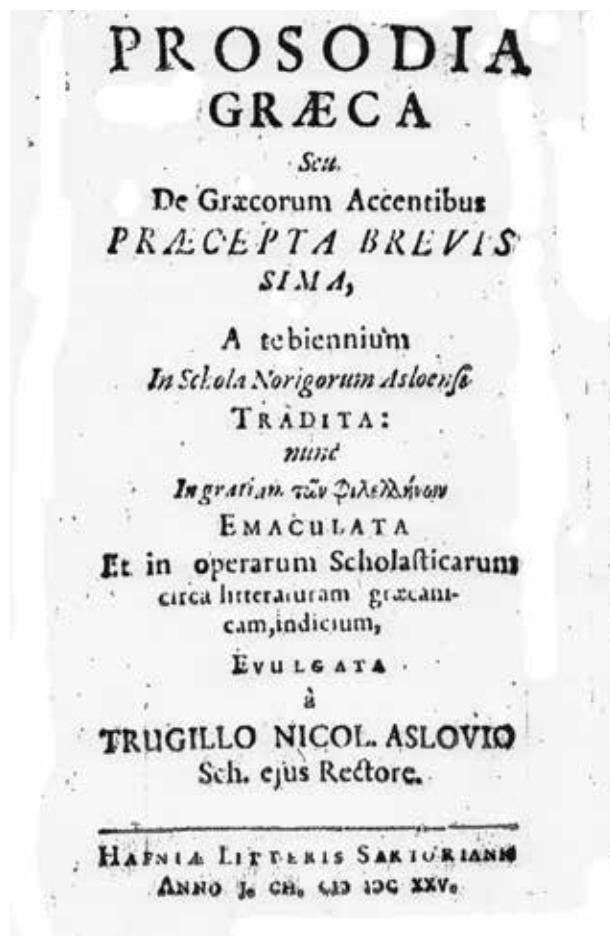
1. *Stephanoma Parnassion sive Epigrammata ad J.P. Resinium et C. Brochmannum, mithra theologica ornandos*, Hafniæ 1615, 4.

logisk Tidsskrift, bind II; Rørdam: "Om Kjeld Stub", *Ny Kirkehistoriske Samlinger*, bind I (1857–1859).

445 Striden mellom de to vil bli omtalt senere, se "Niels Svendsen Chronich" i kap. 5.3.2.

446 *Statholderskabets Extraktprotokol* bind II, 1662–1669.

447 *Geistlig Edsprotokoll*, s. 108.

Tittelsiden til Trugels Nilssøns *Prosodia Græca, seu De Græcorum Accentibus Præcepta Brevissima, Ante biennium In Schola Norigorum Asloensi tradita*. [Gresk prosodi, eller kortfattede regler om grekernes aksenter, for to år siden forklart på nordmennenes skole i Oslo], København 1625. Trugels Nilssøn var Katedralskolens rektor 1616–1630; senere ble han prest.

[Parnassets krans, eller epigrammer til Hans Paulsen Resen og Jesper Brochmann som skal prydes med den teologiske krans, København 1615, i kvartformat]

Dette skriftet har kanskje vært avhandling ved magistergraden, selv om han tok denne langt senere.

2. Hyldningsvers til Frederik III og dronning Sophie Amalie under følgende tittel:

Salve Norigum Quod ... Friederico Tertio Daniæ Norigiæ ... Electo Regi ... Quum Regiæ eius Majestati, Christianiæ Norigorum, Ab Universis Regni Ordinibus d. 24. Augusti Solemne Homagium fieret ... Dixi Trugillus Nicolai Ecclesiæ Christianiensis Pastor et Præpositus.

[Vær hilset, Norge, en høytidelig hyllest som ble foretatt for hans Kongelige Majestets fra alle kongesrikets stender i nordmennenes Christiania, 24. august, for hans høyhet, den mektige fyrste og herre, hr. Frederik den tredje, Dan-

marks, Norges osv. valgte konge 24. august 1648. Jeg, Trugels Nielssøn, prest og prost i Christiania kirke, har sagt dette.]

Dette heftet ble trykt i Melchior Martzans filialtrykkeri i Christiania, 1648. Trugels Nielssøn har også skrevet vers i C.St. Bangs *Postilla catechetica*, I, 1650, i Niels Thomassøns *Cestus sapphicus*⁴⁴⁸ og i N.M. Buntzows *Undervisning om den tolmodige Jobs Tro*. Videre finner vi Trugels Nielssøn blant dem som har undertegnet *Den norske geistlighets bønnskrift av 1648*, til Kongen om opprettholdelse av Den Augsburgske Konfesjon o.s.v.

Magister Trugels var gift to ganger, første gang med Barbara Kraft, datter av *canonicus* [kannik] i Roskilde Hans Kraft. Hun døde i september 1654. Annen gang 29. april 1655 med Anna Buntzow, datter av rådmann i Christiania Mathias Buntzow. Hun døde i 1690, mag. Trugels 1669, 75 år gammel.⁴⁴⁹

I denne rektors tid ble den første konrektor ansatt, nemlig Sevald Thomassøn, som hadde stillingen fra 1625 til 1630.

Av de nevnte 14 rektorer ved Oslo katedralskole etter reformasjonen, i perioden 1546 (1541?)–1630, var bare fire norske, nemlig Jens Nilssøn, Christopher Hjort, Paul Thrane og Trugels Nilssøn. Laurits Haraldssøn er da regnet som dansk, og Hjort må vel nærmest regnes som norsk.

4.5.3 Hørere

Om stillingen som hører

Hørerinstitusjonen er kommet med den danske kirkeordinans som forlanger to promoverte *baccalaurei* [to med baccalaureusgrad] ved hver skole og fire ved katedralskolene. I den geistlige edsprotokollen for Oslo og Hamar stifter er edsformular for sogneprester (*ministri*), for kapellaner (*comministri*) og for lærere (*pædagog*) sitert.⁴⁵⁰ Blant de siste er det bare noen få som har skrevet sitt navn og dermed sin ed i protokollen, bare 21 i alt, og de fleste av disse igjen har fått post i andre byer enn Christiania. Dermed er det ikke noen vesentlig veiledning å få i denne protokollen med hensyn til hørere her ved skolen. Sannsynligvis har det i protokollen ligget løse sider som i ti-

448 Red.: Trugels Nilssøns to dikt i Nils Thomassøns bok er utgitt og oversatt i Roggen: *Intellectual play*, 2002, s. 346f. (til kong Frederik III) og s. 348f. (til Nils Thomassøn).

449 "Christiania Bispearkiv Kapittelprotokoll"; Daae i *Kirkehistoriske Samlinger* 3. R, bind I (1874–1877), s. 536; J. Chr. Berg i *Budstikken* III, sp. 387; Erichsen i *DBL* 1, bind XII (1898), s. 285–286; Edv. Bull: *Kristianias Historie*, bind I, s. 502. Red.: Se også Roggen: "Nielssøn, Trugels" i *NBL* 2, bind 6 2003, og i *Intellectual play*, 2002, s. 32f.

450 Se kap. 3.1.4 "Ed for pedagoger i Oslo og Hamar stift".

dens løp er kommet vekk. To konrektorer ved Katedralskolen, Niels Trugelssøn og Johannes (Hans) Lund er nevnt, men uten noen opplysning ellers.⁴⁵¹

Det var også et løfte som bare hørere måtte avlegge, nemlig følgende:

I særdeleshet forbinder jeg meg til, så lenge jeg samme embede betjener, ikke å ville innlate meg i ekteskap, men såfremt jeg engang skulde fatte den beslutningen, da straks uten opphold resignere stasjonen [stillingen]. Dessuten skal det være min skyldighet å forbli i embetet noen tid, losjere på det meg assignerede [anviste] kammer og uforsømmelig være til stede ved kirken, skolen og kommunitetet.

Med hensyn til eventuelt ekteskap hadde kanskje hørere i fjerde og femte lektie noe friere forhold, men så sent som i skoleforordningen av 17. april 1739, §14, gjentas forbudet mot at hørerne kunne gifte seg uten særegen tillatelse av stiftsøvrigheten. I forordningen av 11. mai 1775 er ikke denne bestemmelsen med lenger.

Hørerne ble antatt eller ansatt av rektor. Det var forholdsvis sjelden de ble stående i stillingen livet ut, for de fleste ble prester etter noen år. Om dem som døde som hørere sies det gjerne at det de etterlot seg ikke var mye, noen bøker, knapper og spenner, en kalemankes kjortel⁴⁵² og en "degen" eller kårde med geheng. De hadde nemlig en egen drakt. Av og til måtte skolen betale for deres begravelse, og senere, da byen fikk apotekere som kunne være vintappere, var det hørere som var i gjeld til dem. En hørers bolig var et kammer som skolen skulle holde. Enkelte av dem kunne avansere til konrektor og noen få er blitt rektorer.

Å finne frem til samtlige av skolens hørere er en vanskelig sak. I vår tid da det er hundrevis av aviser og tidsskrifter og tusener av bøker med biografier av nær sagt alle mennesker, er det ikke vanskelig å finne de personer man vil ha fatt i. Men for den tiden vi behandler her er det oftest slik at de som ikke har etterlatt seg skriftlige arbeider eller på en eller annen måte har gjort seg kjent, har hatt lett for å "forsvinne", spesielt hvis deres navn heller ikke finnes i arkivene. I en avhandling som professor L.L. Daae har skrevet om Christiania katedralskole under Jacob Raschs rektorat, sier han at det som har skaffet ham mest arbeid var å finne de daværende hørere. Hans arbeid på området er brukt her, men det var ikke mange på Raschs tid.

⁴⁵¹ Se "Nils Trugelssøn" og "Johannes Lund" i kap. 5.3.4.

⁴⁵² Red.: Kalemank er et halvullent, atlaskvevet stoff, ofte stripet.

Hørere i første til fjerde lektie

Rasmus Hjort

Hjort var hører i rektor Haraldssøns tid, antagelig fra 1551–1555?, da han senere ble rektor.

Jens Nielsson

Jens Nielsson var hører omkring 1557 (?) til også han ble rektor.

Sigurd Pedersen

Sigurd Pedersen ble antagelig hører etter Jens Nielsson. Han var gift med biskopens søster og ble i 1575 sogneprest i Trøgstad.

Laurits Frantsen Berg

Laurits, en sønn av biskop Berg, var født ca. 1539, student fra København ca. 1559 og i Rostock 1561. Han døde allerede i 1565, bare 26 år gammel, som øverste hører (av to) ved Katedralskolen.

Søren Iversen

Søren Iversen, en sønn av Iver Sørensen, sogneprest i Eidsberg, ble hører i 1565. Året etter ble han sogneprest i Nes på Romerike, hvor han døde i 1610. I de Heftyeske samlinger i Folkemuseet på Bygdøy er det et krus med sølvlokk der det er inngravert "Herr Søren Iversen og Elise Svendsdatter". Hun var hans annen hustru.

Jens Jenssen og Hans Pedersen

Jens Jenssen nevnes som øverste hører (av to) i biskop Jens Nielsens tid.

Hans Pedersen nevnes da som 2. hører.⁴⁵³

Mads Pedersen

Mads Pedersen, en sønn av rektor Peder Madsen Morsing, var født i Oslo 1585. Han var hører noen år, men da det hadde vært noe ugreie, begjærte han etter flere forhandlinger med kapitlet sin avskjed i 1609.⁴⁵⁴ Senere ble han sogneprest på Toten, hvor han døde i 1636.⁴⁵⁵ Hans bilde henger i Hovs kirke og har denne påskrift:

453 Ved Kongebrev av 7. juli 1584 var en del av det gods som lå til *Altare Sanctæ Crucis* [Det hellige korsets alter] og en del av det som hadde ligget til Birgithas alter av Mariakirkens gods perpetuert til to hørere ved skolen. *NRR II*, s. 558

454 Se under Paul Thrane, i kap. 4.5.2.

455 Mads Pedersen er omtalt i en artikkel i *Hamar Stiftstidende*, juni 1907, skrevet av Olav Skavell. Han nevnes også under omtalen av faren: "Peder Madsen Morsing" i kap. 4.5.2.

"Anno 1611, blef Jeg, Hr. Mads Pedersøn, en Canich Søn af Opslo, Sognepræst paa Toten, der ieg hafde lefuet 51 Aar, oc været Sognepræst her 25 Aar, Døde ieg paa Hofs Præstegaard, oc i Hofs Kierke begrafuen". Mads Pedersen var hører ved skolen ca. 1609–1611. Maleri i Hoff kirke, Toten.

Cupio dissolvi et esse cum Christo. [Jeg ønsker å oppløses og være med Kristus.]

Anno 1611 blef Jeg Hr. Mads Pedersøn, en Canich Søn af Opslo, Sognepræst paa Toten, der ieg hafde lefuet 51

Aar oc været Sognepræst her 25 Aar, Døde jeg, paa Hofs Præstegaard, oc i Hofs Kierke begrafuen.⁴⁵⁶

Hans Povelsen Paus

Hans Povelsen Paus, født omkring 1587, var student fra Oslo skole i 1607, ble hører omkring 1610 og tok *baccalaureus*-graden 11. mai 1616. Deretter ble han kapellan hos sognepresten i Oslo og i 1623 sogneprest i Fredrikstad,⁴⁵⁷ der han døde i 1648. Som sogneprest ble Paus etterfulgt av Nils Trugelssøn, som også en periode hadde vært hører og deretter konrektor.

Østen Nielssen

Østen Nielssen, født 1589 på gården Herre i Sørum, ble i 1609 dimittert fra Oslo skole av rektor Paul Thrane til universitetet i Greifswald, hvor han deponerte [ble student]. Siden var han i Rostock, deretter igjen i Greifswald, og reiste nok en gang til Rostock, før han i 1614 kom til København. Da han siden kom til Oslo ble han hører og etter noen års forløp sogneprest i Ringebo og siden også prost over Gudbrandsdalen. Her døde han i 1652, 63 år gammel. En likpreken over denne mannen, holdt av presten Zacharia Sørensen i Faaberg, ble trykt i Valentin Kuhns trykkeri i Christiania i 1653. Tittelen er:

Retsindige Guds Ords Tieneres Tredobbelte Ære-Krone
... udi en Lig-Prædicken offuer ... Her Østen Nielssen
Sogne-Prest udi Ringebo oc Religionens Prowist ofuer
Gulbrandtz-Dalen, den 24de Octob. Anno 1652, udi Ringe-
bo Hoffued kircke. Demonstreret oc fremviist aff Zacharia
Søffrensøn Sogne-Præst udi Faaberg.⁴⁵⁸

Foruten mange døtre hadde Nielssen en sønn som var student og falt i kampen ved Københavns beleiring.

Hans Olsen (Gudbrandsdalinus)

Hans Olsen var født i Fron i 1596. I 1614 kom han inn i Oslo skole, i 1621 ble han dimittert av rektor Trugels Nielssøn. Etter å ha vært i København kom han ved et tilfelle til Holland hvor han var et par år. Ved sin tilbakekomst til Norge ble han hus-

456 Gjengitt etter Kolsrud: "Prestebillederne i Hovs kirke på Toten og i Vangs kirke paa Hedemarken", *Norsk tidsskrift for genealogi*, bind II (1920), s. 46.

457 Slekten Paus er behandlet av Finne-Grønn i *Norsk Tidsskrift for Genealogi*, bind I, s. 68–80. Slekten Paus og Post er behandlet av Quisling i *Fremskridts føljetong*, Skien 1893.

458 Prekenen er omtalt av Amundsen i Universitetsbibliotekets utstillingskatalog 1925, s. 13. Originalen tilhører Det kongelige bibliotek i København. Østen Nielssen er nevnt av Hiorthøy i *Gudbrandsdalens beskrivelse*, II, s. 142.

lærer hos sogneprest Rasmussen i Lom. Senere reiste han til København for å ta sine eksamener og ble ved sin hjemkomst hører i 1. lektie ved skolen, en stilling han hadde i fire år fra 4. mars 1626. Så ble han forfremmet til hører i fjerde lektie, til han 27. april 1634 ble sogneprest i Røyken, hvor han døde i 1668. Han var gift tre ganger.

4.5.4 Kantorstillingen

Kantorstillingen er utvilsomt svært gammel. Men det er her som med skolemesterstillingen i den katolske tiden: vi kjenner bare få navn. I 1490 og også to år senere nevnes i Diplomatariet en Narve Trulsen, noen tid etter en Ivar Thorsøn,⁴⁵⁹ og i 1572 en Gudmund Eilifson. Går vi lenger frem i tiden, er den mest kjente innehaver av denne stillingen Claus Berg (1546–1614), født i København kort før hans far, Frants Berg, ble biskop i Oslo. Han gikk på skole i Odense og ble student i 1565. I 1570 finner vi ham som student i Rostock; siden studerte han ved andre tyske universiteter, og kom så til Oslo. I 1577 ble han kantor og var en tid dekanus i kapitlet.

I et brev av 19. juni 1578, der Berg får løfte om et kannikedømme, får vi også vite navnet på hans forgjenger:

Dersom denne Brevviser [mottager] os elskelig, hæderlig Mand Herr Claus Berg overlever Herr Clemen Cantors Død udi Oslo, maa han strax bekomme [få] og lade annamme det Kannikedømme udi Oslo Domkirke, <som> for^{ne} Herr Clemen nu udi Værgen har.⁴⁶⁰

Som forfatter i humanistisk retning er Claus Berg blitt kjent ved to viser trykt i 1588, tilegnet stattholder Aksel Gyldenløve og hustru. Han kan derfor sies å være den eneste virkelige produktive navngitte versemaker på hjemlig mål i det 16. århundres Norge.⁴⁶¹ Bergs mest kjente skrift er "*Calendarium perpetuum*, eller en evig Almanach", trykt i Rostock i 1592 – den første i sitt slag i vårt land. Denne almanakk har en religiøs forklaring på månedenes navn, foruten spådommer om været, legeråd og astrologiske varsler.⁴⁶²

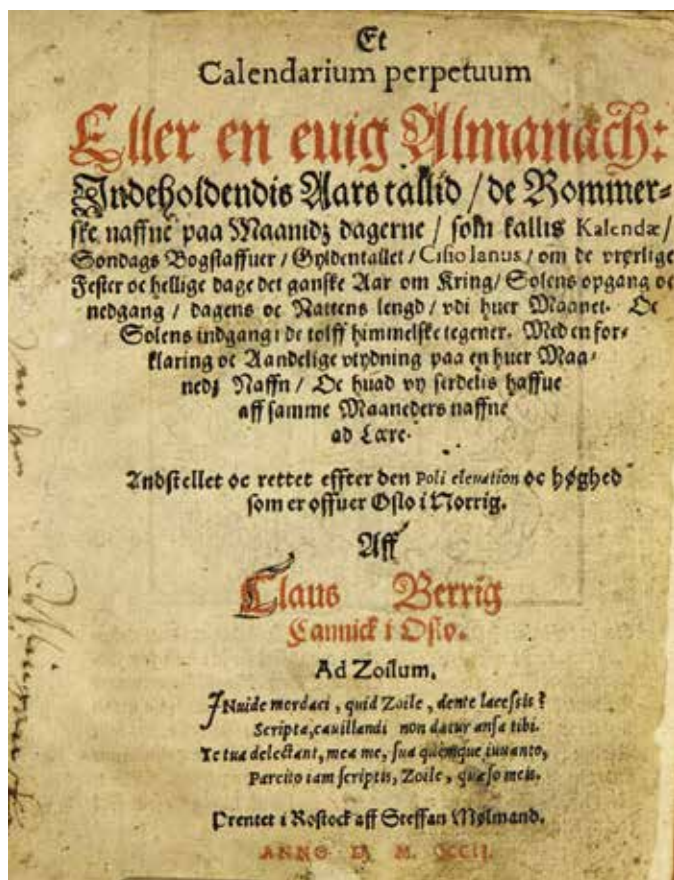
459 Lange omtaler Ivar Thorerssøn som kantor i Oslo i 1507, *Norske Samlinger* I, 1852, s. 81.

460 NRR II, s. 283.

461 Francis Bull: *Norges litteratur fra Reformasjonen til 1814*, Oslo 1928, s. 70. Red.: På s. 73 omtaler Bull også Hallvard Gunnarssøns dikt på morsmålet.

462 Finne-Grønn i *Norsk Tidsskrift for Genealogi*, bind II (1920), s. 16–34. Red.: Her diskuteres muligheten av Claus Berg som forfatter av en beretning om sin slekt.

Forsiden til *Calendarium perpetuum* Eller en evig Almanach av Claus Berg, her stavet "Berrig" (1546–1614). Han var sønn av biskop Frantz Berg, kantor og kannik i Oslo domkapitel. Han utarbeidet en almanakk som ble trykt i Rostock i 1592. Almanakken har en religiøs forklaring på månedsnavnene, og dessuten både spådommer om været, legeråd og astrologiske varsler.

Bergs etterfølger var Hans Anderssen Wincke,⁴⁶³ som 9. september 1614 fikk forleningsbrev på kantordom i Oslo domkirke etter Claus Berg, som da var død.⁴⁶⁴

⁴⁶³ Om slekten Wincke, se Finne-Grønn i *Norsk Tidsskrift for Genealogi*, bind II (1920), s. 27.

⁴⁶⁴ NRR IV, s. 535.

5. Samfunn og skole i Christiania (1624–ca. 1800)

5.1 Den nye byen

Den siste store brannen i det gamle Oslo raste i flere dager i august 1624 og gjorde store ødeleggelser. Nå kom planen om flytting av byen opp igjen; den hadde vært på tale 60 år tidligere, da danske generaler var kommet Akershus til unnsetning. Da forholdet til Sverige nå var så spent at krig igjen truet, kom Oslos brann meget beleilig for den danske regjering og konge-

Christian IV (1577–1648 og konge fra 1588), grunnla Christiania i 1624. Statuen på Stortorget i Oslo, utført av Carl Ludvig Jacobsen, ble avduket i 1880, og det kom kritikk mot at det skulle oppføres en statue av en dansk konge. Her ser kongen mot Oslo domkirke.

makt. Og selv om flytting både kunne synes og var hardhendt, ble den iverksatt.

17. august 1624 var størstedelen av den gamle byen nedbrent, og allerede 27. september samme år var Christian IV med på å stikke ut grensene for den nye byen.⁴⁶⁵ Denne dagen regnes som Christianias grunnleggingsdag.⁴⁶⁶ Men det kongelige brev av 24. oktober samme år, stilet til stattholder Jens Juel – utstedt etter at kongen var reist – regnes som Christianias egentlige grunnlov. Brevet inneholdt atten paragrafer som stattholderen skulle påse overholdt.

Grunnleggingsstenen som var innmurt i byporten⁴⁶⁷ i den nye byen hadde følgende inskripsjon:

FUNDATA HÆC CIVITAS CHRISTIANIA
DIE 27. SEPTEMBRIS ANNO 1624
[Denne byen, Christiania, ble grunnlagt den
27. september 1624]

Flytting av byen hadde også vært overveid tidligere, kanskje vesentlig på grunn av de stadige krigene mellom Danmark og Sverige, som den norske hovedstaden så mange ganger hadde fått lide for. Militære hensyn var avgjørende. Akershus festning skulle utvides og forbedres, byen og festningen skulle ha gjensidig nytte av hverandre. Grensene, som var topografisk motivert, var snevre. Liksom Fredrikstad ble byen anlagt etter en bestemt reguleringsplan og omgitt av voller. Sentrum i planen var den gamle veien til Akershus, som nu ble hovedgaten, nemlig Kongens gate. Grensen mot syd var Akershus, mot øst den innerste delen av nuværende havn og Akerselven, mot nord en liten sjø, det nuværende stortorv, og mot vest en lav høyde.

465 Brev fra kongens reise den gang er innført i NRR V. De er datert Akershus 27. og 28. september 1624, Sem på Eker 3. til 7. oktober og et par andre. Han hadde 20. september vært på Bragerne og på Kongsberg og kom til Akershus den 24. Fra Eker reiste han til Elingård ved Fredrikstad, videre over Halden og Båhus til København. Det bemerkes at Eker med Sem gård i 1602 ble utskilt som en egen forlening etter at man der hadde oppdaget jernforekomster. Red.: Det av de nevnte brevene som er datert 4. oktober, omhandler Christiania som ny by og regler for byen, s. 433–436.

466 S.C. Hammer: *Kristianias historie*, bind IV, s. 367f.; Edv. Bull d.e.: "Kristiania og landhandlerne i byens opland i anden halvdel av 18. aarh.", *St. Hallvard* 1917, s. 234–255; Oslo - *Kristiania*, Festskrift 1924, s. 59. I *Historisk Tidsskrift* 3. R, bind II (1892), s. 409–415, har H.J. Huitfeldt-Kaas skrevet en artikkel om Kristiania bys våben.

467 Red.: Grunnleggingsstenen for Christiania var innmurt i Store Voldport. Den lå omtrent der Stortorget 5 er i dag, i krysset Karl Johans gate og Kongens gate.

Et rettlinjet nett av gater ble stukket ut, hvorav de som var parallelle med hovedgaten kunne bestrykes av festningens kanoner. De øvrige var vinkelrett på hovedgaten. Det skulle være en landfront som i en bue skulle strekke seg fra Piperviken til Bjørviken, og en sjøfront mot øst langs Bjørviken. På landfronten skulle det mot vest og nord bygges en vold forsynt med bastionslignende fremspring, og på sjøfronten skulle det være en frittstående murstensmur. Arbeidet med volden tok syv år, 1625–1632; muren ble aldri ferdig. Voldene gikk fra toppen av fjellskråningen ved Piperviken over Sverdfegerbakken⁴⁶⁸ henimot den nuværende stortingsbygning og frimurerlosjen, bøyet så mot øst litt nord for den nuværende Karl Johans gate og deretter ned til sjøen. De skulle være 20 fot høye og 30 fot brede i toppen. Fra Holland, der befestningskunsten sto høyest, ble det innkjøpt arbeidsredskaper: hjulbærer, hakker, spader o.s.v., og en hollandsk ingeniør eller voldmester, Cornelis Flint, skulle lede arbeidet.

På volden var det flere porter, av hvilke Store Voldport lå omtrent der hvor Karl Johans gate og Kongens gate krysser hverandre. Gatene som hadde retningen nord-syd fikk betegnelsen gater, de i øst-vest ble kalt streder. Nedre Voldgate het den gang Øvregaten, Øvre Slottsgate het Rådhusgaten, Kirkegaten var den gang Prinsens gate. Den nuværende Rådhusgate het Rådhus Strede, Tollbodgaten ble kalt Vater Strede. Prinsens gate het Overgate.

Fra først av hadde Oslo bys befolkning i høyeste grad vist sin uvilje mot flytting av byen, men alt hva de tryglet og ba hjalp ikke: Den danske regjeringen holdt fast ved sin plan for bybefestningen. Befolkningen oppnådde dog en årrekkes skattefrihet.⁴⁶⁹ Ifølge den kongelige befaling skulle innflytning i den nye byen skje innen påske året etter, men det var unntagelser for geistligheten, skolen og hospitalet samt den fattigere del av befolkningen.

Det nye byterritorium innenfor voldene var lite. Og med vold og mur på to kanter, festningen på den tredje og sjøen på den fjerde, var det ikke mye plass til utvidelse. En del av den fattigere befolkning var blitt igjen i den gamle byen, som nu kom til å høre til Aker, og etter hvert vokste det opp flere forsteder utenfor voldene på grunn som tilhørte byen, men lå utenfor dens område. I 1635 nevnes Vaterland og Piperviken. I Vaterland var det i 1661 ikke mindre enn 168 hus og i Piperviken 64. Omtrent 80 år senere besto forstedene av nesten bare

⁴⁶⁸ Oppkalt etter generalkommisær Ditlef Johan Sverdfeger.

⁴⁶⁹ Bønnskrifter fra borgerne i Oslo til Kongen om denne sak har Chr. Lange gjengitt i *Norsk tidsskrift for Videnskap og Literatur*, bind II (1848), s. 260.

elendige hytter som vitnet om beboernes fattigdom, og så sent som i begynnelsen av 1800-tallet skriver Christen Henriksen Pram:

De uforholdsmæssigen usle støre Forstæder vidne om en for stor Mængde fattige Indbyggere, og Mangel paa Rørelse til at redde dem fra Fattigdommen. Byen selv har nogle skjønne, men alt for mange ikke skjønne Bygninger, til at den kan tiltroes overhoved at være velhavende.⁴⁷⁰

På vestsiden av Akerselven var den såkalte bymark som borgerskapet hadde fått som erstatning for de jordene de hadde hatt ved Oslo.⁴⁷¹ Bymarken skulle tjene til beite, men i løpet av det 17. århundre var det hele under navn av løkker gått over i privat eie. Det samme var tilfellet med områdene som lå vest for den nuværende Stortingsgate; de ble tatt av de rikeste og mektigste som privateiendom. Det gjaldt for eksempel det store arealet fra Studenterlunden over Tullinløkken opp til Pilestredet som Lars Ruus tok. Han var byens første borgermester, og det er etter ham Ruseløkken fikk sitt navn.

Kongen fastsatte strenge bestemmelser for bebyggelsen, idet adelen og det formuende borgerskap skulle bygge "med sten av grunn", altså ifølge det man kaller murtvang. Andre bygninger skulle bygges på "danske manér, mellem stenger muret med høie tak, så brandulykker kunde avverges". Man hadde jo dårlige erfaringer. Men allerede i 1625 gikk kongen bort fra murtvangen, så det kunne bygges "efter den norske manér med to loft høie bolhuser". Stenhus ble oppført av rød dansk og gul hollandsk sten, og da hvert annet skift var gult, og hvert annet rødt, fikk man stripehus med livlig farvevirkning – en mote som holdt seg til lenge etter år 1700. Enklere borgerhus ble bygget helt av bindingsverk, en bygningsmåte som hadde vært ganske ukjent i Norge, men som ble mye brukt den gang i Christiania. Hus med én etasje ble henvist til byens utkant.

Ute på byens mark, hvor som nevnt forstedene oppstod, var det ingen regulering eller bygningsordning. Der var de enkleste husene, som i alminnelighet var verdsatt til 5–8 riksdaler. I 1658 ble en del av dem avbrent på stattholder Nils Tollers befaling, under påskudd av at man ventet et fremstøt av den svenske hær. De ble snart oppført igjen, men uten noen orden.

Christianias torv dannet en firkantet plass i krysset av Rådhusgaten (nu Øvre Slottsgate) og Rådhusstredet (nu Rådhusgaten). Her lå Trefoldighetskirken og byens første rådhus, og

⁴⁷⁰ *Kopibøger 1804–06*, s. 14f.

⁴⁷¹ Bymarken var krongods som ble lagt ut av kongen i 1582 og utvidet ved kongebrev 10. mai 1629.

her lå også skolehuset, alle tre like overfor det som i dag antagelig er byens eldste hus, med adresse Rådhusgaten 19, det senere såkalte Garnisonssykehuset. Byggherren, rådmann Laurits Hansen, lot sine og sin hustru Marthe Hansdatters initialer og årstallet 1626 anbringe i jern på langveggen. Ved byens torv var også den "vannkunst" som var skjenket av Christian IV og var i bruk til 1722; da ble vannverk anlagt med brønner ved de store gatekryssene.

Kirken ble bygget i perioden 1632–1639. Gården på hjørnet av Tollbodgaten og Dronningens gate ble oppført av lagmann Niels Hansen omkring 1640; etter ham gikk den over til hans svigersønn, lagmann Wittekind Gunther Huus, og senere til Karen Toller.⁴⁷² Av andre bygninger kan nevnes Vaisenhuset, Kongens gate nr. 1, som ble ferdig i 1640, og Treschowgården fra 1710.

Domkapitlet flyttet over til den nye byen i 1627. Omtrent samtidig ble det på høyden ved Hammersborg bygget et lite kapell av tre, Kristkirken, og anlagt en kirkegård, Kristkirkegården. I 1585 var det bestemt at Akers sognekall skulle være

Garnisonssykehuset, Rådhusgaten 19, er nå den eldste bygningen i Kvadraturen i Oslo. Den eldste delen (mot Nedre Slottsgate) er fra 1626. Navnet kommer av at gården på 1850-tallet ble brukt som sykehus. Universitetets medisinske fakultet og Universitetsbiblioteket holdt til her fra 1814 til 1852.

⁴⁷² Red.: Karen Toller solgte dette huset som lokale for Katedralskolen, se kap. 5.3.1 "Lokaler, økonomi og drift".

forenet med stillingen som slottspredikant, da inntekten i embedet som slottspredikant var svært liten.⁴⁷³ Men befolkningen i den nye byen skulle etter de kongelige bestemmelser søke til den gamle domkirken – som fremdeles var så vidt brukbar – til den nye kirken var blitt ferdig. Akers kirke ble antagelig også benyttet av byens folk.

Den planen Christiania var bygget etter, som en festningby, kunne ikke holde seg særlig lenge. Etter hvert kom de to prinsippene – festningsprinsippet og kommunikasjonsprinsippet – i strid med hverandre. Ved Karl XII's beleiring av Akershus i 1716, da Christiania var å regne for en åpen by, da vold og mur var forfalt, da byens ramme var sprengt, forstod alle at byplanen som kombinasjon med en festning var forfeilet. Byen hadde da fått en ny hovedgate, Kirkegaten, et nytt torv, Stortorvet, en ny kirke, nye forsteder, og en stor utvidelse av brygger og sjøboder og utfyllinger mot øst, samt to andre nye hovedgater, som før hadde vært streder, nemlig Rådhusgaten og Tollbodgaten. Folketallet var stigende, men så sent som i 1816 var det bare tre hus i Christiania som hadde tre etasjer.

Folketallet i Christiania	
ved flyttingen, ca. 1630	ca. 3000
ca. 1700	ca. 6000
1769 (folketelling)	7500
Folketallet i forskjellige byer 1801	
København	nær 84 000
Bergen	18 080
Trondheim	8832
Christiansand	4787
Stavanger	2466

I over 200 år beholdt byen sine grenser. Det krav om utvidelse som Aker stilte i 1832 på grunn av de mange fattige som bodde tett inn på bygrensen, ble ikke imøtekommet av Stortinget før i 1857.

⁴⁷³ Denne forbindelsen varte helt til 1823, da Aker ble eget sognekall med Oslo som residerende kapellani.

5.2 Christiania gymnasium eller Cathedral-Collegium

5.2.1 Bakgrunn for opprettelsen

På 1600-tallet er skipsfart og handel i sterk utvikling. Merkantilismen, en økonomisk-politisk retning utformet i Frankrike, er vel kjent både i regjeringen, blant embetsmenn og forretningsmenn.⁴⁷⁴ Bygningskunst og kunstindustri påvirkes av utenlandske forbilder og mønstre, og i det hele tatt er det i det 17. århundre en betydelig påvirkning utenfra. På åndslivets område er det en livlig forbindelse med universiteter ute i Europa, en bevegelse som senere blir mer rettet mot København, spesielt etter 1629, da en teologisk eksamen ble forlangt av vordeprester.

Når et cathedralkollegium, som det også ble kalt, blir opprettet i Christiania som i flere danske byer, f.eks. i Odense, Aarhus og Ribe, er antagelig regjeringens eller kongens hensikt å skape grunnlag for et vitenskapelig studium og liv, et slags mellomledd mellom skole og universitet. Tanken var sannsynligvis også at gymnasiet gjennom sitt personale, som er forutsatt å ha en videre utdanning enn Katedralskolens samlede lærerkrefter, skulle kunne påvirke åndslivet i hovedstaden. Men disse forhåpningene ble skuffet ved gymnasiets korte levetid.

Det er sannsynlig at dette gymnasium, så vel som de danske, er opprettet etter forbilde av de så kalte fyrsteskolene i Sachsen, som var grunnlagt i 1543 og siden reformert i 1728, 1769 og i 1812. De var ikke skoler for fyrster, men opprettet i byene Grimma, Phorta og Meissen av en fyrste, en sachsisk hertug. Lærerne ved disse skolene hadde tittel av professorer.⁴⁷⁵ Fundatsen av 26. oktober 1636, som er grunnlaget for opprettelsen av gymnasiet, er følgende:⁴⁷⁶

Vi Christian IV, med Guds nåde konge over o.s.v. gjør vitterlig, at eftersom daglig forfarenhet viser, at ungdommens kristelige og gode optuktelse er en vis og fast grunn til alle lovlige bestilte regjeringers velstand, så har vi derfor, og av den begjerlighed, vi har Guds saliggjørende

474 Merkantilismen som samfunnsoppfatning er fremstilt av Heckscher i (dansk) *Historisk Tidsskrift* 9. R, bind V (1926).

475 Se Heine: "Fürstenschulen", likeså Paulsen: *Geschichte des gelehrten Unterrichts*.

476 Fundatsen ble funnet i Riksarkivet av Jens Chr. Berg (1775–1852); se Nyerup i *Lærde Efterretninger* 1800, s. 371. Den ble senere trykt i *Budstikken* III, 39–66. Red.: Fundatsen er også trykt i *NRR* VII, s. 269–272 under overskriften "Christianiæ Collegii Fundats".

ord udi vore riker og lande av ytterste formue å fremme og befordre [styrke], med vort elskelige Danmarks rikes råds råd og samtykke, nådigst for godt anséet å forordne Cathedral-Collegia hos en del av vore lande, på det at den uskikkeligheit må forekommes [forebygges], som vi nådigst forfarer [erfarer] blandt geistligheten, som er at ungdommen ikke funderede [utrustet] fra skolen til vort universitet og høie skole ankommet, og siden til kall og Guds tjeneste, ikke nok som for fremmede tilstedes i hvorfor vi nådigst har betenkt, næst Guds den almektiges hjelp et Collegium udi vort kjøpsted Christiania å stifte og udi Den hellige trefoldighets navn å oprette, Samme collegii inspektør skal *episcopus* være; han skal titt og ofte samme auditorium besøke, eksaminere, så og høre og forfare, hvorledes *professores* synderligen i Guds frykt og gode seder ungdommen underviser og selv, efter som hans bestilling kan tåle, undervise *diebus extraordinariis* og forhøre, eftersom ordinansen ham tilsier. *Professor theologiae* skal efter ordinansen den være, som nu er lektor og sin underholdning nyte og erholde, hvis dertil nådigst er perpetueret [gjort varig].

Dernest skal det være en *professor logicus*, som på en måneds tid om året, ellers *diebus extraordinariis*, skal undervise *auditores* [tilhørerne] å forstå *metaphysicam*. Til hans besolding har vi nådigst av kirkens inntømt, hvert år to hundre rigsdaler bevilget, inntil det kanonikat i Oslo kapitel, som Peder Hansen, vor renteskriver er forlenet med, blir ledig, og hvilket han efter kapitlets statuter må avvike, så at det blir hos den professjon, som vi anordner.

Derefter en *physicus* og *mathematicus*, som også er en god *medicus*, som hver dag i uken skal ha sine timer, hver annen *in physica*, hver annen i matherie. Han skal også en måneds tid om året istedenfor *physica* foredrage *ethicam* og undervise *auditores* å forstå dens termini: Han skal ha like så mange penger som den forrige professor er tillagt, og siden skal han ha det kanonikat, som Reinhold Hansen, borgermester i København, nu har, når han er død.⁴⁷⁷

Theologus, *logicus* og *physicus* skal hver en gang om året avslutte sine *systemata* og atter begynne dem.⁴⁷⁸

477 Dog skulle etter bestemmelse av 9. juni 1647 "den årlige deputat han hadde været forlenet med av Akershus" avkortes. Meningen må være at når han hadde fått dette kannikedom, skulde det kortes av på årslønningen på 200 rdl. som var bestemt etter statuttene. Red.: Deputat (av latin *deputatum*: fastsatt) betyr ytelse, særlig til embedsmenn, gjerne i form av mat eller brensel.

478 NRR VIII, s. 517f.

Fundatsen handler deretter om "lempelige residenser" for disse lærerne, om at de bl.a. skal være med å dømme i ekteskapsaker, om *modus docendi* [undervisningsmetode], om *disciplina*, at lærerne skal være uberyktede, hederlige menn, at de beste *ingenia* [intellekter] blant skoleungdommen skal hjelpes frem, og understreker at de flinkeste guttene fra små latinskoler skal beholde den støtten de har der når de fortsetter i Christiania.

5.2.2 Personale og undervisning

Våren 1637 ble fundatsen for det nyopprettede gymnasium forkynt på *Christianiæ* Capitelshus, og 17. juni ble professorene ved gymnasiet høytidelig innsatt av superintendent Niels Simonsen Glostrup, som skulle være inspektør. 26. juni begynte forelesningene.

Da Christiania gymnasium eller Cathedral-Collegium ble opprettet i 1636, ble det bestemt at Katedralskolens *lector theologiae* samtidig skulle være professor i teologi ved gymnasiet. På den måten kom lektorene i denne perioden til å inneha to stillinger, uten at de fikk noen ekstra lønn for professoratet. Gymnasiet besto bare i 25 år, og ordningen kom til å gjelde tre lektorer:⁴⁷⁹

Oluf Boesen, som i 1618 etterfulgte Abraham de Cardes. Han var lektor i 18 år, ble så professor i teologi samtidig og innehadde begge stillingene i tre år til 1639.

Niels Svendsen Chronich innehadde begge stillingene i årene 1639–1652.

Christen Nielsen hadde begge stillinger i årene 1653–1661, da gymnasiet opphørte, men han fortsatte som lektor til sin død i mai 1679. Han er også kalt Buntz eller på latin *Budeus*.

Ved gymnasiet var det også et professorat i logikk og metafysikk. Den første som bekledde stillingen var **Henning Stockfleth**. Da han fra først av var rektor ved Katedralskolen, vil han bli omtalt senere. Det samme er tilfellet med hans etterfølger i professoratet, **Jesse Madsen**, som var rektor fra 1639–1651.

Den sist ansatte professor ved gymnasiet var **Wilhelm Prehn (Preen)**, som ifølge et kongelig skriv av 10. august 1659 ble beskikket til Madsens etterfølger som professor i metafysikk og logikk. Dessuten fikk han bestalling som *medicus* i byen. Han skulle være praktiserende lege, da Rhodius ennå på denne tiden var stadsfysikus. Om Prehn vet vi ellers ikke noe, men det tør være at han var tysk av fødsel. Han døde 19. mars 1662.

⁴⁷⁹ Se "Oluf Boesen" i kap. 4.5.1, "Niels Svendsen Chronich" i kap. 5.3.2, "Trugels Nilssøn" i kap. 4.5.2.

Ambrosius Rhodius, professor i realfag (1637–1661)

Ambrosius Rhodius var professor i fysikk og matematikk, og var også ansatt som stadsfysikus i Christiania. Han er den lærdeste og visstnok i alle henséende betydeligste av lærerne ved gymnasiet, men fikk en enda tristere skjebne enn Niels Svendsen Chronich.⁴⁸⁰

Rhodius har skrevet sin livshistorie til sitt 49. år. Han var født 10. november 1605 av "ærlige og kristelige foreldre" i byen Kemberg, som ligger en mils vei fra Wittenberg. Hans far Jacob Rhodius var først lærer, siden prest, og hans mor Elisabeth var en borgerdatter. Etter å ha vært hjemme til sitt femtende år, "flittig undervist av faren i latin og gresk og i gudsfrykt", fikk han friplass i fyrsteskolen i Grimma, hvor han var i seks år.

Da det i 1626 utbrøt en voldsom pest, forlot han skolen. Året etter ble han sendt til universitetet i Wittenberg, der han i 1629 tok magistergraden. Deretter studerte han medisin, botanikk og kjemi foruten astrologi, og "hva der mere måtte høre til det medisinske studium". I 1632 reiste han til Königsberg, hvor det den gang var svært vanskelige forhold på grunn av krigen, men hvor han allikevel kunne ha forsørget seg ved undervisning i forskjellige fag. Han ville imidlertid videre, da han ønsket å se andre europeiske land, og kom i april måned 1635 til København. Her kom han snart i forbindelse med flere professorer, deriblant Peder Viestrup, som ville at han skulle ta den medisinske doktorgrad. Men dette skjedde ikke, kanskje fordi Rhodius manglet midler til opphold og til det han ellers trengte til studiet. Imidlertid ble han av kansler Christian Friis anbefalt til lege på Bremerholm og i barnehjemmet der, med en lønn av 200 riksdaler, og tiltrådte denne posten i juni 1636.

Straks etter brøt det ut pest, blodsott, flekkfeber, som sammen med syfilis og spedalskhet gjorde stillingen i nevnte bydel forferdelig. Han mintes imidlertid sin fars valgsprog, *quod ubique simus sub manu Domini* [at hvor vi enn måtte være, er vi under Guds hånd], glemte Italia, Frankrike og Holland, dit han hadde tenkt å reise, likeså sitt fedreland, og besluttet seg til å bli i Danmark. Da han hadde vært lege der i ett år, fikk han et brev fra stattholder Christopher Urne om at han var kalt til professor i matematikk og fysikk ved gymnasiet i Christia-

480 *Ambrosius Rhodius og hans hustru* av E. Ingerslev, Kbh. 1916; *Danmarks Læger og Lægevæsen* I av Vilhelm Ingerslev; Scharffenberg i *Norsk Magazin for Lægevidenskaben*, 5. R bind II (1904), s. 1340; Collett i *Personalhistorisk Tidsskrift* 2. R. bind IV (1889), s. 199; Berg i *Budstikken* III, sp. 439, sp. 455, sp. 487. Red.: Det foreligger også nyere arbeider om Ambrosius og Anna Rhodius. Shac-kelford: "A Reappraisal of Anna Rhodius", *Scandinavian Studies* 65 (1993), s. 349–389; Roggen: "Rhodius, Ambrosius", *NBL* 2 bind 7, 2003, s. 357f.

nia og til *medicus ordinarius*. I 1637 kom han til Christiania, og året etter reiste han til København for å gifte seg med en datter av dr. Frederik Sørensen som var livlege hos Frederik II. Hun het Anna.

Rhodius var blitt lovet et kanonikat, men det fikk han først i 1647. Om tilsagn om embedsbolig er oppfylt vet man ikke, men Rhodius hadde selv hus i Christiania.

Rhodius' selvbiografi tyder på at han må ha vært en religiøs mann, for de mange uttrykkene han bruker i denne henseende kan ikke ha vært bare talemåter. I 1647 sier han at man i Norge har utstått harde tider (krigen mellom Norge og Sverige 1643–1645) og i 1654, den 25. september, har han skrevet at pesten hadde grepet mer og mer om seg, "så at det er i høi grad nødvendig å sette sin lid til Gud, så vi kan være beredt, når Herren kaller oss til å gå fra denne verden inn i himmerig".

Apotekforholdene var i sin begynnelse og primitive. Den første apoteker fikk privilegium i 1628, men han reiste seks år etter. Slik var det flere ganger, til Rhodius etter en innberetning til stattholderen ser ut til å ha fått skikk på disse tingene. To apotekere døde deretter i pesten i 1654, men den følgende, Philip Moth (1654–1668), fikk i stand et etter datidens målestokk ordentlig apotek.⁴⁸¹

Det er en viss likhet mellom Chronichs og Rhodius' stilling i Christiania. Hvordan hver av dem har vært som lærer for de unge mennesker i gymnasiet får vi ingen greie på, heller ikke nevnes noe om deres forhold til de andre lærerne. Begge var gift med danske kvinner fra gode familier, og begge har visstnok hatt det sosiale liv i byen som de ønsket. Begge disse mennene var lærde etter datidens forhold, og begge var ganske preget av datidens overtro, noe som i forbindelse med deres lærdom har økt deres fantasi, mens man kunne ha ventet en økt kritikk eller selvkritikk. Begge måtte i en intolerant tid bøte med straff som ikke stod i forhold til deres forsøelser.

Rhodius ble ført i ulykke av sin hustru, som etter nutidens forhold ville blitt ansett som i enkelte henseender sinnsyk og behandlet deretter, mens hennes mann etter hvert ble nødt til å ta hennes parti. Hans liv hadde, like fra han tiltrådte sin stilling i Christiania til omkring 1657, forløpt rolig og fredelig. I 1635 hadde han utgitt et skrift om skjorbuk og om norske multer som helbredelsesmiddel mot denne sykdommen. Dette middelet var blitt rost av den bergenske lege Henrik Høyer, og var prøvd av Rhodius i hans tid ved barnehjemmet i København, men uten resultat. Så utgav han et astrologisk skrift

481 Red.: Filipstad i Oslo er oppkalt etter ham; han hadde en urtehage i dette området.

om stjernenes mulige innflytelse på det menneskelige liv; han mener at pest indirekte skyldes forskjellige konstellasjoner av stjerner, slik at spirer til nye kvaliteter som slumrer i legemet, kalles til live av dem, og dermed utvikles nye *corruptiones* [ødeleggelser, sykdommer] i forhold til det enkelte menneskes temperament.⁴⁸²

Et nytt skrift som omhandler sjelevandring dediserte han til stattholder Urne, som var foranledning til hans ansettelse ved gymnasiet. Som ansatt ved dette var han medlem av domkapitlet. Lønnen var 200 riksdaler, men etter 1646 fikk han også det kanonikat som borgermester Reinhold Hansen i København hadde hatt. Hans økonomiske forhold var derved blitt ganske romslige. Under Hannibalsfeiden (1643–45) var det overdratt til ham å forsyne hæren med medikamenter og visitere feltskjærkistene, og på en parsell av Christiania bymark anla han en botanisk have. Som man ser var Rhodius en virksom, interessert mann. I tillegg hadde mag. Rhodius antatte evner som stjernetyder, og 1. august 1657 klokken tre om ettermiddagen på Eker så han et syn på himmelen. Han var en ivrig tilhenger av Paracelsus' mystikk,⁴⁸³ som i stjernenes stilling, kometer, misfostre og rent ytre naturfenomener så varsler om kommende begivenheter, især av sørgelig art. Dette synet tydet han for seg selv som et vink om den nylig begynte krigs sørgelige utfall, ja endog om regjeringsformen, nemlig innføring av eneveldet. Fra først av forholdt Rhodius seg nokså reservert til dette, men da de nevnte begivenheter i 1660 virkelig inntraff, utgav han straks en kort poetisk fremstilling derav, et dikt som ble trykt i Christiania, og som heter *Supra Visiones Anno 1657 d. 1 Augusti in Ditione Nori-gorum observatas* [Om visjoner observert 1. august 1657 i et norsk distrikt]. Diktet, som kun er på ett folioblad, formet seg som en hyllest til Frederik III.⁴⁸⁴

På denne tiden var det en misstemning i byen mot autoritetene, spesielt mot den myndige stattholderen og de to borgermesterne, Hans Eggertsen Stockfleth og Niels Lauritsen,

482 Red.: Se litteraturlisten del 1 under Rhodius.

483 Paracelsus (1493–1540), hvis egentlige navn var Theophrastus Bombastus von Hohenheim, var en tysk lege, som visstnok hadde studert, men ikke tatt noen eksamen. Han reiste i mange land og gav akt på menigmanns legeråd, men han anvendte også forsøk og kontroll i medisinen. Han skrev på tysk, ikke på latin, men brukte i sine uttalelser mystiske uttrykk og vidløftige talemåter.

484 Første del av tittelen på dette skrift er denne: *Supra visiones Anno 1657 d. 1. Augusti hora tertia pomeridiana in Ditione Egrana Nori-gorum observatas, etc.* [Om visjonene som ble observert år 1657, 1. august, i den tredje timen på ettermiddagen, i området Eiker i Norge] Det hele er på tre sider, stor oktav.

Tittelsiden til Ambrosius Rhodius' bok *Potentissimo Principi et illustrissimo Domino, Domino Friderico III. ... Supra Visiones Anno 1657 d. 1. Augusti hora tertia pomeridiana in Ditione Egrana Noricorum observatas ... Carmen in Dei & Regis honorem* [Til den mektigste fyrste og mest strålende herre, Herr Frederik III om visjonene som ble observert år 1657, 1. august, i den tredje timen på ettermiddagen, i området Eiker i Norge, et dikt til Guds og Kongens ære]. I 1657 hadde Rhodius sett et syn på himmelen over Eiker som han tolket som et varsel om en systemendring i kongeriket. Diktet ble utgitt i 1660, året da eneveldet ble innført.

som hadde sittet i den nevnte kommisjonen. Lauritsens hustru hadde vært gjenstand for bysladder, idet hun hadde et mindre godt rykte, og hennes mann ble tillagt forbindelse med en datter av en håndverker.

I et større selskap hos stattholderen, hvor Anna Rhodius var, spurte han henne om hva "de høilærde" sa om innkvarteringen. Fra først av ville hun ikke si noe, men da han "besvor hende" å fortelle det, brøt det løs. Hun kalte Lauritsens hustru for en hore og kom med sterke beskyldninger mot borgermesteren. Det utartet til et hysterisk anfall, der hun også kom med beskyldninger mot biskopen og stattholderen, alt innsvøpt i religiøse talemåter. Denne saken fikk veldige dimensjoner med forhør og innlegg fra begge parter. Også Rhodius ble innblandet i saken, da han ganske kraftig tok sin hustrus parti. Saken må sees på bakgrunn av den religiøse og politiske uro som var kommet over de mest fremstående i Christiania by de siste årene før eneveldet ble innført. Den politiske uro, som kan spores i enkelte tegn til en våknende norsk nasjonalbevissthet

på grunnlag av de bestående statsforhold, var ennå temmelig svak, og kunne lett dempes ved trykk ovenfra, men den religiøse var sterkere, og ble mindre påaktet fra den kant.

Rhodium var utvilsomt av naturen en fredsommelig mann som helst ville dyrke sin videnskap i ro, men hans mystikk har sannsynligvis ført ham inn på politiske spekulasjoner, og som innvandret fra et annet land har han rimeligvis hatt et åpent øye for de politiske misforhold vårt land befant seg i. Hans hustru har hatt en pågående natur, som sammen med religiøs fanatisme og en mann som i enkelte henseender kan sies å ha vært svak, førte dem begge i ulykke under omstendigheter som vel kan sies å ha vært usedvanlige. Anna Rhodium angrep som nevnt også biskop Stockfleth, en bror av borgermesteren, for hans "sledskhet", likeså den siste for "mislig embedsførsel", men mest fanatisk er hun mot borgermester Niels Lauritsens hustru; hun går i rette med hennes tidligere liv og trekker frem skandalehistorier som var nærmere tyve år gamle. Videre kritiserer hun geistlighetens privilegier, og i det hele tatt den sivile øvrighetens antatte forgåelser.

Disse ting hadde til følge en rekke prosesser med innlegg og dokumentasjon, domsavsigelser o.s.v. i mer enn fire år, fra den første protokollasjon, 21. desember 1657, til den endelige dom av 13. februar 1662. Imidlertid synes det å fremgå av prosessens gang og andre kilder at det som opprinnelig har vært bysladder og kommunale stridigheter, har utviklet seg til en intrige som antagelig er gått ut på å fordrive stattholderen og forsøke en agitasjon mot embedsmenn i de to stift. Sikkert er at Anna Rhodium vinteren 1660–1661 dro omkring i Gudbrandsdalen, Valdres og Hedmark for å samle opplysninger om de harde skattene som allmuen måtte betale, om embedsmennenes mulige forurettelse [embedsfeil de hadde gjort seg skyldig i] o.s.v. Disse opplysningene skulle forelegges kongen. I mars måned 1661 var hun i København og skal da ha klaget til kongen over hvordan folk ble forurettet i Norge. Og i august samme år, da utsendinger fra hele landet var samlet i Christiania i anledning av arvehyllingen, skal hun ha trådt i forbindelse med bønder for å bringe videre deres klagemål.⁴⁸⁵

Det ser ut til at Anna Rhodium, i religiøs fanatisme og overspensthet, har betraktet seg som et redskap i Guds hånd for å rette på det som hun anså for vrangt i alle livets forhold, samtidslig som hun i alle ting fikk medhold og støtte av sin mann. På den annen side er regjeringen gjennom prosessene og senere

485 *Norske Herredags-Dombøger*, 4. R, bind 2. I Dombok for 1661, utgitt av J.A. Seip, finnes saksdokumentene i Rhodiussaken. Omtalen er hentet fra s. 48.

innhentede opplysninger kommet til det resultat at hun var eller kunne bli en politisk farlig person.

Ved en herredagsdom av 23. august 1661 ble Anna Fredriksdatter og hennes husbond magister Rhodius "for deres grove calumnier [bakvaskelser] og løgn" dømt æreløse og til å holdes i forvaring.⁴⁸⁶ Og kort etter ble de innsatt i Akershus festning. Da det siden viste seg at Anna Rhodius fra fengslet "faldt andre besværlig", ble det forbudt å gi noen av dem blekk og papir. Og ved kongebrev av 13. februar 1662 til daværende stattholder Ivar Krabbe ble det bestemt at de skulle sendes til Vardøhus.⁴⁸⁷ Her skulle de selv sørge for sitt underhold, ikke få skrivesaker og heller ikke få besøk av noen.

Det heter at da de fikk opplest dommen, sank ekteparet sammen i fortvilelse. De skulle begynne reisen den 27. samme måned, så de fikk bare noen dager til å gjøre seg i stand. Deretter skulle stattholderen lade "Rhodius og hans hustru samt en tidligere prest i Urskov [Aurskog] velforvaret skikke av sted med fornødent pass og underholdning på veien".⁴⁸⁸

Fengselsoppholdet på Vardøhus har nok på langt nær vært så strengt som den kgl. befaling lød på. Så langt borte fra regeringsmakten har vedkommende lensherre eller amtmann vært enerådende, og fangene har nytt en viss frihet.

Tilstanden i Finnmark var på den tiden sørgelig med overtro, trolldom og hekseri. Ikke mindre enn 14 "trollkjærringer" ble brent omkring år 1663, og Anna Rhodius skal ha vært meget virksom under hekseprosessene, dels ved å spre rykter om ofrene, dels ved å bearbeide dem for å få dem til å tilstå. Hun har også i disse omgivelsene spilt en sørgelig hovedrolle i forhold til sin mann. Han har som lege på et dengang så avsides sted hatt noe å gjøre som sådan, og man har ikke kunnet holde ham innesperret.

I 1666 kom Fredrik Schørt til Vardø som ny lensherre eller amtmann. Han har visstnok utvirket hos stattholder Ulrik Frederik Gyldenløve – som er omtalt som alle ulykkeliges tilflukt – at Rhodius ble frigitt 2. juli 1666.⁴⁸⁹ Men hans hustru ble ikke fri. Den siste sikre etterretning vi har om henne er at det i regnskapet for 1672 er oppført 52 rdl. som utgift til et nytt hus, som skulle hentes fra Bergen og oppsettes på Vardøhus for "at

⁴⁸⁶ "Stevningsbok for herredagen på Akershus 1661", s. 211

⁴⁸⁷ *Norske Kongebrev* bind I, s. 39.

⁴⁸⁸ Danske kanselli, Norske Tegnelser i Riksarkivet. Engelbreth Madsen var den tidligere presten i Aurskog som var fradømt sitt embede. Han slapp å betale sitt underhold, da – som det sies – han var en fattig prest med hustru og fem barn hjemme. Han levde kun få år der i nord.

⁴⁸⁹ *Norske Kongebrev* bind I, s. 217.

På Vardøhus festning satt Anna og Ambrosius Rhodius fengslet i mange år fra 1662. Maleri av Hans Lilienskiöld, amtmann for Finnmark 1684–1701, som illustrasjon til hans bok *Speculum Boreale* [Nordspeil]. Boken, som omhandler forholdene i nord, finnes i håndskrift i Det kongelige bibliotek i København. En trykt utgave kom på 1940-tallet.

forvare *Rhodii* hustru"; husene på festningen skal ha vært meget slette og delvis til nedfalls. Men omkring denne tiden skal hun være død.

Mag. Rhodius reiste fra Vardø i juni 1667, da han forgjeves hadde ventet på hustruens benådning. Han var da 61 år gammel. I Christiania hadde han oppholdt seg i fem år, søkt og avholdt som lege. Etter å ha vært i København hadde han også, ved Peder Schumachers hjelp, fått en pensjon på 400 rdl. av Christiania domkapitel; pensjonen kunne utbetales enten han oppholdt seg i Norge eller i Danmark. Ved hans avreise til Vardø i 1662 ble det etter hans begjæring foretatt en registrering av hans eiendeler. Og noe som viser kong Frederik IIIs interesse er at han forlangte å se en fortegnelse over Rhodius' boksamling. Registreringen ble utført av seks dertil skikkede, oppnevnte menn, med lektor Christen Nielsen som formann.

I Rhodius's bibliotek var det 437 numre – en boksamling som må ha kostet mange penger. Det var tidens faglitteratur i medisin, fysikk og matematikk, videre litteratur om astronomi og alkymi, klassisk og teologisk litteratur, i det hele tatt en samling som gir et bemerkelsesverdig inntrykk av en manns lærdom i det 17. århundre. Blant bøkene var også *Oeconomia*

Christiana [Kristelig husholdningslære] av Chr. S. Bang og *Norrigia Illustrata* [Illustrert Norge] av J.L. Wolf.⁴⁹⁰ I hans værelse var det videre en mengde gjenstander av kobber, tinn og messing, foruten møbler, sengklær, gangklær o.s.v. Det må ha vært hårdt for en slik mann å flytte til et usselt kammer på Vardøhus. Registreringen slutter med følgende bemerkning:

Befuldmegtiget paa M. *Ambrosii Rhodii* Vegne efter hans egen Begjæring, paa denne Registrering og det i Forvaring udi hans egen Gaard, hvortil han mig Nøkkelen haver betroet, bekjender Christen Jenssøn Eghd.

Med hensyn til hans bolig i Christiania forteller Rhodius selv i 1648 at han hadde kjøpt seg et lite hus, men han sier ikke hvor det var. Da han syntes det var for trangt, lot han det ombygge eller påbygge. Men da det i dette arbeidet kun manglet noe på taket, kom byfogdens folk og spurte om han hadde tillatelse til denne forandringen. Rhodius påberopte seg kapitlets frihet, men byfogden forbød tømmermennene å arbeide videre. Rhodius klaget til stattholderen, som gav byfogden en skrape og tillot Rhodius å få gjort huset i stand.⁴⁹¹

Videre kan merkes at da Rhodius var i Vardø, kom det 11. august 1663 en fordring på ham fra Maren Hersdorf i København, stor 107½ rdl. Hun forlangte av byfogd Christen Christensen at den gård som Leuch vintapper bodde i og hadde til leie skulle takseres, og at hun skulle få utlegg i denne. I dette får hun medhold av stattholderskapet. Det er ikke opplyst om fordringens opprinnelse.

I 1672 reiste Rhodius til sin hjemby Kemberg, hvor han ble mottatt med alle tegn på aktelse. På hans fødselsdag den 4. april ble han på byens vegne lykkønsket av skolens rektor. På denne tiden fikk han også et brev fra borgere i Christiania med anmodning om å komme tilbake dit. De ville sikre ham 200 rdl. årlig, men Rhodius avslo. I Kemberg arbeidet han som lege og vant stort ry for sine heldige kurer. Han gikk i spissen med mange forbedringer. Blant annet fikk han myndighetene til å foreta uttørring av de sumpete strekninger utenfor byen, så disse ble et sunnere oppholdssted og senere unngikk pest, som tidligere med noen års mellomrom hadde hjemsøkt byen og revet bort flere hundre mennesker.

Til støtte for en elev ved skolen i Grimma opprettet han et legat hvis renter skulle tre i kraft 1. august 1674 – 40 år etter at han hadde forlatt sin fødeby. På sine eldre dager giftet han seg

490 Hele registreringen er utgitt av Edv. Bull i *St. Hallvard*, bind IV (1920), s. 263–275. De omtalte bøkene nevnes på s. 269.

491 *Stattholderskapets Extraktprotokol*, bind I, hefte 2, s. 152f.

med Maria Dorothea, en datter av biskop Grøllmann. Hun var assistent i hans *laboricium* [arbeid]. Her i Kemberg døde Rhodius i 1696 i sitt 91. år, åndsfrisk til det siste.⁴⁹²

5.2.3 Gymnasiet opphører

Om det er dimittert elever direkte fra gymnasiet til universitetet, slik som immatrikuleringsprotokollen har eksempler på fra f. eks Odense og et par andre gymnasier, er usikkert. I noen tilfeller står det i immatrikuleringsprotokollen at en ung mann er dimittert "*e gymnasio Christianiensi*". I 1643 og 1645 (mens gymnasiet eksisterte) gjelder dette henholdsvis fire og åtte studenter. Men samme formulering brukes også under Jens Nils-søns rektorat, lenge før det egentlige gymnasium ble opprettet, så vi kan ikke vite om protokollen sikter til gymnasiet eller om *gymnasium* er brukt i betydningen skole, rett og slett.

Krigen mellom Fredrik III og Karl X Gustav i 1657 endte med svensk seier, og ved freden i Roskilde året etter mistet Danmark de skånske landskaper, og Norge tapte Båhuslen. Her lå en hel del av det kapitelgodset som var gymnasiets økonomiske grunnlag, og da dette godset gikk tapt kunne ikke gymnasiet fortsette.

Ved dette gymnasium, som kun bestod i 26 år, har det altså vært ansatt følgende lærere med tittel professor: I teologi Bøesen, Chronich og Nielsen. I matematikk og fysikk Rhodius. I logikk og metafysikk: Stockfleth, Madsen og Prehn. Ingen av dem var norsk født.

5.3 Katedralskolen

5.3.1 Lokaler, økonomi og drift

I et skriv til kongen av 20. september 1624, måneden etter den store brannen, sies "at Gud nådeligen har sparet Hospitalet, biskopens residens og skolen – undtagen sperreverket nedrevet, hvælvingen uskadd".⁴⁹³ Her får man inntrykk av at skolen er noe skadet, men ikke helt ødelagt. Kanskje kunne bygningen fortsatt brukes? I en av paragrafene i Christianias "grunnlov", den femte, het det at "de geistelige, Skolen, Hos-

⁴⁹² I Riksarkivet, Privatarkiv 58, er det et manuskript, dels i oktav, dels i kvart, av riksarkivar M. Birkeland om Ambrosius Rhodius. I dette, som senere er trykt i Birkelands *Historiske skrifter*, bind III ved Fr. Ording, s. 220–247, er især fremstilt rettsakter fra Christiania og Finmarken i saken mot Anna Rhodius og hennes mann.

⁴⁹³ Lange i *Norsk Tidsskrift for Videnskap og Literatur* bind II (1848), s. 263.

pitalet saa og gemeen Folk, som ingen Haandtering og Næring bruger", skulle få bli boende i Oslo.⁴⁹⁴

Men to år senere gis det klar beskjed om at skolebygningen ikke lenger kan brukes; det heter i et skriv av 2. oktober 1626:

Eftersom Skolen i Oslo med for^{ne} By for nogen Tid siden er afbrændt, da have vi naadigst bevilget at næste og fornemste Kirker ved for^{ne} Oslo maa til skolens Opbygnings Hjælp 300 Species-Daler af deres indkomne contribuere [bidra].⁴⁹⁵

Året etter flyttet domkapitlet til Christiania.⁴⁹⁶ Hvor skolen da har hatt lokaler er usikkert. Ved et skriv av 20. august 1635 ble lensherren Christopher Urne og biskop Glostrup befalt å sørge for oppførelse av en bygning for skolen:

Eftersom Vi naadigst haver for godt anseet et Gymnasium udi Vor Kjøbstad Christiania i forskrevne Vort Rige Norge at lade ansette eller forfærdige o.s.v. I ligemaade ville Vi at I af Kirkernes Forraad i forskrevne Oslo Stift saameget lader annamme, som en Skole af Grund, et Loft høi, udi forskrevne Vor Kjøbstad Christiania nu kan opbygges, saa og næst op til Skolemesters Lektie, et lidet *Auditorium*, som kan være en øverste Lektie, dog ikke større end vel fornøden, saa at alle de, som i samme *Auditorio* ville indgaa, skulle gaa igjennem Skolen.⁴⁹⁷

De ansvarlige har isteden valgt å kjøpe et hus. I 1637 sørget biskop Glostrup og lektor Boesen for å få kjøpt et ganske stort bindingsverkshus ved den nye Trefoldighetskirken "til *lectorium* og skole nedenunder". Selger var "salig hr. Erichs arvinger i Ascher", og kjøpet ble approbert av stattholder Hannibal Sehested 4. september samme år. Kjøpesummen var 1000 rdl., men av dette ble bare 600 rdl. betalt; resten ble stående i mange år. Som bekreftelse på at det er blitt kjøpt et hus og ikke bygget noe nytt, er det et brev fra "Boet, til Erich Olsens paa Ascher", der enken sier at biskop Glostrup og lektor Boesen i år 1637 har kjøpt hennes gård i Christiania til skole og Kapitels hus for 1000 rdl., men at det fremdeles gjenstår 400 rdl. av

494 NRR V, s. 434. Skrivet er datert 4. oktober 1624.

495 NRR V, s. 562.

496 Red.: Høigård: *Oslo katedralskoles historie*, s. 55. Han viser til kongebrev av 19. mars 1627 angående dette. Høigård påviser at katedralskolen har flyttet til Christiania allerede før 1630, s. 54–56.

497 NRR VII, s. 95. Originalen i Danske Kanselli, Norske tegnelser, 20. august 1635, fol. 96 og 97, 1635; Riksarkivet. Red.: Ordet gymnasium brukes om en skole (f.eks. katedralskolen), men også om den høyere utdanningsinstitusjonen som kalles cathedral-collegium eller gymnas. I sitatet ser det ut til at den første setningen angår gymnaset, mens resten angår Katedralskolen.

Tegning av Christiania by fra 1685. I forgrunnen "Norskehavet" og i bakgrunnen "Dovre fjellene". Midt på bildet ligger Hellig Trefoldighets kirke som ble innviet i 1639. Ved siden av denne kirken lå Katedralskolen, og begge bygningene brant ned i 1686, altså året etter at denne tegningen ble laget.

kjøpesummen, og derfor anmoder hun om stattholderens hjelp til å få disse pengene.⁴⁹⁸ Denne anmodningen er fra mars 1650, 13 år etter at huset var solgt, og stattholderen har fulgt opp ved å sende et brev om saken til biskop Henning Stockfleth.

I 1656, omtrent 20 år etter at huset var kjøpt, omtales det "som meget bristfeldig, så at børnene den (skolen) ei kan søke og derover meget forsømmes". Lensherren, Niels Trolle, ble da ved et kongelig missiv av 1. oktober samme år befalt å foreta den nødvendige reparasjon "med Kirkernes beholdning i Akershus Len".⁴⁹⁹ Det var jo kirken som skulle holde hus for skolen. Sannsynligvis har da huset gjennomgått en reparasjon. Ikke lenge etter fikk skolen også en skolegård eller et gårdsrom, noe vi får vite av et skjøte datert 1. august 1660. I dette sies:

at Christen Lauritsen, murmester i Christiania overdrager til Trefoldighetskirken sin iboende og innhegnede gård i Akersgaten mellom Trefoldighets kirkegård på søndre side, skolen på østre og Anders Pedersens gård på nordre side.⁵⁰⁰

498 Stattholderskapets ekstraktprotokoll bind I, s. 291f. Erik Olsen eller Olufsen døde som sogneprest i Asker 3. august 1634, altså tre år før hans enke solgte huset.

499 Konsept (kansellikonsept) i Riksarkivet.

500 Original i Riksarkivets diplomsamling.

Denne innhegnede gården (på baksiden av eller vest for skolebygningen) og tomten som fulgte med, har gitt skolen god plass, iallfall etter datidens forhold. Imidlertid ble det snart forandring i dette ved den store brannen 21. april 1686, da kirken og hele det omkringliggende strøket opp mot volden brant. Omtrent samtidig inntraff en begivenhet som fikk stor betydning for skolen. Apotekeren, Hans Jokumsen Scharff, hadde innlatt seg i straffbart forhold, og derfor ble hans hus på den andre side av torvet ovenfor rådhuset forbrutt til kongen.⁵⁰¹ Det var et murhus til en verdi av 800 rdl. med en gate-lengde av 33 alen til torvet og ca. 20 alen til Øvre Slottsgate, som den gang gikk ned til Myntgaten. Denne gården skjenket kong Christian V til nytt lokale for skolen.⁵⁰²

Men huset ble dårlig vedlikeholdt; på et tidspunkt forteller en kilde at det var

på grunn av alder og ringhet så forfallent, at man ved inngangen ikke kunde gå sikker for nedfallende stener og bjelker, ei heller i skolen være beskjermet for regn.⁵⁰³

Det hadde vært på tale å bygge et nytt hus, men det hadde man ikke råd til. Den gamle skoletomten ble solgt til parykk-maker Jens Schram for 60 rdl., og her bygget denne mannen et hus og anla en stor have.

I det nevnte murhuset holdt skolen til i flere år, og ved en inspeksjon i 1699 sies følgende:

På den søndre side av samme bispegård er en stor tre- eller laftebygning bestående av seks umistelige værelser under og over, såsom studerkammer, skole og skrivekammer etc.⁵⁰⁴

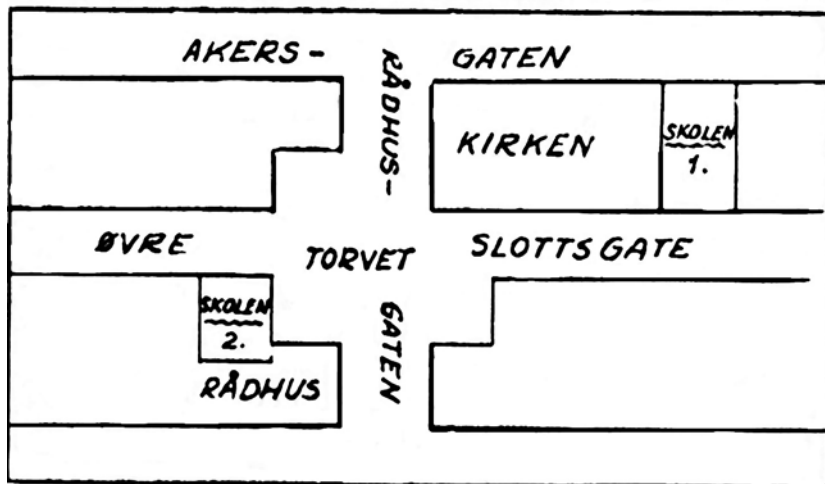
501 Ved Høyesterets dom, Votaprotokol i Københavns riksarkiv.

502 N. Nicolaysen forteller at et grunnriss av den gamle skolen fra 1701 viser "at Skolebygningen dannede en Vinkel med nordre Ende af Biskopens nuværende Vaaningshus og herfra strakte sig mot Vest". (Nicolaysen: "Om Udgravningen i Aaslo 1865", s. 49.) Den kunne jo danne en vinkel med bispegården, selv om den "lå på søndre side av samme", som det ble sagt i 1699. Dette er det siste vi hører om Katedralskolens lokale her. Det må ha gjennomgått mange forandringer i de 4–500 år skolen har vært der, både i det ytre og i det indre, men noe nærmere om dette vet vi ikke. Skolebygningens tomt kan kanskje en gang påvises ved senere utgravninger, men om denne til sine tider har ligget noe lenger nord eller syd, øst eller vest, har bare interesse i arkeologisk henseende.

503 Red. vet ikke hvilken kilde dette er hentet fra, eller når det stammer fra. Skolen holdt til i dette huset helt til 1719.

504 Red.: Vi har ikke kunnet finne kilden til dette sitatet.

Skolens beliggenhet i Christiania til ca. 1700. Skolen 1: fra flyttingen til Christiania (før 1630) til 1686. Skolen 2: 1686–ca. 1700.

Situasjonskisse.

Men det viste seg at dette huset var så dårlig bygget og vedlikeholdt at skolen helt eller delvis måtte flytte ut og leie. Dette var mens Hirnklov var rektor. Da Jacob Rasch tiltrådte i 1706, forsøkte han på flere måter å rette på dette forholdet, men det førte ikke til noe resultat før i 1718. I 1708 gjorde Rasch en reise til København og søkte der rette vedkommende om at hver landskirke i stiftet måtte bli pålagt å yte en rdl. til oppførelse av bygning, men det lyktes ikke.

I 1715 var det rent ille med husrom, idet skolen på den tiden leide lokaler for skolekassens regning. Men som Rasch anfører om denne saken: Kirken var selv så fattig at den ikke kunne betale husleie for skolen. Rektor sier videre: "Nu er vi kommet på en fattig bådsmanns⁵⁰⁵ loft, hvor regnen os tidt bortdriver, så jeg frykter at skolen vil komme i fullstendig vanry." Siden søkte han om at inntekten av lektoratet når dette ble ledig, måtte bli anvendt til bygning av nytt hus. Han tilbyr seg da å "oppvarte" lektoratet og sier at han også før har oppvartet det.

Ved kongelig resolusjon av 15. april 1715 ble det da bestemt at inntektene av skolens lektorat skulle anvendes til oppførelse av nytt hus når lektoratet ble ledig. Det var tale om mulig ledighet etter lektor Bloch, som var utnevnt, men ikke kom til Christiania. Ved nevnte resolusjon var det også bestemt at inntekten av lektoratet skulle overføres til den som utførte byggearbeidet, på den betingelse at bygselsummen for den av prebendene som i byggetiden måtte bli ledig, skulle tilfalle Rasch hvis han ble konstituert som lektor. 25. juni 1723 ble han utnevnt, etter at han hadde utført arbeidet siden 1718.

⁵⁰⁵ Bådsmann skal være båsmann, hollandsk uttrykk for bestemann, dvs. den beste av mannskapet. Alminnelig båsen, derav basen.

Da det trakk så lenge ut med disse tingene ble knuten hugget over, idet Fredrik IV gav fem tusen riksdaler til et skolehus. Av disse pengene ble en sum av 3800 riksdaler og 100 dukater (til en verdi av 250 rdl.) brukt til innkjøp av Dronningens gate 15, en gård på hjørnet av Prinsens gate og Dronningens gate. Selger var fru Karen Toller.⁵⁰⁶ Denne gården var en del av den senere såkalte departementsbygning. Ved skjøte av 15. oktober 1718, som ble tinglyst 19. januar 1719, ble huset overdratt til skolen. Innvielsen ble markert 13. juli 1719 i nærvær av kong Fredrik IV og kronprins Christian. Kongebesøk var i eneveldets tid ikke så ganske sjeldne og gav anledning til festligheter. Ved innvielsen av den nye skolebygningen holdt rektor Rasch en latinsk ovation. Videre ble det oppført en kantate eller "Fryde Sang Under Vocal og Instrumental Musique":

Da Deres Kong. Mayestet Vores Allernaadigste Arve
Konge og Herre
Kong Friederich den Fierde
Samt Vores Allernaadigste Cron-Printze
Printz Christian
Med Deres Høye og Hellige Nærværelse Benaadede
Christianiæ Skoles Indvielse
Den 13de Julij Anno 1719.

Christiania torg.
"Skolen 2" lå i det
rosa bygget. Dette
var byens første
rådhus (1641–
1733). Høyesterett
holdt hus her
1821–1846, og fra
1856 har det vært
restaurant. Bygget
er i dag fredet.

⁵⁰⁶ Les om familien Toller i kap. 2.6.1 "Befolkning – innvandring"..

Recitativ

Saa falder ned tilsammen Scholens Lemmer
Og kysser Støvet paa hvert Kongens Fode-Fied;
Enhver sit Hosianna nu istemmer
Paa Kongens Altar og Tackopfer legger ned,
Som Skolen har anseet med Naadigt Øye,
Hva Kongen önscher, Himmel ham tilføye.

Aria

Velkommen Friederich, Vort Nordiske Spiir
Vort Ønsche, vor Lengsel, vor Lykke, vort Liiv;
Gud Crone dig med ald Lyksaligheds Pragt
Og klæde med Seier din Kongelig Dragt;
Velsignelse følge dig selv og din Søn,
Til Rigernes Glæde, schal være vor Bøn.

II Aria!

Til lykke, til lykke, du Schole paa Nye
Til lykke i Norge du ypperste Bye;
Til lykke Studerende Lemmer og Led,
Brist Himmel, lad Salighed reigne herved,
Lad Viisdom saa læres at dygtige Mænd
For Kongen og Landet kand føres her frem,
Til alle din Naade, o Frelser mild,
Lad aldrig udslukke den hellige Ild,
Som Opfret schal tænde og Røgelsen med
For Herren paa dette vort Hellige Sted,
Gud lade sin Ære udbredes i Nord
Og Kongen schee Lykke paa denne sin Jord.
Med Held og med Glæde Hans Kongelig Navn

III

Och Himmel bepryde al Landet til Gavn,
Giv drabelig Stridsmænd til Lands og til Vands;
Med Englers Beschiærmelse dennem Omkrands.
Som fordom om Frode gid sandes nu med
Kong Fridrich den Gode har skaffet os Fred.⁵⁰⁷
Allernaadigst frembaaret af Christian Rhode
Organist og Cantor udj Christiania.⁵⁰⁸

I en regnskapsprotokoll i skolen fra denne tiden er det en beskrivelse og en inventarieliste fra 1734,⁵⁰⁹ der det sies om dette huset:

507 Dette var ved slutten av Den store nordiske krig.

508 Det kongelige bibliotek i København, Ny Kgl. Saml. 685 fol., bind II, nr. 46, s. 165f.

509 Regenskabs protocol for Christiania Scholes Indtægt og Udgift fra 1731 til 1. Mai 1745.

Minneprogram fra 1720, fra markeringen av årsdagen for innvielsen av skolens nye lokaler i Dronningens gate 13. juli 1719, "Overværende Vores Allernaadigste Konge, Konge til Danmark og Norge, & c. Kong Friderick dend Fierde, Sampt Hans Kongl. Højhed Vores Allernaadigste Cron-Printz, Printz Christian Dend 13 Julii Anno 1720 igjen udi en kort Tale ihukommed af Jacob Rasch."

En ganske grunnmuret gård, lang vel 80 alen, bred 60 alen, med en liten innhegnet have og vannspring i gården. Uti gården er værelser for rektor med familie, for konrektor 2–3 kammere, for hørerne kammere med en avdeling hos, for hver, til bøker, klær og deslike. Ovenpå ett stort værelse til skolen, hvis dør har denne opschrift: *Schola, Hic bene moratur decorat svadela laborque* [Skole, her pryder overtalelse og arbeide den brave]

– og under: et illuminert laurbærtre.

Mesterlektien var avdelt ved skillerom. Av møbler hadde skolen bord og benker til disiplene og et stort kateter for rektor og konrektor i mesterlektien, mens derimot hørerne hadde små bord med tre-lenestoler. Videre fantes et skap med forskjellige skolefornødenheter: Fire store tavler, én til musikkundervisning og tre til regning. Endelig var det en ovn som veide fem skippund.

"Næst ved skolen" var et stort kammer der det var et låsbart skap med gitterverk foran. Det inneholdt skolens bibliotek,

dengang ennå for største delen rektor Raschs gave. I etasjen under undervisningsrommene var det et stort værelse, der døren hadde følgende innskrift:

Lectorium [lesesal]
οὐδείς ἀθεόλογος εἰσίτω
[*Oudeis atheologos eisito*
[Ingen må gå herinn, som ikke er teolog]⁵¹⁰

Under var det malt en sol med stråler. I dette *lectorium* var det kateter for lektor, stoler for disiplene og en bordstol for repondens, når det ble disputert, videre bilder av bl.a. Jesus og Treenigheten, tabeller over alle danske konger, keiserne, pavene, de fire monarkier med mer. Utenfor gatedøren, ut til Tollbodgaten, var det to store stenpillarer, fem alen høye. Over inngangen var det et triangel med Frederik den fjerdes navnetrekk, og over dette en krone, på sidene holdt av løver og under følgende innskrift:

Aedes Gymnasii Scholæ Christianiensis
D. XIII Jul. A. MDCCXIX.
Præsente Augustissimo Rege
Frederico IV^{to}
ut et Principe Hæreditario
Christiano,
Inaugurata,
Testes Regiæ Pietatis ac Munificentiæ
in ævum memorabiles.

[Christiania gymnasieskoles hus, innviet 13. juli i året 1719 i nærvær av den høyæverdige Kong Frederik IV og også arveprins Christian, minneverdige vitner om Kongens nåde og gavmildhet i evighet]

Ifølge en forordning av 1694 skulle skolen ha bolig for lærerne. Men lenge før den tid har disse visstnok bodd utenfor skolen. Nu fikk de hus her.

Ved de høyere skolers reform i 1799, da lektiene ble til klasser, måtte det gjøres flere forandringer med det innkjøpte huset. Det ble bl.a. innrettet et stort auditorium hvor "karakterenes proclama­tion blev forkyndt" ved slutten av skoleåret. Det var til disse forandringene det ble brukt penger av kom-

510 Red.: Ifølge tradisjonen var en innskrift med ordene "La ingen Ἀγεωμέτητος [uten kjennskap til geometri] gå inn" plassert over døren til Platons akademi. Nettopp dette uttrykket plasserte Nikolaus Kopernikus på omslaget til førsteutgaven av sitt hovedverk *De revolutionibus orbium coelestium* [om de himmelske legemenes omdreininger].

munitetets kapital. I 1810 ble det foretatt reparasjoner for 800 rdl., men dette beløpet ble betalt av skolens kasse.

5.3.2 Lektorer

Niels Svendsen Chronich (1639–1652)

Chronich ble ansatt 11. mai 1639. Kanskje er mag. Svendsen ikke kommet til Christiania før i begynnelsen av 1640, for han nevnes ikke blant kapitlets medlemmer før 25. april det året. Om hans fortid og avstamning vet vi ikke annet enn at han var fra Kolding og at han var født omkring 1608. Han ble student fra sin fødebys skole i 1628, tok deretter teologisk eksamen og reiste utenlands. En tid oppholdt han seg i Tyskland, og i 1635 var han i Holland. Året etter ble han rektor ved den skolen han selv hadde vært elev ved, nemlig Kolding, og deretter tok han magistergraden i 1637. To år etter fikk han stillingen som *lector theologiæ* ved skolen i Christiania, og til denne stillingen var det altså også forbundet et professorat ved gymnasiet.

Om gymnasiets elever vet vi ikke noe, heller ikke mer om undervisningen enn det som er sagt. Vi må anta at gymnasiet har fått lokale i skolebygningen som var innkjøpt ved Trefoldighetskirken.

Denne lektor skulle, som før bemerket, lese både i skolen og i gymnasiet, og også preke i byens kirke. Da han nu hadde fått bedre vilkår i økonomisk henseende, giftet han seg i 1639 (altså før han kom til Christiania) med en datter av biskop Jens Dinesen Jersin i Ribe. Hun het Maren og var meget religiøs

Katedralskolen rundt 1820. Her hadde skolen lokaler fra 1719 til den ble fordrevet av Stortinget. De fire søylene i inngangspartiet stammet fra en ombygging i 1799–1800. Skolebygget lå i krysset Dronningens gate/Tollbodgaten, og adressen var Dronningens gate 15. Gården ble revet i 1916. Legg merke til vannposten i krysset og husdyrene i gatebildet. Tegning av Anna Diriks (1870–1923).

anlagt, noe som forklarer den troskap med hvilken hun fulgte sin mann på hans vanskelige livsvei.

Som predikant og som forfatter kom mag. Svendsen snart i strid med byens prester, især med den før nevnte rektor Trugels Nielssøn, som nu var blitt sogneprest. Vi må huske at dette er rettroenhetens tid. Den rådende teologi hadde etter hvert fått en sterkt polemisk karakter, da mange prester oppfattet det som sin vesentligste oppgave å forsvare reformasjonens lærebegrep og å bekjempe alle avvikende oppfatninger. En slik polemikk ble da ikke bare ført i teologiske skrifter, som rimelig er, men også, som i Christiania, fra prekestolen. Det som ble sagt kunne ofte være uttrykk for en tørr forstandsteologi med utfall – som kunne bli rettet mot enkelte bestemte personer – mot retninger som var ansett som kjetterske og fordømmelse av villfarelser. Biskop A.C. Bang har påpekt at stridigheter, tvistemål i teologiske spørsmål, retthaveri og prosesser i denne tiden tok overhånd i en sørgelig grad. Den striden som ble ført i Christiania i årene 1642–1652 mellom mag. Niels Svendsen Chronich og mag. Trugels Nielssøn som hovedpersoner må forstås på denne bakgrunn.

Fra det 16. århundre var det i Tyskland fremkommet retninger i Den lutherske kirke som ville gjøre religionen mer til en følelsens enn en forstandens sak. Blant de fremste representantene for slike ideer er den sachsiske prest Valentin Weigel, den i sin tid meget kjente Jacob Böhme, opprinnelig skomaker i byen Görlitz, og enda en prest, Christian Hoburg. Sistnevnte utgav i 1644 under psevdonymet Elias Prætorius *Das Spiegel der Mißbräuche*, en bok som (i likhet med hans andre verker) var forbudt i Danmark, Sachsen og Sverige, men som skal ha vært kjent og lest i Christiania. Om denne Hoburg sa hans motstandere at han som den argeste gjendøper, entusiast og Weigelianer lærte falsk om Guds ord og den indre åpenbaring, om Kristi menneskelige natur, om det tusenårige rike, gjenfødselen og sakramentene, om prekeembedet, filosofien, skriftemål o.s.v., og "at den onde ånd i hans bøker fremtrådte med bespottelser, oprør og forargelser".⁵¹¹

Hvor mye eller hvor lite det var i disse beskyldningene er vel ikke godt å avgjøre, men det sies at han ville bringe sin samtid til å vende blikket mer innover, og at han formante til en mer levende og virksom kristendom. Utvilsomt har Chro-

511 Red.: Den evangeliske teologen Hoburg (1607–1675) skrev, delvis under psevdonym, bøker der kirken ble massivt kritisert. Den fullstendige tittelen på nevnte bok er *Spiegel der Mißbräuche beim Predigtamt im heutigen Christentum*. Etter hvert ble hertug August av Braunschweig nødt til å gi opp sin støtte til Hoburg, og i 1648 ble Hoburg forvist. Heppe i *Allgemeine deutsche Biographie*, bind 12, 1880.

nich sympatisert med denne typen ideer, og hans forhold til presteskapet er allerede ganske kort tid etter hans ankomst blitt nokså spent. Likevel dreide striden seg fra først av ikke om spesielle læresetninger, men mer om *adiafora* og praktisk kristendom. Dessuten har Chronich hatt en temperamentsfull karakter, noe som forledet ham til å bruke uttrykk som var upassende i en predikants munn.

Blant de mange stridspunkter mellom prestene var en preken som mag. Niels holdt første juledag 1642 i kirken, og som ble trykt hos Tyge Nielsen to år senere. Inndelingen av denne preken er: 1. Hvordan vi ved Jesu fødsel skal få den høyeste glede. 2. Hvorfor mange, endog de som hører Guds ord, ikke får den.⁵¹²

Den høieste glede får vi likesom de hellige himmelske hyrder uforskyldt av Guds nåde, som lot Kristus fødes for vår skyld. Derfor skal vi annamme nåden og la den arbeide i oss. Vi skal betenke den store ødeleggelse i kristenheten, især i de tyske land. Grunnen dertil er ei kongers og folks uenighet, men det er en Guds straffedom over vantroen og ugudeligheten[...] Det sanneste Betlehem er et åndelig levende menneskes hjerte o.s.v.

Han taler også om mange menneskers falske og hyklerske kristendom, og det er mange av oss som lar oss kalles kristne, men som ikke lever kristelig, og der finnes dessverre kristne som forarger seg og som fortørnes over en sannferdig og fornøden preken og med ord lar seg merke med at de mener at en sådan predikant er full av hat og avvind og blind og stolt likesom fariseerne og de skriftkloke, og innbiller seg at en slik predikant fordømmer andre o.s.v., o.s.v.

Bortsett fra prekenens delvis polemiske karakter er det visstnok ikke noe å si på den. Imidlertid, som mag. Niels sier, lot hans motstandere "sig snart merke med, at de fortørnedes over denne sannhets tale". I kapitelsprotokollen er i den anledning antegnet følgende:

Anno 1643 nyttårsdag efter høimessen udi koret i Christiania forbød biskopen mag. Niels Svendsen predikestolen formedelst [på grunn av] hans skjenderi på juledag såvel som ofte tilforn og uansett om sådant titt er bleven påmin-

512 Dens tittel er: "Aandelig Jule-Betenkning... Fremsat og Predicket... for *Christianiæ* Menighed til en Tolffprædicken udi *Christianiæ* Kircke paa første Juledag... 1642 aff Niels Svendsson C., *Lector* oc GVDS H<ellige> Ordis ... Tienere udi *Christianiæ* Gymnasio." Den er dedisert til stattholderen Hannibal Sehested. Red.: Tolvprædiken var preken som skulle holdes kl. 12 om dagen på visse helligdager.

det, haver det dog ingen frukt skaffet; derfor at entholde sig fra predikestolen inntil lov og dom haver skilt dennem av. Dertil svarede mag. Niels, at hvad han predikede, det predikede han, som ånden gav ham inn, og (at han) ikke aktede, hvad mennesker sa, om nogen hannem sådant vilde forbyde, hvilket han berettede sig tilforn ofte biskopen at have svaret.

Foruten denne preken var det flere andre ting man var misfornøyd med, f.eks. uttalelser ved noen disputaser i gymnasiet (som vi dog ikke kjenner), klage fra kapellanen i byen, hr. Niels Dyving, over at Chronich hadde sagt at Dyving var drukken på prekestolen, og lignende. Saken ble opptatt til forhør i kapitlet 20. mars 1643, hvor striden ble ført hovedsakelig mellom mag. Niels og mag. Trugels om noen *theologicis quæstionibus et de cæremoniis quibusdem ecclesiasticis* [om teologiske spørsmål og visse kirkelige seremonier], "hvorover de synes å ha grepet hverandre an udi deres prediken og tracteret adskillige personalia, som kunde uttydes mot dennem selver, udi mot hverandre, dog ingen med navn benevnt". I det hele tatt later det til at de to herrer har "målt hinannen skjeppen full" under dette forhøret.

Dette foregikk i nærvær av stattholder Hannibal Sehested og kansler Jens Bjelke, og

etter flittig og uvillig ransakning blev befunnet, at før berørte irringer fast mere av menneskelig skrøpeligheit og misforstand enn av nogen rett foretagen arrighet sig haver begivet.

Det ble også bestemt,

at mag. Niels ikke skulde formenes [forhindres i] å la komme i sitt hus, hvilket godtfolk ham lystede, og synderlig de, som bekjende sig med ord og gjerning rette kristne å være og vår religion undergiven.

Forlik kom da istand, bl.a. på den betingelse at mag. Niels ikke skulle la noen skrift komme i trykken, noe han dog ikke overholdt, idet han lot den nevnte julepreken trykke.

Der var nu stillhet om disse ting i noen år, til omkring den tid Henning Stockfleth var blitt biskop etter Boesen. Da blusset striden opp med fornyet styrke, idet det kom et skriv til kapitlet undertegnet av samtlige prester i byen og i første hånd mag. Trugels. I dette skrivet foregav slottspresten, Michel Pederssøn Escholt,⁵¹³ bl.a. at menigheten hadde vært hos ham

513 Escholt var svensk av fødsel, slottsprest på Akershus og sogneprest til Aker fra 1646–1660. Han har utgitt et geologisk verk, *Geologia Norvegica*

og sagt at den heller ville søke kirken i Aker enn i Christiania, "etterdi intet annet høres udi Christiania kirke enn skandal og affekterne".

Det var stadige tretter og skjennerier, dels fra prekestolen, dels i kirken, hvor det ble brukt sterke ord fra begge parter – som f.eks.:

mag. Niels: Jeg er ingen satan

mag. Trugels: Hold munnen til, jeg har intet med dig å skaffe

mag. Niels: Hold selv munnen, du tyv og morder

Endelig ble denne vidløftige og langvarige affæren opptatt til doms ved en særegen kommisjon. Hva dommen gikk ut på vet vi ikke. Men kort etter, engang i 1652, oppgav Chronich sin stilling ved gymnasiet og reiste til København. Her fikk han etter nådensårets slutt en pensjon av statskassen på 100 rdl. foruten varer fra provianthuset etter kongelig befaling. Han kunne nu ha levd fredelig og rolig, men som en meget aktiv natur gav han seg til å undervise yngre teologiske studenter. Men da man oppdaget at disse viste tendenser i samme retning som Chronich, ble det pålagt konsistoriet 19. februar 1655 å innkalle mag. Niels til forhør om hans meninger. Han ble nu anklaget bl.a. for å ha forkastet den Augsburgske konfesjon, for å ha avholdt seg fra alterens sakramente, for å ha næret farlige politiske meninger o.s.v.

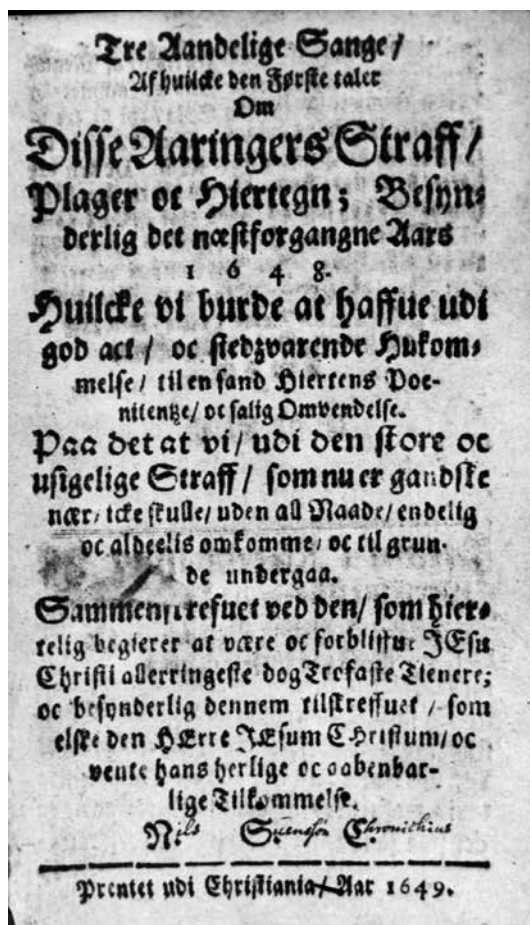
11. juli samme år falt dommen. Ifølge den skulle mag. Niels Svendsen Chronich "hensettes i evig fengsel på Dragsholm slott".⁵¹⁴ Her ble han dog ikke sittende særlig lenge, idet han i 1658 ble befridd av svenskene som under den daværende krig ble herrer på Sjælland. De studenter han hadde undervist, hadde ved sine ungdommelige og uoverlagte uttalelser forarget presteskapet i København og ble relegert for kortere eller lengre tid.

Chronich reiste til Holland, hvor toleransen i religiøse spørsmål allerede den gang var større enn under de forhold som den gang hersket i Norden. I Amsterdam skal Chronich være død, men noe årstall er ikke kjent. Men selv i Holland ble han på en måte forfulgt, idet konsistoriet i København ved et program av 2. november 1659 advarte alle danske studenter som

[Norsk geologi (dvs. jordlære)], som inneholder en kort beretning om det "viitbegrebne Jordskelff som her udi Norge den 24de april udi nærværende Aar 1657". Dessuten utgav han et lovprisningsdikt om alle danske konger, *Stephanologia Danica* [Dansk æreskranstale] og en "Husholdningskalender."

514 Dragsholm, siden Adlersborg, tre mil fra Holbæk, var den gang det sedvanlige statsfengsel.

”Tre Aandelige Sange, Af huilcke den Første taler Om Disse Aaringers [disse års, denne tids] Straff, Plager oc Hiertegn; Besynderlig [særlig] det næstforgangne Aars 1648. Huilcke vi burde at haffue udi god act ... Paa det at vi, udi den store oc usigelige Straff, som nu er gandske nær, icke skulle, uden all Naade, endelig oc aldelis omkomme, oc til grunde undergaa. Sammenskrefuet ved den, som hiertelig begierer at være oc forbliffue Jesu Christi allerringeste dog Trofaste Tienere ... N.S.C.”. Tittelsiden til lektor Niels Svendsøn Chronichs *Tre Aandelige Sange*, Christiania 1649. Boken ble utgitt på ny i 1882.

måtte komme til dette land mot denne kjetteren, hvis de skulle treffe ham.

Av hans syv skrifter er foruten det ovenfornevnte iallfall to trykt i Christiania, nemlig:

1. Tre Åndelige Sange Af huilcke den Første taler om Disse Aaringers [denne tidsepokens] Straff, Plager och Hiertegn. Besynderlig det næstforgangne Aars 1648, Sammenskrefuet ved N.S.C. 12°
Den annen Sang; Huor udi handlis om den store herlige oc merkelige vor Herris Jesu Christi Dag som nu fast tilstunder... Christiania den 22. Aprilis, Anno 1647.
Den Ill Sang, som indeholder Aandelig Glæde udi Christo Jesu imod hans herlige Tilkommelse som nu snart kommer. Christiania den 14. Decembris 1646.⁵¹⁵
2. Troens Erindring oc Prøfvelse;... Aff den Hellige Skrift sammenskrefuet Anno 1649. Ved Naaden som Christus

⁵¹⁵ Uttgitt på ny ved J.C. Tellefsen, Chra. 1882.

selff gifuet hafuer, 568 s. Forordet er datert "udi Christiania I Norge den 1. junii 1649. Niels Svendsen Chronich *Theol. Lector* der sammesteds".

Ett av hans skrifter er trykt i København og ett i Groeninge.⁵¹⁶

Christen Nielsen, lektor og professor i teologi

Christen Nielsen er i enkelte kilder kalt Buntz, på latin *Budeus*. Hans fødselsår og hans studier kjennes ikke, vi vet bare at han var født i Aarhus, der faren Nils Christensen var borgermester. Der ble han selv sogneprest ved Vor Frue Kirke der i byen, og kort etter, i 1640, prest ved domkirken.

Mens han forestod dette embedet ble han gift med Elen, datter av biskop dr. Morten Madsen. Uheldigvis var Erik Grubbe, befalingsmann i Aarhus, heftig inntatt i henne, og da han ikke kunne få henne, hevnet han seg på hele prestens familie ved falske beskyldninger, deriblant at Nielsen hadde stått i forhold til sin svigermor. Som følge av trakasseringen Nielsen var utsatt for ble han fradømt sitt pretekall, ja endog i 1643 satt i fengsel. Etter at hans svigerfar 1647, som det sies, døde av gremmelse, ble hele saken tatt opp på ny, og da ble Christen Nielsens uskyld bevist.

Da lektoratet i Christiania ble ledig etter Chronich, ble Nielsen utnevnt til hans etterfølger, og han ble i denne stillingen til gymnasiet ble nedlagt. Et glimt av denne lektorens liv får vi ved en stridighet i april 1663. Lauritz Christensen, "borger og innvåner" av Christiania, sendte et skriv til stattholderen om oppførelse av et skur. Han anfører at han har et lite våningshus like overfor mag. Christen lesemesters, men da han fra nytt av ville bygge opp dette skuret som tilhørte ham, protesterte mag. Christen hos byfogden, idet han sa at et nytt skur ville ta bort utsikten for ham til kirken og skolen. Lauritz Christensen ber om stattholderens avgjørelse i denne uenigheten. Stattholderen henviste til borgermester og råd, og tilføyer at supplikanten [den underdanige ansøker] må ha samme rett til bygging av hus som hans nabo og medborger, slik som det er fastsatt i "byens og kjøbstadens manér i bygging". Magister Christen fikk ikke medhold i denne saken.⁵¹⁷

516 Om Chronich er det en hel litteratur, bl.a. følgende: P. Coucheron i *Theologisk Tidsskrift* bind I, 1858, s. 234–255, 257–298 og i bind II, 1859, s. 46–67; Rørdam, *Kirkehistoriske samlinger* 3. R, bind III (1881–1882), s. 508 og bind IV (1882–1884), s. 561–628, hvor en del av aktene i Chronichs sak er inntatt. Videre G.E. Tauber: *Breve fra Kolding* 1822, s. 45–46; Jens Chr. Berg: "Efterretninger" i *Budstikken* III; *Kolding skoleprogram*, Indbydelsesskrift 1915, s. 74f.

517 *Stattholderskabets Extraktprotokol*, bind II, hefte 1, s. 323.

Christen Nielsen døde i 1679. Han har ikke etterlatt seg noen skrifter.⁵¹⁸

Peder Alfssøn, lektor i filosofi

Peder Alfssøn fra Oslo (*Petrus Adolphus Asloensis*) var født i Oslo omkring 1581 og gikk på skole der, men vi kjenner ikke hans slekt. Alfssøn studerte lenge utenlands, han er bl.a. innskrevet i Leyden 8. august 1609, kom så tilbake til Oslo, men reiste ut igjen i 1610 og er innskrevet som student i Orleans i juni 1611, i Padua januar 1613, igjen i Leyden august 1614 og i Basel hvor han i 1615 tok doktorgraden i medisin på en avhandling *De pleuritide* [Om pleuritt]. Han skal også ha tatt doktorgraden i jus, uten at vi vet når eller hvor, men han titulærer seg *dr. med. et juris*.⁵¹⁹

Da Peder Alfssøn kom hjem høsten 1616 var han en tid lege hos Peder Iversen Jernskjegg på Fritzø. Sannsynligvis kom han nu i forbindelse med den tidligere nevnte krets av lærde skribenter i Oslo, idet han på denne tiden ble gift med rektor Wolfs datter Anna. I september året etter ble han "residerende *medicus*" i Bergen og fikk der til sitt underhold en prebende i Bergens domkirke og inntekten av Herøy sognekall mot å holde en kapellan. Det siste mistet han imidlertid etter kort tid.

I mellomtiden hadde stattholder Jens Juel (1618–1629) både i 1619 og i 1620 på egne og den søndenfjeldske adels vegne ansøkt om at dr. Peder Alfssøn måtte få ansettelse eller bli kalt til Oslo. Dette skjedde i 1626, da det heter at han skal lese *philosophiam* for ungdommen i skolen, forvalte kantoriet og også la seg bruke *in praxi medica* [i legepraksis]. Han skulle med andre ord være både lærer, kantor og praktiserende lege.

Alfssøn er nevnt som medlem av domkapitlet, for eksempel 8. og 9. mai 1628, da biskop Glostrup visiterte skolen. Denne biskop satte pris på hans "gudfryktighet, skickelighet, flittighet *in officio* [i embedet] och høffisch omgengelse".⁵²⁰ Han er også nevnt i en annen forbindelse. På foranledning av professor Oluf Worm,⁵²¹ som interesserte seg for undersøkelser av oldtidsminder, anmodet kansler Christian Friis Norges biskoper i 1626 om at det måtte bli foretatt undersøkelser over fedrelandets oldsaker. Glostrup henvendte seg da til dr. Alfssøn, som påtok seg arbeidet med å samle inn undersøkelser om et

518 J. Chr. Berg i *Budstikken* III (1821–1822), sp. 435–438.

519 Red.: Bratberg: "Alfssøn, Peder", *NBL* 2, 1999.

520 *Glostrups visitatsbok*, s. XIV.

521 Red.: En samling av brev til og fra Ole Worm ble utgitt etter hans død. Her er det to brev til Christian Friis, og begge omtaler ønsket om å samle flere *monumenta* og *antiquitates*. *Olai Wormii Epistolæ*, bind I, s. 64–68 og 394f.

par helleristninger og om runestener, deriblant Tunestenen og Dynnastenen.⁵²² I Suhms samlinger er det et kort utdrag av Peder Alfssøns *Picturæ quarundam Antiquitatum Norvegicarum etc.* [Bilder av visse norske fortidsminner].⁵²³ Her er Alfssøn titulert som *lector in Gymnasio Christianiensi*, dvs. katedralskolen.⁵²⁴ Og da han også skulle "forvalte kantoriet", tør det være at han har hatt med sangen i skolen og i kirken å gjøre.

Dr. Alfssøn er også omtalt av den tyskfødte lege dr.med. Otto Sperling, som gjorde flere reiser til Norge, og som en tid praktiserte i Bergen og senere i Christiania. Første gang Sperling var i Bergen, i juli 1622, sier han at han bodde hos "stedets *medicus D. Petrus Adolphi*" og at "både denne og hans hustru var meget gode mot mig". Adolphus var, sier han, "en lærd mann, men han var ingen *botanicus* og slet ikke *curieux* i naturens saker".⁵²⁵ Sperling var nemlig en dyktig botaniker og zoolog. Også på en reise til Christiania i 1628 bodde Sperling hos Alfssøn. Han forteller at han da fikk til foræring en sjelden bok, som han lenge hadde lett etter, nemlig *Petri Gyllii: De piscibus* [Om fiskene].⁵²⁶

21. juni 1631 ble Alfssøn utnevnt til lagmann i Trondheim. Han hadde det foregående år mistet sitt kanonikat i Christiania domkapitel og den prebende han hadde i Bergen. Kanonikatet var det han hadde fått ved sin ankomst til Christiania, og som den gang var ledig etter Hans Andersson.⁵²⁷ Hvorvidt han var skikket til lagmannsstillingen er vel tvilsomt, men han hadde den til 1653, og fikk da kgl. bevilling på å overdra den til sin svigersønn Nicolas Paulsen. I løpet av de 20 år han var i dette embedet ble han en formuende mann. Han kom til å eie 20 gårder på Østlandet, som Hannibal Sehested kjøpte av ham for 1700 rdl.⁵²⁸ Dessuten hadde han eiendom flere andre steder

522 Den første er funnet i Kirkegårdsmuren ved Tune kirke, og antas å stamme fra 6. årh. Den annen ble funnet på gården Dynna i Grans prestegjeld, Hadeland.

523 Suhm: *Samlede skrifter* bind V, hefte 3, Kbh. 1789, s. 215f. Red.: En tegning Peder Alfssøn har laget av en runestein er gjengitt i Høigård: *Oslo katedralskoles historie*, s. 69.

524 Red.: Det ser ut til at han har holdt forelesninger i filosofi. Høigård: *Oslo katedralskoles historie*, s. 68.

525 Dr. med. Otto Sperlings *Selviografi*, Kbh. 1885, s. 4–6.

526 Dr. med. Otto Sperlings *Selviografi*, Kbh. 1885, s. 19.

527 Se "Historikk" i kap. 5.3.6 "Kantorstillingen".

528 Hannibal Sehesteds *Stattholderskab* av O.A. Johnsen, 1909, s. 126.

og var parthaver i Løkkens Kobberverk i Ørkedalen. Alfssøn døde 3. mai 1663, rundt 80 år gammel.⁵²⁹

I Videnskabenes Selskab i Trondheim finnes en bok som heter *Den norske Loubog. Forklaret aff Doct. Petro Adolpho, Laugmand i Thrundheim*.⁵³⁰ Den er trykt i København i 1610.⁵³¹

Peder Alfssøn hadde en sønn, Iver Pedersen Adolph, som i 1652 ble kapellan på Ringsaker, senere sogneprest i Fron. Han hadde også studert i Leyden, var en lærd mann med kunstneriske interesser, men til dels drikkfeldig og brutal. Han utgav en lærebok i retorikk, *Medulla Oratoria* [Talekunstens marg], som oppnådde flere opplag i Holland og Tyskland.⁵³² Boken ble første gang trykt i 1646 i Leyden, der Adolph oppholdt seg på den tiden. Etter de mange opplag å dømme må den ha slått an.⁵³³

På sin reise til Trondheim i 1631 mistet Alfssøn en liten datter, som ble begravet ved Vågå kirke. Over henne lot han sette opp et epitafium i kirken.

529 Scharffenberg i *Norsk Magazin for Lægevidenskaben* 5. R bind II; flere artikler i *Personallhistorisk Tidsskrift*, nemlig Rørdam i bind V (1884), s. 235; Wrangel i 4. R bind I, s. 136 og Carøe i 6. R bind IV, s. 210. Likeså er det skrevet om Alfssøn av Rørdam i *DBL* 1, bind I, 1887, s. 179f. og av Alf Collett i *Gamle Christiania-Billeder*, utg. 1909, s. 132. Videre Edv. Bull i *NBL* I, bind I, s. 108–110.

530 I nevnte selskaps bibliotek er det to utgaver av "Loubogen". Den ene er trykt i 1604, den annen i 1610. Begge er ganske like, på ca. 300 sider, uten paginering og trykt hos Henrich Waldkirk i København. De er uten forfatternavn, og det står i disse bøkene ikke noe om noen forklaring av Peder Alfssøn. Derimot står det i forordet i begge: "Giffuet paa vort Slot Kjøbenhavn den 4 Dag Decembris 1604 under vort Signet." (Altså under Christian IV). Sammenhengen er denne: Nevnte konge lot utgå påbud til samtlige lagmenn om at de til St. Pauls dag (25. januar) 1603 skulle få i stand "en riktig og forklaret lovbog", som under deres hender og forsegling skulle innsendes til kongen. Han ville da siden la den "på trykk utgå". Det ble egentlig ingen nye lover eller ny lovbog, men kun en revisjon av gjeldende lov for Norge. Boken er et måtelig arbeid med mange feil. Den inneholder *Christian IV's norske lov*. Som en av landets lagmenn har Alfssøn for så vidt hatt med boken å gjøre, men intet med forfatterskapet. (Aas har undersøkt dette forholdet i Trondheim.)

531 Originalen er i Den Arnamagneanske samling.

532 Red.: Nyere forskning har vist at *Medulla oratoria* er en samling eksempler, hentet fra eksisterende skrifter og ordnet etter talens forskjellige deler. Roggen: "Adolphus", *NBL* 2, bind 1, 1999, s. 27f.

533 Adolph er omtalt av Belsheim i *Luthersk Ugeskrift* 1882, og er nevnt av Hiorthøy i *Beskrivelse over Gudbrandsdalen* bind II, s. 76; Øverland i *Historisk Tidsskrift* 2. R bind IV (1884), i avsnittet "Magister Iver Pederssøn og Jørgen Philipssøn", s. 281–292; av Bricka i *Personallhistorisk Tidsskrift* 1. R, bind II, s. 133; Rørdam i *Danske Magazin* 4. R, bind II (1873), s. 246f. og av J. Chr. Berg i *Budstikken* III (1821–1822), sp. 339.

Epitafium [minnetavle] i Vågå kirke. Peder Alfssøn var lektor i filosofi ved Katedralskolen 1626–1631, da han fikk stillingen som lagmann i Trondheim. På reisen dit døde hans lille datter Sophia i Vågå og ble begravet i kirken der. Epitafium [minnetavle] i Vågå kirke. Peder Alfssøn var lektor i filosofi ved Katedralskolen 1626–1631, da han fikk stillingen som lagmann i Trondheim. På reisen dit døde hans lille datter Sophia i Vågå og ble begravet i kirken der.

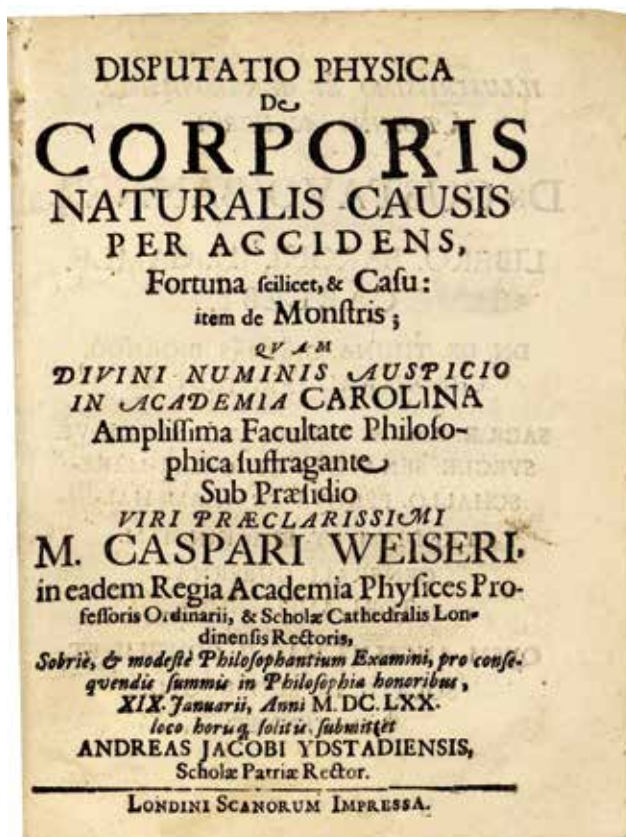
Casper Weiser (1679–1686)

Casper Jacobsen Weiser var fra København, men vi kjenner ikke hans fødselsår, ei heller hans foreldre. Han ble student fra Metropolitanskolen i 1645, tok året etter baccalauregraden og likeså magistergraden 23. mai 1653. Han hadde en bror, Bonaventus Jacobsen Weiser, som i 1653 var blitt prest ved St. Peders menighet i den skånske by Ystad, og dette var kanskje foranledningen til at biskop Winstrup i oktober 1655 ansatte mag. Casper som rektor i Kristianstad. Herfra ble han forflyttet fem år senere til rektoratet ved skolen i Lund.

Forholdene i Skåne var på denne tiden vanskelige for den studerende ungdom. Ved freden i Roskilde i 1658 mistet Danmark alt land øst for Øresund, og Norge tapte Båhuslen. Og i den krigen som sluttet med fred i København 1660, fikk Danmark ikke tilbake de skånske land som de hadde hatt siden det 14. århundre. Grev Stenbock, som var svensk landshøvding, hadde befalt at dimittender fra de forskjellige skoler skulle rei-

Forsiden til professor Casper Weisers (ca. 1627–1686) bok *Disputatio Physica de corporis naturalis causis per accidens, Fortuna scilicet, & Casu; item de Monstris; quam divini numinis auspicio in academia Carolina amplissima facultate philosophica suffragante, sub præsidio viri præclarissimi M. Caspari Weiseri, in eadem Regia Academia Physices Professoris Ordinarii, & Scholæ Cathedralis Londinensis Rectoris Sobrie, & modeste Philosophantium Examini, pro consequendis summis in Philosophia honoribus, ... submittet Andreas Jacobi Ystadiensis, Scholæ Patriæ Rector*. [Disputas i fysikk om det naturlige legemets årsaker ved tilfellet, nemlig skjebnen, og tilfelldigheten; likeså om uhyrer – som Andreas Jacobssøn fra Ystad, rektor for fedrelandets skole, vil legge frem for å oppnå høyeste heder i filosofi (dvs. doktorgraden) i det carolinske akademi (bygningen hvor Uppsala universitet holdt til)

19. januar i år 1670, vanlig tid og sted, ved den hellige Guds forsyn og det filosofiske fakultets støtte, under ledelse av den svært fremstående mann magister Caspar Weiser, ordinær professor ved det samme kongelige akademi og rektor for katedralskolen i Lund, trykt i skåningenes "London" (dvs. Lund)]

se til Uppsala for å fortsette der. Men en hel del eldre elever fra Lund og Malmø reiste til København hvor de ble godt mottatt, skjønt deres testimonier ikke alltid var i orden. Den danskfødte biskop Winstруп i Skåne utstedte et skriv der han innskjerpet Stenbocks ordre.

Weiser sto som rektor i Lund i 12 år og hadde fått kanonikat der. Som konrektor hadde han mag. Henrik Motzfeldt – en morbror av Griffenfeldt – som var født i København og der hadde tatt magistergraden i 1647. Det var altså dansker som styrte denne skolen; denne situasjonen ble først forandret etter den skånske krig 1676–1679. 21. januar 1669 ble Weiser professor i fysikk ved universitetet i Lund, samtidig som han beholdt sin stilling som rektor og det tilknyttede sognekallet i nærliggende Fjelie. Året etter utgav han en *Disputatio physica*

de corporis naturalis causis per accidens, Fortuna scilicet, et Casu, item de Monstris [Disputas i fysikk om former for naturobjekter ved tilfelle, nemlig om Skjebnen, og Tilfeldigheten, likeledes om monstre]. Om denne avhandlingen har P.G. Ahnfelt uttalt seg nokså inngående.⁵³⁴ Nu var det jo så at naturvidenskap og spesielt fysikk fremdeles stod nokså lavt i de skandinaviske landene, og Weiser især kan neppe ha kunnet noe av dette fag. I et avsnitt *De monstris* definerer han disse som alt i naturen som vekker vår forundring, f. eks. meteorer, kometer, jærtegn og misfostre, til hvilke han regner muleslet, leoparden og varulven. Til vidundere henfører han kjemper, pygmæer, hvalfisker, slekten Leviathan, ildsprutende drager og den egyptiske sfinx.

Til tross for sin manglende viten i naturkunnskap anmeldte Weiser disputasjoner over fysiske emner. Dessuten var det stadig tale om å inndra hans post. Han søkte så om å bli professor i logikk og metafysikk, men da dette ikke lyktes, ville han være *professor poesis* [i poesi], noe han også merkelig nok ble i 1671, selv om dr. Christian Foss, kurator for universitetet, hadde avgitt følgende erklæring:

Mag. Casper Weiserus hafver hvarken *ingenium* eller *judicium* [evner eller dømmekraft] och är *nihil minus quam poëta* [minst av alt er han dikter]. Kan derföre ingen frukt skaffe hvarken vid skolan eller akademien, men begår stundom sådane actioner som äro akademien och honom sjelf til stor despect [forakt]. Eljest är han flitig och *laboriosus* [arbeitsom] nog och skall, såvidt han förstår och kan eftertänka, icke lätteligen göra orätt. Vore att önska det Kongl. Maj:t nådigt ville förunna honom Förlöf och Ströö⁵³⁵ och i hans ställe betro skolan *conrectori*, den unge Prof. *Baggero* [overlate skolen til konrektor *Bagger*],⁵³⁶ som är en flitig och qvick ung man och lärer med år och tid blifva en god och nyttig *academicus*, fastän han ännu hafver blot *confusam scientiam* [forvirret viten]⁵³⁷

For å vise sin dikteriske begavelse utgav Weiser først et latinsk carmen *Laurea Apollinis et Musarum Londinensium* [Apollon

534 Ahnfelt: "Weiser", (svensk) *Biographiskt Lexicon*, bind 20, s. 184f.

535 Red.: "Förlov" betyr tillatelse, men også avskjed fra en stilling. Uttrykket "stå på strö" om hest betyr at hesten står på stallen, på halm og annet, og har rolige dager. "Hålla nogon på strö" betyr å forsørge noen. (*Svenska akademis ordbok*) Vi tolker dermed "Förlof och Ströö" som "pensjon".

536 Konrektor Motzfeldt var da gått av etter 23 års tjeneste fra 1648–1671. Hans Bagger som her er nevnt, ble siden biskop på Sjælland.

537 Ahnfelt: "Weiser", (svensk) *Biographiskt Lexicon*, bind 20, s. 189.

og de lundensiske musers laurbær], som for en vesentlig del består av smiger av universitetets høyere embetsmenn. Likeså forsøkte han seg med noe lignende ved Karl den XI's kroning, men det så ut som han verken vant anseelse som poet, eller kunne vinne respekt i denne retning hos sine kolleger. Han stod ennå som rektor ved skolen og som prest i Fjelie uten å ha noen medhjelpere i disse stillinger, noe som bidro til at man ikke ville velge ham til noen ærespost ved universitetet. Således ble han stadig forbigått ved rektorvalget.

Da krigen brøt ut i 1676 og Christian V i begynnelsen av denne gikk seierrikt frem, opptrådte Weiser igjen med et hyldningsdikt, der han lykkønsket kongen med erobringen av Skåne og hilste ham som landets håp og trøst. Men dette diktet ble kostbart for Weiser, for da slaget ved Lund hadde avgjort hvilket land Skåne skulle tilhøre, ble Weiser anklaget for høyforræderi. Han ble innstevnet for en spesiell domstol i Malmø, som dømte ham til å halshugges. Det var Weisers hustru, Elisabeth Rhuman, en datter av professor Rhuman i København som ved sine inntrengende bønner hos Carl XI fikk dødsstraffen forandret til landsforvisning.⁵³⁸

I Weisers skjebnesvangre dikt var det især følgende linjer som hadde vakt forargelse:

Perge triumphator reliquas submitterre terras!

Sic redit ad Dominum, quod ante fuit, suum.

[Rykk frem, triumfator, underkast deg de øvrige landområdene! Så går det tilbake til sin herre, det som før har tilhørt ham.]

Diktet ble brent av bøddelen på Stortorvet i Malmø 16. desember 1677. Samtidig måtte Weiser underskrive en meget ydmygende erklæring.⁵³⁹ Deretter flyttet han til København, hvor han levde i meget trange kår, men 21. desember 1678 fikk han 20 rdl. av det Hopnerske legat, foranlediget ved professorer ved universitetet, og det heter da om ham at han "nu er *exul* [i landflyktighet] og udi slet Tilstand". Merkelig nok fikk han stillingen som lektor i teologi ved Christiania skole etter Christen Nielsen; han ble utnevnt 19. mai 1679. Her fikk han 11. september 1680 Oustad prebende, som var antatt å innbringe 70 rdl. og var ledig etter Samuel Zachariesen som var død 13. au-

538 Rørdam: "Weiser", *DBL* 1, bind 18, s. 376.

539 Denne er trykt i H.F. Rørdam: *Historiske Samlinger og Studier*, bind I, 1891, s. 170. – G.J. Sommelius: *Skånska Clericiets Historia III*, 1763, s. 127. Andre kilder er: *Lunds stifts Herdaminne, efter mestadels otryckta källor*, utarbetadt av S. Cavallin, bind III, s. 333f.; J.E. Rietz: *Skånska Skolväsendets Historia*, Lund 1848, s. 260f.

Skolen har i det gamle biblioteket Marcus Terentius Varros bok om det latinske språk *De lingua Latina* i en utgave fra 1573. Det er av interesse at denne boken har signaturen til Peder Jacobsen Holm, som var rektor fra 1663 til 1686.

gust 1680. Han hadde vært residerende kapellan i Christiania fra 1667 til 1680. Weiser døde i mars 1686, og var altså lektor i syv år.

Peder Jacobsen Holm (1686–1698)

Peder Holm var ansatt ved Christiania katedralskole i hele 35 år, da han var rektor i 23 år før han ble utnevnt til lektor. Skriftlige arbeider har han knapt etterlatt seg.⁵⁴⁰

Holm var fra Nykøbing på Mors, hvor han var født 9. januar 1625 som sønn av sogneprest Jacob Holm og hustru (Johanne Jacobsdatter) i andre ekteskap. Han gikk på skolen i Viborg, ble dimittert derfra og immatrikulert ved Københavns Universitetet 23. juni 1645. Etter å ha fullført sine studier ble han i 1648 *supremus collega* [høyeste hører] ved Sorø skole. I mai 1653 tok han magistergraden og dagen etter ble han prost ved kommunitetet og fikk en professortittel: *professor poesis Hafniensis extraordinarius* [ekstraordinær professor i poesi i København], uten lønn.

Ved svenskenes beleiring av København i 1658 ble det dannet studenterkorps både av nordmenn og dansker til forsvar av byen, og i ett av disse skal Holm ha vist seg fra en særdeles fordelaktig side.⁵⁴¹ Han må også ha hatt en viss anseelse på

⁵⁴⁰ Hundrup i *Roskilde skoleprogram* 1861, s. 11, sier at han i 1647 utgav en filosofisk disputas.

⁵⁴¹ Wiehe sier i *Kort Tilbageblik paa Slagelse Lærde Skoles Historie*, s. 15: "Han havde været med under Kjøbenhavns Belejring og skal have viist sig kjæk og ferm iblandt Studenterne."

annen måte, noe som fremgår av følgende. Under en uenighet mellom en student, Niels Krag, og et par professorer, en strid som var oppstått i 1658 på den måten at Krag hadde uttalt at det var professorenes skyld at studentene hadde måttet gripe til våpen under beleiringen, ble kommunitetsprosten mag. Peder Holm valgt av professorene til å føre deres sak. Denne endte med at student Krag fikk tre dagers arrest, foruten at han måtte tilbakekalle sin beskyldning.⁵⁴²

I desember 1660 ble Holm rektor i Slagelse. I mai 1663 utnevnte Fredrik III ham til rektor ved skolen i Christiania og *canonicus* der. I 1686 ble han av Christian V utnevnt til lektor i teologi ved katedralskolen etter Caspar Weiser; han stod i denne stillingen til 1699.⁵⁴³ Han har dermed hatt en lang tjenestetid som skolemann: tre år som rektor i Slagelse, 23 år som rektor i Christiania og tolv år som lektor, altså til sammen 38 år. I 1688 ble han *assessor consistorii*, noe som kun var en tittel som de fleste rektorer fikk: Det var ikke noe konsistorium, bare det gamle domkapitelet som fremdeles dømte i ekteskapsaker. I hvert fall i rektortiden i Christiania har han tatt inn elever i losji.⁵⁴⁴

I en korrespondanse mellom biskop Jens Bircherod og rektor Holm får vi høre et par ord om skolens bøker. Bircherod hadde spurt ham om en bok av medisinsk innhold, men Holm sier at han ikke kan si noe angående denne sak, da alle bøker som inneholdt slike ting brant da "Opslo blev lagt i aske".⁵⁴⁵ Holm sier videre at Rhodius lever i Wittenberg og har skrevet en traktat om Pythagoræernes Sjælevandring.⁵⁴⁶

Ved giftermål var Holm blitt en rik mann; han stod i 4. klasse i skattemanntallet. Hans boksamling ble solgt ved auksjon 7. august 1696. Han døde 30. oktober 1698, 73 år gammel.⁵⁴⁷

Johannes Trellund (1699–1707)

Trellund var født 5. oktober 1669 i København, hvor hans far var kjøpmann. Moren het Catharina Mølmann. Han fikk først noe undervisning hjemme, men syv år gammel kom han inn

542 H. Rørdam: *De danske og norske Students Deltagelse i Københavns Forsvar mod Karl Gustav*, 1855, s. 60–62 og 130–137.

543 Hundrup i *Roskilde skoleprogram* 1861, s. 10f.

544 Red.: Dette var ikke uvanlig. Se f.eks. under "Lars Jensen Horsens" i kap. 5.3.4.

545 Christiansen i *Personalhistorisk Tidsskrift* 3. R, bind III (1894), s. 206. Man må vel her anta at alle bøker er brent.

546 Det er også en annen som kalles Ambrosius Rhodius (1577–1633) og som også har skrevet *de re medica* [om medisin]. Red.: Se Günther 1889, s. 392.

547 Om Peder Holm og lektoratet får vi høre noe mer i en innberetning fra biskop Hans Rosing til kanselliet i 1692. Red.: Vi har ikke sett denne kilden.

i Metropolitanskolen, og derfra ble han dimittert i 1686 med beste *testimonium*. Året etter tok han *examen philosophicum* og i 1692 *examen theologicum* med beste karakter. Han fikk da det Winstrup-Resenske stipendium og reiste utenlands. Først reiste han til Rostock og til Greifswald, deretter til Berlin og Wittenberg, videre til Holland og så til Oxford og Cambridge, på hvilke steder han især hørte fremtredende lærere i teologi. Etter fem års forløp kom han tilbake til København, hvor han var blitt *professor philosophiæ* og *theologiæ designatus* (dvs. han skulle få disse to professoratene når de ble ledige). Men da intet professorat den gang var ledig, påtok han seg, som det sies, midlertidig stilling som *lector theologiæ* ved skolen i Christiania. Dette var i 1699. Da han hadde hatt stillingen i to år, reiste han til Italia som feltprest ved de danske leietroppene i keiserlig sold der,⁵⁴⁸ som stod under kommando av feltmarskalk Gyl-denløve. Etter tre år tok han avskjed, besøkte en hel del byer i Italia, og tok så hjemreisen over Tyskland. Han ble nu *professor eloquentiæ* [i veltalenhet] ved Københavns Universitet, men byttet denne stillingen to år etter, i 1707, med stiftprostembedet i Christiania. Her ble han 10. juni 1711 gift med Catharina Treschow, en datter av Gerhard Treschow, først toller, senere sagbrukseier og skipsreder, med tittel av admiralitetetsråd. De hadde seks barn, hvorav fire døde i en ganske ung alder.

Da Trellund hadde vært stiftsprost i fire år, fikk han i 1711 det professorat i teologi som var bestemt for ham i København.⁵⁴⁹ Han stod i denne stillingen til 1725, da han ble biskop i Viborg og fikk rang som etatsråd.⁵⁵⁰ Et års tid etter brant nesten hele Viborg by, deriblant Trellunds hus, så hans bibliotek gikk tapt. I sine senere år var han meget syk og ofte sengeliggende, men han oversatte i denne perioden hele Det nye testamente, Salomos tre bøker og flere andre og omskrev Luthers katekisme på latinske vers. Han døde 12. juni 1735, 66 år gammel.

Trellund må ha vært en meget arbeidsom mann, for han har skrevet 28 mindre og større skrifter og avhandlinger, mest teologiske.⁵⁵¹ Den siste av disse er "Afskeed til Catharina Treschow sin Hustru, som udi Viborg 26de august 1727 ved Døden skildtes fra ham".

548 Gjellerup: "Trellund", *DBL 1*, bind 17, s. 491.

549 Gjellerup: "Trellund", *DBL 1*, bind 17, s. 491.

550 A.C. Krog: *Samlede Efterretninger om Viborg Bye i ældre og nyere Tider*, Viborg 1779, s. 135; Thjørring i *Samlinger til Jydsk historie og Topografi IV*, s. 300–303; Olrik: *Borchs Kollegiums historie 1689–1728*, Kbh. 1889, s. 117f.; Bastian Svendsens manuskript.

551 Titlene er oppført i Ehrencron-Müllers leksikon.

Portrettmaleri av Johannes Trel-
lund (1669–1735), lektor ved Kate-
dralskolen 1699–1707. Han var en
lærd mann som endte som profes-
sor i teologi ved Københavns Uni-
versitet, men det ble sagt om ham
at han ikke så forskjell på et lam og
en fole.

Trellund etterlot seg en i sin tid betydelig formue på 60.000 rdl., hvorav hvert av hans to barn fikk 20.000 rdl. Den 3. tredjedelen gav han til legater til byen Viborg og til universitetet, som har et bilde av ham i biblioteket. Han skal ha vært av en stille, saktmodig karakter, lavmælt og med sped stemme, og han talte lite, unntagen i embedsforretninger. Som et kuriosum fortelles om ham at han ikke kunne skjelne rug, bygg og havre fra hverandre når disse kornsorter stod på marken, ja, at han ikke kunne skjelne mellom en hest og en stut, ei heller mellom en kalv og et føll!

Sin stilling som lektor må Trellund antagelig ha innehatt fra 1699 til 1707 da han ble stiftsprost. Det var også i 1707 den neste lektor, Blix, ble utnevnt. Når rektor Rasch sier at han hadde "oppartet" lektoratet både mens Trellund var i Italia og for Blix og Bloch, må han altså ha vært i Christiania før han ble rektor i 1706, og han skulle da ha vært konstituert lektor i tre år. Men dette kan dog neppe være tilfellet. For Blochs vedkommende var en hører, Didrik Stelling, vikar fra 1714–1717. I det hele synes denne uttalelsen om opppartning av lektoratet noe uklar. Men biskop Munch, som fungerte mellom årene

1699–1712, må ha kjent Rasch fra den tid han vikarierte for Trellund.⁵⁵²

Hans Blix (1707–1711, tiltrådte ikke)

Hans Blix skulle være lektor Trellunds etterfølger, men han kom aldri til skolen. Opplysningene om ham er mangelfulle til tross for mange undersøkelser. Hans Mogenssøn Blix tilhørte en slekt som i begynnelsen av det 15. århundre var innvandret til Trondheim fra Jämtland. Han var sønn av Mogens Hanssøn Blix som i årene ca. 1650 var konrektor ved skolen der, og som var gift med Giske Mentzdatter Darre, en datter av konrektor Darre som siden ble sogneprest ved domkirken.

Hans Blix angis å være født 16. februar 1661 og ble ved immatrikulering ved Københavns Universitet 21. juli 1679 oppgitt å ha vært elev *e Schola Nidarosensi* [fra Nidaros skole, dvs. Trondheim katedralskole]. Magistergraden skal han ha tatt 16. mai 1694. Hvor han siden har oppholdt seg vet vi ikke, men han har vært utnevnt til lektor her ved skolen en gang i 1707. Han angis å være død ugift, 27. september 1711.

Et hundre år tidligere finner vi en navnebror, Hans Lauritsen Blix, som fra 1608–1613 foretok en lengre utenlandsreise som *præceptor* for den unge adelsmannen Greger Krabbe.⁵⁵³ 23. august 1610 er han blitt innskrevet ved universitetet i Jena som *Johannes Blix Norvegianus Jemtlandius* [nordmann fra Jämtland].⁵⁵⁴ Denne Blix ble lektor ved Viborg skole.

Matthias Bloch (1711–1717, tiltrådte ikke)

Matthias Bloch var født 24. oktober 1682 i Odense.⁵⁵⁵ Hans far, Anders Mortensen, var degn ved hospitalet. men døde i en alder av 36 år. Moren giftet seg igjen, men hennes annen mann døde også snart, og enken satt igjen i kummerlige kår og med tre små barn, blant dem Matthias. Ved gode menns hjelp kom gutten inn i sin hjembys latinske skole og siden i Odense gymnasium. Derfra ble han dimittert til universitetet 20. juni 1702. Tre år etter ble han *baccalaureus* og fortsatte sine studier i København, hvor han fikk fritt opphold på kommunitetet og Borchs kollegium. I 1708 tok han teologisk eksamen, men fortsatte

⁵⁵² Om denne oppvarnting av lektoratet er nevnt mer under "Jacob Rasch", i kap. 5.3.3.

⁵⁵³ Om denne Blix er skrevet et par linjer i Erlandsens bok *Efterretning om den Nordenfj. Geistlighed*, bind II, s. 114 og bind IV, s. 128; likeså i *Norsk slekts-historisk Tidsskrift* av cand. jur. Henning Sollied: "Blixerne av Jemtland", bind III. I samme bind er skrevet om norske studenter ved fremmede universiteter av dr. Th. O. Achelis, s. 233–240.

⁵⁵⁴ Red.: Jämtland var som kjent norsk til Freden i Brömsebro 1645.

⁵⁵⁵ Matthias Bloch omtales i J.C. Bloch: *Den Fyenske Geisteligheds Historie*, bind I, s. 671–683.

fremdeles sine studier. 13. juli 1710 ble han av Konsistoriet tilbudt å bli 2. kapellan ved Vår Frue menighet i København, et tilbud han "i ydmykhet avslog". Deretter underviste han flere fremtredende menns sønner og fikk i 1712 geheimråd Iver Rosenkrantz' stipendium til en utenlandsreise.

Men det ble ikke noe av denne reisen, for "flere berømmede menn" hadde gått i forbønn for ham hos Fredrik IV, som 29. desember 1711 ved et skriv fra hovedkontoret i Stralsund utnevnte Bloch til *lector theologiæ* ved skolen i Christiania etter magister Hans Blix.

Krigen og vinteren hindret Bloch i å reise til Norge, så han benyttet tiden til å ta lisensiatgraden i teologi. Ennu i 1713 var Bloch ikke kommet avsted, men hadde søkt om å få følge med visestattholder Fredrik Krag på hans reise til Norge.⁵⁵⁶ Krag lot svare at tiden for reisen ennå ikke var bestemt, men at han skulle få vite dette gjennom oberst Løvenhielm. Bloch reiste da til Odense for å ta avskjed med sin slekt og dessuten med en assessor Karstens. Årsaken til at han deretter ikke reiste til Christiania var den at han da ble forlovet med assessorens datter, som ikke hadde lyst til å reise til Norge. Karstens, som var sogneprest ved St. Knuds menighet og hadde tittel av konsistorial-assessor, reiste da til Husum, hvor kongen oppholdt seg, og fikk her utvirket to ting for sin blivende svigersønn: at Bloch skulle bli Karstens' etterfølger, og at han skulle beholde inntektene av lektoratet mot å holde en dyktig vikar (slik kunne man handle i de dager).

Som vikar valgte Bloch Didrich Stelling, en hører ved skolen som siden ble sogneprest i Arendal og prost i Nedenes prosti. Så vidt det kan sees, har Rasch "oppvartet" lektoratet fra 1711 til 1714, og deretter har Stelling vært vikar. 27. oktober 1713 ble Bloch ordinert og kort etter innsatt som visesogneprest, og i 1717, da Karstens døde, ble Bloch hans etterfølger.

Matthias Bloch døde i 1729, 47 år gammel. I sitt ekteskap, som varte i 14 år, hadde han åtte barn. Han er meget rost av flere professorer for sin lærdom og sin behagelige opptreden. Han etterlot seg flere skrifter, deriblant fem små dissertasjoner.⁵⁵⁷

⁵⁵⁶ I årene 1704–1721 fantes en egen regjeringskommisjon for Norge, kalt "Slotsloven på Akershus", der visestattholderen antagelig var president. (Etter Ulrik Fr. Gyldenløves stattholderskap 1664–1679 ble det i alminnelighet ikke utnevnt virkelige stattholdere.)

⁵⁵⁷ Hans skrifter er oppregnet i J.C. Bloch: *Den Fyenske Geistligheds Historie*, Bind I, s. 682f.

Jacob Rasch (1717/1723–1737)

Rasch, som var rektor 1707–1737, var fra 1717 i praksis også lektor, men den offisielle utnevnelsen kom først i 1723. Han sto i begge stillinger resten av livet. Etter hans død i 1737 ble lektoratet opphevet.⁵⁵⁸

5.3.3 Rektorer

Katedralskolens skolemester ble valgt av biskop og domkapitel. 15. april 1687 bestemmes i Christian Vs *Norske lov* at

skolemesteren <an>sættes av superintendenten, hvilke hand med Sognepræsten have overhørt og dertil dygtige befundet, men Skolemesteren skal selv forsyne skolen med Hørere og tage dennem, som Sognepræsten kiender og holder gode derfor.

Fra 1739 utnevnes rektorene av Kongen; det var også da det ble bestemt at rektor skulle ha "Rang og Sæde" etter sognepresten.

Nils Thomassøn (1631–1636)

Nils Thomassøn var født i 1605 eller 1606 og gikk på Oslo skole. Skolens rektor, Trugels Nilssøn, kunne bevidne at flinkere elev hadde han ikke hatt, og dette bevirket at Nils fikk rundelig støtte av domkapitlet og biskop Glostrup til et flerårig opphold ved forskjellige universiteter. Han er innskrevet ved universitetet i Jena 20. oktober 1630 under navnet *Nic<olaus> Thomæus Asloia*, og i 1633 tok han magistergraden i København.⁵⁵⁹ Da han kom hjem fra sin reise, ble han rektor 26 år gammel, men denne stilling beholdt han bare i fem år, idet han ble sogneprest til Toten i 1636.⁵⁶⁰ I 1652 ble han prost.

Nils var en sønn av Thomas Laugesøn,⁵⁶¹ som var født i 1566 og ble sogneprest til Toten, men siden sogneprest og stiftsprost i Oslo og fra 1624 i Christiania, hvor han døde i pesten 10. november 1630. Den som da ble sogneprest i Christiania var en

⁵⁵⁸ Se omtale av Rasch under rektorer, i kap. 5.3.3.

⁵⁵⁹ Bricka i *Personalhistorisk Tidsskrift* I. R, bind II, s. 117. Red.: Han studerte også i Rostock, Leyden og Wittenberg.

⁵⁶⁰ Han er nevnt og omtalt mange steder, for eksempel av rektor Erichsen i *DBL* 1, bind XVII, s. 209f., av Bricka i *Personalhistorisk Tidsskrift*, bind II, s. 117, og av Schøller i samme tidsskrift, 2. R, bind V, s. 238, av J. Chr. Berg i *Budstikken* III, sp. 495, likeså av M. Kubberud i dennes bok om *Sognepræsterne i Toten*, Kra. 1897. Her sies, "at Thomesen var ansett som en begavet og lærd mann".

⁵⁶¹ Stiftsprost Thomas Laugesøns slekt er behandlet av Finne-Grønn i *Norsk Tidsskrift for Genealogi*, bind III (1926), s. 207.

Tittelbladet på Nils Thomassøns latinske rebusbok. *Cestus Sapphicus, Tempore succisivo primum penicillo Rhyparographi picturatus; Nunc vero ÆNEIS FIGURIS & pingvioris Minervæ Scholiis, in gratiam id efflagitantium, illustrior redditus a Nicolao Thomæo Asl. Norvegico, Totensium Pastore & Præposito*. [Et kjærlighetsbelte i sappfisk versemål – først avbildet med en genremalers pensel i fritiden, men nå flottere fremstilt i kobberstikk og med kommentarer fra en mer fyldig Minerva, til glede for dem som har krevd dette, av Nils Thomassøn, nordmann fra Oslo, totningenes prest og prost], Christiania 1661.

annen sønn av ham, Sevald Thomassøn, som dermed sluttet som konrektor.⁵⁶²

Som forfatter opptrer Thomassøn ikke før henimot slutten av sin levetid, idet han i 1660 utgav et skrift, *Guds Lif*, som nu ikke eksisterer. Ved kongebrev av 29. september 1660 ble forlangt en betenkning om dette av det teologiske fakultet, da det inneholdt siktelse mot øvrigheten og angrep på Sverige. Fakultetets erklæring hadde til følge at forfatteren ble suspendert for en tid.⁵⁶³ Uskyldigere var det skrift han utgav neste år i 1661, *Cestus Sapphicus* [et kjærlighetsbelte på sappfisk versemål],

⁵⁶² Se "Sevald Thomassøn" i kap. 5.3.4.

⁵⁶³ Rørdam i *Danske Magazin* 5. R, bind II (1889–1892), s. 344.

Boken *Cestus Sapphicus* presenteres i forordet som en underholdningsbok for lærde. Den har hele 31 kobberstikk med rebuser laget av prest og kunstner Didrik Muus. Illustrasjonen viser den første rebusstrofen. Den latinske teksten fremkommer når man løser rebusene, og i oversettelse blir teksten slik: "Dette er en dum uttalelse: Ekteskapet er en grime. Nei, den ekteskapelige stand er ingen grime. Du som gjør alle ting sunne er den hellige opphavsmann, ikke Sardanapalus." (Han var en beryktet assyrisk konge.) "Scholion [Kommentar]: Grime: Slik dømmer noen om ekteskap".

et latinsk dikt om ekteskapet, der enkelte ord eller stavelser er uttrykt ved bilder av personer eller ting. Det er opp til leseren å utfylle det som mangler i teksten ved å finne frem til de latinske ordene som fremstilles ved bilder. Dette er den første illustrerte boken som er utgitt i Norge; den ble trykt hos Michel Thomessøn, som fikk sitt privilegium 26. juli 1656. Når vi husker at Johan Amos Comenius utgav sitt berømte verk *Orbis sensualium pictus* [den sansbare verden i bilder] i 1657, ligger det nær å anta at Nils Thomassøn som hadde studert i flere tyske byer, har opptatt denne ide om anskuelighet ved bilder fra den berømte pedagog.⁵⁶⁴ det er 31 strofer med bildegåter i

⁵⁶⁴ Red.: Ideen om at *Cestus sapphicus* var påvirket av Comenius' verk ble satt frem av Francis Bull i *Norges litteraturhistorie* bind 1, 1928. Den er

"Anno 1635 blef ieg Mag. Nils Thomæsøn, en Canich Søn af Opslo, Sognepræst paa Toten og proust her sammesteds 1652, Der ieg hafde wæret Rector oc Canich i Christiania, var her Præst 26 Aar, Døde 1662, oc her begrafuen". Maleri i Hoff kirke, Toten".

tilbakevist av Vibeke Roggen i hennes doktoravhandling publisert 2002. *Intellectual play – word and picture: A study of Nils Thomassøn's Latin rebus book Cestus sapphicus, with edition, translation and a corpus of sources.* For en sjangerdiskusjon, se bind 1, s. 253–261. Comenius' bok er en bildeordbok; *Cestus sapphicus* er en rebusbok laget – som det står i Nils Thomassøns forord – til underholdning for lærde menn. (Forordet gjengis med engelsk oversettelse på s. 336–345.) Det er ikke mulig å lære latin ut fra disse vanskelige glosene og strofene. Dette verket er på basis av Roggens avhandling blitt anerkjent som noe spesielt i europeisk sammenheng; "Rebus poems in Latin are rare. A marvellous example comes from Norway, where Nicolaus Thomaes [...] published his *Cestus Sapphicus* ...", i IJsewijn and Sacré: *Companion to Neo-Latin Studies*, Part II, 1998, s. 130. Og det italienske rebusselskapet har sammenlignet Toten-prestens rebusteori, presentert i en egen innledning, som svært

boken, ganske vakkert utført og forsynt med kommentar, og gåtene har den hensikt å gjøre det latinske sprog lett forståelig.⁵⁶⁵ Både Thomassøn og hans forgjengere i rektorstillingen kan i sine forfatterskap sies å være utløpere av humanistkretsen i Oslo.

Nils Thomassøn har blitt omtalt som katedralskolens siste rektor i den gamle byen, da man anså at skolen sannsynligvis hadde flyttet høsten 1637. Men Høigård har påvist at skolen må ha flyttet før 1630, under Trugels Nilssøns tid som rektor.⁵⁶⁶

Nils Thomassøn var gift med Anne Andersdatter, datter av den formuende borgermester i Fredrikstad Anders Olufsen. Da hun ble enke i 1662, ble hun gift med lagmann dr. med. Peter Hegerfelt. Prestebildene i Hoff kirke på Toten har inskripsjoner etc., og teksten på Nils Thomassøns portrett er følgende:

Dominus Providebit [Herren vil sørge for (det)]

*Anno 1635 blef ieg Mag. Nils Thomæsøn, en Canich Søn af Opslo, Sognepræst paa Toten og Proust her Sammestedz 1652. Der ieg hafde wæret Rector og Canich i Christiania var her Præst 26 Aar, døde 1662 oc her begrafuen.*⁵⁶⁷

Henning Stockfleth (1637–1639)

Henning Stockfleth var født i Haderslev omkring 1610 og ble dimittert 1629 fra latinskolen der. Hans far, kjøpmann Eggert Stockfleth, utvandret til Bragernes i Norge med familien.⁵⁶⁸ Henning Stockfleth studerte i Rostock og Wittenberg, før han i 1635 ble innskrevet som student i København.

Han ble utnevnt til rektor i 1637, i mai samme år tok han magistergraden, og kort etter ble han også professor i logikk og metafysikk ved gymnasiet i Christiania. Som rektor skal han ha vært ivrig for skolens fremgang, men frasa seg stillingen etter få år. I 1641 ble han slottsprest på Akershus og sogneprest i Aker. Deretter ble han prost i Bragernes prosti, og i 1646 ble han utnevnt til biskop.⁵⁶⁹

Stockfleth skal ha hatt videnskapelig sans og har interessert seg for Norges gamle historie, men han har ikke utgitt skrif-

avansert i europeisk sammenheng, på linje med tilsvarende fra Italia og Frankrike omkring år 1900.

565 Red.: Se forrige note.

566 Red.: Her har vi endret Aas' tekst, basert på Høigård: *Oslo katedralskoles historie*, s. 54–56. Se også kap. 5.3.1 "Lokaler, økonomi og drift" med note.

567 Gjengitt etter Kolsrud: "Prestebillederne i Hovs kirke på Toten", *Norsk Tidsskrift for Genealogi*, bind II (1920), s. 42. Kolsrud har på s. 52 gjort oppmerksom på at 1635 ikke er riktig; det skal være 1636.

568 Om familien Stockfleth, se kap. 2.6.1 "Befolkning – innvandring".

569 Red.: Rian: "Stockfleth, Henning", *NBL* 2.

Henning Stockfleth var rektor ved Christiania katedralskole og og professor ved Gymnasiet fra 1637 til 1639. Han avanserte raskt, og i perioden 1646 til 1664 var han biskop.

ter på dette feltet. Han har kun skrevet en teologisk disputas foruten seks likprekener, hvorav en over stattholder Gregers Krabbe, holdt i Trefoldighetskirken 1. februar 1656 og trykt i Sorø. I denne er det æresvers på latin, norsk og tysk fra den avdødes standsfeller i Danmark og Norge. En annen er holdt over Margarethe Schnelle, gift med Karsten Meckelborg, som ble begravd "udi Christiania Domkircke Aar 1647". Denne er trykt i Melchior Martzans trykkeri og tilhører Videnskabernes selskap i Trondheim.⁵⁷⁰

Den 7. juli 1646 ble Stockfleth biskop etter Boesen. Som biskop fikk han å gjøre med striden mellom Chronich og byens presteskap, og man kan ikke si annet enn at han i denne har søkt å opptre på en upartisk måte. Han var biskop da byen i 1654 enda en gang ble hjemsøkt av en fryktelig pest; det var

⁵⁷⁰ De øvrige er anført i Ehrencron-Müllers leksikon, VIII, s. 46f.

Peststøtten på Krist kirkegård i Oslo. Den ble anlagt "i den store Pæstis Tid Aar 1654". På den siden av statuen som vises her er teksten "Efter Bispens M Henning Stochfletz befaling af Sloz Præsten H Michel Pederson Escholt den 18 Octobris Indviet".

da Kristi kirkegård ble anlagt og "forordnet efter bispens M<agister> Henning Stockfleths befaling". De gamle kirkegårdene strakk nemlig ikke til for de mange døde. Fremdeles står peststøtten der til minne om den sørgelige begivenheten. I Stockfleths tid var St. Halvardskirken fremdeles i den stand at han forrettet ordinasjoner der. Det sies om ham at han hadde et "anselig utvortes" og at han hadde stor innflytelse på byens befolkning. Gjennom sin hustru Magdalena Schnell hørte han til den såkalte Toller-kretsen, idet hun var datter av Vilhelm Mecklenburg, en halvbror av Nils Toller den eldre. Hun bragte en betydelig formue inn i ekteskapet. Sønnen Christian, som var byens 2. magistratpresident, ble siden stiftamtmann og eier

av Tøyen gård.⁵⁷¹ Men den senere slekt Stockfleth nedstammer fra biskopens bror Jacob Eggertsen, som i sin tid var fogd i Land og Valdres.

Stockfleth døde 5. februar 1664, men hans hustru overlevde ham i ti år.⁵⁷²

Jesse Madsen (1639–1651)

Madsen var sønderjyde født i Haderslev eller i dens omegn, hvor hans far, Mads Jensen, var sogneprest til Stenderup i Tyrstrup herred. Merkelig nok gikk han i Oslo skole hvor han fikk støtte, som det sies, av Kongen – noe som må forstås slik at han har hatt hjelp av kommunitetet. Han kan ikke sees å ha vært student ved Københavns Universitet, derimot i Rostock, hvor han oppholdt seg et par år og studerte østerlandske språk, noe som bl.a. kan sees av den disputas om dåpen som han utgav i 1633, og som er tilegnet fremtredende geistlige i Oslo som biskop Glostrup og skolens rektor, Nils Thomassøn. Hans annen disputas, *De nomine Jehovah* [Om navnet Jehova], er utgitt i 1636, også det i Rostock.⁵⁷³ Året etter ble han konrektor ved Christiania katedralskole og to år senere rektor, og i 1641 tok han magistergraden i København. Etter fem års forløp ble han også professor i logikk og metafysikk ved gymnasiet.

Jesse Madsen må ha beholdt rektorstillingen ved siden av helt til 1651. Fra dette året er det nemlig en fortegnelse over krongods i Aker, som var tillagt og brukt for en vesentlig del av enkelte av embedsstanden. Disse gårdene var såkalte "frigårder" som det ikke var knyttet eiendoms- eller panterett til, og heller ikke skyss- og arbeidsplikt, som ellers ved eiendommer hvilte på bøndene. Således ble gården Mølskerud brukt av rektor Jesse Madsen og Taasen og Bakke av Niels Svendsen Chronich; sogneprest Trugels Nilsson hadde begge Haslegårdene, Ambrosius Rhodius hadde gården Nortvedt.⁵⁷⁴ Bruken av disse gårdene har selvfølgelig vært et pent tillegg til vedkommende brukers lønn, men noen eiendomsrett innebar ikke dette – kun bruksrett. Dessuten: I en beskrivelse over Christiania som i 1651 ble utgitt av Christen Stephensen Bang, er Madsen i forordet titulert som *Ludirector et Metaphysicus Pro-*

571 Han var en fremragende mann på det juridiske område og hadde en vesentlig andel i utarbeidelsen av Christian Vs norske lov. Red.: Se Rian: "Stockfleth, Christian" i *NBL* 2, bind 8, 2004 s. 424f.

572 Om familiene Toller og Stockfleth. se kap. 2.6.1 "Befolkning – innvandring".

573 Red.: Aas har forgjeves forsøkt å finne denne boken om navnet Jehovah; han skriver at den ikke er i Universitetsbiblioteket. Heller ikke vi finner noe arbeid av Jesse Madsen med denne tittelen, eller omtale av det.

574 Edv. Bull: *Akers historie*, s. 181.

fessor [skolens rektor og professor i metafysikk]. Om byen sier forfatteren: "Den kand med alle rette vel kaldis *Christopolis*, det er Christi Stad". Blant byens herligheter nevner han

den skønne kirke, kallet Hellig Trefoldigheds kirke med den ypperlige og vel stafferede prekestol og dens gymnasium, som gir skolarerne frikost og beneficier og sørger for korsang både morgen og aften med glædelige bønner og bibelsk lesning.⁵⁷⁵

Madsen innehadde altså rektoratet iallfall til 1651, men han stod som professor ved gymnasiet til 1659, da han 21. juni dette året ble sogneprest i Skien og de menighetene som var forenet med denne byen, Mælum og Solum.

I Skien hadde sognepresten ifølge byens regnskap en lønn av 107 rdl. Men i tillegg hadde sogneprest Madsen i 1663 fått hele kongetienden av Gjerpen og Solum. (Til da, fra 1582, hadde sognepresten oppbåret halve kongetienden.)

Som sogneprest bodde Madsen i prestegården på Lunde, og har altså sittet i et meget godt kall. Han var også prost i nedre Telemark. 19. mars 1676 sees han å ha "læst af Prædikestolen" i Skien den kongelige kunngjørelse om krigsskatt i anledning av den såkalte Gyldenløvefeiden. Hvor lenge han har levd etter dette vet vi ikke. Ved sin død ble han begravet under koret i Gjerpen kirke.

Madsen var gift to ganger, først med en datter av biskop Boesen og hustru Magdalene Thomasdatter, annen gang med en Maren Rasmusdatter. Hans eldste sønn, Mathias, ble hans etterfølger som sogneprest, og da Mathias døde, fikk Jesse Madsens yngste sønn Hannibal stillingen etter broren.⁵⁷⁶

Søren Anderssen Udby (1651–1663)

Søren Anderssen Udby ble ansatt 26. februar 1651. Om dette sies følgende i kapitelsboken:

Bleff *Severinus Andreæ Udbineus* sambtycht *Rector Scholæ Christianiensis* oc *prima occasione* j Schol. at *introduciris* [ved første anledning å bli introdusert på skolen]. *Capituli Statuta* oc *privilegia* bleffu for hannem oplæste, effter huilcken hand sigh forholde schall huilket hand beloffede oc derpaa p(re)sterede *capituli juramentum* [sa frem kapiteleden].

575 Red.: Se Rasmussens biografi i *NBL* 2, bind 1, s. 206f.

576 Madsen er omtalt av Schneider i hans bok *Fra det gamle Skien* I, s. 52f., i Quislings *Gjerpens prestegjelds historie* s. 113 og i samme forfatters *Leilighetsvisse optegnelser om prester og rektorer i Skien*, s. 3f. Likeså i J. Chr. Berg i *Budstikken* III, sp. 506–512.

Offerværendis [de som overvar dette]: M<agister> Trugels
Nielsen, M. Ambr<osius> Rhod<ius>, M. Niels Svendsøn,
M. Jesse Matzøn.⁵⁷⁷

Om denne rektor har det ikke vært mulig å få noen nærmere underretning med hensyn til slekt eller hjemsted, men han var utvilsomt dansk av fødsel.⁵⁷⁸ Under en av de prosesser han førte, taler han en enkelt gang om sine venner i Danmark.

Selv om Udby ikke er å finne som magister i universitetsprotokollen, har han antagelig tatt magistergraden i 1651. I *Dissertationes Historicae Professorum* [Historiske dissertaser skrevet av professorer],⁵⁷⁹ København 1651, er det en hovedoppgave for 18 kandidater som 15. mai dette år skulle ta magistergraden. Den andre av disse er "*Severinus Udbineus, Scholæ Christianien-sis Rector, Canonicus & Assessor Capituli*" [Søren Udby, rektor ved Christiania skole, kannik og medlem av kapitlet]. Hovedoppgaven var:

*Chorographica hæc quibus Palæstina leviter adumbratur ... pro Impretandis*⁵⁸⁰ *honoribus quos Magistrales vocamus ... præside Petro Spormand. Hafniæ 1651.*

[Denne landbeskrivelse som Palestina overflatisk beskrives ved, ... for å oppnå hederen som vi kaller magisterial (dvs. magistergraden) ... med Peder Spormand som preses, København 1651.]

Det var tilføyd en del *theses*, som antagelig skulle besvares av den enkelte kandidat. Men Udbys besvarelse er ikke trykt.

I Christen Stephensen Bangs store verk *Postilla cathecetica* er det latinske dedikasjoner til flere fremtredende menn i Christiania, blant dem Udby.⁵⁸¹

I 1654 kom det igjen pest til Christiania. Den gjorde et voldsomt innhugg i byens befolkning og selvfølgelig stor forstyrrelse i skolens arbeid. Som nevnt under avsnittet om rektor Stockfleth er det fra den tid Kristi kirkegård stammer.

577 Statsarkivet i Oslo. Den geistlige jurisdiksjon A-11097, serie Ha Oslo domkapitels møtebøker, Forhandlingsprotokoll nr. 3 (25.01.1629-01.05.1651), fol. 218a.

578 I Danmark er det flere sogn og gårder med navn Udby, men henvisninger dit har ikke gitt resultat. Slekten Udby i Trondheim nedstammer fra Røros.

579 Red.: Det var vanlig praksis at professorene skrev dissertasene; kandidatens oppgave var å disputere. Se f.eks. Lindberg: "Den akademiske avhandlingen", *Humanistdag-boken*, Göteborg 2004.

580 Red.: I latinen er den nylatinske varianten *impretandis* brukt for klassisk latin *impetrandis*.

581 Bind VII, s. 22–32.

Rektor Udby må ha vært en særpreget person, av et urolig og hissig gemytt. Han var ute i flere slagsmålshistorier, endog på kirkegården med en av hørerne, så hans anseelse som rektor må ha vært meget tvilsom, skjønt man i den tid ikke tok det så nøie med slike ting.

En av hans tretter er følgende: I 1653, da rektor Udby en lys juninatt gikk hjem ifølge med "mester Christen" (lektor Christen Nielsen) innlot han seg i trette med to unge menn, Jens Ebbesen og en trompeter hos stattholderen, som de møtte på torvet ved den gamle rådstue. Da de hadde passert hverandre, var det en av de unge som pep etter de to skolemennene, hvorefter magister Søren vendte om, gikk bort til dem og spurte om det var ham de pep av. Deretter skjelte han dem ut, kalte dem for "nogle Dreng" o.s.v. De svarte at de ikke var drenge, men tjente "for Karle", hvortil rektor sa: "I Dreng, var I to eller tre til, så skulle jeg nok tale med eder og være eder gode nok!" Han pekte på Jens Ebbesen og sa "Du Dræng, som står der, jeg haver alt havt min Hånd på dig før, og jeg er dig noget skyldig."

Deretter begynte de å slåss. Magister Søren slo både Ebbesen og trompeteren overende i gaten og satte sitt kne på Ebbesens bryst, da vakten kom løpende og skilte dem ad. Trompeteren og mester Christen tumlet med hverandre til de begge falt, hvorefter trompeteren trakk sin kårde og gikk med den løs på sin motstander, som søkte å verge seg ved å ta omkring kården, hvorved han fikk et stygt sår. Da vakten også der skulle gjøre sitt beste, skyndte mester Christen seg hjemover⁵⁸² under høylydte beklagelser over å ha kommet i slike vidervedigheter. Rektor Udby ble ledsaget hjem av vakten, men da han skulle gå inn, kom Ebbesen og trompeteren etter, hvorpå rektor kastet sin kappe, tok atter fatt på dem og slo dem i gaten. Igjen måtte vaktmannen skille dem ad og få alle hjem til sitt.

30. april 1658 var rektor Udby stevnet for halvfemte [fire og et halvt] års husleie i en gård som tilhørte lagmann Povelsen i Trondheim. Saken ble den gang avvist, da lagmannen som sin fullmektig hadde en Casper Hendriksen Varberg, som av domkapitlet ble ansett inhabil i egenskap av prokurator.⁵⁸³ I 1660 fant domkapitlet mangler ved Udbys skoleregnskaper, og 5. mars 1662 begynte hans strid med sognepresten Trugels

⁵⁸² Begge skolemennene bodde tett ved torvet.

⁵⁸³ Gården, senere "Laboratoriet", lå etter meddelelse fra arkivar Finne-Grønn ved torvet på nedre side av Øvre Slotsgate, omtrent rett overfor skolen. Statsarkivet i Oslo. Den geistlige jurisdiksjon A-11097, serie Ha Oslo domkapitels møtebøker. Forhandlingsprotokoll nr. 4 (01.05.1651-26.10.1698), fol. 52b, 60a, 63a o.s.v.

Nilsson. Om dette er det omfattende dokumentasjon i kapitelsboken. Rektor Udby hadde på flere måter skjelt presten ut, bl.a. for hans "kjøttprekener", og denne hadde offentlig "for den hele menighet fra prekestolen lyst ham med navns nevnelse i bann". Til slutt vedtok domkapitlet følgende:

Da rektor Udby har forarget den ganske menighet og i serdeleshet den blomstrende skoles ungdom, som han burde foregå i gudsfrykt, kristelige dyder og sømmeligheter og ikke gi årsak til forhånelse, vanære eller forakt for det embede, hvortil skolens ungdom med tiden kunde aspirere, og da han tvert imot *leges scholasticas* [skolelovene] ved sitt eksempel forfører dem til å vike bort fra sand gudfrykt og likeså fra den ærbødighet som det hellige embedes verdighet krever, så har vi ifølge Guds ord, kongelige forordninger og recess, som strengt forbyder forakt for det hellige predikeembede, – ikke kunnet befri mag. Søffren, at han jo med sin letsindighet og forargelige tale har gjort størst urett og bør derfor miste sin skolebestilling og derfra være dømt.

Dette var 29. januar 1663. For øvrig ble hans beskyldninger mot sognepresten ansett som en æressak som hørte inn under sivilretten. Også tidligere hadde det vært sivil prosedyre mellom de to.⁵⁸⁴

26. mai 1663 anmoder Udby statholderen, Iver Krabbe, om å ta seg av hans sak; han ber om å få fortsette i sin stilling som rektor til Høyesterett har dømt. Men stattholderen avviser hans anmodning med de ord at det er biskopen som har med inspeksjon av skolen, og at han selv ikke befatter seg med den ting. Imidlertid lover Krabbe ved en annen anledning at han skal hjelpe ham det han kan, idet Udby anfører at han og hans morløse barn må få sitt livsopphold.

Det var visstnok også ved stattholderens hjelp at Udby ble ansatt som fiskal. Et slikt embede ble opprettet samme år som Udby ble avsatt. Fiskalen skulle fra først av være en slags politispion som især skulle etterspore "om nogen uformodede forsamlinger, forræderi og oprør kunde være forhaanden eller bringes paa bane", eller "om nogen enten hemmelig eller aabenbar skulde understaa sig os eller vores kongelige arvehus med forsmædelig bagtalelse at forulempe".⁵⁸⁵ Senere ble fiskalens instruks utvidet, idet han også skulle påse at det ikke skjedde underslag med hensyn til de kongelige inntekter. Først

584 Dette er nevnt flere ganger i *Statholderskapets ekstraktprotokol*, bind I, 1662–1664.

585 Oscar Albert Johnsen: *Norges Historie V*, s. 21.

var det ansatt en generalfiskal, men senere flere underfiskaler. Det er visstnok en slik stilling Udby har fått. Men i 1670 ble det norske fiskalvesen lagt under generalfiskalen i Danmark. Ved denne tiden må Udby være død, for 17. august 1671 ble det holdt skifte etter ham ved Aker og Follo skifterett.⁵⁸⁶ Hans etterlatte innbo var da innsatt i Aas prestegård, og blant dette er oppregnet flere poster som "Schilderi", verdsatt til 15 rdl., trevarer, sengeklær, linklede o.s.v., alt anslått til en verdi 205 rdl og 3 mark. Ifølge bemerkninger ved skiftet som ble bestyrt av sorenskriveren, må Udby ha hatt to døtre. Kanskje har hans hustru vært en datter av sognepresten Aas.⁵⁸⁷

Peder Jacobsen Holm (1663–1686)

Mens en del av skolens tidligere rektorer har fungert kun i få år, ble Holm stående i stillingen i hele 23 år, da han ble utnevnt til lektor. Han er omtalt under lektorene i kap. 5.3.2.

Niels Bjørnschov (1686–1689)

Niels Bjørnschov var rektor kun i tre år, og vi vet ytterst lite om ham. Han var født omkring 1644 og ble student fra Roskilde skole 23. mai 1662. Magistergraden tok han i København 12. mai 1675, og ble konrektor der året etter. Ti år senere, 30. mars 1686, ble han rektor i Christiania, men han døde allerede i 1689, 45 år gammel. Han sies å ha undertegnet skolens regnskaper i disse årene, ellers er det intet om ham. Han har neppe etterlatt seg skrifter.

Eiler Hirnklov (1690–1706)

Eiler Lauritsen Hirnklov var født omkring 1650 i Magleby i Flakkebjerg herred i Sjællands stift. Hans far var Laurits Eriksen Hirnklov, som en tid var hører ved Herlufsholm skole, senere sogneprest i Flakkebjerg.

Eiler Hirnklov deponerte fra Hægelse skole i 1669 sammen med en eldre bror, Henrik, som siden ble rektor ved denne skolen. Her ble også Eiler ansatt som hører i fjerde lektie den 20. mars 1675. Etter at skolens rektor, Peder Foss, var blitt forflyttet til Vor Frue skole i København, ble Hirnklov i 1676 hører i femte lektie der. Etter å ha vært der et års tid tok han bacalaurgraden den 29. mai 1677. Han arbeidet ved nevnte skole i nærmere 14 år, og ble så rektor i Christiania 5. juli 1690. To år etter, 4. mai 1692, reiste han til København for å ta magistergraden.⁵⁸⁸ Hirnklov var rektor ved Christiania katedral-

⁵⁸⁶ *Akers skifteprotokoll*, fol. 138, Statsarkivet.

⁵⁸⁷ Kfr. *Statholderskapets ekstraktprotokoll*, bind I, s. 271f.

⁵⁸⁸ Hundrup i *Roskilde skoleprogram* 1861, s. 42. I 1679 skrev han et bryllupsdikt til Peder Foss; *Bibliotheca Danica* bind III, sp. 1100.

skole i 16 år. Han døde i 1706 og ble begravet 20. april. Det sies følgende om ham:

Formedelst [på grunn av] hans alderdom og idelige [kroniske] svakhet var skolens accidenser [tilfeldige inntekter, biinntekter] kommet i sådant forfall, at de efter hans død måtte inndrives ved rettens midler endog hos fire velhavende borgermenn. Og da hans regnskaper blev revideret i 1708, befantes de å være i mislig stand, spesielt, hva degnepengene angikk.⁵⁸⁹

Hirnklov hadde under de senere årene av sin rektortid måttet arbeide under ugunstige forhold med hensyn til skolens lokale, noe som vel ikke helt kan unnskyldes ham. Det samme måtte også hans etterfølger Rasch gjøre, og han holdt likevel orden i papirene.

Dessuten var huset så altfor lite. Konrektor og hørere måtte bo ute i byen og fikk ikke mer enn seks rdl. årlig hver til husleie. Rektor hadde 24 rdl. Han kunne heller ikke føre noe tilsyn med skolen, da den etter hvert måtte flytte til forskjellige steder i byen. Disse uheldige forholdene varte som vi har sett helt til 1719.⁵⁹⁰ Etter Hirnklovs død ble skolen bestyrt av konrektor Johannes Schrøder, til Rasch tiltrådte.

Rektor Hirnklov har skrevet noen mindre ting. I likhet med de andre lærerne ved skolen bidro han til slottsprest Quislings før omtalte bok *Solatium relapsorum* [Trøst for dem som har falt igjen]. Foran et latinsk dikt har han en hyldest til utgiveren i følgende ordelag:

E pio eruditoque Scripto quod est vere, ut præfert titulus, Solatium Relapsorum, veluti certa iterum, iterumque Lapsis solatia ita nobilissimo et plurimum venerando Auctori Amico, & Gentili maximopere colendo perennem a Relevatis & Lectoribus quibusque venerationem gratulatur.

Hilarius L. Hirnklov, Sch<olæ> Cathed<ralis> Christian<iensis> R<ector>, Christianiæ 1697.

[På bakgrunn av det fromme og lærde skrift som i sannhet er, slik tittelen viser, en trøst for dem som har falt igjen, altså virkelig trøst for dem som er falt om og om igjen, slik gratulerer i ærbødighet den meget edle og høyerværdige Forfatter, Venn, Frende, som i aller høyeste grad bør dyrkes evindeligen av dem som er oppreist igjen, og av alle lese-

589 Statsarkivet i Oslo. Oslo stiftsdireksjon A-11085, serie Iea Skolevesen - pakkesaker I: Byene. Katedralskolen, eske 1 (1631–1733).

590 Se kap. 5.3.1 "Lokaler, økonomi og drift".

Siste del av *Hilarius* [Eiler] Hirnklovs dikt i Qvislins oppbyggelses-
 bok *Solatium relapsorum* [Trøst for
 tilbakefallerne] fra 1697. Hirnklow
 var skolens rektor 1690–1706.

re, Hilarius L. Hirnklov, Christiania katedralskoles rektor,
 Christiania 1697.]

Tidligere hadde Hirnklov skrevet et latinsk dikt og en grav-
 skrift over den før nevnte rektor Foss, København 1680. Videre
 et latinsk dikt i Jonas Ramus: *Ulysses et Otinus unus et idem*
 [Odyssevs og Odin (er) én og den samme], København 1702.
 Videre har han etterlatt seg to manuskripter, nemlig "Hirn-
 klovs rimfrie vers" og "Introduction til alle Tiders Kirkehisto-
 rie".⁵⁹¹

591 "Hirnklovs rimfrie vers" og "Introduction til alle Tiders Kirkehistorie"
 finnes i Deichmanske samling (nr. 92). Red.: Begge disse tekstene omtales i
 Deichmanske biblioteks trykte katalog under nr. 92, men det fremgår ikke
 av den at Hirnklov er forfatteren. Den første utgjør bladene 1–10 i nr. 92 og
 begynner slik: 'Aarle stod Hercules op en Morgen i første sin Ungdom'. Tek-
 sten inneholder 529 heksameterlinjer. Det er Carl Deichman som har ment

Jacob Rasch (1706–1737)

Selv om det tidligere har vært flere meget dyktige rektorer ved denne skole, for eksempel Jens Nilssøn, Wolf, Boesen, Herman Nilssen og Stockfleth, må man kunne si at fra det attende århundres begynnelse innledes en ny æra ved navnene Rasch, Arbien og Hersleb. Den første av disse må ha vært en meget dyktig administrator, foruten at han på mange måter var en interessert mann på flere felter, ivrig for skolens fremgang.⁵⁹²

Rasch var fra Stavanger, hvor han var født 27. desember 1669 av foreldre Michael Gundersen og hustru Sophie Rasch.⁵⁹³ Hans far var i sin tid sorenskriver i Jæren og Dalane og levde ennu i 1704, og hans mor var en søster av den Jens Rasch som var rektor i Christiansand fra 1666–1670, og som siden ble borgermester der i byen. Michael Gundersens sønner antok navnet Rasch, og av dem var det en som het Lars, og som ble sogneprest i Håbøl.

Den Rasch vi behandler her fikk først undervisning hos historiografen Tormod Torfesen eller Torfæus som en tid bodde i Stavanger, senere fra 1682 til 1709 på gården Stangaland; syd for Kopervik.⁵⁹⁴ Senere kom Rasch inn på skolen i Stavanger, hvor Michael Leigh den gang var rektor, og det var også Leigh

at Hirnklov er forfatteren, uten at noen begrunnelse fremkommer. Bladene 19–22 inneholder "Introduction til disse [ikke "alle"] Tidens Kirkehistorie dediceret højædle og højærværdige hr. Biskop Peder Hersleb ved sin ankomst til Kjøbenhavn, sammenskrevet i forfølgelsens tiid i apr. Maanet 1738." Men Hirnklov døde i 1706, og hans navn nevnes ikke i katalogen i forbindelse med dette manuskriptet.

592 Det er nu 60 år siden professor L.L. Daae skrev *Efterretninger om Christiania Cathedralskole under J. Raschs Rektorat*, en grundig og interessant avhandling som var opptatt i *Illustreret Nyhedsblad* for 1858 og dessuten utgitt særskilt. Her benyttes en del av denne, men det er siden den tid fremkommet flere og nyere momenter. Om Rasch er det bl.a. skrevet af Rørdam i *Historiske Samlinger og Studier* bind I 1891, s. 452–455, 457, 495–498, 503–505; Suhms *Samlede Skrifter* bind XV, s. 315f.; J. Chr. Berg i *Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie* bind V, 1837, s. 341f. og Nyerup i *Minerva* for november 1787. Et brev som (sansynligvis) er adressert til Jacob Rasch er utgitt av Rørdam i *Kirkehistoriske Samlinger* 5. R bind I, 1901–1903, s. 251–255; Red.: Se også Laila Aases biografi i *NBL* 2, s. 215f.

593 Moren var datter av lagmann i Stavanger, Jacob Rasch, som innehadde denne stillingen fra 1646 til sin død i 1654, og hustru Anna Mogensdatter, datter av sogneprest i Onsø Mogens Pedersen.

594 Tormod Torfæus (Torvesen) var islending, født 27. mai 1636, død 83 år gammel, den 31. januar 1719. Han var først gift med Anna Hansdatter som hadde vært gift to ganger før, første gang med lektor Laurits Jonsen, som eide hus i byen; det var gått over til Torfæus. Etter at dette var solgt hadde Torfæus visstnok et annet hus. Hans kone hadde også arvet nevnte gård Stangaland, hvor Torfæus tidvis har bodd før han flyttet dit for godt. Disse tingene synes å fremgå av de dokumenter som er trykt i *Samlinger til Stavan-*

som dimitterte Rasch til universitetet i 1688.⁵⁹⁵ Da Leigh i 1696 utgav sin *Commentarius in Prophetum Obadiah* [Kommentar til profeten Obadja], var det flere av hans elever som skrev æresvers til ham; etter den tidens skikk ble diktene trykt i boken. Rasch skrev en gratulasjon på latin og andre lærde sprog. Her er et parti:

*Gratulamini ergo Vobis; & etiam mihi:
Eundem enim, quem in schola olim ab hoc
Magistro hausì,
Doctum ab ore & calamo pendentem humorem,
Jam quoque attraho subtilissimum, quem stillat
cerebrum, rorem.
Tunc doctisonum audiui PHILOGUM,
Nunc mellifluum delibo THEOLOGUM.*

[Altså: gratulerer til Dem, og også til meg! For den samme lærde væsken som jeg for lenge siden på skolen drakk fra denne magister da den hang fra hans munn og penn, tar jeg til meg også nå, den subtile dugg som hjernen utsondrer. Dengang hørte jeg den lærdklingende FILOG. Nu nyter jeg den honningflytende TEOLOG.]

I 1696 tok Rasch magistergraden på en disputas:

Urinæ Decoloratæ, seu Theses Physico-Medicæ De Signis dubiis & infidis, quæ in Orchestra Medicorum, ex Urinarum coloribus desumuntur, Quas Accurante Supremo Numine & Annuente Facultate Philosophica in Regia Universitate Hafniæ ἀντιλεγόμενων publicis discussionibus exponit M^agister> Jacobus Rasch, Una defendente Petro Holmio in Auditorio Inferiori die ... Decemb. 1696. horis antemeridianis solitis.

[Avfarget urin, eller fysisk-medisinske teser om tvilsomme tegn som legestanden henter fra farge på urin – teser magister Jacob Rasch, ved Guds hjelp og med tilslutning fra det filosofiske fakultet, fremsetter for offentlig diskusjon med opponenter ved Københavns kongelige universitet med Peder Holm som defendent, i Nedre Auditorium, ... desember 1696, til vanlig formiddagstid.]

gers historie II av rektor Erichsen, side 435, 450, 459, 468 og 509. Red.: Se også Titlestads biografi i NBL 2.

595 I immatrikuleringsprotokollen står det *Jacobus Rasch e Schola Stavangriensi* [Jacob Rasch, (student) fra Stavanger skole].

Jacob Rasch, Katedralskolens rektor fra 1706 til 1737. Rasch var etter alt å dømme en god mann for skolen, opptatt som han var av både pedagogiske og økonomiske forhold. Elevtallet økte betraktelig i hans tid, og han skjenket en stor bokgave til skolen. Maleri av ukjent kunstner, restaurert av Ole Dørje Haug (1888–1952).

Man skulle tro at dette var en medisinsk avhandling om den urinale farve eller farvestoffet i urinen, men det er et resonnement over de tvilsomme og upålitelige tegn som datidens leger tillia den mindre eller mer farveløse urin – et resonnement nærmest av filosofisk art. I denne avhandlingen har han også et avsnitt om overtro i Norge, der han taler om "Huldrvætter eller *subterranei* [underjordiske], Aasgarsreyen, Nycken og Fræmsynte",⁵⁹⁶ og uttrykker det syn at hvis det skrives mye om slike ting, kan det styrke allmuen i deres overtro.

Året etter, i 1697, sendte oversekretær i København, Mathias Moth, en oppfordring til åtte danske og norske biskoper om å få fremtredende menn til å samle materiale til en norsk ord-

⁵⁹⁶ Red.: Ifølge D.A. Seip 1923, s. 189, er Raschs omtale av de underjordiske osv. å finne på s. 222 ff. i *Urinae decoloratae* 1696.

bok.⁵⁹⁷ Skjønt Rasch ikke var noen fremskutt person ennå, har han også i høy grad interessert seg for denne sak, og han har utvilsomt hatt planer om ved reiser i Norge å gjøre innsamling av ordforråd. Dette vil sees av det brev han har sendt til Moth. I en brevsamling om denne sak er det også ett fra presten i Sogn; Ivar Eriksen Leganger, likeså to fra Torfæus til Leganger, skrevet på Stangaland.⁵⁹⁸ Disse brev viser hvilken interesse det var i denne tiden for norske ord og sprogformer til forskjell fra dansk. Således har presten Peder Torbensøn Arctander undersøkt Vossemålet, Knut Pedersen Harbo folkemålet på Sunnmøre o.s.v. I *Torfæana* inngår en tekst med følgende overskrift:

Circa brevissimam Sogniæ chorographiam. Vocabula qvædam juxta conjecturam Danice quidem exposita, sed qvæ veriore & genuinam Etymologiam e prisca vetustate adhuc desiderant.

[Om en meget kort landbeskrivelse av Sogn. Visse ord er lagt frem sammen med en gjetning på dansk, men som ut fra sin alder til nå mangler en sannere og ekte etymologi]⁵⁹⁹

Hadde dette arbeidet gått frem den gang, ville kanskje de sproglige forhold i vårt land vært annerledes i nutiden enn de er.

For Rasch ble det ikke noen reiser i Norge i anledning av denne saken, men det har sin interesse å se, hvor ivrig han var i denne retning. Hans brev til Moth er følgende:

Fra Jacob Rasch, Stavanger (29. januar 1698).⁶⁰⁰

Min naadige Herre.

Dend store omsorg Eders Excellence, iblandt andet høywictigt oc høypriseligt, har oc draget udi en Schrivelse dat: d. 4. Dec. till Doct: Hans Munch, for disse Rigers reputation tungemaalene anrørende, icke mindre end udlændinge for sine, oc Vore Islandi for sit sprog, anlediger mig at anmelde udj underdanigste ærbødighed min inclination for *Publicum Bonum* i saadanne philologische sager. Mine *principia* til dette oc andet kand af et naadigt øye observeris nogenledis af *Auctariis* [vedleggene] til en min Disputation

597 Red.: Om dette skriver Didrik Arup Seip i *Maal og Minne* 1923, s. 187–189.

598 Noe av dette materialet inngår i Torfæus: *Torfæana*, som Suhm utgav i 1777. Korrespondanse mellom Leganger og Torfæus 1693, s. 150–170.

599 Torfæus: *Torfæana*, s. 170–182.

600 Dette har professor Didrik Arup Seip funnet i Den arnamagnæanske samling i København og utgitt i *Maal og Minne* 1923, s. 192f.

De Urinis Decoloratis offererit [fremlagt] med Eders Excellencis Nafns inscription d. 22. Dec. forleden [forrige (år)] 1697. Dette bevidnis oc med mine anmerkninger til Hr. Peder Syv i en missile af d. 11 Marts afvigte [siste (år)] 97, med hans paafølgende svar af d. 17 *ejusdem* [samme måned], hvorudi jag gav hannem at betracte i sin udgivne prøve⁶⁰¹

(1) *orthographiam*, at mand icke skulde saa meget følge de gamle af brug komne orthographiske regler, saasom *consuetudo* [sedvanen] nu vil have andet; ieg beviste mit propos af det syriasche oc franske tungemaal, begge viger nu fra de gamle tiders proprieteter

(2) *defectum vocum*, at der fattedis sære ord i Bibelen og Loven, saa fant ieg nest efter aabod (hvilket er ej nok givet paa latin af hr. P.S. *additamentum* [tillegg, vedlegg]) burde indførís aabodsfald, som er *terminus juridicus* i Norske Lovs 5. bogs XIII Cap. P. 875 brugelig (NB. *in indice Juris Norv<egia> extat* aabodsfald, *sed in ipso contextu* aabudsfald)⁶⁰² oc bemerker dend mulct delinquenter i huusemøde tildømmis [og betyr den mulkt de som er skyldige i husskade (?) ilegges]

(3) – endelig foruden andre instantier [tilfeller], protesterede jeg imod ham, om icke det norske Sprog saa vel kunde vorde i agt taget som Englisch, Tydsch, med flere fremmidis indførte ord; ieg meente med bedre føye, for Riget Respect. Indbyggerne contribuerer og gierne dertil oc *Norvegi* kand maaschee bedre give *radices et themata vocum* [ordenes røtter og temaer] end de danske.

Kunde min intention oc arbeyde i dette verk tjene det gemeene beste til behag og nytte, da vilde ieg gierne derfor *seponere* en stund itzige *studia inprimis Theologica* [dvs. da vilde jeg gjerne legge til side en stund de nuværende studier – især teologiske jeg nå driver], hvorved jeg haaber, *Deo propitio* [om Gud er velvillig], at nyde brød i dette rige. Jeg

601 Peder Syv: *Prøve paa en Dansk og Latinsk Ord-Bog, Item Specimen Latino-Danici*, Kbh. 1692. Her sier Syv bl.a.: at stammen til danske ord "bør fornemmeligen at søges i disse Nørre Sproge, saasom Islandsk, Svensk, Norsk" (§ 3). Han sammenligner oftere med tysk og engelsk; men har av og til også ord med N. tilføyd. Red.: Denne boken har vi ikke sett. Den finnes i Gunnerusbiblioteket.

602 Red.: Dvs. stavemåten i indeksen avviker fra stavemåten *in ipso contextu*: i selve konteksten. Åbod betyr erstatning for skade, særlig på hus, istandsettelse.

har engang consuleret Justitsraad Vinding⁶⁰³ om saadant *Lexicon Latino-Dan<icum> et Norveg<icum>* som er hos os saa højlig i skolerne fornøden. *Coldingius*⁶⁰⁴ har vel brudt isen oc der til er jeg oc inclinerit [innstilt på], mine *manuscripta* skal med tiden det udvise. Det er got, Provster, Præster oc andre samler ord, men at indføre hver sogns Dialect er noget umueligt, formedelst udtalen, hvorudi det meste bestaar, at ieg intet schal melde om ufornødenhed, som kand seis af de franske oc engelsche *Lexicis*. Der er oc fornøden, at *phrases* oc *Adagia* [ordspråk] samlis; saa findis vel her oc der saadant allerede af Præsterne sammenschrevet, som ieg oc har seet et manuscript hos Secraiterer Johan Didrik- sen. Men, om ieg maatte indføre min meening, skulde det kandsche icke være utienligt, om en vis person blev her til ordinerit, som kunde nyde kongelig benaadning, med fri rejsepas eller et stipendium at [for å] reyse Norge igiennem til grundeligere opliusning udi det de andre skriver, saa oc selv lære dialecterne, samle manuscripter, udskrive paa pergament skrevne breve med meere tilhørende, saadan er vel grundet i Islandsk oc andre sprog samt historierne, kunde best være dyctig at castrere de andris Rapsodier.⁶⁰⁵ Overalt understaar [påtar] ieg mig at sende *pro re nata* [i sakens anledning] en liden Extract af nogle ord ieg for mig selv havde samlet, siden sistleden Sept. Maanet Anno 97, da ieg nød dend naade at tage afschied med Eders Excellence i meening at besøge mine forældre i Vinter. Ieg haver seeniste gang stedse 7 aar continuerit paa Kiøbenhafns Academi, hvor jeg ej har nødt noget stipendium. Det var mig ellers imedens icke ræt muelig, særlig at solidere mig til alle forekommende occasioner; dog vil Gud jeg tilkom- mende Martii maanet igien nedkommer, til min lyckis fortsættelse, vil jeg perfectionere mig i muelige maader, ifald jeg her udi kunde blive brugt forhaabende Eders Excellence høygunstelig paa den reflectere, som i nogen maade har gjort sig dyctig at tiene, baade *in Ecclesia* oc *Re- publica* [i kirken og staten].

603 Visstnok filologen, kansellisekretær Rasmus Vinding den yngre (d. 1727). Bemerkning av professor Seip.

604 Paul Jensen Kolding (Colding) ble i 1605 rektor i Aalborg og i 1622 for- stander for Herlufholms skole. Han hadde stor anseelse som leksikograf og kirkehistoriker. Rørdam i *DBL 1*, bind IX, 1895.

605 Red.: Så vidt vi kan tyde dette, uttaler Rasch seg her ironisk overfor tid- ligere forskning. Selv går han inn for en faglig forsvarlig behandling av det norske språket. Rapsodisk: sammenrasket, usammenhengende.

Eders Excellencis naade vil ieg stedse forlade mig til som
ieg oc lever efter schyldighed.

Stavanger d. 29. Jan.
A<nno> 1698.

Eders Excellencis
Min naadige Herris
underdanige client
oc ydmyge tiener
Jacob Rasch.

Av dette skrivet sees bl.a. hvor nødvendig forfatteren har ansett det at skolen kunne få et latinsk-dansk-norsk leksikon, selv om Paul Jensen Colding hadde utgitt *Etymologicum Latinum* [Latinsk etymologi] med dansk oversettelse, men nu var boken nærmere hundre år gammel.⁶⁰⁶ Den samme hadde også utgitt *Dictionarium Herlovianum* [Ordbok for Herlufsholm (skole)], 1626. Av brevet ser vi også at Rasch i januar 1698 var hjemme i Stavanger, men året etter har han kanskje vært i København, for da har han utgitt et skrift der:

Abdas in aula, seu subitariae quædam cogitationes circa persecutionem Persicam ... conamine Jacobi Rasch & respondentis Broderi Hørup.

[Abdas i kongepalasset, eller hastige tanker om den persiske forfølgelsen, i et forsøk ved Jacob Rasch og respondenten Broder Hørup, København 1699.]⁶⁰⁷

I 1702 har Rasch skrevet et bryllupsdikt til oberstløytnant Christian Georg von der Osten og Anna Dorothea Giedde.

Et års tid etter ble han hovmester hos geheimeråd, admiral Fredrik Gedde, men denne stilling har han nok ikke hatt særlig lenge, for han sier selv at han har oppvartet lektoratet i Christiania mens Trellund var i Italia. Da dette var i årene 1701–1704, må dette vikariat ha stått på i 1701, neppe lenger. For da Torfæus utgav noen av sine betydelige verker, *Historia Vinlandiæ antiquæ* og *Grønlandia antiqua* [Det gamle Vinlands historie, og Det gamle Grønland], hadde han som kommisjonær for trykkeren Jacob Rasch, fra 1702, da hans hittilværende kommisjonær Arne Magnusson reiste til Island. Torfæus trådte nemlig ikke i direkte forbindelse med boktrykkerne, i dette tilfelle Jo-

606 Red.: Bokens tittel er *Etymologicum Latinum, in quo dictiones Latinae ab originibus ... traduntur, traduntur, deducuntur & explicantur ... addita etiam Danica interpretatione*, [Latinsk etymologi, der latinske ord presenteres, avledes og forklares fra sine røtter, og med dansk oversettelse lagt til] Rostock 1622.

607 Red.: Det dreier seg om Abbas I av Persia (1571?–1629?). Både dette og det neste skriftet ser ut til å være utgitt for disputas med respondent.

han Lauretsen, men hadde en kommisjonær.⁶⁰⁸ De to nevnte verk utkom dog ikke før i 1705 og 1706, mens håndskriftet var ferdig i år 1700.

Mellom Rasch i København og Torfæus på Stangaland er det en flittig korrespondanse om trykkaffærer, som begynner 1. september 1702 og varer til 28. mars 1705.⁶⁰⁹ Men den 3/8 1706 er det et brev fra Lauretsen til Rasch angående en regning; det begynner slik: "Etter Contract med Hr. Rector Mons<ieu>r Jacob Rasch paa Hans Kongl. Ma^{ts} Historie-Skrivers, Mons<ieu>r Torffæus hans vegne ...". Det ser ut til at Rasch har vært i København fra 1702 og at han da har forestått trykning av noen verker av Torfæus helt til 1705, og at han i 1701 har vært i Christiania som ovenfor nevnt, likeså en tid i 1705 i anledning ledige stillinger.

Sannsynligvis er det på denne tiden biskop Hans Munch⁶¹⁰ har lært ham å kjenne, og det er da rimelig at biskopen etter rektor Hirnklovs død 15. april 1706 har ønsket at Rasch ville søke denne stillingen, fordi "hans *capacité* og *conduite* er nok som erfaret".⁶¹¹ Rasch ble da også ansatt i rektoratet; konrektor Johannes Schrøder hadde bestyrt det i månedene etter Hirnklovs død. Ved Raschs ankomst til skolen var det bare syv elever i mesterlektien, noe som ikke er så påfallende. Det sies om ham at han hadde gode *dona docendi* [talenter for å undervise], og at skolen fra den tid begynte å få søkning fra andre byer. Flere av skolene hadde dengang mindre dyktige rektorer, for eksempel Krag i Trondheim og Møinichen i Bergen. I Christiansand hadde forholdene lenge vært slette, noe Hans Munch meget vel kjente til, da han hadde vært biskop der. Skolen i Christiania kan nok derfor i denne tiden ha fått elever langveis fra, skjønt neppe mange.

Rektor Rasch var ved sin ansettelse 37 år og ugift. Fire år etter inngikk han ekteskap med Anna Dortha Herkulesdatter Weyer i Kragerø.⁶¹² Hun arvet ganske betydelige midler, bestående av jordegods i det daværende Bratsbergs amt, men

608 Svend Dahl: "Forfattervilkaar i Holbergs Tidsalder: Thormod Torfæus og hans Bogtrykkere", *Nordisk Tidsskrift för bok- och biblioteksväsen*, I, Uppsala och Stockholm, 1914, s. 335.

609 Denne er trykt i nevnte avhandling av Svend Dahl, som gir henvisninger til manuskriptene på s. 336f.

610 Den danskfødte Hans Munch var biskop i Christiansand fra 1694–1699 og i Akershus fra 1699–1712. Thrap i *DBL* 1, bind XI, 1897.

611 Red.: I dette sitatet er det fransk som er markert med kursiv; fransk språk er på fremmarsj i forhold til latinen i denne perioden.

612 Hercules Weyer var fogd i Telemarken, senere byfogd i Skien. Om ham se bl.a. Finne-Grønn: "Fra Skiens ældste skifteprotokoller", *Tidsskrift for Genealogi*, bind II (1920), s. 323 og flg.

Slektsvåpen for ekteparet Anna Deichmann og Jacob Rasch malt på kirkestol i Melum kirke i Skien. Vi finner to gyldne nedadvendte piler i første felt, og to sneglehus i andre felt. Dette skal symbolisere familien Raschs valg-språk; "Skynd deg langsomt", etter keiser Augustus' motto *Festina lente*.

døde samme år som hun fikk sin arv, nemlig i 1717. Jordegodset solgte Rasch siden til hennes bror, Nils Weyer, for 6000 rdl. Ikke lenge etter hustruens død giftet Rasch seg igjen med biskop Deichmanns datter, Anne. Gjennom dette fikk han innflytelsesrike forbindelser.

Deichman, biskop i Christiania fra 1712–1730, var en mann som i sin ungdom hadde hatt lykken med seg. Han var født i København i 1671, ble hoffprest hos Christian V, ledsaget dennes sønn, prins Carl, på en 3-årig utenlandsreise, ble 1667 prest i Hellig-Aandskirken, superintendent i Oldenburg og Dehnenhorst, biskop i Viborg og 10. september 1712 i Christiania. Men etter Fredrik IVs død falt han i unåde hos Christian VI. Uten videre ble han avsatt fra sitt embede, og det ble innledet en streng undersøkelse over forskjellige påståtte mislige forhold ved hans embedsførsel. Kun et halvt års etter døde Deichman, som ikke hadde kraft til å overstå denne skjebne. Han var da nærmere 60 år.⁶¹³

613 Om Deichman er det skrevet meget: Krog i *Samlede Efterretninger om Viborg by*, s. 122–129 (om året 1717); Else Deichman i *Norsk Tidsskrift for Videnskab og Literatur*, 1848, s. 184–186; Schnitler i *St. Hallvard* 3 (1917), s. 106f.; i *Skilling-Magazin* 1862; Holm i *DBL* bind IV, 1890 o.s.v. Red.: Se også Supphel-

En begivenhet som har en viss forbindelse med Deichman er den følgende. Vi husker at Rasch var virksom for å skaffe skolen et anstendig lokale, og at dette lyktes i 1718. Den latinske oration som han holdt ved innvielsen ble trykt; senere ble talen kritisert av Andreas Hojer for dens mindre gode latin. Kritikken utkom 1721, i et ganske nytt dansk tidsskrift, *Nova Literaria*, som Hojer selv var utgiver av.⁶¹⁴ Etter at Hojer hadde kritisert Raschs tale fikk biskop Deichman tidsskriftet forbudt.⁶¹⁵ Imidlertid må det senere ha kommet i stand en forsoning mellom biskopen og Rasch på den ene side og Hojer på den annen, for det foreligger en ganske vidløftig og vennskapelig korrespondanse mellom dem.⁶¹⁶

I 1718 sendte mag. Rasch sine *Metæ Scholasticæ*⁶¹⁷ til Hojer for å høre hans mening om dem. Hojer unnskylder seg med at han har for liten tid til å komme med noen kritikk, men han sier bl.a. følgende:

Det kunde være baade til *Auctoris, Instituti* og *Scholens* [forfatterens, undervisningens og skolens] største ære at intimere disse *Colloquia* ved et ordentlig *Programma in Vernacula* [på morsmålet], som viisde: 1. hvad slette Tanker den almindelige Schole baade i gamle og nyere Tider sig hafde paadraget, som en rettm. Schole Mand maatte ey saa meget fortryde paa, som ansee for Klipper, hvilke Ungdommen maatte anvise at evitere [unngå (av lat. *evitare*)]. Ved (a) at *raisonere ex tempore* [resonnere ektemporalt, uforberedt] fornuftig over forefallende Ting. (b) at paaagte alle dem forekommende, enten nye eller gamle vanskelige sager, for deraf i sin Tid at finde den rette Nøtte [nytte]. Intet var en fornuftig Mand og Undersåt nest theologiien mere fornøden, end at tale og *raisonere*, at possedere [beherske (av

len: *Den politiske bisp*, 1989, og "*Deichman, Bartholomeus*", *NBL* 2, s. 317f.

614 "Andreas Hojer var utvivlsomt en af de mærkeligste Mænd blandt dem, der virkede her i Landet i første Halvdel af det 18de Aarhundrede. Meget forskjellig er han bedømt. I sin Levetid fandt han ikke ringe Modstand og har vistnok haft ikke faa Misundere." Rørdam: "Bidrag til Andreas Hojers Levned" i *Historiske Samlinger og Studier* 1891, s. 339f.

615 R. Nyerup: *Udkast til en historie om de latinske skoler*, 1804 s. 161f.

616 Rørdam, "Bidrag til Andreas Hojers Levned", s. 453. De originale brev er å finne i Deichmanske bibliotek i Christiania, skriver Rørdam, med avskrift i den bøllingske samling i Det kgl. Bibliotek i København. Disse brevene inngår i Rørdams "Bidrag".

617 Red.: Latin *meta* (og i flertall *metæ*) er en søyle i hver ende av veddeløpsbanen; hestene måtte springe rundt disse søylene i hver runde. Skolens vendesøyler eller milepæler er, som Aas forklarer, en slags læreplan. De gjengis i kap. 3.1.6 "Rektor Raschs *Metæ scholasticæ*, 1720".

lat. *possidere*)] sit Fædrene-Sprog i en tilstrækkelig Grad, at viide hva Landets Love af ham Krævede og at lære at vogte sig for Lovkroge, hvori mange Godtfolks Rygte og Velfærd i blandt bliver hængendes o.s.v.

Den her nevnte korrespondanse er begynt i 1726, altså syv år etter kritikken over Raschs tale. Skjønt Rasch altså ikke var noen perfekt latiner, kan dette ikke forringe hans fortjenester på andre hold. Da skolens nye lokale var tatt i bruk gav han atskillige bind av sin boksamling til skolens bibliotek,⁶¹⁸ og da konrektor Johannes Schrøder i mange år hadde vært sykelig, påtok Rasch seg gratis å overta hans undervisning.

I 1720 utgav Rasch et skrift som kan betraktes som en arbeidsordning ved skolen eller en slags timetabell eller læreplan som er brukt i hans tid.⁶¹⁹

Ellers tok Rasch seg av mange ting. Det var blitt ugreie med to av skolens legater, nemlig Jørgen Philipsens, opprettet i 1685, opprinnelig 3000 rdl. i jordegods. men inntekten var etter hvert blitt så forringet at det ikke kastet mer av seg enn 40 rdl. årlig til fordeling blant elevene. Det skal da ha vært Raschs fortjeneste at han fikk godset solgt ved auksjon, der det høyeste bud ble approbert 25. august 1727. Ved dette ble avkastningen av legatet mer enn dobbelt så stor som før. Rentene skulle nu utdeles til seks lære villige skikkelige og fattige disipler, "så hver kunde få 20 rdl. årlig og det udi 3^{die} år". Den gang var dette ikke små stipendier, og av Daae er denne transaksjonen fremhevet som en særlig fortjenestefull handling av Rasch.

Det var en alminnelig foreteelse at leilendingsgods som i mange år hadde innbrakt lite, ble satt til auksjon i Christiania til selveiere, ettersom "tiderne" gikk opp. Som eksempel kan nevnes at den ovenfor omtalte Hojer spør Rasch i brev av 11. desember 1734 om råd for å forbedre inntekten av tienden av Løten, Stange og Romedal, som da var 922 rdl.⁶²⁰ I dette brevet taler Hojer om muligheten av å holde auksjon i Christiania. Noe lignende var tilfellet med renten av Ludvig Munks legat, hvis jordegods ble solgt i 1730.

I et kongelig skriv av 18. juli 1729 ble rektor Rasch rost for tro, flid og nidkjærhet. Rosen ser ut til å ha vært vel fortjent; i tillegg til å ha ordnet opp med Jørgen Philipsens legat hadde han forhøyet stipendiene av egne midler i en periode da renten av legatet var liten.

618 Se videre kap. 3.6.2 "Bokgaver på 1700-tallet".

619 Se kap. 3.1.6 "Rektor Raschs *Metæ scholasticæ*, 1720".

620 Hojer bodde i Danmark, men for sine forskjellige funksjoner var han blitt lønnet med nevnte tiender,

Skolens elevtall økte i denne rektors tid, så det kom opp i 78, et den gang usedvanlig høyt tall. Rasch er også bemerkelsesverdig ved at han skrev skoleprogrammer på norsk i en tid da latinen fremdeles var overmektig i skolen. Dette kan kanskje forklares ut fra den interesse han hadde for norsk språk, vel for en mindre del fra hans forhold til det latinske. Det ene norske programmet har tittelen *Tabel over de Indkomster og den Underholdning, som Disciplerne udi Christiania skole kunde nyde*; det andre er *Tabel over Informationen udi Christiania Schole* – begge fra 1720.⁶²¹ Det første handlet om accidenser [biinntekter], det andre om hans *Metæ scholasticæ*.⁶²²

Et annet skrift er dette:

Aarlig erindring paa den 13de Julii, da Christiania ny Skole-huus blev indviet, overværende Kong Friderick den Fjerde den 13de Julii Anno 1720 igjen udi en kort Tale ihukommed og af en god Ven fordansked til sine Landsmænds Fornøjelse. København 1721, 165.⁶²³

Innholdet er vesentlig en lovprisning av kongen, dronningen og kronprinsen og slutter slik: "Efterkommere maa see og bekiende, at disse Nordiske Riger ere til ævig Tiid velsignede."

Endelig er det to små bøker i Karen Brahes bibliotek, klosterbiblioteket i Odense, ifølge trykt fortegnelse over dette, nemlig en trykt tale på latin og i dansk oversettelse:

C III, 21 *Oratiunculam hancce in Gloriam Augustissimæ Danorum, ut et Norvægorum Reginæ, Sophiæ Magdalenæ, in Cathedra Gymnasii Metropolis quæ Norvegiæ est, Christianiæ, publice habuit pereximiam Indolis Adolescentulus, Nobilissimus nempe et excellentissimus Otto Manderupius Comes Rantzowius Anno Salutis humanæ MDCCXXXII die, qui Augustissimæ Reginæ est natalitius, XXVIII Novbr. Anno peracuti Ingenii Oratoris XIII. 1732. 4°. 14 bl.*

C III, 22 Denne Oration haver en ung Herre, som har et vacher og fortreffelig nenne, neml. Hans Exellente, Høy og Velbaarne Otto Manderup, Greve af Rantzow sammenskrevet, og, til Vor Allernaadigste Dronning, Sophiæ Magdalenæ, Dronning til Danmark og Norge, Hendis høje

621 Disse programmene finnes ikke i Universitetsbiblioteket eller i Deichmanske; heller ikke er de oppført i Carl Müllers katalog over skolens boksamling. Red.: De finnes i Det kgl. bibliotek i København.

622 Det første programmet er nevnt av Nyerup i *Kjøbenhavnske Lærde Efterretninger* 1800, s. 371f., på grunnlag av Rosteds program av 1800, det andre er gjengitt i Nyerup: *Udkast til en Historie om de latinske Skoler i Danmark og Norge*, s. 162–166.

623 Dette skriftet finnes ikke i skolens bibliotek.

ære og lov, offentlig holdet paa Cathedra udi *Gymnasio* i Christiania i Norge, Aar 1732, D: 28 Novembr., som var Høistbemelte Vor Allernaadigste Dronnings Geburtsdag, da Orator Selv var i sit Alders 13 aar, og viiste udi sin oration dog en stor skarpsindighed. (Oversat fra latin af Poul Jensen Thoring). 4°. 13 bl.⁶²⁴

Denne gutten var sønn av vicesatholderen, grev Christian Rantzau. Gymnasiet som nevnes er Katedralskolen; gymnasiet var jo forlengst nedlagt.

25. juni 1723 ble Rasch utnevnt i det ledige lektorat, etter at han i lengre tid hadde utført arbeidet stillingen medførte. En slik dobbeltstilling som rektor og lektor ville han neppe ha oppnådd uten svigerfarens hjelp. Likeså ble han utnevnt til cancelliråd.

Av andre ting er å merke at skolen i 1728 fikk en tegnemester som også skulle undervise i tysk og engelsk, dessuten en skrive- og regnemester. Den første av disse stillingene ble sløyfet etter et par års forløp, og i 1740 ble det bestemt at en av hørerne skulle fungere som skrive- og regnemester. For dette arbeidet må det være gitt ekstralønn, for i skolens regnskap er notert utbetaling fra nevnte tid og til omkring 1780, blant andre til en "aritmetik" ved navn A. Erichsen. Vi kan legge merke til at også tidligere hadde to av hørerne fungert som skrive- og regnemestere, nemlig omkring 1720, for eksempel hører Poscholan i femte lektie og hører Tybring i fjerde.

I de mange årene da Rasch ledet skolen kom den inn i en ny fase, og de meget dyktige rektorer som etterfulgte ham fortsatte i hans spor. Men svigerfarens avskjedigelse og ulykke har åpenbart tatt hardt på rektor Rasch, og han døde 1. oktober 1737 etter flere måneders sykeleie, 67 år gammel. Hans enke overlevde ham med 24 år; hun oppebar etter tidens skikk nådensår av rektoratet og fikk siden av skolen en årlig pensjon på 40 rdl. De hadde tre sønner og fem døtre.

Elevers sørgevers over rektor Rasch

En varig erindring om en kjær rektor er en bok med sørgevers, skrevet av 17 elever i skolens 6. Klasse og trykt 15. oktober 1737.⁶²⁵ Av hver elev er det skrevet ett vers på norsk og ett på latin. De 17 elever som har skrevet vers, oppregnes her med sine latinske navn: *Henricus Ancher, Nicolaus Biering, Janus*

624 Denne talen er "fordansket" av Poul Thoring, prest i Jordløse. 4°. Red.: Aas skriver: "Bøkenes nummer i katalogen er 295 og 296." Vi har brukt en senere katalog, utgitt av Riising 1956.

625 Red.: *Ara perennaturæ memoriæ* [Et alter som vil huskes for alltid] 1737, se litteraturlisten del 1 under Elever. Boken finnes på Nasjonalbiblioteket.

Ara Perennaturæ Memoriae ... magistri Jacobi Rasch ... (heu quondam) Rectoris Scholæ Cathedralis quæ Christianiæ floret ... exstructa inter lacrymas & singultus a Beate Defuncti mæstissimis Discipulis & Supremæ Classis Alumnis [Alter til evig minne om magister J.R., (akk, forhen-værende) rektor for katedralskolen som blomstrer i Christiania ... opp-ført under tårer og sukk av den salig avdødes sorgfulle disipler og elever i øverste klasse], 1737. Minneordene av 17 elever er skrevet på dansk og latin.

Pharo, Johannes Blichfelt Mouw, Petrus Hagen, Gregorius Andreæ, Andreas Erici filius, Nicolaus Christianus Griis, Johannes Smidt, Martinus Finchenhagen, S.L. Bugge, Gerhardus Treschow, David Faye, Fredericus Welhelmus Poppe, Hannibal Lange, Gotofredus Waager, Johnnes Friis.

Andre sørgedikt, som antagelig er skrevet av Lars Sool-gaard, er følgende:

Hielp Gud, hvor ofte dog nu Døden mot mig pukker
Og Viisdoms Klare Lius saa idelig udslukker,
For Kort en Lærers død jeg jo begrædet har,
Og nu vor Rector Rasch, som skolens Hoved var.
Ach Væ! At nu min Pen' skal denne Tale røre,
Som jeg og andre fler med Sorrig maa udføre,
Min Pen jeg dyppe maa i Øynes Græde- Flod,
Og melde om den Sorg, som gaar til Hierte- rod,
Saa fald i Afmagt ned, min Pen, dyp dog i Taare,

Mit Hierte ængstet, ti den er lagt paa Baare,
 Som for sin Lærdoms skat var fast umistelig,
 For Skolens Tarv og Gavn oprigtig viiste sig.
 Vi ved hans Lærdoms kraft opvoxte og stod grønne,
 Mon vi betænker det? Ney, nu kan vi det skjønne!
 Leg kun hans Legem hen i Gravens mørke Vraae,
 Hans Ære og hans Roes skal i vort Minde staae.
 Jeg kysser da det Støv, jeg ønsker dig til Lycke,
 Til Lycke med din Dragt og Siælens Ære Smycke
 Med Helgens Herlighed, hvorved du prydet er
 Og nyder Løn hos GUD, som havde dig saa Kiær,
 Jeg tager nu da ned af Piletræets Greene
 Min Harpe, ti i Roe nu hviler dine Beene.
 Og ved dit Hvile-Stæd mig ydmygst bøjer ned,
 Tak Salig Siæl for all beviiste Kiærlighed.

*Membra caduca quidem⁶²⁶ necat inclementia mortis,
 sed⁶²⁷ animas nostras ista necare nequit.*

In tumulo cineres conduntur rite Beati

Qui fuit Aonii Gloria magna chori

In coelis animam servat Servator Iesus;

Raschius in coelis arma beata gerit

Ossa tegit tellus animam capit Ætheris ora,

In terra vivent Fama decusque tuum.

[Dødens ubarmhjertighet dreper riktignok de svake lemmer, men våre sjeler kan den ikke drepe. I gravhaugen gjemmes den saliges aske på sømmelig vis, han som var det Aoniske korets⁶²⁸ store ære. I himmelen bevarer Frelseren, Jesus, sjelen. Rasch bærer salige våben der i himmelen. Jorden dekker hans ben, ætherens kyst tar sjelen. På jorden vil ditt hederlige ry lenge leve!]

Erik Nicolai Arbien (1737–1745)

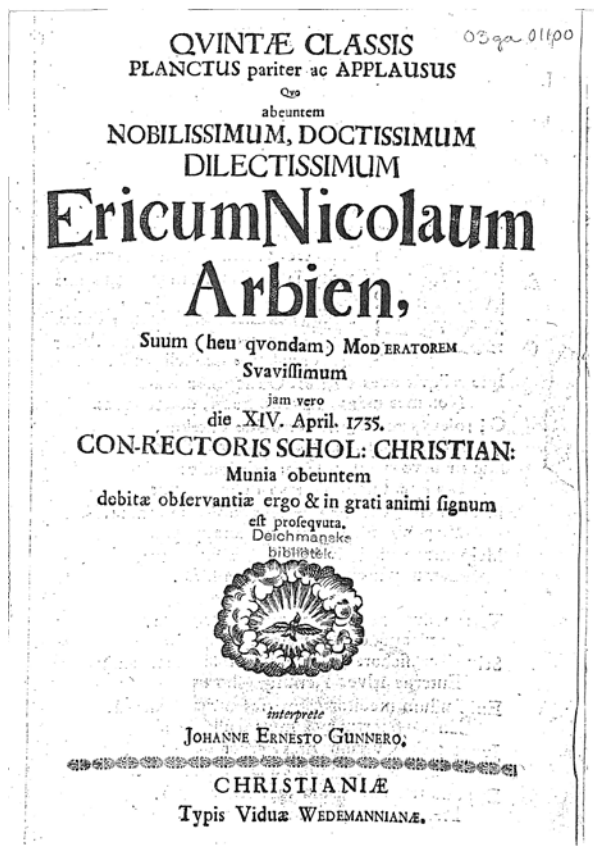
Erik Arbien var antagelig født i 1710, for han ble døpt 10. september det året.⁶²⁹ Han gikk i Christiania skole i Raschs tid og ble dimittert i 1724. Hvis fødselsåret stemmer var han da bare 14 år gammel. Ti år senere, 9. februar 1734, ble han hører i 5. lektie etter Søren Essendrop. I mellomtiden hadde han "absolveret [avsluttet, av lat. *absolvere*] sine *studia* i København

⁶²⁶ *Qvidem*: Roggen; *quidum*: Aas.

⁶²⁷ *Sed*: Roggen; *est*: Aas.

⁶²⁸ Aoner var de opprinnelige beboere av Bøotien i Hellas. Her nærmest om Musene, som oppholdt seg på berget Helicon i Bøotien.

⁶²⁹ Peter Arbins "Optegnelser" er trykt i *Personahistorisk Tidsskrift* 3. R, bind I, s. 18–22. Red.: Dette navnet har to stavemåter: Arbien og Arbin. Arbins gate i Oslo het Arbiens gate inntil 1983.

Tittelsiden til det trykte æresvers som Johann Ernst Gunnerus skrev og fikk trykt i forbindelse med at Erik Nicolai Arbien ble konrektor ved Christiania katedralskole i 1735. Gunnerus var elev av Arbien og stor beundrer av sin lærer. Han sier et sted at Arbien er "et av de største genier og lærde menn som Norge har frembragt". Arbien (1710–1745) var både hører og konrektor før han ble rektor i 1737.

og gjort sig bekjent med *professores* ved de fleste universiteter i Tyskland samt Lund i Skaane",⁶³⁰ men det kan ikke sees at han har tatt magistergraden. Ved Schjøths utnevning til prest i 1735 ble han konrektor.

Arbien (Arbin) var av svensk slekt. Farfaren var rådmann i Arboga, og navnet Arbien er dannet av dette stedsnavnet. Men Eriks far, Peter Arbien, hadde måttet reise fra hjemstedet på grunn av en duell der han drepte motstanderen, en student. Peter Arbien slo seg ned som kjøpmann i Christiania; senere forestod han anlegget av Christianias nye vannverk med åpne brønner ved hvert gatekryss. Etter fullførelsen av dette ble han vanninspektør.

En yngre bror, Magnus Gustav Arbien, født i 1716, var først sjømann, men utdannet seg siden som medaljør og gravør, foretok flere utenlandsreiser og viste seg som en meget begavet mann. Han presterte fremragende kunstverker; de kunstnere i denne retning som Danmark og Norge hittil hadde hatt,

630 D. Thrap i *DBL* 1, bind I, 1887, s. 305.

ble stilt fullstendig i skyggen. Magnus Arbien ble hoffmedaljør.⁶³¹

Rektor Arbien satte seg et minne i skolens historie ved at han 30. oktober 1744 fikk utvirket at gården Sinsen i østre Aker ble utlagt til enkesete for skolens rektor. Han døde 1. desember 1745, bare 35 år gammel.

I anledning av Arbiens forfremmelse til konrektor i 1735 skrev en av hans elever et latinsk æresvers til ham. Eleven var Johan Ernst Gunnerus, den senere biskop i Trondheim. Arbi-en skal ha øvet en betydelig innflytelse på ham, og Gunnerus anså Arbien for en av landets lærdeste menn. Ja, han kaller ham endog for ett "af de største Genier og lærdeste Mænd, Norge har frembragt".⁶³²

Jacob Peter Hersleb (1745–1781)

Hersleb er den tredje av de fremtredende rektorer skolen hadde i det 18. århundre.⁶³³ Han var fra Stod prestegjeld i Inntrøndelag, hvor han var født 23. juli 1716 av kapellan, senere sogneprest Jacob Hersleb og hustru Inger Marie Frost. I 1733 ble han student fra Trondheims skole, tok magistergraden tre år etter, hvorpå han, i 1737, kun 21 år gammel, ble konrektor her ved skolen, visstnok ved innflytelse av sin farbror, biskop Peder Hersleb. Etter åtte års forløp ble han Arbiens etterfølger som rektor og stod i denne stillingen i 36 år. 12. august 1748 ble han gift med sin forgjengers enke, Else Marie Arctander, som overlevde ham. I 1761 ble Hersleb kanselliråd, og kort tid før han døde fikk han tittelen justitsråd.

Ser man på de sørgeversene som er skrevet om ham så vel som om Rasch, får man det inntrykk at disse rektorer må ha vært meget avholdt. Selv om man kan si at det var tidens skikk å skrive slike vers, må det ha vært noe positivt bak det hele. Visstnok var skolen liten, når vi sammenligner den med nutidens høyere skoler, det var beneficier for alle elever, lærer og elev kom nær inn på hverandre, så det kunne fremkomme et nokså fortrolig forhold, men det må ha vært en viss pedagogisk begavelse hos disse rektorer som har forstått å sette følelser i sving hos de unge.

Noe av det første Hersleb fikk å gjøre var å ordne opp etter den før omtalte slagsmålshistorien.⁶³⁴

631 Om hoffmedaljør Arbien, se Meier i *DBL 1*, bind I, 1887, s. 306f.

632 Gunnerus' uttalelse i Jens Worm: *Lærde Menn*, bind III, s. 272.

633 Om Hersleb, se Bernt Moe i *Tidsskrift for den Norske Personalhistorie*, 1846, s. 41; Daae i *Historisk Tidsskrift* 3. R bind I (1890), s. 50; Arbin i *Personalhistorisk Tidsskrift* 3. R bind I, s. 20.

634 Se "Gateslagsmål" i kap. 3.3.3.

Herslebs avhandling for magistergraden kalles *Philologico-Sacra* [filologisk-hellig] har denne tittelen:

*De differentia inter justitiæ et portæ proselytos a Judæis in V<e-
teri> T<estamento> facta. Hafniæ 1736.*

[Om forskjellen mellom rettferdighetens og portens nyomvendte gjort av jødene i Det gamle testamente, København 1736]

I et håndskrift fra 1749 har vi en tale Hersleb har holdt ved 300-årsjubileet for oldenburgernes beherskelse av den danske kongemakten.⁶³⁵

Oratio Jubilææ in piam Supremi Numinis Clementiæ Memoriam, qua Augustissimæ Domus Oldenburgicæ Reges Daniæ Norvegiæque Regnis Tanto felicius, quanto sapientius, præesse tribus jam retro seculis voluit, In Schola Christianiensi Iussu Regio dicta d. XXIX Octobr. Anni MDCCXLIX a Jacobo Petro Herslebio, Schol<æ> Rect<ore>.

[Jubileumstale, til fromt minne om den høyeste Guds mildhet, hvorved han ville at konger av det meget ærverdige oldenburgske hus skulle stå i spissen for Danmarks og Norges riker, like lykkelig som klokt, allerede tre hundre år tilbake i tid, holdt i Christiania skole 29. oktober år 1749 av skolens rektor, Jacob Peter Hersleb, etter kongelig befaling.]

I talen foretar Hersleb en historisk gjennomgang av monarkene. Om Christian IV skriver han:⁶³⁶

Pro me loqvatur nostra hæc Christiania, quam urbe Asloensi incendio deleta, non modo fundavit, sed fundatam etiam Gymnasio illustravit. Loqvatur Publicum illud triclinium, quod Scholæ huic Rex munificentissimus addidit.

[La dette vårt Christiania tale på mine vegne, det som han – etter at Oslo by var ødelagt i brann – ikke bare grunnla, men deretter også prydet med et gymnasium. La også den offentlige spisesal tale, den som denne meget gavmilde kongen gav til denne skolen.]

I Oslo katedralskoles eie er et spesielt håndskrift, nemlig Herslebs tale ved bryllupet mellom arveprins Frederik og Sophia Frederica i oktober 1774. Hersleb har også skrevet noe om skolens opprinnelse: *De initiis scholæ Christianiensis prolusio. Christianiæ. Dat. 15de dec. 1769. 4.* [Om oppstarten av Christi-

635 Det kongelige bibliotek i København, Gl. Kgl. saml. Nr. 2523, 4.

636 I (det upaginerte) manuskriptet s. 18f.

Tittelsiden til manuskriptet *Panegyricus* [lovtale] til arveprins Frederichs bryllup med prinsesse Sophia Friderica. Undertegnet av Jacobus Petrus Hersleb, Anno 1774, Scholæ Christianiensis Rector.

aniaskolen, en prøve. Levert i Christiania 15. desember 1769.] Videre er det bevart et bruddstykke av et brev av 17. mai 1760 til biskop Johan Ernst Gunnerus i Trondheim.⁶³⁷ I tillegg fins et latinsk program fra 20. juli 1776, om nødvendigheten av undervisning for ungdommen.

Sammenfatning om skolens funksjon

I de 36 år Hersleb var rektor har han dimittert 305 studenter. Av disse er de fleste blitt prester. Fra skolens grunnleggelse og til omkring år 1700, altså i omtrent 500 år, kan sies at den vesentlig var en forskole for prester, og i den første tiden utelukkende det. Men etter hvert går flere av dens elever over i andre livsstillinger, til tross for den alminnelige oppfatning: at skolen kun var en forberedelsesanstalt for den geistlige stand. I denne forbindelse kan nevnes at de elever fra denne skole som ble prester, omtrent utelukkende ble ansatt i Oslo og Hamar stifter. Dette fenomen er felles for alle katedralskoler: de som gikk ut fra Trondheim skole, søkte ansettelse i dette stift og i Nordland, de fra Bergen skole ble prester i Bergens stift o.s.v.;

⁶³⁷ Brevet er utgitt av Dahl i *Det Norske Videnskaps-Selskabs Skrifter* 1907, nr. 4, s. 9.

det var med andre ord ingen sirkulasjon blant geistligheten dengang.

Vi har nu sett at mange av skolens elever i denne tiden var vel utrustet, til dels begavede, og har bidratt i betydelig grad til åndslivets utvikling i vårt land på andre felter enn kun det teologiske. I sitt arbeid må det antas at Hersleb har hatt god hjelp i Søren Seerup Monrad, som var konrektor fra 1754–1782.

Sørgedikt over rektor Hersleb

Rektor Hersleb døde 2. desember 1781 og ble minnet av mange. Ved hans død satte *Det norske Selskab* opp en pris for det beste sørgedikt over ham. Denne ble vunnet av en som ikke hadde vært hans elev, men ved sitt samvær med Det norske Selskabs medlemmer og på annen måte må ha fått sitt kjennskap til Hersleb. Mannen var Christen Henriksen Pram, som har gjort seg kjent ved sin begeistring og sitt arbeid for fedrelandet.⁶³⁸

Pram: "Elegie i Anledning af Justisraad og Rector Herslebs død", tredje strofe

Han væbnet stod med alle Sindets Gaver,
Aarvågen, kiek og ivrig i sit Kald;
Med dyb Foragt ansaae han hine Slaver,
Som røve Navn og Pris ved øde Pral;
Men aabent var hans Bryst for Venskabs Glæde.
Den ædle Mand hans Hierte altid vandt,
Til Venskab let, men varsom, seen til Vrede,
Han Venner let, men sielden Fiender fandt.
Mod Ondskap streng han elskte høit det Gode,
Og hellig var ham Indsigt, Dyd og Flid;
Tael, unge Du, som Himlen mild betroede
Hans Varetægt Dit Foraars gyldne Tid,

638 Pram var født i Lesja, men familien flyttet til København i 1764, og året etter ble faren, kapellan Henrik Fredrik Pram, prest i Slaglund på Sjælland. Den unge Pram var da 9 år gammel. Etter å ha vært undervist av faren og en forfatter, Henrik Kampmann, ble han student i 1772. Siden leste han jus, men tok ikke juridisk eksamen. Pram som ble medlem av *Det norske Selskab*, er skildret på mange forskjellige måter. Men det er et faktum at det han presterte både som dikter, som utgiver av tidsskriftet *Minerva* fra 1785–1790 sammen med sin ungdomsvenn K.L. Rahbek og deretter alene i tre år, og videre som forfatter av videnskapelige og økonomiske emner, har skaffet ham en plass i den norske litteraturens historie. Her skal kun bli minnet om hans reiser i Norge 1804–1806 for å undersøke landets økonomiske forhold på vegne av det danske kommercekollegium. Hans innberetning om disse, som er håndskrevet, utgjør 10 bind og oppbevares i København. For å betale den gjeld han var kommet i på grunn av ussel lønning, tok han en plass som tollforvalter på St. Thomas, hvor han døde 25. november 1821.

Blot Phoebi Konst Dig ei hans Læber lærte,
 Ei blot Dit Navn, ei Glimmer var hans Fryd;
 Naar kierlig, blid han talte til Dit Hjerter,
 Hans Ønske var, at danne Dig til Dyd.
 Stor var hans Siel, og fast som hine Fjelde,
 Hvis blanke Top høit over Skyen naaer,
 Og agter ei på alle Stormes Vælde
 Men tryk og fast mod Tordenkilen staaer.⁶³⁹

Foruten dette sørgediktet av Pram på *Det norske Selskabs* vegne ble det skrevet noen av daværende elever i skolen. Først ett på norsk av gutter i en eller flere av de lavere klasser, dernest et latinsk sørgedikt av elever i mesterlektien. Det første har syv vers og følgende tittel: "Sørge-Tanker, Jacob Peder Hersleb, Justice Raad, Rector, Assessor, af Skolens Disciple i nedre Classe". Det annet er: *Carmen lugubre Jacobi Petri Hersleb, obtulerunt discipuli supremæ classis in Schola Christianiensi* [Et sørgedikt over Jakob Pedersen Hersleb som elevene i den øverste klassen i Christiania skole fremla]. Begge ble trykt hos Janus Ørbek Berg. Likeså ble det trykt en gravskrift: *Ne quære Lector! Jacobus Petrus Herslebius. Rector † 2/12 1781. Christianiæ.* [Leser, ikke spør! (Her hviler) rektor Jakob Pedersen Hersleb, død i Christiania 2.12.1781.]

Videre er det i *Norske Intelligenz-Sedler* et "æreminne" på latin, undertegnet Lyngsøe:

Encomium Herslebianum:
Dignus amore Vivus
Hersleb Honore Divus

...

Æreminde af den
 I Livet elskværdigste,
 I Døden priisværdigste, Hersleb⁶⁴⁰

Men ikke nok med det: I *Hermoder* bind I, 1795, er inntatt et langt sørgedikt, undertegnet rg, psevdonym for Ole Røhmer Aagaard Sandberg, student fra Christiania skole i 1778.⁶⁴¹

639 Christen Pram: *Udvalgte digteriske Arbeider* ved K.L. Rahbek, Kbh. 1825, bind II, s. 41. Likeså i *Poetiske Samlinger*, Andet Stykke, s. 69–74.

640 Lyngsøe i *Norske Intelligenz-Sedler* for 12. desember 1781.

641 Ole Sandberg var født 27. november 1761 som sønn av klokker Hans Sandberg i Halden. Han ble i 1785 kateket ved Vor Frelsers Kirke og senere sogneprest til Christiania. Sandberg var også lærer i religion og moral ved den matematiske skole og prest ved Tugthuset. I 1801 ble han sogneprest til Onsø, hvor han døde 8. januar 1817. I *Hermoder* bind IV er inntatt en tale som Sandberg holdt ved eksamen 29. mai 1798 i den matematiske skole. Talen heter: "Den sande Ære".

Diktet har overskriften "Elegie over Sal. Justitsraad og Rector Hersleb", og i *Hermoder* står det også en kort innledning til diktet.⁶⁴²

Da denne fortreffelige Mand og mageløse Lærer, til dels nedbøyet af ufortjent Kummer,⁶⁴³ i Aaret 1781 ved Døden afgik, vovede en av hans nyelig forhen værende Disciple i følgende Linjer at tolke sit Hjertes Følelser, og med svag ungdommelig Haand at udkaste nogle Træk til det Skilderie, som han inderlig ønskede udføret af en heldig og duelig Mester. Da imidlertid dette ikke er skeet, og nærværende lidet Digt aldrig tilforn har vært trykt, meddeler han det herved offentlig, i det Haab, at de, som fordum kjendte Manden, i det ringeste [minste] dog ville gjenkjende ham her, og ofre hans ærede Minde en skjønnsom Taare.

Han døde – Ja den sjeldne Mand,
Hvis Tab hvert ædelt Hjerte saarer,
Hvis Værd forklares bedst ved Taarer,
Han gik til tause Skyggers Land.

Men skal hans Minde nu forgaae?
Skal samme Støv, som Kroppen skjuler,
Hans Navn udlette? Gravens Huler
Saa ærefuldt et Bytte faae?

Nei skjønt ej Marmor reises Dig,
Ei Mausolee dit Gravsted pryder,
Du dog et varigt Minde nyder
Hos hver, som kjendte Dyd og Dig.

Dybt i vort Veemodfyldte Bryst
Staaer Præget af Dit elskte Billed
Ach! at os Døden gruesom skilled'
Ved vor Beundring og vor Lyst!

Og jeg, som saae Din trætte Krop
Til Gravens Roelighed at hælde,
Mens Aanden, uforkrænkt af Ælde
Til saligt Haab sig svinged' op.

Jeg vover det at synge Dig,
Min hæse Stemme Verden lære,
At Herslebs Navn er værdigt Ære,
Og at Du var ulignelig.

642 Diktet er publisert i *Hermoder*, bind I, 1795, s. 100–105.

643 Red.: Aas' mener at årsaken til den "ufortjente kummer" kan ha vært av økonomisk art, og viser til en protokoll i skolens arkiv fra 1780, s. 28, nr. 28.

Du var *oprigtig*, reen for Sviig,
Retskaffenhed Du holdt for Ære;
Hvo denne sjeldne Dyd vil lære,
Han stræbe kun at ligne Dig.

Standhaftig med uskrækket Mod
Du roelig ned paa Farer skued;
Og når Dig Uheld rundt om trued'
Som Fjeld i Storm urokket stod.

Saa vandred' Du med stødig Fod,
Selvgjorte Sorge aldrig Kjendte,
Din Omhu til det store vendte
Og Smaaeting Andre overlod.

Du var en sand og nyttig *Lærd*;
Du glemte ikke Livets Pligter
For at forhverve de Indsigter,
Som prange med en borget Værd.⁶⁴⁴

Du ingen lærde Værker skrev
Journalers Roes Dig ei tilvendte,
Men for enhver, som Dig kun kjendte
Du stor foruden Skrifter blev.

Din Kundskab ei indskrenket var
Til det, som Navn og Ære giver;
Slig Kundskab tidt ufrugtbar bliver
Og sjelden Brug i Livet har.

Men med en viid *Erfarenhed*
Foreenet saae vi den at gavne
Op! Vidner⁶⁴⁵ I, som nu maae savne
Det Lys, de Raad, I ledtes ved.

Som *Lærer* skal Dit Minde staae
Og blomstre høit til Trods mod Tiden
Med varig Pragt, og Eftertiden
Skal klage, at den Dig ei saae.

Et halvt Aarhundred' nær bortflød,
Dog saa Dig end de sidste Dage
Med vanlig Iver at indtage
Hver, som din Underviisning nød.

Utrættelig med fyrig⁶⁴⁶ Lyst

644 For å skaffe seg innsikt som ikke var verdt noe.

645 Vidner: gammeldags imperativ.

646 Ivrig.

Dit tunge Embede du førte,
Vi aldrig Klager af Dig hørte,
Thi Kjækhed boede i Dit Bryst.

At høre Dig var idel Fryd;
Den Ild, som i Dit Aasyn brændte,
Nye⁶⁴⁷ Læse-Lyst hos os antændte,
Dit Mønster vækked' os til Dyd.

Et ord af Dig – og Lasters Trop
Krøb skjændselsfuld i Skjul og bæved;
Et andet Ord – og Dyden hæved',
Stolt af Din Roes, sit Hoved op.

Den Mand, som alles Biefald vandt,
Maa vel iblandt de Sjældne regnes,
Hvis Navn til Mønster bør antegnes,
Men Hersleb denne Lykke fandt.

Naar hørtes en som kjendte Dig
At krænke Din fortjente Ære?
Nei Verden saae os stedse være
Foreente i at prise Dig.

End skal Dit Navn ej blive glemt,
End skal vi Dig vor Lov berede
Vor svage Røst Din Værd udbrede,
Skjönt Grav og Muld nu har Dig giemt.

Ja Taare! flyd ved denne Grav!
Du var den Værd, hvis Been her gjemmes,
Du aldrig, aldrig skal forglemmes,
Kun faa som Dig os Himlen gav.

— — rg.

Hvordan man enn vil bedømme de sørgedikt som er skrevet om Hersleb, kan der neppe være tvil om at han må ha vært en av sine elever særlig avholdt mann. At han har vært både avholdt og beundret, bekreftes av følgende uttalelser av Niels Treschow, som Conradine Dunker i sine erindringer:

Treschow fortalte, at den Dag, han var bleven confirmeret, var han gaaet forbi Latinskolen, og at han tænkte da: "O, kunde Du blive en saadan Mand som Hersleb!"⁶⁴⁸

647 Nye: her som andre steder skal e-en vise at vokalen foran er lang.

648 Dunker: *Gamle Dage*, 1871, s. 68. Treschow var fetter av Conradine Dunkers mor.

Conradine Dunker skriver også at enken "levede endnu i min Tid og boede paa Sindsen, der var Enkesæde for Rectorernes Enker."⁶⁴⁹

Når man ser tilbake på de elever som denne skole har hatt i det 18. århundre, både mens Rasch, Arbien og Hersleb var rektorer, tør det være tvilsomt om det siden, helt til omkring 1825, er gått ut så mange som er blitt virkelig kjente, til dels fremragende menn, når vi unntar Abel, Wergeland og professor Hansteen. Samtidig er det både fra Trondheims og Bergens skoler utgått mange som har et betydelig navn. Det ser ut som at tiden fra omkring 1780 til omkring 1825 i den hernevnte henseende ikke har vært gunstig for denne skole.

Søren Seerup Monrad (1782–1788)

I motsetning til de tre foregående rektorer Rasch, Arbien og Hersleb var Monrad fra Danmark og er den siste danskfødte rektor i den norske latinskele. Han var en fjern slektning av den før nevnte Søren Jørgensen Monrad, rektor i Christiansand og Trondheim.

Søren Seerup Monrad var født i 1728 på Avernakø, nu Arnakke, en ø i Lillebelt, noen kilometer i syd for Faaborg. I 1745 ble han student fra Metropolitanskolen i København og tok baccalauregraden to år senere. Til 1754 var han alumn på Borchs Kollegium og var samtidig amanuensis hos professor J.P. Anchersen. Denne Anchersen – det var nemlig flere av samme navn – var *professor eloquentiæ* [i veltalenhet, retorikk]. Av ham fikk Monrad følgende attest:

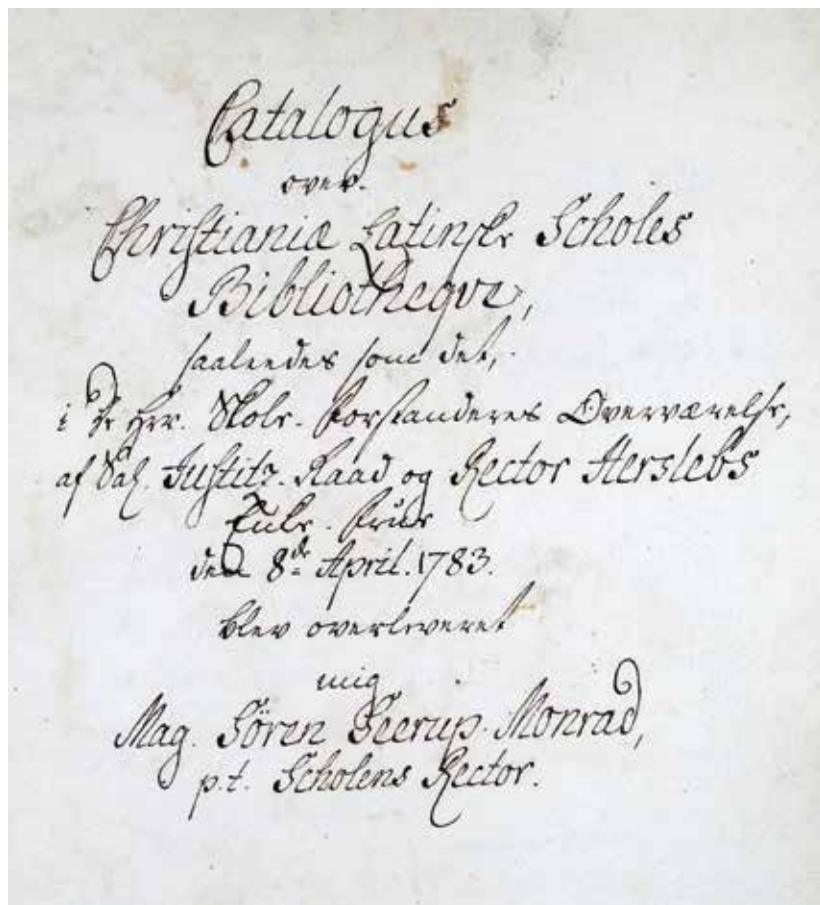
Jeg har aldrig havt eller faar hans Lige udi Solidité, Accuratesse, Arbeidsomhed og Modestie, saa at, om jeg var i Stand dertil, beholdt jeg hannem hos mig til at han kunde blive min *Successor* [etterfølger].⁶⁵⁰

I 1754 ble Monrad konrektor i Christiania skole og stod i denne stillingen i 28 år mens Hersleb var rektor; deretter fikk han selv rektorstillingen. I anledning hans innsettelse som rektor, og Jacob Rosteds innsettelse som konrektor ble det oppført en kantate av Flintenberg:

Cantate ved *Orationem* da Høyædle og Høyværdige Hr. Biskop Christen Schmidt Indsatte Velædle og Høylærde Herr Magister og *Conrektor* Søren Seerup Monrad til *Rector* ved Cathedral-Skolen i Christiania og Velædle og Høylær-

⁶⁴⁹ Dunker: *Gamle Dage*, 1871, s. 68. "I min Tid": Dunker var født i 1780.

⁶⁵⁰ Daae i *Historisk Tidsskrift* 2. R bind II (1880), s. 125 og 3. R bind I (1890), s. 50. Videre har Krarup skrevet litt om Monrad i *Personallhistorisk Tidsskrift* bind III (1882), s. 319.

Håndskrevet tittel-
side til *Catalogue
over Christianiæ
Latinske Scholes
Bibliothèque* fra
1783, signert av
Søren Seerup
Monrad, "p.t.
Scholens Rector".

de Herr Magister (Jacob) Rosted blev Indsat til *Con-Rector* Sammesteds. Sat [nedskrevet, innstudert] og Opført af I.A. Flintenberg, *Cantor*, Christianiæ 22 april 1782.

Monrad arbeidet i alt ved denne skolen i 34 år, og det må antas at han har gjort meget godt arbeid. Det ble dog ikke skrevet noe sørgevers over ham. Som konrektor utgav han i 1770 et latinsk program i anledning av skolens avslutning det år, nemlig –

*Programma, Quo ad Audienda Solennia Dicendi Exercitia
Alumnorum Scholæ Christianiensis Humaniarum Artium Fau-
tores Officiocissime Invitantur.*

[Et program i hvilket velyndere av humaniora inviteres til å lytte til Christiania katedralskoles elevers høytidelige taleøvelser.]

I dette programmet er det noen historiske bemerkninger om Oslo domkapitel. Andre programmer behandler skolens bi-

blibotek, som Monrad utvilsomt har interessert seg for.⁶⁵¹ Hans egen samling ble solgt 15. juni 1789, altså året etter hans død, og det forelå en trykt katalog over den.⁶⁵²

Elevtallet i Monrads tid var lite; i de seks år han var rektor dimitterte han 47. Foruten programmene utgav Monrad i København i 1747 og 1748 to små dissertasjoner. Monrad var gift med Anna Cathrine Borch (8. juli 1755), som visstnok døde ikke lenge etter bryllupet.

Niels Treschow (1789–1803)

Niels Treschow var født 5. september 1751, som eldste sønn av en kjøpmann i Drammen, Peter Treschow og hustru Anna Judithe Nielsdatter Hegdal. Som gutt gikk han ikke i noen ordinær skole, men ble fire og et halvt år gammel sendt på landet til en skipper, Niels Petersen, som hadde sluttet med sjøen, og som nu bodde på gården Gjøklep ved Holmestrand hvor han gav undervisning i skrivning, regning og religion. Her var den unge Niels i tre og et halvt år med unntagelse av to årlige besøk hos sine foreldre. På denne tiden lærte han "godt at skrive", ble ferdig med Cramers hele regnebok foruten med desimal- og logaritmeregning. Videre ble Luthers katekismus og Pontoppidans forklaring lært utenat.

Nå ble den åtte år gamle gutten satt i skole hos Peder Nyborg Hesselberg, den gang privatlærer og organist, senere aftensangsprest og residerende kapellan på Strømsø. Denne Hesselberg hadde forholdsvis mange elever, dels "studerende disipler" og et større antall andre, "som ei var bestemt for en videnskabelig løbebane". Her begynte Niels å lære latin.

Treschow gikk hos Hesselberg til han var fjorten år, og han forteller at før han hadde fylt sitt femtende, ble han dimittert til universitetet av sogneprest til Aker, slottsprest Johannes Green, som var gift med hans fars søster. Green hadde øvet ham i latinsk stil og lest elementer av hebraisk med ham.⁶⁵³ I København fikk Treschow, etter anbefaling av professor Rosenstrand, plass på Regensen som stipendiat i teologi og ble i 1773 dekanus der.

Det lå nokså nær for Treschow å studere teologi. Hans foreldre tilhørte brødremenigheten eller herrnhuterne, som på Strømsø dengang hadde mange medlemmer blant de mest formuende borgerne, og til dem hørte den nevnte prest Peder Nyborg Hesselberg. Treschows mor var også meget religiøs,

651 Se kap. 3.6 "Skolens bibliotek og samlinger".

652 Red.: Katalogen er på 137 s. og inneholder 1592 numre/bind, ifølge Nasjonalbibliotekets oversikt *Norske boksamlinger*.

653 Treschow: *Om Gud, Idee- og Sandseverdenen*, "Fortale", s. VIII.

Niels Treschow var rektor ved Christiania katedralskole 1789–1803. Han ble professor i filosofi ved Københavns Universitetet i 1803, og ved Det kongelige Frederiks Universitet i Christiania i 1813. 1814–1825 var han statsråd i Kirke-departementet. Maleri av Jo Piene (1874–1954) etter et eldre stikk.

streng og alvorlig. Hans yngre bror ble sendt til en herrnhutisk oppdragelsesanstalt i Holland, og den eldre Niels, som den gang kun var 15 år, fulgte ham. Dette var i 1766, og det var den eneste lengre utenlandsreise som Treschow kom til å foreta. Men de herrnhutiske velmenende, men ofte strenge dommer over annerledes tenkende passet ikke for en selvstendig natur som den unge Treschow. Og forelesningene han hørte i København av de teologiske professorer Holm og Rosenstrand kom han snart til å mislike på grunn av deres sterkt ortodokse karakter. Dette kommer til syne i en latinsk disputas som han utgav i 1771. Han sluttet derfor med det teologiske studium og gikk over til filosofien. Og det er på dette område at Treschow står som en av de mest fremtredende i Norden, idet hans filosofiske produksjon er meget omfattende.⁶⁵⁴

⁶⁵⁴ Treschows verker er oppregnet i Halvorsens *Forfatter-Lexicon*, bind 5, s. 799–807.

Da Treschow var 22 år og han hittil hadde kunnet drive sine studier i København – hvor han også var et ivrig medlem av *Det norske Selskab* – uten bekymring for tilværelsen, døde hans far, som hadde vært en ganske formuende mann. Selv om han kunne gjøre regning med støtte av sin mor, begynte han nu å se seg om etter en livsstilling, og tanken falt da på skolen. 18. juli 1774 tok han magistergraden, 5. mai samme år ble han konrektor ved skolen i Trondheim, dit han kom ved et rent tilfelle. Biskop Markus Fredrik Bang hadde vært i København for å få fatt i et konrektorsemne og tilfeldigvis truffet Treschow, som var villig til å overta stillingen og tiltrådte denne i september måned.

Ved Trondheim katedralskole var han i seks år, men begynte snart å se seg om etter en annen post, da konrektoratet den gang var lønnet med kun 300 riksdaler, og han i et års tid måtte betale sin forgjenger, konrektor Thams, 100 rdl. i pensjon. Således søkte han i 1777 rektoratet i Kolding, og to år senere lektorstillingen ved *Seminarium Fredricianum* i Bergen. Om sitt opphold i Trondheim forteller Treschow selv:

Ankommen til Trondhjem først i September 1774 fandt jeg der, foruden en behagelig Gjestfrihed og virkelig fin Omgangstone, tillige mange Levninger af den høiere Aandsdannelse, som en *Suhm*, *Gunnerus* og *Skjønning* ved deres Anseelse og det af dem stiftede lærde Selskab⁶⁵⁵ havde vidst at gi et Samfund, saa vel skikket til at modtage den. Læselysten var, ligesom Velstand, temmelig udbredt, Bøger derfor ikke vanskelige at erholde [anskaffe]. Men naturligviis var valget deraf indskrænket til saadanne, som man, uden just at gjøre nogen Videnskab til Hovedfag, pleier at anskaffe sig. Neppe var det muligt ved denne Hjelp at bringe det vidt i noget Fag; især manglet der philologiske Bøger; en slet Udgave af *Aristofanes* Plutus var, foruden min egen *Homerus*, *Hesiodus* og *Xenophon*, de eneste græske classiske Auctorer jeg var istand til at opdrive; af historiske, politiske og oeconomiske samt af den skjønne Literatur var derimod Mængden ei ubetydelig.⁶⁵⁶

Ved den offentlige eksamen i 1776 holdt han her en tale, eller riktigere et foredrag om *Veltalenhedens Nytte*. Foredraget ble trykt og er på 32 sider.

655 Det var i 1760 at disse tre stiftet et lærd selskap, Det Trondhjemske Selskab, som fra 1767 fikk lov til å hete Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab.

656 Treschow: *Om Gud, Idee- og Sandseverdenen*, "Fortale", s. XVIIIff.

I september 1780 ble Treschow rektor i Helsingør etter den kjente Jacob Baden, som var blitt professor i latinsk litteraturhistorie. Han ser ut til å ha vært godt tilfreds med oppholdet i byen. Han roser sine medarbeidere og fremhever skolebiblioteket – samlet av Baden – som satte ham i stand til å utvide sine kunnskaper i gresk. Året etter sin ansettelse utgav han som skoleprogram en artikkel om studiet av gresk og latin, som ble anmeldt i *Lærde Efterretninger* i 1782.⁶⁵⁷ Gjennom studiet av gresk i skolen vil han få frem de spesielle kulturverdier som her er gjemt, og han kritiserer i denne forbindelse Guldbergs skoleforordning av 1775, at denne la for liten vekt på nevnte fag. En bemerkelsesverdig ting kommer han også frem med, nemlig nødvendigheten av at barna opplæres i fedrelandets språk.

Den mest begavede elev i Helsingørs skole i denne tiden skal ha vært Henrik Steffens, som dog ikke hadde Treschow som lærer, men som fikk komme i rektorens hjem og har fått varige inntrykk der. Dette forteller han om i sitt skrift: *Was ich erlebte*.⁶⁵⁸

Da Treschow var i Trondheim, var han blitt gift med Gunhild Christine Thurman, som var datter av en håndverker der i byen. Hun døde her i Helsingør, men Treschow giftet seg en tid etter med en adelig dame, Christiane Fredrikke Oldeland. Ekteskapet ble oppløst ved kongelig bevilling i 1802.

Også i Helsingør måtte Treschow av sin rektorgasje utrede pensjon til den avgåtte konrektor, og det i så lang tid at det bare var det siste året han beholdt sin fulle lønn.

Etter noen års opphold i Helsingør ble han 9. januar 1789 rektor ved Christiania skole.⁶⁵⁹ Om dette sier han:

Aldrig har nogen Befordring [forfremmelse] forarsaget mig så megen Glæde. Baade blev dette Embede der holdt for meget hæderligt, og var tillige et av de meest innbringende, som man i min Stilling kunde ønske. En smuk Bolig i Byen og et Sommersæde på Landet,⁶⁶⁰ af hvilket sidste jeg vel ikke strax, men dog efter den pensionærte Enkes død,⁶⁶¹ endelig kom i Besiddelse, et meget betydelig Jordegods

657 "Programmet af Hr. Rector Treschow", *Kiøbenhavnske nye Efterretninger om lærde Sager for Aar 1782*, s. 377f.

658 Steffens: *Was ich erlebte*, bind I, s. 48.

659 Om Treschows kallelse til rektor i Christiania er det bl.a. et stykke i (dansk) *Historisk Tidsskrift* 6. R, bind VI, s. 444 av Koch. Treschows ansøking om denne stillingen har en anbefalende påtegning av hans overordnede, biskop Balle. Denne finnes i Riksarkivet.

660 Sinsen gård.

661 Enken etter S.S. Monrad.

Indtægter tilligemed med mange andre Fordele i en behagelig Kreds af Venner og Velyndere tilfredsstillede mig saa ganske at jeg i alle disse Henseender intet mer attraaede.⁶⁶²

22. juni 1789 ble den "Velædle og Høylærde Magister og Rektor, Niels Treschow, indsat af den Høyædle og Høyverdige Herr Biskop Christen Schmidt". "Ved orationerne" ble oppført en kantate av I.A. Flintenberg.

Ett år etter at han var blitt rektor, tok han den teologiske doktorgrad, altså i 1790. Om Treschow som pedagog kan vi få en viss forståelse, når han sier:

Jeg er mig selv bevidst at have villet gjøre mig værdig til en saa stor mig tilfallen Lod. For det første iagttog jeg derfor ei alene, som tilforn, de ved Underviisningen foreskrevne Pligter, men forberedte mig ogsaa derpaa med mer end almindelig Flid, søgte snart i Kredsen af de ved Lov befalede Studeringer, snart udenfor samme at finne Noget, der kunde nære Disciplernes Videlyst, og lot mig det være mere magtpaaliggende at øve deres Forstand end, for at de maatte glimre ved en offentlig Examen at bebyrde deres Hukommelse med megen Udenadlæring. Alligevel kunde jeg ikke fyldestgjøre min egen Fordring på et saa rigelig begavet Institut som Christiania Cathedral-Skole, og af hvilket jeg selv høstede så overflødige Frugter.⁶⁶³

Treschow har her på en måte skissert sitt pedagogiske program: Han har satt elevenes åndelige utvikling i motsetning til eksamensopplæring – noe som dog ikke behøver å stå i absolutt motsetningsforhold. Men det viser iallfall at han har reflektert over undervisningens teknikk på grunnlag av visse prinsipper. Det er også kjent at han med iver tok seg av mange gutter, kanskje dog de flinkeste, ved særlig oppmuntring, veiledning og annen hjelp.

Når vi tenker på skolen i nutiden, vet enhver som har styrt en slik administrasjon tar meget tid. Men gjennom hele det 18. århundre var jo elevtallet her ved denne skole lite, så det administrative arbeidet kan ikke ha opptatt rektors tid i synderlig grad.

Til tross for den utvilsomme idé som Treschow har vært besjelet av, var det i den tidens skole lite av samarbeid og kontroll med undervisningen. Hvis skolen hadde mindre dyktige lærere i de lavere klasser, ville en rektors dyktighet i alminnelighet ikke kunne nøytralisere en dårlig undervisning på et

662 Treschow: *Om Gud, Idee- og Sandseverdenen*, "Fortale", s. XXIVf.

663 Treschow: *Om Gud, Idee- og Sandseverdenen*, "Fortale", s. XXIVf.

lavere trinn, da det i hele skolen rådet absolutt klasselærersystem.

Som en motsetning til denne rektors gode tro og gode forsett har det sin interesse å se hva en senere professor sier om skolens effektivitet på dette tidspunkt og før dens omordning, idet man må anta at fordringene til skolens standpunkt stadig har vært stigende, især i slutten av det 18. århundre. Om skolens effektivitet, altså før dens omordning i 1799–1800, sier den senere professor Christopher Hansteen:

Min far hadde bestemt mig til "sø-etaten", men da min mors kår ikke tillot hende å tenke på en så kostbar opdragelse, satte hun mig i mitt 9de år (i 1793) inn i Christiania katedralskole. Denne skole var da i de nederste klasser eller leksier besatt med høist måtelige lærere. Jeg hendrev således syv år uten synderlig å lære noget. Man kunde, som flere har anmerket, den tid bli student uten å kunne skrive og regne. Dette var næsten bokstavelig tilfellet med mig. Da skolen i 1800 mottok den nye reform, var jeg rykket op i den såkalte mesterleksie, skrev en høist måtelig hånd og kjente av regnekunsten slett nok de to første *species*.⁶⁶⁴

Heldigvis ble skolen ved den nye forandring besatt med en samling av udmerkede lærere, av hvilke flere siden er kallet til høiere læreembeder ved det danske og norske universitetet. Flere videnskaper blev nu foredraget og alle fremsatt på en livfull og åndrik måte. Denne forandring i skolen vekket mig av min likegyldige døsighet, og i de to år, fra 1800–1802, da jeg gikk ut av skolen som student, lærte jeg så godt som alt det, som jeg behøvde for å kunne bestå ved eksamen. Især interesserte de matematiske videnskaper mig. I disse to år lærte jeg av de første elementer mer, enn hva jeg til den filosofiske eksamen behøvde av matematikk, astronomi og fysikk. Så meget formår et klart og livfullt foredrag.⁶⁶⁵

Selv om Treschow var en original og betydelig tenker, er det tvilsomt om han har befattet seg med de pedagogiske reformideene som i slutten av det 18. århundre strømmet inn over Danmark og Norge. Og det er heller ikke slik som det er fremstilt, at "sluttstenen på hans bestrebelser dannet en reform av

664 Red.: Disse *species* [arter] er de to mest grunnleggende regneartene, addisjon og subtraksjon.

665 Hansteens biografi i *Portræter af mærkelige Nordmænd*, 1. R, s. 97–106. Den omordning som Hansteen taler om, behandles i kap. 6.1 "Skolens reform i 1799".

det høyere skolevesen, som gjorde helt ende på det gamle hørsystem".⁶⁶⁶

Treschow var heller ikke fra først av for opprettelse av et norsk universitet. I *Norske Intelligenz-Sedler* har han drøftet planen for et slikt, men stiller seg avvisende og mener at det ikke er noen forutsetninger for et universitet i Norge. Det er verken et tilstrekkelig kulturmiljø eller nødvendig økonomisk evne. Hans uttalelser om sine landsmenn er i det tatt hele nokså nedsettende.⁶⁶⁷ Han var også imot opprettelse av seminarer, som han anser for overflødige.⁶⁶⁸ Som skolemann viser Treschow seg i det hele tatt lite fremsynt.⁶⁶⁹

Høsten 1797 reiste Treschow til København, hvor han var til neste vår for å konferere med medlemmene av skolekommisjonen av 1790.⁶⁷⁰ I en engere komité, bestående av Moldenhawer,⁶⁷¹ Kierulf og Rahbek, fremsatte Treschow et forslag om en særegen organisasjon for Christiania skole. Denne gikk ut på at det skulle beskikkes lektorer i teologi og lovkyndighet og – etter Moldenhawers forslag – en i filologi, en i kritikk og en i arkeologi for å forberede teologer, jurister og lærere ved de høyere skoler, slik at elevene uten langvarig opphold i København kunne få embedseksamen, etter først å ha avlagt en foreløpig prøve ved Christiania katedralskole. Som man ser er denne planen en gjenopptagelse av Christiania cathedralcollegium eller gymnasium som eksisterte en periode på 1600-tallet. Om Treschow har hatt noe nærmere kjennskap til dette vet vi ikke.

666 A.H. Winsnes: *Niels Treschow*, Oslo 1927, s. 47.

667 Treschow i *Norske Intelligenz-Sedler* 1793 nr. 16 og 21.

668 Det første seminar i Norden var opprettet i Kiel i 1780, etter at Holstein delvis var avstått til Danmark i 1773.

669 Red.: Et annet syn fremkommer i T. Sirevåg: *Niels Treschow: Skolemann med reformprogram – det frie Norges første kirkestatsråd ved aktstykker opplyst*, Oslo 1986.

670 Se kap. 6.1.1 "Pedagogiske strømninger – konkrete planer".

671 Daniel Gotthilf Moldenhawer (1753–1823) var født i Königsberg og studerte bl.a. i Göttingen under Heyne. Han ble ekstraordinær professor i Kiel i 1777 og foreleste der over orientalske sprog. Siden foretok han mange reiser og ble professor i teologi i København i 1783. Deretter ble han overbibliotekar, og på dette området skildres han som en kapasitet. I 1790 ble han medlem av "Kommissjonen for universitetet og de lærde skoler", og i 1800 bestyrer av det pedagogiske seminar. Forresten er han karakterisert som en myndig mann, men samtidig som mindre sympatisk. I anledning av skolereformen var han ved århundreskiftet en tid både i Christiania og i Trondheim. Av stiftsprost J.B. Flottmann får han den attest at han var en dyktig docent; "det var en nytelse å høre ham benytte det latinske sprog i sitt foredrag. Som teolog vilde han gå middelveien mellem ortodoksi og rasjonalisme", Schjelderup (utg.) i *Norvegia Sacra*, bind II, s. 152.

Planen ble vedtatt av kommisjonen, etter at Treschow og konrektor Rosted hadde erklært at de ville gi slipp på en del av inntektene av det benefiserte jordgods til fordel for den nye institusjonen. Treschow skulle dessuten overta undervisning i filosofi og Rosted i historie. Imidlertid ser det ut til at Moldenhawer har gått fra sitt ord – kanskje av uvilje mot Treschow. Da Treschow kort tid etter tilbakekomsten til Christiania fikk det nye reglement for Christiania skole, stadfestet av Kongen, var det ikke tale om noen slik høyere undervisningsanstalt. Ettertiden kunne i høy grad være tilfreds med det, for hvis Treschows tanke var realisert, ville dette ha forkludret opprettelsen av universitetet. For Treschow fortonte denne affære seg som en personlig krenkelse, for han hadde stolt på kommisjonens løfte.

Da i sin tid universitetssaken var kommet i sitt siste stadium og Treschow var blitt medlem av "Komiteen for det norske Universitets Anlæg og Indretning", tok han seg likevel med iver av gjennomføringen. Han hadde også avgjørende innflytelse på spørsmålet om i hvilken by universitetet skulle være. I forbindelse med diskusjonen om et norsk universitet står også følgende: Vinteren 1796–1797 holdt Treschow i Bernt Ankers boksal forelesninger over Kants filosofi, et originalt forsøk på en kritikk av tidens mest fremstående tenker. Samme vinter holdt Anker forelesninger for damer og herrer, som det heter, over de viktigste fysiske eksperimenter (han skal ha benyttet en hendig urmaker til å utføre disse) og teorier. Og dr. Johannes Møller (1758–1825), som var stadsfysikus i Christiania, holdt i sitt hjem forelesninger over mineralogi.⁶⁷²

I sitt testamente av 1801 overlot Bernt Anker Palæet "til offentlig Brug", men haven skulle anvendes av Christiania katedralskole som "botanisk øvelsesplads". I 1815 ble det dog bestemt at haven skulle følge gården (som kongelig palæ), men skolen fikk en årlig erstatning på 300 rdl. sølv for den.⁶⁷³

Som en side av Treschows forfatterskap er tidligere nevnt hans skoleprogrammer, to i Helsingør (1781 og 1785), ett i Trondheim (1795) og to i Christiania (1795 og 1800). En tale han holdt på skolen 19. januar 1795 i anledning av to tidligere elevers død er gjengitt i *Hermoder*.⁶⁷⁴ Talen må ha vært altfor

672 Red.: Informasjon om dette finnes bl.a. i Conradine Dunker: *Gamle Dage*, 1871, s. 146; Voje Johansen: "I spennet mellom ballongferd og universitetskamp", s. 8.

673 Artikkelen "Den gamle By. Af Palæhavens Historie", *Aftenposten* 1904, nr. 198. Red: Ifølge Aas er artikkelen skrevet av O.A. Øverland, men navnet hans står ikke i avisen.

674 *Hermoder* I (1795), s. 35.

Forsiden til Niels Treschows lærebok *Kort Udkast til Kundskab om Mennesket, eller Anthropologie til Brug for de lærde Skoler*, 1803. Anthropologi var et av de nye fagene det skulle undervises på katedralskolene på Treschows tid.

abstrakt for skoleungdom. De to avdødes navn – som ikke ser ut til å være nevnt i talen – var Herman Colbjørnsen og O. Chr. Wessel.⁶⁷⁵

Kun to år etter at Treschow hadde holdt sin tale i anledning av skolens reform,⁶⁷⁶ ble hans arbeid som skolemann avsluttet, idet han i 1803 ble kalt til professor ved Københavns Universitet. Treschow var da 52 år gammel og vedble som professor i 10 år. Skjønt han visstnok har følt seg vel i sin stilling som rektor, har det neppe falt ham vanskelig å forlate denne. Filosofien var hans rette forum, og et professorat i København, som dengang hadde 80 000 innbyggere, måtte være tillokkende for en ærgjerrig natur. Han hadde jo også i Christiania vært gjen-

⁶⁷⁵ De er omtalt blant "Alumni fra Herslebs rektortid" i kap. 5.3.7.

⁶⁷⁶ Se kap. 6.1.1 "Pedagogiske strømninger – konkrete planer".

stand for sterke angrep i anledning av sitt syn på opprettelsen av et norsk universitet.⁶⁷⁷

I 1812 utgav Treschow et skrift *Om den menneskelige Natur i Almindelighed, især dens aandelige Side*. Dette er en lærebok i psykologi, kanskje det beste han har skrevet. Treschow hadde trodd, som det også sies i forordet, at denne boken skulle bli benyttet i de lærde skoler, men i så måte har han tatt feil. Han har her merkelig nok ikke kunnet bedømme en spesiell situasjon. Boken var for vanskelig for gutter i alderen 17–20 år.⁶⁷⁸ I fortalen setter han selv denne boken i forbindelse med en lærebok i antropologi som han skrev omtrent ti år tidligere: *Anthropologie til Brug for de lærde Skoler*, 1803.

Da Universitetet ble opprettet her hos oss, søkte Treschow seg til Christiania. Han ble utnevnt til professor 16. januar 1813, og 5. juli samme år begynte han sine forelesninger for norske studenter. Men dette ble av kort varighet. Under tidens bevegede politiske forhold ble Treschow trukket inn i andre gjøremål. I 1814 var han medlem av det overordentlige storting. Og da kronprins Carl Johan i november 1814 fikk i stand det nye statsråd, ble Treschow den første sjef i Kirke- og undervisningsdepartementet, eller "Første Departement", som det ble kalt dengang.

Treschow holdt likevel delvis forelesninger ved Universitetet og var dets prokansler i fem år. Om hans utnevnelse til statsråd sier Jørgen Herman Vogt følgende:

Jeg bemerkede noen tid efter for grev Wedel,⁶⁷⁹ at Treschow visselig ikke på rette sted blev anbrakt, da han fra den filosofiske lærestol forflyttedes til statsrådet og regjeringsdepartementet, hvortil Wedel svarede, at han hadde trodd det av viktighet, da en ny regjering fremstod, at give den anseelse, ved at tilegne den et så berømt navn.⁶⁸⁰

Ved Treschows avgang som statsråd ønsket regjeringen at han skulle få sin fulle lønn som pensjon,⁶⁸¹ men Stortinget (i 1827)

677 For eksempel av Møller i *Norske Intelligenz-Sedler* 1793, nr. 20. Red.: I denne årgangen er det en livlig debatt om opprettelsen av et universitet i Norge.

678 Boken var tenkt som lærebok i en skole, innrettet etter en slik plan som han ville ha, men som ikke ble vedtatt. Treschow sier i forordet, s. IVf.: "Vilde man sige, at disse Forelæsninger til Skoleundervisning ere for omfattende, saa bør dog de, der undervise, selv vide hvor meget der for deres Lærlinger kan være passende".

679 Grev Herman Wedel-Jarlsberg var sjef for Finansdepartementet.

680 Jørgen Herman Vogts *Optegnelser om sit Liv og sin Embedsvirksomhed*, bind I, s. 82–86; sitatet står på s. 85f.

681 En statsråd hadde etter 1814 en lønn av 2502 spd.

var ubøyelig og bevilget ham 2000 spd. Da han sluttet, trakk han seg tilbake til sin gård Mellem-Tøien eller Bellevue ved den nuværende botaniske have. Han var da 74 år, og her døde han 22. september 1833, 82 år gammel.

I tidens løp hadde Treschow fått en mengde utmerkelser. Han var blitt ridder av Dannebrog, Nordstjerneordenen og flere. 14. oktober 1825 fikk han medaljen for borgerdåd. Samme år ble han medlem av Kungl. Svenska Vetenskaps-Akademien, som han tidligere var blitt medlem av selskapene i Trondheim og København.

I 1802 ble Niels Treschow gift for tredje gang, med Catharina Devegge, som overlevde ham, idet hun døde i 1838.

5.3.4 Konrektorer

Under Christian den tredjes regjering fant det sted en forøkelse av lærerpersonalet ved alle katedralskoler i Danmark og Norge, nemlig i Odense i 1617, i Trondheim i 1621 hvor den første konrektor Mentz Christoffersen Darre ble ansatt, i Bergen i 1633 hvor den første var Jacob Sjursen, og i Christiania hvor man i 1621 begynte å tenke på en konrektor. Det var biskop Glostrup som gjennom kanselliet anmodet om at det måtte bli ansatt en slik.⁶⁸² Og som svar herpå fikk kapitlet 27. juli 1621 anmodning om å tenke over hvordan man skulle skaffe underhold til ham, – ”da det ved de fleste stifters skoler finnes en sådan lærer”. Det var også Glostrup som 27. oktober 1622 søkte om at Dælis prebendes residens i Oslo måtte henlegges til konrektor. Men denne herligheten varte ikke lenger enn til byen brant, og etter den tid heter det at han skulle ha ”2 á 3 kamre”. Videre søkte Glostrup gjennom Oslo domkapitel om at *Trinitatis* alters prebende med tiender på Hadeland, som hadde vært tillagt mester Jacob Wolf etter hans avgang, måtte bli tillagt konrektor. Dette var 4. april 1623. Denne prebende ble 18. februar 1631 ombyttet med Gautestad.⁶⁸³

Fra konrektoratets opprettelse og til 1803 har det vært 18 konrektorer. Den første som ble utnevnt i denne stilling, var visstnok Claus Lauritsen Skabo, men ennå før det var blitt ordnet med lønn osv. ble Skabo utnevnt til lektor ved skolen i Stavanger. Dette skjedde i august 1622.

Konrektors arbeid bestod vesentlig i å lese i øverste klasse de tre siste dager i uken, og ved hans ansettelse ble rektor avlastet med halvparten av sitt undervisningsarbeid. De to delte ikke fagene mellom seg; den ene fortsatte der hvor den annen sluttet.

⁶⁸² *Glostrups Visitatser i Oslo og Hamar stifter*, s. 122.

⁶⁸³ NRR VI, s. 191, brev 291.

Sevald Thomassøn

Katedralskolens første konrektor var Sevald Thomassøn, en sønn av sogneprest og stiftsprost Thomas Laugessøn, og altså bror av rektor Nils Thomassøn. Han ble dimittert fra Oslo skole i 1616 og studerte utenlands; han ble innskrevet som student i Jena 30. aug. 1619, og tok magistergraden i København i 1623, før han ble ansatt som konrektor. I 1630 ble han sogneprest etter sin far, som var død i pesten, men i 1635 ble han anklaget for usedelig forhold og avsatt. Syv år etter, i 1642, fikk han kongelig absolusjon [syndsforlatelse] og kunne få en ny stilling. Sevald Thomassøn ble feltprest, men så kom han i svensk fangenskap. Etter freden ble han i 1645 sogneprest i Ramnes, hvor han døde fire år etter. Gautestad prebende, som Sevald Thomassøn hadde hatt som konrektor, ble 2. august 1650 gitt til sognepresten i Vestby, Hans Lauritsen Lunde. Magister Sevald var jo da død.⁶⁸⁴

Sevald Thomassøn, som også hadde studert i Wittenberg, utgav der i 1620 en disputas over logikk på 10 kvartblad, dedisert til biskop Glostrup og kannikene i Oslo. To år etter utgav han en liten avhandling *De spiritu sancto* [Om den hellige ånd]. Likeså utgav han i 1637 en oversettelse av en tysk andaktsbok, skrevet av presten Valerius Herberger i Posen. Denne het *Horoscopia Passionis Domini* [Horoskop over Herrens lidelseshistorie], og ble trykt i København av Tyge Nielsen, finansiert av bokhandler Peder Anderssen. Den er på ikke mindre enn 407 sider og utkom i nytt opplag så sent som i 1773.

Mag. Sevalds første hustru, Margrete Bang, døde i 1634. Hans annen, som overlevde ham, het Anne. I første ekteskap var det to sønner, Thomas og Knut, hvorav den første døde i yngre alder. Den andre var den bekjente Knut Sevaldsen Bang som ble sogneprest på Toten, hvor han døde i 1694. De kjente, og før nevnte prestebilder i Hovs kirke, kan ha blitt til i hans tid. Han var nemlig en dyktig kobberstikker og er antagelig en av de første nordmenn som har befattet seg med denne kunsten.⁶⁸⁵ Han har utført tittelbladet til onkelens, mag. rektor Nils Thomassøns bok om ekteskapet: *Cestus Sapphicus*, og utgav i 1679 en *Nye Psalme-Bog*, likeså den kjente katekismeforklaring

684 NRR VII, s. 254 og X, s. 85f.; Rørdam: "Brudstykker", *Personalhistorisk Tidsskrift* bind VI (1885), s. 173; A.E. Erichsen i *DBL* 1, bind XVII, 1903, s. 211f.; Finne-Grønn i *Norsk Tidsskrift for Genealogi*, bind III (1926), s. 207 og flg.

685 Red.: Enda dyktigere var den unge Didrik Muus fra Hedmark; han stakk alle rebusstrofene til Nils Thomassøns bok, m.m. Meget vakkert gjort. Tittelbladet stukket av Sevald er ubehjelpelig i sammenligning. Vi har også et tidligere kobberstikkarbeid av Muus bevart.

Dend søde oc Velsmagende Catechismi Bryst-Melck, som ble trykt i København i 1681.⁶⁸⁶

Jacob Paulsen

Jacob⁶⁸⁷ Paulsen må være den neste konrektor. Han ble antagelig ansatt i 1630, da mag. Sevald hadde innehatt stillingen i syv år. Det er denne konrektor som omtales i kapitelsboken for 1633, da den tidligere nevnte skolegutt forsøkte å sette fyr på skolehuset. Mer vet vi ikke om ham.

Bent Sørensen

Bent Sørensen var sønn av sorenskriver Søren Bentsen og Anne Hjort, en datter av prost Rasmus Hjort. Mer vet vi ikke om ham.

Jesse Madsen

Jesse Madsen, den senere rektor, ble konrektor i 1637 og hadde denne stillingen i to år.

Anders Thomassøn

Anders Thomassøn, en bror av mag. Sevald og mag. Nils, var neste konrektor. Han var født på Toten, men var student fra Stavanger skole i 1626, var utenlands en tid og tok deretter magistergraden i København i 1635, ble konrektor i 1639 og stod i denne stilling til 1646 eller 1647, da han ble sogneprest i Høyelse, Københavns amt. Hans litterære produksjon var tre små avhandlinger. En sønn, mag. Michel Høyelse, ble sogneprest i Faaborg på Fyen.

Nils Trugelssøn

Nils Trugelssøn var sønn av sogneprest Trugels Nilssøn.⁶⁸⁸ Denne hadde som tidligere nevnt søkt om lønnsforbedring for sin sønn som var ansatt i 1646. Dette ble det ikke noe av; derimot ble Trugelssøn sogneprest i Fredrikstad allerede i 1648. Der utgav han i 1651 en preken med følgende tittel:

In medio afflictionis æstu refrigerium, Trøst og Glæde mit i Kaarsens Heede: Uddragen aff 2. Pauli Sendebref til de Corinthher 12. cap. V. 7, 8, 9. Prædicket ... paa Sandegaard 26. Junii 1650. Siden effter Frue Christense Juel til Stub-

686 Om den siste boken har professor Caspari skrevet en avhandling i *Theologisk Tidsskrift* bind VIII (1865), s. 254–350. Her er også behandlet Knut Sevaldsens slekt. En kritisk saklig vurdering er skrevet av professor Oluf Kolsrud i *Norsk Tidsskrift for Genealogi*, bind II (1920); se især s. 52 og følgende sider.

687 Red.: Han omtales som *Johannes Paulinus* (også i Daae: *Det gamle Christiania*, s. 157); hvis det er riktig, het han Jon, Jens, Hans, Johannes – men ikke Jacob. Jacob latiniseres *Jacobus*.

688 Se "Trugels Nilssøn" i kap. 4.5.2.

begaard hendis Begiering udi Pennen befattet af N<iels> T<rugelsen>, Guds Ords ringe Tienere til Fredrichstads Menighed i Norge. 8°, 86 s.

Boken er trykt i Valentin Kuhns trykkeri i Christiania.⁶⁸⁹

Johannes Lund

Den som etterfulgte Nils Trugelssøn var Johannes Lund. Så kalles han hos Thura. Men det er visstnok den *Johannes Nicolai* (Nielsen) som ble student fra denne skole i 1643. Han heter siden Hans Nielsen Lunde og døde i 1659. Da han avla ed som konrektor 18. oktober 1655, har han rimeligvis stått i denne stilling i omtrent fire år. Lund var en sønn av gårdbruker på Lunde i Gausdal Nils Christensen og hustru Apelone Håkonsdatter. Han var konrektor i den første tid av Søren Udbys rektorat.

Jens Toller Rosenheim

Jens Toller, f. ca. 1636, var sønn av den kjente borgermester Nils Toller og hustru Karen Davidsdatter Leuck (eller Lucht). Jens Toller har (antagelig) gått i Christiania katedralskole, men i immatrikuleringsprotokollen står det at han ble student *e privata institutione* [fra en privat institusjon]. Han reiste utenlands og ble i 1656 immatrikulert i Leyden, to år etter i Strasbourg, før han 27. april 1659 ble konrektor ved Katedralskolen. I 1664 finner vi ham som viselagmann i Bergens og Gulatings lagdømme, kort etter som amtskriver, og i 1666 som lagmann. Syv år senere ble han ansatt i overhoffretten og en tid etter adlet under navnet Rosenheim. I 1677 ble han amtmann i Lister og Mandals amt, og i 1689 overkrigskommisær ved de danske soldater, som ble overlatt til den engelske konge Wilhelm III på dennes tog mot Jacob II av Skotland, men den gang til Irland, hvor Rosenheim døde i Dublin i 1690.

Denne mannen var med i den fjerde lovkommissjon, nedsatt i 1682 i Fredrik III's tid, som gjorde et utmerket arbeid og som ville ha skaffet vårt land, etter nyere rettshistorikeres mening, en fullstendig norsk lovbok, hvis forslaget var blitt vedtatt.

Man må si at Rosenheim, som var konrektor ved Christiania skole i fem år, må ha vært en meget dyktig mann og hadde en bemerkelsesverdig karriere. I St. Olai kirke i Helsingør er det en grav med følgende inskripsjon:

Herunder hviler velærte og velbyrdige Jens Rosenheim
Kgl. Maj.s fordom etatsraad samt Ober-Krigs-Kommisarie,
som udi samme Hs. Kgl. Maj.s Tjeneste døde i Dublin
i Irland Anno 1690, og der samme steds ligger begravet

⁶⁸⁹ Den finnes i Det kongelige bibliotek i København.

hans elskelige kjære Frue velærte og velbyrdige nu salige Fr. Anne Cathrine Campotelle, som døde den 27de ... med deres kjære Søn Christian Ulrich Rosenheim.⁶⁹⁰

Henrik Nielsen (Buntzenius)

Henrik Nielsen (*Buntzenius*) kom etter Rosenheim. Om ham har det ikke vært mulig å finne noen opplysninger. I skolens regnskap står det at han har fått sine kostpenger (eller lønn?) 1 rdl ukentlig eller 52 rdl for ett år.

Lars Jensen Horsens (Horsenius)

Lars Jensen Horsens (*Horsenius*) var født i Horsens og ble student i 1663. I 1675 fulgte han med grev Wilhelm Horn på dennes tog i Holland, og ble etter noen tids forløp konrektor og tok magistergraden i 1686. Han har skrevet tre små dissertasjoner, hvorav den ene, *Euphemia, qua adventui Huldarici⁶⁹¹ Friderici Gyldenleuw gratulabundus assurgo* [Lovtale i hvilken jeg reiser meg for å gratulere ved den nådige Fredrik Gyldenløves ankomst], ble trykt i Christiania i 1690.

Biskop Thomas Rosing forteller fra sin barndom at han 18 år gammel kom til Christiania, etter å være undervist av Hans Omstad, "vicepastor til Onsø". Han ble da om våren 1683 satt i skolen

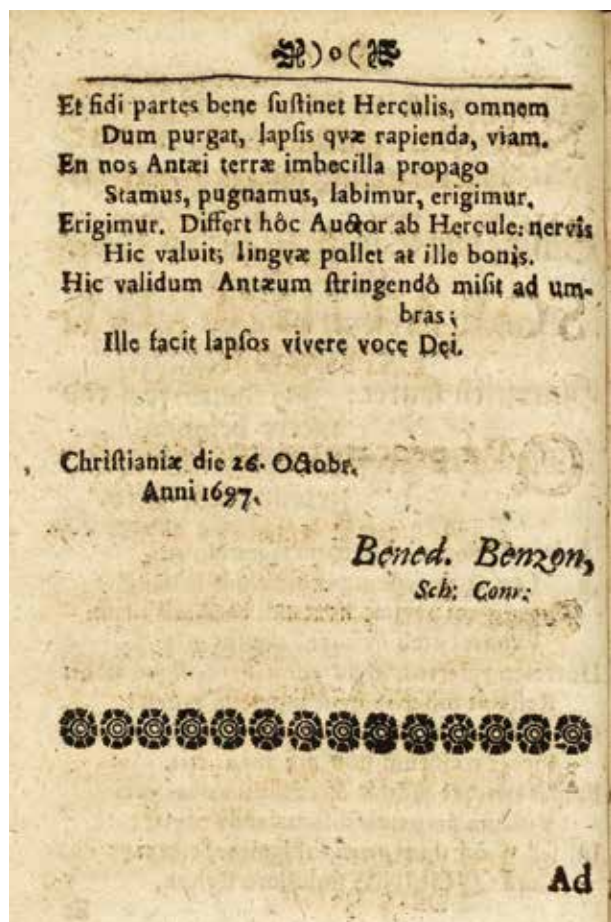
sub informatione Viri Claris<simi> et maxime eruditi R<ectoris> Mag<istri> Petri Holmii, nunc S<acro>S<ancti> Theol<ogiae> Lect<oris>, et Mag<istri> Laur<entii> Horsenii Conrektoris, och kom til Logemente udj Min Skolemesters, Laudat<issimi> P<etri> Holmii Huus, hvorfra jeg och bekom hans Testimonium til det Kongl. Academie i Kiøbenhafn.⁶⁹²

[Under utdanning hos den berømte og meget lærde mann, rektor magister Peder Holm, nå lektor i den hellige teologi, og magister konrektor Lars Horsens, og kom til innkvartering i min skolemesters, den høyroste Peder Holms hus, og derfra fikk jeg også hans vitnemål til det kongelige akademi i København.]

690 L. Boesen: *Helsingørs Beskrivelse*, Aalborg 1757, s. 128. I Barstad: *Om Nordmænds Deltagelse i det danske Hjelpekorps i Irland og Flandern 1689–1697*, Oslo 1928, er overkommisær Jens Rosenheim nevnt som medlem av korpsets generalstab, s. 6f.; Huitfeldt-Kaas i *DBL 1*, bind XIV, 1900, s. 181f. Les om familien Toller i kap. 2.6.1 "Befolkning – innvandring".

691 Red.: Her er et latinsk ord laget på basis av dansk "huldrig" (dvs. rik på "huld"), som betyr nådig, meget hjertelig. *Hulda* [vennlighet, troskap] forekommer i middelalderlatin; også dette ordet er dannet av adjektivet huld, som betyr hengiven, vennligsinnet.

692 Thomle i *Norsk Tidsskrift for Genealogi*, bind II (1920), s. 222.

Avslutningen av diktet til konrektor Bendedikt Benzon i Qvislins *Solatum relapsorum* [Trøst for dem som har falt igjen], oppbyggelsesbok fra 1697.

Peder Jacobsen Holm var rektor 1663–1686. Horsens tok magistergraden i 1686 og har iallfall fortsatt som konrektor til 1690, mens Bjørnskov var rektor.⁶⁹³

Bendix Benzon

Bendix Benzon var student fra Bergens skole i 1679. I 1683 tok han magistergraden på en avhandling trykt i København, med tittelen *Dissertatio historica-philologica de Tunica Christi* i [En historisk-filologisk avhandling om Kristi kjortel]. Benzon ble ansatt som konrektor etter Horsens. Mens han var i denne stillingen skrev han et latinsk dikt i en bok utgitt i Christiania 1697. Benzon undertegner her sitt navn slik: *Christianiæ die 16de october 1697, Bened. Benzon,⁶⁹⁴ Sch<olæ> Conr<ector>*. Benzon døde ugift i Christiania i 1703.

⁶⁹³ Ehrencron-Müllers *Lexicon* IV, s. 162.

⁶⁹⁴ Red.: Aas skriver at Benzon er nevnt av Daae under navnet Bent Bent-sen, men angir ikke kilde til dette. Videre har han henvendt seg til Bergens skole, som ikke har kunnet gi noen opplysninger om Benzon.

Skrift med bidrag fra skolens lærere

Utgiver av den nevnte boken var Lars Ibsen Quisling, som på denne tiden var slottsprest i Christiania og sogneprest til Aker. Denne mann var en sjællandsk bondegutt av dem om hvem det heter at de løp fra ploegen til skolen. Han ble student fra Slagelse skole og ble slottsprest 19. mai 1665, tok magistergraden i 1668 og døde i år 1700. Skriftet heter *Solatium relapsorum* [Trøst for tilbakefallerne], "Trøst for dennem som efter Skriftemaalet ok det Høiværdige Nadverens Sacramentes Deelagtighed falde paa ny ok forsee sig".⁶⁹⁵ Dette skrift har ikke liten interesse, forsåvidt som også andre av skolens lærere har ydet bidrag til det.

Av et norsk dikt, skrevet av høreren Laurits Bragnæs,⁶⁹⁶ får vi et innblikk i tidens teologi, og hva som kunne presteres av en av skolens lærere. Hans produkt er følgende:

Af Armen Mephiboseth faldt
Saa engang fra sin Amme
At all sin Lifs Tid han blef halt
Og motte gaae og lamme.⁶⁹⁷
Om ey for Moders Fostre-Knæ
Lem-brudne vi optages,
Saa dog, for det forbudne Træ
Synd-bundne vi fremdragis
Det til os svier all vor Tid
At Eva sig har stødet
I Paradiis ved Eble-Bid
Det Fald har alle dødet.
Som en af moders Lif Død-fød
En anden halt fremføres
Saa aandelig ved Synde-stød
Her mangis Fald og hørís
Vel reists ved Ordet og
De dyre Sacramenter
Men vi af Svaghed falde dog
Og Naaden atter venter.
Det lærer den Høy-Lærde Mand
Quislin, Guds Huusís Vægter
Som skienker Skriftens Trøste-Vand
Mod vrange Lærers Segter

695 Skriftet utkom i Christiania i 1697 og ble trykt hos Wilhelm Widemann.

696 Bragnæs omtales også nedenfor, i kapitlet "Hørere i lavere lektier".

697 Red.: Mephiboseth i Det gamle testamente er sønn av Jonatan, sønnesønn av Saul. Da ammen får høre at begge disse er falt i et slag, mister hun det lille barnet og han blir skadet for livet.

Siste del av diktet til *Laure<entius> Bagnæsius*, 4ti ordinis coll<ega> [Laurits Bagnæs, hører i 4. lektie] i Qvislins oppbyggelsesbok fra 1697.

Tak, Herrens rette Trøste-Tolk
 Gud dine Fingre rørde
 At du Igjenfaldne Folk
 Slig Naade-Trøst fremførde
 Vi love billig dette Skrift
 Som du med Trøst opfyldte
 Dit Nafn, Din Pen og din Bedrift
 Skal staae med Priis forgyldte.
Christianiæ, die 6to Novembris 1697
Laur. Bagnæsius
4^{ti} ordinis Coll<ega>
 [kollega (hører) i 4. lektie]

Også Benzons etterfølger som konrektor, Johannes Schrøder, har skrevet dikt i denne bok: et på latin og et på norsk. Han har undertegnet Johann: Schrød. *Sch<olæ> Christ<ianiensis> 5^{ti} Ord<inis> Coll<ega>* [hører i 5. lektie].

Johannes Schröder, 5. lekties hører, har etter tidens skikk skrevet et gratulasjonsdikt til forfatteren ved en bokutgivelse. Han avslutter sitt dikt i Qvislins oppbyggelsesbok slik:

Bliv ved, Høi-lærde Mand, som fælder
oc tillige
Opreiser her, bli ved at skrive meer
dislige.
Din Ære-Støtte skal selv Tiden fri for
Fald,
Oc Himlen lønne dig for Troeskab i dit
Kald!

Johannes Schröder

Johannes Schröder var en sønn av kapellan ved Treenighetskirken i Larvik, Jürgen Schröder, og var i 1703 hører i femte klasse. Det heter om ham at han assisterte ved oppgjør av boet etter Benedict Benzon, som var død ugift 12. september dette året, og kort etter ble han konrektor. Schröder fungerte i denne stillingen til 1729, da han fikk avskjed, som resultat av et brev fra biskop Deichman til Kongen av 6. juni dette året. Der heter det blant annet:

Han skal ha gjort god tjeneste ved skolen, men formedelst [p.g.a.] fattigdom og ringe inntømster skal han nu, likesom fast [nesten] alle hans formenn [forgjengere], være forfallen til melankoli og drikke.⁶⁹⁸

⁶⁹⁸ Sitert i en protokoll i skolens arkiv.

Han skulle nu få fri kost på kommunetet, 50 rdl. til husleie og klær, hvorav 30 rdl. skulle utredes av skolens degnepenger og 20 rdl. av rektor Rasch. Biskopen, (Deichmann) "holdt det for synd å forskyte den gamle konrektor uten å gi ham noget til subsistence". I den siste tiden Schröder sto i stillingen hadde rektor Rasch utført hans tjeneste.

Schröder døde 21. juni 1730. Hans arving var søsteren Anne, "som nu (ifølge skifteprotokollen) lever udi Laurvig i alderdom, skrøbelighed og fattigdom og av godtfolks assistance".

Såvidt det kan sees av regnskapet skulle kommunetet ifølge bestemmelse av 1. oktober 1734 utrede lønn til den nye konrektor med 200 rdl. årlig, 30 rdl. mer enn Schröder, som hadde hatt 120 rdl. i lønn og 50 rdl. i kostpenger. I tillegg har konrektor også hatt underhold av jordegods.

David Schjøth

David Schjøth var fra Trondheim og født 3. mars 1700. Han hadde gått på skolen der og ble dimittert i 1718, tok så teologisk eksamen, hvoretter han ble hører ved samme skole. Etter to års forløp sluttet han for å reise utenlands som hovmester for en ung mann av slekten Byghold. Denne reise benyttet han også til studier og oppholdt seg bl.a. en tid i Halle. I 1729 da han altså var 29 år, ble han konrektor her i Christiania og tok magistergraden to år senere. I 1733 søkte han sogneprestembedet ved Aker og slottet, men fikk ikke denne stilling, skjønt han var anbefalt av biskop Hersleb som "en både lærd og skikkelig mann og bekvem til preste- og skolegjerning".

Året etter fikk Schjøth det verv å ordne biskop Deichmanns boksamling, som skal ha vært ganske betydelig, men som var kommet i fullstendig uorden. Dette arbeidet utførte Schjøth sammen med hører Irgens, og samlingen ble kort etter solgt ved auksjon. Ved sin ansettelse som konrektor hadde Schjøth fått løfte på prestestillingen ved Oslo hospital, når den derværende noe sykelige prest, Albert Frychtnicht, gikk av. Men da kallet ble ledig, syntes Schjøth at stillingen var for dårlig avlønnet, selv om han kunne beholdt konrektoratet ved siden av. Han unnslo seg derfor, og fjerdelektiehøreren, Ivar Brinch, ble så utnevnt.⁶⁹⁹

Ikke lenge etter, nemlig i 1735, fikk Schjøth ett av de beste kall i Akershus, nemlig Fron i Gudbrandsdalen, hvor han var i 16 år, hvoretter han i 1751 frasa seg dette, 51 år gammel, "på grunn av svakelighet". Han reiste så til København, hvor han oppholdt seg i 28 år til sin død 16. april 1779. Som avgått sogneprest hadde han fått en etter datidens forhold pen pensjon,

⁶⁹⁹ Les om "Ivar Brinch", en hører i lavere lektier, i kap. 5.3.5.

200 rdl., og hadde dessuten lagt seg opp noen midler. I 1737 var han blitt gift med en datter av stiftsprost Bonsach i Trondheim, Elisabeth Dortha, men de hadde ingen barn.

I København var Schjødt opptatt med å skrive artikler av økonomisk og naturvitenskapelig innhold. Han har skrevet om biavl, om odelsretten, om valg av såkorn, om landhusholdnings- og jordbruksskoler, om skifersten til tekking av tak istedenfor never. Enkelte av hans avhandlinger er oversatt til tysk. I *Kirkehistoriske Samlinger* er det et brev fra Schjøth til biskop Peder Hersleb.⁷⁰⁰

Konrektor Schjøths avskjedstale fra Christiania skole i 1735

Konrektor David Schjøth (Skiøtt), som hadde denne stilling i syv år, holdt ved sin avskjed fra skolen i 1735 en lengere latinsk tale som er oppbevart i håndskrift i det Kgl. bibliotek i København.⁷⁰¹ Her gjengis en side av håndskriftet, dessuten oversettelse av en del av talen.⁷⁰²

Quintus jam volvitur annus, ex quo Vos primum, Excellentissime, Illustrissimi, Sum<m>e Venerabilis etc. Auditores, hac e Cathedra quod jam depono capescens munus, alloquebar frequentes.

Benevole excipiebatis advenam, advenam omnibus fere ignotum omni beneficiorum genere cumulavistis inter vos degentem, adeo humanitate vestra devinxistis, ut patriæ et propinquorum fere obliviscens jam domi et inter cognatos agere mihi viderer nullos quos inter vitam transigerem maluisse, nisi fastidiosum munus et census tolerandæ vitæ impar, atque a puero sacris rostris addictus animus aliam ambire provinciam suasissent.

Votis favit Ter Optimus Maximus, cujus abundantem in me benignitatem, licet, ut mihi videbatur, lentam sum expertus, a Cathedra ad sacra pulpita est transferendum;

Valedicendum urbi jam fere sexennium nutrici et faultrici, Valedicendum Scholæ, quæ, ut officii mei ratio exigebat quantum mihi fuerit cordi, Deum testem imploro.

Injurius forem in vestram mihi adeo perspectam et exploratam humanitatem si multis verbis implorarem ut abeuntem æquis animis audiretis.

700 Rørdam i *Kirkehistoriske Samlinger*, 5. R, bind VI, 1911–1913, s. 653f.

701 Manuskript 3090 4º, Gl. Kgl. saml., Det kongelige bibliotek i København.

702 Red. har gjennomgått bare første side av det latinske originalmanuskriptet, som er gjengitt her.

Omnino mihi persuasum habeo, quem tot annos non tantum toleravistis sed ex summo amore prosecuti estis, vos pauca ultimum, ut videtur, ex hac Cathedra dicentem passuros esse.

Verum quo vos morabor argumento, quod omnium expectationi satis faciat?

Ignoscatis Exoptatissimi Auditores, si quum oratiunculam non possim vestro omnium vitæ generi, vestro studio aptare, mihi uni accomodem.

In bivio quasi constitutus est e Cathedra in sacra rostra pedem translocaturus Cathedram cum pulpito ut jungam patiamini, et materiam tractem utrique muneri utrique vitæ generi convenientem.

Molestias et fastidia, quæ scholasticum munus ut plurimum comitantur, non deplorabo, probe gnarus ejusmodi nænias potius in funus quam in lætum et spontaneum abitum quadrare et Auditoribus displicere,

Nec studia nec Scholas fastidiosis et modum excedentibus in cælum eveham laudibus, satis et ad nauseam usque a plurimis hoc actum est, æqui rerum censores suos bonis artibus laudes nec invident nec derogant; stolidis, inutilibus ...

Schjøths avskjedstale til skolen (oversettelse)

Deres excellense, høyt ærede tilhørere!⁷⁰³

Det er nu allerede nærmere fem år siden jeg første gang talte til en stor forsamling av dere fra dette kateter som jeg nu skal forlate for å overta et nytt embede.

Dere tok velvillig imot nykommeren; en nykommer som var ukjent for nesten alle har dere dynget ned med all slags tjenester mens han oppholdt seg blant dere, og i den grad knyttet ham fast med deres humanitas at jeg nesten har glemt mitt fedreland og mine pårørende og syntes jeg levde blant slektninger. Og det var ikke noen jeg heller hadde ønsket å tilbringe livet blant enn dere, hvis ikke det kjedsommelige arbeidet, en lønn utilstrekkelig til livsopphold og den lyst jeg fra barnsben av har hatt til å bli prest hadde fått meg til å gå over i en annen provins.

Den treenige Gud har hørt min bønn, han hvis rike godhet mot meg jeg har erfart – dog, synes jeg, nokså sent – og jeg skal nu forlate kateteret for å gå opp på prekestolen. Jeg skal si farvel til den by som snart i seks år har forsørget

703 Når det sies "Eders excellense", må sannsynligvis stattholderen ha vært tilstede.

meg og vist meg velvilje, jeg skal forlate den skole som har ligget meg på hjerte så mye som plikten krevet; dét kaller jeg Gud til vidne på. Jeg ville være urettferdig mot deres så velkjente og utprøvde elskverdighet mot meg, om jeg bønnfalt dere med mange ord om å høre rolig på meg nu ved min avskjed.

Jeg er ikke i tvil om at dere, som i så mange år ikke bare har tålt meg, men også behandlet meg med største elskverdighet, vil tillate meg å si nogen få ord, nu da jeg, som det synes, for siste gang taler fra dette kateter.

Men hvilket emne skal jeg fengsle dere med, som kan tilfredsstille alles forventning? Dere vil tilgi, høyst ærede tilhørere, hvis jeg legger min lille tale an etter min interesse alene, siden jeg ikke kan tilpasse den etter deres livsgjerning og deres interesse.

Da jeg står liksom på skilleveien og i ferd med å gå over fra kateteret til prekestolen, vil dere tillate at jeg slår kateteret og prekestolen sammen og behandler et emne som er felles for begge disse livsstillingene. Jeg skal ikke gråte over at jeg slipper det besvær og alt det ubehagelige som i regelen følger med skolegjerningen, da jeg godt vet at slike klagesanger passer bedre til en begravelse enn til en gledelig og frivillig avgang, og at tilhørerne slett ikke liker det. Heller ikke vil jeg heve studier og skolen til himmelen med en usmakelig og altfor overdreven ros. Dét har mange gjort tilstrekkelig og rent til å bli kvalm av. Folk med sunn forstand vil ikke misunne eller frakjenne nyttige studier den ros de fortjener, men dersom vi ville be om ros for dumme, unyttige og skadelige studier, så fortjente vi å kalles for tåpelige. Både skolen og studiene har sine fordeler og sine feil.

Ingen er i tvil om at skolen er et verksted for barnlige sjeler, som her dannes til en gang i tiden å overta geistlige eller verdslige stillinger, men at de også forbereder selve lærerne for geistlig veltalenhet, kunne vel snarere trekkes i tvil; men hvis jeg allikevel overbeviser dem om det, så vil jeg tro, at jeg dog har utrettet noe. Om ikke en tidlig begynt lærergjerning i skolen har bragt dem noen annen fordel, så gjør den dog de unge menn tamme og milde, de som – da de slapp ut av skolen og fikk større frihet – fór frem som vilde dyr som er sluppet ut av bur, og glemmer og forsømmer både seg selv og studiene. Skolen legger åket på nakken av de kåte ungdommer og gjør dem mer fornuftige

og våkne. Skolegjerningen tvinger de unge menn til grundigere å ta opp igjen de studier som var avsluttet i skolen og fordype seg i dem. For vi mennesker har det jo slik, at vi neppe nedlater oss til å ta opp igjen det som vi finner er ubetydelig og lite viktig. Hvor stor skade det har voldt den studerende ungdom at de så altfor tidlig har ringeaktet og forsømt de studier de drev i skolen har vi daglig sørgelige bevis på. Umodne og nettopp sluppet ut av skolen gjør de intet, eller slikt de ikke har noen nytte av, liksom i dyp søvn. Og når de endelig vågner og tar fatt på høyere studier, merker de at de ingenting vet, men skammer seg og kjeder seg ved å lære opp igjen; det er altså ikke deres ånd, men deres levevis som må forandres. Jeg kunde nevne flere både her i byen og i distriktet og på andre steder, som har vært betrodd i min varetekt, som det er gått slik med. Men jeg vil ikke nevne navn. Vi vet om folk som har utsatt sine umodne skolestudier til prekestolen, men i løpet av kort tid er blitt uttømte og trette og er forstummet for alltid. Vi erkjenner at det fins flittige unge menn med et sjeldent alvor, som fri for disse bekymringer anvender tiden til studier av skjønne videnskaper. Vi ønsker dem til lykke med deres rosverdige arbeide og spår dem den lykke som deres arbeide fortjener. Men erfaringen lærer os at tallet av dem som forsømmer studiene er meget større.

Men la oss komme til saken, dette synes kanskje noe søkt og skolegjerningen uvedkommende, men den lettsindige og ungdommelige forakt for studier er en forakt man kan undgå på en annen måte, slik mange uten tvil ønsker. Vi nevner for det første at skolen lærer dem som en gang i fremtiden skal overta prestegjerningen, kunsten å undervise, dernest gir skolen en kunnskaper, som når de blir samvittighetsfullt utvidet, også kan komme den erfarne prest til nytte, men som, om de forsømmes eller glemmes, kan hindre ham i hans gjerning eller utsette ham for spott eller forakt. Ingen vil nekte at man hos en lærer krever en viss dyktighet i å undervise, en dyktighet som han må skaffe seg ved å studere gode læreregler og helst ved erfaring, som er læremester i alt. Alt skal hamres inn i elevene etter bestemte regler, klart og tydelig. Derfor må en lærer vite hvor meget hver enkelt kan oppta i seg, han skal gi hver enkelt elev sin bestemte oppgave og han skal som barnepiker gjør det med spebarn, gi dem det inn i munnen, tygget riktig smått. Hvis en som ikke hadde tålmodighet, vilde helle inn i en flaske med trang hals så mye væske som flasken tar med én eneste gang, ville størsteparten bli

helt utenfor; men gjør han det litt etter litt, så opptar den det dråpevis. Dessuten må alt fremstilles i en riktig og passende orden, man må ikke blande det første sammen med det siste; man må forutskikke det som går forut, og utlede av det første det som følger etter, man må vise sammenhengen i tingene, slik at begynneren kan vite med seg selv at han kjenner til det som behandles, og kan gjøre rede for det som skal læres. For at man skal oppnå det, må man anvende riktige, passende, tydelige og kraftige ord, naturlige og tilstrekkelig betegnende uttrykk; det som virker uklart og er vanskelig å forstå for den unge, må prentes inn med andre og atter andre ord, må løses op i sine enkeltheter, belyses med lignende, ja til og med ved motsatt bruk, og styrkes ved eksempler. Eleven må ikke overlates til seg selv, eller sitt eget skjønn, for ikke å si feiltagelse og uvidenhet, før han ordentlig med egne ord kan forklare hva han har ment. Hva kan bedre opplære en til dette enn skolegjerningen, da man daglig må undervise, må søke å bli klar over de enkeltes anlegg, og følge hvordan elevenes evner, dømmekraft og hukommelse utvikles dag for dag.

Kirken har det felles med skolen at det både i hin og i denne påligger lærerne å undervise barn, og at ikke den minste del av en prests gjerning består i å undervise bøyelige sjeler i kirkens lærdommer og fromme mennesker i visdom. Den som er blitt en kirkens tjener skal også belære mennesker som allerede har oppnådd en modnere alder. Han har – så sørgelig det enn er, men vi kan ikke legge skjul på det, selv om det skjer med sorg og til skam for kristennavnet, – gamle folk som allerede heller sitt gråhårede hode mot jorden som snart skal skjule dem, som er ganske uvidende om religion og gudsfrykt, rester av forsømt sjelesorg, bunnfall av de helliges samfund, eller menneskelige eksempler på sløvhet; han har, sier jeg, også slike å belære. Stakkars ulykkelige mennesker, stakkars presten som skal belære dem, han har sannelig å kjempe med en natur som stritter imot. Allikevel må uvitenheten bekjempes, overvinnes og fjernes som et heslig dyr med våben som er anvist av den høyeste Gud og med en utrettelig tapperhet som er støttet av himmelen. Men størst utbytte bør man håpe av undervisningen av unge sjeler; ved denne velgjerning dannes en ny slekt som fra sin spedde barndom er helliget Gud, er vennet til Gud og spent vokter på Guds vilje.

Skolen derimot omfatter en krets av videnskaper som de studerende unge skal undervises i, videnskaper som ikke i like stor grad støtter andre, men som ikke desto mindre forbereder for prestegjerningen og for geistlig veltalenhet, hva vi nedenfor skal utvikle nærmere. Forøvrig håper vi å ha påvist at prestegjerningen har noe til felles med skolegjerningen, og at den siste tjener den første. Vi tilføyer at liksom det i skolen er lærerens oppgave å føre oppsikt med dem som er betrodd hans varetekt og dra omsorg for sann fromhet og den plikt man skylder Gud og mennesker, og se til at de unge i oppriktig gudsfrykt dyrker Gud med et rent hjerte, slik påhviler denne plikt også presten.

Før jeg omtaler de fag som også kan være til nytte for den geistlige virksomhet, bør jeg minne om at mange bestemmelser i vår skole allerede for lengst er foreldet og bærer preg av å være meget gamle, noe som kan skyldes mangel på dannelse og ikke passer med vitenskapens bedrede vilkår. Dette er vi sikre på at den kyndige lærer kjenner til og samvittighetsfullt hvisker i øret på sine elever når han lærer dem noe bedre. En reform har vi allerede for lengst ønsket, håpet, ventet, men det er en hindring for en forbedret undervisning i Danmark og Norge som vil at vi for sent skal våkne til forståelse. Der nest at man ikke må anvende altfor mye tid og arbeid på de vitenskaper som bare er til støtte for den høyere viten, som vi har helliget liv og sjel, og at vi søker å nå vitenskapen i sin helhet, noe reelt, ikke bare ord, ikke innholdsløse småspørsmål og vrøvl.

Jeg skal fatte meg i korthet når jeg vil behandle de fag som leses i skolen, og som kan være til nytte for presten i en riktig utførelse av hans kall. Det er riktig å begynne med en sann erkjennelse av Gud og de guddommelige forskrifter, og vi har ovenfor vist at de angår så vel kirken som skolen. Har læreren, som selv er fylt av Gud, plantet den i elevenes unge sjeler, vil han senere, han som både har følt Guds kraft og har lært å behandle Guds hellige ord, lettere kunne lære menigheten om Guds mysterier, Guds bud. Gid aldri og ingen steder denne fornemste plikt i en lærers eller prests gjerning måtte forsømmes. Sannelig, hverken vitenskaper eller det som vinnes ved dem –formue, høye stillinger eller andre ting som kan være til gagn eller glede i menneskelivet, gjør et menneske lykkelig! Dét gjør bare et hjerte som er viet og skjenket Gud, en nådig Guddom, et sikkert evig håp om samliv med Gud, at man lever ikke for tiden, men for evigheten. Ingen vil benekte at de såkalte

døde sprog, som bare brukes i bøker og i skoler, er til stor nytte. Dette gjelder særlig hebraisk og gresk, hebraisk til å forklare de skriftsteder og bud som den treenige Gud har gitt ikke bare jødefolket, men også oss, gresk til forklaring av den nye pakt med oss elendige mennesker. Jeg vil ikke nevne at man ikke av noen forfattere lærer kunsten å tale bedre enn av de greske. Latinen hjelper til å forstå de bøkene romerne har skjenket oss, kraftigere, lærdere og mer elegante enn de som de forskjellige folk utgir på dette de lærdes fellessprog for å leses av hele den lærde verden. Det er en dårlig anvendelse av så mye tid, slik det vanligvis skjer, både ved greske og latinske forfattere, når vi bare lærer ord og talemåter av dem. Man må av deres skrifter hente viten; gavnlige regler må innprentes i vårt hjerte; man må av dem lære en heldig og elegant uttrykksform, man må legge merke til hvor åndfullt og kritisk grekerne og romerne har funnet et heldig uttrykk for gode tanker, så man kan etterligne deres måte å skrive på. Uklarheter og feil som man gjør seg skyldig i når man lærer seg fremmede sprog, især latin, vil jeg ikke berøre; det blir verken senere mitt kall og er heller ikke min sak nu; men alle vet at disse sprog både læres i skolene og er til nytte for dem som virker i kirkens tjeneste.

Lev imidlertid lykkelig, ærverdige olding,⁷⁰⁴ og nyt med Guds hjelp en heldig og sunn alderdom!

Lev vel, meget ærede kolleger! Det vennskap som dere har vist meg, må dere fremdeles bevare. Og jeg ønsker, at Gud må gjengjelde deres strev og arbeide.

Lev vel, meget kjære elever! Ved lydighet og lærevillighet har dere bundet meg til dere. Vis ærefrykt for Gud. Legg stadig vinn på deres studier.

Lev vel, mine velyndere! For de mange velgjerninger dere har vist meg, kan jeg ikke gi annet enn takk! Når jeg nu går over til en annen virkekrets, ber jeg dere å anbefale meg til Gud i deres bønner!

Erik Nicolai Arbien

Erik Nicolai Arbien hadde vært hører, og han ble Schjøths etterfølger som konrektor, en stilling han hadde i to år fra 1735 til 1737, før han ble rektor.

⁷⁰⁴ Rektor Rasch var den gang 65 år.

Jacob Hersleb

Jacob Hersleb var konrektor i ni år, fra 1737 til 1746. Han er også siden omtalt som rektor.

Peter Røder

Peter Røder som i 1737 var blitt hører i 1. og siden i 2. lektie, var en sønn av sogneprest til Vestby Paul Røder og Catharina Theiste. Han var en dyktig mann, avanserte etter hvert og ble konrektor i 1746, da Hersleb ble rektor. Han fortsatte til 1754, da han omtales som død. Røder eiet en løkke på Ruseløkbakken og bodde ikke i skolebygningen. Han var gift med Adelia Maria Zakariassen og hadde to døtre, Karen og Christine, foruten en sønn Paulus (?) som gikk i Christiania skole.

Søren Seerup Monrad

Søren Seerup Monrad var konrektor i 28 år, fra 1754–1782, da han ble rektor.⁷⁰⁵

Jacob Rosted, hører, konrektor og senere rektor

Som rektor (1803–1832) tilhører Rosted det nittende århundre.⁷⁰⁶ Men ettersom han da allerede hadde vært lærer ved skolen i mer enn fem og tyve år, tilhører han også perioden som denne boken omhandler.

Jacob Rosted var født i Hølands prestegjeld 23. oktober 1750. Hans far, sogneprest Jacob Rosted, var født i Rosted på Sjælland, og hans mor het Gjertrud Hofgaard. I likhet med Treschow kom han ikke i noen regulær skole, men ble undervist hjemme til han var 14 år, hvorefter han ble sendt til Danmark. (Man kunne her fristes til å spørre, hvorfor ble han ikke satt i Christiania Katedralskole?) Gutten ble anbrakt i huset hos presten Andreas Reiersen i Mau i Aalborg stift, som i 1766 dimitterte ham til universitetet. Deretter fortsatte han sine studier under Reiersens veiledning; han tok *examen philosophicum* i desember 1768 og teologisk eksamen i mai 1770 og reiste så hjem. Da faren døde to år etter, drog han igjen til København og ble huslærer hos hoffprest Christian Schmidt, som ble biskop i Christiania i 1773.

I 1777 ble Rosted ansatt som hører ved Katedralskolen.⁷⁰⁷ I fulle 55 år arbeidet han ved Christiania skole, først altså som hører, deretter fra oktober 1780 som "succederende conrektor"; han ble adjungert skolens daværende rektor, Hersleb, [dvs. tilknyttet ham som medhjelper] og fikk "predikat" [tittel]

⁷⁰⁵ Se "Søren Seerup Monrad" i kap. 5.3.3.

⁷⁰⁶ Han er omtalt av Einar Aas i i *Kristiania katedralskole i det nittende århundre*, s. 80–86.

⁷⁰⁷ Hj. Pettersen: *Bibliotheca Norvegica*, bind I, s. 313f.

Da Jacob Rosted (1750–1832) ble rektor i 1803, hadde han allerede arbeidet mer enn 20 år ved Katedralskolen. Han var hører fra 1777, ble konrektor noen år senere, og deretter altså rektor. Male-ri av Jacob Munch 1815, "skjenket av forhenværende disciple".

av subrektor. I perioden 1782–1803 var han konrektor;⁷⁰⁸ i 1792 ble han også assessor i Konsistoriet. Som vi husker var domkapitlet omdannet i 1667, og dette dømte i ekteskapsaker, men fra denne tiden og til 1797 var det biskopen, byens prester og skolens lektor (hvis det var noen) som dømte i slike saker under stiftamtmannens presidium. Her var Rosted medlem. Da det Deichmanske bibliotek ble åpnet i 1785, ble han bibliotekar ved dette og utgav siden en katalog over samlingen. Videre var han medlem av en komité, nedsatt 4. juni 1793, som skulle arbeide for opprettelse av et norsk universitet. Blant resultate-

708 Conradine Dunker sier i *Gamle Dage*, 1871, s. 69 at konrektor Rosteds munnheld som lærer var: "Jeg skal sant for Herren børste ham", hvorfor han også ble kalt "Børsten". Fru Dunker legger til: "Jeg behøver neppe si, hvilken fortreffelig mann i enhver henseende Rosted var." Forresten ble Rosted nevnt av guttene med andre navn, "Thura" og "Fosen". Red. har ikke funnet kilden til disse kallenavnene.

ne var Prams og Eggers prisbelønte avhandlinger og ansøknin-
gen til kongen av 18. april 1795.

Rosted var ikke bare teolog, men hadde også tatt magister-
graden i filologi i juli 1780. Han var således ut fra sin utdannel-
se meget godt rustet som skolemann.

5.3.5 Hørere

Hørere i femte lektie

Noen femtelektiehører har det ikke vært før i begynnelsen av
det 17. århundre.

Lønningen for denne stillingen var litt bedre enn den var for de
lavere lektier. I den anledning sies:

Til denne stasjon [stilling] skal være et anselig tillegg av
jordegods, så at en ugift person ved den velvillighet av et
diskret borgerskap udi å gi et fritt bord og annet kan på
sådan en tid ved en tarvelig og sparsommelig levemåte
tillegge sig noen formue.⁷⁰⁹

Når man altså fikk nokså meget gratis hos andre og ellers lev-
de sparsommelig, kunne man legge seg til penger. Den første
har visstnok vært:

Jørgen Hansen Naur

Naur var født i Oslo i 1601 og sønn av kapellanen ved Hall-
vardskirken, Hans Jørgensen. Han var student, antagelig fra
Rostock 29. oktober 1622, og ble hører ikke lenge etter. 1. ja-
nuar 1635 ble han sogneprest i Råde og har altså vært hører i
nærmere 12 år.

Conrad Conradsen Leuch

Leuch var student fra denne skole i 1651 og ble hører i femte
lektie. Han var sønn av kjøpmann i Christiania Conrad Laurit-
sen (Leuch) og hustru Karen. Hører Conradsen døde i 1680 og
har visstnok innehatt stillingen i mange år. Det heter om ham
at han ble begravd 1. august nevnte år i Trefoldighetskirken,
og etter hans studentår å dømme må han da ha vært omkring
femti år. Han var gift med Ingeborg Eriksen, en datter av so-
renskriver Eriksen på Romerike. De hadde fire barn, blant dem
en sønn som var student fra katedralskolen i 1689, og som ble
sogneprest til Hvalerøene, hvor han døde i 1710.⁷¹⁰

709 Red. vet ikke hvor dette sitatet er hentet fra.

710 *Slektshistorisk Tidsskrift* bind III (1932), "Er Christiania-Slegten Leuch
utdød?", av S.H. Finne-Grønn.

Lauritz Belitz

Belitz, født 1653, var hører i flere år, til han 1. desember 1686 ble sogneprest i Vestre Moland, hvor han døde 1. juli 1725 i sitt 72. år. Han var sønn av Christopher Belitz, feltskjær ved Båhuslens regiment, som fra 1645 stod i samme stilling ved Trondheims regiment.⁷¹¹ Lauritz Belitz var første gang gift med Inger Opdal 17. august 1681, en datter av Anders Roaldsen, sogneprest til Opdal. Hun døde i Moland 25. juli 1695.⁷¹²

Johannes Schrøder

Schrøder var ved århundreskiftet hører i femte lektie til 1703, da han ble konrektor etter Benedict Bentzon.

Adolf Anderssen Aud

Aud var født i Christiania i 1678, og var dimittert fra denne skole i 1696 og ble hører i femte lektie 8. april 1704. Ifølge Wilbergs prestehistorie skal han 2. februar 1720 ha blitt sogneprest i Agerup på Sjælland, hvor han døde i 1727.

Peder Kinck

Kinck var født i 1691 og ble dimittert fra Katedralskolen. Hans foreldre var Magnus Johnsen Theiste, prest i nedre Romerike og Abigael Pedersdatter Kinck, et navn sønnene tok. Etter å ha tatt teologisk embedseksamen i 1713 var han hører i femte lektie i noen år. I 1716 ble han feltprest ved Viborgske nasjonale regimente under dets tjeneste i Norge. Under den store nordiske krig var han skipsprest, og 29. mai 1719 ble han utnevnt til sogneprest til Enebakk. Dette kall avstod han i 1750 til fordel for sin søstersønn S.W. Røder, tidligere hører ved Katedralskolen og bror av konrektor Peter Røder. Kinck oppnådde den store ære å bli innvalgt i det engelske vitenskapsakademi, The Royal Society, og han sendte en rekke brev til akademiet innen forskjellige fagfelt, bl.a. folkeliv og dyreliv.

Peder Kinck var gift med Sara Sæby, og de hadde en sønn Mogens som døde i 1765. Peder Kinck døde i 1757. Fra Peder Kinck er tipp-tipp-oldefar til forfatteren Hans Ernst Kinck, som i en periode var adjunkt ved Katedralskolen.⁷¹³

711 Finne-Grønn: *Arendals Geistlighed*, s. 24f. Om Familien Belitz har Huitfeldt-Kaas skrevet i *Personalhistorisk Tidsskrift* bind III (1882).

712 Hun er omtalt i Andreas Faye: *Øiestads prester etc.*, s. 29. Red.: På samme og følgende side omtales også Belitz. Han var ikke fornøyd med liktalen som prosten, Daniel Feiff, hadde holdt over hans hustru, og ifølge prosten viste han motvillighet og tross i møte med dem som kom i anledning skiftet etter henne. Prosten stevnet Belitz for konsistoriet, og resultatet ble en langvarig sak.

713 Daae: *Efterretninger om Christiania skole i Jacob Raschs tid*, 1858, s. 43f.

Daniel Severin Poscholan

Poscholan var dansk prestesønn født i 1692 og student fra Kalundborgs skole. Baccalaurgraden tok han i 1712. Han var hører ved Christiania skole i hvert fall fra 1719, da han sammen med andre lærere har undertegnet bestemmelsen om skolens *accidenser*,⁷¹⁴ men sannsynligvis tidligere. Han ble nemlig viet i Christiania 1717, til Maren Berntsdatter Plate. Poscholan var en av de hørerne som fra omkring 1720 underviste i skrivning og regning mot ekstra betaling.

I 1726 ble han rektor i Køge og i 1729 sogneprest til Vang i Hedemark. Til Vang kom han med et stort bibliotek, hele 782 bøker. Der virket han i fem års tid, men så forsvant han sporløst i 1734.⁷¹⁵

Søren Jenssøn Essendrop

Essendrop var født i Christiania 7. april 1695. Faren het Jens Sørensen og moren Anna Sandersdatter. De var formuende folk og etterlot sin sønn ikke så ganske lite penger. I 1712 ble Søren, 17 år gammel, satt i Christiania skole, der han gikk i tre år. Dette var på den tid da Rasch var rektor og skolen ikke hadde noe fast lokale; undervisningen måtte ofte foregå på hørernes kamre, og rektor kunne ikke kontrollere hva som skjedde i dagens løp.

2. mai 1715 ble Søren Jensen dimittert til universitetet, der han ble innskrevet under navnet Essendrop. (Han regnes nu som stamfar for denne familien.) Tre år etter, 1. august 1718, tok han teologisk eksamen med karakteren *haud*, og reiste året etter tilbake til Norge, hvor han ble huslærer hos sogneprest Jens Holmboe i Vardal. 7. juli 1721 ble han av rektor Rasch tilbudt å bli hører i 4. lektie. Dette tok han imot, og ble allerede året etter hører i 5. lektie. Fem år etter ble han tilbudt å bli konrektor, men "i håp om å bli til noe bedre promoteret" fortsatte han i skolen som hører og ble den 13. november 1733 uten ansøking utnevnt til sogneprest til Hvalerøene. Imidlertid tok han ikke imot dette embedet, da han mente det var det minste og dårligste i stiftet. Ved biskop Herslebs hjelp ble han 18. desember samme år utnevnt til sogneprest i Trøgstad, hvor han var til sin død i 1741. Han var da bare 46 år gammel.

Søren Essendrop må antas å ha vært en dyktig lærer, da Rasch satte så meget pris på ham, og som prest fikk han lovord av biskopene Hersleb og Dorph.

⁷¹⁴ Se "Sangoppvarthningen" i kap. 2.3.2.

⁷¹⁵ Red.: En omtale av Poscholan og hans forsvinning fins hos Kjell Lund: *Han far: Prestehistorie og bygdeliv*, 1997, s. 70–78.

18. mars 1722, mens han var *collega* [hører], ble Essendrop gift med Pauline Gertsdatter Holst, en datter av Gert Hanssøn Holst. Hun døde bare førti år gammel etter å ha fått 15 barn, hvorav flere døde da de var ganske små.⁷¹⁶ Han var en formuende mann og eide et rikholdig bibliotek, mest teologisk litteratur, men også bøker av historisk og geografisk innhold. Hans bibliotek bestod av 263 bind i oktav, 209 i folio og 61 bind i mindre format. Bøkene skulle selges i Christiania i januar 1742, men ble overtatt etter takst av den eldste sønnen.

Erik Nicolai Arbien

Arbien, den senere rektor, etterfulgte Essendrop som hører i femte lektie i 1734–1735. I 1735 ble han konrektor, og overtok igjen en kort tid lektien etter etterfølgeren Klaskows død.

Ole Klaskow

Ole Klaskow, en dansk student, hører i femte lektie, døde 11. november 1736.

Laurits Bjerregaard

Laurits Bjerregaard var i noen år hører i femte lektie til 1744.⁷¹⁷

Albert Peter Bartholin

Bartholin var født i København i 1724, men da foreldrene, Rasmus Bartholin og hustru Margrete Elisabeth Wieland, flyttet til Christiania hvor Bartholin var blitt auksjonsdirektør, ble Albert Peter satt i skolen her og ble student i 1745. Kort etter ble han hører i 2. lektie og fortsatte som hører til han var 35 år, idet han avanserte til hører i femte lektie. I denne perioden tok han baccalaurgraden og i 1758 magistergraden. Han forlot imidlertid skolen, reiste til København i 1760, og ble tre år etter 2. sekretær i generalkirkeinspeksjonskollegiet, og etter tyve års forløp førstesekretær etter E.J. Jessen som døde i 1783. Etter 28 års tjeneste fikk Bartholin – nu med tittel av justitsråd – en pensjon på 1200 rdl. Dette kollegiet ble opphevet i 1791.

Mens han var hører ved Christiania skole hadde Bartholin blant sine elever dikteren Tullin. Mellom disse to ble det i sin tid (1761) ført en livlig korrespondanse; syv av brevene fra Tullin, som er oppbevart i København, ble trykt i *Illustreret Nyhedsblad* 1861, med innledning og anmerkninger av O. Lundh og H. J. Huitfeldt. Disse brev gir opplysninger om forskjellige forhold i Christiania i denne tiden. En yngre venn av Bartholin, boende i København, og som var meget sammen med

716 Daae: *Efterretninger* 1858, s. 165; Thomle i *Tidsskrift for genealogi*, bind I (1910).

717 Se videre omtale blant hørerne i lavere lektier nedenfor: "Laurits Bjerregaard", i kap. 5.3.5.

ham, Jacob Gude, som ble 2. sekretær etter Bartholin og senere inspektør ved Waisenhuset, har i sin bok *En Kjøbenhavnsk Embedsmand* gitt en karakteristikk av Bartholin. Han sier bl.a.:

De fleste formiddager var jeg et par timer hos Bartholin i hans bolig på Vestergade,⁷¹⁸ men den øvrige tid av dagen anvendte jeg mest på lesning, hvortil hans gode boksamling, som han forøket med en del av de nyutkomne danske og tyske bøker gav mig god anledning. Han hadde i sin ungdom været hører ved den latinske skole i Christiania, så skolevidenskapene skulde egentlig været hans fag. Men da han var blitt sekretær, la han sig etter tysk og engelsk, og da han var av en satt og alvorlig karakter, var moralske og filosofisk-teologiske skrifter hans kjæreste lesning. Han var en meget religiøs mann, hadde det beste hjerte, og da han hadde mange års erfaring, kunde min daglig omgang med ham ikke annet enn ha en god innflytelse på min tenke- og levemåte. I spise og drikke var han en meget ordentlig mann, likesom hans seder var, og uten tvil altid hadde været, meget strenge.

Han satt hjemme næsten hele dagen og leste eller skrev, inntil han ved middag eller aften skulde til bords hos andre, da han var kjent i mange smukke huser.

Gude forteller at da Bartholin var 2. sekretær, var det tillagt denne stilling et par værelser, men ikke kjøkken. Han bodde derfor et annet sted i Vestergade hvor han, skjønt utgift, hadde husholdning. Vennskapet mellom de to varte sålenge Bartholin levde, nemlig til 1798.

Even Hammer

Hammer var Bartholins etterfølger, på oppfordring av rektor Hersleb. Han har visstnok først vært hører i 4. lektie, men fra 1758 i 5. lektie. Hammer var født 1. juli 1732 på Nes i Hedmark, som sønn av sogneprest Ole Hannibalsen Hammer og Ellen Evensdatter Meldal. Han ble student fra Christiania skole i 1752, tok baccalauregraden året etter og var hører fra 1756–1768, idet han tok magistergrad to år etter at han var ansatt som hører. Da han sluttet i denne stilling, reiste han utenlands på egen bekostning og studerte ved universitetene i Oxford, Cambridge, Leyden, Göttingen og Paris. Ved sin hjemkomst til Norge ble han i 1771 sekretær i det norske rentekammer og to år etter renteskriver i søndenfjeldske renteskriverkontor. Samme år ble han amtmann i Romsdals amt, fikk i 1777 tittel

⁷¹⁸ Dette var før Gude var blitt 2. sekretær. Sekretærstillingen i nevnte kollegium skal ha vært meget makelig.

Even Hammer (1732–1800) var hører ved Christiania katedralskole fra 1756 til 1768. Under portrettet står det "Etats-Raad Even Hammer. Fordum Amtmand i Molde".

av justitsråd og i 1781 av etatsråd. Han døde ugift 22. februar 1800.

Som amtmann bodde Hammer i Molde, hvor han var en meget aktiv mann både for landbruk og sjøvesen i sitt distrikt. Han stiftet "Romsdals practiske Landhuusholdningsselskab", som i over hundre år virket for fremme av næringsveiene. Han hadde også kjøpt en gård som han drev som et mønsterbruk; i den anledning er han nevnt i Mallings bok *Store og gode Handlinger* blant Norges beste jordbrukere. Videre fikk han opphevet et forbud av 12. august 1753 mot tilvirkning av rundfisk i Romsdalen og på Søndmør, på foranledning av bergenske kjøpmenn. Forbudet ble opphevet 20. juli 1781, etter at det altså hadde bestått i nesten tretti år.

Hammer var medlem av Videnskabernes Selskab i Trondheim. Her fikk han i 1784 trykt et hefte med tittelen *Forslag til Undsetning for efterladte enker og faderløse Børn av den ved Vårseildfisket i Romsdals Fogderie forulykkede Almue*. Han var også medlem av Det nordiske Selskab i London og skal under et

opphold der ha oversatt Tullins dikt "Om sjøfarten", men denne oversettelsen er neppe trykt.

Hammers innbydelse til dannelse av ovenfor nevnte landhusholdningsselskap er trykt i *Minerva*. Og i samme tidsskrift er det et brev fra ham til den kjente lensmann Sivert Aarflot som hedret ham med et dikt i anledning av Hammers arbeide på gården Aarønes. Aarflot svarte i brev av 8. november 1798, der han betegner jordbruk som en stats beste støtte og en "velgjørende kilde til mangfoldige fornødne og nyttige håndteringer". I *Minerva* finner vi også minnetalen som prost T.C. Stenbuck holdt ved Hammers død, og som ifølge avdødes oppgjorte bo ble betalt med 30 rdl. Dødsboet ble avsluttet med en formue på 3174 rdl.⁷¹⁹

Vi må anta at en så kunnskapsrik og dyktig mann som Hammer har vært en dyktig lærer. Han er dessuten en av dem blant skolens personale som er blitt relativt godt kjent, med bl.a. artikler i biografiske oppslagsverker.⁷²⁰

Johannes Winther

Winther, som var født i 1716 og student fra Trondheims skole i 1736, tok baccalaurgraden i 1739. Han var av rektor Benjamin Dass utsett til "subrektor eller adjunktus" ved nevnte skole, da rektor var meget misfornøyd med sin konrektor, Hans Hagerup, en sønn av biskopen, som hadde fått denne stilling i en alder av 18 år.⁷²¹ Rektor Dass betegnet Winther som en av sine kjæreste disipler og oppfordret ham til å ta magistergraden – noe han også gjorde i 1744, etter at han først hadde tatt teologisk eksamen. Dass ville gjerne ha ham til Trondheim som konrektor, og da dette var en stilling utenom det alminnelige, ville han selv lønne Winther, "så hverken skolen eller byen skulde få noen utgift i så måte". Men dette ble ikke noe av, da Winther fikk ansettelse som hører ved Christiania skole, fra først av som tredje og fjerde lektiehører og fra 1768 i femte lektie. Omkring 1777 tok han avskjed, og vi hører i 1781 at han hadde en pensjon på 200 riksdaler.⁷²² Winther døde 17. juni 1789, altså 73 år gammel og ugift. Ut fra det ovenfor nevnte må vi anta at han har vært en meget dyktig mann, men det er ikke

⁷¹⁹ Hammer i *Minerva* III (1787), s. 233–264; Rodtwitt i *Minerva* I (1799), s. 87f.; Stenbuch i *Minerva* 1800, III s. 326–333.

⁷²⁰ J.A. Schneider: *Molde og Romsdalen*, s. 91–95; Hammer er omtalt i Ehrencron-Müllers biogr. leksikon 1926, s. 382f. og av Rørdam i *DBL* 1, bind VI, s. 529f.

⁷²¹ Denne unge mann ble i 1743, 26 år gammel, amtmann over Nordlands amt.

⁷²² *Norske Stiftelser* I, s. 715f.

Magister Engelbrecht Boye var hører ved Christiania katedralskole 1782–1787. Senere ble han rektor ved Kongsberg skole og Trondheim katedralskole. Maleri av Annar Eggen (1897-1977) etter litografi av Chr. Tegner 1838, Trondheim katedralskoles rektorgalleri.

mye han har skrevet. I 1739 utgav han en dissertasjon *De polytheismo*, som ble trykt i København.

Winthers boksamling ble solgt på auksjon året før han døde; det var trykt en fortegnelse over den. Og to år før hadde han opprettet et testamente der han innsatte sin husholderske, jomfru Elisabeth Reene, til sin universalarving, mot at hun av boet skulle utbetale bl.a. til Christiania Waisenhus, 50 rdl.⁷²³

Jacob Rosted

Jacob Rosted ble Winthers etterfølger, og stod i stillingen som femte lekties hører til 1782, da han ble konrektor.⁷²⁴

⁷²³ Nicolaysen i *Norske Stiftelser* III, s. 162; Hj. Pettersen: *Bibliotheca Norvegica* I, s. 138.

⁷²⁴ Se "Jacob Rosted, hører, konrektor og senere rektor", i kap. 5.3.4.

Da Musiken taug, fremstod Postmester Lund og overrakte Jubellæreren en Sölv Themaskine, anskaffet for de Bidrag, der vare indkomne enten fra de nærværende Elevers i Throndhjem boende Forældre, eller fra Rectorens fordums Disciple saavel i som udenfor Stiftet. Themaskinen veiede 200 Lod og havde følgende Indskrift:

Engelberto Boye
meritorum quinqvagenariorum
memor
discipulorum reverentia
d. VII. Kal. Aug. MDCCCXXXII.

Den overraktes ham med de Ord:
Som den ældste af Hr. Rectorens herværende Disciple har jeg den Ære at overrække Dem denne Erindring fra samtlige Deres taknemme Disciple, som et Tegn paa den Höiagtelse, Kjærlighed og Erkjendtlighed vi skyldte Dem.

Engelbrecht Boye

Engelbrecht Boye, den senere rektor i Trondheim, var født i København 22. januar 1754 som sønn av lerretshandler Peder Rasmussen Boye og hustru Maren Nilsdatter.⁷²⁵ Han ble dimittert privat i 1772 og tok i 1781 magistergraden på en (utrykt) latinsk avhandling om "Årsakene til de greske og romerske Historikeres Vildfarelser i den jødiske Historie". Året etter ble han ansatt ved Christiania katedralskole, der han fortsatte til han 9. februar 1787 ble rektor ved skolen på Kongsberg. Denne var opprettet ved reskript av 29. september 1786 og ble satt i gang i september året etter, da Boye var kommet, men dens fundats ble ikke opprøbet før 9. april 1790.

Det var et stort avansement for Boye å bli rektor der, idet han skulle ha en lønn av 600 rdl. Dessuten skulle han ha fri bolig i skolebygningen, men for 120 rdl. årlig skulle han holde

Da Engelbrecht Boye i 1832 hadde vært lærer i 50 år ("jubellærer"), ble det feiret i Trondheim hvor han var rektor ved Katedralskolen. Han ble da tildelt Nordstjerneordenen og det ble gjort mye stas på ham. Utklippet er fra jubileumsboken som ble trykt i denne anledning.

⁷²⁵ Erichsen: *Trondhjems katedralskoles historie*. Thrøp i DBL 1, bind II, s. 572. Red.: Se også Øverås m.fl.: *Trondheim katedralskoles historie*, 1952, s. 279ff.

skolen med lys, brenne og blekk, likeså besørge oppvarmnin-gen.

Kongsberg lærde skole bestod dog ikke mer enn i 19 år. Ved forordning av 12. desember 1806 ble den omdannet til middel-skole, og ved reskript av 15. desember 1812 ble skolen nedlagt. Men Boye ble rektor i Trondheim 5. september 1806, og her tok han avskjed i 1833. Det foregående år hadde han hatt femtiårs jubileum som lærer, og ble ved denne anledning ridder av Nordstjerne-ordenen. Av to elever som siden ble kjente menn har Boye fått meget ros. P.C. Holst sier:

Boye var en alvorlig, men ingen streng Mand Boye var i det hele en dygtig Skolemand, endskjønt han maaske i enkelte fag (f. Ex. Hebraisk og Astronomi) var mindre vel bevandret. Han gjorde sig megen Flid med sine Disciple ...

Og Jørgen Herman Vogt sier: "Rector for Skolen og Lærer i øverste Classe eller Mesterlection, Magister Engelb. Boje, var en meget duelig Mand." Begge disse gikk i Kongsbergs skole i Boyes tid, og begge ble senere statsråder.⁷²⁶

Boye døde i Trondheim 3. januar 1839. Han var gift tre ganger. De to første hustruer var født Styhr, den tredje Barth.

Herman Amberg (1787–1806)

Amberg var født i Helsingør 20. mai 1754 av norsk far og dansk mor. Faren, som var gullsmed, stammet fra Gudbrandsdalen; moren var datter av kjøpmann Wahlbom i København. Amberg ble dimittert fra sin fødebys skole av den kjente rektor Jacob Baden i 1772. Så studerte han en tid i København, og i 1787 ble han ansatt som hører i femte lektie ved Christiania katedralskole.

Amberg omtales som en dyktig lærer, især i latin, samtidig som han av enkelte elever, f. eks. av den senere stortingsmann Niels Stockfleth Schultz, får et "helt ufordelagtig skudsmål".⁷²⁷ Ved skolens omordning i 1799 ble han overlærer, og av prost Alexander Lange får han følgende attest:

I Latin havde vi *Amberg*, ogsaa en Hædersmand af den ædleste Character, men saa uskikket som muligt til at være Lærer for Drengene. Der lærtes Intet, men gjordes kun de utroligste Spectakler, især af nogle Enkelte ... Snart løbes der om Bænkene, de vare da amfitheatralske, snart galedes

726 P.C. Holst: *Efterladte Optegnelser etc.*, s. 5. Jørgen Herman Vogts *Opptegnelser om sitt Liv og Embedsverksomhed*, bind I, Kra. 1871, s. 7.

727 Red.: Claus Pavels forteller i sine Dagbøker om Schultz at han var kommet i 5. lektie da Amberg var hører, og "at han hadde store hindringer å overvinne, blandt annet, sin lærer, Ambergs fordommer og luner", *Dagbøker*, s. 462.

der med Gjøger, snart opførtes fuld Janitscharmusik og Intet lærtes, medens Amberg ærgrede sig, vred sig ynkelig, klagende over sin Rygg, hvor han kunde komme til, slog, men fornemmelig kneb i Armene og vred om, hvorfor han og fik Navn af Gasse.⁷²⁸

Som hører utgav Amberg et skoleprogram med følgende tittel: *Om de lærde Sprogs Vigtighed i Opdragelsen*, Christiania 1802–1804. Dette ble opptatt i *Minerva*. Og i *Hermoder* har han skrevet et lite stykke: "Hvorfor Aaret 1800 ikke er Skudaar".⁷²⁹ Han drev også med ordboksarbeid:

En av rektor Badens værdigste discipler var Christiania skoles brave og duelige overlærer Herman Amberg, der efter 7 år i forveien, medens han gikk i Helsingørs skole, å ha været Badens håndskriver, blev siden, da Baden kom til København, i 5–6 år hans *amanuensis* [sekretær, assistent] og tro medarbeider, der især gikk rektor til hånd ved utgivelsen av den latinsk-danske del av Badens leksikon.⁷³⁰

I 1798 reiste Amberg til København for å gifte seg med Marthe Bonfach. Som vikar hadde han sin tidligere elev Jens Christian Berg, senere justitiarius i Akershus stiftsoverrett.⁷³¹ 19. september 1806 ble Amberg utnevnt til rektor ved Christiansand katedralskole, og der arbeidet han til han tok avskjed i 1825.⁷³² Han døde i 1838.

Av en nekrolog skrevet av en av hans elever i Christiansand skulle man tro at Amberg på et tidspunkt har avlagt den filosofiske doktorgrad.⁷³³ Men dette ville han sannsynligvis ha nevnt i sin korte selvbiografi, skrevet på oppfordring fra elever og tatt inn i skriftet *Hædersminde*, som de har laget i forbindelse med at han gikk av med pensjon.⁷³⁴ Han skriver derimot at

728 Provst Alexander Langes *Optegnelser*, s. 17.

729 Amberg i *Minerva* 1803, s. 35; Amberg i *Hermoder* bind V, s. 125–127.

730 *Bidrag til Badens Levned* av G. L. Baden, Kbh. 1800, s. 41.

731 Berg var student fra Christiania skole 1792 og hadde i flere år studert historie og klassisk filologi. Treschow hadde lovet ham post ved skolen, men da det kom til stykket, ble han forbigått av kanselliet. Red.: Litteraturlistens del 1 inneholder en rekke arbeider av J. Chr. Berg.

732 Hans senere liv er nærmere omtalt i Aas: *Kristiansands Katedralskoles historie*, s. 89–96. Han er også omtalt av Daae i *Illustreret Nyhedsblad* 1860 nr. 1, s. 2–5; av Daae (utg.) i *Historisk Tidsskrift* 2. R, bind III, s. 74ff.; av Foltman i *Morgenbladet* for 1838, nr. 52.

733 Foltman: "Min uforglemmelige Lærer, Doctor Philosophiæ, Rector Ambergs Minde helliget", *Morgenbladet* 1838.

734 Taknemmelige Disciple: *Hædersminde*, s. 1.

Herman Amberg ble i 1787 ansatt som hører i femte lektie, og etter en skolereform i 1799 ble han overlærer. I 1806 ble han rektor ved Christiansand katedralskole. Bildet er trykt i et hefte som elever laget til Amberg da han gikk av i 1825: *Hædersminder Fra Aaret 1825 for en fratrædende Lærer, samlede af taknemmelige Disciple*, Christiansand 1828. Stentrykk basert på maleri som også var en gave fra elevene.

han var tatt opp som medlem av Det kongelige norske Videnskabs Selskab i 1825.

Om Amberg kan det oppsummeres at hans disiplinære dyktighet var mindre god, men at han i andre henseender var en dyktig mann. I Christiansand ble han avholdt av sine elever og hedret ved sin avgang. Om dette vidner i høy grad skriftet *Hædersminder*, utgitt av "taknemmelige Disciple" til hans ære.⁷³⁵

Følgende brev fra Amberg, datert 25. oktober 1801, er funnet i Jens Christian Bergs "Norske Sædegaarde".⁷³⁶

... Modtager De her det sidst udkomne (28de) Hæfte af *Topographisk Journal*. Jeg har atter deri havt den Fornøielse at see Deres Navn anført i Anledning af nogle, Beskrivelsen over Søndfiord tilføiede Anmerkninger, der angaae saavel Forfatterens Person som enkelte Steder av hans Arbeide.⁷³⁷ Jeg seer og ved dette Hæfte den Liste Trykfeil meddeelt,

⁷³⁵ Skriftet ble trykt i Christiansand 1828.

⁷³⁶ Privatarkiv nr. 8, Riksarkivet.

⁷³⁷ Red.: Artikkelen det vises til er Arentz: "Beskrivelse over Søndfjord".

som De i Sommer ved mig tilsendte mag. Rosted, ledsagen av 27de Hæfte. Lykkelig er De, om denne Trykfeils-Liste nu er frie for Trykfeil; det er vel meer end man tør vente. Vor Bogtrykker er virkelig alt for uefterrettelig i den Henseende; og ingen Korrektør i Verden kan hielpe eller staae til Ansvar, hvor Arbeiderne i Officinerne ere saa skiødesløse. Da jeg selv har conditioneret nogle Aar som Korrektør ved det saa kaldte Kongens Bogtrykkerie, som Schultz nu har, saa har jeg en ulykkelig Øvelse i at opdage Trykfeil, i hva jeg læser; og adskillige saadenne ere da og forekommet mig i nærværende Hæfte, men til hvilke jeg ikke videre har lagt Mærke. Ellers et Exempel paa, hvorledes man her i Trykkeriet staaer i Taaget. Fredagen den 9de October var her paa vor Skole en Solemnitet af den Art, som aldrig endnu haver været hørt eller seet i Christiania, da 3 af dens Disciple offentlig skulde tage Examen Artium og derved gjøres til Studenter. Til denne forfærdelige Stads skulde da naturligvis offentlig Indbydelse til Herrer og Damer gjennem Intelligensbladet, om at bivaane samme; og denne Indbydelse skulde, for at falde des bedre i Øinene, trykkes med stor Stiil. Og nu læste man da i Intelligensbladet med store Bogstaver Torsdagen før den 9de October "Fredagen den 9de September, holdes Examens-Høitideligheden". Nu tør jeg ikke staae inde for, at der jo i det indleverede skrevne Avertissement kunde være for vedkommende indløben denne feil, men man ærgrede sig dog over, at ikke en Bogtrykker kunde bemærke saadant. Dog, der hænger ligesom en uundgaelig Skiæbne over den nye Skole-Indretning deri, at alting maa gaae tumultarisk til.⁷³⁸

Hørere i lavere lektier

Lage Christophersen

Lage Christophersen var hører omkring 1635. Etter å ha vært personell kapellan hos sin far, Christopher Lagesen, sogneprest i Askim, kom han til Oslo hvor han ble tolvprest.⁷³⁹

Denne stillingen var opprettet i 1623 og ble i biskop Boesens tid overflyttet til Christiania, da den nye kirken var blitt ferdig i 1639. Lage, som var student fra 1626, må antagelig være født omkring 1606 og har rimeligvis vært ca. 25 år da han fikk

738 Meddelt av riksarkivar Kristian Koren. Red.: Vi har ikke sett kilden til dette sitatet.

739 Navnet "tolvprest" kom av at denne mannen hver dag kl. 12 skulle holde andakt eller bønn i kirken, noe som skulle bekjentgjøres ved ni slag på den klokken det blev ringt med. Disse slag ble kalt "bønneslag". Tolvpresten ble også kalt *succentor*, som kan oversettes med "underkantor".

stillingen. Tolvpresten skulle forklare barnelærdommen "til kristelig undervisning" og "derfor nådigst tilsies noen understøttelse og rente, så vel som salarium ved bifortjeneste og for sang i kirken". Med andre ord: Stillingen var slett avlønnet, og derfor var dens innehaver også hører ved skolen. Noe lignende var tilfelle med hospitalspredikanten, idet han også hadde liten lønn og var hører for å kunne leve.

Niels Anderssen

Mellom Niels Anderssen og nevnte Lage Christophersen var det blitt uenighet, ja rent uvennskap, foranlediget ved noen pengeaffærer. Om dette sies følgende i kapitelboken:

Ifølge stevning av 17. oktober 1635 fremmødte succentor og tolvprest, hederlige og vellærte mann Lage Christophersen, for den geistlige øvrighet på kapitelshuset i Oslo domkirke, hvor tiltale stilledes mot ham av den vellærde mann, Niels Anderssen, hospitalspredikant i Oslo, fordi førstnevnte, uten noen angivelig årsak, i Christiania skole, hvor de begge var lærere, denne til stor forargelse og stedet til last – hadde slått hr. Niels.

Under sakens behandling forklarer hr. Lage i et skriv av 17. november samme år at den første årsak til striden kom fra hr. Niels. Han, altså Lage, hadde utført en del tjenester for hospitalpresten under dennes forfall og hadde mottatt de inntektene som tillå embedet. Men Niels forlangte disse tilbakebetalt, og da hr. Lage ikke godvillig ville ut med dem, løp herr Niels til ham en dag i skolen, knipset med fingrene for hans nese og strøk ham på kinnet. Herr Lage reiste seg da og slo herr Niels med den flate hånd på øret. Ved sakens videre behandling ble Lage Christophersen dømt fra sitt embede på grunn av "den dumdristige forseelse, som var utført på skolen og under undervisningen".⁷⁴⁰ Han reiste så til sitt hjem i Askim, hvor han senere ble farens etterfølger, og hvor han døde i 1654.

Bertel Pedersen Norman

Bertel Pedersen Norman var student fra 1613 og ble kort etter hører i fjerde lektie. Han ble deretter prest ved Hospitalkirken i Oslo og i 1630 slottsprest, hvorfra han ble prest i Sande, hvor han var i 41 år.

Ahasverus Anderssen Post

Post var født 1621 og student i Rostock i juli 1642. Han ble hører i 1645 og fortsatte til 1662, da han ble pers. kap. i Vågå den

740 Statsarkivet i Oslo. Den geistlige jurisdiksjon A-11097, serie Hb Oslo domkapitels domsprotokoller. Domsprotokoll nr. 2 (15.11.1626-06.08.1639), fol. 260–264.

21. september. 1. juni 1667 fikk han brev på det første ledige kall i Akershus og ble 11. april 1668 beskikket til sogneprest i Sande etter den avdøde Christian Dop. Året etter fikk han bestalling som prest. Han var en sønn av Johan Post, som sammen med Herman Krefting fikk store bergverksprivilegier, og som overtok Eidsvoll og Bærums jernverker.

Johannes Bonsach

Johannes Bonsach var født i 1635. Han ble student fra Christiania skole 7. juni 1655 og ble kort etter hører i fjerde lektie. Som sådan døde han ugift den 28. april 1668. Han var en sønn av Gangolfus Bonsach, skolemester på Kongsberg, som levde der ennu i 1646.

Ole Christophersen Pharo

Pharo ble født 16. januar 1610 i Lier som sønn av sognepresten der. Student ble han 3. november 1630. Han tok attestas 31. mars 1631, ble samme år hører i 2. lektie og i 1634 i tredje lektie. 4. juni samme år ble han sogneprest i Skiptvedt, hvor han døde i 1665. Han var gift med en brordatter av biskop Jens Nilssøn.⁷⁴¹

Jan Simonsen Krag

Krag var student fra 1633 og ble hører ved Christiania katedralskole. Siden ble han rektor ved skolen i Tønsberg og deretter sogneprest i Sem, hvor han døde i 1670.

Erik Sørensen Holter

Holter var født ca. 1629, ble student fra 1649, og ble i 1652 hører og senere rektor i Fredrikstad, hvor han døde i 1691.⁷⁴²

Nils Trugelssøn

Nils Trugelssøn, en sønn av Trugels Nilssøn, var hører fra 25. november 1643 antagelig til 1646. Han ble deretter konrektor ved skolen.

Johan Mogensen Teiste

Johan Mogensen Teiste var hører i fjerde lektie omkring 1651. Han ble siden sogneprest i Fet, hvor han døde i 1683.

Niels Lauritzen

Niels Lauritzen var hører i 2. lektie omkring 1670.

Niels Jørgensen

Niels Jørgensen var hører i 3. lektie omkring 1670.

⁷⁴¹ Skipperud: *Skiptvet Herred*, s. 90; Finne-Grønn i *Norsk Tidsskrift for Genealogi*, bind I (1910), s. 44 og bind III (1926), s. 51.

⁷⁴² I Westerns bok *Fredrikstad høiere almenskole* er denne mann på s. 41 kalt Holm, men det må være samme mann.

Peder Anderssønn Claudianus

Claudianus var sønn av rektor i Trondheim, mag. Anders Clausen, og Anna, en datter av lagmann dr. jur. og dr. med. Peder Alfssøn. Peder var født 9. november 1644 og deponerte i 1665. Deretter var han en tid hører ved Christiania katedral-skole, en stilling han hadde kanskje i 8–9 år. I 1676 ble Claudianus sogneprest til Verninge på Fyn. Derfra ble han forflyttet til Storeheddinge på Sjælland, men så ble han avsatt fra dette embedet ved høyesterettsdom i 1690. Etter et års tid ble han dog benådet og utnevnt til Kværndrup, igjen på Fyn. Her døde han i 1715.

Østen Andersen Sverdrup

Sverdrup var f. i 1663 i Vang, Hedmark, sønn av Anders Peder-sen Sverdrup og Elisabeth Østensdatter som bodde på gården Skattum i Vang. Han ble dimittert fra denne skolen i 1683 og ble deretter hører. 21. august 1690 fikk han kongelig absolu-sjon for sin hustrus litt for tidlige nedkomst etter bryllupet⁷⁴³ og 12. mars 1695 tillatelse til å komme i prestekall; han ble da aftensangsprest på Bragerne. Han har rimeligvis vært hører i 10–11 år. Samme år ble han sogneprest til Holt i Nedenes, et kall som den gang bestod av Holt, Arendal, Tromø, Østre Mo-land, Barbu og Tvedestrand. 18. oktober 1695 ble han ordinert i Christiansand domkirke av biskop Munch.

Sverdrup og hans hustru Johanna Elisabeth Bremer, en dat-ter av borgermester Fredrik K. Bremer og hustru Susanne Eli-sabeth Møllmann, fikk 10 barn; blant dem Christian Sverdrup som var kjøpmann i Christiania. De fleste av de andre barna døde som små.⁷⁴⁴

Hans Anderssen Hjort

Hans Anderssen Hjort var født 4. desember 1683 som sønn av borgermester i Christiania Anders Jørgensen og hustru Sophie Hjort. Etter å være blitt student, (dog neppe fra denne skole) ble han hører i 4. lektie og fungerte fra 1707–1713 med lovord av rektor Rasch. I 1713 ble han sogneprest til Gjerdrum og stod i denne stilling til 1745, da han søkte avskjed. Han døde 11. november 1758.

Erik Røring

Røring har vært hører i fem år fra 1735. Han var en sønn av den kjente Edvald Røring, i sin tid sorenskriver på øvre Ro-merike, og Gisken Eriksdatter Leth. Erik var født i Christiania 10. juni 1708, hvor han en tid gikk på skolen der og ble student

743 Red.: Dvs. leiemål, som var ulovlig.

744 *Slegten Sverdrup*, 1923, s. 26, av S.H. Finne-Grønn.

Portrett av Erik Røring (1708–1789). Han var først elev og så hører ved Katedralskolen 1735–1740. Fra 1741 til 1789 var han sogneprest i Veøy. Oljemaleri av ukjent kunstner i Veøy kirke.

i 1725. Etter å ha oppholdt seg i København noen år og tatt teologisk eksamen ble han hører. 24. februar 1741 ble han utnevnt til sogneprest i Veøy i Romsdalen, et kall som den gang omfattet Nesset, Vestnes, Molde og Bolsøy, altså et kall som var meget for stort, selv om det var en hjelpeprest i Nesset. I Rørings tid ble Nesset og Bolsøy med Molde fraskilt som egne kall, men det var fremdeles fire kirker å betjene. Røring var en meget dyktig og meget arbeidsom mann. Han fikk bygget hele prestegården fra nytt av, fikk orden i kirkebøker, innførte husbesøk med overhøringer for å undervise ungdommen og tok seg av den forfalne sedelighet i sine sogn. Han var også ivrig for jordbruk, og drev prestegården opp til et slags, for sin tid, mønsterbruk og anla frukthave. Han ble også en etter datidens forhold formuende mann og lånte penger ut til bygdefolket uten å ta ublue renter.

Da Røring kom til Veøy var han 41 år. Tre år etter ble han gift med Hanna Dorthea Smidt, en datter av fogd Børge Eeg på Gjermundnes. I dette ekteskapet var det ni barn. Da hans hustru døde 1754 var hun bare 28 år. I et annet ekteskap med Hermanna Catharina Stoud, datter av kaptein Christian Stoud i Eidsberg, var det ti barn. Hun døde i 1788, 58 år gammel.

Røring var prest i nærmere femti år, idet han døde i 1789.⁷⁴⁵

Lauritz Pramm

Pramm var hører en tid omkring 1719. Han var også kantor.⁷⁴⁶

Fredrik Nielsen Breum

Breum ble hører i 1733. Han var født i 1706 i Breum i Gunderslev sogn i Danmark, var student fra Viborg skole i 1725, og ble etter å ha vært hører i fem år rektor på Kongsberg. Fra denne stilling ble han utnevnt til sogneprest i Kornum sogn, Aalborgs amt, hvor han døde i 1750, bare 44 år gammel.⁷⁴⁷

Laurits Bjerregaard

Bjerregaard var født i Lemvig i Ribe stift 3. april 1709. Etter å ha deponert fra Viborg skole i 1728 tok han teologisk eksamen i 1733 – etter hans eget utsagn med et slikt resultat at rektor Rasch ønsket ham til hører ved skolen i Christiania. Der ble han hører i 4. lektie. Da Hersleb ble konrektor ble Bjerregaard hører i femte lektie. I 1743 tok han magistergraden og året etter ble han sogneprest i Eidsberg, bare 35 år gammel. Her døde han i 1769. Hans søstersønn var den kjente prest og forfatter J.N. Wilse, som i anledning av Bjerregaards død utgav "Nogle Poetiske Sørge-Linier sluttende med en Sørge-Ode".⁷⁴⁸

Hans Smith

Smith var hører i 2. lektie omkring 1740. Senere ble han prest i Lesja, hvor han døde i 1770.

Jørgen Fredrik Rose

Rose, født i Christiania i 1713, ble dimittert fra denne skole i 1732 og tok teologisk eksamen i 1734. I 1735 ble han hører i 4. klasse og fortsatte til 1738, da han ble residerende kapellan i Skien. På grunn av dårlig helbred tok han avskjed fra denne stilling i 1775 med en pensjon på 200 rdl. Han døde i 1782, 69 år gammel. I 1739 var han blitt gift med Anna Dorthea Skram.

⁷⁴⁵ Bjørnstad i *Theologisk Tidsskrift* 3. R bind II, s. 224–233; Olafsen i *Norvegia Sacra*, bind IV.

⁷⁴⁶ Se kap. 5.3.6 "Kantorstillingen".

⁷⁴⁷ I Wiberg: *Alm. dansk Prestehistorie*, bind III, er Breum nevnt med et par ord.

⁷⁴⁸ Red. har ikke funnet ut hvor dette diktet ble publisert.

Laurits Bragnæs

Bragnæs var hører i 1703 og 1704. Han var student fra Christiania skole i 1689 og ble i 1705 sogneprest i Askim, hvor han døde allerede i 1707.

Morten Ribbe

Morten Ribbe, hører i 3. lektie, døde 12. oktober 1707. "Den salig karls [ungkars] efterlatenskaper strakte ikke til å dekke hans gjeld. Hans begravelse ble bekostet av skolen med 13 rdl. 3 ort og 4 skill. på grunn av hans gode tjeneste der."

Erlend Michelsen

Erlend Michelsen ble hører i 4. lektie etter tidligere å ha vært i 3. For et lengre vikariat etter Morten Ribbe fikk han en del av dennes bøker til en verdi av 1 rdl. 3 ort og 16 skill.

Joachim Bendeke

Bendeke var født i Christiania i 1707, sønn av en kjøpmann Claudius Bendeke og Inger Must. Han gikk i Nykjøping skole og ble dimittert av rektor Casstrup i 1726. Etter tre års forløp tok han teologisk eksamen, og ble i 1730 hører her i 3. lektie. I 1734 ble han kapellan i Aas og derfra forflyttet til Skiptvedt. Han var gift med Henrika Lachmann, en datter av lagmann Lachmann. Ved sin manns død ble hun gift med sogneprest i Moss og Rygge Morten Wendelboe.

Nils Pedersen Müller

Müller var student fra Christiania skole i 1673 og ble hører i fjerde lektie i 1675. Senere oppholdt han seg i København for å søke embede, og 9. januar 1680 ble han utnevnt til sogneprest i Stange. Her var han til sin død 17. januar 1711. Han ble begravet i kirken der, "like oppe i koret". Müller var gift med enken etter sin forgjenger Chr. de Stockfleth, og siden med Malene Bergman.⁷⁴⁹

Isach Post

Isach Post, av samme slekt som den ovenfor nevnte Post, var født i Saude i Telemark i 1664, student 24. juli 1682, ble hører samme år og deretter sogneprest i Bø 8. juli 1689 etter Jesper Jacobsen Achton. Her døde han i 1713.

Jens Abildgaard

Abildgaard, en bror av jubellæreren Peter Abildgaard på Røros og av rektor Abildgaard i Helsingør, var født i Trondheim i 1696 og sønn av den danske løytnant Jens Abildgaard og Hilleborg Bugge. Han gikk først i sin fødebys skole, men kom ved

⁷⁴⁹ Müller er bl.a. omtalt i Gabriel Faye: *Stange Menighed og dens Præster*, Chra. 1869, s. 55f.

hjelp av generalmajor Budde inn i Christiania skole, hvorfra han ble dimittert i 1715. Syv år senere ble han teologisk kandidat og deretter hører i fjerde lektie. Som hører ble han gift med Anne Maria Finckenhagen. I 1728 ble han sogneprest i Løten, hvor han døde i 1745. Han var antagelig hører i seks år.

Jens Nielsen Scavenius

Scavenius var født i Christiania i 1678 og ble student fra Katedralskolen i 1699. Han ble hører i 1703 og fem år senere ble han utnevnt til prest i Norhaa i Aalborg stift.

Ivar Brinch

Brinch var født i Christiania i 1699, sønn av franskmannen Cheret og Kristina Brinch, og tok morens etternavn. Etter å ha gått på skole i Christiania i 12 år, ble han student i 1721 og kort tid etter hører i tredje lektie. Etter å ha tatt teologisk eksamen i 1726 ble han hører i fjerde lektie. 13. mai 1734 ble han prest til Oslo kirke og hospital, og i dette embedet døde han 7. januar 1760. Hans valgsprog var *Omnia per Christum me corroborante valeo*. [Jeg har kraft til alt gjennom Kristus, med meg som medarbeider]. Hans bilde skal ifølge Daae finnes i den såkalte Huitfeldtske samling.

Diderik Stelling

Stelling var født i Fredrikstad 13. februar 1686 som sønn av kapteinvaktmester Joachim Stelling og Dorothea Pedersdatter Wiborg. Han gikk i skolen der til 1698. Siden kom han inn i Christiania skole, og ble dimittert derfra i 1705. Samme år ble han informator for lagmann Braunmans barn og siden for barna til kjøpmann Henrik Carlsen. 3. oktober ble Stelling hører i annen lektie, men fortsatte med privatundervisning til april 1710, da han reiste til København hvor han tok *examen philosophicum* 3. juni 1710 og *theologicum*, begge med laud. Han preket så til dimis.⁷⁵⁰

Stelling fortsatte som hører til 1714, da han ble konstituert som lektor for Matthias Bloch. Denne stillingen hadde han til 1718, da han ble feltprest ved oberst J.O. Brockenhuus' regiment. Og da fred mellom Danmark og Sverige ble sluttet i 1720, ble Stelling 15. november samme år sogneprest i Arendal, hvor han kom i mars 1721. Tre år etter ble han prost i Nedenes prosti.

Stelling døde 23. september 1756. Han skildres som en rett-sindig og gudfryktig mann og "var for sine venner redelig som

750 Red.: Dimis: prøve i prekenkunst, som kandidater avla ved avslutningen av studiet. Av latin *dimittere*: sende bort.

Nathanael, mot uvenner forsiktig som Daniel". Han var gift tre ganger og hadde seks barn.⁷⁵¹

Søren Tybring

Tybring, født i Strinda, hvor hans far var fogd, var hører i fjerde lektie fra 1714–1720, deretter feltprest. Fra 1720–1724 var han residerende kapellan i Holt og siden sogneprest i Øyestad i nesten 32 år. Her døde han i 1757.⁷⁵²

Sigvard Fries Irgens

Irgens var sønnesønn av Christian Fredrik Irgens, notar i Trondheims domkapitel, og var født i Askim i 1711. I 1728 ble han student, og to år etter tok han teologisk eksamen. I 1732 var han hører i en av de lavere lektier, og vi hører om ham som hører også to år senere, da han samarbeidet med konrektor Schjøth om å ordne skolens boksamling. En kort tid var han *famulus* [tjener] hos biskop Deichmann. Siden ble Irgens sogneprest i Ringeby, et embede han fratrådte i 1787, 76 år gammel.

Sven Storm

Storm var født 15. januar 1712 i Fredrikshald. Han gikk på skole i Christiania, var lærer for rektors små barn, ble student i 1732 og deretter hører i 3. lektie i 1734. I 1738 ble han kapellan i Moss.

Michael Nielsen

Michael Nielsen var hører i 2. lektie samtidig med Storm.

Peter Røder

Røder var hører i 1. eller 2. lektie i 1737, før han ble konrektor i 1746.

Ole Berg

Ole Berg, f. 1719, var elev ved Katedralskolen fra 1730 og ble student i 1740. Året etter ble han hører. I 1745 tok han teologisk eksamen og ble i 1749 sogneprest i Tønset. Her forfalt han til drukkenskap og derfor avsatt i 1760 med en pensjon på 50 rdl. Han døde omkring 1765.

Jens Boalth

Boalth var født i Christiania 8. mars 1725, sønn av øltapper Jens Boalth og hustru Kathrine Pedersdatter Kolding.⁷⁵³ Jens Boalth den yngre ble dimittert fra Christiania skole i 1742 og tok teologisk eksamen tre år senere. Han var hører i tiden 1745–1756, først i annen, siden i fjerde lektie, og deretter tok

⁷⁵¹ Finne-Grønn: *Arendals Geistlighed*, 1897–1898, s. 40.

⁷⁵² Andreas Faye: *Øiestads prester etc.*, s. 35f.

⁷⁵³ Øltapper: en som handlet med øl.

Jens Boalth (1725–1780) var hører ved Oslo katedralskole 1745–1756 og ble så rektor ved katedralskolen i Bergen. Bystens sokkel har teksten "Justizraad og Rector Jens Boaldtz. 1783". Bysten er laget av klokke i Finnås, Jon Simonsen Alne (1767/68–1830).

han magistergraden. I 1756 ble han rektor ved Bergen katedralskole, en stilling han hadde til 1780.⁷⁵⁴

Johan Wilhelm Røder

Røder var sønn av sogneprest til Vestby Paul Røder og Catharina Theiste. Åtte år gammel mistet han sin far og kom da i huset til morbroren, den senere nevnte Peder Kinck,⁷⁵⁵ som da var prest i Enebak. Etter fire års forløp kom han til broren Peter Røder og ble satt i Christiania skole, hvorfra han ble dimittert i 1744. Etter å ha lest en del videre ble han i 1749 hører i 1. lektie og etter to års forløp i 2. Så reiste han til København og tok teologisk eksamen og ble i 1751 sogneprest i Enebak, et embede han innehadde til sin død i 1773.⁷⁵⁶

Peter Eriksen Arbien

Peter Eriksen Arbien, en bror av rektor Arbien, var født i august i 1740 og ble student fra Katedralskolen i 1758. Han tok baccalauregraden og var en tid hører i 2. lektie. Siden ble han

⁷⁵⁴ *Slegten Boalth* av Anton Mohr Wiesener, se s. 96–105.

⁷⁵⁵ Les om "Peder Kinck" blant hørerne i femte lektie, i kap. 5.3.5.

⁷⁵⁶ B. Svendsens manuskript i Nasjonalbiblioteket, "Prester i Enebak".

by- og rådstueskriver, og stod i denne stilling til sin død i 1804. Han deltok meget i byens musikalske og selskapelige liv. Ved sitt giftemål med Gjertrud Juel, en datter av justitssekretær Hans Juel og Else Sophie Dorothea Rasch, ble han eier av den såkalte Sofienberggløkke som strakte seg fra nuværende Kronprinsens gate til Løkkeveiens skjæring med Drammensveien og dermed var meget stor.⁷⁵⁷

Johannes Winther

Johannes Winther var fra 1758 hører i tredje klasse, deretter i fjerde og endelig i femte klasse.

Anders Erichsen

Anders Erichsen omtales i skolens regnskap som dens *arithmeticus*. Han var i lengre tid hører i tredje lektie.

Niels Niemann og Johan Jochum Kyhn

Niemann og Kyhn var hørere i tredje og annen lektie.

Hans Severin Wahr, annen og første lekties hører (1773–1799)

Wahr ble født 28. november 1752 som sønn av kanselliråd Andreas Wahr. Han kom som elev inn i Christiania skoles øverste lektie i september 1769 og ble dimittert i mai 1772. Allerede 1. januar året etter ble han ansatt som hører, en stilling som han vedble i til 1799 eller i begynnelsen av 1800. Han må nok ha passet dårlig til den nye ordningen, og derfor gikk han av, med en pensjon på 200 rdl. Conradine Dunker gir et glimt fra skolen på hans tid:

En gammel Kone, som blev kaldet Marthe *Custos* [vakt] var Pedel [vaktmester]; hun sad paa Skolen og spandt under Læretimerne. Skolen var da inddeelt i Lectier, som man kaldte dem. Første Lectie var ikke til; anden Lecties Hører, Wahr, kunde formodentlig ikke finde Behag i Spinderoken, thi han lod Disciplene komme til seg i sit Logis.⁷⁵⁸

Pedell Marthe gikk av omtrent samtidig med Wahr, og Commander-Sergeant Jacob Jensen ble ansatt i hennes sted. Han hadde stillingen ved skolen til 1828, og fra 1813 hadde han også en bistilling ved universitetet.⁷⁵⁹

757 Se Alf Collett: *Gamle Christiania-Billeder*, s. 332.

758 Conradine Dunker: *Gamle Dage*, s. 69.

759 Red.: Se Langangen: "Pedellen/Vaktmesteren ved Kristiania katedralskole", nr. 5 i serien "Notiser fra Kristiania katedralskoles historie", 2004. Der behandles tidsrommet 1800–2003.

Chr. Døderlein den eldre, tredje og fjerde lekties hører (1777–1799)

Døderlein var født i Christiania 27. januar 1745, men nedstammet fra en tysk familie. Faren tok krigstjeneste i Danmark og avanserte til kaptein. Videre hadde han en viss fortjeneste og ære av opprettelsen av den frie matematiske skole (Krigsskolen) i 1750, der han ble lærer i matematikk. Samtidig var han ingeniør ved Akershus festning og sjef for et garnisonskompagni.

Sønnen gikk i Christiania skole og tok de to første universitetseksamener for senere å bli teolog. Men da faren døde måtte han vende tilbake til Norge, hvor han ble huslærer. I 1777 ble han ansatt som hører i 4. lektie ved Katedralskolen, og da elevtallet var lite, fikk 3. og 4. lektie samme hører. Det må være Døderlein Conradine Dunker omtaler i det følgende:

Tredie og fjerde Lekties Hører var D., kaldet "Piltén", der skal have været en meget daarlig Lærer, saa at Forældrene gjerne lod børnene læse privat, indtil de kunde komme i femte Lektie, hvor Amberg var Hører.⁷⁶⁰

Døderlein har tatt initiativ til å få mer undervisningsmateriell i fagene tegning og skrivning; dette ønsket ble behandlet av skolerådet og innvilget.⁷⁶¹

Ved skolens reform ble Døderlein tilbudt fritagelse for skolearbeid og sin lønn i pensjon. Han tok imot, men bad om å få undervisningen i "calligraphie og tegning", noe som ble innvilget. Han var samtidig lærer i disse fagene ved landkadettkorpset. Hans lønn som skrive- og tegnemester ved Katedralskolen var 426 rdl., heri iberegnet hans lønn ved Krigsskolen. Døderlein hadde stor familie, seks sønner og en datter, av hvilke en ble offiser, en annen adjunkt, en tredje medisiner, en fjerde gikk til handelen o.s.v. Han døde 24. september 1809, etter å ha vært lærer ved skolen i 32 år.

Oppsummering om hørerne

Her er nu i alt nevnt 75 hørere ved Christiania skole, derav 18 i femte lektie. En hører i femte lektie har skolen hatt siden begynnelsen av det 17. århundre, men den har aldri hatt fem hørere på en gang. Oftest har den hatt tre hørere, eller bare to. Fire hørere var det vanlige mens Jacob Rasch var rektor, på grunn av det forholdsvis høye elevtallet, ca. 70. Likeså var dette tilfellet omkring 1740, da Arbien var rektor, og en tid omkring 1780, men dette har vært i forholdsvis korte perioder.

⁷⁶⁰ Dunker: *Gamle Dage*, 1871, s. 69.

⁷⁶¹ Se kap. 3.6.2 "Bokgaver på 1700-tallet", slutten.

Der er altså fem lærere ved Christiania skole som i denne perioden er blitt rektorer i andre byer: Krag i Tønsberg, Holter i Fredrikstad, Boalth i Bergen, Boye i Kongsberg og Trondheim og Amberg i Christiansand.

5.3.6 Kantorstillingen

Historikk

Det ser ut til at kapitlet og skolen helt til omkring 1600 har hatt en felles kantor, men fra omkring denne tiden har en av skolens hørere fungert som kantor for skolen. Dette kan vi se av en replikkveksling fra 1609 mellom biskopen, skolens rektor Paul Thrane og tidligere rektor Peder Madsen. På biskopens spørsmål om hvordan herr Peder hadde forholdt seg til sangen svarer Peder Madsen at han holdt seg til en av hørerne. Men praksis vekslet.

26. april 1625 anbefalte stattholderen domkapitlets innstilling til kongen om å ansette mag. Trugels Nilsson, "som nogen tid hadde betjent Oslo skole, til kantor ved domkirken i avgangne Hans Anderssons sted". Men mag. Trugels fikk ikke det kongelige forleningsbrevet, for 17. mai samme år kom et kongelig missive til stattholderen i anledning av en supplikation [ansøkning, bønneskrift] fra "Barbara Clausdatter av Oslo, innkommen om å nyte nådens år på det kannikegods, som hendes husbonde haver været forlenet med"; han var nylig død i stor gjeld. Denne saken ble av stattholderen forelagt domkapitlet, som resolverte følgende: Da Hans Andersson hadde forsømt å bygge sin residens etter brannen 17. august 1624 og enken ikke kunne påta seg en slik utgift, måtte nådensåret bli å anvende til bygning, enten dette skulle bli i Oslo eller i Christiania. Denne beslutningen vant imidlertid ikke kongens bifall. Enken fikk kantorlønnen frem til mai 1626; deretter fikk dr. Peder Alfsson kantorstillingen ved brev av 14. juni samme år.⁷⁶² Men da Alfsson etter fem års forløp ble lagmann i Trondheim, ble det igjen ledighet i kantoriet.

Kongemaktens økonomiske krav⁷⁶³ har hatt innflytelse på kantorstillingen, som visstnok har vært ganske innbringende i middelalderen. I 1653 sees kantoriet å ha innbrakt 293 rdl. 18 skill. Men det var da gitt til Kongens kammersekretær Theodore Lente, som i tre år måtte innbetale 1/3 av dette til kongens kasse som avdrag på rikets gjeld.

⁷⁶² Red.: Han fikk samtidig kanonikatet som lå til kantoriet. Bratberg: "Alfsson, Peder", *NBL* 2, bind 1 (1999), s. 39. Mer om ham: "Peder Alfsson, lektor i filosofi" i kap. 5.3.2.

⁷⁶³ Se kap. 2.1 "Jordegods og inntekter av jordegods".

I 1719 er Lauritz Pram hører og kantor i én og samme person.⁷⁶⁴ Og ved reskript av 17. november 1728, visstnok etter initiativ av Jacob Rasch, ble det opprettet en kantorstilling for skolen. I 1735 nevnes i skolens regnskaper en Fredrik Olafsen som kantor, i 1739 en Christen Nielsen. Kantor Johan Fredrik Olausen nevnes både i 1741 og i 1750. Lønningen for disse sees å være utbetalt med 30 rdl. årlig samt kostpenger 39 rdl. Men 10. januar 1767 er kostpengene forhøyet til 80 rdl. Den kantor Chr. Rhode som omtales ved innvielsen av de nye skolelokaler i 1719, og som hadde forfattet både tekst og musikk til en kantate, var ikke ansatt ved skolen, men ved byens kirke.

Isaac Andreas Flintenberg (fra 1768)

I 1768 ble den kjente Isach Andreas Flintenberg ansatt; han fortjener et eget avsnitt. Flintenberg ble født i Trondheim 17. desember 1735 og ble student fra Trondheims skole i 1756. 1. mai 1768 ble han ansatt ved Christiania katedralskole som kantor, lærer i "vocalmusik". Flintenberg er kanskje Norges første navngitte komponist; ved Treschows innsettelse som rektor 22. juni 1789 ble det oppført en kantate han hadde komponert.⁷⁶⁵ Flintenberg skrev også ofte tekst, for eksempel til en "Passions-Cantata, Tanker om Evigheden", som ble oppført på rådhusalen i år 1767,⁷⁶⁶ altså straks før han ble ansatt ved skolen. Og i 1782, i anledning Monrads innsettelse som rektor og Jacob Rosteds innsettelse som konrektor samme dag, ble det oppført en kantate av Flintenberg.⁷⁶⁷

Flintenberg er omtalt med stor respekt av den kritiske studenten Lars Roverud i boken *Et blik paa Musikens Tilstand i Norge* (1815), som er en hovedkilde til byens musikalske historie i denne tiden. Her brukes uttrykk som "den værdige, salig Flintenberg". Mens Katedralskolens gutter besørget kirkemusikken "kunde ogsaa menig Mand til Høitiderne gratis høre Vokal- og Instrumental-Musik fra Orgelet".⁷⁶⁸ Roverud finner videre at "det var til stor Skade, at Latinskolens Disciple ophørte med at bestyre Sangen i Kirkerne" (siden 1799). Han klager over at man istedenfor denne skoles elever, som var opplært av den dugelige kantor Flintenberg, må høre Waisenhus-barnas "skurrende Skraal".⁷⁶⁹

⁷⁶⁴ Pram er blant dem som har signert en avtale om accidenser. Se "Sangoppvarthningen" i kap. 2.3.2.

⁷⁶⁵ Se under "Niels Treschow" i kap. 5.3.3.

⁷⁶⁶ Sandvig og Schjelderup: *Norges Musikhistorie*, bind I, s. 48.

⁷⁶⁷ Se under "Søren Seerup Monrad" i kap. 5.3.3.

⁷⁶⁸ Roverud: *Et Blik paa Musikens Tilstand i Norge*, s. 11.

⁷⁶⁹ Roverud: *Et blik paa Musikens Tilstand*, s. 11.

Flintenberg døde i Christiania 16. oktober 1813.

5.3.7 Kjente alumni på 1700-tallet

Alumni fra Raschs rektortid (1706–1737)

Om studenter som ble dimittert i rektor Raschs tid skriver Ludvig Daae følgende:

I det (ikke altid nøiagtige) Manuscript, hvoraf den Dimittendfortegnelse, der er i mit Eie, er fremgaaet, heder det, "at Rector Rasch fra Christiania Skole ialt dimitterede 216 Disciple, hvoraf ved hans Død over 60 vare blevne Præster, og blandt disse 27 Sognepræster i dette Stift og 4 Provster."⁷⁷⁰

Deretter nevner Daae en rekke alumni som har gjort karriere på forskjellige måter. Av prestene var de aller fleste blitt ansatt i Akershus stift (Oslo og Hamar), som kapellaner, sogneprester og proster, hvorav 25 sogneprester og fem proster. Av geistlige som var dimittert av Rasch, men som ble ansatt i andre stifter, skal her nevnes noen få, foruten en del andre av hans elever.

Rasmus Paludan, f. i Christiania 1702, student i 1720, ble i 1743 stiftsprost i sin fødeby og var biskop i Christiansands stift fra 1751–1759.

Ole Tidemand, f. i Christiania 1710, student i 1728, var fra 1743 stiftsprost i Bergen, biskop der fra 1757–1762 og fra 1762–1778 i Christiansand.

Peder Abildgaard, f. i Trondheim av dansk slekt, gikk i skolen der, men kom ved generalmajor Buddes hjelp til Christiania, hvor han ble student i 1713 og arbeidet seg frem under mange vanskeligheter til teologisk eksamen. Han ble sogneprest på Røros, hvor han var i 52 år og gikk der sin menighet til hånede med legehjelp.

Christen Jensen Flye, født i Christiania, ble student i 1732, ble prest i Vaagan i Lofoten, hvor han døde i 1780.

Johan Ernst Gunnerus, som var student fra 1737, ble ekstraordinær professor i København og senere biskop i Trondheim. Gunnerus var født 16. februar 1718, som sønn av stadsfysikus i Christiania Erasmus Gunnerus og hustru Anna Gerhard. Han gikk ut av skolen i 1737, samme år som Arbien 22. november ble rektor etter Rasch. Om Gunnerus' flid og begavelse sies følgende, med ham selv som kilde:

Det var ikke sjelden, at hans Skole Excercitia Latina [latinske skoleøvelser] vare forsynede med 10 à 12 Latinske

⁷⁷⁰ Daae: *Efterretninger om Christiania Cathedralskole*, 1858, s. 51.

Tittelsiden til første bind av *Flora Norvegica* (1766), skrevet av tidligere katedralskoleelev Johann Ernst Gunnerus (1718–1773). Dette var Gunnerus' hovedverk, der han beskriver hele 1128 ulike arter, flertallet karplanter, men også alger, moser, lav og sopp. Gunnerus var biskop over Trondheim stift i 15 år, men satte størst spor etter seg på vitenskapenes område. Han var initiativtaker til stiftelsen av Videnskabernes Selskab i Trondheim, og selv aktiv forsker. Tidligere hadde han vært ekstraordinær professor ved Københavns Universitet og holdt forelesninger i et bredt spekter av fag – forelesninger som var svært populære blant studentene.

Variationer, en Græsk Oversættelse og 50 Par Latinske eller Danske samt en heel Deel Græske Vers.⁷⁷¹

Thomas Wegner, student i 1714, ble stiftsprost i Christiania, hvor han døde i 1758.

Hannibal Sverdrup, f. 1705 i Vang, Hedmark, sønn av sogneprest Nils Lauritsen Sverdrup, student 1725, tok medisinsk eksamen og praktiserte på flere steder i Danmark, til sist i København. I 1774 utgav han *En kort Samling af adskillige Mærkværdigheder før og efter Kristi Fødsel*.

Matthias Grønn, f. 1709 i Christiania, en sønn av assessor i overhoffretten S.P. Løchstør, ble student i 1728 og tok teologisk eksamen i 1730. Så reiste han utenlands i fire år, hvorefter han ved sin hjemkomst tok den medisinske doktorgrad, og nedsatte seg som lege i Christiania, hvor han ble stadsfysikus, men døde samme år, kun 27 år gammel.

⁷⁷¹ Jens Worm: *Lærde Menn*, bind III, s. 271. Gunnerus omtales også under "Erik Nicolai Arbien" og Niels Treschow i kap. 5.3.3 og "Alumni fra Herslebs rektortid" i kap. 5.3.7. Red.: Se dessuten Lysaker i NBL 2, bind 3, s. 435.

Daniel Heitmann, f. 1708, sønn av en handelsmann, Johan Heitmann i Rana, Helgeland, ble student i 1725, tok baccalaureatgraden året etter og ble krigsråd i 1760. Han har skrevet flere artikler, bl.a. "Patriotiske Forslag om Hoved=Gaards Markers Udlæggelse til Bønder Gaarde", *Danmarks og Norges Oeconomiske Magazin* 1760.⁷⁷²

Henrik Løchstør, en bror av den nevnte Matthias Grønn, f. 1713, student 1729, studerte en tid teologi, men skiftet til medisin og tok den medisinske doktorgrad. Deretter slo han seg ned som lege i Bergen, hvor han døde i 1747. Han har skrevet tre små avhandlinger.

Peder Kraft, f. 1711, sønn av oberst og kommandant på Munkholmen, ble student i 1730, i 1745 kansellisekretær og senere godsinspektør ved Sorø akademi. Døde i 1764.

Hans Tulle, f. 1711 i Lier, sønn av sogneprest i Modum Lars Eskildsen, ble student i 1733 og teologisk kandidat i 1739. Året før hadde han vært sterkt på tale som professor i hebraisk ved ledigheten i dette embede. I 1740 ble han sogneprest i Hjørslunde i Danmark.

Johannes Green, fra gården Greni på Romerike, var student fra 1730, kapellan i Aker 1742–1766, slotts- og sogneprest i Aker 1766–1771, fremragende predikant. Hans prekener var besøkt til trengsel av folk langveis fra.

Alumni fra Arbiens rektortid (1737–1745)

Da Arbien ble rektor var han meget anbefalt av biskop Peder Hersleb (1730–1737) som en mann "der var solid lært, opvakt og villig til å ofre sig for skolen sin livstid". Dette har visstnok vært meget riktig.

Blant Arbiens senere kjente elever var **Christian Braunman Tullin**, som viste stor interesse for musikk, tegning, poesi og ikke minst den nyere utenlandske litteraturen, spesielt den engelske. Det skal ha vært stiftsprost Niels Weggersløff⁷⁷³ som var blitt oppmerksom på Tullins gode evner, og som fikk gutten inn i latinskolen – tidligere hadde han fått privatundervisning. Etter at Tullin var blitt student, tok han navnet etter

⁷⁷² Red.: Tine Damsholt skriver: "Indtil 1770 var der forhåndscensur, men kongemagten var interesseret i at stimulere en offentlig meningsudveksling og inviterede i 1755 til debat om landets økonomi blandt 'retskafne patrioter' og finansierede udgivelsen af bidrag i *Danmarks og Norges Oeconomiske Magazin* (1757–64).", *Fædrelandskærlighed og borgerdyd*, s. 74.

⁷⁷³ Gunder Weggersløff (1704–1742) ble i en alder av 35 år stiftsprost i Christiania. Det var han som fikk hevet den uheldige forbindelse mellom Christiania stiftsprosti og prostiet i Bragernæs. Sammen med borgermester Fleischer gjorde han tiltak for å få ordnet fattigvesenet i byen. Han var født og oppdratt i London og kan ved denne engelske påvirkning ha influert på Tullin. Thrap i *DBL 1*, bind XVIII, 1904.

Portrett av Christian Braunman Tullin (1728–1765) som var elev ved skolen. Han er særlig kjent for diktet "Maidagen".

farens, kjøpmann Guldbrand Hansens fødested, Tullien i Ringebu.

Som dikter opptrer Tullin ikke før 13 år etter at han var blitt student, i en alder av 30 år. I anledning av et celebret bryllup 6. mai 1758, da Bogstad gårds eier, Morten Leuch, ble gift med Mathea Collett, skrev han "Maidagen". Dette diktet, som skildrer landlivets og naturens skjønnhet og ro i motsetning til bylivet, gjorde Tullin til en berømt mann, idet det ble opptrykt flere ganger i København og oversatt til fransk og tysk, ja endog til engelsk. Det må også ha slått godt an i samtidens Christiania. I *Hermoder* er det et dikt til Tullin fra fru magistratspresidentinne Feddersen, skrevet "på egne og flere damers vegne", som begynner slik:

*Hvis Verdens Skikke var
Som i de ældre Tider,*

*En Æresstøtte vi opreiste
Dig, Tullin!*⁷⁷⁴

Edv. Bull har ment at Tullins nærmeste forbilde til nevnte dikt har vært Albrecht v. Hallers "Die Alpen".⁷⁷⁵ Men det ligger likeså nær å tenke på den engelske dikter James Thomsons "The Seasons".⁷⁷⁶ Vi er i rasjonalismens tidsalder, som krever plass for den menneskelige erfaring, empiri og induktiv metode som grunnlag for videre utvikling i en retning som især var båret frem av engelske forskere som Francis Bacon (1561–1626), et tenkesett som forplanter seg til Holland og Frankrike og siden til mange land. Denne fornuftsmessige realisme virker på alle områder, på åndsvidenskap, for eksempel på teologi, og utvikler rasjonalisme også der. Videre vekker den sansen for det nyttige, for eksempel for jordbruk. Dens utløper er også en dyp naturfølelse; den får sitt uttrykk i diktetekunst som priser fedrelandets skjønnhet og derved stimulerer til patriotiske holdninger.

Borgerstandens stigende velstand i det 18. århundre, dens nærmere samkvem med bondestanden på den ene side, med Holland, England og Frankrike på den annen, i det åndelige område gjennom menn som Holberg og Tullin, bringer et incitament i folkets liv, fra først av i borgerstanden som gir nasjonalfølelsen en naturlig, om enn langsom vekst – den første spire til det selvstendighetsverk som måtte komme. Derfor sporer man også hos rekken av norskfødte diktere som kom etter Tullin en fremtredende bevissthet om nasjonale særegenheter – som visstnok til sine tider kunne få sterke kraftpatriotiske uttrykk, som man nu kan smile av, men som allikevel kan ha vært av en viss verdi for sin tid. Denne eleven av Christiania skole har kanskje hatt større betydning enn man har villet tillegge ham, selv om hans øvrige poetiske frembringelser var leilighetsdikt i likhet med "Maidagen".

Tullin hadde tatt teologisk eksamen, men ble ikke prest. Derimot studerte han på egen hånd juridiske spørsmål og ble fabrikkier, idet han hadde Faabro spiker-, stivelse- og pudderfabrikk i noen år. Siden ble han tollinspektør, og i 1765 tolldirektør. Samme år døde han, bare 36 år gammel, idet han i lengre tid hadde lidd av tuberkulose.⁷⁷⁷

⁷⁷⁴ Ditlevine Feddersen i *Hermøder* bind V (1800), s. 66f.

⁷⁷⁵ Edv. Bull i *Akers historie*, s. 226–228 og 270–272.

⁷⁷⁶ Red.: James Thomson (1700–1748), skotsk dikter.

⁷⁷⁷ Tullins slekt hadde betydelige eiendommer i Christiania. De er oppregnet av O. Lundh og H.J. Huitfeldt i *Illustreret Nyhedsblad* 1861, s. 117. Om slekten er det opplysninger i en artikkel av Finne-Grønn i *Tidsskrift for Genealogi*, bind III, s. 210–212. Tullin ble 27. mars 1760 gift med Mette Kirckow, en

Tullins etterlatte skrifter fyller tre mindre bind, og han har skrevet om mange ting. Det kan interessere oss å se hva han sier om datidens skole:

Det er forunderligt, at man holder endnu ved udi Skolerne, at spille Ungdommens beste Aar med saa meget kjedsommeligt, unyttigt og skadeligt Arbeide, paa en Tid da Videnskaber, Vid og Smag ere stegne saa højt. Det lader som Ungdommens timelige og evige Velfært beroede paa at skrive som man skrev i Keiser Augusti Tid. Grove Sæder, ubehøvlet Opførsel, ulæselig Skrift, og en ilde sammenhængende Stiil i sit Moders Maal kan man taale, men en Phrase, som har havt den Uheld at være fød i en saa kaldet Kaaber-Alder, er ulykkelig. Denne Højagtelse for Latin og Græsk, som er forplantet paa saa mange Slægter, har neppe anden Grund, end at man fra Ungdommen op hører præke om disse Sprogs Ypperlighed, og at en Deel Lærere af Vankundighed i Modermaalet forsikre at de smukke Steder hos Cicero, Tacitus, Curtius &c. vilde tabe al deres Styrke, Sødhed og Nethed, hvis man oversatte dem paa Dansk.⁷⁷⁸

I et annet stykke, "Latin. Det latinske Sprog",⁷⁷⁹ tar han enda kraftigere fatt på den overdrevne lesningen av dette sprog. Tullins kritikk kan likevel ikke oppfattes bare som en opposisjon mot lesning av de gamle sprog; den er like mye en kritisk vurdering av datidens skole og dens lærere, som et apparat som stod fjernt fra det han kaller

å forbedre elevenes seder, dyrke deres fornuft og vende dem til en sund tenkemåte og innplante kjærlighet for de dyder, som kunde gjøre dem til gode mennesker, innøve høflighet, tarvelighet [nøysomhet, sparsomhet], godgjørenhet o.s.v.

Tullins uttalelser rommer det som kalles skolens oppdragende arbeid og er av betydelig interesse når de kommer fra en som hadde gjennomgått denne skolen og som må ha vært en tenksom og forstandig mann. Gjennom hans uttalelse får vi et visst innblikk i skolens arbeid i hans elevtid.

datter av sogneprest Kirckow i Bodstrup på Fyen. Det var tre barn, deriblant sønnen Claus, som ble kjøpmann i Christiania. Han eide Ruseløkken, og en del av den fikk navnet Tullinløkken etter ham. Tullins gate er derimot oppkalt etter hans far, dikteren.

778 "Autores", Tullins *Samtlige Skrifter*, bind II, s. 32f.

779 "Latin. Det latinske Sprog", Tullins *Samtlige Skrifter*, bind II, 1771, s. 342–345

En annen av rektor Arbiens elever var Christen Schmidt, biskop 1773–1804, en munter, selskapslysten mann, selv om han var av den strengt ortodokse retning i teologi.

Alumni fra Herslebs rektortid (1745–1781)

I Herslebs 36 år som rektor har han dimittert 305 studenter. Av dem er det ikke ganske få som ble meget kjente menn. Blant disse er Johan Herman Wessel, hans brødre Ole Chr. Wessel og Caspar Wessel, Ove Gjerløw Meyer, brødrene Colbjørnsen, Søren Monrad, Edvard Storm, Bendix Djurhus Prah, Johan Vibe og dennes bror Joachim Christian Vibe og Nicolai Erik Arbien.

Som antydning ved omtalen av dikteren Tullin perioden fra midten av 1700-tallet en grotid i vårt land, både i videnskap, diktning og politikk. Et utslag av dette er stiftelsen av akademier og selskaper i Danmark og Norge etter forbilde fra andre land. Skolens tidligere elev Gunnerus, som var biskop i Trondheim, hadde den største andel i stiftelsen av *Det kongelige Norske Videnskabernes Selskab* der i 1761. Gunnerus hadde bakgrunn internasjonalt: 13 års opphold ved tyske universiteter og fire år som professor i København. Det var også han som tok arbeidet opp for et norsk universitet, dog uten resultat. I Bergen ble opprettet *Harmonikernes Akademie* og *Det nyttige Selskab*, det første i 1765, det annet i 1773, begge stiftet av den førnevnte Jens Boalth, i samarbeid med Claus Fasting. I 1772 ble *Det norske Selskab* stiftet i København.

Det var også i denne perioden Bergseminaret på Kongsberg ble opprettet (i 1757); likeså Den matematiske skole i Christiania, med fundats av 18. desember 1750. Det første nummer av den første norske avis utkom 25. mai 1763, og det ble også opprettet landboselskaper.

Et utslag av den samme bevegelsen er at det ble skrevet bygdebeskrivelser. **Herman Ruge**, student fra Christiania skole i 1724, senere prest i Slidre, skrev en beskrivelse over Valdres, der han bl.a. nevner Lom stavkirke.⁷⁸⁰ Et verk i samme sjanger ble skrevet av **Jens Essendrop**, sønn av den førnevnte hører ved skolen, Søren Essendrop. Jens ble student i 1743 og cand. theol. i 1750. Som huslærer på gården Gullaug i Lier fikk han god kjennskap til dette prestegjeld, og utgav i København i 1761 *Physisk Oeconomisk Beskrivelse over Lier Præstegjæld*. Han ble siden assessor i Bergamtet med en lønn av 800 rdl., tok seg meget av sølvverket på Kongsberg og fikk siden en stilling med ansvar for økonomien ved norske gruver og verk. I 1777 fikk han rangtittelen 'virkelig justitsråd'. Essendrop var med-

780 Ruge: *Waldresia reserata* [Valdres gjort tilgjengelig], utgitt i Budstikken 1821.

lem av både det danske og norske videnskapsselskap.⁷⁸¹ Han var botaniker, ivret for potetdyrkning og fungerte som lege for sin menighet. Fra Valdres kom han til Gjerpen, hvor han døde.

Også blant jurister var det på denne tiden stor interesse for landspørsmål og gammelnorsk rett. Og i den første trykkefrihetsperiode fra 1770 begynte man åpenlyst å diskutere Norges stilling i fellesmonarkiet, noe man før ikke hadde kunnet. Det er også i denne tiden at de gryende og voksende følelser for det norsknasjonale, av selvstendighetstrang i motsetning til avhengighetsforhold, av forskjell i folkelynne med hensyn til norsk og dansk, av hjemkjensle i motsetning til utferdstrang, som fører til en sammenslutning av norske akademikere i København, som i 1772 fikk navnet *Det norske Selskab*. Dette hadde tidligere hatt noen forløpere, ennu så langt tilbake som i 1611, da det såkalte *Norske Kollegium* ble stiftet. Det norske Selskaps grunnlegger, **Ove Gjerløw Meyer**, en patriotisk nordmann med sterk selvfølelse og aggressiv holdning, hvor det gjaldt Norges sak i forhold til Danmark, men kanskje til dels noe ubehersket, var student fra Christiania skole, 1762, idet han var kommet inn i fjerde lektie i 1759 fra Fredrikshald, hvor hans far, Edv. O. Meyer, var rektor og senere ble sogneprest på Hvaløene [Hvaler].

Meyer var først en tid huslærer, tok siden både teologisk og juridisk eksamen og ble i 1778 byfogd og byskriver i Tønsberg og i 1790 lagmann i Tønsberg og Fredriksstad lagdømme. Hans viktigste skrift angår hovedtemaet for norsk selvstendig tenkning i denne tiden og heter "Undersøkelse hvorvidt de Aarsager kan gjælde, der anføres som Hindringer for et Norsk Akademies Oprettelse, anstillet av en Normand". Meyer søkte også å gjøre universitetstanken gjeldende for kronprins Frederik VI, da denne besøkte Norge i 1788. Han har prøvd seg som dikter ("Om den ringe Stands Fordele"), men hadde neppe anlegg i den retning.

Da J.N. Brun skrev sitt sørgespill *Zarine*, og dette ble kritisert fra enkelte hold, opptrådte Meyer med et kraftig forsvar, da han betraktet kritikken som en nasjonal fornærmelse. Meyer døde i 1790, kun 48 år gammel. Hans skrift "Noget om Kjøbstaden Tønsbergs Forfatning som et Tillæg til Provst (Jens) Müllers Beskrivelse", ble utgitt av J. Chr. Berg i *Budstikken* III, 1822. Nevnte selskaps betydeligste mann fra dikterisk standpunkt betraktet var Meyers skolekamerat, **Johan Herman Wessel**, en sønn av kapellan, senere sogneprest i Vestby, Jonas Wessel, som var en bror av Tordenskjold. Den unge Wessel og hans to brødre, Ole Christopher og Caspar, skulle studere,

781 Red.: Se også Amundsens biografi i *NBL* 2.

men ble i lengre tid undervist hjemme av huslærer (Christen Pram?). I 1758 ble de to eldste innlosjert i Christiania hos en familie Storm – slektninger av dikteren – og innsatt i skolen, hvor de fikk plass i femte lektie. Tre år etter, da Johan Herman var 19 år og broren 17, ble de dimittert og reiste til København, hvor de senere tok examen philosophicum. Deretter skiltes deres veier.

Den eldste, den vordende dikter, la seg etter engelsk og fransk og fikk bra ferdighet i disse sprog og likeså kjennskap til herhen hørende litteratur. Det sies også at han studerte italiensk og spansk. Hans hovedverk, sørgespillet *Kjærlighed uden Strømper*, som han kom med i 1772 i sitt tredevte år, er med sin parodi rettet mot det 18. århundres mislykkede etterligninger av fransk klassisk diktning, som på denne tiden ikke var sjelden også i dansk litteratur. Allerede i stykkets tittel er uttrykt det han vil parodierte, et skuespills forsøk på å frembringe en tragisk utgang på grunnlag av bagateller eller tilfældigheter, en motsetning som fører til det latterlige uten spor av komikk.

Wessels øvrige diktning har forøvrig vært med å rydde vei for en bedre sprogtoner i norsk, foruten at den form han brukte medførte sans for sprogets finere vendinger. Forresten er vidd og galgenhumor fremtredende trekk i alt han skrev, men bak dette gjemmer han sorg og fortvilelse. Alle situasjoner, gledelige eller ikke, møter han jevnlig med en vits.⁷⁸² Hans dikt "Hundemordet" ble lest i alle høyere skoler i Norge i det 19. århundre. Et annet eksempel er dette:

Provst Hersom

Seer De Provst Hersom
Saa sig ham, at dersom
Han ei hører op at rime,
Saa taber han sin Estime.

I økonomisk henseende var hans liv bekymringsfullt. Derfor søkte han en stilling som tollkontrollør, men han nådde ikke frem. I det hele tatt hadde han neppe energi til å komme frem til noe, og da de forventninger han hadde stilt til sitt sørgespill slo feil, trøstet han seg med glasset og levde så vidt av oversettelsesarbeide. Høsten 1785 fikk han nervefeber og døde 29. desember, bare 48 år gammel. På hundreårsdagen etter hans død reiste Det norske Selskap i Christiania ham et minnesmerke som står utenfor Atheneum. I denne anledning skrev professor M.J. Monrad et dikt; her siteres første strofe:

⁷⁸² Botten-Hansen har i *Illustreret Nyhedsblad*, 1861, s. 176, opptatt en del anekdoter om ham etter N.M. Petersens *Bidrag til den danske Literaturs Historie*.

§. 51.

Naar i de tre foregaaende Opgaver, §. 48, 49, 50, isteden for Sider sættes Vinkler, og isteden for Vinkler sættes Sider, opløses de ved at antage i de anførte Formler, n at være $= 1$, eller 111 , eller v , §. 39.

§. 52.

Er i en sphærisk Triangel Siderne mindre end to rette og positive, da kan ogsaa Vinklerne antages at være af samme Beskaffenhed; thi at den første Vinkel kan tælles positiv, og være mindre end to rette, viser §. 37. Fig. 6; men at de to andre Vinkler ere af samme Art som den første, sees af Formlen

$$\sin. 1 = \frac{\sin. iv \cdot \sin. \left[\frac{111}{v} \right]}{\sin. \left[\frac{v1}{11} \right]}, \text{ §. 50. XI.}$$

I det følgende forudsættes Vinkler og Sider at være mindre end 180° .

§. 53.

Caspar Wessel (1745–1818) var i likhet med sin bror, dikteren, elev ved Christiania katedralskole. Caspar ble landmåler, og i dette arbeidet var matematikk et viktig hjelpemiddel. Han fikk trykt en avhandling i 1798 med tittel *Om Directionens analytiske Betegning, et Forsøg, anvendt fornemmelig til plane og sphæriske Polygoners Opløsning*. Det var her han gav de imaginære (komplekse) tallene en geometrisk tolkning. Dette har gitt Wessel et stort navn i matematikken. Bildet viser et eksempel fra boken.

Friskt som klare Kilde
Kommer frem fra Fjeld
Synger, kvæger, stille
Flød hans Lunes Væld,
Sorgens brudte Piil
Smælted hæn i Smil.

Wessels ene bror, **Ole Christopher Wessel**, tok juridisk eksamen og ble i 1775 assessor i Høyesterett. Han etterlot seg en etter datidens forhold betydelig mineralsamling, som enken forærte til Deichmanske bibliotek.

Den andre broren, **Caspar Wessel**, som ble student i 1763, ble en betydelig matematiker og fikk i 1798 trykt en avhandling i det danske videnskapsselskap. Han er den eneste originale matematiker her i Norge før Abel. Om denne Caspar – som også studerte jus – skrev hans vittige bror:

Han tegner Landkort [kart] og leser Loven
Han er saa flittig som jeg er doven.

Vi kommer nu til brødrene Colbjørnsen. I februar 1758 satte regimentskvartermester og auditør Colbjørn Jacobsen, boende i Sørum, sønnen Jacob Edvard inn i Christiania skole, hvor han fikk plass som nr. ti i mesterlektien. Broren, Peder, fikk samtidig plass som nr. tre i annen lektie, og en bror, Christian, ble nr. fire i samme lektie. I juni måned samme år kom en fjerde bror. Edvard Røring Colbjørnsen, også inn i annen lektie.

Jacob Edvard Colbjørnsen, som var født i 1744, ble dimittert 16 år gammel. Han begynte å studere teologi, men gikk snart over til jus og hørte forelesninger bl.a. av professor Jens Bing Dons, en trønder som var den første norske professor i rettsvitenskap ved Københavns Universitet. Siden tok Jacob Edvard den juridiske doktorgrad og ble professor i en alder av 28 år, og vant den største respekt hos sine tilhørere for sin objektive og klare fremstilling av statsrettslige og politiske forhold. Før han døde i 1802, 58 år gammel, var han også blitt ekstraordinær assessor i Høyesterett. Hans etterlatte boksamling ble i 1810 forært til kongen, som gav den til det norske universitetet.

Hans bror **Christian Colbjørnsen**, som var fem år yngre, var kommet i femte lektie, men sluttet, uvisst av hvilken grunn, ble dog siden student 24 år gammel i 1773. Han tok juridisk eksamen og ble den drivende kraft i den store danske landbokommisjon som foretok reformer og bl.a. løste stavnsbåndet og frigjorde bondestanden. Siden ble han justitiarius i Høyesterett og stod i denne stillingen resten av livet. Han døde 17. desember 1814, 65 år gammel.⁷⁸³

Den tredje bror, **Edvard Røring Colbjørnsen**, som var to år yngre enn Christian, ble dimittert i 1767, studerte også jus og tok eksamen i 1780. Siden ble han ansatt som landsdommer i dansk Vestindien, dessuten regjeringsråd og døde der i 1793, kun 42 år. Han ble i høy grad rost for den "ulignelige ømhet, med hvilken han behandlet negrene". Som dikter har han forsokt seg med "Foraaret", i den naturbeskrivende genre. Her er syner og stemninger fra fedrenegården i Sørum: drivende tømmer i Glaamen, tiurleik, plantelivet, våren som bryter vinterens makt, selvoppholdelsesdriften i alt levende, lykkedriften hos den enkelte, men det hele omkranset av en verdenshar-

⁷⁸³ I *Historisk Tidsskrift* 3. R bind I (1890), s. 45–77 har Daae skrevet "Bidrag til Christian Colbjørnsens Levnetshistorie". De andre her nevnte elever av Christiania skole er omtalt dels i F. Bull og Fr. Paasche: *Norsk litteraturhistorie* bind II, 1928, dels i H. A. Winsnæs: *Det norske Selskab*. Likeså har Winding skrevet om J.E. Colbjørnsen i *Minerva* 1803 (april–juni). Redaktør S. Poulsen tilegnet et nummer av tidsskriftet *Iris* til Christian Colbjørnsen, med ordene "Den danske Bondes elskede Værge, Skrivefrihedens Forsvar, Sande Fortjenesters Ven og Talsmand", *Iris* 1791 (april–juni).

moni. Dette dikt som har en religiøs bakgrunn, vevet sammen med naturbetraktning, vakte i sin tid stor oppmerksomhet, ja virket betagende på sine lesere.

Disse brødrene hadde ikke bare en høy stjerne i *Det norske Selskab*, men de var overalt ellers ansett som menn som gjorde sitt fedreland ære. De var av en begavet slekt, hvortil også hørte de kjente haldensere, Hans og Peder, og Anna Colbjørnsdatter.⁷⁸⁴

Et ivrig medlem av nevnte selskap var **Søren Jørgensen Monrad**, en sønn av den danske prest Jørgen Monrad, som i 1758 ble forflyttet til Vaale i Jarlsberg. Søren ble satt i Christiania skoles mesterlektie 1. juli 1761, da han var 16 år gammel. Tre år etter ble han dimittert. Så oppholdt han seg i København i hele 15 år, tok i 1768 teologisk eksamen og fikk siden i flere år plass på Borchs kollegium, hvor han også en tid var inspektør. I 1779 ble han rektor i Christiansand og ti år senere rektor i Trondheim. Han søkte også stillingen etter S.S. Monrad med anbefaling av biskop Hagerup, men fikk den ikke.

Søren Jørgensen Monrad var først og sist klassiker. Sitt tilnavn Søren Latiner bar han med rette. Han brød seg ikke om bestemmelsen i forordningen av 1775 om pleie av andre fag enn latin og gresk. Av sine elever har han fått både ros og sterk kritikk.⁷⁸⁵ Det kan nok være at han som elev har stått høyt hos rektor Hersleb.

Sinclarvisens forfatter, **Edvard Storm**, var et av de betydeligste medlemmene av Det norske Selskab, men trakk seg bort fra det. Isteden stiftet han i 1786, sammen med Tode, Rahbek, Rasmus Nyerup og flere andre, *Selskapet for Efterslegten*, som hadde et filantropinistisk grunnlag. Dette viser seg året etter ved opprettelsen av en skole for selskapet, der Storm ble inspektør i 1790. Skolen hadde to toårige klasser med 24 elever i hver og var en borgerskole. En av Storms elever var Adam Oehlenschläger, som omtaler ham med respekt og hengivenhet:

Lykkeligvis traf Digteren Edvard Storm mig engang i Fredriksberghauge. Han gav sig i Samtale med mig, jeg behagede ham, og han skaffede mig en Friplads i Efterslægtsskolen. Strax ved det første Besøg hos mine Foreldre vandt han mit hele Hierte. Det var en lille Mand i en lyseblaa Kiole, med en bredskygget rund Hat, Haaret holdt

784 Hans og Peder var dattersønner av presten Kjeld Stub og halvbrødre av Anna Colbjørnsdatter. Brødrene som er omtalt i teksten var sønnesønner av en bror av Hans og Peder. Se omtale av Kjeld Stub under under "Trugels Nilssøn" i kap. 4.5.2.

785 Se videre om ham i Aas: *Kristiansands Katedralskoles historie*, s. 70–81. Red.: Han omtales også i Høigård: *Oslo katedralskoles historie* 1942, s. 158f.

han tilbake med en Krumkam, ligesom Evald paa Portrættet. De store blaa Øine straalet Kraft og Lune; han var en Guldbrandsdøl, og en ægte sokratisk Character. Kun dum Hovmod gjorde ham spodsk, ellers var han Venligheden og Humaniteten selv. ...

Storm lærte mig Geographie. Da vi havde gienemgaaet Danmark, og han fremtog Norges Kort, sagde han med sin besynderlige hiertegribende Stemme, "Nu kommer vi til mit Fædreland, mit Barn".⁷⁸⁶

Storm var sønn av sognepresten i Vågå og kom inn i Christiania skole i 1761, 12 år gammel. Derfra dimitterte han fire år etter. Siden var han en kort tid i København, men igjen hjemme fra 1766–1769. med unntagelse av et kort opphold i Lesja som huslærer. Deretter reiste han til København igjen og begynte å studere teologi, men han oppgav dette ganske snart.

Storms produksjon som dikter er ikke ubetydelig, men etter alt å dømme har han vært mer fremtredende som lærer. Hans dikt i hjembygdens dialekt slo godt an i Norge, og hans vise om Skottetoget, som just ikke er meget historisk, og som ble trykt i tusenvis, utkom første gang som nr. fire av de gateviser som *Efterslegtselskabet* utgav. Ved sitt lærerarbeid kom han til å føle seg knyttet til Danmark, til tross for hans store hengivenhet for hjembygden. Han ble medlem av salmebokkommisjonen og i 1794 av direksjonen for den danske skueplass. Heller ikke han oppnådde noen høy alder, idet han døde kun 45 år gammel.⁷⁸⁷

Et urolig og omvankende medlem av *Det norske Selskab*, **Bendix Djurhus Prahl** –Wessel hadde døpt ham "Pilen Palen" – var i sin tid sendt helt fra Jæren til Christiania for å gå på skole. Han ble student fra Christiania skole i 1767, 21 år gammel, og tre år senere tok han dansk juridisk eksamen. Deretter fikk han en stilling på St. Thomas som embedsmann; siden var han i 14 år i en lignende stilling i Trankebar. I 1808 kom han tilbake og ble by- og rådstueskriver i Christiania. Fire år tidligere hadde han utgitt en bok om de Nikobariske øer. Dessuten har Prahl skrevet *Skygger af Romerske Mænd* I og II. Om dette arbeidet sier L.L. Daae at det vidnet "om stor Erudition

786 Oehlschläger: *Erindringer*, bind 1, 1850. Sitatene er hentet fra s. 41 og 45; Storm omtales også på s. 53, 54 og 68.

787 Edv. Storms mor Ingeborg Birgitte Røring hadde to døtre, hvorav den ene var farmor til Ole Bull. Hennes søster, Anna Dorothea Røring, var mor til de nevnte brødre Colbjørnsen, og en annen søster, Gidsken Edvardine Røring, var mor til biskop dr. Peter Olivarius Bugge. En tredje søster, Kristine Røring, hadde som etterkommere historikeren P.A. Munch, dikteren Andreas Munch og maleren Fritz Thaulow.

[lærdom, lærddhet] og fandt talrige Læsere".⁷⁸⁸ I 1809 tok Prahls avskjed fra sin stilling. Han døde fem år senere.⁷⁸⁹

Meget avholdte medlemmer av selskapet var brødrene Vibe.

Johan Vibe var født på Bragernes, sønn av major Joh. Chr. Vibe og Anna Cathrine Pihl, og ble dimittert fra Christiania skole i 1766. Han var nær venn av både Wessel og Niels Treschow, selv om den første var meget eldre enn ham og den andre dimittert privat. En tid var Vibe huslærer i Faaberg hos sogneprest Ole Irgens, men reiste så til København, hvor han en tid var sekretær i selskapet, men forlot det snart for å bli landmåler. Om dette forteller han i en spøkende avskjedsvis, i hvilken han bl.a. sier:

En Landmaaler er jeg, af den Professjon
Som man Assistent monne kalde,
I liflige Fyen, der er min Station
Saa underlig Lodden mon falde!
Der reiser jeg hen med Caspar,⁷⁹⁰ min Ven,
Men I miste tvende Udvalde.

Johan Vibe kom snart tilbake til København, men det ble aldri noe studium med ham. Han var et stemningsmenneske med de mange forelskelser, men hans viser vidner om talent. Hans komedie *De nysgjerrige Mandfolk* er velskrevet, men gjorde ikke meget lykke ved oppførelsen. Til Guldbergs salmebok skrev han noen vakre salmer, selv om han neppe trodde på noe liv etter døden.⁷⁹¹ Hans siste tid var lite lystelig, idet han ikke hadde noe annet hjem enn i stuen hos madam Juel. Her døde han kun 34 år gammel.

Johan Vibes brødre, Joachim Christian og Ditlev som også var medlemmer av selskapet, var meget dyktige folk. Begge ble offiserer, den første sluttet som amtmann på Island, den annen kan sies å ha vært grunnlegger av den Norske Geografiske Oppmåling.

Erik Nicolai Arbien, en sønn av rektoren og bror av høre-ren, ble dimittert fra Christiania skole i 1761, da han var 17 år. Han tilbrakte flere år i København, studerte fransk, men tok ikke noen eksamen. Som en av *Det norske Selskabs* støtter i dets annen periode etter 1780 var han med og grunnla det på nytt i

⁷⁸⁸ Red. vet ikke hvor denne karakteristikken er hentet fra.

⁷⁸⁹ Om Prahls er det blant annet skrevet av Yngvar Nielsen i *Historisk Tidsskrift* bind I (1871), s. 372, og av Daae i *DBL 1*, bind VIII, 1899, s. 262–264.

⁷⁹⁰ Caspar er matematikeren Wessel.

⁷⁹¹ Salmeboken omtales kort i kap. 3.1.8 "Den guldbergske skoleforordning 1775".

Christiania i 1818. Her hadde han fått en stilling som zahlkas-serer. Ved Christiania skole var han censor i fransk.

Alumni fra Monrads rektortid (1782–1788)

Av de 47 som ble dimittert i Monrads periode som rektor ble de fleste visstnok prester. Blant de mer kjente menn av hans elever var professor Jens Ratkhe og medlem av riksforsamlingen på Eidsvoll, Johan Petersen.⁷⁹²

792 Red.: Det finnes en Johan Daniel Fredrik Petersen (1757–1816) som var medlem av Eidsvollforsamlingen i 1814. Ettersom han ble militær (second-løyntnant) allerede i 16-årsalderen i 1773, må han ha avsluttet skolegangen da. Han er imidlertid ikke i elevoversikten fra 1768–1773 og heller ikke i skolens kartotek. Vi finner det sannsynlig at han har gått på en annen skole. Jens Rathke, som i 1813 ble Norges første professor i naturhistorie, hadde vært elev ved Oslo katedralskole.

6. Christiania katedralskole i overgangen til 1800-tallet

6.1 Skolens reform i 1799

6.1.1 Pedagogiske strømninger – konkrete planer

Den egentlige årsak til omdannelsen i den lærde skole i Norge ved århundreskiftet var det 18. århundres pedagogiske strømninger i pietismen, filantropinismen og opplysningstidens filosofi.⁷⁹³ Dette århundret er bemerkelsesverdig ved sin reformiver på nær sagt alle menneskelivets områder. Dette gjenspeiler seg i den komité som i 1790 ble nedsatt av prokansler ved universitetet i København, professor Janson. Formann i komiteen ble hertug Fredrik Christian av Augustenborg.⁷⁹⁴ Han var en begavet mann, og det sies om ham at ingen ved det danske hoff kunne måle seg med ham i åndsdannelse og kunnskap. Han hadde studert bl.a. i Leipzig og fortsatte sine studier også etter hjemkomsten – spesielt i filosofi og pedagogikk, men han var også en ivrig klassiker.

Sekretær i nevnte komite var K.L. Rahbek, men det var hertugen som førte protokollen. Han skrev også en hel del mindre studier om det han kalte pedagogikkens filosofi, som han sendte til sirkulasjon blant komiteens medlemmer. Hans hovedarbeid i komiteen er hans "Idéer, vort lærde Skolevesens Innretning vedkommende", som ble trykt i *Minerva*.⁷⁹⁵

Blant hertugens idéer er følgende: Han vil ha den lærde skoles absolutte frigjørelse fra geistligheten. For lærernes dårlige lønninger hadde han åpent øye. Folkets store masse behøver kun å lære lesning, skrivning, regning, ha kunnskap i landets sprog, videre i helselære, og få undervisning i slike ting som

793 Se for eksempel Einar Sigmund: *Filantropinismens indflydelse paa den lærde skole i Norge omkring aar 1800*, Kra. 1916. Filantropinismens nærmeste avlegger er borgerskolen, som i Norge har hatt en stor kulturell betydning. Slike skoler ble etter hvert opprettet i alle mindre byer i Norge. De holdt seg også til omkring 1870, da de gikk over til middelskoler. Den første var Trondheims borgerlige realskole, opprettet i 1783.

794 Stamfaren for det Augustenborgske hus, hvis hovedeiendom lå på øyen Als, het Ernst Günther. En etterkommer, Christian August, f. 1768, var formann i den norske regjeringskomisjon og svensk tronfølger. Fredrik Christian, som det er tale om her, var hans bror. Hertug Fredrik Christians biografi er skrevet av den danske forfatter Julius Clausen, Kbh. 1896. Denne boken er siden omtalt av prost L. Koch i (dansk) *Historisk Tidsskrift*, 6. R, bind VI, s. 438–459.

795 Hertug Fredrik Christian i *Minerva* I, 1795, s. 38–83.

kan motarbeide overtro og skadelige fordommer, idet hele tatt nyttig kunnskap, så "lykksalighetslæren" skjer fyldest. Hva religionen angår, behøver man ikke å innprente allmuen dogmatiske læresetninger, for det er unyttig, ja skadelig. Det som skal læres må ha til hensikt å gjøre menneskene bedre i moralsk henseende. Det gjelder derfor mer å reformere metoden enn innholdet. Men metoden må være forskjellig for over- og underklasse – inndelt etter mottagelighet for kunnskap. For de mindre mottagelige må det som skal læres, innprentes ved hukommelse, for "overklassen" ved *raisonnement*. Han vil ha flere fag inn i den lærde skole: retorikk, poetikk, logikk, mytologi og den gamle filosofis historie, foruten en oversikt over fedrelandets politiske og juridiske forfatning og de alminnelige borgerlige lover. Han vil ha et nytt styre for de lærde skoler, og til tross for stor motstand ble dette også i sin tid gjennomført. Selv overtok han ledelsen av Universitetet, mens han stilte Moldenhawer i spissen for de lærde skoler.⁷⁹⁶

Hertugen vil ikke ha noen ferier i skolen. Han går ut fra at elevenes arbeidskraft aldri skal anspennes for meget. Derimot kan lærerne skiftevis få 4–6 ukers ferie. Hovedpunktet i hans *Idées* er at skolen skal gi det ekte humane og det alminnelig videnskapelige. Skolen må reformeres før universitetet. I skolen skal vekten legges på humanitet, ikke nærmest på tilegnelse av kunnskap. Den lærde skole i nutiden, mener hertugen, meddeler en kunnskap som hører hjemme på et senere tidspunkt. Universitetet skal utdanne til et eller annet offentlig verv.

Da "Idéene" var offentliggjort ble det innbudt til kritikk. Samtlige rektorer ble avkrevet erklæring om saken. En mengde skribenter lot høre fra seg i forskjellige tidsskrifter, så det ble en veldig diskusjon. Det endelige skolelovsforslag ble en vesentlig moderasjon og innskrenkning av hva hertugen hadde foreslått, men man kan med Nyerup si at "bemeldte Idées er de samme, hvorav alle de i de forandrede og forbedrede skoler trufne forandringer er avleggere". Ja, "Idéene" er ikke bare grunnlaget for undervisningen i den lærde skole i de nærmeste 60–70 år, men det er meget sannsynlig at hvis hertugen ikke hadde vært medlem av kommisjonen og hatt innflytelse er, ville heller ikke forandringen eller omordningen vært av den art den ble.

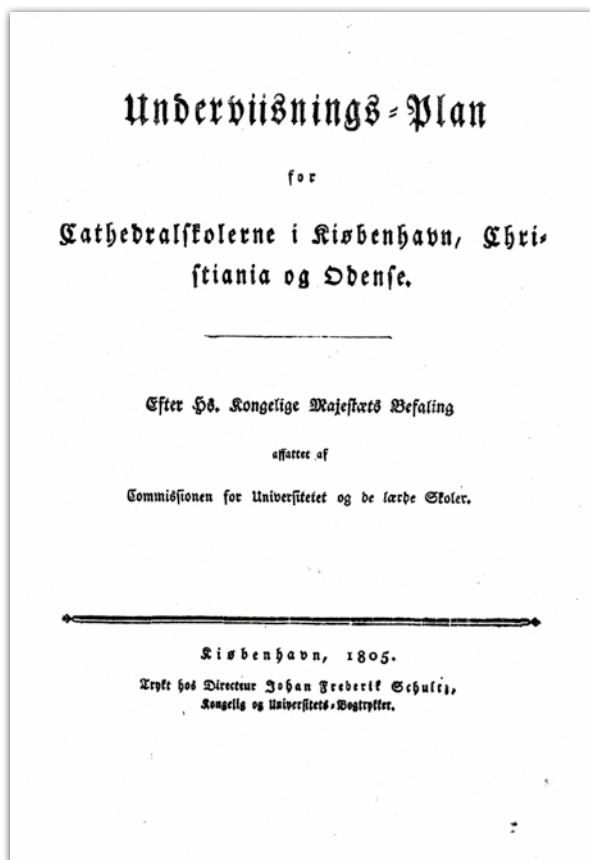
Etter at komiteen hadde behandlet rektorenes betenknninger og de mange andre skriftlige innlegg, laget den en plan med følgende grunntrekk og omriss:

⁷⁹⁶ Hertugen hadde ikke meget tilovers for denne mann, hvis rykte som privatmann ikke var det beste. Men han var en mann med stor lærdom og betydelig arbeidskraft. Derimot får Engelstoft stor ros.

1. Skolen løsrives fra kirken, idet den gamle forordning om sangoppvarthning oppheves. Dette at latinskolens gutter skulle besørge sangen ved alle kirkelige handlinger kunne betraktes som en vakker skikk, men den hadde i høy grad heftet skolens arbeid.⁷⁹⁷ Løsrivelsen bestod også i at biskopen ikke lenger blir noen ansettende myndighet for skolen. Men han fortsetter sammen med stiftamtmanden å danne det såkalte eforatet,⁷⁹⁸ som tilsvarende et forstanderskap. Skoleforstanderne blir magistrat, sogneprest og rektor som har med skolens økonomiske affærer å gjøre.
2. Skolens lektier opphører; det blir nu klasser. Men disse blir 2-årige, da man ikke har råd til et større lærerpersonale som ville kreves ved ettårige klasser.
3. Hørerne som var bundet til en bestemt lektie opphører. De erstattes av overlærere, adjunkter og timelærere. De to første slags får kongelig beskikkelse. Deres lønn blir i vesentlig grad forbedret. Overlærere og adjunkter ansettes med forpliktelse til å lese bestemte fag i forhold til deres utdanning. Foruten studerende disiple kan det opptas ikke-studerende, elever som ønsker en videregående utdanning enn den allmueskolen kunne gi, men uten sikte på universitetsstudier.
4. For slike elever kan det opprettes middelskoler, som også kan dimittere til en lærd skoles nest øverste klasse.
5. Morsmål blir et obligatorisk fag. Tysk og fransk skal læres, likeså matematikk, geografi, historie, naturhistorie og skjønnsskrivning. Engelsk, sang og gymnastikk er frivillige fag.
6. Der skal opprettes biblioteker ved skolen, så lærerne kan ha håndbøker.
7. Latin og gresk får fremdeles flest timer.
8. Det blir opprettet skoleråd ved hver skole, bestående av rektor og overlærerne.

⁷⁹⁷ Resolusjon av 5. september 1807. Sangforpliktelsene er det gjort rede for i kap. 2.3.2, første del, "Sangoppvarthningen".

⁷⁹⁸ Red.: Eforer er personer som deltar i tilsynet med lærde skoler. Ordet kommer fra gresk via latin og var opprinnelig tittelen på de fem øverste embedsmennene i Sparta.

Undervisnings-Plan for Cathedralsskolerne i København, Christiania og Odense, 1805. Her ble fagene som det skulle undervises i og progresjonen ganske nøye beskrevet. Disse tre skolene var forsøksskoler; senere ble nyordningen gjennomført overalt.

9. Skolen får et overstyre, "Direksjonen for universitetet og de lærde skoler".⁷⁹⁹ Merkelig nok skulle fra først av overstyret bestemme timefordelingen i den enkelte skole.
10. Det skal gjøres alt for å skaffe skolene hensiktsmessige lærebøker. (Med dette gikk det smått.)
11. Undervisningstiden blir fremdeles delt på formiddag og ettermiddag, og med ti minutters fritid mellom annen og tredje time. Feriene blir ikke særlig forlenget.

Det var i sammenheng med denne reformen at det i 1799 ble opprettet et seminar i København for utdanning av lærere i de lærde skoler, hvor Moldenhawer ble direktør og Sander professor i pedagogikk.⁸⁰⁰ Mens tidligere reformer ikke hadde forandret noe i skolens karakter, kan de her nevnte sies å være radikale i så måte. Tidligere forandringer hadde vært uvesentlige, nu ble det en helt ny ordning:

⁷⁹⁹ Denne direksjonen opphørte i 1814 og ble avløst av den såkalte "Oplysningskomite" og i 1815 av Første Departement.

⁸⁰⁰ Nyerup: *Kjøbenhavns Beskrivelse*, s. 532–536.

- Hver klasse skal ha sitt særskilte værelse
- Man begynner å tenke på gymnastikk som skolefag
- Man tenker ikke på alle elever som vordende prester, den lærde skole skal være en allminnelig dannelsesanstalt for en videre skolegang, derfor blir det også satt i gang et faglærersystem.

Etter reformen kan man dele den lærde skoles fagkrets i tre grupper: språk, vitenskaper og kunst. Av vitenskaper nevnes først religion og moral, som nærmest skulle være en forklaring av Bibelens lære. Dernest har vi de "naturlige fag", fysikk, naturhistorie og antropologi, som alle skulle fremstille opplysningstidens syn på naturen. De skulle ikke bare gi positiv viten, men fremstille sammenhengen i fenomenene og alle tings fullkommenhet.

Denne reformen med dens mange bestemmelser om fagkrets og metodikk – en middelvei mellom gamle og nye yterligheter – ble som en prøve forsøkt ved Vor Frue Skole i København (Metropolitanskolen)⁸⁰¹ fra 20. november 1797 og fortsatte der i omtrent tre år. Men allerede to år etter ble ordningen innført også ved Christiania skole.

Når reformen så snart ble innført ved skolen i Christiania, hadde dette en særlig grunn. De tre "hovedskoler i Tvillingriket" som man den gang sa, var skolene i København, Christiania og Odense. For å være imøtekomende mot Norge, som hadde krevet eget universitet, valgte man Christiania som første skole.⁸⁰²

6. januar 1800 holdt rektor Treschow i anledning av denne begivenhet en tale, der han søkte å vise "hvad lærdom kan virke til den sande visdoms eller oplysnings utbredelse, og hvorledes planen til denne læreanstalt er innrettet".⁸⁰³ Straks før hadde konrektor Rosted i den anledning utgitt et innbydelsesskrift.⁸⁰⁴

Treschows tale er nevnt i *Norske Intelligenz-Sedler* nr. 2. Her sies:

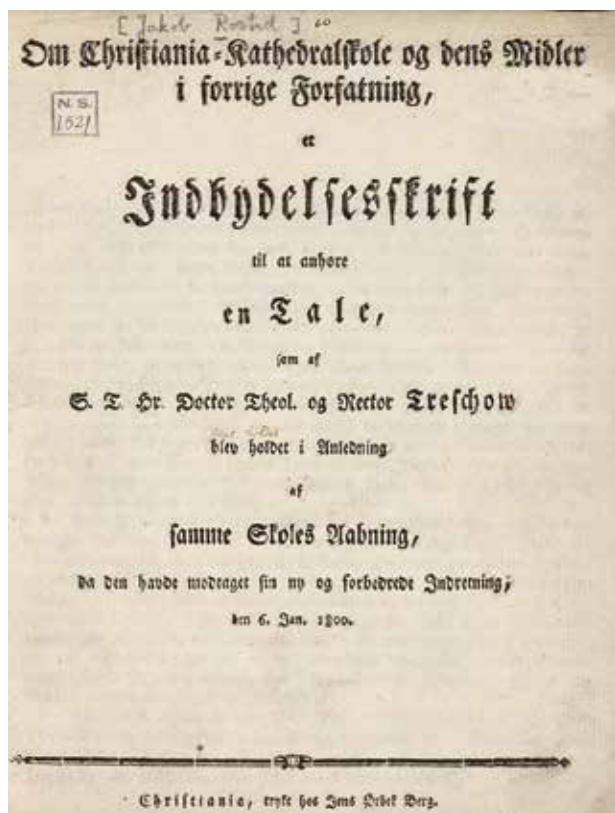
Mandags den 6te Januari blev den her nye indrettede Cathedral-Skole aabnet ved en dansk Tale af Doctor og Rector Treschow, hvortil Conrektor Rosted ved et trykt Program-

801 Red.: Metropolitanskolen het opprinnelig Vor Frue skole eller Domskololen. Den feiret 800-årsjubileum i 2009. Året etter ble den slått sammen med en annen skole og fikk navnet Gefion gymnasium.

802 Tilsvarende hadde man i 1796 gitt tillatelse til at examen artium kunne avholdes ved de norske skoler. Men denne tillatelsen (som få benyttet seg av) ble tatt tilbake i 1805.

803 Treschows tale er gjengitt i *Hermoder* bind V (1800), s. 1–36.

804 Rosted: "Om Christiania Kathedralskole", 1800.

Skoleprogram fra 1800: *Om Christiania Kathedralskole og dens Midler i forrige Forfatning, et Indbydelsesskrift til at anføre en Tale, som af S. T. Hr. Doctor Theol. og Rector Treschow blev holdet i Anledning af samme Skoles Aabning, da den havde modtaget sin ny og forbedrede Indretning, den 6. Jan. 1800.*

ma havde indbudet. ... Denne Høitidelighed blev bivaanet av et stort Antal Tilhørere af begge Kiøn, som derved bevidnede den levende Andel, de toge i det Haab for Ungdommen og Videnskaberne i Norge, som denne Begyndelse opvækker i gode Borgeres Bryst.⁸⁰⁵

Etter at en ny skoleordning var utprøvd ved de tre skolene gikk man over til å gjennomføre den i alle skoler, noe som skjedde ved plakaten av 22. mars 1805, der det sies:

Da Reformen af de lærde Skoler allene kan udbrede sig over de rigere doterede [dotere: berike med gaver] Underviisnings-Anstalter, saa findes det nødvendigt at foreskrive visse almindelige Regler, i Følge hvilke endog de mindre formuende lærde Skoler, i begge Rigerne, kan gives de Forbedringer, som nærmest behøves for at sætte dem i Stand til paa en med Tidens Tarv overensstemmende Maade, at opnaae deres vigtige Øiemed, hvorfor befales, at af de saa

805 *Norske Intelligenz-Sedler*, 1800, nr. 2.

kaldte Lectier eller latinske Classer, skal det hverken være flere eller færre i nogen Skole end 4 i alt.⁸⁰⁶

Når det gjaldt undervisningen i fysikk og naturhistorie ble ikke den gjennomført slik det var tenkt ved Christiania katedralskole. I de lavere klassene sluttet man å ha disse fagene i 1813; i 1820 også i de høyere klassene. Ved landets øvrige katedralskoler ble disse to fagene i det hele tatt ikke innført etter denne reformen.

Ved katedralskolen ble det ikke brukt lærebok i matematikk før Holmboes kom ut i 1825. Men denne hadde lang levetid. Kunst omfattet kalligrafi, tegning, vokalmusikk og gymnastikk, men de to sistnevnte fagene ble ganske forsømt i den første tiden.

6.1.2 Gjennomføringen av den nye ordningen

Gjennomføringen måtte selvfølgelig ta tid; bl.a. måtte det først foretas adskillige forandringer med skolebygningen. Nu skulle det innrettes klasseværelser istedenfor ett stort rom hvor alle lektier hadde vært undervist på en gang, og hvor mesterlektionen var adskilt fra de andre bare ved et rekkverk. Penger til ombyggingen tok man fra Kommunitetets kapital.⁸⁰⁷

Klasser og klasselærere

Nu ble det fire toårige klasser, istedenfor de tidligere seks lektier. Hver klasse skulle ha en overlærer, og denne skulle som medhjelper ha en adjunkt som dels skulle overta undervisningen alene, dels utføre den under overlærerens oppsyn.⁸⁰⁸ Helt ut kunne dette ikke gjennomføres, da det i den første tiden kun var to adjunkter og fire overlærere, foruten i enkelte år timelærere. Det var syv timer daglig undervisning, fire om formiddagen, fra klokken åtte eller ni etter årstiden og tre timer om ettermiddagen fra kl. tre.

Som forkunnskaper for opptak i første klasse ble det krevet at aspiranten skulle kunne lese dansk og latinsk skrift med ferdighet, og at han kunne de fire *species* [regnearter]. Det var ikke tale om noen prøve i skriftlig morsmål eller skrivning. Ingen måtte ved opptaket være under ti år og ingen over 18.⁸⁰⁹

⁸⁰⁶ *Samling af alle gjeldende Forordninger*, gjengitt etter 2. utvidete utgave, del 2, 1809.

⁸⁰⁷ Se "Hamar katedralskole" i kap. 3.2.1 og kap. 2.4.2 "Kommunitet – bespisningsanstalten".

⁸⁰⁸ Her har vi opprinnelsen til betegnelsen adjunkt. Ordet kommer nemlig av latin *adjunctus*: tilknyttet.

⁸⁰⁹ Etter at Christiania borger- og realskole var opprettet (1811), kom det en del elever derfra, og de hadde større forkunnskaper.

Timefordeling

Latinundervisning ble gitt i alle klasser; andre prioriterte fag ble det undervist i over tre år: morsmål, gresk, religion, historie, geografi o.s.v. Latin og gresk hadde flest timer – særlig latin, med henholdsvis 8, 8, 11 og 9 timer i de fire klassetrinnene.

Timefordelingen i språkfag

Fag	1. klasse	2. klasse	3. klasse	4. klasse	Sum
latin	8	8	11	9	36
gresk		3	3	4	10
morsmål		5	3	3	11
tysk			3	3	6
fransk					6
engelsk				2	2

Timefordelingen i øvrige fag

Religion og moral 3, 6 og 3 timer

antropologi 3, 3 og 2

historie 3, 3, 4

anvendt matematikk 2, 2 og 2

aritmetikk 3, 2, 2

geografi 3, 3, 2

naturhistorie 3, 3, 2

fysikk 2, 2, 2

skrivning 4 og 3

tegning 2, 2

For å få tanken på sangoppvarming helt vekk ble faget sang sløyet i mange år ved katedralskolene. Først i 1813 ble undervisning i sang tatt inn igjen, da med fire timer.

Noe som hindret undervisningens fremgang var at den enkelte klassen kunne ha elever som var svært forskjellige i alder og modenhet – noen i tredje klasse skulle snart opp i øverste klasse, andre var nettopp flyttet opp fra annen klasse. Derfor var det straks etter reformen flere lærere som meget uegennyttig påtok seg det dobbelte antall timer om uken, så klassen kunne bli delt i to avdelinger som ble undervist i forskjellige fag.

Den offentlige eksamen hadde følgende skriftlige oppgaver:

1. Latinsk stil
2. Oversettelse fra et nyere språk til morsmål
3. I de to øverste klasser: norsk stil

En slik eksamen ble holdt i august hvert år til 1819, men da artium ved Universitetet foregikk i begynnelsen av samme måned, ble eksamen flyttet til begynnelsen av juli. En eksamen med skriftlige fag for alle klasser, som tidligere hadde vært holdt i mars, ble nu flyttet til desember. Etter eksamen kom feriene, som varte i 14 dager.

Gymnastikk var ennå ikke innført som fag, men på "forfriskningsplassen" hadde skolerådet latt oppsette "en klatremaskine med touge [tau], stativer med snor og springstokker".⁸¹⁰ Men disse apparatene, som også er nevnt av advokat Kildal, er kommet på et temmelig sent stadium, antagelig omkring 1830. Gymnastikk som fag ble innført i 1835.⁸¹¹ Den første lærer som hadde faget, var løytnant Munch-Petersen,⁸¹² som fungerte til sommeren 1843. Han døde som pensjonert major i 1873.

Endelig skal bemerkes at det ved skolen skulle være et råd, og at dette skulle dannes av overlærerne med rektor som formann.

Elevtallet hadde lenge holdt seg omkring 50, men etter reformen begynte det å vokse. Den siste dagen i 1816 var elevtallet slik ved landets katedralskoler:

Skole	Elevtall
Christiania Katedralskole	74
Christiansand Katedralskole	64
Trondheim Katedralskole	45
Bergen Katedralskole	40
Sum	223

Ikke noe imponerende elevtall akkurat! Dengang, omkring år 1800, hadde Norge en befolkning på ca. 900.000, med kun fire katedralskoler og syv mindre skoler. I 1930 var det 120 høyere skoler (middelskoler og gymnasier) på en befolkning som var noe over tredoblet i forhold til år 1800.

⁸¹⁰ Så sies i en beretning om skolen. Red.: Vi kjenner ikke denne beretningen.

⁸¹¹ Red.: Se Langangen: *Gymnastikkfaget ved Kristiania katedralskole frem til 1905*, 2004.

⁸¹² Ifølge Nicolaysen i *Norske Stiftelser* III, 1858, s. 140, er denne lærer dengang betegnet som hjelpelærer, men dette stemmer ikke med uttalelse av D.T. i *Morgenbladet* for 1902 nr. 548.

Overlærer Martin Richard Flor (1772–1820) ble ansatt ved Christiania katedralskole i 1801 som lærer i det nye faget naturhistorie. Flor var en dyktig lærer som i stor grad anvendte anskuelighetsundervisning, noe som ikke var vanlig på denne tiden. Han var en aktiv person i denne tidens Christiania. Det var opprinnelig John Collett på Ullevål gård som fikk malt maleriet; kunstnerens navn er ukjent.

Lærere

For å gjennomføre reformen måtte man ha en del nye lærere. Allerede i 1797 ble Søren Rasmussen ansatt som overlærer i matematikk, og to år senere Georg Sverdrup som overlærer i historie og geografi. Jens Rathke ble ansatt som overlærer i naturhistorie, men han tiltrådte ikke. Ved århundreskiftet ble Martin Richard Flor ansatt som naturfaglærer,⁸¹³ og i 1802 Peter Krag Meyer som lærer i religion, antropologi og hebraisk.⁸¹⁴

Christian Døderlein den yngre

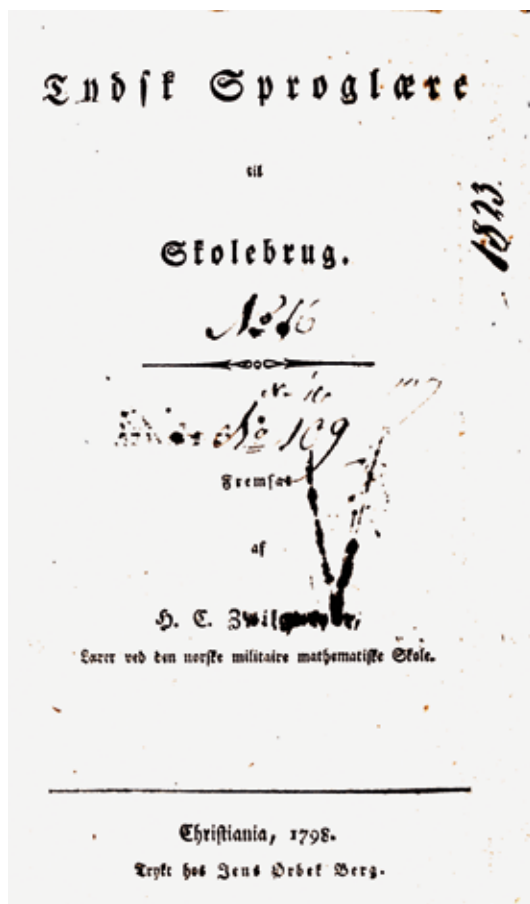
Døderlein den yngre var sønn av høreren Chr. Døderlein og Frederika Selmer og født i Christiania 14. august 1782.⁸¹⁵ I 1799 ble han student fra denne skole og i 1801 ansatt som timelærer.

⁸¹³ Se "Disiplinære forhold" i kap. 6.3.3, samtlige saker i protokollen for 1801.

⁸¹⁴ Da disse vesentlig tilhører en senere tid, er de nærmere omtalt i *Christiania katedralskole i det nittende århundre* av Einar Aas, 1935.

⁸¹⁵ Se "Chr. Døderlein den eldre" under "Hørere i lavere lektier" i kap. 5.3.5.

Tittelsiden til H.C. Zwilgmeyer: *Tydske Sprog-lære til Skolebrug*, Christiania 1798. Zwilgmeyer var timelærer i moderne språk ved Katedralskolen 1801–1809. Hans uttale ble kritisert, men han klarte å få elevene i gang med å snakke de fremmede språkene.

To år senere reiste han til København og tok teologisk embedseksamen i 1806. Samme år ble han adjunkt ved skolen og deretter overlærer i religion og hebraisk. Da Rosted gikk av som rektor i 1832, ble Døderlein konstituert som rektor i vakansen før Bugge ble ansatt. Han døde 2. januar 1839.

Carl Heinrich Zwilgmeyer (timelærer i engelsk, tysk og fransk 1801–1809)

Zwilgmeyer var sønn av en bergarbeider og ble født i Hannover-området i 1761. Han deltok i den nordamerikanske frihetskrig og skal ha blitt forfremmet til løytnant. Siden kom han til København og derfra til Christiania, hvor han først ble ansatt ved det norske landkadettkorps og siden ved Katedralskolen, idet han hadde timer ved begge skoler.

Ifølge skolens deliberationsprotokoll er det stadig klager over Zwilgmeyers disiplin; dels klager han også selv til skolerådet. Hans undervisning har nok heller ikke vært synderlig pedagogisk. Som bakgrunn for ansettelsen som timelærer i

moderne fremmedspråk hadde han praktisk ferdighet fra sine utenlandsopphold, men hadde ikke drevet metodiske studier.⁸¹⁶ Da han etter hvert ble sykkelig, især fra høsten 1807, fikk han avskjed fra Krigsskolen 20. oktober 1808 og fra Katedralskolen 2. mars 1809. Han bosatte han seg da på gården Børsumrud i Østfold, hvor han døde i mai 1850.

Zwilmeyer har skrevet en *Tysk Sproglære til Skolebruk* Chr. 1798, og *Udtog af den franske Grammatikk til Skolebruk*. Chr. 1800. Dessuten har han levert besvarelse av en prisoppgave utlyst av *Selskapet for Norges Vel* i år 1811.

S.J. Thueseng

Thueseng, en student fra Haderslev, var ansatt som vikar for Zwilmeyer under hans sykdom. Skolerådet uttalte om ham i 1808 at hans uttale "kunde taale Forbedring", men fremhevet som positivt at han snakket tysk og fransk med elevene, slik at de fikk øvelse i å uttrykke seg på disse språkene.⁸¹⁷ Han var ved skolen et par år og ønsket fast ansettelse, noe som ble behandlet i skolerådet, men det lyktes ikke. Thueseng var også en tid lærer ved Krigsskolen, men reiste senere til Bergen, hvor han forsørget seg som privatlærer.

6.2 Skolens økonomi etter reformen

6.2.1 Kapital og fonds

Ifølge professor Brandts *Tingsrett* var landskylden opprinnelig en norm for utligning av skatt på fast eiendom. Da den også var et bestemt mål for leidangens fordeling, antok den snart karakteren av en fast avgift. Imidlertid hadde landskylden den ulempe at den var forskjellig i de enkelte deler av landet, dessuten var den fastsatt i de forskjelligste naturalytelser. I løpet av det 16. og det 17. århundre fikk man også andre regelmessige skatter som leilendings- og adelsskatten. Og da begge disse ble fordelt etter landskylden, ble en omregulering av denne nødvendig, hvis den skulle være fundament for ligningen. Ved reskript av 23. januar 1665 ble det påbudt at all skyld skulle reguleres til korn, smør og fisk. Ett skippund, (160 kilogram) skulle være 1 ½ løp smør = 3 våger fisk. Fra tidligere tider hadde det også vært andre betegnelser, idet korn beregnedes etter vekt eller skippund tunge,⁸¹⁸ dels etter mål, spann og tønne,

816 Red.: Høigård: *Oslo katedralskoles historie*, s. 203. Høigård har fornavnene omvendt og kaller ham H.C. Zwilmeyer.

817 Red.: Høigård: *Oslo katedralskoles historie*, s. 223.

818 Det vil si: tungt korn. Den norske betegnelse "Skippund tunge" var i 1624 satt likeverdig med to og en halv tønne hartkorn (dansk), i Stavanger

løp og bismerpund smør eller bismerpund talg, våg fisk, skip-pund salt, huder og skinn.

Ved nevnte reskript skulle det kun være tre slags betegnelser for skylden, men dette ble ikke overholdt. Og ved taksasjonen av alle landets jordeiendommer i 1812 skulle taksten i regelen ikke overskride 1200 riksdaler pr. skippund tunge, 1000 riksdaler pr. spann korn og 800 riksdaler pr. løp smør. Etter at Christianias skoles reform var bestemt, ville man øke skolens inntekter ved salg av jordegodset som hørte til skolen. Ved resolusjon av 6. mai 1798 ble derfor følgende bestemt:

Det lærerne ved skolen benefiserte gods skulde realiseres med unntagelse av gården Sinsen av skyld 2 sk. pund 2 l.pund, der var rektoratet tillagt som enkesete, og som også herefter skulle være dette.

Bestemmelser for salget ble deretter vedtatt. Før gårdene ble satt til offentlig auksjon, skulle de tilbys leilendingene, som skulle få overta gårdene hvis de kunne gi en rimelig kjøpesum. Hvis leilendingene ikke kunne by tilstrekkelig, skulle gårdene selges ved auksjon. Til lettelse for kjøperne skulle det tillates at tre fjerdedeler av kjøpesummen ble stående mot første prioritets pant. Og hvis kjøperen var en leilending, kunne han endog vente å få utsettelse i ett-to år med betaling av den ene fjerdepart, hvis han fikk øvrighetens attest for at han var en flittig, arbeidsom mann. Alle kontrakter om salg skulle skrives under forbehold av kongelig approbasjon, og det skulle samtidig følge en oppgave over hvor stor inntekt vedkommende lærer hadde hatt av gården.

6.2.2 Skolens gods dengang

1. Gårder som var benefisert lærerne med bygsel og som ikke var utlagt til boliger for offiserer: Antallet av disse var 179, og bygselen av dem var 232 skippund 8 1/6 lispund tunge. Likeså var middelavgiften av dem i årene 1780–1799 1723 rdl. og 30 skilling årlig. Fra 1800–1805 var den 2013 rdl. 10 skilling pr. år. Det var særlig disse gårdene som kunne selges med fordel.

2. Av gårder som var benefisert med bygsel, men som ved reskript av 2. september 1791 var utlagt til boliger for kompanisjefer, var det i alt 15. Bygselen av dem beløp seg til 18 sk. pund 13 1/4 l. pund tunge, og avgiften av dem var for år 1805 225 rdl. 30 skilling.

3. Så var det en del gårder som ikke var benefisert skolen med bygsel, og som altså ikke var skolens eiendom, men som den var berettiget til en årlig avgift av. Antallet av disse gårde-

stift = 2 tønner.

ne var 50, og avgiften av dem var 175 rdl. 9 skilling. Hvordan dette godset var fordelt mellom rektor, konrektor, femte lekties og fjerde lekties hører før realisasjonen begynte, fremgår av tabellen nedenfor, "Oversikt over Christiania katedralskoles benefiserte gods før realisasjonen". Tredje lekties hører og like- så annen lekties hører hadde hatt lønn i kontanter.⁸¹⁹

Sommeren 1799 begynte forhandlinger med leilendingene ved en kommisjon bestående av stiftamtmann Kaas, general-krigskommissær P. Anker, amtmann O. Moltke, amtmann Hoffgård, amtmann Lange, rektor Treschow, assessor Gram, kammerråd Schwabe og kammerjunker Løwenskiold. Sekretærer i denne kommisjon var de juridiske kandidater J. Chr. Berg og J. Peter Debes. Kommisjonen delte seg i flere avdelinger som reiste i forskjellige distrikter og der tilbød hver leilending den gård eller gårdspart som han hadde bygslet, for en pris som kunne ansees passende både i forhold til gårdens art og beliggenhet, leilendingens alder og til den rettighet han og hans hustru hadde til å drive den mot en årlig avgift. Etter at kommisjonen hadde avsluttet disse forretninger ble det utstedt reskript av 5. september 1800, der de forskjellige handler og overenskomster ble approbert. Disse gjaldt 116 $\frac{1}{4}$ gård av skyld 143 skipund 10 $\frac{1}{12}$ bismerpund og var solgt for 140. 420 rdl., således at kjøperne skulle betale renter av kjøpesummen fra 1. januar 1800.

Der gikk nu noen år, i hvilke det ble ført nye forhandlinger med leilendinger og ble utstedt enkelte nye bestemmelser om salg, da det som følge av disse til midten av august 1806 i alt var solgt 127 $\frac{1}{2}$ gårder til en samlet sum av 164. 580 rdl. 24 skill., hvorav renten, beregnet etter 3 $\frac{1}{4}$ procent utgjorde 6171 rdl. 73 skill. Istedenfor at den tidligere årlige avgift av de samme gårder kun hadde vært 2151 rdl. 25 skilling. Usolgt var ennu 54 $\frac{1}{2}$ gård av skyld 63 sk. pund 4 $\frac{1}{6}$ bismerpund tunge. Disse var taksert til 74 285 rdl. Man antar at hvis alt dette gods hadde vært solgt, ifølge senere vedtatte bestemmelser, reskript av 19. mai 1809, så ville salget ha vært ganske annerledes fordelaktig for skolen.

Ifølge nevnte reskript skulle nu etter hvert alt benefisert gods gjøres om til privat eiendom. Men den tidligere avhendelse hadde også på grunn av pengereduksjonen,): pengenes forhold til faste eiendommers verdi, brakt et betydelig tap for alle lærde skoler. De nu fastsatte bestemmelser hadde til hensikt å fremme jorddyrkningen ved å gjøre brukene til fri eiendom. Hovedbestemmelsen var følgende: Ingen gård eller gårdspart som heretter ble bygselledig skulle bygsles bort igjen. Men eiendommen skulle stilles til auksjon etter at det

⁸¹⁹ Se kap. 2.2.2 "Priser og lønninger".

først var gitt innberetning om de "herligheter" som hørte til og de heftelser som hvilte på eiendommen. Den skulle deretter selges slik at kjøperen fremdeles skulle utrede den landskyld som hvilte på gården. Da man etter den tids forhold antok at avgifter beregnet i korn var en sikrere målestokk for gårdens verdi enn fastsettelse i penger, og at man ved å bestemme avgiften på den måten i høyere grad trygget de offentlige stiftelser for tap, sendte rentekammeret i København pålegg om disse ting til de norske stiftsøvrigheter.

Fremgangsmåten ved salg i Norge skulle deretter bli slik: Når en eiendom ble bygselledig skulle dette anmeldes fra skolen til stiftets øvrighet med alle opplysninger. Halve verdien av jorden skulle anslås i tønner eller skjepper korn, idet prisen på hver tønne skulle beregnes etter middeltallet av de siste 10 – ti års kapitelstakst i stiftet. Kornavgift for skog skulle bestemmes etter den større eller mindre fordel som en rimelig hugst kunne innbringe, og etter skogbunnens beskaffenhet o.s.v., til i høyden en fjerdedel av skogens verdi.

Hvis altså en jordvei ble taksert til 4 000 rdl. og skogen til 2 000 rdl., skulle beregningen være slik:

1. Jordeierens halve takstsum	2 000 rdl.
2. Skogens en fjerdedels	500 rdl.

Av dette skulle beregnes 4% rente, altså av 2500 rdl. = 100 rdl., som skulle omsettes i årlig avgift i havre, og når denne sattes i 2 rdl. pr. tønne, skulle dette bli 50 tønner årlig. Til dette kom kjøpesummen. Med denne årlige kornavgiften bekjentgjort for mulige kjøpere skulle salg fremmes til høystbydende. Av kjøpesummen måtte halvdelen betales straks.

Før utstedelse av reskriptet var det innkommet en mengde søknader til regjeringen i København fra brukere av skole-gods om overdragelse av eiendommene. Alle søknader ble så oversendt rette vedkommende til behandling etter de vedtatte bestemmelser. Fremdeles i 1816 hadde Christiania skole av benefisert gods følgende:

1. 66 gårder av skyld 63 skippund tunge og 6 $\frac{1}{4}$ skippund salt med bygsel og landskyld.
2. 15 gårder av skyld 18 skippund tunge, ett skippund salt. Disse var uttatt til embedsgårder, som gav årlig avkastning.
3. 46 gårder som skolen hadde "løs" landskyld av, men skylden var her forskjellig.
4. Biri prestegjelds kongetiende, som ved "tiendeforening" var overlatt almuen for en viss sum.
5. Degnepenger av Akershus stift (opphevet 1839).

6. Avgifter av Christiania.
7. Avgifter av statskassen.
8. Avgifter av stiftets kirker.
9. Andel av domkapitlets inntekter.

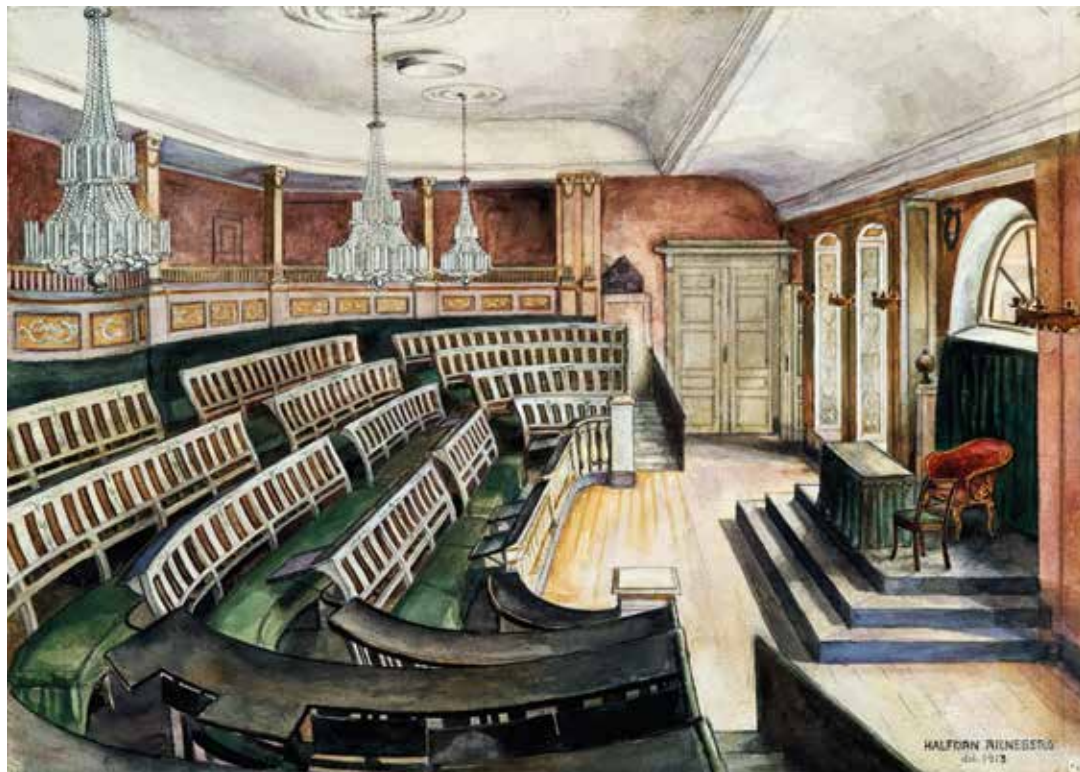
Av utestående rentebærende kapital hadde skolen 174.937 rdl. 64 skill. dansk kurant, som omskrevet til riksbankdaler saluverdi (s.v.) var 109.555 rbd. 16 skill. Til disse beløp må legges det til utgangen av 1812 solgte gods, omtrent 50 gårder av skyld 44 skp. tunge og 6 ½ skp. salt, noe som beløp seg til 33.103 rdl. Omskrevet i riksbankdaler s.v. ble dette 32 765 rbd. I alt eiet skolen 142.320 riksbankdaler. Ingen av de andre skolene hadde så stor eiendom. Hvis dette beløp omgjøres til norske speciedaler, vil det bli 71. 160 spd. og 16 skill. Men salg av benefisert gods og de innkomne kjøpesummers reduksjon fra dansk kurantpenge til riksbankpenge og species, hadde under de daværende forhold ved pengeverdiens fall, bragt skolens kasse i den forfatning at den stadig måtte ha forskudd av statskassen. Eksempelvis på et noe senere tidspunkt, i 1815, 2000 spd., i 1816, 3800 spd. Og i 1817, 1900 spd.⁸²⁰

Oversikt over Christiania katedralskoles benefiserte gods før realisasjonen

Benefisert til hvem	Bygselgård			Offiserboliger			Gårder som svarte landskyld		
	Skyld			Skyld			Skyld		
	Antall	Skipp.	Lisp	Antall	Skipp.	Lisp.	Antall	Skipp.	Lisp. Tunge
Rektor	97	134	8 19/24	9	12	8 1/3	26	11	12
Konrektor	51	62	2 ½	3	5	10	14 ½	4	5 1/6
5. lekties hører	18	24	9 1/8	2	1	15	0	2	19 ½
4. lekties hører	13	11	7 ½	1	1		3 ½	1	11

Årlig inntekt eller middels kapitelstakst				
	1780–1799		1800–1805	
	Rdl.	Skill.	Rdl.	Skill.
Rektor	1148	67	1381	10
Konrektor	519	12	622	87
5. lekties hører	241	76	283	72
4. lekties hører	86	58	101	35

820 Fr. Brandt: *Tingsretten fremstillet efter den norske Lovgivning*, Kra. 1807, s. 333–338; Engelstoft: "Realisation af en Deel af Christiania Skolegods", *Universitets- og Skole-Annaler*, 1807, s. 274–280.

Skolens festsal ble brukt som Stortingssal fra 1814 til 1866. Salen er i dag satt opp på Norsk Folkemuseum, Bygdøy. Maleri av Halfdan Arneberg, 1913.

6.2.3 Katedralskolens lokaler på 1800-tallet

Katedralskolen fordrevet av Stortinget

Da Stortinget skulle samles i 1814, måtte også det ha hus, og man fant at Katedralskolen hadde de best egnede lokalene. Politidireksjonen henvendte seg da på statsrådets vegne til Katedralskolen, "om man kunde få overladt det store auditorium" med tilstøtende værelser. Skolerådet, med rektor Jakob Rosted som formann, svarte at auditoriet kunne fåes, men ikke biblioteket, naturaliekabinettet og de øvrige leseværelser. Imidlertid ble alle rommene tatt; skolen ble henvist til Mangelsgården. Dette hadde vært en staselig herregård som hadde tilhørt general Fredrik Ferdinand von Hausmann, sønn av Karen Toller.⁸²¹ Her bodde Fredrik V under sitt besøk i byen i 1749. Gården hadde sitt navn etter general Johan Mangelsen som bodde der omkring 1760. I 1810 ble den innkjøpt til bruk for arbeidshuset Prins Christian Augusts Minde.

Ved innredningen for Stortinget ble det i auditoriet laget en forhøyning for presidenten, og kongens trone ble overført

⁸²¹ Les om familien Toller i kap. 2.6.1 "Befolkning – innvandring".

dit fra Palæet.⁸²² Lagtinget holdt til i skolens bibliotek. Det ble anskaffet en del utstyr, lånt tre lysekroner, sydd fire rullegardiner og hengt opp en del andre gardiner.

Når Stortinget skulle samles de følgende år måtte skolen flytte til forskjellige steder, for eksempel i 1815 til den såkalte Thomsegården på hjørnet av Tollbodgaten og Store Strandgate.⁸²³ I 1818 var skolen i kammerråd Glyckstads gård i Prinsens gate, og i 1821 og 1822 i Thomsegården igjen.

Om skolebygningens tilstand i denne tiden er anført følgende i *Budstikken*:

Hvad skolebygningen angår, da er den endnu i god stand, når undtagen, at biblioteksalen er noget "sjunken" på den side som vender mot departementsgården, uten tvil forårsaket av det fra bemeldte gård inntrengende vann, som har forrådnnet underlaget, samt at både biblioteksalen, til ikke liten uleilighet med bøkernes flytning, auditoriet og den bygning, hvori rektor har kjøkken, spise- og pikekammer,

822 Dette er den lange énetasjes murgården i Lille Strandgate som strekker seg fra Amerikalinjens nye (1933) bygning og helt til Prinsens gate. Den kjennes i nutiden på sin gule farge.

823 Thomsegården var oppkalt etter en fraktør Thoms, som hadde et vel ansett hotell.

Mangelsgården var et av de stedene Katedralskolen holdt til etter 1814. Den var oppført på 1600-tallet, men har navn etter general Johan Mangelsen som eide gården midt på 1700-tallet. I 1812 ble Mangelsgården kjøpt av Prinds Christian Augusts Minde som arbeidsanstalt, og bl.a. fattighusets spinneri flyttet inn. Adressen i dag er Storgaten 36.

har av årsaker, som neppe vil kunne heves, nemlig takenes alt for liten reisning, ikke sjelden været utsatt for et sterkt drypp, når sne og is om foråret smelter på takene.

Meget er gjort og med megen bekostning både for skole og kirke for å avverge dette drypp, men hitinntil har det dog nu og da innfunnet sig igjen. Foruten biblioteket, auditoriet og et værelse, hvori naturalsamlingen bevarer, har skolebygningen 5 meget hensiktsmessig innrettede leseværelser samt et værelse, hvori skolens arkiv og en "Selskapet for Norges Vel" tilhørende antikvitetsamling bevarer, – alle ovenpå til gaten og gården. Underværelsene beboes av rektor, den eneste lærer, som nu har bolig på skolen, og pedellen.

At bygningen benyttes av skolen er en selvfølge, men den benyttes dessuten av Stortinget, hvorved fryktes, at skolen omsider [etter hvert], på de tider Stortinget holdes, vil bli husvild, samt av "Selskapet for Norges Vel" og av Søndagsskolen likesom og Universitetet benytter sig av Kate-dralskolens store auditorium.⁸²⁴

Skolen flytter inn i Treschowgården

Det har selvfølgelig vært sjenerende for skolen at den måtte flytte ut i lange perioder mens Stortinget var samlet. I 1821 sendte Departementet for Finans-, Handel og Toldvæsen et skriv til skolen der det bemerkes at departementet vil ha i erindring "de uleiligheter og det tap, som skolen er utsatt for ved å måtte vike sitt lokale under Stortingets avholdelse".⁸²⁵ Så vidt vi vet fikk skolen ingen erstatning for denne ulempen, men situasjonen ble endret. Ved kongelig resolusjon av 10. januar 1822 ble skolens lokale overdratt til staten for å anvendes av Stortinget, mot at skolen fikk en annen gård, som ble innkjøpt for 9500 sølvspeciedaler og 400 spd.⁸²⁶ Det var Tollbodgaten nr.1, Treschows gård, bygget i 1710 av en innflyttet danske, Gerhard Treschow.⁸²⁷ Gården, som skal ha vært en av datidens best innredede, skiftet eier flere ganger, inntil den ble kjøpt av

824 "Bidrag til Christiania Cathedralskoles Historie", *Budstikken* 1817, sp. 204f.

825 Stortinget hadde sin møtesal i Dronningens gt. 15 frem til 1854, da det begynte å holde sine møter i Universitetets festsal. Lagtings- og Odeltingsmøter ble fremdeles holdt i Dronningens gate til Stortinget i 1866 flyttet inn i den nye stortingsbygningen.

826 Skolens *Auditorium*, som er omtalt flere ganger, finnes nu i Folkemuseet på Bygdøy.

827 Denne Treschow var tollfunksjonær, senere ble han skipsreder og fabrikk-eier – innehaver av ikke mindre enn seks store anlegg ved Akerselven.

Jørgen Pløen. Etter hans død i 1817 leide enken ut noen værelser til Christiania børs. Datteren Louise var gift med stiftamt-mann Emanuel de Thygesen, som solgte gården til staten.

Treschowgården er en toetasjes, gul murgård på hjørnet av Tollbodgaten og Store Strandgate, med fasade mot Tollbodgaten. Når det sies at den lå rett overfor Palæet, må vi huske at det dengang ikke var noen hus mellom de to. Dengang dannet Lille Strandgate strandlinjen, og der var det kun ett hus, nemlig denne Treschowgården. Her hadde Katedralskolen lokale fra 1823 til 1869, da den flyttet til nye lokaler i Akersgaten.⁸²⁸ Peter Daniel Kildal, student fra skolen i 1834, senere advokat og stortingspresident (1871–1873), har omtalt skolen slik:

Hele kvartalet tillå skolen. Ut mot Prinsens gate var oppført den for pedell og bibliotek bestemte bygning i den bekjente likkisteform, som der blev sagt, for å ærgre kammerherre B. Anker som beboer av den like overfor liggende bygning, det nuværende Palæ. En liten del av tomten optoges av en for general Wedel-Jarlsbergs hester innrettet stald, som vendte ned mot det senere opførte store tollpakhus. Der tillå således skolen en særdeles rummelig tomt, hvor boldspill og alle friluftssleker lot sig utføre, ikke å glemme sneboldkastingen. "Gymnast-apparater" blev senere⁸²⁹ anbrakt i det åpne gårdsrum, hvorved der så vel om vinteren som ellers, når været var ugunstig gaves privilegte fridage for den slags øvelser.⁸³⁰

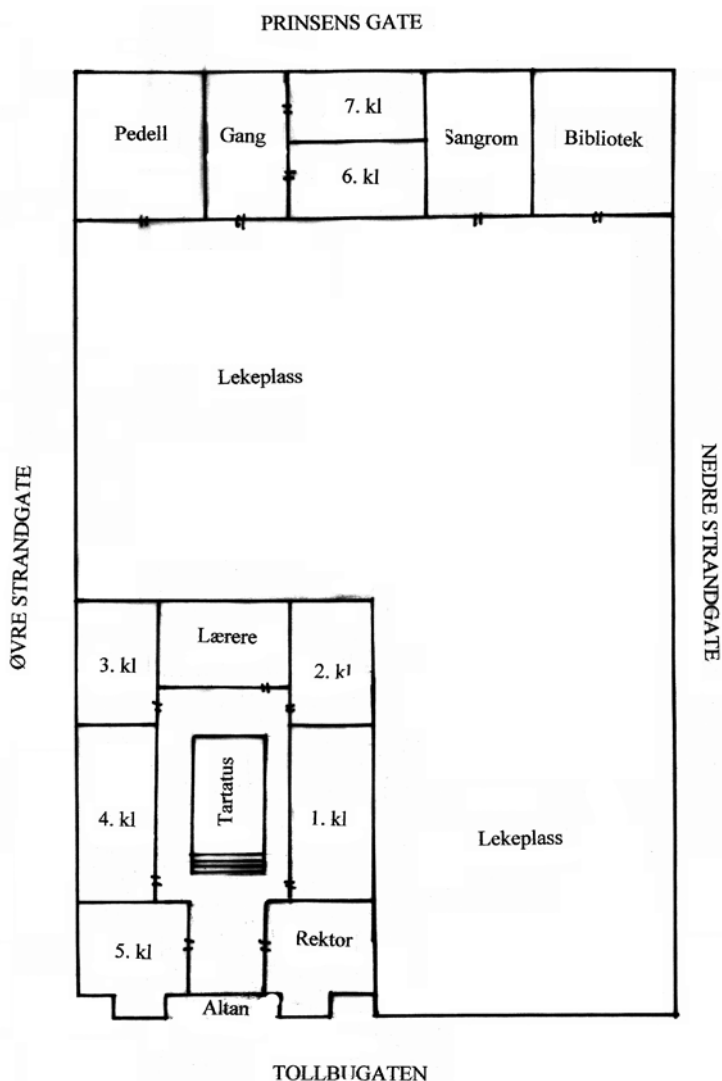
828 Se nedenfor.

829 Senere enn 1834.

830 Kildal: "Fra Skoledagene", *Samtiden* 1927. Erindringene er nedtegnet av Kildals datter, fru Dagmar Thomas.

Treschowgården var skolens lokaler fra 1823 til 1869. Den var oppført i 1710 av Gerhard Treschow, en av Christianias rikeste menn. Gården ble senere eid av grosserer Jørgen Pløen, før den i 1823 ble solgt til staten og ble lokaler for Katedralskolen. Hotell Britannia var her fra 1880-årene og frem mot første verdenskrig.

Christiania
katedralskole
1823–1869. Kart
over skolearealet
med Treschow-
gården i sør og
"Liigkisten" i nord
langs Prinsens
gate. Langs Store
Strandgate (nåvæ-
rende Fred Olsens
gate) var det en
solid mur med
hovedinngangen
omtrent midt på.
Innefor denne var
det flere gamle
kastanjetrær. I
nordøst var det
noen gamle gym-
nastikkappara-
ter. Langs Lille
Strandgate (nåvæ-
rende Strandga-
ten) lå det høyloft,
hoffstall for kon-
gen når han var i
Christiania, fjøs,
gymnastikksal
og festsal. Den
nøyaktige plasse-
ringen av disse er
uklart. Tegningen
er basert på ned-
tegnelser av elever
fra denne tiden.

Flytting til Akersgaten i 1869

I 1869 flyttet skolen til Akersgaten 73A, hvor det var oppført en standsmessig bygning.⁸³¹ Om innvielsen av denne bygningen 28. april har overlærer Schreiner skrevet følgende nøkterne beretning:⁸³²

Skolens nye Bygninger innviedes den 28de April 1869 av Hs. Høiærværdighed Biskop Arup i Overvær af saa mange Tilhørere, som Lokalet – den store nye Gymnastiksal

831 Til oppførelse av dette skolelokalet bevilget Stortinget (1865/66) 47.550 spd. For den gamle bygningen, "Treschowgården", var det beregnet at man skulle få 40.500 spd.

832 Schreiner: "Bygninger og Inventarium", 1871, s. 23.

Christiania katedralskole 1823–1869. Fotografi av nedre del av Prinsens gate fra 1871, Bildet er tatt av Ole Tobias Olsen (Nordlandsbanen grunnlegger). Katedralskolen flyttet ut i 1869. Det hvite bygget ble satt opp i 1870 og har i dag adresse Prinsens gate 2C. Det står der fortsatt og er nå en del av Fred Olsen-kvartalet. Bygningen ved siden av er den vestre del av katedralskolens såkalte "Liigkisten". Det var en større bygning som lå langs Prinsens gate og inneholdt bolig for vaktmesteren, klasserom for de øverste klassene, sangrom og bibliotek. Huset hadde et såkalt Masardtak, et skråtak som er knekt i to. I en periode var begge bygningene på fotografiet utleid til dampskipsselskaper. I 1872 ble det gamle skolebygget revet.

– kunde rumme. Før og efter Indvielsestalen blev Psalmen No. 1 i Tillægget til den evangeliske Psalmebog afsungen af et Kor af Disciple og forhenværende Elever af Skolen. Efter Sangens Slutning takkede Rektor de tilstedeværende Autoriteter – Storthingets Præsident [amtmand Hans Jørgen Aall] og de fleste af Statsraadets Medlemmer – tilligemed andre Udenforstaaende for deres Nærværelse ved Festen samt specielt Biskoppen for Indvielsen, hvorefter han afsluttede Høitideligheden med en Bøn. Dagen efter begyndte Undervisningen i det nye Lokale.

Der var – og er – én bygning som vender til Akersgaten, én som vender mot gården og én mellombygning som forbinder de to første.

I nr. 1 var det i nederste etasje rektorbolig på fem værelser, i 2. etasje lokale for bibliotek og samlinger. I nr. 2 var det i 2. etasje ti klasseværelser, sangværelse og kontor, foruten to

Skolebygningen i Akersgaten 73A hvor skolen holdt til fra 1869 til 1902. Deretter ble lokalene brukt av Oslo Sjømannsskole (1902–1910), så Christiania treårige kommunale middelskole, senere kalt Hammersborg skole, til 1934. Deretter overtok andre skoler, til Forsøgsgymnaset flyttet inn i 1967, som siste beboer før bygningen ble revet i 1976. Kirkespiret til venstre tilhører St. Olavs kirke. Fotografi av Wilhelm Råger fra 1954.

små lærerværelser. I første etasje bolig for pedellen. I mellombygningen var det to værelser og kjøkken hørende til rektors bekvemmelighet, utlånsværelse for biblioteket, arkivværelse og skolerådsværelse. I fire av klasseværelsene var gulvarealet 142,5 m², i de seks 110 m². Høyden under taket var 6,5 alen. Gymnastikksalen ute i gården var 26,5 alen lang og 14 alen bred.

6.3 Glimt fra skolelivet i Christiania

6.3.1 Erindringer fra Katedralskolen

Om Katedralskolen forteller dr. Fredrik Ramm:

Skolelokalet fylte kvartalet nede ved Børsen, det som begrensnes av Store og Lille Strandgate mot vest og øst og Tollbodgaten og Prinsens gate i syd og nord. I dag er der bare igjen den vakre gamle bygning vis à vis Børsen, den som idag huser noen av skipsreder Fred. Olsens kontorer.

Der bodde i skoledagene rektor. Der var også klasseværelserne for de fem yngste klasser. Den tunnellignende inngang fra skolens lekeplass, som førte inn her, het i skolesproget *Tartaros*. Midt imot lå der en lang enetasjes bygning. [...] Den het "Olympen", fordi de to øverste klasser hadde sine rom der.⁸³³ Den fjerde side av kvartalet var utstyrt som et kapell og blev i skolens tjeneste bare benyttet ved eksamensfestene, men det var mange. To ganger om året, jul og sommer, samledes vi der og fikk våre gode eller mindre gode handlinger fremlagt til almindelig beskuelse.⁸³⁴

En bedre beskrivelse er gitt i sogneprest Daniel Thraps etterlatte papirer. Han sier:⁸³⁵

Skolen inntok et helt kvartal. Der er kanskje ingen skole i Skandinavien, som har rådet over en sådan plass. Bare en liten del av tomten optoges av hovedbygningen i dens sydvestre hjørne, det nuværende Britannia hotell. Mot Strandgaten var plassen begrenset av et massivt gjerde, som vel snarere kunde kalles en mur. Langs denne var en rekke kastanjetrær. Midt på muren var skoleporten. Den hele nordre side var optatt av en bygning i "likkiste-fasjon".

I lekeplassens nordøstre hjørne var anbrakt noen høist tarvelige gymnastikk-instrumenter.

Hovedbygningen hadde form av en kubus med to karnapper mot Tollbodgaten. Mellem disse karnapper var der en bred altanlignende trapp med jernrekverk, og over denne var der en altan. Denne trapp var en helligdom, som det

833 Red.: Fjellet Olympen er gudenes bolig i gresk mytologi. *Tartaros* er derimot navnet på underverdenen, og i latinsk form *Tartarus*.

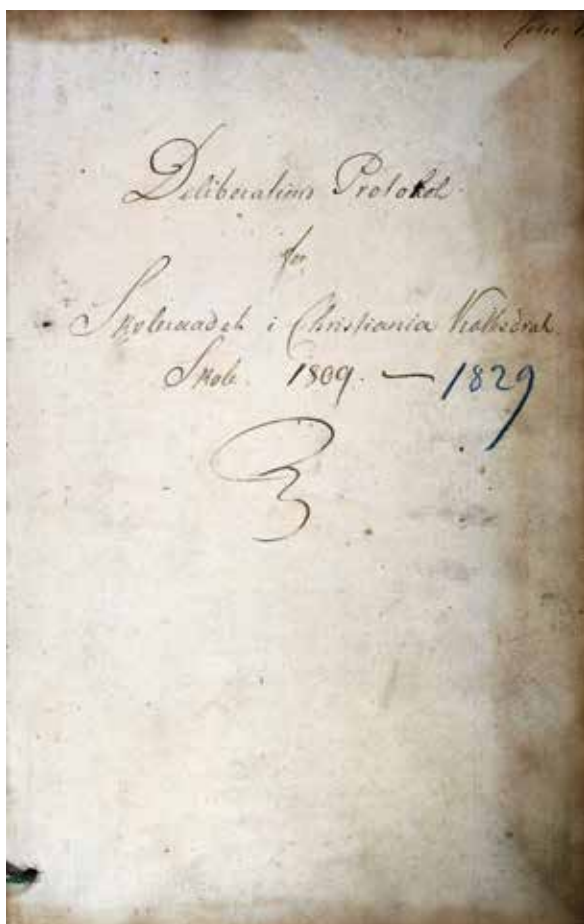
834 Ramm i *Morgenbladet* for 14. mai 1932.

835 Red.: Thrap har etterlatt seg en artikkel om samme tema, trykt i *St. Hallvard* 1917: "Cachotten i den gamle Kathedralskole". Sitatet er imidlertid ikke hentet derfra. Vi har ikke kunnet gjennomgå Thraps etterlatte papirer.

var oss strengt forbudt å betrede. Den førte inn i en stor åpen gang med et karnapværelse på begge sider; på høire side rektors studerværelse. Skolebyggingen innesluttet et lite gårdsrum, der lå 1–2 alen under gatens nivå. Rundt dette lille rum, som kaltes Tartarum,⁸³⁶ løp i begge etasjer en lukket gang. Fra den i 1ste etage førte mange dører inn til rektorboligens mange værelser, og likeså i 2^{nen} etage til de forskjellige klasseværelser. Fra 2^{nen} etasje fortsatte trappen opp på loftet, hvor det på venstre hånd var et lite rum, hvor lyset ikke fikk adgang. Det gikk under navn av "kaschotten". Da skolen fikk 7 klasser, fikk 6te og 7de klasse plass i "likkiste-bygningen".

836 Red.: Formen *Tartarum* er akkusativ, men ettersom ordet er subjekt i passivsetningen skulle nominativ *Tartarus* vært brukt. Det er mulig dette er et ordspill: 'rum'/'Tartarum'; ellers kan det være en feil.

Forsiden til "Deliberations Protokol for Skoleraadet i Christiania Cathedral Skole 1809–1829".

6.3.2 Utdrag av skolerådets deliberasjonsprotokoll

87 Utdrag av skolerådets deliberasjonsprotokoll fra år 1800 i Drevet "De Katedralskolen maatte laane Stortinget husrum". Red.: Deliberasjon kommer av latin *deliberatio*: overveielse av en sak i den hensikt å komme frem til en avgjørelse. Her er en del referater av slike og andre tilfeller.

Katedralskolens naturfaglærer Martin Flor var en foregangsmann i botanikkfaget. Denne boken, *Ledetraad for begyndere til Kundskab om de almindelige phanerogame Planter i Norge*, 1817, er den første systematiske flora i Norge.

Disiplinære forhold

1800

- 28.02 "Tre disiple har begått uordener på gaten, hvorfor der blev besluttet å innkalle dem næste dag og ilegge dem en passende straff."
- 25.04 For å forekomme utidige anmodninger om lov [fri] bekjentgjøres i klassene, "at herefter ingen disippel får lov av rektor med mindre han medbringer et skriftlig vidnesbyrd av vedkommende lærer." En gang om uken gis alle klasser uten anmodning lov en ettermiddag, som av rektor nærmere bestemmes. Hvis en klasse eller en disippel har gjort seg uverdigg til det, utelukkes han fra den alminnelige frihet.
- 26.06 Disippelen Arboe møtte etter skriftlig innkallelse og ble tilrettesatt, "fordi han på en selvrådigg måte uten erholdt tillatelse på nogle dager var bortreist og hadde forsømt skolen".

838 Red.: En kapteinvaktmester var offiser i mindre festningsanlegg, med bl.a. den oppgaven å holde overoppsyn med vaktene.

839 Ved sine botaniske turer med elevene viser Flor at han er forut for sin tid. Red.: Se Langangen og Bjerke: "Overlærer Martin Richard Flor og hans tre floraer", 2008.

- 14.08 Man beslutter å forby disiplene "den innsnege uorden" å samle seg i gården om morgenen før lesetimene.
- 19.09 Eleven (navnet er utelatt) i 1. klasse hadde oftere gjort seg skyldig i usedelighet og mistenkelige forhold. Man besluttet å skrive til hans far, kapteinvaktmester⁸³⁸ (navnet er utelatt) for å meddele ham at i tilfelle av gjentakelse kunne hans sønn ikke lenger tåles i skolen.

1801

- 15.06 I skolerådets samling innfant seg læreren i botanikk hr. Flor og fremførte for skolerådet "at en av overlærerne skal ha sagt, at de ekskursjoner, han foretok med disiplene, var unødvendige og ikkun [bare] tidspilde". Flor ønsker derfor skolerådets betenkning og bestemmelse. Rådet finner ekskursjonene nyttige og tviler ikke på at han tar rimelig hensyn til elevenes tid og deres krefter. "Mer enn en time om uken må det ikke foregå."⁸³⁹
- 25.06 Brev til skolerådet fra hr. biskopen, der han på grunn av det mishag som adskillige har ytret over dette, anmodes skolerådet om "at se det for eftertiden hemmet, at hr. Flor om søndagen går ut med skolen for å botanisere". Det kan ikke sees at skolerådet har fattet noen ny beslutning om denne saken.
- 27.08 Med hensyn til elevenes kirkegang som skulle begynne 30. august ble det besluttet at lærerne, også rektor, skulle følge med i kirken etter tur. Først medlemmene av skolerådet: Treschow, Rosted, Amberg, Rhode, Rasmussen og Sverdrup. Deretter de andre i følgende orden: Flor, Døderlein den eldre, Zwiłgmeyer (?) og Døderlein den yngre. (Når det står spørsmålstegn ved Zwiłgmeyer, er dette visstnok på grunn av hans mangelfulle disiplin.) "Enhver lærer besørger sin tur for hele dagen, dvs. høimesse og aftensang". Elevene inndeles i to grupper, den ene halvdelen til høymesse, den annen til aftensang. Det ble også tatt forholdsregler m.h.t. plassene i kirken, slik at man "ved en eller flere stadige skilte de mindre artige og de rolige".

Andre saker

1802

- 07.01 På grunn av dårlig vinterføre var 24 av skolens elever fra landet ennå ikke kommet tilbake. Skolens begynnelse ble derfor utsatt til 11. januar.
- 25.02 Tre gutter har tillatt seg å bli borte i Zwiilmeyers timer. Det ble besluttet å innkalle dem og gjøre det tydelig for dem "at de ikke oftere måtte vove dette".
- 04.03 Zwiilmeyer møtte og klagde over eleven Brodtkorb, at han oftere ved nålestikk hadde fornærmet sin sidelærning, og ikke bare hadde vært likegyldig mot hans advarsler, men endog hadde vært nesevis da Zwiilmeyer rettet hans lesning, og med en oppsetsig mine reist seg og gått fra sin plass. "Brodtkorb dømmes til 12 håndtaker (dvs. slag i den flate hånd) og trues med skoleforvisning i gjentagelsestiller".
- 25.08 Sykeattester fra verter må sees på med mistenksomhet. Rådet foretok noen undersøkelser som viste at elevene undertiden benyttet seg av oppdiktete sykdommer for å bli fri.
- 11.09 Pedellen foreslo anskaffet noen stoler, men da slike ikke finnes ved andre stiftelser, kunne skolerådet ikke innlate seg på dette.
- 01.12 Det dramatiske selskap oversender 15 billetter til utdeling hver gang til like mange elever.
- 15.12 Da konfirmasjonsforberedelsen hos presten tok 6–8 timer ukentlig i fem måneder, foreslo Sverdrup at rådet skulle skrive til overdireksjonen om at tiden måtte bli forkortet.⁸⁴⁰

6.3.3 Andre skoler i Christiania

På 1800-tallet fantes det i Christiania en rekke skoler i tillegg til Katedralskolen. Her omtales to.⁸⁴¹

Møllers institutt

Kildal forteller at gutter i hans skoletid skulle studere, enten gikk i Katedralskolen eller i Møllers institutt, som var i nærheten og hadde en til Tollbodgaten "oppført beskjedent to etasjers bygning av tre og til Kirkegaten en lav murbygning".⁸⁴²

⁸⁴⁰ Dette utdrag av "Deliberationsprotokollen" er gjort av lektor J.A. D(igre) og trykt i *Den høiere skole* 1914.

⁸⁴¹ Red.: Aas har laget en oversikt *Kristiania katedralskole i det nittende århundre* kap. V, s. 30–43. Her omtales Allmue- eller fattigskolen, Krigsskolen, Christiania Borgerskole og Tegneskolen, m.fl.

⁸⁴² Kildal: "Fra Skoledagene", *Samtiden* 1927.

Møllers institutt, eller skole, var grunnlagt i 1822 og bestod i 23 år. Stifteren, Ulrik Vilhelm Møller, var født på Røros 7. april 1791 og studerte en tid teologi. Han var i en periode hovmester hos konferentsråd Brinck Seidelin, som lovet ham et sognekall på Sjælland som han hadde kallsrett til. Men begivenhetene i 1814 gjorde at Møller reiste hjem til Norge, hvor han i november 1814 ble konstituert som lærer i norsk, historie og geografi ved Landkadettkorpset og 1. januar 1815 ved Krigsskolen, hvor han ble overlærer. Her fortsatte han til sin død 23. november 1853. Han var den første i Norge som innførte en slags gymnastikk ved sin skole, ja endog svømming – idéer som han hadde med fra Danmark – og dessuten friminutter mellom timene.⁸⁴³

Møller var gift med en datter av glassverkseier Caspar Kauffeldt på Gjøvik. Deres eneste barn Caspara ble, som enke etter arkitekt Chateauneuf, gift med Caran Otto v. Racknitz fra Würtenberg. Hun beholdt gården på hjørnet av Kirkegaten og Tollbodgaten (Kirkegt. 17), der Møllers institutt hadde holdt til. Gården hadde holdt på å ruinere hennes far, men fikk siden stor verdi, idet den ble solgt i april 1897 for 305.000 kroner. Etter at pantegjeld var dekket ble netto utbytte kr. 257.000, som datteren brukte til å opprette legater til overlærer Møllers minne. Legatene hadde følgende bestemmelser: Sålenge legatriks' mann, Caran v. Racknitz, levde, skulle det utbetales ham kr. 3.200 årlig av rentene. Siden skulle universitetet fortinnnsvis ha kr. 2.400 årlig. Av resten skulle det årlig utdeles med halvparten til trengende enker av embedsstanden, en annen halvpart til trengende ugifte døtre etter embedsmenn.⁸⁴⁴

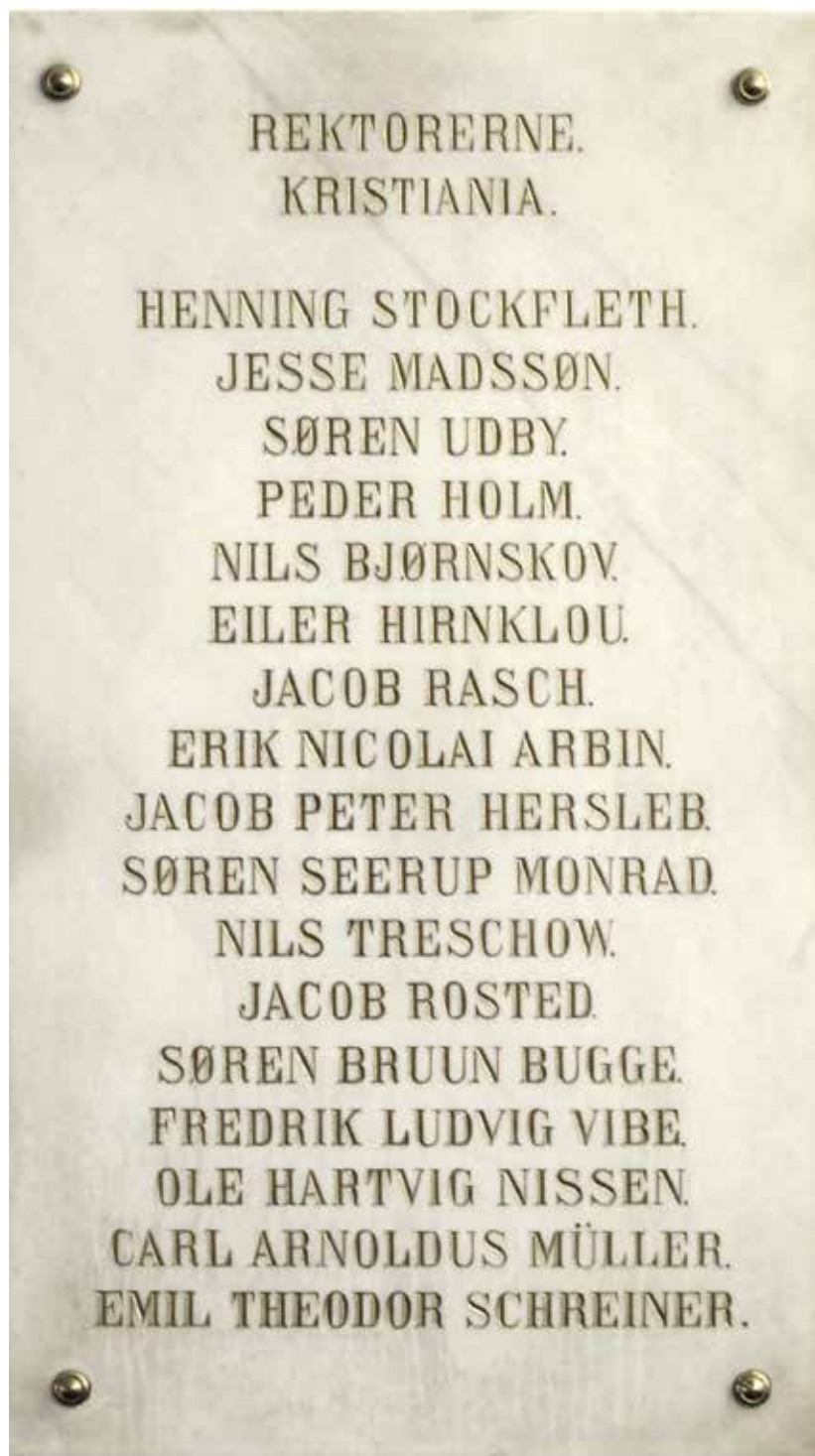
Frk. Augusta Unger, en eldre søster av professor C.R. Unger, har skrevet om Møllers institutt at det "dengang var anseet for den bedste Skole i Byen".⁸⁴⁵ Det kommer da an på hvilken vekt man skal tillegge denne uttalelse. Sikkert er at Møllers skole hadde anseelse. Her gikk for eksempel Jens Peter Broch, senere professor i semittiske sprog, matematikeren Ole Jacob Broch, overlærer på Kongsberg Johan Henrik Graff, rektor i Stavan-

843 Red.: Om gymnastikkfaget ved Oslo katedralskole i den første tiden, se Langangen: *Gymnastikkfaget ved Kristiania katedralskole frem til 1905*, 2004.

844 Dette ifølge opplysning fra Oslo overformynderi. En noenlunde utførlig biografi av Møller, skrevet av H. Smith Hjort, er trykt i *Norsk Folkekalender* 1855, s. 52–56. Han omtales også av Thrap: "Norske Studenter fra Kiøbenhavns Universitet i det kongelige Frederiks Universitets Stiftelsesår 1811", 1911, s. 96f.

845 Red.: Augusta Unger i beretning om sin bror Carls barndom og ungdom (s. 28); hun nevner Møllers institutt i forbindelse med at broren gikk der (fra ca. 1832). Beretningen er utgitt av Bugge i "Nogle Breve og Optegnelser om nordiske Videnskabsmænd", i "Festskrift til professor Daae", s. 28.

Marmortavle på
Oslo katedralskole
med navnene på
skolens rektorer i
Kristiania i perio-
den 1636–1907.

ger, Hans Julius Hammer, geschworne [bergembedsman]
i nordenfjeldske distrikt Carl Ferdinand Andresen og flere

fremtredende menn for sin tid. Nissens latin- og realskole ble opprettet i 1843, og to år etter nedla Møller sin skole.

Kølles skole

En annen skole som var i byens nærhet, var den som cand. theol. Christian Kølle hadde på Snarøen. Her gikk den senere biskop i Bergen, Jacob Neumann, den senere kjente musiker Roverud og ”tvende Colletter”, skriver Schwach i sin biografi over Neumann, som fortsetter:

Kølle var en dygtig Skolemand, og Neumann fik af ham grundige Forkundskaber i levende og døde Sprog, især i Gresk. Men han var tillige en ivrig Herrenhuter, en stor Ynder af Lærdommens physiske Indprentning og en streng Oeconom. Han var derfor en stiv Pedant, en haard Tugtemester og en temmelig daarlig Kostholder.⁸⁴⁶

Kølle gir i sin selvbiografi uttrykk for glede ved undervisningen, og har hatt hjelp av sin søster:

Da jeg nu paa Snarøen havde altid nok at bestille, og jeg fandt min store Fornøielse i at oplære Børn hvorved jeg selv lærte likesaa, og ved at arbeide, saa var min Sunhed som Økonomi særdeles tjenelig, var jeg ikke plaget af giftegriller og syntes Det mig best at leve ugift. Men da min Søster som forhen sagt længer undslog sig for at forestaa min Husholdning og passe saa mange Børn, og jeg ikke kunde udfinde et Fruentimmer som passende Husholder-ske for mig, maatte jeg dog og tænke derpaa, men hvor jeg i Den Sag skulde henvende mig, kunde jeg ikke utfinde, slog Det og atter igjen af mine Tanker.⁸⁴⁷

6.4 Et århundres sprang fremover – Katedralskolen flytter til Ullevålsveien

I juni 1902 holdt Katedralskolen for siste gang sine eksamener i Akersgaten, og i sommerferien foregikk flyttingen til de nye lokaler på hjørnet av Ullevålsveien og Frimanns gate. Ifølge stortingsbeslutning i mars 1898 var det gitt bevilgning til innkjøp av tomten, som var 4678 m², til en pris av kr. 50 pr m². Likeså var det bevilget 400.000 kroner til byggearbeid, planering, administrasjon o.s.v.

Etter avholdt arkitektkonkurranse og senere mange forandringar med de innkomne forslag, ble C. Michalsen utførende arkitekt med overingeniør Holter, arkitekt H. Olsen og rektor

⁸⁴⁶ C.N. Schwach: *Jacob Neumann*, 1848, s. 12.

⁸⁴⁷ Christian Kølles etterlatte manuskript, s. 22f. Se Litteraturlisten, del 2.

Kathedralskolen, Christiania

Det nye skolebygget fra 1902 i Ullevålsveien 31. Foto ca. 1910. Postkort.

som byggekomité. Hele arbeidet med varmeapparat, rørleggerarbeid, gymnastikkapparater, lysinnlegg o.s.v. kom på ca. 780.000, tomtekjøpet medregnet. Overskridelsen av det bevilgede beløp skyldtes vesentlig stigning i byggepris, planering og innhegning av tomten etc.

Skolebygningen har tre etasjer foruten en loftsetasje.

A. I bygningen til Frimanns gate:

26 værelser med dimensjoner: 7,84 m, 6,40 m. 50,17 m².

3 værelser med dimensjoner: 7,84 m, 3,20 m. 25,08 m².

Dessuten tre hjørneværelser. I 1. etasje privet for piker.

I loftsetasjen tre biblioteksrom.

B. I bygningen til Ullevålsveien:

Gymnastikksal for gutter. Likeså for piker.

Tegnesal. Sløysal.

Rektorbolig: ni værelser, pikekammer, kjøkken og bad.

I kjelleretasjen: familiebekvemmelighet for vaktmester: tre værelser, pikekammer og kjøkken. Dessuten varmeapparat og kjellerrom.

Lekeplassen har et areal av omtrent 2400 m².

I en særskilt bygning på gårdsplassen er der privet for gutter.

Oslo Katedralskole har altså – som man kunne vente – i et så langt tidsrom hatt mange lokaler, nemlig:

I den gamle byen (nær Halvardskirken)	ca. 1175–1637	ca. 462 år
Ved Trefoldighetskirken (Chr. torv)	1637–1686	49 år
Ved Christiania torv	1686–1705	19 år
Uten fast lokale	1705–1719	14 år
I Prinsens gate – Tollbodgaten (Dr. gt. 15)	1719–1823	104 år
I Treschowgården (Tollbodgt. 1)	1823–1869	46 år
I Akersgaten 73 A	1869–1902	33 år
I Ullevålsveien 31	1902–	

1. september i 1902 ble bygningen i Ullevålsveien innviet i nærvær av en rekke innbudte damer og herrer, skolens lærerpersonale og alle elevene. Statsråd Wexelsen holdt en tale, og rektor Emil Schreiner gav en kort oversikt over skolens historie fra dens grunnleggelse i Oslo i det 12. århundre.⁸⁴⁸ Videre ble det sunget en sang, skrevet av Theodor Caspari og fremført av skolens kor.⁸⁴⁹

Casparis dikt ved innvielsen av bygningen i 1902: "Flagget"

Lad Flagget let og lystig vifte,
 Du gamle Skole graa!
 Saa Tider komme, Tider skifte,
 og Slægter stille gaa,
 saa Nattens Mørke svinde
 for Luthers Røst,
 Og Eidsvoldssolen rinde
 som Guld i Øst.

Og Tidens friske Veir derude
 det sendte dig sit Sus.
 La Morgenrøde paa din Rude
 du gamle Skolehus.
 Her Wergeland skrev stille
 sin første Sang,
 lod Wessel Viddet spille
 for første Gang.

⁸⁴⁸ Denne er referert i *Morgenbladet* for 1. september samme år, og ble også trykt i *Verdens Gang* dagen etter.

⁸⁴⁹ Red.: Teksten er gjengitt i Haakensen og Sejersted (utg.): *Katta synger*, 2003, s. 16. På s. 70 i heftet står det: "'Flagget' av Theodor Caspari (1853–1948), som var ansatt på skolen fra 1890 til 1923, ble skrevet til innvielsen av skolens nye bygning i Ullevålsveien 31, 1. september 1902."

Saa flytted du de gamle Skranker
og brød de gamle Baand
og tændte først de nye Tanker
i Abels Forskeraand.
Og ferdig til at fare
i Ungdomstrang
stod Skare efter Skare
med Sang og Klang.

Saa lad da Flagget freidig vifte
i Dag fra Tag og Tind!
Se, færdig staar ved Seklets Skifte
dit nye Hus. Drag ind!
Men Gud, den høie, sterke
bag Hvælvets Drag,
han krone naadig Værket
din Arbeidsdag!

Litteratur- og kildeliste

Alfabetisering og kronologi

Forfattere hvis etternavn er patronymer er alfabetisert etter fornavnet: Hallvard, Jens, Niels, Trugels.

Arbeidene til hver enkelt forfatter er plassert kronologisk, for at leseren lettere skal kunne finne det siterte verket.

Aa er alfabetisert som *Å*.

Del 1. Kilder til Oslo katedralskoles historie frem til 1933

Absalon Pederssøn (Beyer): *Om Norges rike* (1567–70), utg. av B.C. Sandvig og P.F. Suhm: *Samlinger til den Danske Historie*, bind 1, 1779, s. 33–102, i *Norske Magasin*, 1858, s. 65–150, og utg. separat av H. Beyer, Bergen 1928

Absalon Pederssøn (Beyer): *Bergens kapitelsbok (Liber Capituli Bergensis)* (1552–71), utg. av B.C. Sandvig og P.F. Suhm: *Samlinger til den Danske Historie*, bind 2, 1784, av N. Nicolaysen i *Norske Magasin* 1858, s. 181–449, og i samleutgaven *Dagbok og Oration om Mester Geble*, utg. av Ragnvald Iversen, Oslo 1963, med kommentarer av Halkild Nilsen, Oslo 1970

Achelis, Th.O.: "Norske studenter ved universitetene i Jena, Helmstedt, Wittenberg, Kiel, Halle og Göttingen", *Norsk slektshistorisk Tidsskrift* 3 (1932), s. 233–240

Acta Consistorii (Københavns Universitet, Konsistoriets forhandlings-protokol), transskribert af Jesper Vang Hansen, 2006

Ahnfelt, P.G.: "Weiser, Casper Jakobsson", *Biographiskt Lexicon öfver Namnkunnige Svenska Män*, bind 20, Uppsala 1852, s. 184–192

Alfssøn, Peder: *Picturæ quarundam antiquitatum Norvegicarum, ex mandato Domini mei et magni Mæcenatis Christiani Frisii, a Petro Adolpho Anno 1627 collectæ, traditæ et ad Doctorem Olaum Wormium transmissæ* [Bildet av visse norske fortidsminner, samlet, fremstilt og oversendt til dr. Ole Worm i året 1627], trykt i utdrag i P. F. Suhm: *Samlede Skrifter* bind II, hefte 3, Kbh. 1789

Alfssøn, Peder: *Den norske Loubog*, Kbh. 1604 (også trykt Kbh. 1610)

Almindelig norsk Lovsamling for Tidsrummet 1660–1870, Chra. 1872

Amberg, Herman: "Hvorfor Aaret 1800 ikke er Skudaar", *Hermøder* bind V, hefte 14, Chra. 1800, s. 125–127

- Amberg, Herman: *Om de lærde Sprogs Vigtighed i vor Opdragelse*, Indbydelsesskrift, Chra. katedralskole 1802, også trykt i *Minerva* 1803 (januar-april), s. 35–48
- Amberg, se også Taknemmelige Disciple
- Amnéus, G.: *Kort historisk fremstilling af Kristiania by's handel, skibsfart og industri*, Kra. 1900
- Amundsen, Leiv: *De første boktrykkere i Norge 1643–1654*, katalog over Universitetsbibliotekets utstilling juni 1925, Oslo 1925
- Andersen, Vilhelm: *Tider og Typer af dansk Aands Historie*, Kbh. 1907–1916
- Ara perennaturæ memoriae*, se Elever
- Arbin, Peter: "Peter Erichsøn Arbins Optegnelser", meddelt af Haagen Krog Steffens, *Personalhistorisk Tidsskrift* 3. R, bind 1 (1892), s. 18–22
- Arentz, Hans: "Beskrivelse over Søndfjord, i det Nordre Bergenhusiske Amt", *Topographisk Journal for Norge*, hefte 28, s. 1–148, 1801 og videre i følgende årganger
- Bacon, Francis: *Novum Organum Scientiarum*, London 1620
- Baden, G.L.: *Bidrag til Professor Jacob Badens levnet*, Kbh. 1800
- Bang, A. Chr.: *Udsigt over Den norske Kirkes Historie efter Reformationen*, Kra. 1883
- Bang, A. Chr.: *Udsigt over den norske Kirkes Historie under Katholicismen*, Kra. 1887
- Bang, A. Chr.: "Udsigt over den Katholske Kirke i Norge umiddelbart før Reformationen", *Theologisk Tidsskrift for den evangelisk-lutherske Kirke i Norge*, 3. R, bind I (1887), s. 1–23
- Bang, A. Chr.: "Et utrykt Aktstykke om Hans Reff", *Theologisk Tidsskrift for den evangelisk-lutherske Kirke i Norge*, 3. R, bind I (1887), s. 332–344
- Bang, A. Chr.: *Oslo Domkapitels Altre og Præbender efter Reformationen* (Christiania Videnskabs-Selskabs Forhandlinger for 1893, No. 20), Chra. 1893
- Bang, A. Chr.: *Den norske Kirkes historie i Reformations-Aarhundredet*, Kra. 1895
- Bang, A. Chr. et al. (utg.): *Historiske Skrifter tilegnede og overleverede Professor Dr. Ludvig Daae paa hans syttiende Fødselsdag den syvende December 1904 af Venner og Disciple*, Chra. 1904
- Bang, A. Chr.: "Et par ord om 'Baglerbispens'", i A. Chr. Bang et al. (utg.): *Historiske Skrifter tilegnede og overleverede Professor Dr. Ludvig Daae*, Chra. 1904, s. 105–111
- Bang, Christen Staphensøn: *Postilla Catechetica, ded er: Doct. Martini Lutheri Lidle eller mindre Catechismus ved Spørsmål oc Giensvar: med hosføjede korte Summarier oc Udleggelser*, 8 bind, Chra. 1650–1655

- Bang, Christen Staphensøn: *Descriptio Civitatis Christianensis, Det er CHRISTIANIÆ Stads Beskrivelse, som er Hofued Stad i Norrige*, 1651
- Bang, Christen Staphensøn: *Ephemerides vitae Christianae, sive Calendarium oeconomico-catecheticum: det er: Hussholdnings catechetische Calender, eller Christelige Hustavle ...; her hos subungeris [tilføyes] En liden Tractat, omb Jesu Christi Chronologia*, Chra. 1664⁸⁵⁰
- Bang, Knut Sevaldsen: *En nye Psalme-Bog for Guds Børn i Totens Menighet*, Kbh. 1679 (antatt tapt)
- Bang, Knut Sevaldsen: *Dend søde oc Velsmagende Catechismi Bryst-Melck*, Kbh. 1681 (ny utgave 1865, se Caspari)
- Barstad, H.J.: *Om Nordmænds Deltagelse i det danske Hjelpekorps i Irland og Flandern 1689–1697*, Oslo 1928
- Becker, T.A. (utg.): "Danske og norske studerende ved Universitetet i Leipzig indtil 1660", *Ny kirkehistoriske Samlinger*, bind II (1860–62), s. 512–528
- Belsheim, J. "Bidrag til Norges Kirkehistorie efter Reformationen", *Luthersk Ugeskrift* 1882, s. 360–365, 375–382, 408–412 og 434–440
- "Beretning om vor Frue Kirke i Opslo, med Capitelets Seigl sammesteds", *Danske Magazin*, 1. R, bind 1 (1745), s. 321–351
- Berg, Claus: *Calendarium perpetuum, eller en evig Almanach*, Rostock 1592
- Berg, Jens Christian: "Tillæg til §1 i Herr Provst Schelven's Efterretning om Laurvigs Grevskab", *Topographisk Journal for Norge*, Bind 8, hefte 27 (1801), s. 132–146
- Berg, J. Chr.: "En gammel Beskrivelse over Staden Hammer" i Fredrik Thaarup (red.): *Magazin for Danmarks og Norges topographiske, oekonomiske og statistiske Beskrivelse*, bind II, Kbh. 1802–1803, s. 207–288
- Berg, J. Chr.: "Efterretninger om det af kong Christian den Fjerde stiftede Gymnasium i Christiania, og sammes Lærere", *Budstikken* bind III (1821–1822), Nr. 39–66, spalte 303–310, 319–353, 373–392, 399–406, 414–422, 434–438, 439–520
- Berg, J. Chr.: "Documenter Christiania vedkommende", *Budstikken* 2. R, bind V (1824), nr. 15–18 og 19–22, spalte 119–168
- Berg, J. Chr.: "Tillæg" til P.A. Munch: "Oplysninger om Erkebiskop Aslak Bolt", *Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie*, Chra. 1837, s. 337–351
- Berg, Lorens: *Sandeherred: en bygdebok*, Kra. 1918

850 Aas henviser til en *Oeconomia Christiana* [kristelig husholdningslære] av Bang. Red. antar at det er dette verket. Se under "Ambrosius Rhodius, professor i realfag" i kap. 5.2.2.

- Berg, N.G.: *Kongsberg: billeder og oplysninger*, Kongsberg 1914
- Bergwitz, Joh. K.: *Kongsberg: som bergkoloni, bergstad og kjøpstad 1624–1924*, 2 bind, Kra. 1924
- Berntsen, Arent: *Danmarckis oc Norgis fructbar Herlighed*, Kbh. 1656
- Beyer, se Absalon
- Bibliotheca Danica*, bind 1–4, København 1877–1902, bind 5 1914–1931 (ny udgave med tillegg, 5 bind, 1961–1963)
- Bibliotheca Norvegica*, se Pettersen, Hjalmar
- “Bidrag til Christiania Cathedralskoles Historie”, *Budstikken* 1817, nr. 25–26, spalte 197–205 og 784–785
- Bing, Just: “I Oslo for 300 Aar siden. En literær Skole”, *Dansk Tidsskrift*, Kbh. 1900, s. 760–768
- Birkeland, Michael: “Ambrosius Rhodius”, *Historiske Skrifter*, utg. Fr. Ording, bind 3, Oslo 1925, s. 220–247
- Bjørnstad, A. Thv.: “To Provsteretssager fra Romsdalen”, *Theologisk Tidsskrift for den evangelisk-lutherske Kirke i Norge*, 3. R bind II (1888), s. 224–248
- Bloch, Jørgen Carstens: *Den fyenske Geistligheds Historie fra Reformationen indtil nærværende Tid*, 2 bind, Odense 1786–1790
- Blom, Gustav Peter: *Fordum og nu, 1801–1838*, Chra. 1849
- Boesen, J.E.: “Strømninger i det danske Skolevæsen paa Reformationstiden”, 2 deler, *Vor Ungdom* 1881, s. 146–164, 240–254
- Boesen, Ludvig: *Den ved Ørsund Beliggende Anseelige Stad Helsingørs Beskrivelse*, Aalborg 1757
- Botten-Hansen, Paul (utg.): *Illustreret Nyhedsblad* 1861
- Brandt, F.: *Tingsretten fremstillet efter den norske Lovgivning*, Chra. 1807
- Bricka, Carl Frederik: “Fortegnelse over Danske og Norske, som ere immatrikulerede ved Leydens Universitet i de første Aarhundrede af dets Bestaaen (1575–1674)”, *Personalhistorisk Tidsskrift*, 1. R, bind II (1881), s. 104–135, 193–209
- Bricka, se også *Dansk biografisk Lexikon*
- Brøgger, A.W.: “Sigurd Jorsalfarers grav i Oslo domkirke”, *St. Hallvard*, bind 1 (1915), s. 24–49
- Bugge, Alexander: “Oslo i de første to-tre hundre aarene”, *St. Hallvard* 1915, s. 7–23
- Bugge, Sophus: “Nogle Breve og Optegnelser om nordiske Videnskabsmænd og Universitetsforhold i det 19de Aarhundred”, i A. Chr. Bang et al. (utg.): *Historiske Skrifter tilegnede ... Ludvig Daae*, Chra. 1904, s. 17–31
- Bull, Edvard d.e.: *Folk og kirke i middelalderen: Studier til Norges historie*, Kbh. og Kra. 1912
- Bull, Edvard d.e.: “Kristiania og landhandlerne i byens opland i anden halvdel av 18. aarh.”, *St. Halvard* 1917, s. 234–255

- Bull, Edvard d.e.: "Kristiania som undervisningsgjenstand", *St. Hallvard* 1917, s. 215–223
- Bull, Edv. d.e.: *Akers historie*, Kra. 1918
- Bull, Edv. d.e.: "En læge i det ældste Kristiania. Mag. Abrosius Rhodius bo", *St. Hallvard* 4 (1920), s. 261–275
- Bull, Edv. d.e.: *Kristianias Historie*, 5 bind, Kra./Oslo 1922–1936 (bind 3 fullført av Valgerd Sønstevald, bind 4 og 5 skrevet av S.C. Hammer)
- Bull, Edv. d.e.: "Håkon Ivarssons Saga", *Edda, nordisk tidsskrift*, 1927, s. 33–44
- Bull, Francis: "Det ældste digt fra St. Hallvards by", *St. Halvard* 1915, s. 94–96
- Bull, Francis: "Alf Pederssøn", *NBL* 1, bind 1, 1923, s. 103–106
- Bull, Francis: "Peder Alfssøn (Petrus Adolphus)", *NBL* 1, bind 1, 1923, s. 108–110
- Bull, Francis: *Norges litteratur fra Reformationen til 1814* (= F. Bull og Fr. Paasche: *Norsk litteraturhistorie*, bind 2), Oslo 1928
- Buntzow, Niels Matthiissøn: *Gudelig oc meget eenfoldig Vnderviisning Om Den tolmodige Jobs Tro om vor Frelseris oc de Sande Troende Guds Børns ærefulde Opstandelse: andragen aff Jobs Bogs 19. Capitel: der Erlig oc Velbyrdig Frue Fru Lizebeth Krabbe, Jens Bildtz til Hestrupgaard hendis Adelige Lijgs Begengelse ... bleff huldet udi S. Laurentii Kircke i Tunsberg*, Chra. 1658
- Bülow, Gottfried von: "Schaevius, Heinrich", *Allgemeine deutsche Biographie*, bind 30, 1890, s. 648f.
- Carøe, Kristian: "Danske og norske studerende i Padua 1559–1615", *Personallhistorisk Tidsskrift*, 6. R, bind IV (1913), s. 201–210
- Caspari, Carl Paul (utg.): *Knud Sevaldsen Bangs Katechismusforklaring*, Chra. 1865
- Caspari, Carl Paul: "Knud Sevaldsen Bangs Katechismusforklaring", *Theologisk Tidsskrift for den evangelisk-lutherske Kirke i Norge*, bind 8 (1865), s. 254–350
- Caspari, Theodor: "Flagget", gjengitt i Haakensen og Sejersted (utg.): *Katta synger*, 2003, s. 16
- Cavallin, S. (utg.): *Lunds stifts Herdaminne efter mestedels otryckta källor utarbetadt*, 5 bind, Lund 1854–1858
- Christian den andens Land- og Bylov, 1522
- Christian IV: "Kongeligt Gavebrev til ti Disciple i Oslo Skole", i Nicolay Nicolaysen (utg.): *Norske Stiftelser*, bind I, Chra. 1858, s. 18–20
- Christian VI: "Kongelig Fundats for Christiania Skoles Kommunitet eller det saakaldte Christiania 6^{ti} stipendium, med tilhørende Spisereglement", i Nicolay Nicolaysen (utg.): *Norske Stiftelser*, bind I, Chra. 1858, s. 271–283

- “Christianiæ Collegii Fundats”, *Norske Rigs-Registranter VII*, Chra. 1880, s. 269–272
- Christiansen, Carl S.: “Udsigt over en del af Brevstoffet i Jens Bircherods Dagbøger. Del II: Breve til og fra biskop Jens Birchenrod”, *Personalthistorisk Tidsskrift*, 3. R, bind III (1894), s. 194–214
- Chronich, Niels Svendsen: “*I Jesu Christo Naffn: Aandelige Jule-Betenckning, om den allerstørste Glæde oc allerhøyeste Ære, at bekomme oc beholde, udi vor Frelsere Jesu Christo, formedelst hans hellige och Glædelige Fødsel og menneskelige Naturs annammelse*”, Chra. 1644
- Chronich, Niels Svendsøn: *Troens Erindring oc Prøfuelse: det er: Huorledis en huer aff os, som kaldis Christne, skal ved Guds aabenbarede Ord erindris oc paamindis om den sande Tro, oc ved samme Erindring prøfue sig selff, paa det at man icke skulle ved den Falske Tro forførís oc bedragis ..., aff den Hellige Skriff sammen skrefuet Anno 1649 ved Naaden som Christus selff gifuet hafuer*, Chra. 1649
- Chronich, N.: *Niels Svendsøn Chronich's Tre aandelige Sange*, Kbh. 1649 (ny udgave med et forord av J.C. Tellefsen, Kra. 1882)
- Clausen, Julius: *Frederik Christian, Hertug af Augustenborg (1765–1814)*, Kbh. 1896 (optrykt 2010)
- Collett, Alf: “Gaarde Mandtal udi Christiania taxerit og forfattet den 14, 15 oc 16 Augusti Anno 1661”, *Personalthistorisk Tidsskrift*, 2. R. bind 4 (1889), s. 177–211
- Collett, Alf: *Gamle Christiania-Billeder*, Kra. 1893 (ny udgave, Kra. 1909)
- Collett, Alf: *Familien Collett og Christianialiv i gamle dage*, Kra. 1915
- Coucheron, P.: “Biskop i Oslo, Mag. Jens Nielssøns Itinerarium fra Oslo til Fritzø Aar 1595, tilligemed hans Levnetsbeskrivelse”, *Det Kongelige norske Videnskabers Selskabs Skrifter i det 19de Aarhundrede*, bind IV, hefte 2, s. 228–250, Trondhjem 1859
- Coucheron, P.: “Om Mag. Niels Svendsen Krønikes Stridigheder med Præsteskabet i Christiania i Aarene 1642–1652”, *Theologisk Tidsskrift for den evangelisk-lutherske Kirke i Norge*, Chra., bind I, 1858, s. 234–255, 257–298, og bind II, 1859, s. 46–67
- Coucheron, P.: “Et bidrag til Mag. Kjeld Stubs Historie”, *Theologisk Tidsskrift for den evangelisk-lutherske Kirke i Norge*, bind II (1859), s. 458–481
- D.T.: “Lidt mer fra Christiania Kathedralskole i Abels Tid”, *Morgenbladet* 84 (20.9.1902) nr. 548

- Dahl, N.A.: *Aas herred: Bidrag til en østlandsbygds historie*, Kra. 1916
- Dahl, Ove (utg.): "Biskop Gunnerus' Virksomhed fornemmelig som Botaniker", Tillæg II: "Uddrag af Gunnerus' Brevveksling, særlig til Belysning af hans videnskabelige Sysler", Hefte 9, *Det Norske Videnskabs-Selskabs Skrifter*, 1907, No. 4, Trondhjem 1908, s. 1–36
- Dahl, Svend: "Forfattervilkaar i Holbergs Tidsalder: Thormod Torfæus og hans Bogtrykkere", *Nordisk Tidskrift för bok- och biblioteksväsen*, bind I, Uppsala og Stockholm 1914, s. 335–352
- Dansk biografisk Lexikon, tillige omfattende Norge for Tidsrummet 1537–1814*, utg. Carl F. Bricka, 19 bind, Kbh. 1887–1905
- Danske Magazin*, 1. R, utg. Langebek, 6 bind, 1745–1752
- Darwin, Erasmus: *Zoonomia – or the Laws of Organic Life*, 2 bind, London, 1794–1796
- Deichman, Else: "Bispinde Deichmans Ansøgning til Kongen, 1732", *Norsk Tidsskrift for Videnskab og Literatur*, bind II (1848), s. 184–186
- "Den gamle By. Af Palæhavens Historie", *Aftenposten* 1904, nr. 198
- Den norske krønike*, se Mattis Størssøn
- Den norske Loubog*, Kbh. 1604
- Den røde Bog*, se Eystein
- Digre, Jakob A.: "Da Katedralskolen maatte laane Stortinget husrum", *Den høiere skole* 1914, s. 137–140
- Diplomatarium Norvegicum*, 22 bind, Kra./Oslo 1848–1995
- Dissertationes Historicæ Professorum* [Historiske dissertaser skrevet av professorer], Kbh. 1651
- Dunker, Conradine: *Gamle Dage: Erindringer og Tidsbilleder*, utg. H.J. Huitfeldt <Kaa> m.fl., Kbh. 1871 (2. utgave 1909 (illustrert); faksimileutgave 1985)
- Daae, Ludvig L.: *Efterretninger om Christiania Cathedralskole under Cancelliraad Jacob Raschs Rectorat (1706–37). Prøve paa et større skolehistorisk Arbeide*, særtrykk av *Illustreret Nyhedsblad* 1858
- Daae, Ludvig L.: "Nogle Breve fra Herman Amberg", *Illustreret Nyhedsblad*, bind 9 (1860)
- Daae, Ludvig L.: *Det gamle Christiania 1624–1814*, Kra. 1871 (2. utg. 1891, 3. utg. ved R. Tank 1924)⁸⁵¹
- Daae, L.L.: "Nogle Bidrag til norsk Kirkehistorie. 1. Samtidig Beretning om et Præstevalg i Oslo 1602", *Kirkehistoriske Samlinger*, 3. R, bind 1 (1874–1877), s. 536–542
- Daae, L.L.: *Geistliges Kaldelse i den norske Kirke efter Reformasjonen: En historisk Afhandling*, Kra. 1879

851 Red. har brukt 2. utgave fra 1891.

- Daae, L.L. (utg.): "Stiftprost Dr. theol Otto Holmboes Dagbogs-Optegnelser 1751–1773", *Historisk Tidsskrift*, 2. R, bind II (1880), s. 113–157
- Daae, L.L. (utg.): *Matrikler over nordiske Studerende ved fremmede Universiteter*, hefte 1, Kra. 1885⁸⁵²
- Daae, L.L.: "Bidrag til Christian Colbjørnsens Levnetshistorie", *Historisk Tidsskrift* 3. R bind I (1890), s. 45–77
- Daae, L.L.: "Bidrag til den Katholske Reaktions Historie i Norge i Christian IV's tid", *Historisk Tidsskrift* 3. R, bind III (1895), s. 306–353
- Daae, L.L.: "Prahl, Bendix Djurhuus", *DBL* 1, bind XIII, Kbh. 1899, s. 262–264
- Daae, L.L.: "Danske og norske Studerende ved Universitetet i Greifswald", gjennomset og supleret af H.F. Rørdam, *Kirkehistoriske Samlinger*, 4. R, bind VI (1899–1901), s. 498–507
- Daae, L.L., se også Glostrup og Wergeland, Nicolai
- Efterretninger angaaende Strømsøe Bye*, se Hesselberg
- Ehrencron-Müller, H.: *Forfatterlexicon omfattende Danmark, Norge og Island indtil 1814*, 12 bind, Kbh. 1924–1935
- [Elever ved Christiania katedralskole:] *Ara perennaturæ memoriae super monumentum perillustris ... Mag. Jacobi Rasch, pluribus honorum titulis ... et (heu quondam) rectoris scholæ cathedralis quæ Christianiæ floret ..., qui in Deum pius, in Regem fidus ... anno ætatis LXIX ... in æternam quietem migravit ipse calend. Octobr. MDCCXXXVII, exstructa ... a beate defuncti mæstissimis discipulis & supremæ classis alumnis* [Et alter som vil huskes for alltid over minnet om den berømte Jacob Rasch, magister med mange ærestitler, og (akk, engang) rektor for katedralskolen som blomstrer i Christiania, han som, from mot Gud, trofast mot Kongen, i sin alders 69. år reiste til den evige hvile, 1. oktober 1737, oppført av disipler og elever i øverste klasse, meget sørgende over den salig avdøde], Chra. 1737
- Engelstoft, Christian Thorning: "Kirke-Ordinantsens Historie. En Undersøgelse", *Kirkehistoriske samlinger*, bind IV (1860–1862), s. 1–110, 369–442
- Engelstoft, Laurids og Jens Møller (utg.): *Historisk Kalender*, bind II, Kbh. 1815
- Engelstoft, Laurits (utg.): *Universitets- og Skole-Annaler*, 8 bind, Kbh. 1806–1812 og 1823
- Erichsen, Andreas Emil (utg.): *Halvardi Gunarii Acrostichis, med oplysninger om forfatteren og hans øvrige skrifter paany udgivet*, *Indbydelsesskrift til den off. Examen ved Aars og Voss skole*, Chra. 1870

852 Det er bare hefte 1 som er utkommet.

- Erichsen, A.E.: "Noget om biskop Mag. Jens Nilssøn og hans skrifter. (Bemærkninger til dr. Yngvar Nielsens udgave af hans visitatsbøger og reiseoptegnelser)", *Historisk Tidsskrift*, 2. R, bind VI (Kra. 1888), s. 306–330
- Erichsen, A.E.: "Papisten Herman Hansen", *Historisk Tidsskrift*, 3. R, bind III (1895), s. 429–431
- Erichsen, A.E.: "Nielsen, Trugels", *DBL 1*, bind XII (1898), s. 285f.
- Erichsen, A.E.: "Thomesen, Niels", *DBL 1*, bind XVII (1903), s. 209f.
- Erichsen, A.E.: "Thomesen, Sevald", *DBL 1*, bind XVII (1903), s. 211f.
- Erichsen, A.E.: *Samlinger til Stavangers historie*, 2 bind, Stavanger 1903–1906
- Erichsen, A.E.: *Bergens kathedralskoles historie*, Bergen 1906
- Erichsen, A.E.: *Trondhjems katedralskoles historie*, Trondheim 1911
- Erlandsen, A.: *Biographiske Efterretninger om den Nordenffjeldske Geistlighed*, 4 bind, (1–3 Thronhjems Stift, 4 Tromsø Stift), Chra. 1844–1857
- Escholt, Michel Pedersøn *Stephanologia Danica*. Det er: En kort Fortegnelse paa, hvad Loff oc Lycke den ældgamle Danske Krones er antagen oc baaren med, offuer halff-tredie tusinde Aar: ... Herr Frederick III paa Hans Printzlige Hyldnings-Dag, som her i Christiania ... er holden den 24. Augusti, Anno 1648 Til en underdanigst oc ydmygeligst Gratulation, Chra. 1648
- Escholt, Michel Pedersøn: *Geologia Norvegica*: Det er: En kort Undervisning om det viitbegrebne Jordskelff Som her udi Norge skeede mesten ofuer alt Syndenfields, den 24. Aprilis udi nærværende Aar 1657. Sampt Physiske, Historiske oc Theologiske Fundament oc grundelige Beretning om Jordskelffs Aarsager oc Betydninger, Chra. 1657, engelsk utg. London 1663
- Escholt, Michel Pedersøn: *Husholdningskalender*, utgitt i C. Hammer: *Norsk Huusholdnings-kalender*, bind 1–2, 1772
- Essendrop, Jens: *Physisk Oeconomisk Beskrivelse over Lier Præstegjæld i Aggershuus Stift i Norge efter egen Undersøgelse forfattet*, Kbh. 1761
- Eystein Aslakson: *Biskop Eysteins Jordebog (Den røde Bog)*. Fortegnelse over det geistlige Gods i Oslo Bispedømme omkring Aar 1400, utg. av H.J. Huitfeldt, Chra. 1880
- Faye, Andreas: *Bidrag til Øiestads Presters og Prestegjelds historie*, Arendal 1861
- Faye, Gabriel Smith: *Bidrag til Hølands Menigheds og Præsters Historie*, Chra. 1866

- Faye, Gabriel Smith: *Nogle Oplysninger om Stange Menighed og dens Præster*, Chra. 1869
- Feddersen, Ditlevine: "Til Digteren Tullin paa egne og flere Damers Vegne, da han havde skrevet sin Majdag, 1758", *Hermoder*, bind V, hefte 14, 1800, s. 66f.
- Festskrift til professor Daae*, se Bang, A. Chr. 1904 (utgiver og artikkelforfatter), Bugge, Sophus og Unger, Augusta
- Finne-Grønn, Stian H.: *Arendals geistlighed: dens genealogi og personallhistorie*, Kra. 1897–1898
- Finne-Grønn, Stian H.: "Oslobispen mag. Jens Nielsens slekt. En del nye oplysninger", *Norsk Tidsskrift for Genealogi*, bind I (1910), s. 33–45
- Finne-Grønn, S.H.: "Ætten Paus' stamfædre ved aar 1600. Presbyterologiske notiser vedkommende Borgesyssel og Telemarken", *Norsk Tidsskrift for Genealogi*, bind I (1910), s. 68–80
- Finne-Grønn, S.H.: "Trøgstadpresten hr. Niels Muus' Optegnelser. En slegtebog fra 1600' tallet", *Norsk Tidsskrift for Genealogi*, bind I (1910), s. 221–256
- Finne-Grønn, S.H.: "Nedstammer den nulevende Christianiaslegt Bergh fra Oslobispen Frantz Berg? Om paalideligheden af 'Lagmand Berghs Vaabenbog'", *Norsk Tidsskrift for Genealogi*, bind II (1920), s. 16–34
- Finne-Grønn, S.H.: "Fra Skiens ældste skifteprotokoller. Uddrag af alle indførte skifter fra 1666 af", *Norsk Tidsskrift for Genealogi*, bind II (1920), s. 69–104, 323–342, 373–390
- Finne-Grønn, S.H.: "Oplysninger om familier i Oslo og det gamle Christiania", *Norsk Tidsskrift for Genealogi*, bind II (1920), s. 260–308, del 2. "Slotspresten hr. Peder Morsings familie", s. 266f.; del 17. "Slegten Trane (Thrane)", s. 298–302
- Finne-Grønn, S.H.: *Slegten Sverdrup: kortfattede genealogiske-personalhistoriske oplysninger med prospekter og portrætter*, Kra. 1923
- Finne-Grønn, S.H.: "Oplysninger om familier i Oslo og det gamle Christiania", *Norsk Tidsskrift for Genealogi*, bind III (1926), s. 23–53, s. 207–231, del 26. "Hellesen–Bertelsen", s. 44–53; del 27. "Stiftprost Thomas Laugesens slekt", s. 207–210; del 28. "Lidt om raadmand Tullins slekt", s. 210–212
- Finne-Grønn, S.H.: "Christianias eldste kirke og eldste katedralskoles grunntomter. En historisk redegjørelse", *Aftenposten* 1928 (nr. 343, 10. juli og nr. 368, 24. juli)
- Finne-Grønn, S.H.: "Er Christiania-Slegten Leuch utdød?", *Norsk Slegtshistorisk Tidsskrift*, bind III (1932), s. 225–237
- Finne-Grønn, S.H.: "Fra Humanist-kredsen i Oslo. Biskop Frantz Berg og provst Rasmus Hjort", *Norsk Slegtshistorisk Tidsskrift*, bind IV (1934), s. 14–23

- Finne-Grønn, se også *Geistlig edsprotokoll og Litteraturlisten del 4 Fischer, Gerhard: "Middelalderens bispeborg i Oslo. De nyeste utgravninger"*, *St. Hallvard*, bind 3 (1917), s. 256–274
- Flottmann, J.B.: "Stiftsprovst J.B. Flottmanns selvbiografi", i Schjelderup: "Erindringer", 1922, s. 139–172
- Fogtman, Laurids, se *Samling af alle geldende Forordninger, og Kongelige Rescripter*
- Foltman, C.H.D.: "Min uforglemmelige Lærer, Doctor Philosophiæ, Rector Ambergs Minde helliget", *Morgenbladet* 1838, nr. 52 (21.2.1838)
- Forordning angaaende hvor mange Latinske Skoler i Danmark og Norge skal vedblive, samt hvorledes med Ungdommens Information, Ingeniorum Prøve, den aarlige Examen og Stpendiers Distribution, med videre efterdags skal forholdes, Friderichsberg den 17 Aprilis Anno 1739*
- Forordning angaaende Skole-Væsenets Forbedring ved de publike latinske skoler, og hva den studerende Ungdom, der saavel fra publike som fra privat Information kommer til Academiet, skal gjøre Reede for*, 11. mai 1775
- Forstrøm, Olaf: *Fredrikshald i 250 aar, 1665–1915, Fredrikshald 1915*
- Fougli, K.: "Jordegodseiere i Oslo i middelalderen", *St. Hallvard* bind 2 (1916), s. 170–210
- Fredrik Christian, Hertug av Augustenborg: "Idéer, vort lærde Skolevæsens Indretning vedkommende", *Minerva* I (1795), s. 38–83
- Friis, F.B.: "Hidtil ukjendte optegnelser af biskop Jens Nilsen", *Historisk Tidsskrift*, 3. R, bind II (1892), s.141–155
- Geistlig edsprotokoll for Oslo og Hamar stifter 1601–1730*, utg. av S.H. Finne-Grønn, Kra. 1918
- Gertz, Martin Cl.: tillegg (uten overskrift) til Rørdams artikkel "Bang, Thomas", *Dansk biografisk Lexikon*, bind I (1887), s. 502–504
- Giessing, Christopher: *Nye Samling af Danske, Norske og Islandske Jubel-Lærere, med Slægt-Registere og Stam-Tavler*, 3 bind, Kbh. 1779–1786
- Gilles, se Gyllius
- Gjellerup, Sophus M.: *Biskop Jens Dinesen Jersin: Bidrag til Danmarks skole- og kirkehistorie i det 17de aarhundrede*, Kbh. 1868
- Gjellerup, Sophus M.: "Nogle Bemærkninger om Samfundsforholdene, især Opdragelsen, hos den danske Adel i Tidsrummet 1536–1660", særtrykk av (dansk) *Historisk Tidsskrift*, 4. R, bind IV (1873), s. 1–42
- Gjellerup, Sophus M.: "Bircherod, Jens", *DBL* 1, bind II, Kbh. 1888, s. 292–297

- Gjellerup, Sophus M.: "Henriksen, Jacob", *DBL 1*, bind VII, Kbh. 1893, s. 366f.
- Gjellerup, Sophus M.: "Trellund, Johannes", *DBL 1*, bind XVII, Kbh. 1903, s. 490–492
- Glostrup, Nils: *Biskop Nils Glostrups Visitatser i Oslo og Hamar Stifter 1617–1637*, utg. av L. Daae og H.J. Huitfeldt-Kaas, Kra. 1895
- Glyckstad, C.: *Sundalens og Øksendalens Beskrivelse*, Kra. 1889
- Gude, Jacob m. fl.: *En Kjøbenhavnsk Embedsmand*, Kbh. 1918
- "Guldbergs Psalme-Bog", se Harboe
- Guldberg, se også Skoleforordning og Litteraturlisten del 3 under Høegh-Guldberg
- Gunnerus, se Dahl, Ove
- Günther: "Rhodius, Ambrosius", *Allgemeine Deutsche Biographie* 28, 1889, s. 392⁸⁵³
- Gyllius, Petrus [Pierre Gilles]: *Liber de Gallicis et Latinis nominibus piscium* [Bok om franske og latinske navn på fisk], Lyon 1533
- Hallvard Gunnarssøn: *Flores Sapientiae Divinae* [Blomster av guddommelig visdom], Rostock 1597
- Hallvard Gunnarssøn: *Isagoge* [Innføring], Rostock 1598
- Hallvard Gunnarssøn: *Parabolæ sive similia sacra* [Parabler eller hellige lignelser], Rostock 1602
- Hallvard Gunnarssøn: *Evangeliorum Dominicalium et festivalium anniversariorum paraphrasis* [Parafrase over årets søndagers og helligdagers evangelier], Rostock 1603
- Hallvard Gunnarssøn: *Akrostikhis de inauguratione Christiani Quarti*, Rostock 1606 (ny utg. i E. Kraggerud (red.): *Kongehyllest*, Oslo 1991; se Litteraturlisten del 4)
- Hallvard Gunnarssøn: *Piae Precatiunculae* [Fromme bønner], Rostock 1606
- Hallvard Gunnarssøn: *Ænigmata* [Gåter], Rostock 1606
- Hallvard Gunnarssøn: *Physica in tabulas juxta analysin logicam methodice digesta* [Naturvitenskap ordnet metodisk ordnet ut fra en logisk analyse], Rostock (?) 1606/1607
- Hallvard Gunnarssøn, se også Erichsen, A.E. 1870; Saxe; Litteraturlisten del 3; Litteraturlisten del 4: Ekrems arbeider; Kraggerud 1991; Roggen 2002 og 2008
- Halvorsen, J.B.: *Norsk Forfatter-Lexikon 1814–1880*, 6 bind, Kra. 1885–1908
- Hammer, Simon C., se Bull, Edv. d.e.: *Kristianias Historie*
- Hammer, Even: "Det romsdalske practiske Landhuus-holdningselskab", *Minerva*, bind III (1787), s. 233–264

853 Dette gjelder en annen Ambrosius Rhodius enn han som var i Christiania, sannsynligvis hans onkel.

- Hansen, Christian, se Johannis
- Harboe, Ludvig og Ove Høegh-Guldberg (utg.): *Psalm-Bog eller En Samling af gamle og nye Psalmer* ("Guldbergs salmebog"), Kbh. 1778
- Heckscher, Eli Filip: "Merkantilismen som Samfundsopfattelse", (dansk) *Historisk Tidsskrift*, 9. R, bind V (1926), s. 1–22
- Heffermehl, A.V.: *Geistlige Møder i Norge: et Bidrag til den norske Kirkes Historie efter Reformationen til 1814*, Kra. 1890
- Heine, O.: "Fürstenschulen", i W. Rein (utg.): *Encyklopædisches Handbuch der Pädagogik*, Band 3, Zweite Auflage, Langesalza 1905, s. 191–204
- Heitmann, Daniel: "Patriotiske Forslag om Hoved=Gaards Markers Udlæggelse til Bønder Gaarde", *Danmarks og Norges Oeconomiske Magazin*, bind 4, 1760
- Henriksen, Jacob, se Spangenberg
- Heppe, Heinrich: "Hoburg, Christian", *Allgemeine deutsche Biographie*, bind 12, 1880, s. 655f.
- Hersleb, Jacob Peter: "De initiis scholae Christianiensis pro-lusio" [Forarbeid angående opphavet til Christiania skole], skoleprogram, Chra. 1769
- Hersleb, Jacob Peter: *Theses*, Kbh. 1735
- Hertzberg, Ebbe: *Om Eiendomsretten til det norske Kirkegods*, Kra. 1898
- Hesselberg, P.N.: *Efterretninger angaaende Strømsøe Bye, Jurisdiction. Kirke tilligemed Kirke-Fundatz og Præster*, Chra. 1780 (ny utgave 1978)
- Hiorthøy, Hugo Fredrik: *Physisk og Ekonomisk Beskrivelse over Gulbrandsdalen Provstie i Aggershuus Stift i Norge*, 2 bind, Kbh. 1785–1787 (oppretrykt 1907, faksimileutg. 1956)
- Hjort, H. Smith: "Ulrik Vilhelm Møller", *Norsk Folke-Kalender for 1855*, Chra., s. 52–56
- Hjort, Rasmus: *Clarissimo viro, ... Ioanni Nicolai* [Til den fremstående mann Jens Nilssøn], trøsteskrift ved hustruens død, i Jens Nilssøn: *Epideigma*, Rostock 1583
- Hjorthøy, se Hiorthøy
- Hoburg, Christian, se Prætorius, Elias
- Holm, E.: "Deichman, Bartholomæus", *DBL 1*, bind IV, Kbh. 1890, s. 232–237
- Holmboe, se Daae (utg.) 1880
- Holst, P.C.: *Paul Christian Holsts Efterladte Optegnelser om sit Liv og sin Samtid*, Chra. 1876 (gjenoppretrykt 2010; e-bok)
- Huitfeldt-Kaas⁸⁵⁴ (utg.) 1873–1879, se Eystein

854 Henrik Jørgen Huitfeldt-Kaas (1834–1905) kaller seg stundom bare Huitfeldt.

- Huitfeldt<-Kaas>, Henrik Jørgen: *Christiania Theaterhistorie*, Kbh. 1876
- Huitfeldt-Kaas, H.J.: "Optegnelser fra Nordlandene fra det 16de og 17de Aarhundrede", *Personalhistorisk Tidsskrift*, bind II (1881), s. 169–175
- Huitfeldt-Kaas, H.J.: "Efterretninger om Familien v. Zernichow (Czarichow) i Norge", *Tilegg III: "Om Familien Belitz"*, *Personalhistorisk Tidsskrift* (1. R), bind 3, Kbh. 1882, s. 195–221, 361–364
- Huitfeldt-Kaas, H.J.: "Berg, Frants", *DBL 1*, bind II, 1888, s. 92f.
- Huitfeldt-Kaas, H.J.: "Christiania Bys Vaaben", *Historisk Tidsskrift* 3. R, bind II (1892), s. 409–415
- Huitfeldt-Kaas, H.J.: "Rosenheim, Jens", *DBL 1*, bind XIV, Kbh. 1900, s. 181f.
- Huitfeldt<-Kaas>, se også Eystein, Glostrup, Rasch, M.M. og *Statholderskabets Extraktprotokol*
- Huitfeldt, Pouel: *Oslo og Hamar bispedømes jordebok 1574–1577* (Pouel Huitfeldts Stiftsbok) (= Norske kyrkjelege jordebøker etter reformasjonen, Del 1), utg. Sigurd Kolsrud, Oslo 1929
- Hundrup, Ferdinand Emil: "Lærerstanden ved Slagelse lærde Skole" (= *Indbydelsesskrift til de offentlige Examina i Roskilde Kathedralskole i Juni og Juli 1861*, del 1), Roskilde 1861
- Hundrup, F.E.: "Lærerstanden ved Metropolitanskolen efter trykte og haandskrevne Kilder" (= *Indbydelsesskrift til de offentlige examiner i Metropolitanskolen juni og juli 1872*, del I), Kbh. 1872
- Hübert, Margit: *Nogen undersøkelser om de norske domkapitler væsentlig inntil 1450*, Kra. 1922
- Hædersminder*, se Taknemmelige Disciple
- Indbydelsesskrift til Afgang- og Aarsprøven 1915, *Kolding højere Almenskole*, Kolding 1915
- Ingerslev, Emmerik: *Ambrosius Rhodius og hans hustru*, *Medicinsk-historiske Smaaskrifter* 14, Kbh. 1916–1917
- Ingerslev, Vilhelm: *Danmarks Læger og Lægevæsen fra de ældste Tider indtil Aar 1800*, 2 bind, Kbh. 1873
- Jens Nilssøn: *De portentosocometa* [Om den mirakuløse kometen], Rostock 1577, 2. utg. Kbh. 1578
- Jens Nilssøn: *Elegidion in obitum filiolar suæ Catharinæ* [Lite elegisk dikt ved den lille datteren Katrines bortgang], Rostock 1581
- Jens Nilssøn: *Epideigma*, Rostock 1583
- Jens Nilssøn: *Idyllion de cordis humani pressura et anxietate* [Idyll om menneskehjertets byrde og engstelse], Rostock 1586
- Jens Nilssøn: *Visitatsbøger og reiseoptegnelser 1574–1597*, utg. Yngvar Nielsen, Kra. 1885, faksimileutgave, Uddevalla 1981

- Jens Nilssøn: "Biskop Jens Nilssøns beretning om sit levnetsløb og sin slægt", utg. Y. Nielsen i Jens Nilssøn: *Visitatsbøger*, s. 565–569
- Jens Nilssøn, se også Litteraturlisten del 4: Kraggerud 2000 og 2004; Roggen 2002.
- Johannis, Christianus [Christian Hansen]: *Theses philosophicae* [Filosofiske teser], Kbh. 1607
- Johnsen, Oscar Albert: *Hannibal Sehesteds statholderskab 1642–1651: Et tidsskifte i Norges historie*, Kra. 1909
- Johnsen, Oscar Albert: *Norges Historie (1660–1746)*, bind V.1, Kra. 1911
- Johnsen, Oscar Albert: *Middelalderen (= Tønsbergs historie*, bind 1), Oslo 1929
- Johnsen, Oscar Albert: *Norges bønder: Utsyn over den norske bondestands historie*, Kra. 1917 (2. utg. 1936)
- Jørgensen, A.D.: „Malling, Ove“, *DBL 1*, bind XI, Kbh. 1897, s. 76–80
- Kaufmann, G.: „Rhetorenschulen und Klosterschulen oder heidnische und christliche Cultur in Gallien während des 5. und 6. Jahrhunderts“, Friedrich von Raumer (utg.): *Historisches Taschenbuch 10* (1869), s. 1–94
- Kielland, Axel: *Familien Kielland med dens kognatiske ascendents*, Kra. 1897
- Kildal, Peter Daniel B.W.: "Fra Skoledagene i aarene 1828 til 1834", *Samtiden* 1927, s. 623–643
- Kirkeordinansen av 1537: *Reformasjonens kirkelov*, oversatt av Terje Ellingsen, s.l. 1990
- Koch, Ludvig: Anmeldelse av Julius Clausen: *Frederik Christian, hertug af Augustenborg (1765-1814). En monografisk skildring*, (dansk) *Historisk Tidsskrift*, 6. R, bind VI (1896), s. 438–459
- Koht, Halvdan: "Prisar og politikk i norsk historie", *Samtiden*, årgang 24 (1913), s. 234–252
- Koht, Halvdan (utg.): *Vore høvdinge: portrætter av berømte nordmænd*, Trondheim 1914
- Koht, Halvdan: *Det gamle norske Riksarkivet og restane frå det*, Oslo 1927
- Kolding skoleprogram 1915, se Indbydelsesskrift.
- Kolsrud, Oluf: *Den norske Kirkes Erkebiskoper og Biskoper indtil Reformationen*, tillegg til *Diplomatarium Norvegicum*, bind 17 B, Kra. 1913
- Kolsrud, Oluf (utg.): *Oslo Kapitels kopibog 1606–1618*, Den norske historiske Kildeskriftkommission, Kra. 1913
- Kolsrud, Oluf: "Kirke og folk i middelalderen", *Norsk Teologisk Tidsskrift*, Ny Rekke bind 4 (1913), s. 35–60 og s. 131–156

- Kolsrud, Oluf: "Prestebillederne i Hovs kirke paa Toten og i Vangs kirke paa Hedemarken. To maledede series pastorum fra 2^{den} halvdel af det 17de aarhundrede", *Norsk tidsskrift for Genealogi*, bind II (1920), s. 35–62
- Kolsrud, Sigurd (utg.): *Norske kyrkjelege jordebøker etter reformasjonen*, del 1, Oslo 1929
- Kolsrud, Sigurd, se også Huitfeldt, Pouel
Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegialbreve for Danmark og Norge 1660–1813, 7 deler i 34 bind, utg. av Laurids Fogtman et al., Kbh. 1786–1835
- Koren, Kristian: "Trondhjems Bogtrykkere", *Trondhjemske Samlinger*, bind I, hefte 2, 1902, s. 161–184
- Krarup, Fr.: "Provst Henning Hansen i Skjelby", *Personalhistorisk Tidsskrift*, bind III (1882), s. 305–333
- Krog, Andreas Christian: *Samlede Efterretninger om Viborg Bye i ældre og nyere Tider*, Viborg 1779, faksimileutgave 1977
- Kubberud, M.: *Nogle oplysninger om sognepræsterne i det samlede Totens kald efter reformasjonen*, Elverum 1897
- Lange, Albert J.: "Professor Niels Treschow", *Nordisk Frimurer-tidende*, bind I, Chra. 1888, s. 129–134
- Lange, Alexander: *Provst Alexander Langes Optegnelser om sit Liv og sin Samtid (1792–1863)*, utg. Christinus Lange, Chra. 1905
- Lange, Christian C.A.: "Blandede Aktstykker til Norges Historie efter Reformationen, V. Om Oslos Brand og Christianias Anlæg 1624", *Norsk Tidsskrift for Videnskap og Litteratur*, bind II (1848), s. 263–265
- Lange, Christian C.A. (utg.): "Matrikel over norske studerende ved Rostochs Universitet 1419–1690", *Norske Samlinger*, bind I, Chra. 1852, s. 72–94
- Lange, Christian C.A.: *De norske Klosters Historie i Middelalderen*, Chra. 1845–1847 (2. omarbeidede utgave, Chra. 1856)
- Lange, Christian og N. Nicolaysen: "Historisk-statistiske Notitser", *Norske Samlinger*, bind II, Chra. 1860, s. 310–320
- Langebek, Jacob og P.F. Suhm (utg.): *Scriptores rerum Danicarum medii aevi, partim hactenus inediti, partim emendatius editi, quos collegit, adornavit et publici juris fecit Jacobus Langebek* [Middelalderens forfattere om Danmarks historie, dels ikke utgitt før, dels utgitt mer korrekt nå, samlet, forbedret og offentliggjort av J.L.], 7 bind, Kbh. 1772–1792⁸⁵⁵
- Langebek, se også *Danske magazin*
- Lassen, Jul.: "Hojer, Andreas", *DBL 1*, bind VII, Kbh. 1893, s. 508–516

855 Senere ukom et supplementsbind (1838) og et registerbind (1878).

- Lassen, Wilhelm (utg.): "General F.W.B. Stabell's autobiografi", *Norsk Tidsskrift for Genealogi*, bind I (1910), s. 121–144
- Leigh, Michael Sørensen: *Commentarius in Prophetum Obadiam* [Kommentar til profeten Obadja], Kbh. 1696
- Lundh, O. og H.J. Huitfeldt (utg.): "Utrykte Breve fra C.B. Tullin", *Illustreret Nyhedsblad* 1861, s. 117f., 123f., 125f.
- Luthers katekisme, utg. A. Chr. Bang, Kra. 1924
- Lyngsøe: "Encomium Herslebianum", [Æresminne for Hersleb], *Norske Intelligenz-Sedler* for 12te desember 1781, No. 50
- Maître, Léon: *Les écoles épiscopales et monastiques de l'Occident*, Paris 1866
- Manderup, Otto: *Oratiuncula* [liten tale (på latin)], 1732
- Manderup, Otto: *Oration* [dansk oversettelse av *Oratiuncula*], 1732
- Mattis Størssøn: *Norske Kongers Krønike oc Bedriff*, utgitt av Jens Mortensen, Kbh. 1594 (ny utgave ved Mikjel Sørлие 1962)
- Meier, F.J.: "Arbien, Magnus Gustav", *DBL 1*, bind I (1887), s. 306–307
- Melanchthon, Philipp: *Loci communes rerum theologicarum seu hypotyposes theologicae* [Allmenne topoi i teologi, eller grunnleggende teologiske doktriner], Wittenberg 1521
- Moe, Albert m.fl.: *Skien latinske skole 1824–1924: Minneskrift til hundreårsfesten 28. juni 1924*, Skien 1924
- Moe, Bernt: *Biographiske Efterretninger om Eidsvolds-Repræsentanter og Storthingsmænd i Tidsrummet 1814–1844*, Chra. 1845
- Moe, Bernt: "Fortegnelse over norske Familier, hvis trængende Efterlatte er adgangsberettiget til Pension i en Kjøbenhavnske Stiftelse", *Tidsskrift for den Norske Personallhistorie*, Ny Række, Første Hefte (1846), s. 21–58
- Monrad, Søren Seerup: *Dissertatio philologico-critica de notione vocis Katachthonios ad Phil. II, 10, quam determinatum ibit Severinus Seerup Monrad, defendente Matthia Lumholtz ... die 27. Septembris* [Filologisk-kritisk dissertas til Fil. 2.10 om betydningen av ordet 'katachthonios', som S.S. Monrad vil bedømme med Matthias Lumholtz som defendent 27. september], Kbh. 1747
- Monrad, Søren Seerup: *Dissertatio philosophica de memoria, quam ... placidae opponentium disquisitioni submittit Severinus Seerup Monrad, defendente ... Johanne Wilhelmo Arent, die 27. Sept.* [Filosofisk dissertas om hukommelsen, som S.S. Monrad innleverer til opponentenes velvillige undersøkelse, med Johannes Vilhelm Arent som defendent 27. september], Kbh. 1748

- Monrad, Søren Seerup: *Programma, quo ad audienda solennia dicendi exercitia alumnorum Scholæ Christianiensis humaniorum artium fautores invitantur*. [Program ved hvilket velyndere av humaniora inviteres til å påhøre Christiania skoles elev-ers høytidelige taleøvelser] (Indeholder: *Observationes histor<icæ> de Capitulo Christianiensi, quodque hoc progenuit, veteri Asloensi* [Historiske observasjoner om Christiania domkapittel og det som har frembragt dette, gamle Oslo domkapittel]), Chra. 1770 (19 s.)
- Monrad, Søren Seerup: *De bibliothecis Norvegiae in genere & Scholae Christianiensis in specie Programma, quo ad audiendum Examen Publicum & Anniversarium, in Schola Christianiensi* [Program om Norges biblioteker generelt og Christiania skoles bibliotek spesielt, der (det inviteres) til å påhøre offentlig årseksamen i Christiania skole], Chra. 1777 (4 s.)
- Monrad, Søren Seerup: *Programma de Bibliotheca scholastica Christianiensi* [Program om Christiania skolebibliotek], Chra. 1778 (17 s.)
- Morgenbladet, se "Niels Treschow"
- Munch, P.A.: "Oplysninger om Erkebiskop Aslak Bolt", *Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie*, Chra. 1837, s. 333–337; se også J. Chr. Berg: "Tillæg", 1837
- Munch, P.A.: *Det norske folks historie*, 8 bind, Chra. 1852–1863
- Müller, Carl: *Katalog over Christiania Kathedralskoles bibliothek*, Chra. 1883
- Müller, Jens: *Beskrivelse over den ældste kjøbstæd i Norge, Tønsberg*, Kbh. 1750 (faksimileutgave 1971)
- Münter, Frederik D.: *Den danske Reformationshistorie*, 2 bind, Kbh. 1802
- Münster, J.D.: *Kort Beretning om den danske Kirkes Reformation: for menige Christne ved Jubelfesten 1836*, Kbh. 1836
- Møller, H.: "Et Brev i Anledning af et Norsk Academie", *Norske Intelligenz-Sedler* 1793, nr. 20
- Nicolaysen, Nicolay: "Den lærde Skole", *Norske Stiftelser*, bind III, Chra. 1858, s. 138–148
- Nicolaysen, Nicolay: "Opfostrings- eller Waisenhuset", *Norske Stiftelser*, bind III, Chra. 1858, s. 156–164
- Nicolaysen, Nicolay: "Om Udgravningen i Aaslo 1865", *Illustreret Nyhetsblad* 1866, s. 41f., 48–50, 53
- Nicolaysen, Nicolay: "Om Mariekirken i Aaslo og dens udgravning", *Aarsberetning fra Foreningen til norske fortidsmin-ders bevarelse*, 1869, s. 179–203
- "Niels Treschow", *Morgenbladet* 30. september 1833 (nr. 273), s.

- Nielsen, Yngvar: "General-Major Peter Anker, Guvernør i Trankebar", *Historisk Tidsskrift*, bind I (1871), s. 273–384
- Nielsen, Yngvar: "En samtidig optegnelse om prins Kristians hyldning i Norge 1619", *Historisk Tidsskrift*, bind II (1872), s. 71f.
- Nielsen, Yngvar: "Biskop Jens Nilssøns liv og virksomhed 1538–1600", i Jens Nilssøn: *Visitatsbøger og reiseoptegnelser 1574–1597*, utg. Y. Nielsen, Kra. 1885, s. VII–CCVIII (faksimileutgave, Uddevalla 1981)
- Nils Thomassøn: *Cestus Sapphicus: tempore succisivo primum penicillo rhyparographi picturatus; nunc vero æneis figuris et pingvioris Minervæ scholiis, in gratiam id efflagitantium illustrior redditus a Nicolao Thomaeo Asl. Norvego* [Et kjærlighetsbelte på sapfisk versemål, først avbildet med en sjangermalers pensel i fritiden, men nå mer strålende gjengitt med figurer på kobberstikk og med en ganske sløv persons kommentarer, av Niels Thomassøn Oslo], Chra. 1661 (Ny utgave med innledning og oversettelse ved Vibeke Roggen 2002, se Litteraturlisten del 4)
- Nilssøn, se Jens
- Norges historie fremstillet for det norske folk, 13 halvbind, Kra. 1909–1917
- Norges kongesagaer, se Snorre Sturlason
- Norsk Biografisk Leksikon (NBL 1), 19 bind, Kra./Oslo 1923–1983
- Norsk Folke-Kalender (utgitt for årene 1847–1856), Chra.
- Norsk personalhistorisk tidsskrift = Norsk tidsskrift for genealogi, personalhistorie, biografi og literærhistorie
- Norske boksamlinger – privatpersoner, trykte auksjonskataloger, 1695–1900, Nasjonalbiblioteket
- Norske Herredags-Dombøger, 4. R, bind 2 (1652–1664), Dombok for 1661, utg. av Jens Arup Seip (Sak mellom Anna Fredriksdatter, magister Ambrosius Rhodius' hustru, og to borgemestere i Christiania samt stattholder Nils Trolle om gjensidige ærerørige beskyldninger, s. 3–48), Oslo: Kjelde-skriftfondet 1945
- Norske Intelligenz-Sedler, 1793-årgangen har en livlig diskusjon om opprettelsen av et norsk universitet
- Norske Kongebrev (1660–1703), Norsk lokalhistorisk institutt 1962–
- Norske Rigs-Registranter I–XII (1523–1660), Chra.: Kjelde-skriftfondet 1861–1891
- Norske Stiftelser: Samling af Fundatser, Testamenter og Gavebreve, samt historisk-statistiske Efterretninger, vedkommende milde Stiftelser i Kongeriget Norge, ved N. Nicolaysen, 5 bind, Chra.

- 1858–1894, se også Christian IV, Christian VI, Nicolaysen, "Reglement"
- Nyerup, Rasmus: "Thormod Torfesens Biographie" [Torfæus], *Minerva* (Oct.–Dec.) 1787, s. 160–181
- Nyerup, R.: *Kjøbenhavns Beskrivelse*, Kbh. 1800
- Nyerup, R.: kommentar til Rosted: "Om Christiania Kathedralskole og dens Midler i forrige Forfatning. Et Indbydelsesskrift", *Kjøbenhavnske lærde Efterretninger for Aar 1800*, Kbh. 1800, s. 371–373
- Nyerup, R.: *Udsigt over vort Fædrenelands Litteratur i Middelalderen* (= *Historisk-statistisk Skildring af Tilstanden i Danmark og Norge i ældre og nyere Tider*, Bind 2), Kbh. 1804
- Nyerup, R.: *Udkast til en Historie om de latinske Skoler i Danmark og Norge fra Reformationen af og til 1804* (= *Historisk-Statistisk Skildring af Tilstanden i Danmark og Norge i ældre og nyere Tider*, Bind 3, del 1), Kbh. 1804
- Nyerup, R. og J.E. Kraft: *Almindeligt Litteraturllexicon for Danmark, Norge, og Island, eller Fortegnelse over danske, norske, og islandske, saavel afdøde som nu levende Forfattere, med Anførelse af deres vigtigste Levnets-omstændigheder og Liste over deres Skrifter*, Kbh. 1820
- Oehlenschläger, Adam: *Erindringer*, bind 1, Kbh. 1850
- Olafsen, O.: "Erik Røring: Sogneprest i Veøy 1741–1789", *Norvegia Sacra* bind 4 (1924), s. 79–90
- Olsen, Emil: "Tønsberg latinske Skole", *Vestfoldminne*, bind 1 (1924–1926), s. 35–47
- Olrík, Hans: "Borchs Kollegiums historie i de første 40 år, 1689–1728", i Olrík m.fl.: *Festskrift i Anledning af Borchs Kollegiums 200-Aars Jubilæum*, Kbh. 1889
- Oslo kapitels forhandlinger 1609–1616, utg. Oluf Kolsrud, Den Norske Kildeskriftkommission, 2 hefter, Kra./Oslo 1914–1949
- Oslo - Kristiania: *Byhistorisk utstilling paa Akershus slot avholdt av Kristiania kommune*, Oslo 1924
- Oslo Lagtingsprotokoll nr. II–VII, 1608–1616, utg. Kjell J. Kleivane, Kjeldeskriftfondet, Oslo 1987
- Oslo og Hamar bispedømes jordebok 1574–1577, se Huitfeldt, Poul
- Pahl, Franz: *Geschichte des naturwissenschaftlichen und mathematischen Unterrichts* (= *Handbuch des naturwissenschaftlichen und mathematischen Unterrichts*, bind 1), Leipzig 1913
- Palladius, Peder: *Brevis Expositio Catechismi pro parochis Noruegianis* [Kort fremstilling av katekismen for norske menigheter], Kbh. 1542
- Paulsen, Friedrich: *Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten vom Ausgang des Mittel-*

- alters bis zur Gegenwart. Mit besonderer Rücksicht auf den klassischen Unterricht*, 2 bind, Leipzig 1885
- Pavels, C.: *Claus Pavels's Dagbogs-Optegnelser 1815–1816*, utg. av C.P. Riis, Chra. 1867
- Pedersen, Tord: *Drammen: en norsk østlandsbys utviklingshistorie: avhandlinger og skildringer*, 2 bind, Drammen 1912
- Petersen, N.M.: *Bidrag til den danske Literaturs Historie*, Kbh. 1853
- Pettersen, Hjalmar: *Bibliotheca Norvegica (Norsk Boglexicon)*, 4 bind, Kra. 1899–1924
- Pontoppidan, Erik d.y.: *Origines Hafnienses eller den kongelige Residentz-Stad Kiøbenhavn, forestillet i sin oprindelige Tilstand*, Kbh. 1760
- Portræter af mærkelige [bemærkelsesverdige] Nordmænd: med korte Levnedbeskrivelser*, 1. R (med dalevende personer), Chra. 1842–1852, 2. R (med avdøde), Chra. 1843–1848⁸⁵⁶
- Poulsen, S. (utg.): *Iris* 1791 (mai–juni)
- Prahl, Bendik: *Skygger af Romerske Mænd*, 2 bind, Chra. 1807
- Pram, Christen: "Elegie i Anledning af Justisraad og Rector Herslebs Død", i *Poetiske Samlinger*, utg. av Det norske litteraire Selskab, Andet Stykke, Kbh. 1783, s. 69–74 (gjenoptrykt, Kra. 1922)
- Pram, Christen: *Udvalgte digteriske Arbeider*, ved K.L. Rahbek, 6 bind, Kbh. 1824–1829
- Pram, Christen: *Kopibøker fra reiser i Norge 1804–06*, utgitt som festskrift til Sigurd Grieg på 70-årsdagen 22. august 1964, Lillehammer 1964
- "Programmet af Hr. Rector Treschow", *Kiøbenhavnske nye Efterretninger om lærde Sager for Aar 1782*, første hefte, s. 377f.
- Prætorius, Elias (pseudonym for Christian Hoburg): *Spiegel der Mißbräuche beim Predigtamt im heutigen Christentum*, (uten trykkested) 1644
- Quisling, J.L.: "Familierne Paus og Post i Telemarken: nogle Optegnelser", *Fremskridts føljetong*, Skien 1893
- Quisling, J.L.: *Gjerpens prestegjelds og presters historie*, bind I, Skien 1904
- Quisling, J.L.: *Leilighedsvisse optegnelser om prester og rektorer i Skien i 17de aarh.*, Skien 1907
- Qvislin, Laurits (Lars) Ibsøn: *Solatium relapsorum, det er Trøst for dennem som efter Skriftemaalet ok det Høiværdige Nadverens Sacramentes Deelagtighed falde paa ny ok forsee sig*, Chra. 1697
- Ramm, Fredrik: "På den gamle latinskole fra 1866–73", *Morgenbladet* (søndagsavis), 14. mai 1932 (nr. 240), s. 3f.

856 Biografiene utkom i hefter.

- Ramus [Green], Jonas: *Ulysses et Otinus unus et idem, sive Dis-
quisitio Historica & Geographica, quæ, ex collatis inter se Odyssea
Homeri, & Edda Island<ica> Homerizante, Otini fraudes detegun-
tur, ac detracta larva in lucem protrahitur Ulysses* [Odyssevs og
Odin (er) én og den samme, eller en historisk og geografisk
undersøkelse der Homers Odysse og den homeriserende
islandske Edda sammenlignes, Odins svik avdekkes, og
Odyssevs trekkes frem i lyset etter at masken er revet av],
Kbh. 1702
- Rasch, Jacob: "Qvem virum...", gratulasjon i Leigh: *Commenta-
rius in Prophetum Obadiam*, Kbh. 1696, s. b verso–b 3
- Rasch, Jacob: *Urinae decoloratae, seu Theses physico-medicae de
signis dubiis & infidis, quæ ... ex urinarum coloribus desumu-
ntur, quas ... publicis discussionibus exponit Jacobus Rasch, ...
defendente Petro Holmio ... die 22. Decemb. 1696* [Misfarget
urin, eller fysisk-medisinske teser om tvetydige og usikre
tegn som utlegges av fargen på urin, som Jacob Rasch leg-
ger frem til offentlig diskusjon 22. desember 1696 med Peter
Holm som defendent], Kbh. 1696
- Rasch, Jacob: *Norsk ordsamling*, Stavanger 1698, utg. av Sigurd
Kolsrud, Oslo 1957
- Rasch, Jacob: Brev til Mathias Moth, 29.01.1698, utgitt av Di-
drik Arup Seip i *Maal og Minne* 1923, s. 192 f., se Seip
- Rasch, Jacob: *Abdas in aula seu subitariae quædam cogitationes
circa persecutionem Persicam, resp. Brod. Hørup* [Abdas i kon-
gepalasset, eller hastige tanker om den persiske forfølgelsen;
respondent: B. Hørup], Kbh. 1699
- Rasch, Jacob: *Mercure galant portant nouvelles pour divertir l'as-
semblée dans la maison de l'admiral Gedde, pendant que Chr. Ge-
org v. D. Osten doit épouser Madem. Anna Dorothea Gedde*, Kbh.
1702
- Rasch, Jacob: *Tabel over de Inkomster, og den Underholdning, som
Disciplerne udi Christianiæ Skole kunne nyde*, Chra. 1720
- Rasch, Jacob: "Metæ scholasticæ" [Milepæler i skolen], *Tabel
over Informationen udi Christianiæ Schole*, utg. av Nyerup i
Udkast til en Historie om de latinske Skoler, s. 161–166
- Rasch, Jacob: *Aarlig Erindring paa dend 13. Julii 1719 da Chris-
tianiæ ny Skole Huus blev indvied, overværende Kong Friderick
dend Fierde, dend 13. Julii 1720 igien udi en kort Tale ihukommet*,
Kbh. 1721
- Rasch, Jacob, se også Elever
- Rasch, M.M.: "Maurits Madssön Rasch's Optegnelser fra
Nordlandene 1581–1639", meddelte av sogneprest Joh. Fritz-
ner og utgitt med kommentarer av H.J. Huitfeldt, *Norske
Samlinger*, bind II, Chra. 1860, s. 493–516

- Rashdall, H.: *Universities of Europe in the Middle Ages*, Oxford 1895
- Raumer, Friedrich von (utg.): *Historisches Taschenbuch*, Leipzig 1830–1869
- ”Reglement, hvorefter Christiania communities Alumni. Dagligen skulle spises”, i Nicolay Nicolaysen (utg.): *Norske Stiftelser*, bind I, Chra. 1858, s. 283f.
- Rhodium, Ambrosius: *Theses medicæ de scorbuto* [Medisinske teser om skjørbuk], København 1635
- Rhodium, Ambrosius: *Disputatio astrologica de astrorum influxu quomodo homines ad certas constellationes morbis fiant obnoxii* [Astrologisk avhandling om stjernenes innflytelse, hvordan mennesker blir rammet av sykdom ved visse konstellasjoner], København 1635
- Rhodium, Ambrosius: *Dialogus de transmigracione animarum pythagorica, quomodo eadem concipi et defendi possit* [Dialog om den pythagoreiske sjelvandringen, hvordan den kan oppfattes og forsvares], København 1638
- Rhodium, Ambrosius: *Potentissimo Principi et illustrissimo Domino Dn. Friderico III., Daniæ, Norwegiæ, Gothorum Wandalorum &c. Regi hæreditario ... supra Visiones Anno 1657 d. 1. Augusti hora tertia pomeridiana in Ditione Egrana Norigorum observatas, Carmen in Dei & Regis honorem* [Til den svært mektige fyrste og berømte herre, herr Frederik III, Danmarks, Norges, goternes, vandalenes og andres arvekonge, et dikt til Guds og Kongens ære om visjonene som ble observert år 1657, 1. august, i den tredje timen på ettermiddagen, i området Eiker i Norge], Chra. 1660
- Rietz, Johan Ernst: *Skånska Skolväsendets Historia, utarbetad i synnerhet efter otryckta källor*, Lund 1848
- Rigs-Registranter, se *Norske Rigs-Registranter*
- Rodtwitt, L.A.: ”En nye Opfindelse af en norsk Bonde”, *Minerva*, I (1799), s. 85–89
- Rosted, Jacob: ”Om Christiania Kathedralskole og dens Midler i forrige Forfatning: et Indbydelsesskrift til at anhøre en Tale, som af ... Hr. Doctor Theol. og Rector Treschow blev holdet i Anledning af samme Skoles Aabning, da den havde modtaget sin ny og forbedrede Indretning, den 6. Jan. 1800”, Skoleprogram, Christiania katedralskole 1800 (Se også Nyerup 1800.)
- Rothe, Caspar Peter: *Brave danske Mænds og Quinders berømmelige Eftermæle*, 2 bind, Kbh. 1753
- Roverud, Lars: *Et Blik paa Musikens Tilstand i Norge: med Forslag til dens almindelige Udbredelse i Landet, ved et Instituts Anlæg i Christiania*, Chra. 1815 (faksimileutgave 1957)

- Ruge, Herman (1706–1764): *Waldresia reserata* [Valdres gjort tilgjengelig], *det er: Beskrivelse over Provindsen Valders, dens Situation og naturlige Beskaffenhed af Luft, Vand, Producter, Folkets Egenskaber*, utgitt i *Budstikken* III (1821–1822), sp. 254–302 (utgitt på ny av O. K. Ødegaard i *Tidsskrift for Valdres historielag*, 1916–1920, s. 121–147)
- Rørørdam, Holger Frederik: *De danske og norske Studenters Delta-gelse i Kjøbenhavns Forsvar mod Karl Gustav. Et Bidrag til Kjøbenhavns Universitets Historie 1650–60*, Kbh. 1855
- Rørørdam, H. Fr.: "De Danskes Studeringer i Vittenberg i Reformationstiden", *Ny Kirkehistoriske Samlinger*, bind I (1857–1858), s. 455–479
- Rørørdam, H. Fr.: "Om Kjeld Stub", *Ny Kirkehistoriske Samlinger*, bind I, Kbh. 1857–1859, s. 136f.
- Rørørdam, H. Fr.: "Mester Jakob Fabritius's Universitetsregnskaber for Aarene 1540 til 1545", *Danske Magazin*, 3. R, bind VI (1860), s. 1–28
- Rørørdam, H. Fr. (utg.): "Biskop Peder Palladius's Straffebrev til M. Jon Andersen, Lektor i Oslo", i "Bidrag til Norges Kirkehistorie", *Ny kirkehistoriske Samlinger*, bind III, Kbh. 1864–1866, s. 626–627
- Rørørdam, H. Fr.: "De Danskes Studeringer i Vittenberg i Reformationstiden", *Ny Kirkehistoriske Samlinger*, bind IV (1867–1868), s. 70–98
- Rørørdam, H. Fr.: "Om Mag. Johannes Martini Petraftontanus Udbynerus", *Ny Kirkehistoriske Samlinger*, bind IV (1867–1868), s. 753–763
- Rørørdam, H. Fr.: *Klavs Christoffersen Lyskanders Levned, samt hans Bog om danske Skribenter*, Kbh. 1868
- Rørørdam, H. Fr.: *Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537 til 1621*, 4 bind, Kbh. 1868–1877
- Rørørdam, H. Fr.: "Bispevalget i den danske Kirke", *Ny Kirkehistoriske Samlinger*, bind VI (1872–1873), s. 66–116
- Rørørdam, H. Fr.: "Efterretninger om Jørgen og Christopher Dybvad", *Danske Magazin*, 4. R, bind II (1873), s. 105–144 og s. 211–264
- Rørørdam, H. Fr.: "Forslag fra Danmarks og Norges Biskopper om Tillæg til Kirkeordinansen (1631)", *Kirkehistoriske Samlinger*, 3. R, bind II (1877–1880), s. 93–189
- Rørørdam, H. Fr.: "Separatisten M. Niels Svendsen Chronich og hans Tilhængere", *Kirkehistoriske Samlinger*, 3. R, bind III (1881–1882), s. 508–609, og 3. R bind IV (1882–1884), s. 561–628

- Rørdam, H. Fr.: "Magistre creerede i Kjøbenhavn Universitet fra Reformationen indtil 1660", *Personalthistorisk Tidsskrift*, bind 4 (1883), s. 49–68 og s. 240–249
- Rørdam, H. Fr.: "Brudstykker af et dansk-norsk Forfatterlexicon fra Tiden før 1660", *Personalthistorisk Tidsskrift*, bind 5 (1884), s. 228–243 og bind 6 (1885), s. 151–176
- Rørdam, H. Fr.: "Alfsen, Peder", *DBL 1*, bind I (1887), s. 179f.
- Rørdam, H. Fr.: "Bang, Thomas" *DBL 1*, bind I (1887) s. 501f.
- Rørdam, H. Fr.: "Aktstykker til Universitets Historie i Tidsrummet 1621–60", *Danske Magazin* 5. R, bind I (1887–1889), s. 36–72, 133–157, 198–222, 332–354; 5. R, bind II (1889–1892), s. 1–28, 126–152, 217–242, 320–349
- Rørdam, Holger Fr.: "Skaaninger fra Adskillelsetiden", *Historiske Samlinger og Studier vedrørende danske Forhold og Personligheder især i det 17. Aarhundrede*, bind 1, Kbh. 1891, s. 75–275
- Rørdam, H. Fr.: "Bidrag til Historieskriveren Andreas Hojers Levned", *Historiske Samlinger og Studier vedrørende Danske Forhold og Personligheder især i det 17. Aarhundrede*, bind 1, Kbh. 1891, s. 336–515
- Rørdam, H. Fr.: "Friis, Christian", *DBL 1*, bind V (1891), s. 407–413
- Rørdam, H. Fr.: "Hammer, Even", *DBL 1*, bind VI (1892), s. 529f.
- Rørdam, H. Fr.: "Hjort, Rasmus", *DBL 1*, bind VII (1893), s. 479
- Rørdam, H. Fr.: "Kolding, Paul Jensen", *DBL 1*, bind IX (1895), s. 360–362
- Rørdam, H. Fr.: "Nielsen, Herman", *DBL 1*, bind XII (1898), s. 235
- Rørdam, H. Fr.: "Pedersen, Christiern", *DBL 1*, bind XII (1898), s. 612–618
- Rørdam, H. Fr.: "Til Mr. Rasch især angaaende dansk Salmedigting", i "Udvalg af Provst Morten Reenberg's Brevbog", nr. 5, *Kirkehistoriske Samlinger* 5. R, bind I (1901–1903), s. 251–255
- Rørdam, H. Fr.: "Danske Studerende ved Universitetet i Marburg", *Kirkehistoriske Samlinger*, 5. R, bind I (1901–1903), s. 281–286
- Rørdam, H. Fr.: "Danske og norske Studerende ved Universitetet i Frankfurt am Oder", *Kirkehistoriske Samlinger*, 5. R, bind I (1901–1903), s. 756–760
- Rørdam, H. Fr.: "Stephanus, Stephen Hansen", *DBL 1*, bind XVI (1902), s. 400–404
- Rørdam, H. Fr.: "Weiser, Casper Jacobsen", *DBL 1*, bind XVIII (1904), s. 375 f.

- Rørdam, H. Fr.: "Norske Kirkesaker fra Foreningstiden", *Kirkehistoriske Samlinger*, 5. R, bind 6 (1911–1913), s. 642–683
- Samling af alle giældende Forordninger, Rescripter, Resolutioner og Collegial Breve for begge Rigerne, samt de Steder af Danske og Norske Lov, saavel som Kirke Ritualen, der angaae Religionen, Geistligheden, Kirker, Skoler, Hospitaler og Fattige, samt Bøger og Almanakker*, del 2, utg. av Laurids Fogtman (2. utvidete utgave ved Fr. Th. Hurtigkarl, Kbh. 1809)
- Sandberg, Ole Röhmer (under psevdonymet rg): "Elegie over Sal. Justitsraad og Rector Hersleb", *Hermoder* bind I (1795), s. 100–105
- Sandberg, Ole Röhmer: "Den sande Ære, en Tale, holdt paa den militaire mathematiske skole i Christiania ved den offentlige Examen og Medaillers Uddeling den 29 Maj 1798", *Hermoder*, bind IV (1798), s. 1–24
- Sandvik, O.M. og Gerhard Schjelderup: *Norges Musikhistorie*, 2 bind, Kra. 1921
- Sandys, John Edwin: *A History of Classical Scholarship*, 3 bind, Cambridge 1967 (første utgave 1903–1908)
- Saxe, Michael: *En liden Aandelig Spørsmåals Bog sammendragen aff den H. Scrifft, udi huilcken ere forfattede de allerlystigste Spørsmaal med der til beskickedede Giensvar [...] Enfaaldige Folck oc Ungdommen gantske fornøden, nyttig oc lystig at læse* ("Prestepina"), overs. av Hallvard Gunnarssøn, Rostock 1602
- Scharffenberg, Johan: "Bidrag til de norske lægestillingers historie før 1800", *Norsk Magazin for Lægevidenskaben*, bind 65 (5. R bind II) 1904, s. 225–295 og s. 1329–1384
- Schjelderup, W.M. (utg.): "Erindringer av og om Stiftsprovst Johan Baltazar Flottmann", *Norvegia Sacra*, bind 2 (1922), s. 138–181
- Schlegel, Johann Heinrich: *Geschichte der Könige von Dänemark aus dem oldenburgischen Stamme*, 2 bind, Kbh. 1771–1924
- Schneider, J.A.: *Molde og Romsdalen: en historisk oversigt*, Kra. 1905
- Schneider, J.A.: *Fra det gamle Skien*, 3 bind, Skien 1914–1924
- Schnitler, Carl W.: "Bispegallerier i Vor Frelsers kirke", *St. Hallvard* 3 (1917), s. 90–109
- Schreiner, Emil: "Bygninger og Inventarium", *Efterretninger om Christiania Kathedralskole for Skoleaaret 1870/71*, Indbydelsesskrift til den offentlige Examen i Christiania Kathedralskole, Chra. 1871
- Schreiner, Emil: "Christiania Kathedralskoles nye Bygning", *Morgenbladet* (Aftennummer), 1.9.1902 (nr. 507), s. 1

- Schreiner, Emil: "En 800 Aar gammel Skole: Wessels, Abels og Wergelands Skole", *Verdens Gang*, 2. september 1902 (nr. 246), s. 1
- Schreiner, Emil: "Skolens nye bygning", *Kristiania Kathedralskoles Aarsberetning for Skoleaaret 1901–1902*, Kristiania 1902, s. 40–46 (samt plansjer)
- Schwach, C.N.: *Jacob Neumann, biskop over Bergens stift, dr. ridder af Dannebrogen, commandeur med storkors af nordstjernen*, Bergen 1848
- Schøller, C.E.A.: "Slegtebog-Optegnelser om Familien Schøller", *Personalhistorisk Tidsskrift*, 2. R, bind 5 (1890), s. 217–250
- Seip, Didrik Arup: "Planer om en norsk ordbok før 1700", *Maal og Minne* 1923, s. 187–199
- Seip, Jens Arup, se *Norske Herredags-Dombøger*
- Sigmund, Einar: *Filantropinismens indflydelse paa den lærde skole i Norge omkring aar 1800: Et bidrag til de norske latinskolors historie*, Kra. 1916
- Skavello, Olav: "Mer om Marte Pedersdatter og hendes tre Præster", *Hamar Stiftstidende* 1907 (serie 11. juni til 28. juni)
- Skilling-Magazin*, (anonym): "Biskop Bartholomeus Deichmann", bind 29, Christiania 1862, s. 214–219
- Skipperud, A.: *Skiptvet Herred 1814–1914. Bidrag til en bygdebeskrivelse*, Kra. 1916
- Skoleforordning af 11. Mai 1775, "den Guldbergske"
- Smith, S. Birket, se Sperling
- Snorre Sturlason: *Norges kongesagaer*, utg. av G. Storm & A. Bugge, Kra. 1914
- Sollied, Henning: "Blix'erne av Jemtland", *Norsk slektshistorisk Tidsskrift*, bind 3 (1932), s. 61–103
- Sommelius, Gustaf J.: *Skånska clericiets historia, del III om lärarne wid academie, gymnasier och scholor. Första stycket om Lunds gymnasii och scholæ lärare*, Lund 1763
- Sommerfelt, Chr.: "Oslo Ladegaard: et mindesmerke fra Norges storhetstid", *St. Hallvard*, bind 3 (1917), s. 275–288
- Spangenberg, C.: *Den Christelige Husstafel*, oversatt av Jacob Henriksen, Kbh. 1605
- Sperling, Otto: *Dr. med. Otto Sperlings Selvbiografi 1602–1673*, oversat i Uddrag efter Originalhaandskriftet, utg. av S. Birket Smith, Kbh. 1885
- Statholderskabets Extraktprotokol af Supplicationer og Resolutioner 1642–1650*, utg. H.J. Huitfeldt <Kaas> og E.A. Thomle, 2 bind, Chra. 1896–1906
- Statholderskabets Extraktprotokol af Supplicationer og Resolutioner*, bind 2, hefte 1 (1662–1664), hefte 2 (1664–1665), Chra. 1911 og 1917

- Steffens, Henrik: *Was ich erlebte: aus der Erinnerung niedergeschrieben*, 10 bind, Breslau 1840–1844
- Steffens, se Arbien
- Steinnes, Asgaut: *Gamal skatteskipnad i Noreg*, avhandlingar utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo, del 1, Historisk-filosofisk klasse 1930, No. 1. Oslo 1930, del 2, Historisk-filosofisk klasse 1933, No. 3, Oslo 1933 (fotografisk opptrykk i 1 bind, 1982)
- Stenbuch, T.C.: "Tale ved Hr. Statsraad og Amtmand E. Hammers Grav", *Minerva* III 1800 (juli–september), s. 326–333
- Storm, Gustav: "Annalistiske Optegnelser fra norske Lovbøger i det 16de Aarhundrede", *Personalhistorisk Tidsskrift*, bind 1 (1880) s. 147–154, Del IV: "Optegnelser af Laurits Nilsson, Borgemester i Tonsberg", s. 150–154
- Storm, Gustav: "De Kongelige Begravelser i Mariakirken" (Småstykker 7), *Historisk Tidsskrift* 3. R, bind II (1892), s. 416–424
- Storm, Gustav: "Afgifter fra den norske Kirkeprovins til det apostoliske Kammer og Kardinal-Kollegiet 1311–1523 efter Optegnelser i de pavelige Arkiver", *Festskrift til Hs. Maj. Kong Oscar II ved Regjerings-Jubilæet den 18de September 1897 fra Det Kongelige Norske Fredriks Universitet*, bind 2, Chra. 1897, s. 1–130
- Stub, N.: *Nils Stubs Optegnelsesbøger fra Oslo Lagthing 1572–1580: udgivne for det norske historiske Kildeskriftfond* ved H.J. Huitfeldt-Kaas, Kra. 1895
- Størssøn, se Mattis Størssøn
- Suhm, P.F.: *Kammerherre og kongelig histographus Peter Friderich Suhms Samlede Skrifter*, 15 bind, Kbh. 1788–1799
- Suhm, se også Torfæus 1777 og Litteraturlisten del 3.
- Sverdrup, Hannibal: "En Haandfuld Samling af adskillige Mærkværdigheder før og efter Christi Fødsel, 1774", *Kjøbenhavns Kongel. privilegerede Adresse-Contoirs Nye kritiske journal* 1775, nr. 17
- Søffrensen, Zacharia: *Retsindige Guds Ords Tieneris Tredobbelte Ære-Krone med den hellig Skrifftis Aandelig Perler oc Sprog ornerit oc prydet, Sampt Ved den Hellig Aands Naadige Bistand oc Høylærde Mænds manu-duction: udi en Ljg-Prædicken offuer Hæderlig og Vellærdt Mand, nu udi Herren salig, Her Østen Nielssøn, Sogne-Præst udi Ringebo oc Religionens pro-wist ofuer Gulbrandtz-Dalen, den 24. Octob. Anno 1652 udi Ringebo Hof-fued Kircke*, Chra. 1653
- Sønstevold, Valgerd, se Bull, Edv. d.e.: *Kristianias Historie*

- Taknemmelige Disciple: *Hædersminder Fra Aaret 1825 for en fra-trædende Lærer* [Herman Amberg], samlede af taknemmelige Disciple, Christiansand 1828 (16 s.)
- Tank, G. (utg.): *Akershusregisteret af 1622: Fortegnelse optaget af Gregers Krabbe og Mogens Høg paa Akershus slot over de derværende breve*, Kra. 1916
- Taranger, Absalon: *Norges historie fremstillet for det norske folk*, bind III, del 1 (1443–1537), Kra. 1917
- Tauber, E.G.: *Historia Scholæ Cathedralis Aarhusiensis* [Aarhus katedralskoles historie], skoleprogram, Aarhus 1817
- Tauber, E.G. (utg.): *Breve fra Kolding: en topographisk Skizze*, udgiven som Indbydelsesskrift til den offentlige Examen i Kolding lærde Skole, Odense 1822
- Tellefsen, J.C., se Chronich
- Thjørring, J.P.: "Uddrag af J.P. Thjørrings Skildring af viborgske Personligheder i forrige Aarhundrede", utg. A. Heise, *Samlinger til Jydsk historie og Topografi* bind IV, Aalborg 1872–73, s. 278–432
- Thomesen el. Thomassøn, se Nils
- Thomle, Erik Andreas: "Gravskrifter fra Stavanger Domkirke, del II.", *Personalhistorisk Tidsskrift*, bind III (1882), s. 143–162
- Thomle, E.A. (utg.): *Dombog for 1580, Norske Herredags-Dombøger*, bind 2 (1652–1664), Det norske historiske Kildeskriftfond, Chra. 1894
- Thomle, E.A.: "Familien Essendrop i Norge", *Norsk Tidsskrift for Genealogi*, bind I (1910), s. 81–105, 207–220
- Thomle, E.A.: "Om slægtskabet mellem nogle norske familier af navnet Juell [Juel]", *Norsk Tidsskrift for Genealogi*, bind II (1920), s. 1–15
- Thomle, E.A.: "Optegnelser om familien Rosing", *Norsk Tidsskrift for Genealogi*, bind II (1920), s. 221–237
- Thomle, se også *Statholderskabets Extraktprotokol*.
- Thormodsæter, Sofus: "Norske magistre i Wittenberg", i *Videnskabselskabets Forhandlinger for 1917* (1), s. 1–40
- Thorsen, P.K.: "Hallager, Laurents", *DBL 1*, bind VI, Kbh. 1892, s. 511
- Thrap, Daniel: "Arbien, Erik Nicolay", *DBL 1*, bind I, Kbh. 1887, s. 305–306
- Thrap, Daniel: "Boye, Engelbrecht", *DBL 1*, bind II, Kbh. 1888, s. 572
- Thrap, Daniel: "Munch, Hans", *DBL 1*, bind XI, Kbh. 1897, s. 508
- Thrap, Daniel: "Weggersløff, Gunder", *DBL 1*, bind XVIII, Kbh. 1904, s. 354–355.

- Thrap, Daniel: "Norske Studenter fra Kiøbenhavns Universitet i det kongelige Frederiks Universitets Stiftelsesår 1811", *Personalhistorisk Tidsskrift*, 6. R, bind II (1911), s. 85–102
- Thrap, Daniel: "Cachotten i den gamle Kathedralskole", *St. Hallvard* 1917, s. 125–130
- Thrap, Daniel: "Erindringer om stiftsprovst J.B. Flottmann, optegnede 1881", i Schjelderup: "Erindringer", 1922, s. 173–181
- Thura, Alberti: *Idea Historiæ Litterariæ Danorum* [Grunnideen i danskenes litteraturhistorie], Hamburg 1723
- Torfæus, Tormod: *Historia Vinlandiæ antiquæ, seu Partis Americæ Septentrionalis ... ex antiquitatibus Islandicis* [Historien til det gamle Vinland, eller den nordlige delen av Amerika, laget ut fra islandske kilder], Kbh. 1705
- Torfæus, Tormod: *Gronlandia antiqua* [Det gamle Grønland], Kbh. 1706
- Torfæus, Tormod: *Torfæana, sive Thormodi Torfæi Notæ posteriores in Seriem Regum Daniae; Epistolæ Latinæ, & Index in Seriem Regum Daniæ, ex manuscriptis legati Magnæani* [Torfæus-skrifter, eller Tormod Torfæus' senere optegnelser til Danmarks kongerekke, latinske brev, og en indeks til Danmarks kongerekke, av håndskrifter i (Arne) Magnussons testamenterte samling], utg. P. Suhm, Kbh. 1777
- Torfæus, se også Dahl, Svend 1914 og Titlestad i Litteraturlisten del 4
- Treschow, Niels: *Om Veltalenheds Nytte: fornemmelig i Religionens Fordrag og Sædernes Forbedring. En Tale holden ved Begyndelsen af den offentlige Examen i Tronhiems Latinske Skole*, Trondheim 1776
- Treschow, Niels (Nic.): *De Græcarum literarum et Latinarum contemptu* [Om forakt for greske og latinske skrifter], Program, Helsingør 17. Julii 1781
- Treschow, Niels: "Tanker i Anledning af Hr. Professor Wilses Bekientgjørelse i de norske Intelligenz-Blade nr. 13 dette Aar", *Norske Intelligenz-Sedler* 1793, nr. 16 og 21
- Treschow, Niels: "Æren efter Døden som en ingenglunde tom og forfængelig Udsigt: en Tale holden ved en Høytidelighed paa den Latinske Skole i Christiania den 19. Jan. 1795, i Anledning af Colbiørnsens og Wessels død", ved Hr. Doctor og Rector Treschow, *Hermøder* 1 (1795), s. 35–62
- Treschow, Niels: "Tale, holden i Anledning af Christiania Kathedral-Skoles ny Indretning", *Hermøder*, bind V, (hefte 15), s. 1–36, Chra. 1800
- Treschow, Niels: *Om den menneskelige Natur i Almindelighed, især dens aandelige Side*, Kbh. 1812

- Treschow, Niels: *Om Gud, Idee- og Sandseverdenen samt de første Aabenbarelse i den sidste: et philosophisk Testament, tilligemed Forfatterens Levnet som Fortale*, 3 bind, Chra. 1831–1832
- Treschow, Niels: "Fortale", *Om Gud, Idee- og Sandseverdenen samt de første Aabenbarelse i den sidste*, bind 1, Chra. 1831, s. III–L
- Treschow, Niels, se også "Programmet af Hr. Rector Treschow", 1782
- Treschow-Hanson: "Niels Treschow", *Skilling-Magazin* nr. 1 (1843), s. 1–4, 13–16, 20–22
- Trugels Nielssøn: *Prosodia Græca* [Gresk prosodi], Kbh. 1625
- Trugels Nielssøn: *In medio Afflictionis Aestu Refrigerium: Trøst og Glæde mit i Kaarsens Heede, Vddragen aff 2. Pauli Sendebref til de Corinthen 12. cap. V. 7, 8, 9.*, Chra. 1651
- Tullin, Christian Braunman: *Raadmand Christian Braunman Tullins Samtlige Skrifter*, 3 bind, Kbh. 1770–1773 (Ny udgave med innledning og merknader av Harald Noreng, Oslo 1972–1976)
- Tullin, Christian Braunman: "Autores", i *Raadmand Christian Braunman Tullins Samtlige Skrifter*, bind II, Kbh. 1771, s. 32–40
- Tullin, Christian Braunman: "Latin. Det latinske Sprog", i *Raadmand Christian Braunman Tullins Samtlige Skrifter*, bind II, Kbh. 1771, s. 342–345
- "Udkastning til tvende K. Christian den Andens Anordninger om Kirke- og Skole-Sager", *Danske Magazin* 1. R, bind VI (1752), s. 359–367
- Unger, Augusta: "Optegnelser af Frk. Augusta Unger om hendes Broder C.R. Ungers Barndom og Ungdom" i Sophus Bugge (utg.): "Nogle Breve og Optegnelser om nordiske Videnskabsmænd og Universitetsforhold i det 19de Aarhundred", i A. Chr. Bang et al. (utg.): *Historiske Skrifter tilegnede og overleverede Professor Dr. Ludvig Daae*, s. 26–31
- Vibe, Johan: *De nysgjerrige Mandfolk*, Comoedie i tre Acter, Kbh. 1783
- Vinding, Rasmus: *Regia Academia Hauniensis* [Det kongelige akademi i København], Kbh. 1865
- Vives, Juan Luis: *De disciplinis libri XII: septem de corruptis artibus; quinque tradendis disciplinis* [12 bøker om fagene: syv om ødelagte fag og håndverk, fem om å føre fagene videre], Leyden 1636
- Vives, se også Litteraturlisten del 3
- Vogt, J. H.: *Jørgen Herman Vogts Optegnelser om sit Liv og sin Embedsvirksomhed*, bind 1: 1784–1846, utg. ved M. Birkeland og O. Rygh, 1871

- Watson, Foster: *The English Grammar Schools to 1660: Their Curriculum and Practice*, Cambridge 1908
- Wessel, Johan Herman: *Kjærlighed uden Strømper: Et Sørge-Spil i fem Optog*, Kbh. 1772
- Western, August: *Fredrikstad høiere almenskole gennem 300 aar*, Fredrikstad 1915
- Wiberg, S.V.: *Personalhistorie, statistiske og genealogiske bidrag til en almindelig dansk præstehistorie*, 5 bind, Odense 1870–1878.
- Wiehe, Fredrik Wilhelm: *Kort Tilbageblik paa Slagelse lærde Skoles Historie*, *Indbydelsesskrift til den offentlige Examen i Juli 1852*, Kbh. 1852
- Wiesener, Anton Mohr: *Slekten Boalth*, Bergen 1911
- Wilse, Jacob Nicolai: "Topographisk beskrivelse af Edsbergs Præstegjeld", i *Topographisk Journal for Norge*, hefte 2, 1791, s. 1–91, hefte 16, 1796, s. 115–128, hefte 17, 1796, s. 36–42, hefte 18, 1796, s. 1–76 (ny utgave, Rakkestad 1992)
- Wilse, Jacob Nicolai: "Indbydelse til mine norske Medborgere og Landsmænd for med mig allerunderdanigst at ansøge om et Academie i Norge", trykt som tillegg til *Norske Intelligenz-Sedler* nr. 13, 27. Marz 1793
- Winding, Joh.: "Jacob Edvard Colbjørnsen. Et Prøveskrift, fremlagt i det Pædagogiske Seminarum den 15de Marts 1802", *Minerva* 1803 (april–juni), sp. 1–42
- Winsnes, Andreas Hofgaard: *Det norske Selskab 1772–1814*, Oslo 1924
- Winsnes, A.H.: *Niels Treschow: en opdrager til menneskelighet*, Oslo 1927
- Winther, Johannes: *Dissertatio de polytheismo* [Avhandling om polyteisme], Kbh. 1739
- Wolf, Jacob: *Cenotaphium illustrissimo Principi ac Domino, Domino Friderico II., Danorum et Norvegianorum Regi & c. scriptum et die 5. Junij, Anno 88, quo tempore eius funeri Roschildiæ iusta fiebant*, in *Gymnasio Osloensi recitatum a Jacobo Jacobæo Wolfio* [Cenotaphium skrevet for den strålende fyrste og hersker, Herr Frederik II, danskenes og nordmennenes konge etc., og opplest i Oslo gymnasium av Jacob Jacobssøn Wolf 5. juni 1588, på samme tid som hans begravelse foregikk i Roskilde], Rostock 1588 (ny utgave ved Kraggerud i *Kongehyllest* 1991, med oversettelse av Hilde Sejersted og Kari Skard; se Litteraturlisten del 4)
- Wolf, Jacob: *Carmen in nuptias illustrissimi et potentissimi Principis et Domini, Domini Jacobi VI, Regis Scotiæ & c. et serenissimæ heroinæ Annæ, laudatissimæ memoriæ Friderici II., Daniæ et Norvegiæ etc. Regis filiæ, scriptum a Jacobo Jacobæo, ludimod<eratore> Asloënsi*. [Dikt ved bryllupet til den svært strålende

- fyrste og herre, herr Jakob VI, konge av Skottland etc., og den svært strålende heltinne Anna, datter av Frederik II, konge av Danmark og Norge etc., av høyst rosverdig minne, skrevet av Jakob Jakobsson, rektor ved skolen i Oslo], København 1590 (ny utgave ved Kraggerud i *Kongehyllest* 1991, med oversettelse av Hilde Sejersted og Kari Skard; se Litteraturlisten del 4)
- Wolf, Jacob: *Jødekrønike*, 1603 (ny utgave 1634)
- Wolf, Jacob, se også Litteraturlisten del 3 under Wolf, og Litteraturlisten del 4: Finne-Grønn 1945, Kraggerud 1991, Gleis 1998
- Wolf, Jens Lauritzson: *Norrigia illustrata, eller Norriges med sine underliggende Lande oc Øer kort oc sandfærdige Beskriffvelse: Hvor udi loffois oc berømmis det Riges Herlighed, fremfarne Kongers Mact, Stridbarhed oc Mandelighed, Adel oc Kæmpers Dristighed, Sande Religion oc Gudfryctighed*, Kbh. 1651
- Woodward, William Harrison: *Studies in Education during the Renaissance (1400–1600)*. Cambridge 1906
- Woodward, William Harrison: *Vittorino da Feltre and other Humanist Educators*, Cambridge 1912
- Worm, Jens: *Forsøg til et Lexicon over danske, norske og islandske lærde Mænd, som ved trykte Skrifter have gjort sig bekiendte, saavel som andre Ustuderede, som noget have skrevet, hvorudi deres Fødsel, betydeligste Levnets Omstændigheder og Død ved Aarstal kortelig erindres, og deres Skrifter, saavidt mueligt, fulstændig anføres*, 3 bind, Kbh. 1771–1784
- Worm, Ole: *Olai Wormii et ad eum doctorum virorum Epistolæ* [Ole Worms brev og lærde menns brev til ham], 2 bind, Kbh. 1751
- Wrangel, E.: "Danske og Norske Studenter, der ere indskrevne i «Natio Germanica» ved Universitet i Orleans", *Personalhistorisk Tidsskrift*, 4. R, bind 1 (1898), s. 124–150
- Øverland, O.A.: "Forviklinger paa Oplandene i midten af 17. aarhundrede", første del, *Historisk Tidsskrift*, 2. R, bind IV (1884), s. 273–303
- Øverland, se også "Den gamle By"
- Aall, Jakob: *Erindringer som Bidrag til Norges Historie fra 1800–1815*, utg. Christian C.A. Lange, 2. utg., Chra. 1859, s. 1–10 (første utgave i 3 bind, 1844–1845)
- Aall, J.C.: "Jacob Aalls Biographi", i Jakob Aall: *Erindringer* 1859, s. 1–10
- Aas, Einar: *Stavanger katedralskoles historie 1243–1826*, Stavanger 1925
- Aas, Einar: *Kristiansands katedralskoles historie 1642–1908*, Oslo 1932
- Aas, se også Litteraturlisten del 4.

Del 2. Håndskrifter

Deichmanske bibliotek

Hirnklov, Hilarius: "Hirnklovs rimfrie vers", Deichmanske samling, DB 92 qv⁸⁵⁷

Hirnklov, Hilarius: "Introduction til alle Tiders Kirkehistorie", Deichmanske samling, DB 92 qv

Det kongelige bibliotek, København

Hersleb, Jacob Peter: *Oratio Jubilæa*: Jubileumstale for oldenburgernes 300-årige kongemakt, holdt i Christiania skole 29. oktober år 1749 av skolens rektor, Jacob Peter Hersleb, etter kongelig befaling, Gml. kgl. saml. Nr. 2523, 4°

Schiøth, David: "Tale da han forlod Christiania Skole", manuskript, Gml. kgl. saml. 3090 4°

Thrane, Paul: Stambok 1602–1646, håndskrift og mikrofilm, Thott 1848 4°

Varia ad historiam Regis Friderici IV^{ti} [Forskjellig angjeldende kong Frederik IVs historie], 2 bind, Ny kgl. saml. 685 folio

Nasjonalbiblioteket i Oslo

Kølle, Christian: "Christian Kølles Selvbiografi", nedskrevet 1895, Ms. 983 4°

Svendsen, Bastian: "Christiania Stifts Præstehistorie, eller biographiske Efterretninger om Geistligheden i bemeldte Stift [...] fra 1062 til vore Dage, samt nogle Oplysning om Kirkerne".⁸⁵⁸ Del 1. "Oplysninger om Christiania Stivtsproster, samt om de catholske og lutherske Biskoper". Del 2. Bind 1. "Oplysninger om 1. Nedre Romeriges Provstie, 2. Øvre Romeriges, 3. Solør og Odalens, 4. Øvre Borgsyssels, 5. Mellem Borgsyssels, 6. Vestre Borgsyssels og 7. Nedre Borgsyssels". Del 2. Bind 2. "Oplysninger om Hamars bispedømme, om Hamars Biskoper til Reformationen, om Kirkerne i Hamar og noget ganske Lidet om Stedets Præsteskab, samt om følgende Provstier, nemlig: 1. Østerdalens Provstie, Hedemarkens, Gudbrandsdalens, 4. Thotens, 5. Valdres, 6. Hadelands, Ringeriges og Hallingsdals og 7. Kongsbergs do." Del 2. Bind 3.: "Oplysninger om Bragernæs eller Drammens

857 Se omtale av denne og neste tekst under "Eiler Hirnklov" i kap. 5.3.3.

858 Manuskriptet som er referert er et imponerende arbeid som Bastian Svendsen (1795–1865) oppga å få trykt. Han fikk renskrevet to eksemplarer som han ga til Universitetet i Christiania, ett i 6 foliobind, som bærer tydelig preg av å være hans arbeidseksemplar, og ett i 4 kvartbind. I dag har Statsarkivet i Hamar det første (som er digitalisert) og Nasjonalbiblioteket det andre. (Kilde: *NBL 1*, bind 15, 1966, Sigurd Engelstad)

Provstie, Nordre Jarlsbergs, Søndre Jarlsbergs, Laurvigs, Bambles og Nedre Thelemarkens do." Manuskript, bundet i 4 bind, Ms 4: 568 Nas B. "Geistligheden i Christiania Stift", bind II–X. "Biografiske efterretninger om geistligheden i Hamar Stift", Bind Ia, b – IX.⁸⁵⁹

Tellefsen, Johan Cornelius: "Bibliografiske Samlinger til den ældre dansk-norske historie", Nasjonalbiblioteket, 147 8°

Oslo katedralskoles arkiv

Kommunitetets regnskap, inneholder bl.a.:

- Regnskabs Protocol for Communitetets Indtægt og Udgift 1736-1772
 - Reglement for Kosthold
- Regnskapsprotokoll fra 1780
Skolerådets protokoll 1799–1809

Riksarkivet

Amberg, Herman: brev av 25.10.1801, i Jens Christian Berg:

"Adelige gårder: Dokumenter til norske setegårders historie", se under Tangle herregård. Privatarkiv nr. 8, pakke G3

Birkeland, Michael: "*Dr. Ambrosius Rhodius og hans Hustru; om Engelbreckt Madssen, Sogneprest til Urskog, forvist til Vardøhus*", Privatarkiv nr. 58, C 64 Historiske avhandlinger og utkast, Riksarkivet⁸⁶⁰

Danske Kanselli, Norske tegnelser, 2. januar 1604 (RA/EA-3023/Fcab/L0003)

Danske Kanselli, Norske tegnelser, 20. august 1635 (RA/EA-3023/Fcab/L0006)

Danske kanselli, Norske tegnelser. Stattholderembetet 1572–1799. Serie D X forskjellige pakkesaker. Mappe: om Ambrosius Rhodius

Deichman, Bartholomeus: Brev fra biskop Deichman til Kongen angående skolens konrektor Schrøder. Danske Kanselli, Norske innlegg, 6. juni 1729

Diplomsamlingen

Konsepter (kladder)

859 Det Teologiske Menighetsfakultet har mikrofilmkort av manuskriptet. Manuskriptet finnes i kopi i Statsarkivet i Hamar. Her mangler bind 1 og deler av del 2 i bind 3, og det har en annen inndeling enn eksemplaret i Nasjonalbiblioteket. I 2010 presenterte Statsarkivet i Hamar en "julegave" i form av digitaliserte bøker, deriblant Bastian Svendsens manuskript. <<http://arkivverket.no/arkivverket/Bruk-arkivet/Nettutstillinger/Digitalarkivets-julepakke-2010/Julepakke-fra-Statsarkivet-i-Hamar>> (03.01.2016)

860 Se også Litteraturlisten del 1 under Birkeland.

Rentekammeret inntil 1814, Reviderte regnskaper, Lensregnskaper, EA-5023, serie Rba 26 Akershus len, 1610–1612.
Schiørn, Fredrik: "Den norske kirkes embeder og prester 1700–1900", Riksarkivet. I EA-3667 Manuskriptsamlingen, serie F Manuskripter i folioformat, nr. 111a, 111b og 111c. Forarbeidet er i bind 112.⁸⁶¹ (Fins på mikrofiche)
Treschow, Niels: Ansøking om stilling med anbefalende påtegning av hans overordnede, biskop Balle. Danske Kancelli, Norske innlegg, 9. januar 1789 (RA/EA- 3023/Fcca/L0275)

Statsarkivet i Oslo

Referansene merket med stjerne er ikke identifisert i Statsarkivet og er derfor gjengitt slik de står i Aas' manuskript.
Aker sorenskriveri, SAO/A-10895, Hb skifteprotokoll nr. 2, 1670–1683, fol. 138
*Bispearkivet, Statsarkivet R pakke nr. 39⁸⁶²
*Christiania kapitelsbok for 1633
Den geistlige jurisdiksjon A-11097, serie Ha Oslo domkaptels møtebøker. Forhandlingsprotokoll nr. 3 (25.01.1629–01.05.1651)
Den geistlige jurisdiksjon A-11097, serie Ha Oslo domkaptels møtebøker. Forhandlingsprotokoll nr. 4 (01.05.1651–26.10.1698)
Den geistlige jurisdiksjon A-11097, serie Hb Oslo domkaptels domsprotokoller. Domsprotokoll nr. 2 (15.11.1626–06.08.1639).
Den geistlige jurisdiksjon, SAO/A-11097, Konsistorial- og tamperretten. Ha, forhandlingsprotokoll 3, 1629–1651. *Protocollum capituli Christianiensis*. Jfr. domsprotokoll 2. Register foran. "E". Statsarkivet i Oslo
Kristiania stiftamt A-10386, serie Ab Erklæringsprotokoller, protokoll nr. 4 (14.05.1740 - 26.12.1744)
*Oslo kapitelsbok for 1620
Oslo stiftsdireksjon A-11085, serie Iea Skolevesen - pakkesaker I: Byene. Katedralskolen, eske 1 (1631–1733)

Andre institusjoner

Disse henvisningene er tatt direkte inn fra Aas' manuskript fra 1933. Redaksjonen har ikke kontaktet disse institusjonene og kan ikke bekrefte at dette materialet befinner seg samme sted i dag.

⁸⁶¹ Det teologiske Menighetsfakultet har 21 microfiche med manuskriptet.

⁸⁶² Dette ser ikke ut til å være en gyldig henvisning slik materialet er ordnet i dag. En mulighet nevnt av Statsarkivet er: Oslo bispedømme, A-10378.

Kallsbok for Fron 1732–1850, Statsarkivet i Hamar
Langebek, Jacob: *Diplomatarium Langebekianum*, manuskript på
Riksarkivet i København (ca. 1754)
Rantzow, Otto Manderup: *Oratio habita in schola Christianiensi
die natali Reginae Sophiae Magdalenae d. 28. Novbr. 1732* [tale
holdt på Christiania skole på fødselsdagen til dronning Sofia
Magdalena 28. november 1732], håndskrift i Karen Brahes
bibliotek
Votaprotokol i Københavns riksarkiv

Del 3. Lærebøker

Alexander, se Villedieu

Amberg, Hans Chr. og Jacob Baden: *Fuldstændig Dansk og
Tydsk Ordbog: A–O [Alfa–Omega], eller Den tydsk-danske Ord-
bogs Tredie Deel ... med en Fortale, om det tydske Sprogs og den
tydske Litteraturs Værdie for Danske*, 3 bind, Kbh. 1797–181

Ancheren, Søren: *Grammaticae Latinae praecepta in compendio:
det er: Kort og tydelig Underviisning udi det latinske Sprog*, Kbh.
1761

Anville, Jean Baptiste Bourguignon d': *Atlas général*, 1743 (og
mange senere utgaver)⁸⁶³

Arnesen, Paul: *Græsk-dansk Ordbog til Brug for den studerende
Ungdom*, Kbh. 1830

Bang, Thomas: *Aurora Latinitatis: olim in privatum discipulorum
usum concinnata, nunc verò publico scholarum Danicarum &
Norvegicarum commodo destinata & emendatiùs edita* [Latinite-
tens morgenrøde: for lenge siden sammenføyet til elevenes
private bruk, men nå beregnet for de danske og norske sko-
lers offentlige nytte og utgitt korrigert], Kbh. 1638 (og man-
ge senere utgaver)

<Bang, Thomas (utg.):> *Jani Dionysi Jersini Grammaticæ Latinæ
præcepta minora, jussu regio revisa, mutata et adaucta, in usum
Scholarum Danicæ et Norvegiæ* [Mindre omfattende regler for
latinsk grammatikk av Jens Dinesen Jersin, etter kongelig
befaling revidert, endret og utvidet, til skolebruk i Danmark
og Norge], Kbh. 1636⁸⁶⁴

Bang, Thomas (utg.): *Jani Dionysi Jersini Grammaticæ Latinæ
præcepta majora, jussu regio revisa, mutata et adaucta, in usum*

863 J.B.B. D'Anville (1697–1782) var Frankrikes første kongelige geograf.
Han publiserte en mengde arbeider innen faget, ikke minst antikkens geo-
grafi, og over 200 kart, som utmerket seg ved sin nøyaktighet og klarhet.
Sandys: *A history of classical scholarship*, bind II, s. 391.

864 Boken bærer ikke Bangs navn, men det fremgår klart at han er forfat-
teren (utgiveren). Martin Cl. Gertz: tillegg til Rørdams artikkel "Bang, Tho-
mas", *DBL 1*, bind I, s. 502–504

- Scholarum Danicæ et Norvegiæ, opera et studio Thomæ Bangii* [Mer omfattende regler for latinsk grammatikk av Jens Dinesen Jersin, etter kongelig befaling revidert, endret og utvidet, til skolebruk i Danmark og Norge], Kbh. 1640
- Bartholin, Caspar: *Physicæ generalis præcepta: Quæ thesium loco in disputationibus esse possunt, Decerpta ex prælectionibus physiologicis publicis Casp. Bartholini Pro juniorum memoria* [Regler for generell fysikk, som kan tjene som teser i disputaser, hentet ut fra Bartholins offentlige forelesninger i fysiologi til minne for ungdommen], Rostock 1618
- Bartholin, Caspar: *Præcepta logica mandato Regis in usum iuuentutis edita* [Logiske regler, utgitt på kongens bud til bruk for ungdommen], Kbh. 1625
- Bartholin, Caspar: *Præcepta rhetorica et oratoria* [Regler i retorikk og talekunst], Kbh. 1625
- Bentley, Richard (utg.): *Q. Horatius Flaccus, ex recensione et cum notis atque emendationibus Richardii Bentleyi* [Quintus Horatius Flaccus (Horats) utgitt av Richard Bentley og med hans kommentarer og rettelser], Cambridge 1711
- Bloch, Søren Niclas Johan: *Græsk Læsebog for Underviisningens to første Aar, en Omarbejdelse af den forhen udgivne Jacobses græske Elementarbog*, Kbh. 1823
- Brochmand, Jesper: *Systema universae theologiae didacticae, polemicae, moralis* [Hele teologiens didaktiske, polemiske og moralske system], 2 bind, Kbh. 1633 (mange utgaver)
- Calepinus, Ambrosius: *Dictionarium undecim linguarum: Latino-Hebraico-Græco-Gallico-Italico-Germanico-Belgico-Hispanico-Polonico-Ungarico-Anglico* [Ordbok på 11 språk: latin, hebraisk, gresk, fransk, italiensk, tysk, belgisk, spansk, polsk, ungarsk, engelsk], Basel 1598
- Campe, Joachim Heinrich: *ABC instructif pour apprendre aux enfants les éléments de la langue française*, Forøget med Danske Anmærkninger og et lidet Tillæg ved M[orten] Hallager, Kbh. 1801
- Campe, Joachim Heinrich: *Ledetraad ved den christelige Religions-Underviisning for den mere cultiverede Ungdom*, oversat af J.F. Bergsøe, Kbh. 1802
- Catechesis Vitebergensis epitome pro pueris* [Utdrag av Wittenbergkatekismen for gutter (barn)] (mange utgaver)
- Catechismus integer; simul, ex Minore Lutheri, & Epitome, recepta, præterea doctrinæ puræ evangelicæ ... , ordine convenientissimo & accomodatissimo pro junioribus* [Hele katekismen. Samtidig, også et utdrag av Luthers lille katekisme, forpliktelser i den rene evangeliske lære i sann betydning, ordnet på en passende måte for de yngre] (mange utgaver)

- Cathechismus*, se også Luther
- Cato: *Catonis disticha* [Catos tolinjers dikt]⁸⁶⁵
- Cato: *Catonis monosticha* [Catos énlignes dikt]
- Cellarius [Keller], Christoph: *Latinitatis probatae et exercitae liber memorialis* [Bok til hjelp for å huske godkjent og praktisert latin], Merseburg 1689⁸⁶⁶
- Cicero, Marcus Tullius: *Epistolae ad familiares* [Brev til slektninger og venner]
- Cicero, Marcus Tullius: *De officiis* [Om pliktene] (En mengde utgaver på latin. Norsk utgave bl.a. i Den norske bokklubben 2004, oversatt av Henning Mørland, med et innledende essay av Egil Kraggerud)
- Clenardus, Nicolaus [Cleynaerts] (1495–1542): *Grammatica Graeca* [gresk grammatikk]⁸⁶⁷
- Colding, Paul Jensen: *Etymologicum Latinum, in quo dictiones Latinae ab originibus ... traduntur, deducuntur & explicantur ..., addita etiam Danica interpretatione* [Latinsk etymologi, der latinske ord presenteres, avledes og forklares fra sine røtter, og med dansk oversettelse lagt til], Rostock 1622
- Colding, Poul Jensen: *Dictionarium Herlovianum, desumptum ex etymologico Latino* [Ordbok for Herlufsholm (skole), utvalgt fra den latinske etymologiske ordboken⁸⁶⁸], Kbh. 1626
- Cordier, Maturin (1479–1564): *Colloquiorum scholasticorum libri IV ad pueros in sermone Latino paulatim exercendos recogniti* [Lærde samtaler i fire bøker på latin, gjengitt for gutter som skal øves gradvis opp i latinsk tale], (nyopptrykk 2010)⁸⁶⁹
- Cramer, Christian: *Arithmetica Tyronica* [Aritmetikk for begynnere], Kbh. 1735
- Curtius, Georg: *Græsk Skolegrammatik*, oversat med enkelte Forandringer og Tillæg efter Originalens tredje Oplag af Valentin Voss, Chra. 1859
- D'Anville, se Anville

865 Både dette og neste verk var svært populære lærebøker fra middelalderen av, og de kom i en mengde utgaver i trykkekunstens tid. De små diktene utgjorde moralske sentenser. Man trodde lenge at Cato den eldre var forfatteren. Se også kap. 1.3.3 "Undervisning og lærebøker".

866 Boken var beregnet på begynnerundervisningen i latin og ble oversatt til en rekke språk. Den ble populært kalt *Liber memorialis* "Huskeboken". Aas nevner den ikke blant lærebøker brukt på Oslo katedralskole, men det var meningen den skulle brukes. Se kap. 3.4.3 "Lærebøker etter 1775".

867 Boken kom ut mange ganger, revidert på forskjellige måter, i hvert fall til ut på 1700-tallet.

868 Dvs. Colding 1622.

869 Cordier (1479?–1574) skrev en rekke lærebøker; mest populær var den nevnte, som kom i utallige utgaver og var i bruk i skolen tre hundre år etter hans tid.

Doctrinale, se Villedieu

Donatus, Aelius: *Ars maior* [Den store kunst] (latinsk grammatikk for viderekomne, kalt "Donat"; Donatus levde i 4. årh. e.Kr.)

Donatus, Aelius: *Ars minor* [Den lille kunst] (latinsk grammatikk for nybegynnere)

Erasmus (Desiderius Erasmus Roterodamus): *Colloquia* [Samtaler], 1518

Facetus [Den elegante, morsomme]⁸⁷⁰

Finckius [Fincke], Casparus og Christophorus Helvicus

[Helwig]: *Grammatica Latina ex praeceptis veterorum et recentiorum grammaticorum ... coryphaeis ... redacta, nunc secundum edita* [Latinsk grammatikk redigert etter de fremste koryfeene blant grammatikerne i gammel og nyere tid, nå utgitt for andre gang], Giessen 1610⁸⁷¹

Gallus, se Villedieu

Gedike, Friedrich: *Fransk Chrestomathie*, Kbh. 1820

Gedike, Friedrich: *Fransk Læsebog for Begyndere tilligemed en kort Grammatik*, efter den nyeste tyske Udg. ved P. Thonboe, 1824 7. opl.

Gellert, Christian Fürchtegott: *Breve, tilligemed en praktisk Afhandling om den gode Smag i Breve*, Kbh. 1762

Gellert, Christian Fürchtegott: *Fabler og Fortællinger: I tvende Deele*, Kbh. 1769⁸⁷²

Gesenius, Wilhelm: "Hebräisches Lesebuch", del 2 i *Hebräisches Elementarbuch*, 1813 (og mange senere opplag)

Grammatica Gieszensium, se Finckius

Grammatica Sorensis [(latinsk) grammatikk fra Sorø]

Golius, Theophilus: *Theophili Golii Grammatica Graeca, sive Educatio puerilis linguae Graecae: in usum scholarum Daniae et Norvegiae* [Theophilus Golius' greske grammatikk, eller barneundervisning i det greske språk, til skolebruk i Danmark og Norge], Kbh. 1685.

Golius, Theophilus: *Theophili Golii Grammatica Latina*⁸⁷³

Guldberg, Ove: *Verdens Historie*, 3 bind, Kbh. 1768–1772⁸⁷⁴

870 Lærebok fra middelalderen i form av et anonymt dikt. Se også "Christian IIs reformforsøk" i kap. 1.3.4.

871 Grammatikken utkom mange ganger etter 1610. Det har ikke lyktes redaksjonen å finne ut når den første utgaven utkom.

872 Gellert (1715–1769) var en utga *Fabeln und Erzählungen* i to deler i 1746 og 1748.

873 I likhet med den greske grammatikken kom denne i mange utgaver.

874 Høegh-Guldberg (1731–1808) var statsmann såvel som historiker. Hans ufullførte verdenshistorie dekker perioden frem til 404 f.Kr., dvs. avslutningen av Peloponneskrigen.

Gunnarssøn, se Hallvard

Hagerup, Matthias: *Resonneret theoretisk-praktisk Sproglære over det franske Sprog, nærmest for Danske, efter Dictionnaire de l'Académie Française, Wally, Domerque, Lévizac, Mozin, Caminade, Dolnoy, og fl.: indeholdende, foruden det Almindelige: Anvisning til at læse fransk i Hensigt til naar Konsonanter maae falde paa følgende Vocale eller ikke*, Kbh. 1806

Hagerup, Matthias: *Kortfattet fransk Sproglære: indeholdende i nøjagtig metodisk Fremstilling, alt hvad der kan henføres til Hoved-Grundsætninger i dette Sprog, tydeliggjorte ved Exempler*, 2 bind, Kbh. 1810 og 1811

Hallager, Laurents: *Fransk Sproglære, tilligemed Læse- og Skriveøvelser: indrettet til Brug i Institutter og Skoler*, Kbh. 1798

Hallager, M.: *Nye tydsk Læsebog for Begyndere*, Kbh. 1803

Hallager, se også Campe

Halvard Gunnarssøn: *Chronici Carionis Philippicum in enchiridii formam redactum, & juvandæ memoriæ causa, versibus Heroicis comprehensum, deducta continua serie ab initio mundi usque ad CHRistum natum. In gratiam & vsum iuuentutis historiarum studiosæ, bono studio contextum a M. Halvardo Gunario Norvego, S.S. Theologiæ lectore in Gymnasio Asloienti* [Carions Filippiske Carionkrønike redigert til formen av en håndbok, og sammenfattet i heroiske vers (dvs. heksametre), i en sammenhengende fremstilling fra verdens begynnelse til Kristi fødsel, sammenfattet av den norske magister H.G., lektor i den hellige teologi ved Oslo gymnas, til bruk for ungdommen som studerer historie], Rostock 1596

Hallvard Gunnarssøn: *Chronicon Regum Norvegiæ* [Norges Kongekrønike], 2 bind, Rostock 1596–1601 (ny utg. med innledning og norsk oversettelse ved Inger Ekrem, Oslo 1992)

Hallvard Gunnarssøn: *Capita doctrinæ Christianæ præcipua, in vsum & institutionem piæ iuuentutis, Danice primum contexta. Nunc vero Latine, Græce et Hebraice reddita* [Hovedpunkter i den kristne lære, til bruk og opplæring av den fromme ungdom, først redigert på dansk. Men nå utgitt på latin, gresk og hebraisk], Rostock 1599

Hallvard Gunnarssøn, se også litteraturlisten del 1 og del 4 under Ekrem 1995, 1996, 1998; Halvard; Kraggerud 1991; Roggen 2001 ("Halvard"), 2008

Hansen, Mauritz Chr.: *Forsøg til en Grammatik i Modersmaalet*, Chra. 1822

Hansen, Mauritz Chr.: *Practisk Veiledning i Modersmaalet, et Forsøg*, Chra. 1825

- Hanson, Peter Treschow: *Engelsk Læsebog til Skolebrug og Selvunderviisning: indeholdende en kort Sproglære, 65 Læsestykker, og en Ord-Fortegnelse i alphabetisk Orden*, Chra. 1820
- Hanson, Peter Treschow: *Thuisikon eller Tydsk Læsebog indeholdende grammatikalske Øvelser, Læsestykker i Prosa og Vers af forskjellige Forfattere, samt en Tydsk-Dansk Ordbog*, Chra. 1820 (1. utg.: *Thuisikon oder Deutsches Lesebuch*, Chra. 1817)
- Hedericus [Hederich], Benjamin: *Novum lexicon manuale Graeco-Latinum et Latino-Graecum* [Nytt gresk-latinsk og latin-gresk handleksikon], 1722 og deretter i mange utgaver⁸⁷⁵
- Hersleb, Svend Borchmann: *Kort Udsigt over Bibelhistorien: udarbeidet især med Hensyn paa de laveste Classer i de lærde Skoler*, Kbh. 1813
- Hersleb, Svend Borchmann: *Lærebog i Bibelhistorien, udarbeidet især med Hensyn paa de høiere Religionsklasser i de lærde Skoler*, Kbh. 1812
- Hildebrandus, Joachimus: *Antiquitates ex universa Scriptura Sacra selectæ* [Fortidens begivenheter utvalgt fra Den hellige skrift], Helmstadt 1700
- Hjort, Peter: *Den tydske Grammatik for Dansktalende, indrettet saavel til Undervisning som ved fortsat eget Studium*, 1824 (3. utgave 1836)
- Holmboe, Bernt M.: *Lærebog i Mathematiken, Første Del, indeholdende: Indledning til Mathematiken samt Begyndelsesgrundene til Arithmetiken*, Chra. 1825
- Holmboe, Bernt M.: *Lærebog i Mathematiken, Anden Del: Begyndelsesgrundene til Geometrien*, Chra. 1827
- Homer, se Spondanus
- Horats, se Bentley
- Høegh-Guldberg, se Guldberg
- Jersin, Jens Dinesen: *Epitome grammaticæ Latinæ* [Utdrag av latinsk grammatikk], Kbh. 1623
- Jersin, J.D.: *Grammatica Latina* [Latinsk grammatikk], Kbh. 1624
- Jersin, se også Bang, Thomas 1636 og 1640
- Justinus, Marcus Junianus: *Justini Historiae Philippicae: ad exemplar Gronovianum* [Justins filippiske historie, (utgitt) etter Gronovius' forbilde], Kbh. 1776
- Kofod, Bjarne: *Fuldstændig norsk-dansk Sproglære, Nærmest til Brug for Ikke-Studerende og ved Selvunderviisning*, Chra. 1849
- Kofod, Bjarne: *Kortfattet norsk sproglære for almueskoler og begyndere*, Chra. 1852
- Kolding, se Colding

875 Benjamin Hederich (1675–1748) var en skolemann fra Sachsen. Ordboken kom i en rekke utgaver. Sandys: *A History of Classical Scholarship*, bind iii, 1967, s. 4.

- Krag, Niels: *Grammaticæ Latinæ præcepta* [Regler for latinsk grammatikk], Kbh. 1578
- Krag, Niels og Stephen Hansen Stephanius: *Den stormægtigste Konge Kong Christian den Tredie, Konge til Danmark og Norge &c, &c, &c: hans Historie*; oversat af Latinen, forøget med adskillige Anmærkninger og Tillæg, 3 bind, Kbh. 1776–1779
- Langius, Joachimus: *Nucleus grammaticæ Hebrææ facilis ac perspicuus* [Den hebraiske grammatikkens enkle og tydelige kjerne], Berlin 1699
- Lindberg, J.C.: *Hovedreglerne af den hebraiske Grammatik tilligemed Conjugations- og Declinations-Tabeller*, 2. Opl., Kbh. 1835
- Lithocomus, Johannes: *Erotemata grammatices linguæ latinæ* [Spørgsmål om det latinske språkets grammatikk], Kølñ 1537
- Luther, Martin: *Catechismus minor M. Lutheri pro pueris. Den Liden (eller mindre) Catechismus*, Mart. Luther For Børn, Kbh. 1626 (og mange andre utgaver)
- Laale, Peder: *Parabolæ* [Ordspråk], Kbh. 1506, kommentert utgave ved Christiern Pedersen, Paris 1515 (utgitt igjen av R. Nyerup: *Peder Lolles Samling af danske og latinske Ordsprog*, Kbh. 1828)
- Malling, Ove: *Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere*, Kbh. 1777
- Masvicius [Maaswyck], Pancratius (utg.): *Vergilii Opera* [Vergils verker], Venezia 1736
- Mattheus Vindocinensis: 'Æquivocationes Matthæi' [Mattheus fra Vendôme: Mattheus' tvetydigheter/homonymer]⁸⁷⁶
- Melanchton, Philipp: *Grammatica Philippi Melanchthonis* [P.M.s grammatikk], Wittenberg 1579, se også Resen 1607
- Mosellanus, se Schade
- Nucleus*, se Langius
- Ovid (Publius Ovidius Naso): *Metamorphoses* [Forvandlinger]
- Platou, Ludv. Stoud: *Dansk Chrestomathie, eller Læse- og Declamations-Øvelser for Ungdommen*, Chra. 1806
- Pontoppidan, Erik: *Sandhed til Gudfrygtighed: udi en eenfoldig og efter Mulighed kort, dog tilstrækkelig Forklaring over Sal. Dr. Morten Luthers liden Catechismo, indeholdende alt det, som den, der vil blive salig, har behov at vide og gjøre*, utg. P. Blessing, Bergen 1861
- Rahbek, Knud Lyne: *Dansk Læsebog og Exempelsamling til de forandrede lærde Skolers Brug*, to bind, Kbh. 1799–1804

876 Mattheus Vindocinensis (1100-tallet) skrev en rekke latinske verker, bl.a. *Ars versificatoria* [versekunsten] og *Tobias*. Se "Christian IIs reformforsøk" i kap. 1.3.4. Red. har ikke funnet ut hvilket verk av ham som ble brukt som skolebok i middelalderen.

- Rahbek, Knud Lyne: *Om den danske Stiil. En Haandbog til de lærde Skolers Brug*, Kbh. 1813
- Resen, Hans Paulsen: *Epitome parvæ grammaticæ Philippi* [Utdrag av Philipp (Melanchthon)s lille latinske grammatikk], Kbh. 1607
- Resen, Hans Paulsen: *Parva grammatica Latina perspicua brevitate omnia complectens quæ ad majora contententibus hac in parte sunt necessaria* [Liten latinsk grammatikk som i iøynefallende korthet inneholder alt som på dette området er nødvendig for dem som sikter mot noe stort], Kbh. 1610
- Resen, Hans Poulsen: *Epitome Brevis Nomenclatoris Hadr<iani> Junii, &c., cum utili Appendicula pro Puerulis* [Kort utdrag av Hadrianus Junius' (tematiske) ordbok, med et nyttig lite appendiks for yngre barn], Kbh. 1624
- Sagen, Lyder: *Dansk Læse- og Declamations-Øvelsesbog for Børn og Ungdommen*, Bergen 1808
- Sagen, Lyder: *Læsebog for Børn og Ungdommen, til Brug ved Underviisningen i Modersmaalet*, Bergen 1808
- Scapula, J.: *Lexicon Graeco-Latinum novum*, Basileae 1579
- Schade, Peter: *Paedologia Petri Mosellani Protegensis, in puerorum usum conscripta & aucta* [Barns utvikling, skrevet og forøket til bruk for gutter, av Peter (Schade) fra Bruttig ved Moser], Augsburg 1532
- Schaeuius: Henricus: *Mythologia deorum et heroum* [Mytologi om guder og halvguder], Stargard 1660
- Scherer, Johann Ludwig Wilhelm: *Religionshistorie for Ungdommen til Brug for Forældre, Præster, Lærere og Lærlinger*, oversatt fra tysk av Knud Lyhne Rahbek, Kbh. 1808 (Original: *Biblische Völkergeschichte*, Leipzig 1804)
- Sommerfelt, K.L.: *Engelsk literaturhistorie i udtog, til brug ved realgymnasier og høiere pigeskoler*, Kra. 1886
- Sommerfelt, K.L.: *Engelsk Læsning for Gymnasiet*, Kbh. 1886
- Spangenberg, Johann: *Computus ecclesiasticus in pueriles quaestiones redactus, manu scalis, rotulis et figuris illustratus, omnibus studiosis utilis et necessarius* [Kirkelig tidsregning, begrenset til barns spørsmål, illustrert for hånd med vekter, hjul og figurer, nyttig og nødvendig for alle studenter], Wittenberg 1539
- Spondanus, Johannes [Jean de Sponde] (utg.): *Homeri quæ extant cum commentaris Spondani* [Homer, det som er bevart, med Spondanus' kommentarer], Basel 1583 (gjenopptrykt 1606)
- Stephanus, Stephan Hansen: *Nomenclatoris Latino-Danici minoris libri IV in usum scholarum Daniæ & Norvegiæ* [Liten la-

- tin-dansk ordbok i fire bind til bruk i Danmarks og Norges skoler], Kbh. (1643?)⁸⁷⁷
- Suhm, Peter Friedrich: *Historien af Danmark, Norge og Holsten udi tvende Udtog til den studerende Ungdoms bedste*, Kbh. 1776
- Syv, Peder: *Prøve paa en Dansk og Latinsk Ord-Bog, Item Specimen Latino-Danici* [likeledes prøve på en latin-dansk (ordbok)]⁸⁷⁸, Kbh. 1692
- Torrentius, Hermannus: *Doctrinale Alexandri* (bearbeidet utgave av *Doctrinale Alexandri*, se Villedieu)
- Valla, Laurentius: *Elegantia linguæ Latinæ* [Det latinske språkets eleganse], Milano 1479
- Verba Stephanii*, se Stephanus
- Vergil (Publius Vergilius Maro): *Aeneis* [Aeneiden] (Norsk oversettelse ved Egil Kraggerud, 1983–1989), se også Masvicius
- Villedieu (Villa dei), Alexandre de: *Doctrinale totius grammatices compendiose in unum digestum iuxta singulas ipsius species* [Lærebok i hele grammatikken, sammentrengt til ett regelverk med sine enkelte arter], Basel 1551, se også Torrentius
- Virgil, se Vergil
- Vives, Juan Luis: *Linguae Latinae Exercitatio* [Øvelse i latinsk språk], 1538 (og mange senere utgaver, deriblant en med tittelen *J.L. Vivis colloquia sive exercitatio linguæ Latinæ* [J.L.V.s samtaler eller øvelse i latinsk språk], Nürnberg 1582 (og senere utgaver; 1666-utgaven ble trykt opp igjen i 2010))
- Vives, se også Litteraturlisten del 1
- Wolf, Jacob: *Tragoediæ duæ, quarum prima Didonis, altera Turni ex Virgilij Æneide transcriptæ* [To tragedier, den første om Dido, den andre om Turnus, avskrevet fra Vergils Aeneide], Kbh. 1591 (visstnok opptrykt i Frankfurt 1595)
- Wolf, Jacob: "Illustrissimo principi ... Christiano IIII" [Til den strålende fyrste Christian 4.] Innledning med tilegnelse til kongen, i Wolf: *Tragoediæ duæ*, 1591, fol. ii–iiii
- Wolf, Jacob, se også Litteraturlisten del 1 under Wolf, og Litteraturlisten del 4: Finne-Grønn 1945, Kraggerud 1991, Gleisner 1998
- Wölflin, Sigmund: *Tabula elementaria ad veræ pietatis institutionem parandam pueris quam utilissima* [En svært nyttig elementær oversikt for barn for å forberede til undervisning i sann fromhet], Augsburg 1530

877 Rørdam i artikkelen "Stephanus", *DBL* 1 bind XVI, s. 401 omtaler "Nomenclator" del I (1634) med substantiver og adjektiver og del II (1638) med verb. Den siste ble kalt "Verba Stephani", ifølge Rørdam.

878 Dvs. en ordbok som går begge veier.

- Zwilmeyer, Carl Heinrich: *Tydsck Sproglære til Skolebrug*, Chra. 1798
- Zwilmeyer, Carl Heinrich: *Udtog af den franske Grammatikk til Skolebrug*, Chra. 1800
- Æquivocationes Matthæi*, se Mattheus Vindocinensis

Del 4. Nyere arbeider

- Amundsen, Arne Bugge: "Essendrop, Jens", *NBL* 2, bind 3, s. 28
- Andersen, Øivind og Asbjørn Aarseth (red.): *Antikken i norsk litteratur*, Bergen 1993
- Andersen, Øivind: "Hva leste peblingene?", *Klassisk forum* (1986:2), s. 31–48
- Arntzen, Jon Gunnar (hovedred.): *Norsk biografisk leksikon* (*NBL* 2), 10 bind, Oslo 1999–2005
- Berger, Bent: "Oslo katedralskoles rettslige status", i Sirevåg (utg.): *Oslo katedralskole*, Oslo 1972, s. 26–35
- Berggrav, Jan: *Oslo katedralskole – Schola Osloensis – gjennom 800 år*, Oslo: Gyldendal 1953
- Bergh, Harald: *Hamar katedralskoles historie*, Hamar 1953
- Bjerke, Ernst: *Bibliotheca Scholæ Osloensis*, Oslo: Solum 2002
- Bjerke, Ernst: "Oslo katedralskoles bibliotek og musikkksamling i det syttende århundre", *Studia musicologica Norvegica*, bind 31 (2005), 268–284
- Bjerke, Ernst: *Christiania Kathedralskoles Bibliotek: I opplysningen og nasjonens tjeneste*, Oslo 2015 (hefte)
- Bjørge, Johan Halvor Bryn (utg.): *Oslo katedralskole 1916–1952*, Oslo 1952, 83 s.
- Boeck, Simon Skovgaard: "Nye kilder til dansk ordbogshistorie", *Nordiska studier i lexicografi* 11 (2011), s. 138–149
- Bratberg, Terje: "Alfssøn, Peder", *NBL* 2 bind 1 1999, s. 39f.
- Bratberg, Terje: "Treschow, Niels", *NBL* 2 bind 9 2005, s. 241–243.
- Bratberg, Terje: "Gram – slekt etter Mads Nielsen Gram", *Store norske leksikon*
- Brochmann, Odd, Carl Fr. Engelstad og Odd Refsdal: "Oslo katedralskoles gymnasiesamfunn 'Kattuglen' 100 år", Oslo 1947 (hefte)
- Brun, Viggo: *Regnekunsten i det gamle Norge: Fra Arilds tid til Abel*, Oslo/Bergen 1962
- Dahl, Helge: *Knud Knudsen og latinskolen*, Oslo 1962
- Damsholt, Tine: *Fædrelandskærlighed og borgerdyd: patriotisk diskurs og militære reformer i Danmark i det sene 1700-tal*, Kbh. 2000

- Eek, Øystein (red.): *Gode gamle Katta: Jubileumsbok ved Oslo katedralskoles 850-årsjubileum*, Oslo: Oslo katedralskole 2003
- Ekrem, Inger: "Nordmenns bidrag til den nylatinske litteraturen fra 1537 til 1900", i Øivind Andersen og Asbjørn Aarseth (red.): *Antikken i norsk litteratur*, Bergen 1993, s. 37–63
- Ekrem, Inger: "Halvard Gunnarssøn (Halvardus Gunarius) c. 1550–1608", i Minna Skaftø Jensen (red.): *A History of Nordic Neo-Latin Literature*, Odense 1995, s. 229–239
- Ekrem, Inger: "Latinens rolle i norsk skole 1537–1896", *Klassisk forum* 1997:1, s. 60–79
- Ekrem, Inger: "Jens Nielssøn (Johannes Nicolai) 1538–1600", i Skaftø Jensen (red.): *A History of Nordic Neo-Latin Literature*, Odense 1995, s. 219–228
- Ekrem, Inger: "Melanchthon – Chytræus – Gunarius. Der Einfluss des Geschichtsunterrichts und der Geschichtsschreibung in den deutschen Ländern und in Dänemark-Norwegen auf einen norwegischen Lektor (ca. 1550–1608)", i Inger Ekrem, Minna Skaftø Jensen og Egil Kraggerud (utg.): *Reformation and Latin Literature in Northern Europe*, Oslo/ Stockholm/ Kbh./ Oxford/ Boston 1996, s. 207–225
- Ekrem, Inger: *Historieskrivning og -undervisning på latin i Oslo omkring år 1600. Halvard Gunnarssøns Philippiske Carionkrønike Rostock 1596*, doktoravhandling, *Acta Humaniora* 31, 1998
- Ekrem, Inger: "Pichsel, Sebastian", *Neue Deutsche Biographie*, bind 20, 2001, s. 416f.
- Ekrem, se også Halvard
- Ellingsen, Terje: *Kirkeordinansen 1537/39*, Oslo 1988
- Ellingsen, Terje: *Reformasjonen i Norge: Da kirken valgte kurs*, Kristiansand 1997
- Finne-Grønn, S. H.: "Fra Humanist-kredsen i Oslo. Biskop Frantz Berg og provst Rasmus Hjort", *Norsk Slekthistorisk Tidsskrift*, bind 4, 1934, s. 14–23
- Finne-Grønn, S.H.: *Magister Jacob Jacobsen Wolf, rektor i Oslo 1584–1594: hans 4 hustruer og nærmeste efterslekt*, Oslo 1945
- Finne-Grønn, se også Litteraturlisten del 1
- Fægri, Knut: "Flor, Martin Richard", *NBL* 2, bind 3, 2001, s. 146
- Garstein, Oskar Konrad: *Kloster-Lasse: Stormfuglen som ville gjenerobre Norden for katolisismen*, Oslo 1998
- Garstein, Oskar Konrad: *Rome and the Counter-Reformation in Scandinavia: Jesuit Educational Strategy, 1553–1622*, 4 bind, Leiden 1965–1992
- Garstein, Oskar Konrad: "Festskrift ved åpningen av Oslo katedralskoles festsal", 1988 (hefte)
- Garstein, Oskar Konrad: "Humanismen i renessansens og barokkens Norge", Oslo katedralskole 1990 (hefte)

- Gervin, Karl: *Oslo domkirke: Mennesker og miljøer i 900 år*, Oslo 1997
- Gervin, Karl: *Det store bruddet – Reformasjonen i Norge*, Oslo 1999
- Gervin, Karl: *Klostrene ved verdens ende*, Oslo 2007
- Gervin, Karl: *Dverger på kjempers skuldre: Fra kristendommens idéhistorie*, Oslo 1999
- Gihle, Pål: *Frå gammalt*, Toten 1978
- Glei, Reinhold F.: "Die Turnus-Tragödie J. J. Wolfs (1591). Mit einem Anhang: Neulateinische Dramatisierungen der Aeneis", i: G. Binder og B. Effe (utg.): *Das antike Theater. Aspekte seiner Geschichte, Rezeption und Aktualität* (Bochumer Altertumswissenschaftliches Colloquium 33), Trier 1998, s. 253–293
- Halvard Gunnarssøn: *Norges Kongekrone (Chronicon Regum Norvegiæ)*, med innledning og norsk oversettelse av Inger Ekrem, Oslo 1992
- Heli, Karsten: "Oslo katedralskole 1952–1962", Oslo 1964 (hefte)
- Heli, Karsten: "Drag av Oslo katedralskoles økonomiske historie", i Sirevåg (utg.): *Oslo katedralskole*, Oslo 1972, s. 7–14
- Helk, Vello: *Laurentius Nicolai Norvegus S.J.: en biografi med bidrag til belysning af romerkirkens forsøg på at genvinde Danmark-Norge i tiden fra reformationen til 1622*, 1966
- Helk, Vello: *Dansk-norske studierejser fra reformationen til enevælden 1536–1660*, Odense 1987
- Hens, H.A. (Bjørn Kornerup): "Brochmand, Jesper", *DBL* 3, bind 2, 1979, s. 534–538
- Hernes, Asbjørn: *Schola Nidrosiensis: Opphav og alder* (Det kgl. norske videnskabers selskabs skrifter 1960, nr. 2), Trondheim 1961
- Holck, Per: «Sigurd Jorsalfarers hodeskalle på Akershus? En detektivhistorie», *Viking, Norsk arkeologisk årbok*, bind LXXVII (2014), s. 127–143
- Høigård, Einar: *Oslo katedralskoles historie*, Oslo 1942
- Haakensen, Tore og Hilde Sejersted (utg.): "Katta synger: Katta-sanger gjennom femti år", Oslo 2003
- Ijsewijn, Jozef with Dirk Sacré: *Companion to Neo-Latin Studies*, Part II. Leuven 1998
- Jasper, Paul, Hilde Sejersted, Alf B. Glad, Tore Haakensen og Asbjørn Nielsen (utg.): "Minner fra Oslo katedralskoles 850-årsjubileum", Oslo 2006 (hefte)
- Jensen, Kristian: *Latinskolens dannelse: Latinundervisningens indhold og formål fra reformationen til enevælden*, Kbh. 1982

- Johansen, Nils Voje: "I spennet mellom ballongferd og universitetskamp – litt om Bernt Anker som naturviter", *Byminner* (2008:4), s. 2–13
- Johnsen, Arne Odd: *Studier vedrørende kardinal Nicolaus Brekspers legasjon til Norden*, Oslo 1945
- Jørgensen, Harald: „Høegh-Guldberg, Ove“, *DBL* 3, bind 7, 1981, s. 19–24
- Keller, Karl-Fredrik og Erik Schia: *Middelalderbyen i Oslo: En rekonstruksjon*, Oslo 1994
- Kolsrud, Oluf: *Presteutdanning i Noreg*, utg. av Kristen Valkner (= *Norvegia Sacra*, 21, *Scandinavian University Books*), Oslo 1962
- Kordes, Uwe: "Ratke (Raticius), Wolfgang", *Neue Deutsche Biographie*, bind 21, 2003, s. 182f.
- Kort sagt, skoleavis
- Kraggerud, Egil (utg.): *Kongehyllest: Skrifter av J. J. Wolf og H. Gunnarssøn*, Del I: Jakob Jakobssøn Wolf: *Cenotaphium* og *Carmen in nuptias*, oversatt av Hilde Sejersted og Kari Skard; Del II: Halvard Gunnarssøns *Akrostikhis*, oversatt av E. Kraggerud, Oslo 1991
- Kraggerud, Egil: "Were There Humanists in Norway? The Case of Johannes Nicolai (1538–1600)", i A. Jönsson og A. Piltz (red.): *Språkets speglingar. Festskrift till Birger Bergh*, Lund 2000, s. 548–554
- Kraggerud, Egil (red.): *Johannes Nicolai: Biskop Jens Nilssøns latinske skrifter*, Oversettelser ved Mette Heuch Berg, Nils Berg, Anne Katrine Frihagen, Hilde Sejersted, Kari Skard og Bjørg Tosterud, Oslo 2004
- Kyrkjebø, Rune: *Heimskringla I etter Jofraskinna. Karakteristikk av tekstvitna samt tekstkritisk utgåve av Jens Nilssøns avskrift i AM 37 folio*, dr.avh. Universitetet i Bergen 2001
- Langangen, Anders: (hefter som omhandler aspekter ved Oslo katedralskoles historie)
- Serie 1. Notiser fra Kristiania katedralskoles historie*
1. Maren Hansen. Skurekone ved Kristiania katedralskole, 2003, 16 s.
 2. Lekseundersøkelsene ved Christiania Kathedralskole i skoleåret 1862/1863, 2003, 9 s.
 3. Skolelegen ved Kristiania/Oslo katedralskole, 2004, 8 s.
 4. Fredrik Ludvig Vibe – rektor ved Kristiania katedralskole 1848–1872, 2004, 7 s.
 5. Pedellen/Vaktmesteren ved Kristiania katedralskole, 2004, 8 s.
 6. Foredrag om gymnastikkundervisningen ved Kristiania katedralskole, for Katedralskolens venner 25.3.2004, 28 s.

7. Markering av rektor Jacob Rosteds ansettelse som rektor ved katedralskolen 7 oktober 1803. Et lite arrangement på lærerværelset den 7.10.2003, 12 s.
8. Kristiania katedralskole og 1904. En liten fremføring holdt ved skolen onsdag 21. april 2004, 23 s.⁸⁷⁹
9. Kristiania katedralskole fikk sin første telefon i 1894 og litt om senere telefoner og telefonnumre, 2004, 7 s.
10. Kristiania katedralskole i tiden rundt århundreskiftet og begivenhetene omkring Norges selvstendighet i 1905. Foredrag den 31.3.2005 for Katedralskolens venner, 2005, 38 s.
11. Gatenavn i Oslo som på en eller annen måte er knyttet til Oslo katedralskole, 2005, 12 s.
12. Et lite gjensyn med Oslo katedralskoles gamle festsal som i dag er utstilt på Norsk Folkemuseum i Oslo, mandag 2. mai 2005, 25 s.
13. Minneplate over Margrethe og Axel Andersen på Vår Frelses gravlund fredag 26. august 2005 kl. 1200, 2005, 8 s.⁸⁸⁰
14. Abelteatret. Kristiania katedralskoles Gymnasiesamfunn i 1905. Noen hendelser fra møtevirksomheten i samfunnet fremført i skuespills form. Spilleutgave, 2005, 31 s.

Serie 2. Bidrag til Oslo katedralskoles historie

- 1 Snekkerskolen ved Kristiania katedralskole- et interessant og annerledes kapittel i skolens historie, 2002, 25 s.
- 2A De første pikene ved Kristiania katedralskole, 2002, 25 s.
- 2B De første pikene ved Kristiania katedralskole ble studenter i 1909, Hva skjedde med dem?, 2003, 13 s.
- 3A Glimt fra Niels Henrik Abels barndom og hans tid ved Kristiania katedralskole. En fortelling med tablåer fremført av elever ved skolens markering av 200 års jubileet for Niels Henrik Abels fødsel, og litt om bakgrunn og gjennomføring av prosjektet, 2002, 48 s.
- 3B Abel. Ny oppsetning i forbindelse med den første utdelingen av Holmboe-prisen i 2005, 36 s.
- 4 Pikedagen ved Kristiania katedralskole. Mandag 26. august 2002. Markering av 100 års dagen for de første pikeelevne, 2002, 48 s.

⁸⁷⁹ Katedralskolen hadde økonomiske problemer etter at den nye bygningen sto ferdig i 1902. I 1904 ble det en omlegging av økonomien.

⁸⁸⁰ Margrethe Andersen var, sammen med Bolette Krag, første kvinnelige lærer ved Katedralskolen på 1870-tallet. Begge underviste i forberedelsesskolen, en slags folkeskole, se Serie 2, nummer 8. Hennes bror Axel Andersen var overlærer ved skolen.

- 5 De første kvinnelige studentene ved Kristiania katedralskole. Hva skjedde med dem?, 2003, 13 s.
- 6 Gymnastikkfaget ved Kristiania katedralskole frem til 1905. En historisk vandring i skolens historie i det 19. århundre. Kildeutgave. 2004, 204 s.
- 7 Kristiania katedralskole og begivenhetene omkring Norges selvstendighet i 1905. Noen glimt fra skolens historie i perioden 1814–1905, 2005, 101 s.
- 8 Forberedelsesskolen ved Kristiania katedralskole, 1877–1900, 2005, 56 s.

Langangen, Anders og Ernst Bjerke: "Overlærer Martin Richard Flor og hans tre floraer", *Blyttia* 66 (2008), s. 235–243

Langangen, Anders: "Schola Osloensis eller Oslo katedralskole gjennom tidene. En kort vandring gjennom forskjellige tidsperioder i skolens historie", i serien Abelteateret 2009, privattrykk (68 s.)

Langangen, Anders: "En biologs reise i skolereformenes verden", *Biolog* nr. 3 (2009), s. 32–42.

Langangen, Anders: "Overlærer og konrektor ved realgymnasiet ved Kristiania katedralskole H.L. Sørensen – flora- og lærebokforfatter", privattrykk, Oslo 2010 (50 s.)

Langangen, Anders: "Overlærer og konrektor ved realgymnasiet ved Kristiania katedralskole H.L. Sørensen – flora- og lærebokforfatter", *Biolog* nr. 3/4 2010, s. 55–63 (forkortet utgave av heftet over)

Lindberg, Bo: "Den akademiske avhandlingen – en föga visionär historia", *Humanistdag-boken*, Göteborgs universitet 2004, s. 181–190

Lund, Kjell T. og (utg.) Anders Frøholm: *Han far: Prestehistorie og bygdeliv, Vang i Valdres*, Vang 1997

Lysaker, Trygve: "Gunnerus, Johan Ernst", *NBL* 2, bind 3, 2001, s. 435–437

"Oslo katedralskole", Oslo 1990 (hefte)

Rasmussen, Tarald: "Bang, Christen Staphensen", *NBL* 2 bind 1, 1999, s. 206f.

Rian, Øystein: "Collett, James d.y.", *NBL* 2, bind 2, 2000, s. 239f.

Rian, Øystein: "Stockfleth, Henning", *NBL* 2, bind 8, 2004, s. 424f.

Rian, Øystein: *Sensuren i Danmark-Norge: Vilkårene for offentlige ytringer 1536-1814*, Oslo 2014.

Riising, Anne: *Katalog over Karen Brahes bibliotek i Landsarkivet for Fyn, Håndskriftsamlingen*, Kbh. 1956

Robberstad, Knut: *Frå gamal og ny rett*, Oslo 1950

- Robberstad, Knut: "Eigedomsevna og eigedomsretten åt katedralskulane", i Sirevåg (red.): *Oslo katedralskole*, Oslo 1972, s. 15–25
- Roggen, Vibeke: "Adolphus, Iver Pederssøn", *NBL 2* bind 1, 1999, s. 27f.
- Roggen, Vibeke: "Hallvard Gunnarssøn", *NBL 2* bind 3, 2001, s. 497f.
- Roggen, Vibeke: "Hjort, Rasmus", *NBL 2* bind 4, 2001, s. 295f.
- Roggen, Vibeke: *Intellectual play – word and picture. A study of Nils Thomassøn's Latin rebus book Cestus sapphicus. With edition, translation and a corpus of sources*, 2 bind, Oslo 2002
- Roggen, Vibeke: "Nielssøn, Trugels", *NBL 2* bind 6, 2003, s. 500
- Roggen, Vibeke: "Niels Thomessøn", *NBL 2* bind 6, 2003, s. 501f.
- Roggen, Vibeke: "Jens Nilssøn", *NBL 2* bind 5, 2002, s. 103f.
- Roggen, Vibeke: "Rhodius, Ambrosius", *NBL 2* bind 7, 2003, s. 357f.
- Roggen, Vibeke: "The art of composing a title page: An example from Norway", i Hall Bjørnstad (red.): *Borrowed Feathers: Plagiarism and the Limits of Imitation in Early Modern Europe*, Oslo 2008, s. 123–134
- Roggen, Vibeke: "Oslo-humanistene", *Levende historie* (2015, juni), s. 40–45
- Schola Osloensis*, skoleavis som utkom i perioden omkring 1660
- Shackelford, Jole: "A Reappraisal of Anna Rhodius: Religious Enthusiasm and Social Unrest in Seventeenth-Century Christiania, Norway", *Scandinavian Studies* 65 (1993), s. 349–389
- Shackelford, Jole: "To Be or Not To Be a Paracelsian: Something Spagyric in the State of Denmark", i Gerhild Scholz Williams og Charles D. Gunnoe (red.): *Paracelsian Moments: Science, Medicine, & Astrology in Early Modern Europe* (= Sixteenth Century Essays & Studies, vol. 64), Kirksville, Missouri 2002, s. 35–69
- Sirevåg, Tønnes (red.): *Oslo katedralskole – Schola Osloensis: Tradisjon og status*, Oslo: Oslo katedralskole 1972
- Sirevåg, Tønnes: *Niels Treschow: Skolemann med reformprogram – det frie Norges første kirkestatsråd ved aktstykker opplyst*, Oslo 1986
- Sirevåg, Tønnes: *Utsyn over norsk høgre skole: Frå lærde skolar til lov om vidaregåande opplæring*, Oslo: Universitetsforlaget 1988
- Skaftø Jensen, Minna (red.): *A History of Nordic Neo-Latin Literature* (Odense University Studies in Scandinavian Languages and Literatures 32), Odense 1995
- Skard, Sigmund: *Classical Tradition in Norway*, Oslo 1980

- Sprauten, Knut: "Stub, Mathias Hansen", *NBL 2*, bind 8, Oslo 2004, s. 478
- Sprauten, Knut: "Toller, Karen", *NBL 2*, bind 9, Oslo 2005, s. 193f.
- Steinfeld, Torill: *På skriftens vilkår: Et bidrag til morsmålsfagets historie*, Oslo 1986
- Stubhaug, Arild: *Et foranskutt lyn: Niels Henrik Abel og hans tid*, Oslo 1996
- Supphellen, Steinar: *Den politiske bisp: Bartholomeus Deichman i norsk historie 1713–1730*, Trondheim 1989
- Supphellen, Steinar: "Deichman, Bartholomæus", *NBL 2*, bind 2, Oslo 2000, s. 317f.
- Supphellen, Steinar: "Anders Mus", *NBL 2*, bind 1, Oslo 1999, s. 81f.
- Titlestad, Torgrim: "Torfæus, Tormod": *NBL 2*, bind 9, 2005, s. 210f.
- Tobro, Reidar Johan: "Katalog over kunstverker ved Oslo katedralskole", Oslo 1987 (hefte)
- Torkelsen, Edwin (utg.): *Christianiæ Dom-Kirkes Bog 1632–1677*, Oslo 1978
- Tunold, Solveig: "Et convivium i Odense 1573: Absalon Pederssøn blant danske kolleger", *Fund og Forskning*, bind 11 (1964), s. 73–88
- Tuxen, Jette Kjærulff m.fl.: *Vejen til universitetet. Litteraturen om den universitetsforberedende undervisning fra reformationen til nutiden – en bibliografi*, Kbh. 1978
- Tvedt, Knut Are (red.): *Oslo byleksikon*, femte utgave, Oslo 2010
- Vandvik, Eirik (utg.): *Latinske dokument til norsk historie fram til år 1204*, utgjevne med omsetjing og kommentarer, Oslo 1959
- Winge, Harald (utg.): *Lover og forordninger 1537–1605: Norsk lovstoff i sammendrag*, Oslo 1988
- Øverås, Asbjørn, A.E. Erichsen og Johan Due: *Trondheim katedralskoles historie 1152–1952*, Trondheim 1952
- Aalen, Ragnar: "Oslo katedralskole: Minnetavlene" (Disciple; Rektorer; *Pro patria et libertate* 1940–1945; Legater), Oslo 1953, 35 s.
- Aas, Einar: *Kristiania katedralskoles historie i det nittende århundre*, Oslo s.a. [1935]
- Aase, Laila: "Rasch, Jacob", *NBL 2*, bind 7, 2003, s. 315f.

Ord og begreper fra eldre norsk og dansk historie

Hovedkilder

Den store danske (leksikon): <<http://www.denstoredanske.dk/>>
Johannessen, Knut, Ole Kolsrud, Dag Mangset (red.): *Håndbok for Riksarkivet*, Oslo 1992
Kalkar, Otto: *Ordbog til det ældre danske sprog (1300–1700)*, 4 bind, Kbh. 1881–1907 <<http://www.hist.uib.no/kalkar/>>
Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingtid til reformasjonstid, 22 bind, Oslo 1956–1978
Meyers fremmedordbog: <<http://meyersfremmedordbog.dk/>>
Ordbog over det danske Sprog, 28 bind, København 1918–1956; <<http://ordnet.dk/ods>>
Roggen, Vibeke, Egil Kraggerud, Bjørg Tosterud: *Latinsk ordbok*, Oslo 2015
Salmonsens leksikon, utg. av Chr. Blangstrup, 25 bind, Kbh. 1915–1928
Store norske leksikon: <snl.no>
Svenska akademien's ordbok: <<http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>>

Alfabetisk liste

Accidenser (av lat. *accidens*: tilfeldig) Biinntekter. Uvisse inntekter for geistlige, som betaling for forskjellige arbeidsoppgaver.

Akershus stift: Etter reformasjonen ble Oslo og Hamar stifter slått sammen. Det forente stiftet omtales dels som Oslo stift, dels som Akershus.

Avgift: Avkastning, utbytte.

Baccalaurgrad: Laveste akademiske grad. (Bachelor er et engelsk lånord fra lat. *baccalaureus*.)

Bartskjær: Om eldre tiders forhold er bartskjær eller bartskjærer en barberer som samtidig driver som kirurg, evt. med en viss utdanning. I det militære var tittelen feltskjær.

Befordre: Utnevne, ansette.

Beneficium (av lat. *beneficium*: gunst, privilegium) Innenfor kirkeretten er et beneficium (en geistlig persons) rett til gods eller avkastning av gods, dvs. en form for avlønning.

Beskikkelse: Ansettelse som embetsmann, kallelse.

Bestalling: Dokument der embetsmann utnevnes, utnevnelsesbrev.

Bestilling: Embete, stilling.

Bokformater: En boks størrelse ble opprinnelig bestemt av måten det trykte arket var foldet på. De vanligste formatene var folio, kvarto og oktav, se disse ordene. Bruken av disse betegnelsene endret seg i løpet av 1900-tallet, slik at folio (om nyere bøker) betegner bøker over 35 cm i høyden, kvart 25–35 cm og oktav under 25 cm.

Bokfører: Bokhandler.

Brødrekløsteret, Sortebrødrekløsteret: Dominikanerkløsteret i Oslo før reformasjonen.

Canonicus, se Kannik.

Computus (av lat. *computare*: regne sammen; *computus ecclesiasticus*: kirkelig beregning, kf. "computer": datamaskin) Tidligere er computus det settet av regler som ligger til grunn for beregning av de bevegelige helligdagene.

De fire species: De fire regnearter.

Decanus, se Dekan.

Defendent: Forsvarer av en avhandling.

Degn (av gr. diakonos via lat. *diaconus*: tjener, kirketjener): Eldre skoleelev; en som assisterte presten under gudstjenesten og ledet salmesangen, se også Pebling.

Dekan (av middelalderlat. *decanus*: leder for ti munkar): Leder eller høy geistlig ved et domkapittel.

Deliberasjon (av latin *deliberatio*: overveielse av en sak i den hensikt å komme frem til en avgjørelse). Deliberationsprotokollen ble ført av skolerådet.

Deponere: Bli student, ta studenteksamen.

Dimis (av lat. *dimittere*: sende bort): Prøve i prekenkunst som kandidater avla ved avslutningen av studiet.

Dimittere: Bli dimittert: forlate en skole eller (høyere) utdannelsesinstitusjon etter avsluttet eksamen. Rektor er den som dimitterer.

Diplom: (av gr. diploma: [dokument] brettet dobbelt): I keisertidens Roma: keiserlig skrivelse. Nå ofte brukt om dokument fra middelalderen, særlig av rettslig innhold; middelalderbrev.

Diplomatarium: Samling av viktige kildekrifter.

Doktorgrad: Høyeste akademiske grad.

Domkapittel: Organisasjon av kanniker (se det) knyttet til en domkirke, med oppgaver knyttet til kirkens drift og annet. Oslo domkapittel hadde f.eks. domsmyndighet i ekteskapsaker, et prestekollegium ved en domkirke. Domkapittelmedlemmene hadde flere navn: korsbrødre (fordi de hadde sete i domkirkens kor), kanniker (av *canonicus*, fordi de tilhørte et organisert fellesskap og var forpliktet til å etterleve

et reglement/regel, canon) og *capitulares*, som ganske enkelt betyr kapitelsmedlemmer. I Norge går domkapitlenes historie tilbake til 2. halvdel av 1100-tallet og fremover til inn på 1700-tallet. Domkapitlene fikk etter hvert ganske stor makt innenfor kirken, bl.a. retten til å velge biskop, og forvaltet ofte store inntekter fra kirkegodset.

Domkirke: Hovedkirken i et stift (bispesete), også kalt katedral. I nærheten av domkirken lå biskopens residens (bispegården), boliger for domkapitlet og katedralskolen.

Domskole: katedralskole, se det.

Ferle (av lat. *ferula*: ris) Et strafferedskap utformet som et treskaft med en rund skive som det kunne være pigger på.

Filantropinisme, filantropisme: En pedagogisk reformbevegelse på 1700-tallet som førte til den første store reform av latinskolen.

Fjerdning: Betegnelse på 1/4 av forskjellige måleenheter, det er f.eks. hulmål for tørre varer.

Fol. (forkortelse for lat. *in folio*: på bladet): Betegnelse for et blad, altså forside (*r* eller *recto*) og bakside (*v* eller *verso*) samlet, i manuskripter. Betegnelsen er også brukt i eldre trykte bøker, ofte side om side med paginering.

Folio (av lat. (in) *folio*, av *folium*: blad) er brettet én gang, altså dobbelt, og har 4 sider per ark. Betegnelsen etter boktitler er "fol." eller "2°" (*secundo*). En bok i folio kalles en foliant. Se også Bokformater.

Formann: Forgjenger.

For^{ne}: Forkortelse for 'forskrevne' [før nevnte].

Forestå: Lede.

Fundas (fundats): Grunnleggingsdokument. Bestemmelser (statutter, vedtekter) gitt av staten, eller med dens godkjenning, om bruk og forvaltning av midler avsatt til et veldedig formål, milde stiftelser.

Gymnasiet i Christiania: I 1636 ble det i tilknytning til Christiania katedralskole opprettet et gymnasium, Cathedralcollegiet, som et slags mini-universitet. Flere av katedralskolens lektorer underviste ved Cathedralcollegiet, og hadde da professortittel. Gymnasiet bestod bare i 25 år og ble avviklet i 1661. Se også *Gymnasium*.

Gymnasium (lat. av gr. 'gymnasion': øvelsesplass for gymnastiske ferdigheter; ordet gikk senere over til å bety et sted hvor det ble undervist i boklige fag): I latinske kilder til Oslos skolehistorie brukes ordet dels om Gymnasiet i Christiania (se det), dels om Katedralskolen, noe som har skapt en del forvirring.

Herredager: Møte av rikets herrer: riksrådet og adelsmenn.

- Hører:** Var i Danmark-Norge en underordnet lærer ved latinskolene.
- Kalemank:** Atlaskvevd stoff av ren ull eller ull blandet med silke eller geitehår. Kalemank var oftest ensfarget med blank og stripet overflate, men forekom også med flerfarget blomstermønster. Stoffet blir bl.a. brukt i vester og som bu-nadsstoff.
- Kannik** (av lat. *canonicus*: en som følger rettesnoren, *canon*): Geistlig person som er knyttet til en domkirke og er medlem av et domkapitel (se det). Institusjonen ble utviklet i middelalderen.
- Kannikedømme, kanonikat:** En ytelse som en geistlig kunne få, i form av rett til avkastning av visse gårder.
- Kanselliinnlegg,** se Norske tegnelser
- Kansellikonsept,** se Konsept
- Kapitel,** se Domkapitel.
- Katedralskole,** også kalt domskole: Latinskole knyttet til bispesete, opprinnelig opprettet for å utdanne prester. Det kunne (kan) bare være én katedralskole i hvert bispedømme. Eksempel: Da bispesetet i Stavanger ble flyttet til Kristiansand, ble Stavanger katedralskole en mindre latinskole; den mindre latinskolen i Kristiansand fikk navnet Kristiansand katedralskole.
- Kirkeordinans,** se Ordinans.
- Klerk** (av middelalderlatin *clericus*): Medlem av den geistlige stand.
- Kollegiatkirke:** I middelalderen kirke som var innstiftet av en konge og stod under kongen, i motsetning til kirker som var underlagt – i siste instans – paven i Roma. Mariakirken i Oslo var en kollegiatkirke.
- Kommuneparten:** Del av jordegods som var beregnet til biskopens og andre kirkelige embedsmenns livsopphold.
- Kommunitet** (av lat. *communitas*: fellesskap): Støtteordning for elever gjennom felles bespisning.
- Kongebrev:** Brev fra kongen. Brevene var av to typer: 'åpne brev' var rettet til undersåttene og 'missiver' til enkeltpersoner eller mindre grupper. Kanselliet i København samlet missivene i kopibøker som kalles Norske tegnelser; kopibøkene med de åpne brevene kalles Registre.
- Konsept:** Kladd til åpent brev eller missiv. Se Kongebrev.
- Konsistorium:** Styringsorgan. Øverste styrende organ ved Københavns Universitet.
- Korsbrødre:** Betegnelse på kanniker, fordi de gjorde daglig tjeneste i domkirkens kor.

Kvarto (av lat. (*in*) *quarto*: fjerde) er brettet to ganger og får 8 sider per ark. Betegnelsen etter boktitler er "4°". Se også Bokformater.

Landskyld: Skatt på fast eiendom; årlig avgift av bygslet jord.

Lector (av lat. *lector*: en som leser eller foreleser): Lærer ved katedralskolen, også kalt lesemester; i tidlig moderne tid hadde lektor (i teologi) høyere lønn og rang enn rektor. Dette ser vi i skolehistorien ved at unge kandidater begynner sin karriere som rektorer, evt. hørere, og at enkelte stiger i gradene til lektor.

Leiemål/leiermål: Samleie utenfor ekteskap, noe som var en forbrytelse. Prester ble avsatt fra kallet og måtte få kongelig absolusjon [tilgivelse] før de kunne få et nytt kall; det kunne ta mange år.

Lektie (av lat. *lectio*: lesning, leksjon): eldre ord for (skole)klasse. Også ordet lekse kommer av *lectio*, som også betyr tekstlesning fra Bibelen ved den katolske messe.

Lesemester: Annen betegnelse på lektor, se *Lector*.

Lispund: Gammel vektenhet. Ordet er en forkortelse av "livlandsk pund", dvs. det pundet som ble brukt i Riga.

Magistergrad: Universitetsgrad, på nivå over bachelorgrad og under doktorgrad.

Mesterlektien: Øverste lektie.

Metropolitanskolen: Tradisjonsrik skole i København, opprinnelig kalt Vor Frue Skole eller domskolen. Nå: Gefion Gymnasium.

Missiv: Brev fra kongen til enkeltperson

Mortensaften: 10. november, kvelden før Mortensdag 11. november. Oppkalt etter biskop Martin av Tours, som ble begravet i Tours 11. november år 397.

Mortensaftenspenge: Pengene som elevene fikk inn Mortensaften ved å gå omkring i gatene og synge. Mortensaftepengene ble delt mellom skolens lærere og elever etter en viss fordelingsnøkkel.

Myntskriver: Kongens mann som alltid skulle være til stede ved smelting og utmynting.

Norske innlegg: Hovedsakelig bønneskriver og søknader fra private eller forskjellige typer henvendelser fra embetsmenn i Norge. For slike henvendelser brukes betegnelsen 'innlegg' frem til 1800, for senere henvendelser 'kanselliinnlegg'.

Norske tegnelser, se Kongebrev.

Nådensår: Året etter en embetsmanns død, da enken hadde rett til å beholde inntekten av embetet.

Oktav (av lat. (*in*) *octavo*: åttende) er brettet tre ganger og får 16 sider per ark. Betegnelsen etter boktitler er "8°". Se også Bokformater.

Ordinans: På 1500- og 1600-tallet betegnelse på enkelte mer omfattende dansk-norske lover, f.eks. Kirkeordinansen av 1537 (1539).

Oslo og Hamar stifter, se Akershus stift.

Patronatsrett: En konges eller stormanns eiendomsrett over en kirke, med rett til å bestemme bl.a. hvem som skal være prest der.

Pebling (av senlat. *papa* og det germanske diminutivsuffikset -ling): skolegutt i latinskolen, særlig om elever i de lavere klassene, se også Degn.

Perpetuere (av lat. *perpetuare*: gjøre varig): (Særlig om eien- dom): bestemme noe til varig bruk for en.

Portio choralium (lat.: korparten): Gårder hvis avkastning var avsatt til betaling for sangtjeneste i domkirken.

Portio scholae (lat.: skoleparten): Avkastning skolen fikk av enkelte gårder.

Posepilt: Gutt som går rundt og tigger, særlig brukt om elevene ved katedralskolene som en viss periode hvert år vandret omkring i distriktet og tigget til sitt livsopphold.

Prebende (av lat. *praebenda*: noe som skal skaffes til veie): Inntekt av jordegods som tilhørte en geistlig institusjon og som en geistlig kunne få. Rett til avkastningen av visse gårder utgjorde hele eller en del av denne embetsmannens (kannikens) lønn. Prebende kan brukes som synonym med beneficium eller alterstiftelse.

Predikebrødre, predikere: dominikanermunker

Professor (lat.: en som erklærer at han behersker et fag): Tittel på lærere ved Christiania gymnasium eller Cathedral-collegium i perioden 1636–1661. Generelt: tittel på høyeste universitetslærer.

Provent (av lat. *proventus*: underhold): Forsørgelse i kloster mot betaling. Personer som hadde eiendom, men ikke lenger kunne arbeide, kjøpte seg inn for livstid i en geistlig stiftelse.

Pugeskole: 'Puge' i denne forbindelsen har ingenting å gjøre med verbet 'pugge', men kommer sannsynligvis av et ord for smågutt, beslektet med svensk 'påg'. Det dreide seg om en type skole for de minste guttene, ofte av dårlig kvalitet.

Recess: I eldre dansk-norsk rett: lov og forordning som var gitt av kongen, som regel etter forhandlinger. Ordet kommer av lat. *recessus*: tilbaketrekning, og betegner slutten på forhandlingene.

- Rector** (lat.: styrer): Administrativ leder av en skole; i eldre tekster også kalt skolemester. I tidlig moderne tid er rektor både lærer og administrator.
- Regens:** Bolig for studenter. Regensen i København kom i stand i 1623.
- Respondent** (av lat. *respondere*: svare): En som forsvarer en avhandling under en disputas, i en tid da den lærde disputasen var viktigere enn selve teksten som ble behandlet.
- Ribaldus** (lat.): Landstryker, kjeltring.
- Riksdaler:** Hovedmynt i Danmark og Norge 1544–1813. Det var en stor mynt av sølv; vekten var ganske konstant i hele perioden og lå på drøyt 25 gram. Navnet kommer av *Tal*, det tyske ordet for dal, da mynten først ble slått i Joachimstal. 1 riksdaler ble delt i mark og skilling; inndelingen varierte gjennom årene. Også ordet dollar har samme opphav.
- Sangoppvartning:** Skikken at skoleelever sang mot betaling ved kirkelige seremonier, først og fremst begravelser.
- Sinekyre** (av lat. *sine cura*: uten bekymring, arbeid): Embete eller post som ikke krever mye arbeid, men avlønnes godt.
- Skoleholder:** Person som drev en "dansk skole", dvs. en skole uten latinopplæring.
- Skolemester:** Se *rector*.
- Sognegang:** Skoleelevers vandring omkring på landsbygden for å tigge.
- Sortebrødre:** Dominikanermunker
- Species:** Se *De fire species*.
- Stambok:** Bok som man lar venner og bekjente skrive navnene sine i (ofte i forbindelse med en hilsen, et vers, en sentens e.l.) til erindring; bok der studenter eller andre unge reisende samlet underskrifter av meséner, lærere og andre de kom i forbindelse med.
- Stasjon:** Stilling.
- Stattholder:** Øverste danske embetsmann i Norge med hele landet som virkefelt, kontaktperson mellom almuen, sentraladministrasjonen og øvrige embetsmenn i Norge. Da Ludvig Munk ble avsatt i 1583, ble stattholderembetet midlertidig opphevet.
- Superintendent:** Kirkelig tilsynsman, luthersk biskop. Tittelen ble brukt i Danmark-Norge i det første århundret etter reformasjonen.
- Synode:** Kirkemøte.
- Tolvprest:** Prest som hver dag kl. 12 skulle holde andakt eller bønn i kirken. Dette skulle varsles ved hjelp av ni slag på kirkeklokken. Disse slagene kaltes "bønneslag". Tolvpresten

kaltes også *succentor*, som kan oversettes med "underkan-
tor".

Vikar, vikarie (av lat. *vicarius*: stedfortreder): Person som iva-
retar et kirkelig embete som en høyere geistlig er innehaver
av og får inntektene av. For eksempel om stedfortreder for
en kannik, enten når kanniken holder til ved domkapitlet og
samtidig har et prestekall der han trenger en vikar, eller han
bor i sitt sogn og har vikar ved domkapitlet.

Votaprotokoll: Protokoll over stemmegivning

Vår Frelzers kirke: Ved Oslo bys 900-årsjubileum i 1950 ble
navnet endret til Oslo Domkirke.

Waisenhus (av ty. *waisen*: foreldreløs): Barnehjem for forel-
dreløse.

Årtidehold: At kirken påtok seg å avholde sjelemesser på en
persons dødsdag, som gjenytelse for testamentariske gaver.

Liste over illustrasjoner

14. Nord-Trøndelag og Nordenfjeldske Tidende, julenummer 1937
19. Maleri av Else Christie Kielland i Oslo katedralskoles eie.
Foto: Anders Langangen
21. Treskulptur av Oddvin Parr, kopiert etter skulptur fra middelalderen i Botne kirke. I Oslo katedralskoles eie. Foto: Anders Langangen
23. Illustrasjon laget til boken *Middelalderbyen i Oslo: en rekonstruksjon*, av Erik Schia (forfatter) og Karl-Fredrik Keller (illustratør), utført med tusj og akvarell på papir.
25. Illustrasjon laget til boken *Middelalderbyen i Oslo: en rekonstruksjon*, av Erik Schia (forfatter) og Karl-Fredrik Keller (illustratør), utført med tusj og akvarell på papir.
27. Foto: Tore Haakensen
28. Foto: Anders Langangen
30. Foto: Tore Haakensen
33. Foto: Anders Langangen
39. Illustrasjon laget til boken *Middelalderbyen i Oslo: en rekonstruksjon*, av Erik Schia (forfatter) og Karl-Fredrik Keller (illustratør), utført med tusj og akvarell på papir.
41. Hertfordshire County Council, England
43. Riksarkivet
46. Öffentliche Bibliothek der Universität Basel, Abteilung Handschriften und alte Drucke
47. Olaus Magnus: *Historia de gentibus septentrionalibus*, 1555, s. 530. Nasjonalbiblioteket.
57. Oddvar Bjørklund: Historisk atlas, Oslo 1959
66. Oslo domkirke. Foto: Geir Anders Langangen
79. Oslo katedralskole
98. Nasjonalbiblioteket
99. NTNU UB Gunnerusbiblioteket
99. NTNU UB Gunnerusbiblioteket
101. NTNU UB Gunnerusbiblioteket
104. Frimerke fra Tsjekkoslovakia 1970
115. Oslo katedralskole
128. Utsnitt av kalkmaleri i Tuse kirke ved Holbæk. Foto: Jens-Jørgen Frimand, København
131. NTNU UB Gunnerusbiblioteket
134. Bronseskulptur av José Aixá Iñigo. Foto: Liv Ingrid Østbye Roggen
135. Foto: Liv Ingrid Østbye Roggen
139. Nasjonalbiblioteket
140. Nasjonalbiblioteket

142. Nasjonalbiblioteket
155. Nasjonalbiblioteket
158. Den kongelige krypt i Akershus slott. Foto: Anders Langangen
161. Oslo domkirke. Foto: Geir Anders Langangen
164. Oslo bispedømme. Foto: Geir Anders Langangen
172. Plansje i Hallvard Gunnarssøn: *Norges Kongekrone*, utgitt av Inger Ekrem 1992, s. 298
174. Nasjonalbiblioteket
176. Nasjonalbiblioteket
181. Oslo domkirke. Foto: Glenn Røkeberg
182. Foto: Anders Langangen
183. NTNU UB Gunnerusbiblioteket
186. Paul Thranes Stambog, Thottske samling, Det kongelige Bibliotek, København
189. Foto: Glenn Røkeberg
193. Nasjonalbiblioteket
195. Nasjonalbiblioteket
197. Foto: Anders Langangen
201. S.H. Finne-Grønn: *Magister Jacob Jacobsen Wolf*, Oslo 1945, i Nasjonalbiblioteket
203. Maleri i Hoff kirke, Toten. Foto: Glenn Røkeberg
211. Nasjonalbiblioteket
215. Maleri i Hoff kirke, Toten. Foto: Glenn Røkeberg.
218. Nasjonalbiblioteket
219. Foto: Geir Anders Langangen
223. Foto Tore Haakensen
231. Nasjonalbiblioteket
234. Maleri av Hans Lilienskiold. Vardø Museum. Foto: Sonja Sitala
238. Tegning fra 1685. Oslo museum
240. S.H. Finne-Grønn i *Aftenposten*, 1932
241. Foto: Tore Haakensen
243. Oslo katedralskole
245. Tegning av Anna Diriks. Norsk Folkemuseum
250. Nasjonalbiblioteket
255. Epitafium i Vågå kirke. Foto: Kari Fossen
256. NTNU UB Gunnerusbiblioteket
259. Oslo katedralskole
262. Maleri i Viborg domkirke. Foto: Lars Schmidt, Viborg
266. Nasjonalbiblioteket
267. Nasjonalbiblioteket
268. Maleri i Hoff kirke, Toten. Foto: Glenn Røkeberg
270. Maleri i Oslo domkirke. Foto: Glenn Røkeberg
271. Foto: Anders Langangen

279. Nasjonalbiblioteket
282. Maleri av ukjent kunstner, restaurert av Ole Dørje Haug.
Oslo katedralskole. Foto: Glenn Røkeberg
288. Foto: Gudmund Kverndalen
293. Nasjonalbiblioteket
295. Nasjonalbiblioteket
298. Oslo katedralskole
305. Oslo katedralskole
307. Maleri av Jo Piene etter et eldre stikk. Oslo katedralskole.
Foto: Glenn Røkeberg
314. Oslo katedralskole
321. Nasjonalbiblioteket
323. Nasjonalbiblioteket
324. Nasjonalbiblioteket
334. Maleri av Jacob Munch. Oslo katedralskole. Foto: Glenn
Røkeberg
340. Foto: Romsdalsmuseet
342. Maleri av Annar Eggen etter litografi av Chr. Tegner.
Trondheim katedralskole. Foto Rune Solem
343. Nasjonalbiblioteket
346. Bildet er laget av H.T. Winthers Steentryk i Christiania
1828, etter et maleri. Det er trykt i heftet *Hædersminder fra
Aaret 1825 for en fratrædende Lærer*, Christiansand 1828.
351. Maleri av ukjent kunstner i Veøy kirke. Foto: K. Teigen.
Romsdalsmuseet
356. Foto: Bergen katedralskole
362. Oslo katedralskole
364. Nasjonalbiblioteket
370. Nasjonalbiblioteket
379. Oslo katedralskole
381. Oslo katedralskole
385. Maleri av ukjent kunstner. Botanisk hage, Universitetet i
Oslo
386. Oslo katedralskole
392. Oslo Museum
393. Foto: Tore Haakensen
395. Foto: Anders Langangen
396. Tegnet etter eleverindringer (se hovedteksten)
397. Foto: Ole Tobias Olsen, 1871. Oslo museum
398. Foto: Wilhelm Råger, 1954. Oslo Museum
400. Oslo katedralskole
402. Nasjonalbiblioteket
406. Foto: Anders Langangen
408. Foto: ukjent person. Oslo Museum

Detaljert innholdsfortegnelse

Redaksjonens forord	6
Forord av Einar Aas	10
Om Einar Aas	14
Redegjørelse for utgaven	16
Endringer	16
Litteraturliste	17
Forkortelser	18
1. Oslo by og skole i middelalderen	20
1.1 Den gamle byen	20
1.1.1 Historiske forhold – kongenes politikk overfor Oslo	20
1.1.2 De viktigste byggverkene	24
Det verdslige sentrum	24
Det geistlige sentrum	26
1.2 Kirken	31
1.2.1 Jordegods	31
1.2.2 Biskoper i Oslo før reformasjonen	34
1.2.3 Oslo domkapitel	36
1.3 Oslo katedralskole i middelalderen	40
1.3.1 Den første tiden	40
1.3.2 Skolemestere	42
1.3.3 Undervisning og lærebøker	44
1.3.4 Bestemmelser for skolen	49
Christian IIs reformforsøk	49
Statutter for Oslo domkapitel og for skoleelevene	50
1.3.5 Presters utdanning i denne tiden	52
2. Økonomiske og materielle forhold fra reformasjonen til omkring 1800	56
2.1 Jordegods og inntekter av jordegods	56
2.2 Penger, priser og lønninger	60
2.2.1 Myntsystem og pengenes verdi	60
2.2.2 Priser og lønninger	60
2.2.3 Økonomiske forhold som angår skolen	64
2.3 "Latinske tiggere"	65
2.3.1 Sognegang og tiltak mot dette	65
2.3.2 Biinntekter for skolens lærere og elever	70
"Sangoppvarthningen"	70
Mortensaftenspenger	72
2.4 Støtte til elevene	75
2.4.1 Støtte til klær	75
2.4.2 Kommunitetet – bespisningsanstalten	78
2.4.3 Legater	86
2.5 Degner og klokkere	88
2.6 Aspekter ved livet i byen og på skolen	90

2.6.1 Befolkning – innvandring	90
2.6.2 Pest	91
Pesten i Christiania 1630	91
Pesten i Christiania 1654	93
2.6.3 Krig og uro	94
2.6.4 Fornøyelser	94
2.6.5 Fra dagliglivet på skolen	95
3. Undervisning og lærebøker fra reformasjonen til omkring år 1800	97
3.1 Skoleforordninger og pedagogikk	97
3.1.1 Kirkeordinansen av 6. januar 1537	97
3.1.2 Kirkeordinans for Norge 1607	103
3.1.3 Trekk av det 17. århundres pedagogikk	104
3.1.4 Ed for pedagoger i Oslo og Hamar stift	107
3.1.5 Undervisningsplan og lærerinstrukser vedtatt i Christiania 1643	108
Undervisningsplan	108
Instruks for skolens lærere	109
3.1.6 Rektor Raschs Metæ scholasticæ, 1720	112
3.1.7 Forordning om de lærde skolars forbedring av 17. april 1739	114
3.1.8 Den guldbergske skoleforordning 1775	116
3.2 Undervisning og undervisningsinstitusjoner i Norge	117
3.2.1 Latinskolen	117
Katedralskoler (domskoler)	117
Hamar katedralskole	118
De mindre eller små latinskoler	120
3.2.2 Dannelsesreiser og huslærere	122
3.3 Skoleelevene	124
3.3.1 Bakgrunn og elevtall	124
Sosial bakgrunn	124
Elevtall	124
Elevoversikter fra 1700-tallet	125
3.3.2 Skoleelevenes klesdrakt	126
3.3.3 Ugagn, disiplin og straff	127
Gateslagsmål	128
3.4 Lærebøker	130
3.4.1 Tidlige lærebøker skrevet i Norge	130
Jens Nilssøn: Epideigma 1583	130
Hallvard Gunnarssøn: historie, teologi og gåtebøker 1596–1606	132
Jacob Wolf: skoletragedier, 1591	133
3.4.2 Lærebøker brukt i Norge på 1500-tallet	134
3.4.3 Lærebøker etter 1775	141
3.5 Bokhandel og trykkeri	143

3.5.1 Bokhandel i Oslo	143
3.5.2 Boktrykkere i Christiania	144
3.6 Skolens bibliotek og samlinger	145
3.6.1 Tre bøker i jernlenker	145
3.6.2 Bokgaver på 1700-tallet	147
3.6.3 Samlinger og utstyr	149
4. Fra reformasjonen til Oslos brann i 1624	150
4.1 Renaissance og humanisme – katolisisme og protestantisme	150
4.1.1 Humanisme	150
4.1.2 Reformasjon	152
4.1.3 Motreformasjonen	154
4.2 Folk og by etter reformasjonen	157
4.3 Kirken etter reformasjonen	159
4.3.1 Superintendenter (biskoper) i Oslo etter reformasjonen	160
4.3.2 Oslo domkapitel	163
4.4 Skolen og dens lokaler	163
4.5 Skolens lærerpersonale	166
4.5.1 Lektorer	166
Mester Jørgen	166
Jon Anderssen	167
Hallvard Gunnarssøn (1577–1608)	169
Abraham de Cardes (1608–1617)	177
Oluf Boesen (1618–1639)	179
4.5.2 Rektorer	181
Jacob Henriksen	182
Laurits Haraldssøn	184
Rasmus Hjort (1557/1558–1563)	184
Jens Nilssøn (1563–1571)	187
Mads Gram (1571–1579)	196
Peder Madsen Morsing (1579–1584 og 1594–1597)	198
Jacob Jacobsen Wolf (1584–1594)	199
Christopher Hjort (1597–1602/1603)	202
Herman Nilssen (1604–1607)	204
Paul Thrane (1607–1611)	206
Oluf Boesen (1611–1618)	208
Lambert Balkenborg (1618–1619)	208
Trugels Nilssøn (1619–1630)	209
4.5.3 Hørere	212
Om stillingen som hører	212
Hørere i første til fjerde lektie	214
4.5.4 Kantorstillingen	217
5. Samfunn og skole i Christiania (1624–ca. 1800)	219
5.1 Den nye byen	219

5.2 Christiania gymnasium eller Cathedral-Collegium	225
5.2.1 Bakgrunn for opprettelsen	225
5.2.2 Personale og undervisning	227
Ambrosius Rhodius, professor i realfag (1637–1661)	228
5.2.3 Gymnasiet opphører	236
5.3 Katedralskolen	236
5.3.1 Lokaler, økonomi og drift	236
5.3.2 Lektorer	245
Niels Svendsen Chronich (1639–1652)	245
Christen Nielsen, lektor og professor i teologi	251
Peder Alfssøn, lektor i filosofi	252
Casper Weiser (1679–1686)	255
Peder Jacobsen Holm (1686–1698)	259
Johannes Trelund (1699–1707)	260
Hans Blix (1707–1711, tiltrådte ikke)	263
Matthias Bloch (1711–1717, tiltrådte ikke)	263
Jacob Rasch (1717/1723–1737)	265
5.3.3 Rektorer	265
Nils Thomassøn (1631–1636)	265
Henning Stockfleth (1637–1639)	269
Jesse Madsen (1639–1651)	272
Søren Anderssen Udby (1651–1663)	273
Peder Jacobsen Holm (1663–1686)	277
Niels Biørnschov (1686–1689)	277
Eiler Hirnklov (1690–1706)	277
Jacob Rasch (1706–1737)	280
Elevers sørgevers over rektor Rasch	292
Erik Nicolai Arbien (1737–1745)	294
Jacob Peter Hersleb (1745–1781)	296
Sammenfatning om skolens funksjon	298
Sørgedikt over rektor Hersleb	299
Søren Seerup Monrad (1782–1788)	304
Niels Treschow (1789–1803)	306
5.3.4 Konrektorer	316
Sevald Thomassøn	317
Jacob Paulsen	318
Bent Sørensen	318
Jesse Madsen	318
Anders Thomassøn	318
Nils Trugelssøn	318
Johannes Lund	319
Jens Toller Rosenheim	319
Henrik Nielsen (Buntzenius)	320
Lars Jensen Horsens (Horsenius)	320
Bendix Benzon	321

Skrift med bidrag fra skolens lærere	322
Johannes Schrøder	324
David Schjøth	325
Konrektor Schjøths avskjedstale fra Christiania skole i 1735	326
Erik Nicolai Arbien	332
Jacob Hersleb	333
Peter Røder	333
Søren Seerup Monrad	333
Jacob Rosted, hører, konrektor og senere rektor	333
5.3.5 Hørere	335
Hørere i femte lektie	335
Hørere i lavere lektier	347
Oppsummering om hørerne	358
5.3.6 Kantorstillingen	359
Historikk	359
Isaac Andreas Flintenberg (fra 1768)	360
5.3.7 Kjente alumni på 1700-tallet	361
Alumni fra Raschs rektortid (1706–1737)	361
Alumni fra Arbiens rektortid (1737–1745)	363
Alumni fra Herslebs rektortid (1745–1781)	367
Alumni fra Monrads rektortid (1782–1788)	375
6. Christiania katedralskole i overgangen til 1800-tallet	376
6.1 Skolens reform i 1799	376
6.1.1 Pedagogiske strømninger – konkrete planer	376
6.1.2 Gjennomføringen av den nye ordningen	382
Klasser og klasselærere	382
Timefordeling	382
Lærere	384
6.2 Skolens økonomi etter reformen	387
6.2.1 Kapital og fonds	387
6.2.2 Skolens gods dengang	388
6.2.3 Katedralskolens lokaler på 1800-tallet	392
Katedralskolen fordrevet av Stortinget	392
Skolen flytter inn i Treschowgården	394
Flytting til Akersgaten i 1869	396
6.3 Glimt fra skolelivet i Christiania	399
6.3.1 Erindringer fra Katedralskolen	399
6.3.2 Utdrag av skolerådets deliberasjonsprotokoll	401
Disiplinære forhold	401
Andre saker	403
6.3.3 Andre skoler i Christiania	403
Møllers institutt	403
Kølles skole	405

6.4 Et århundres sprang fremover – Katedralskolen flytter til Ullevålsveien	405
Litteratur- og kildeliste	410
Alfabetisering og kronologi	410
Del 1. Kilder til Oslo katedralskoles historie frem til 1933	410
Del 2. Håndskrifter	443
Deichmanske bibliotek	443
Det kongelige bibliotek, København	443
Nasjonalbiblioteket i Oslo	443
Oslo katedralskoles arkiv	444
Riksarkivet	444
Statsarkivet i Oslo	445
Andre institusjoner	445
Del 3. Lærebøker	446
Del 4. Nyere arbeider	455
Ord og begreper fra eldre norsk og dansk historie	463
Hovedkilder	463
Alfabetisk liste	463
Liste over illustrasjoner	471
Detaljert innholdsfortegnelse	474